

ЗМІСТ.

Від Редакції.....	1
Наш альбом I (Поезії М. Вороного, Ів. Франка, Н. Кибальчич, В. Пачовського, І. Гаврилюка, С. Чарнецького, П. Карманського, І. Боровика).....	3, 21, 37, 93, 100
ІВАН ФРАНКО: Як Юра Шикманюк брив Черемош (далі буде).....	5
О. К.-ЖУРБЕНКО: Одинацять днів на панцирнику „Князь Потемкинъ“ (далі буде).....	22
С. ТОМАШІВСЬКИЙ: Володимир Антонович	38
ФРІДРІХ НІЦШЕ: Із книги „Так мовив Заратустра“.....	57
ГАННА БАРВІНОК: Горе на горе скинуло:ся	58
Non scholae, sed vitae. I. З нашої середньої школи. Олекси Іванчука	73
II. Відвага й культура. Дра Георга Біденкапа	81
Із ЛЬОР. СТЕКЕТТІ: Сонет.....	89
Е. ЯРОШИНСЬКА: Смерть за житя. Нарис	90
Наукові листки: I. Адам во грісіх. І. Ф.	94
Др. В. ДЖОРДЖЕВИЧ: Утворене мого міністерства.....	101
ГОТФРІД КЕЛЛЕР: Мереточка.....	129
ЙОГАН В. ГЕТЕ: Гра в лиса.....	136
П. КАРМАНСЬКИЙ: Памяти Володимира Лесевича.....	137
М. ГРУШЕВСЬКИЙ: З біжучої хвилі.....	143
ІВАН ФРАНКО: Русько-польська згода і українсько-польське братане.....	152
М. ЛОЗИНСЬКИЙ: З австрійської України	167
Бібліографія.....	189
Нові книжки.....	195

Редакційний комітет:

ПОЛОДИМИР ГНАТЮК

І МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

ІВАН ФРАНКО.

1906.

РІЧНИК ІХ.

ТОМ XXXIII.

КНИЖКА I.

ЗА СІЧЕНЬ.

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отєї книжки :

В першій серії :

Ціна в коронівій вал.

1. С. Ковалів. Девертир і інші оповідання . . .	1'60	К.
2. Іван Франко. Поеми	1'60	„
3. О. Кобилянська. Покора і інші оповідання . . .	1'40	„
4. Гю де Мопасан. Діка пані і інші оповідання . . .	1'30	„
5. І. Франко. Полуїка і ин. борся, оповідання . . .	1'40	„
6. П. Кобринська. Дух часу і інші оповідання . . .	1'60	„
7. Енот Гамсун. Голод, роман	2'20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1'60	„
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, опов. . .	1'60	„
10. Уїлліам Шекспір. Гамлет, принц данський . . .	1'80	„
11. Генрик Понтонпідан. Із хат. Оповідання . . .	1'40	„
12. Богдан Ленкий. З життя. Оповідання	1'20	„
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1'60	„
14. М. Коцюбинський. В путях шайтана. Оповід. . .	1'60	„
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха	1'40	„
16. Панас Мирний. Дікі люди	1'40	„
17. В. Короленко. Судний день	1'20	„
18. У. Шекспір. Макбет	1'60	„
19. К. Гудков. Уривіє Аюста	1'40	„
20. У. Шекспір. Корюлян	1'80	„
21. М. Яцків. В царстві сатани	1'60	„
22. Панас Мирний. Морозенко	0'90	„
23. Леся Мартович. Вечитальник	1'60	„
24. М. Коцюбинський. По людському,	2'00	„
25. В. Оркан. Скапаний світ, драма	1'00	„
26. Василь Стефаник. Дорога, новелі	1'60	„
27. У. Шекспір. Юлій Цезар	1'60	„
28. Л. Толстой. Відродженє, (3 томи)	3'60	„
29. К. Гавлічек-Воровский. Вибір поезій	1'60	„
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина	1'80	„
31. І. Франко. Коваль Басси	1'60	„
32. У. Шекспір. Антоній і Клеопатра	1'80	„
33. Е. Тимченко. Калевала	3'00	„
34. О. Катренко. Пля Природа і ин. оповідани . . .	1'40	„
35. У. Шекспір. Багато гадасу в нечевлі	1'60	„
36. Іван Франко. Сім казок, новелі	1'40	„
37. Сидір Воробкевич. Над Прутом, поезмі	1'60	„
38. Уїлліам Шекспір. Ромео і Джульєта	1'80	„
39. К. Сроковський. Оповідання	1'40	„
40. А. Криський. Пальмове гілля, (3'00)	2'00	„
41. О. Кобилянський. Молодий вія Макс. Одинця . .	3'00	„
42. Гю де Мопасан. Горлі і інші оповідання	1'30	„
43. В. Кравченко. Буденне життя. Оповідани . . .	2'00	„
44. Уїлліам Шекспір. Король Лір	1'80	„
45. Д. Лукіянович. За Кадильну, повість	3'00	„
46. Г. Гайне. Подорож на Гарц	1'20	„
47. І. Франко. Захар Беркут (брош. 1'20) К. опр. . .	1'60	„
48. У. Шекспір. Міра за міру	1'40	„
49. М. Коцюбинський. Поєдинок і ин. опов.	2'00	„
50. О. Стороженко. Марко проклятий, поема	1'40	„
51. С. Ковалів. Риботови	2'00	„
52. Марко Вовчок. Народні оповідани. т. I. (1'60) . .	2'00	„
53. П. Мирний. Серед степів. Оповідання	3'00	„
54. Е. Яроминська. Переніньчани	2'60	„

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
ВІСТНИК.

ВИДАЄ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА У ЛЬВОВІ.

Редакційний комітет:

Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський,
др. Іван Франко.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

РІЧНИК ІХ. ТОМ ХХХІІІ.

У ЛЬВОВІ, 1906.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського

Зміст трицять третього тому.

За січень, лютий, март 1906 р.

І. Поезії.

Наш альбом:	стор.
<i>Мих. Вороний</i> : Хвиля, Палімпсест, На бульварі	3, 421, 521
<i>Ів. Франко</i> : Блаженъ мужъ	3
<i>Надія Кибальчич</i> : Переспів	3—4
<i>Василь Пачовський</i> : І знову	4
<i>Ілько Гаврилук</i> : Посеред моїх чорних днів	21
<i>Степан Чарнецький</i> : На чужий мотив	37
<i>Петро Карманський</i> : Неначе заточник	93
<i>Іван Боровик</i> : Думка	100
<i>П. Капельгородський</i> : Сон	206
<i>Уляна Кравченко</i> : Люблю	243
<i>Віктор Забіла</i> : Співи крізь слъози, 1—16 (к. буде)	407—420
<i>Марійка Підгірянка</i> : Співанки	426

З чужих поетів:

<i>Льоренц Стекетті</i> : Сонет, пер. П. Грабовський	89
<i>Йоган В. Гете</i> : Гра в лиса, пер. Д. Йосифович	136
<i>С. Надсон</i> : Мрії, пер. Грицько Кернеренко	280—283
<i>Осип Лянгер</i> : Не багато живу в світі, пер. п. Грабовський	296
<i>Людевіт Штур</i> : У горах, пер. п. Грабовський	311
<i>Вячеслав Ганка</i> : До Лаби, пер. П. Грабовський	506
<i>Митро Деметер</i> : Пісня невольника, пер. П. Грабовський	515
<i>Г. Е. Лессінг</i> : Притча про три перстені, пер. Ів. Франко	534—543

ІІ. Повісти, новелі, драми.

<i>Іван Франко</i> : Як Юра Шикманюк брив Черемош 5—21, 224—243, 444—457	224—243, 444—457
<i>Ганна Барвінок</i> : Горє на горе скинуло ся	58—72
<i>Евгенія Ярошинська</i> : Смерть за жита	90—93

<i>Михайло Лижів</i> : Боротьба з головою	197—206
<i>Сергій Волох</i> : Петро Лелека	246—260
<i>Наталя Романович</i> : Із днів боротьби	
I. Памяти Ольги Михайлівни Генкін	421—423
II. Похорон	423—426
<i>Оришчин</i> : Сирватка	486—489

<i>Фрідріх Ніцше</i> : Із книги „Так мовив Заратустра“, переклав М. Мочульський	57
<i>Готфрід Келлер</i> : Мереточка, пер. І. Ф.	129—136
<i>Марк Твайн</i> : Ріттерова Історія, пер. Ю. Панкевич	297—311
<i>С. Єлматієвський</i> : „Середній урожай“, пер. В. Г.	329—337
<i>Оля Ганссон</i> : I. Душогуб } пер. М. Мочульський	507—509
II. Гортанка }	509—515
<i>Кнут Гамсун</i> : Побіда жінки, пер. В.	522—527
<i>Шолем-Алейхем</i> : Дядько Піні та тітка Рейся, пер. Грицько Кернеренко	544—550

III. Література, наука, штука.

<i>М. Г.</i> : Від редакції	1—2
<i>О. Коваленко-Журбенко</i> : одинацять днів на панцирнику „Князь Потемкинъ Тавричеській“ (д буде)	22—37
	207—223, 431—443
<i>Стефан Томашівський</i> : Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки	38—56, 261—280, 458—485
<i>Non scholae, sed vitae</i> . I. <i>Олекса Іванчук</i> : З нашої середньої школи	73—81
II. <i>Др. І. Біденкап</i> : Відвага й культура, школа й боязливність, переклав В. II.	81—89
Наукові листки :	
I. <i>Др. Марк Ляндау</i> : Адам во грісіх, пер. І. Ф.	94—100
II. <i>А. Кримський</i> : Ода Сафо в перекладі Ів. Котляревського	516—517
III. <i>Др. Ф. Майлі</i> : Основи писаного права, пер. І. Ф.	517—521
<i>Др. Владан Джорджевич</i> : Утворенє мойого міністерства, переклав С. Д.	101—128
<i>Петро Карманський</i> : Памяти Володимира Лесевича	137—142
<i>Іван Франко</i> : Русько-польська згода і українсько-польське братанє	152—166
<i>Михайло Грушевський</i> : Дорогою віків	244—245
<i>Іван Франко</i> : <i>Vel parlar gentile</i>	289—296
<i>Володимир Гнатюк</i> : Видавнича Спілка	312—324
<i>Михайло Лозисський</i> : Роман Сембратович. Посмертна згадка	325—328

<i>Vivus</i> : З нашої поетичної ниви:	
I. Дудар і Епопеї пісьм третя Якова Зробека	373 — 379
II. Остап Луцький, З моїх днів	379 — 383
III. М. О. Глушкевичь. Мелодіи . . .	383 — 385
IV. В. Ёркуї, Słowo o piŕku Igora	588 — 594
<i>Іван Франко</i> : Своя своїх не познаша	386 — 388
<i>Іван Франко</i> : Поезії Віктора Забіли	395 — 406
<i>Михайло Лозинський</i> : Становище польських і велико- русських соціалістичних партій до українського питання (д. буде)	490 506
<i>Ф. Ш.</i> : Лессінґів „Натам Мудрий“, пер. М. Л.	528 — 534
<i>В.</i> : Честь праці	551 — 557
<i>Михайло Грушевський</i> : З біжучої хвилі 143—151,	338 — 344
— „Самоотверженіє Малороссіянь“	558 — 564
<i>Михайло Лозинський</i> : З австрійської України 167 188,	345 — 372.
	565 — 587
Бібліографія	189 — 194, 389 392, 595 — 597
Книжки надіслані до редакції.	195, 392 — 393, 597 — 598

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Вступаючи в девятий рік свого видання, наш журнал, заснований в столітні роковини українського відродження, зістаєть ся вірний тій меті, яку поставив собі тоді — служити українському відродженню, то значить змаганням до широкого й успішного розвою українського народу на полі суспільно-політичним, економічним, культурним і національним — опертого на економічним і культурним подвигненню народніх робучих мас. Не вжучи ся партийними відносинами, не замикаючи ся в догматичні рами якоїсь доктрини політичної чи суспільно-економічної, не присягаючи на певні формули в штуці чи в науці, редакція, як і давнійше, буде давати місце на сторінках нашої часописи гадкам репрезентантів ріжних поглядів, напрямів і теорій, але все і всюди буде виступати в обороні прав і свободного розвою людських одиниць і національних орґанізмів, а против всякої проповіді чи оборони насильства, обмежень людських чи національних прав, свободи мисли й дослїду. Спеціально-ж в нинішню переломову хвилю, коли важить ся доля українського народу, уважає вона своїм обовязком служити виясненню тих доріг, якими повинні піти змагання української суспільности до відродження України і сотворення відповідних обставин для всестороннього розвою українського народу.

Засновуваний від початку з метою служити інтересам всеї України-Руси, Літературно-Науковий Вістник в перші роки свого істновання, поки не була йому загорожена дорога на Україну, до певної міри (о скільки се було можливо під дамокловим мечем непевности) сповняв обовязок всеукраїнського орґану — не тільки для України австрійської, а й російської, позбавленої всякої можности уживання українського слова. Повна цензурна заборона, що впала на наш журнал в 1901 р., не могла не ослабити сих звязків і позбавивши його читачів з російської України, змушувала входити глибше в сферу місцевих інтересів українського жита в Австрії, а спеціально в Галичині. Та скоро лише заблисели перші зорі лїпшої будучности в Росії, жур-

нал наш не залишив з збільшеною енергією відкликати ся на визначніші появи тамошнього життя, і тепер, коли відкривається ся йому знову дорога до Росії, Редакція уже всіх старань, аби увійти в як найтісніший контакт з українським життям в Росії, з тамошніми літературними й публіцистичними кругами. Розкріпощенне українського слова в Росії позбавить наш журнал сумної привілегії бути одним українським літературно-науковим органом України і викличе появу цілого ряду журналів різного складу і напрямку. В сій гуртовій роботі літературно-наукові й публіцистичні сили, що існують ся коло Літературно-Наукового Вістника з подвоєною охотою й енергією брати муть участь в обговоренню й розв'язанню питань сучасного українського життя, вносячи в дискусію те, що можуть дати для їх зрозуміння з своїх різних і відмінних точок погляду.

Зменьшивши розміри свого журналу по забороні Росії, Редакція уже в останнім річнику привернула його більше-менше до давнішого розміру, а в будучности, в міру збільшення предплати, постарается ся все можливо розширяти. В інтересах читачів з Росії вона заводить з сим річником відділ хроніки політичного, суспільного й культурного українського життя поза межами Росії, а по важнішим питанням з сих сфер будуть давати ся з часта окремі статі. Так само на важніші появи й питання, що дотикають України російської, журнал наш буде все відзивати ся, а для ближого контакту своїм ближшим постулятом Редакція ставить заснованне редакційного відділу в Києві — так скоро, як лише дозволять на се тамошні обставини.

Редакція має надію, що окрім старих і випробованих своїх приятелів вона побачить в лаві своїх співробітників і ряд нових сил, викликаних великим моментом національного й соціально-політичного пробудження України. Двері нашого журналу будуть для них відтворені широко й гостинно.

У Львові 1 (14) XII.

М. Г.

НАШ АЛЬБОМ. I.

Хвиля.

Ізумрудна, блискуча, з перлистою, ніжною ~~порою~~
хвиля котить ся, грає, співаючи пісню давінку,
і сьмієть ся до сонця і вабить раптовою зміною,
і пустує і плеще, цілуючи скелю стрімку...

Так кохання у серці в його тайнику
виграває хвилиною.

Микола Вороний.

Блаженъ мъжъ, иже не идетъ на совѣтъъ нечестивыхъ.

Блаженний муж, що йде на суд неправих
і там за правду голос свій підносить,
що безтурботно в соньмищах лукавих
заціплії сумління їх термосить.

Блаженний муж, що в хвилях занепаду,
коли заглухне й найчуткіша совість,
хоч диким криком збуджує громаду
і правду й щирість відкрива як новість.

Блаженний муж, що серед івалту й гуку
стоїть як дуб посеред бур і грому,
на згоду з підлістю не простягає руку,
волить зломати ся, ніж поклонїть ся злому.

Блаженний муж, кого за теє лають,
кленуть і гонять і побють камінем:
вопи-ж самі його тріумф приготовляють,
самі своїм осудять ся сумлінням.

Блаженні всі, котрі не знали годї,
коли за правду й справедливість ходить:
хоч память їх загине у народї,
то кров їх кров людства убагородить.

Іван Франко.

Переспів.

Коли-б то Ви знали, як я Вас люблю,
коли-б в мою душу заглянуть могли,
то пауз хатину мою самітну
хоч раз би пройшли.

Коли-б то Ви знали, що ціле жите
вiддав би за погляд, за слово одно, —
минаючи може-б заглянули Ви
до мене в вікно.

Коли б то Ви знали, як я Вам молюсь,
як серце журливе за Вами вміра,
то Ви-б обiзвались до мене тоді,
неначе сестра.

Коли-б то Ви знали, що Ви як сьвята,
на Вас мені очи не сила звести, —
коли-б Ви те знали, то в хатку мою
могли-б увійти.

Надія Плибальнич.

І знову...

Знову був я в тому місті,
де не сто разів, не двісті
я ходив у любки двір.
Двір той вже хто иньший має,
тільки небо ще палає
вiд тих самих ясных вір.

А всі стежки, всі доріжки
заросли нові муріжки,
справлені на иньший звір, —
в мене й серце иньне грає,
тільки небо ще палає
вiд тих самих ясных вір.

Крізь віконце в тім покою,
де шептали ми з собою,
чути лайку аж на двір:
се твій муж так жінку лає,
але небо все палає
вiд тих самих ясных вір!

Василь Павловський.

ІВАН ФРАНКО.

ЯК ЮРА ШИКМАНЮК БРИВ ЧЕРЕМОШ.

I.

Юра Шикманюк прокинув ся з глибокого, важкого сну. Заспаними, підпухлими очима він почав поводити нагадуючись, де він і що з ним дієть ся.

Довкола було тихо, а сам Юра лежав у глибокім сутінку. Не від разу можна було й пізнати, що се таке довкола нього. Тільки прочуявши ся зовсім і вдививши ся добре перед себе він пізнав, що він лежить під оборогом, заритий усім тілом у сїні, поринаючи навіть головою в гушавині м'яких, пахучих стебелін. Він підвів голову і вирнув крізь невеличку щілину між острішком оборога і натоптаним у ньому сїном. Крізь щілину видно було шматочок заходового неба і той шматочок був червоний як кров.

— Сонце заходить! — пробуркбтів Юра. — Саме в добрий час я пробудив ся. Але то сон твердий був!

І він усе ще не рушаючи ся з місця почав протирати очі, лїниво виймати стебла соломи з вусів, ізза пазухи, і раптом йому пригадало ся все, що з ним було вчора й сьогодні і що завело його сюди у верх, далеко від села на відлюдну поляну і заставило його проспати цілу божу днину від самого ранку — робучу, лїтню днину, довгу як гуцульська недоля.

Вчора він був у Косові, ставав до права з Мошком Галасом (се було таке прозвище, а на правду Мошко називав ся Готтесман) і програв. Іще вчора він хоч про людське око був господарем, властителем хати й ґрунту отам у низу над Черемошем — маленької хати й трьох прутів ґрунту — а все таки мав щось, мав де притулити голову. А бодай так могло здавати ся з боку. А сьогодні він не має нічого крім того, що на собі, крім отсього старого сардака, широкого череса та важкої керманицької сокири за чересом. Навіть отся полянка і отсей оборіг і отсе сїно, де він лежить — усе чуже і він заліз сюди крадькома, зарив ся в сїно ховаючись від людського ока і дожидає, поки зовсім смеркне ся, щоб аж тоді встати зі свого леговища і йти в низ, у село, і зробити те, задля чого він учора нічу, верхами та лїсовими стежками причвалав сюди з Косова.

Йому не лишило ся нічого на світі і він не бачить перед собою ніякої мети життя. Він удовець — жінка вмерла два роки тому і з нею розбило ся все його життя. У нього був один син, уже давно жонатий і відділений; Юра дав йому пять прутів поля, дещо маржини, хату й обійсть, а собі лишив ще три пруті край села, поклав там хатчину і доживав свого віку з жінкою. Гей, доки жила небіжка, доти ще було сяк так. Старим багато не треба. Юра заробляв у бутинах ¹⁾, то ходячи з дарабами ²⁾ до Кут, — стара порала ся коло хати, і все йшло добре. І син і невістка й їх діти часто навідували їх, доглядали, допомагали нерас у роботі, хоч не без того було, щоб і самі не покористували ся від старих чи то зайвим крайцаром, чи хлібом, чи молоком. Звичайно, старим багато не треба, а у сина дрібні діти, а хозяйство невеличке.

Та коли вмерла стара, все якоесь урвало ся, мов з батога тріснув. Юра почув себе самотним і самотним у своїй малій хатчині. Всюди йому чогось не ставало, з кожного кута зівала на нього пустка, кожда найменша річ у хаті й на обійстю „давала йому пуду!“ Не те, щоб він бояв ся, щоб „небіжка навідувала ся в ночи“... Юра твердо вірив, що се можливе і бажав сього навіть, але ні, вона не навідувала ся. Він — не можна сказати, щоб любив її за життя — говорив із нею часто з фуком, нерас і побивав, а вона хоч не руками, то язиком часто допікала йому до живих печінок. Та про те він привик до неї так як до темної та тісної хатчини, до твердої постелі, до витертого старенького сардака або до тої сокири, що від трицятьох літ своїм гловим топоріщем мовила йому руки. А тепер її не стало — і він нараз почув довкола себе порожнечу, в його життя вломилася велика щербина, і крізь ту щербину, мов вода з бербениці крізь шпару, втекло все те, чим жив він доси держав ся на світі.

— Що-ж, сараку Василю, — мовив він до свого сина по похороні старої, — нема нашої матери. Що будім робити?

Він мав на думці себе самотного, бо знав, що у Василя своя хата, а в ній жінка й діти і що Василь зі смертю матери не стратив нічого.

¹⁾ Де рубають дрова в лісі зимою = при рубці дров.

²⁾ Дараби — сплави.

— Що-ж, неню, — відповів Василь, — божа воля. Дай їм боже царство небесне, а нам живим прожити, доки Бог дозволить.

— Та тобі то так, — мовив Юра, — але мені!

Він хитав головою, не знаходячи слів на виявленє того, що мов колінами натолочувало його серце.

— Та ви, неню, не журить ся! — якось мляво потішав Василь. — Адже ви ще не самі на сьвітї. В селї — не в лісі, люди не звіри. А ми, славити Бога, також не за горами.

— Так, синку, так, — мовив Юра. — І я то нераз мовлю, що не треба журити ся, гріх Бога гнївити. Та що, коли та жура обгорнула мене як кожух у зимі, сама мене держить і не попускає ся. Чи я в хатї, чи на обїйстю, чи на ріці, — вона все зо мною.

— Ви би, неню, перебрали ся до нас. Вам гляба самому жити. Вас нуда лоточить. У нас, серед дїтнї вам буде веселїше.

— Добре, синку, мовиш. Я й сам так думав, але не сьмїв тобі се казати.

Юра стрепенув ся лежачи в сїні та згадуючи той час, який він прожив у синовїй хатї. Його губи віддули ся, лице зморщилось мов від якоїсь дуже kwasної або пекучої страви. Гей, зазнав же він лихої години за ті три місяці, що вибув у своїх рідних! Син ще як син, в рау навіть дуже впадав коло батька, який обїцяв йому віддати на вжиток своє поле, а при своїй смерти записати його найстаршій унучечці. Але невістка зараз від першого дня не злюбила старого. Він їй заваджав на кождім кроці, сьмитив у хатї, стогнав у ночі крїзь сон і будив дїтїй, марнував гроші — ним самим зароблені, не хотїв бавити її дїтїй. Далї-далї дійшло до того, що неню дармо хлїб їсть тай то їсть багато, що він сварливий та впертий, що з ним не можна витримати в хатї. Василеві жінка раз-у-раз товкла, що він без потреби запросив батька до себе, що старий жити-ме ще Бог зна доки, що у них і без нього тісно в хатї, що своїого поля батько вмираючи й так не забере в собою до гробу, — значить, чи сяк чи так, а воно спаде на них.

— Дурна ти — гримав на неї Василь, — ану-ж запише на церков або продасть? А у нас дїточок, Богу дякувати, бїльше як тих пругів: прийде ся дїлити, то й по одному не стане. Татова пайка дуже би нам придала ся.

— Ну, то кажи йому, нехай залише їх тобі зараз. А то держи старого в хатї Бог знає доки, а йому на остатку сяде муха

па ніс, одуріє тай таки запише кому иньшому або продасть і прогайнує, а ти станеш як дурень.

Василь з разу опинав ся, але жінчині докази таки почали промовляти до його розуму. При тім ненастанна хатна гривня, яку піддержувала жінка, дразнила й його, і не без того було, щоб і він нераз не буркнув на батька або иньшим способом не дав йому пізнати свого незадоволення. Тим то й не диво, що коли раз син заговорив з батьком про запис решти поля, сей накинув ся на нього з докорами.

— Так, синку, так! Добра твоя рада. Віддай, діду, бук, най тебе пси рвуть! Добре кажеш. Запиши нам решту того, що маєш, а ми тоді сядемо тобі на карк. О, ні, небоже! Ще я не зсунув ся з глузду. По моїй смерті — добре, буде все твоє, коли будеш шанувати мене. Але мусиш небоже, троха вкоськати свою жінку. Я ще, Богу дякувати, не сліпий, не каліка, за дармо вашого хліба не їм, і хотів би дожити свого віку в спокою. Я з небіжкою, твоєю мамою, вік звікував, трафляло ся зле й добре, а такого пекла, як у твоїй хаті, я не газнав ніколи. Кажу тобі, небоже, що то мені не подобає ся. Я такому не звик терпіти. Не схочете шанувати мене, я собі зайду сьвіта й без вас, притулю ся між чужими людьми. Але тоді вже, небоже, не нарікай на мене, коли по моїй смерті ані не поиюхаєш із моєї праці нічого.

Може Юра думав своєю погрозою налякати невістку; може й Василь думав те саме, передаючи жінці батькову відповідь. Але Василиха була не в тих.

— Я так і знала! Я так і знала! — верещала вона. — Він то собі наперед уложив: ми його будемо держати, годувати та обпирати, а він буде тут вередувати та вислугувати ся нами, а потім покаже нам фігу. Але ні, не дінде того старцуніще! Я його й на очи не хочу бачити! Зараз нехай мені забирає ся з хати! Зараз мені геть, аби й духом його тут не пахло!

Даремні були уговкування, навіть погрози Василеві. Жінка мов одуріла і не спочила доти, доки не викидала батькового манатя геть за ворота і не загрозила йому сокирою в разі, як би хотів показати ся в її хаті. Завзята була невістка, — не даром походила з богацького „фудульного“ роду і хвалила ся тим, що її небіжчик батько три роки був у опришках.

Гірко заплакав старий Юра вигнаний із синовї хати. Він позносив своє манатє назад до своєї хатчини копець села, що за

той час його побуту у сина стояла пустокою, а потім, почувши себе ще більш самотнім і опущеним серед її голих стін, вийшов на подвір'є, замкнув двері і звисивши голову потяг шукати потіхи й розради в шинку, у Мошка.

Від часу жіничної смерти Юра частенько заходив до Мошка. Правда, не можна, щоб він і давнійше не знав сюди дороги, а все таки давнійше було якось не те. Зайде бувало Юра до шинку, випе чарку горілки, купить пачку тютюну, перекинець ся кількома словами з Мошком або з деякими знайомими, яких притрафом застане в шинку, тай іде далі за своїм ділом. Не тягло його сидіти тут, не мав про що балакати з Жидом, а про те, щоб він міг коли приятелювати з ним, звірити ся перед ним з того, що в нього на серці, Юрі навіть на думку не спадало. Мошко був йому хоч ніби знайомий, „свій Жид“, але зрештою зовсім байдужний, далекий від його душі й думок.

Самота, що холодними кліщами вхопила його за серце по смерті жінки, почала чим раз частійше гонити його до шинку. Не того, щоб йому хотіло ся пити, заливати червяка горілкою. Юра ніколи не пив над міру, навіть загальс рідко вживав горілки — рідкий чоловік між Гуцулами. Але йому любо було посидіти тут, де все вештали ся живі люди, чути було їх гомін та вигадки, де люди сиділи спокійно, пили не кваплячись, говорили не поспішаючи ні до якого діла. А серед тих людей нараз почало чим раз живійше вирисовувати ся в Юровій душі лице Мошка. Немов він уперве, на ново пізнав його, немов Мошко нараз повернув ся до нього якимсь новим, не баченим досі лицем. Якись теплі ноти співчуття почув Юра в Мошкових словах, і вони були для його душі тим, чим після літнього горячого дня буває зимна роса для прагнущої рослини. Найбільше дивувало Юру те, що Мошко зовсім не набивав ся йому зі своїм співчутєм, не засакаував коло нього, не запобігав його ласки. Він був немов зовсім байдужий, говорив мало, немов знехотя, але Юра тим сильнійше відчував у його словах те тепло, ту прихильність, якої ніколи не був би надіян ся від Мошка, прозваного в селі Галапасом.

— Що чувати, Юро? — запитував його Мошко звичайно по привітанню.

— У мене, Мошку, лиш тільки чувати, що в вухах шумить.

— Болить вас голова?

— І без болю голови шумить. Моя біда в дуди грає.

— Не треба собі того до голови брати, Юро, — лагідно говорив Мошко. — Гріх так убивати ся за помершими.

— Та хіба я... А Господи! — якоесь немов захлипуючись скрикував Юра. — Та же я то знаю: помершим дай Боже царство небесне. Але що мені живому робити? Так як би мені хто перед очима сьвіт на гудз завязав. Не чую ся ні в силі, ні в охоті ні до чого. Так мені здасть ся, що як би хто мене різав, то би кров не текла.

— Бог ласкав, Юро! Треба то перемагати. Жите має своє право. То вам туск серця ймив ся, я то знаю. І у мене таке було, як мене були до війська взяли. Хоч руки на себе наложи! Туск, то страшна річ. Я гадаю, що вам би найліпше було перемінити місце. В вашій хаті все вам нагадує лебіжку.

— Все мені пустокою смердять, Мошку. Ані в день робити, ані в ночі заснути не можу.

— Конче переберіть ся десь у иньшу хату, бодай на якийсь час.

— Син мене до себе кличе.

— Гм, — мовив Мошко тай уривав. А Юра також мовчав, а винивши чарку горівки сїдав за столом і мовчки слухав, що говорили люди в коршмі, іноді потакував і вмїшував ся в розмову, а іноді сидів зовсїм мовчки. А як нікого не було в шинку, Юра сїдав при відчиненім вікні або на сїнешнім порозі, або на призьбі перед коршмою, глядїв на дорогу, що йшла поперед самими дверима, числив прохожих, що йшли дорогою, провожав очима верхових або взових проїзжих аж геть, до закрута, де вони ховали ся за стрімкою скалою, або коли на дорозі було пусто, впирав очі в широкий, шумний Черемош, що здоровенною гадюкою закручував ся зараз за дорогою по широкім зарінку, розливав ся насамперед широким бродом, а далі, проти самої коршми, стїснений скісно в бік здоровою камяною кашицею, звужував свою течію, бив ся сердито о стїви кашиці, бурлив та клекотїв та рвав ся бистро на перед, щоб кільканацять кроків низше закрутити ся широким виром, розлити ся широкою та глибокою кубанею, а ще низше утворити гучний запінений гоц, де стїснена прибережними скалами і перегачена деревляним язом вода скажено ревучи кидала ся запіненою лавою на якого півтора метра в низ. Юра не раз цілими годинами німо й непорушно вдивляв ся в сей невеличкий а такий ріжноманїтний закрут Черемоша. Ненастанний поквалпний рух води,

клекіт та хлюпотане хвиль, гуркіт посуваного ними каменя, підскоки клубків піни, а від часу до часу від Гуцулів і Гуцулок, що підбираючи одіж висше колін переходили бродом через ріку, все те якось немов заповняло його порожню душу, увільнювало її від муки власного думання й почування, було любе та розкішне мов тепла купіль. Мошко в такі хвилини не докучав йому розмовою, не випитував його, не натручував ся зі своїми радами, був мов приятель, що онимаєть ся доторкнутись до хорого, щоб не вразити його в болюче місце.

Коли одного дня Юра сказав йому, що переходить жити до сина, Мошко не сказав нічого, тільки якось значучо похитав головою.

— Що, гадаєш, що мені зле там буде? — запитав Юра заваживши се.

— Я нікому злого не бажаю, — відповів Мошко. — А Василь — ваш сип. Ви найліпше знаєте його, то й найліпше можете зміркувати, чи вам буде добре.

— Не буду Бога гнівити! Василь усе був добра дитина. Тай поміркуй сам: своя кров! До кого-ж батькови прихилити ся, як не до рідної дитини?

— Ой так, так! Говоріть ви своє! — вмшав ся в розмову один чужосільний Гуцул, що саме відпочивав у коршмі. — Хиба не знаєте, що казали старі люди: Діти доки малі — мовола голові, а як доростуть, то й хату рознесуть. У батька-матери серце все хилить ся до них, але у них воно, брє, куди инче хилить ся!

Живучи у сина Юра рідко бував у Мошка. Раз тому, що Василь жив у верху, якої пів милі від села, то й до Мошка далеко було; а друге тому, що в новій хаті Юра з разу справді почув був ніби нове жите в собі й довкола себе. Але Мошко не спускав його з ока, пильно, хоч усе мов з нехотя розвідував про нього, а здивавши його іноді випадково чи то на дорозі, чи то на ярмарку в Косові, витав ся з ним приязно, говорив з ним про всякі посторонні річи, обережно обминаючи зачіпати питанє про те, як йому живеть ся у сина. Юра також не говорив про се нічого, і так вони розходили ся.

Аж тепер, викинений невісткою з Василювої хати, він ішов до Мошка повний жалю й пересердя.

— Ну, що, Юро? Що чувати? — запитав його Мошко по привитаню.

— Та що, нічого! — мовив Юра сідаючи і хова кришкою тупої байдужности все гірке й болюче, що клекотіло в його серці.

— Ви вже не у сина? — нараз запитав Мошко.

Юра стрепенув ся, мов би хтось зненацька пальцем штиркнув його в око.

— А ти відки се знаєш? — огризнув ся він якось сердито.

— Що я знаю? — м'яко як звичайно відповів Мошко. — Як би я знав, я би вас не питав.

Юра ще хвилию мовчав, ще хвилию боров ся з тим гірким, важким та могучим, що клубилось і вило ся і вертіло в його душі. Та нараз йому не стало сили і він закривши лице руками заридав, захлипав як дитина, заголосив як за труною.

— Не пожалували могого сирітства! Не пошанували сивого волоса, ні! — приговорював він. — Марш старий із хати! За дармо хліб їси! Копнули як собаку! Викинули, як віник охаблений! Ой смертенько моя, чому ти за мене забула? Чому мене не забереш із сього світа, аби-сми їм не заваджав? Тай ще то їх у очи коле, що маю того дрібку поля тай отсю халабуду! Дай нам старий се зараз, то можеш сидіти, а ні, то руш, забирай ся! Віддай своє остатнє і здай ся зовсім на нашу ласку. Вже ми тобі потому живо кінця доїдемо. Зазнаєш роскошів у сина й невістки. Будеш свої пальці гризти, а сльозами запивати.

Він упав на лаву, похилив голову на стіл і довго плакав хлипаючи і не втираючи сліз, що цюрком лились і капали зі стола. Мошко не говорив нічого, порав ся коло шинквасу, лише час від часу зітхав важко.

Нараз Юра підняв голову, видивив ся на нього, потім устав і наблизив ся, немов якась таємна сила тягла його до Мошка.

— Слухай, Мошку! — мовив Юра. — Ти чоловік письменний. Чи стоїть у ваших книгах що про таке... про таких дітей, що так збиткують свого рідного вітця? Адже я думаю, що Пан Біг мусить ховати щось для них... мусить порохувати їм се... мусить — чи як ти кажеш, Мошку?

— У нас, Юро, про таких дітей таке написано, що аж страшно читати, — мовив Мошко. — Але я хотів би вам щось иньше сказати.

— Ну, що? Кажі!

— Я так гадаю. Що ми один з другим грішні люди, будемо над тим міркувати, як там Пан Біг покарає сей чи той гріх? Пан Біг старий господар, він знає, що хто в нього варт і кому що належить ся. А ми міркуймо кождий про себе. Адже й на нас без божої волі ніщо не паде. Ну, як упало, то значить, що Бог так хотів. Може ми на таке заслужили? А може Пан Біг хоче випробувати нас? Адже знаєте, що залізо кладуть у вогонь, аби з нього щось викувати. А чоловіка Пан Біг кладе в нещастє, аби з нього було щось добре. Чи не правду я кажу?

Юра витріщив очи. Він чув нераз подібні слова з уст пан-отця, але тоді вони не робили на нього ніякого вражіння; він не розумів, а властиво не приймав їх до своєї душі, бо не відчував їх душею. Та тепер в устах отсього простого Жида, шинкаря Мошка Галапаса вони вразили його як щось нечуване і зовсім нове. Він почав вдумувати ся в них і зараз почув, як його біль притупив своє вістре і його жалощі стратили своє жало. А Мошко говорив іще довго, все тим самим тоном, беручи приклади із Письма святого і з власного житя. Юра випив кілька чарок горівки і сидів у коршмі до вечера. А вечером, коли вже смеркло ся, Мошко запросив його до вечері, велів постелити йому в ванькирику і лягати спати. Юра опирав ся, — він від коли жив не почував ніколи в коршмі, — та подумавши, що тепер йому треба би знов вертати до своєї пустки і почувати там самому, переміг себе і заночував у Мошка.

Тиждень потім, у саму неділю, при вїїті, присяжнім і громадським писарі Юра зробив з Мошком такий контракт. Мошко обіцяв ся годувати Юру до самої смерти, шанувати його як свояка і по смерти похоронити його як слід по християнськи, а Юра за те записав йому по смерти свою хату й свої три пруги поля. Юра Шикманюк став, як кажуть Гуцули, Мошковим годованцем.

Угода з Мошком була така, що Юра мав жити в своїй хаті, робити що йому схочеть ся або й не робити нічого, а Мошко мав давати йому все удержанє, їду, по чарці горілки рано, в полудне і вечір, топливо в зимі. Коли Юра захоче, може почувати в коршмі; що заробить, чи то в лісі, чи на ріці, то його.

Юра підписав угоду (тоб-то подержав за перо, бо був неписьмениий і дозволив підписати себе при людях) з якоюсь сердитою радістю, як чоловік, що понукає церульника вирвати йому як найшвидше болючий зуб.

— Оттак! — мовив він, — так мойому синочкови треба! Нехай знає, як батька шанувати! Нехай собі не острить зуби на батькове добро. Бери, Мошку, бери від нині! Ори, сїї, коси, най його зуби болять, най розседе ся з зависті! Я батько, я йому того зичу за його й його жінки добре серце. Як він мені, так я йому. І ви, люди добрі, будьте свідками! На вашім свідомі все роблю, і гадаю, що Бог мені кривого слова за се не скаже. Адже сам Бог казав, що всохне рука, яка підносила ся на батька, правда, Мошку? Вами свідчу ся, люди добрі, що отсей Мошко, бачите, Жид, ніби то нехрещений, не нашої віри чоловік, а показав мені в моїй біді більше серця, більше приятельства, піж моя власна кров. За те й запишую йому все, що маю. Най має і його діти, най хоч вони згадують добрим словом Юру Шикманюка!

Але сей завзятий настрій Юри проти власного сипа швидко змінив ся. Одно те, що Василь довідавши ся про батьків поступок, не тріс із зависти, не кричав, не плакав, не лаяв ся, не прибіг ані перепрашати ані ганьбити батька, а лише махнув рукою, — се вразило Юру, коли йому се переказали сусіди. Як би його син був кричав, плакав та розщивав ся, він був би почував дику радість; як би син був прибіг до нього з плачем і перепросинами, він був би відіпхнув, вигнав, поганьбив його; але син зовсім не показував по собі нічого, лишив ся байдужним, і се забило Юрі цвяха в голову. Що-ж то він собі міркує? — думав Юра. Не жаль йому того добра, що мало бути його, а тепер жидівське? Не сором йому, що батько замісь знайти у нього захист зробив ся жидівським годованцем? Юра не міг придумати ніякої відповіді на сї питання, сам себе силував сердити ся на сина, бурчав і проклинав його з його родиною, але робив се якомсь нещиро; він чув на дні душі жаль за своїм добром, що має перейти в жидівські руки і замісь його внучатам дістати ся тим пейсатим Жиденятам, що раз-у-раз наповняли коршму й її найблизше окружене своїм біганєм, криком та шваркотанєм. Юра соромив ся своєї похіпливості, соромив ся селян, що хоч не показували йому ніякої ворожнечі (поява таких годованців у Гуцульщиї на жаль дуже часта), то все таки — і се почував Юра — зробили ся супротив нього холодні, байдужні, рідко заговорювали його, а деякі й зовсім обминали його, чинили ся, мов не бачуть, че пізнають його. А коли кілька неділь по своїм записі Юра у-перве появив ся в церкві, люди відступали ся від нього; на тім місці, де він звичайно

стояв, зробило ся довкола нього досить широке колесо, в якому він стояв сам, мов виклятий або заражений. І в додатку панотець тої неділі виголосив проповідь про любов до рідної землі і про великий, неспасений гріх, який стягає на себе всякий, хто легкомишно марнує ту землю, віддає її в чужі, нетрудні руки, зневажаючи сим і кров та піт батьків, дідів і прадідів, що боронили та обробляли сю землю, і кривдячи власне потомство, якому він уймає хліб від рота і замикає спосіб будущего дорібку. Юра при тій проповіді стояв мов на розпечених шинах, зараз по Херувимській пісні вийшов із церкви і не здоровкаючись ні з ким, не обзираючись, затиснувши крисаню на очи пішов до своєї хати, запер ся в ній і не рушаючи ся з місця просидів до самого вечера. Тепер її пустка не разила його; тепер він рад би був сховати ся в найглибших лісах, у найтемніших дебрах, аби не бачити ні Мошка з його Жиденятами, ні Василя з його жінкою й дітьми, ні того поля, ні тої хати, ні тої дурниці, яку зробив із записом, ні того сорому й жалю, що пік його душу.

Але Юра звільна привикав до свого положеня, перемагав у собі все, не ходив у село анї до церкви, нипав коло своєї хати або йшов на заробіток десь у сусідні села. Доки Мошко був з ним добрий і ласкавий, він не дбав ні про що. Мошко своїм звичайним, спокійно-привязним способом умів усе додати йому відваги й певности, і кожного разу підпирав свої докази надпорядковою чаркою горілки. До тих Мошкових доказів та до горілки Юра почав привикати чим раз більше, а коли Мошко нарешті натякнув йому, що він не обовязаний давати йому більше як три чарки денно, Юра не змагав ся і платив за горілку тими грішми, які мав зароблені. Він почав було складати ті зароблені гроші — з разу на кожух, далі задумав вібрати хоч 100 ринських і справити до церкви евангеліє за душу небіжки жінки. Але привичка до горілки почала звільна перемагати його постанови, і з зароблених та зложених грошич канало чим раз більше в Мошкову кишеню. І доки канало, Мошко був добрий та ласкавий, потішав Юру в його гризоті, картав тих Гуцулів, що виявляли йому маловажене або нехіть, картав навіть Юрового сина за погане поведжене з батьком, і Юра почував себе мов за високим, густим плотом, у безпечному захисті й опіці.

Тільки здоровле його почало щось не статкувати. Проживши 67 літ він доси не зазнав слабости крім декількох рап на сво-

Йому тілі, одержаних чи то при небезпечній лісовій роботі, чи в коршемних бійках. А тепер — не знати, чи від гризоти, чи від Мошкової горілки, чи від чого иньшого, з ним почало робити ся щось недобре. Йому відхотіло ся їсти, в голові шуміло, в горлі пекла вічна згага, руки й ноги трясли ся, сон його не брав ся, а як часом було засне на хвилину, то його мучать такі страшні та „жесні“ сни, яких він перед тим не видав ніколи і після яких звичайно прокидав ся напруго, з криком, весь облитий холодним потом. Він весь згорбив ся, зробив ся блідий і майже жовтий, його зовсім покинула охота до праці, і він звичайно цілими днями сидів на призьбі своєї хатчини та слухав шуму в своїх вухах та тупо, безучасно дивив ся, як Мошкові діти бігали по його подвірю, порали ся в його загороді, а Мошкові наймити та наймички робили на його полі.

Одного літнього дня, коли він отак сидів та туманів на своїй призьбі, перед ним неначе вродив ся його син Василь.

— Йик ночували, дедю? — промовив він цілуючи батька в руку.

Юра дивив ся на нього витріщеними очима і не знав, що відповісти.

— Госпідку любий, як ви виглядаєте, дедику! — скрикнув Василь. — Ви хорували?

— Хоч би був і вмер, то ти би певпо не був довідав ся до мене! — з гирким докором мовив Юра.

— Що-ж, дедю, ви розсердили ся на мене, покинули нас, то як би я сьмів докучати вам? Тай то як би ви, не дай Боже, хорували, то я би.. Але я не чув нічого... Адже ви ще в неділю були в Жабю...

— Ну, а чого-ж тепер приходиш?

— Та нічого, дедику. Таки мені стужило ся за вами. Госпідку милосерний, таже ви мені рідич! Таже мене Бог буде карати...

— А буде, певно що буде за твоє добре серце до мене. Тепер ти мені й дедику й се й те, а що було торік?

Від часу, як Юра розстав ся з сином і записав ся Мошкови, минув уже рік з окладом. Василь стояв перед батьком і не зводив з нього очий.

— Торік, дедику? Хиба-ж я вам сказав коли пів слова непочтливого та прикрого?

— Та що з того, що ти не казав, а твоя жінка говорила за тебе й за себе.

— Що-ж, я жінці язика не завяжу, яку її Бог сотворив, така є. Але у неї, дедуку, душа діпша, як її язик. Ви то самі знаєте. Кривди вона вам не зробила ніколи, тільки що тим язичком молюла. Ну, та дістала вже вона за своє...

— Ну, то що! — закинув нараз Юра, з під лоба позираючи на сина і відповідаючи більше на своє власне внутрішнє запитанє, ніж на Василеве, — гадаєш, що мене тепер знов завабиш до себе? Ні, небоже! Я вже стара ворона! На половину мене не завабиш. Тай на що я тобі тепер потрібний? Адже знаєш, хату й ґрунтесь я записав Мошкови, більше не маю що роздавати, а голіруч я вам непотрібний.

— Ні, дедуку, — мовив спокійно Василь, — я па ваш ґрунт не завіхаю ані вас до себе силувати не хочу. Робіть, як знаєте, як вам ліпше. Але я мав би до вас одно запитанє.

— А що таке?

— Що з вами діє ся? Чи ви нездорові? Виглядаєте як з хреста зп'яті.

— А що, літа приходять. Старість не радість.

— Торік ви ще не такі були. Чи може де здвигали ся при роботі або перемерзли або що?

— А хто знає! Я не тямлю, — нерадо буркнув Юра.

— Знаєте, дедуку, там по селу всіяке говорять, а я слухаю і в мене серце крає ся. Адже ви мені тато, я ваша дитина я повинен дбати за вас па старість.

— О, гарно дбаєш! Бодай і твої діти так дбали за тебе! — з нересердем крикнув Юра.

— Не кленіть, дедуку, хоч я й не заслужив нічого ліпшого. Але скажіть по правді, від коли се з вами поробило ся?

— Та що таке? Що поробило ся? Нічого зо мною не поробило ся! — сердив ся Юра.

— Та тут уже сердьте ся, не сердьте ся, а що живі очі видять. Тай люди скрізь по селі говорять...

Василь замяв ся.

— Ну, що говорять? — спитав Юра.

Василь оглянув ся, а потім сїдаючи на призьбі поруч батька і нахилиючи ся ротом близько його вуха мовив полушептом:

— Що Мошко задає вам якоїсь трукки в горівці.

Юра поблід як труп, схопився з призьби, затремтів усіх тілом і знов сів на своє місце. Він не міг стояти на ногах, у його грудях щось клубилося й душило його в горлі.

— Що ти кажеш? — промовив він ледви чуто.

— Те, що чуєте. Десь одна наймичка підгледіла Мошка вночі, як сипав із якоїсь флящини якісь кроплі до тої фляшки, в якій держить для вас горівку, і з якої не дає нікому крім вас.

Настала важка мовчанка. Юра чув, як щось стискає його за серце. В ухах у нього шуміло, мов чотири вітряки. Серце товклося прискорено, аж боляче в грудях. Ціле тіло дрожало.

— Я би вас одно просив, дедику, — мовив далі Василь. — Я зладжу візок, сідайте, поїдемо до Жабя до дофтора. Най вас огляне, скажете йому, як вам є, — що він на се повість.

Юра пристав на се. Поїхали. Лікар, старий практик, лиш глипнув на Юру і буркнув:

— Пеш?

— Та Бог має що тий за що пити, панчику пишній! — мовив Юра кланяючись.

— А чого-ж приходиш?

— Та то не я, то от син...

— А йому що?

— Та йому, Богу дякувати, нічого, він лише за-длі мене.

— За-длі тебе? А то як?

Тут Василь виступив наперед, поклонився і почав говорити, що чув у селі.

— Слухай, хло! — мовив сердито лікар, — ти мені харамана не гни! Знаєш, то кримінальна справа, як би показалося се правдою. Присягнеш на те?

— Та Госпідку! — мовив переляканий Василь, — я-сми при тім не був, видіти не видів, то як мені присягати?

— А ті, що тобі се говорили, присягнуть?

— Або я знаю. Присяга — страшна річ. Хто сам на очи не видів...

Лікар довго оглядав Юру, велів йому роздягтись, навіть сорочку скинути, клав його на лавці, обертав на різні боки, стукав у груди і в плечі, оглядав язик, розпитував і крутив головою,

бурчав та плював, а далі велів дати собі ренського і відіслав Юру до дому.

— Стидай ся, старий! Маєш сина, маєш унуків, а записуєш себе Жидови! Зараз верни до сина, з Жидом не заходи собі більше, його страви не їдж, його горівки не пий, а заживай оте лікарство, що я тобі запишу. А за тиждень прийди знов.

Юра послухав, не говорячи Мошкови ані слова перебрав ся до сина, але за тиждень ані за місяць до лікаря не ходив. Він заживав лікарство, чув, що йому ліпше, руки й коліна перестали трясти ся, а йти до лікаря, то знов треба наслухати ся проповіді тай заплатити хоч корону. Пошкодував грошій.

Мошко також припав Юрові переносини зовсім спокійно. Не ходив за ним, не розпитував, не переказував, але кілька день по його відході зробив із його хати хлівець на свої телята, збірив із поля, косив сіно і господарював па Юровім полі як на своїм. А в осени почали Василь і невістка намовляти Юру, аби розв'язав ся з Жидом. „Обчисліть ся при людях, що видав на вас, зверніть йому, а ґрунтець і хату нехай віддасть“. Юра пішов з тим до Мошка, але сей чемненько відповів йому, що він уже подав до суду, аби ґрунт і хату записано на його власність.

— Ба, а се по якому?

— Ви мені записали, Юро.

— Я тобі? Але ж аж по моїй смерті. А поки я жию, то я своїй діддані пан.

— А мій кошт, що я видав на вас?

— Я тобі зверну.

— Що ви мені будете звертати? Я вам не зичив. Я давав на рахунок ґрунту і видав більше, ніж той ґрунт варт.

— Мошку, що ти говориш! — скрикнув Юра мов ужалений.

— А ви що собі гадаєте?

Перемовили ся Юра з Мошком кількома острійшими словами. Вибіг Юра з коршми і побіг до писаря, дав йому „баночку“ і просив написати до суду на Мошка. Писар скаргу паписав і вислав. Минала осінь. Жид зібрав з Юрового поля, виорав коло хати під огородину, переробив хату на стайню. Минула зима, минула весна. Жид почав орати на Юровім ґрунті. Юра з Василем зігнали Жидових робітників зі свого поля. Жид ввів провізорію і виграв, Юру засудили на 10 банок коштів. Минуло ще пару місяців. На-

решті Юра діждав ся терміну в суді на свій позов. Станув Юра в суді, станув і Мошко. Розповів Юра всю справу, але промовчав про свою слабість та про чутку, що його Мошко по троха троїв, промовчав, бо бояв ся, що се кримінальна справа, а йому веліли би присягати. Мошко потвердив Юрові зізнання, показав контракт легалізований у нотарія, показав рахунок того, що видав протягом року на удержанє Юри, і показало ся, що він видав ще більше, ніж варт був той ґрунт з хатою. Судія не входив ближше в розбір рахунка, не придивляв ся, чи по правді оцінено Юрів ґрунт, йому досить було, що на однім і на другім документі була громадська печатка та підписи вїйта, присяжних і таксаторів. Даремно Юра божив ся, що Мошко не видав на його удержанє й десятої части того, що тут зараховано, що його ґрунт варт у четверо більше, ніж його оцінено. Судія признав Юрову скаргу неоправданою і відіслав його, коли хоче, до дальшого процесу. Юра вийшов із суду розбитий, зломаний. Його син узяв ся потішати його.

— Ви, дедику, не журіть ся. Що то значить косівський суд. Овва! Ми ще до Коломиї ходїмо, а як там не знайдемо правди, то й до самого Львова, навіть до самого цісаря трафимо. Впадемо перед ним на колїна і все розповімо. Най цісар знає, як тут пани судять!

Юра хитав лише головою і не відповідав нічого. Де вже йому до Львова та до цісаря! Е, як би у нього давня сила! А тепер віп старий, гостець по костях ходить. А Мошко має всюди плечі. Він багатир, надрав з Гуцулів і не дбає. За ним адукати, за ним судії потягнуть, а за бідним Гуцулом хто? Адже в Мошка таких самих годованців як він був, ще тепер три в селі, а ось перед місяцем один умер, тай то не такий харлак як він, а багатир на все село. Самої полонини за депь не обійдеш! І все то тепер Мошкове. Що Юрі міряти ся з Мошком!

— Знаєш що, сивку, — мовив Юра до Василя, коли вони по нещасній розправі зайшли до шинку і посїдали. — Ідь ти собі в Богом до дому, а я піду до Коломиї.

— Самі підете?

— А що-ж! Пошукаю й собі адуката. Там, кажуть, є така щира душа. Донитаю ся до нього.

Василь не догадував ся, ще в Юри зовсім не адукат на думці, повірив батькови, лишив його й поїхав до дому. А Юра проблукавши до вечера по Косові над вечером вибрав ся з міста

в той бік, як до Шістия. Кілька знайомих Гуцулів, що вертали з Коломиї, здибали його за містом, на горбі коло каплиці, побалакали з ним, розпитали, куди й за чим іде. Юра все розповів їм. Але дійшовши до ліса, коли зачало смеркати ся, скрутив у праворуч, лїнією в низ, на Старий Косів та Манастирське, перехопив ся ніким не спостережений на противний верх, і верхами, знайомими пляями та стежками, оминаючи людські оселі, зимарки та дороги, де можна було надїяти ся людей, поспішав до свого села. Не спочиваючи ані хвилі він над ранком опинив ся на версі, відки видно було його село. Тут вишукавши на одній поляпці оборіг з торічним сіном виліз на нього, зарив ся в сіно і перекусивши та випивши горілки заснув після тяжкої втоми і проспав увесь день.

[Далі буде].

ІЛЬКО ГАВРИЛЮК.

ПОСЕРЕД МОЇХ ЧОРНИХ ДНІВ..

Посеред моїх чорних днів,
Що їм нема під сонцем пари,
Ти була творцем моїх снів
І моїх поривів під хмари,
Твій погляд крізь темряву вів,
Мов сонце крізь чагари.

Посеред моїх чорних днів,
Днів болю, днів зневіри,
Твій голос в серці гомонів
Мов чародійні звуки ліри,
Твій погляд сонічком яснів
І лив на серце бальзам віри.

О. КОВАЛЕНКО-ЖУРБЕНКО.

ОДИНАЦЯТЬ ДНІВ НА ПАНЦИРНИКУ „КНЯЗЬ ПОТЕМКИНЪ ТАВРИЧЕСКІЙ“¹⁾

По весні 1903 року я скінчив курс технологічного інститута в Харкові. Мені треба було відбувати військову повинність, і через те я рішив поступити інженіром-механіком у Чорноморську флоту, де я мав прислужити два роки. Перш ніж бути заліченим на дійсну службу, я мусів виплатити трьохмісячний ценов вільним механіком. Я почав те плаванє лише у вересні, коли вже багато суден кінчало кампанію і тим - то мені довело ся увесь час переходити з одного судна на друге; отже таким робом за ті три місяці мого практичного плавання я побував на суднах усіх типів від панцирника до канонірки включно. У січні 1904 року мене залічено у корпус іженірів-механіків флоту і назначено на посаду молодшого інженіра - механіка на панцирник „Чесма“, відкіль у марці мене переведено на панцирник „Екатерина II“. Тут я проплавав усю кампанію 1904-го року, а потім мене знову перевели у жовтні на панцирник „Князь Потемкинъ Таврическій“, на посаду трюмного іженіра-механіка, на якій я й пробував аж до самої катастрофи 14-го червня. Сей найкращий панцирник усієї Чорноморської флоту тільки-що був скінчений; багато дечого дороблювало ся уже при мені.

У маю сього року на „Потемкинї“ була принята комісією артилерія, а 12-го червня по приказу головного команданта Чорноморської флоту, віце-адміра Чухніна, „Потемкинъ“ рушив із Севастополя у Гендровський залив, де комісія мала справляти артилерійські іспити. Туди-ж під кінець червня повинна була прийти

¹⁾ Не дивлячись на ніби беллетристичну форму, пишучи се-повідання, я зовсім не удавав ся до помочи фантазії, але писав лише те, що схоронила мені память, в якій до тепер згадка про ті події бережеть ся в живих, ярих образах. І до тепер іще я не тільки памятаю розмови, окремі фрази і слова, які чув, але навіть ті вирази лиця, які завважив у кого в який- будь момент, також як найменші деталі в зовнішній обстанові. Тим-то коли я писав, мені нічого не треба було придумувати. Навпаки, мені здасть ся, що я не досить добре володію пером для того, щоб як слід скористати ся тим матеріалом, який схоронила мені память.

О. К.-Ж.

ескадра, до якої було наказано прилучити ся також і „Шотемкину“. До Тендри що-літа приходять на два місяці ескадра задля усяких практичних занять.

В ранці 13-го червня „Шотемкинъ“ і прилучений до нього торпедовець № 267 стояли уже на якорі біля Тендри. Офіцирам та матрозам дозволено було відпочити по поході і через те в сей день не було ніяких занять.

I.

Памятний день 14-го червня почав ся зовсім звичайно. Як завжди у 8 годині ранку я разом із усіми офіцирами вийшов на поміст на підняте фляги, де по скінченю звичайної церемонії дізнав ся, що сьогодні не буде артилерійських іспитів, бо море було трохи неспокійне. Обійшовши, як звичайно, ті частини корабля, що були під моїм безпосереднім зарядом, як трюмного інженіра-механіка, та побалакавши з підвладними мені трюмними машиністами про службові справи, я пішов до себе у каюту, щоб там, користаючись вільним часом, почитати.

Коли о 11-ій годині я прийшов у кают-компанію ¹⁾ на обід, усі офіцери сиділи уже круг стола; тільки старшого офіцера, капітана 2-ої рангі Гіляровського не було на його звичайному місці. Я не звернув особливої уваги на його відсутність, бо він часто спізняв ся на обід, тай сів до стола, де, як завжди, панувало оживлене, було чути жарти, прикладки. Лише старший лікар Смірнов, звичайно надто жартовливий, тепер, адавало ся, був не в доброму гуморі.

Через якийсь час до кают-компанії увійшов старший офіцир. Він підійшов до Смірнова і з дуже затурбованим виглядом звернув ся до нього:

— Сергію Юрієвичу, отже команда ²⁾ не хоче їсти борщу.

Лікар скипів.

— Я вже сказав, що привезене м'ясо чудове, що черви то ні більше, ні менше, як гусінь, що її мухи встигли вивести; її звичайно змивають при такій пригоді соленою ропою, що й було зроблено коком ³⁾ по мойому наказу. Се може трапити ся з найсві-

¹ Спільна саля для всіх офіцірів.

²⁾ Команда — усі матрози на военному кораблі. ³⁾ Кок — кухар.

жійшим мясом, і коли команда не хоче їсти борщу, то значить, вона коверзає тай більше нічого!

У тоні лікаря було чути навіть незадоволене тим, що його турбують з приводу такої дурниці.

Кілька хвилюк стояв перед лікарем Гіляровський і не то у ваганні, не то у замішанні вертів у руках свою каскетку. Потім нічого йому не одповівши, він якоюсь розгадливою ходою вийшов із кают-компанії.

До сієї хвилі я нічого не знав про мясо, то й почав тепер розпитувати у де-яких офіцирів, про що йде річ. З одповідий я дізнав ся, що мясо, яке учора привезено з Одеси, з червивою, і команда помітивши те, відмовляеть ся їсти борщ, зварений з того мяса. Тільки-що встиг я одібрати отсі відомости, коли у кают-компанію увійшов вістовий і сказав, що командант — він завжди обідав окремо — запрошує пп. старшого і молодшого лікарів. Обидва лікарі: старший Смірнов і молодший Голенко зараз підняли ся зі своїх місць і вийшли.

Через кілька хвилин почув ся тріск барабанів, що били збір і слідом за тим гомін юрби, що збиралась на ют ¹⁾). Збір команди не був незвичайним явищем, тому усї віднесли ся до того більш-менш спокійно і лишили ся біля стола. Тільки коли почув ся сиґнал, яким викликають на гору варту, на лицах офіцирів з'явив ся вираз швидше незадоволення, ніж тривоги: нікому не могло спасти на думку, щоб зглядно не так уже значний привід міг викликати які-будь крайні заходи. Строві офіцири, обовязані при такій пагоді бути біля варти, підняли ся й вийшли геть. Біля стола лишили ся інженіри-механіки, корабельний съвященник, та полковник і лейтенант, що приїхали з Петербурга, з Обуховського заводу на артилерійські іспити. Знаючи, що згідно з військовими засадами і традиціями на помості повинна зараз відбути ся звичайна сцена розслідування справи про верховодів, вимоги видачі їх, що супроводити-меть ся промовама про строгість військової субординації, суворости військових законів і таке иньше, — сцена, що могла викликати лише огидливість, — я не міг у душі не порадувати ся тому, що я, як інженір-механік, увільнений не тільки від участі в ній, але навіть від повинности бути съвідком її. Я тільки що встиг висловити сю думку одному з інженірів-механіків, що сидів

¹⁾ Задня часть помосту.

поруч мене, коли до нашого слуху донісся несамопитий покрик старшого офіцера; голос його при тому здався якось о стільки невичайним, що його ледви можна було пізнати. Усі насторожилися. Одну мить не було чути нічого... Але ось нараз шалений, грізний поклик юрби, здавалось, потряс увесь павцирник. В мить поблідли офіцери схопилися зі своїх місць; вираз здивованя, що з'явився було на мить на їх лицьях, змінився виразом жаху: було ясно, що там з якогось приводу вибухло повстання команди.

Се з'явилося так нежданно, здавалось чимсь о стільки невичайним, що я зовсім змішався. Думки швидко, мов блискавка, мелькали у голові одна другу переганяючи, одна другу витискаючи, неначе їх попірала якась непоборна сила. Я стояв посеред кают-компанії силкуючись зібрати думки, коли до мене підійшли: інженір-механік Заушкевич, лейтенант Грігорев, і приватний інженір Миколаївського заводу Харкевич, що часом плавав на „Потемкин“.

— Щось страшенно робиться там, — звернувшись до мене лейтенант Грігорев. — Ви чуєте?

— Еге, — одповідав я машинально.

— Де ваша каюта? — спитав він у мене.

— Тут зараз біля кают-компанії.

— Ходім до вас.

Ми усі чотири пішли до мене у каюту.

Тут все нагадувало ще супокій попередніх хвилин: на столі стояли букети троянд, що не встигли ще завянути, які дали мені при прощанні у Севастополі друзі, та польових квіток, які я набирав учора на Тендрі; тут же лежала розчинена книга, яку я ще за пів години до сього читав.

Ся обстановка разом з пахощами квіток творила чудний контраст із тим, що робилося навкруги.

Ми сіли на ліжку, і першу хвилину я почував себе відносно спокійніше.

— Се не могло виникнути без приводу з боку кого-будь із офіцерів, — промовив лейтенант Грігорев. — Певно командант або старший офіцер яким нетактовним вчинком викликали збурення.

— Тай не диво, — сказав я. — Хіба-ж вони гідні при такій нагоді обійтися так, як того вимагає здоровий глузд та

совість, коли вони, як і всі майже офіцери, усе ще проняті військовими традиціями трохи чи не часів Петра I-го.

— Се правда, — відповів Грігорев. — Але що-ж тепер буде?

Я тільки здвигнув плечима в відповідь йому. Тривога знов стала опановувати нами.

— Може-б вийти? Попробувати умовити команду? — розмірковував я голосно.

— Се неможливо! Ніякі слова тепер не допоможуть, — одповів Грігорев. — Чуєте, що там дієть ся?

Буря повстання справді усе змагала ся: несамовиті крики юрби, тупіт ніг, грюк і брязк, і нарешті вистріли з рушниць зливали ся у якусь незвичайну симфонію, яка гнітила думку, паралізувала волю, і сповняла душу якимсь незвіданим тупим, жахом.

Після того, що вистріли розтинали ся в різних місцях корабля і після того, що вони супроводжували ся войовничими покличками команди, можна було вивести, що стріляє не варта і не офіцери, а збунтовані матрови.

Коли ось почув ся брязк шибок, які розбивали в офіцерських каютах поблизу з моєю, і заразом із тим почули ся грізні поклички бушуючої уже тут юрби. Чекати так далі було незносно, і ми рішили було уже вийти з каюти і швидше стрінутися те, що нас чекало там за дверима.

— Усіх побємо! Ні одному не має помилування! — розітнувся біля самих моїх дверей чийсь шалений покрик у ту хвилину, коли ми були готові відчинити двері.

— Ні одного уже не має, — ми самі господарі на кораблі, — гукав другий голос.

Ми з жахом відступили від дверей...

Я ясно уявив собі той несамовитий вибух обурення юрби, яка мов вихор усе знищить, усе змете на своїй дорозі.

Ніколи не забуду вражіння, пережитих у ті хвилини. Я вже погодив ся з думкою про смерть і був готов перейти у небутьє, але гадка, що я загину від руки тих, на чийм боці були завжди мої симпатії, чие пригроблення було мені так огидливе, здавалась мені якоюсь безглуздою, жорстокою іронією судьби, і відгукувала ся в моїй душі болючою образою.

— Боже мій! Значить смерть? — прошепотів лейтенант Грігорев.

Йому ніхто не відповідав...

У мене нараз промайнула думка викинути ся за облак (борт). Смерть чекає і там, — беріг далеко, навкруги пустельне море, — але краще, подумав я, загинути у хвилях моря, ніж бути замордованим розлюченою юрбою. Коли-б у ту хвилину у мене був револьвер — по чім знати? — може б я знайшов коротший шлях туди, де вже не страшні ніякі бурі!

— Нам остало ся тепер лиш одно: викинути ся у море, — виголосив я свою гадку.

— Але-ж і там не має спасення! — завважив хтось.

— Отже я уважаю ту смерть кращою, — сказав я і з тими словами зняв із себе, що було зайве.

Усі зробили за мною те-ж саме. В одну мить вискочив я в віконеце, з якого ще раніше була винята задля полагоженя ряма, перебіг коридор, що відділяв каюти від облавка, і в гарматний порт¹⁾ викинув ся у море. За мною послідували інженір Харкевич і лейтенант Грігорев. Як тільки ми опинили ся у воді, з помосту корабля по нас почали стріляти. Одним із перших вистрілів Грігорев був убитий і тут же, майже біля самого борту, пішов на дно. Ми з Харкевичем встигли відплисти на значну віддаль. Серце функціонувало неправильно, дихання переривало ся, і ми швидко почали вибивати ся з сил. Нараз я углядів невіддалеку якісь великі колоди, що плавали на воді. Я догадав ся, що то була ціль, яку поставлено задля згаданої артилерійської стрільби. Зібравши сили я гукнув на Харкевича і показав йому однією рукою в напрямі до цілі. Трохи підбадьорившись, ми поплили туди. По кількох хвилинах ми були уже біля колод. Ухопившись за них руками, ми трохи віддихались і стали радитись, що діяти. Доплисти до берега було неможливо, лишати ся тут, значить підставляти свої голови під кулі, коли з корабля знов надумують ся стріляти до нас. Я радив відломити від вибудуваного на колодах деревляного щита кілька тонких дощок і спробувати за їх помічю поплисти далі.

— Але-ж нас зараз розстріляють, як тільки ми розпочнемо ся роботу, — завважив Харкевич.

Адже смерть рішена хоч так, хоч інак, чому-ж не спробувати?

¹⁾ Відтулина, куди виставляють ся гармати

Я налагодив ся уже взяти ся до праці, коли нараз почув, що на мене гукають із корабля. Я подивив ся туди і побачив, що біля облавка стовпилась маса матрозів, які махають шапками та руками і кричать :

— Інженір-механік Коваленко! Пане Коваленку!

Надія враз наче розцвила в моїй душі, і я підбадьорений тими покликами, що, як мені здавало ся, видавали ся такими приятними, виліз із води і став на колоду.

— На віщо ви вилізли? Адже вас так швидко влучать, — гукнув на мене Харкевич.

— Вони-б не звали мене, коли-б хотіли убити.

Потім напруживши голос я крикнув у напрямку до корабля :

— Чого ви хочете?

— Вертайтеь до нас! Ми не вдіємо вам нічого лихого!

— Зі мною тут ще приватний інженір Харкевич, — додав я знову.

— Нехай і він вертаєть ся з вами, — відповідали з панцирника.

— Пливемо назад, я вірю їм, — сказав я до Харкевича і з тими словами кинув ся у воду.

Матрози знов заметушили ся і загукали :

— Не пливіть, не пливіть! Подождіть шлюпки!

Я тоді тільки зважив, що у мене-б не вистачило сил доплисти до корабля. Вилізши знов на колоду, я сів на ній дожидаючи шлюпки, що зараз же відійшла від панцирника з кількома матрозами. Харкевич те-ж сів зі мною поруч.

Через кілька хвилин шлюпка підійшла до нас і один із матрозів, що були в ній, із привітною усмішкою допоміг нам увійти в неї.

Коли я зійшов на поміст „Потемкина“, мене зараз обступила юрба матрозів, переважно з машинової команди, і мені чудно було бачити, як ті самі люди, від яких ще тому кілька хвилин я готов був шукати захисту трохи чи не в обіймах самої смерти, один поперед другим поспішали виявити відносно мене найніжнійше піклування: одні уболівали з приводу того, що я кинув ся у воду, другі приносили мені суху олїж, треті запрошували піти у каюту, щоб там передягти ся.

Поки я у каюті передягав ся, матрози, що допомагали мені

у тім, не переставали жалкувати, що я повинен був пережити такі трівожні хвилини.

Нараз розітнув ся вистріл із рушниць. Я запитуєче подивив ся на матрозів. Один із них вибіг і швидко повернувши знов, за-спокуючим тоном сказав, що то розрядили гвінтовки. Хоч мені й здало ся, що його обличчє виявляло якесь схвилюваннє, я пічого не запідозрів.

Передягши ся і не знаючи, куди себе подіти, я рішив піти у машиновий відділ. Там я знайшов старшого інженіра-мехаліка, підполковника Цветкова і поручника Заушкевича, якому, як він розказав, матрози встигли не дати викинути ся у море разом зі мною, Харкевичем і Грігоревим. Тільки що ми встигли перекинути ся кількома фразами, коли хтось сказав нам, що нас трьох команда просить на шханці¹⁾. Коли ми вийшли, нас зустріло кілька чоловік матрозів на чолі з Матющенком, який, як і всі інші, був з гвінтовкою у руках. Із поважним виразом лиця він оповістив нам, що команда постановила усіх офіцірів, що остали ся живими, поки що заарештувати. Се було моє перше знайомство з Матющенком, бо раніш у своїй службі я не мав до нього ніякого відношення. У купі з Цветковим мене одвели в одну з просторих кают, де до дверей зараз же приставлено вартового. Швидко до нас привели полковника, якого прислано з Петербурга з Обуховського заводу для згаданих артилерійських іспитів. Ще через пів години до нас прийшов інженір-механік, поручник Назаров, що, як і я, по скінченню технольоґічного інституту вступив до фльоти відбути військову повинність. Розпитавшись я дізнав ся, що він встиг заховати ся в одну з найзахиснійших кают, де й переждав, поки минула буря. Поки ми ділили ся своїми вражіннями і здогадами, нам принесли чай і буттерброди. За часм ми помітили, що панцирник зняв ся з якоря і пішов. Усі ми зійшли ся на тому здогаді, що команда рішила піти кудись до чужоземних берегів, щоб там висадити ся. Але як же ми здивували ся, коли через якийсь час ми помітили, що „Потемкинъ“ держить курс на Одесу. Ми не могли й розуму добрати, щоб то визначало: нам тоді й на думку не спадало, щоб те, що зчинило ся сьогодні у нас, як-небудь звязувалось із загально-народнім рухом у російській державі.

¹⁾ Шханці — частина помосту, а близна до юта, де звичайно відбувають ся усякі церемонії.

На панцирникові тим часом усе улягло ся і запаував порядок. Усе пережите у сей день здавало ся о стільки неввичайним, що часом у мене виричала гадка: чи не сон то був? Але мій погляд надав на вартового, який із рушницею у руках розглядав нас із якоюсь цікавістю у нашому новому становищі, і ілюзія зникала.

Мене починав гнітити сей арешт, і я попрохав через вартового, щоб мепі з каюти принесли мої книги. Через хвилину передімною була уся моя бібліотека, і я хотів було узяти ся за „Очеркь історії українскаго народа“ М. Грушевського, що я читав ще й у ранці, коли в каюту увійшов Матюшенко і повідомив мене, що я можу вільно ходити по кораблю, де хочу. Я зараз же скористав ся даною мені свободою і вийшов на поміст. Скоро тільки я там показав ся, до мене стали підходити матрови і завязувати зі мною розмову про те, що тут сьогодні повстало.

З оповідань вибухле повстаннє показувало ся таким:

У вечорі 13-го червня торнедовець № 267 привіз із Одеси харчі задля команди, між иньшим і мясо, яке повісили на верхньому помості спардека¹⁾. Другого дня рапо, хтось із матровів помітив, що у мясі є черва. У мить вістка про те облетіла панцирник і до мяса стали раз-по-раз підходити матрови, щоб упевнитись у правдивости вістки про черву, яка до них дійшла. Швидко уся команда балакала уже про те, що мясо, яке привезли з Одеси і з якого варють сьогодні борщ, гниле і з червою. Про неспокійний настрій команди хтось із боцманів чи фельдфебелів доніс командантови, який дізнавши ся про справу, казав старшому лікарєви оглянути мясо і сказати йому свою думку. По кількох хвилинах лікар доложив командантови, що на його думку мясо цілком придатне задля страви, і що черва не що иньше, як гусінь мух, які дуже швидко встигають класти яйця у мясо. Досить тільки промити мясо у розсолі, щоб знищити ту черву і її сліди. Сей висновок лікаря командант переказав команді і заборонив кому-б то не було з матровів підходити до мяса, що висіло на спардеці; для того біля нього поставлено вартового, який повинен був записувати усякого, хто підійде до мяса, щоб на нього подивити ся.

¹⁾ Спардек — надбудування по середині корабля.

Коли настала обідня пора, матрози, що зійшли ся на батерійному помості, де вони звичайно обідали, борщу з камбуза ¹⁾ не брали та їли собі хліб запиваючи водою. До камбузу прийшов старший офіцер, а за ним і командант. Вони стали питати коків, чому вони не роздають команді борщу; ті відповідали, що команда одмовляєть ся його їсти; а коли командант звернув ся до матровів, питаючи, чому вони не хочуть обідати, йому одказали, що борщ зварено з гнилого мяса, і тому його їсти не можна.

В повітрі уже наче чуло ся незвичайне напруження. З юрби навіть почули ся гострі вирази по адресі команданта і в загалі „начальства“.

Тоді командант звелів зібрати команду на шханці. Барабанщики ударили збір, і команда, швидко зібравшись, стала у дві лави по обидва облавки панцирника. Командант звернув ся до матровів з промовою. Сказавши ще раз про висновок лікаря що до мяса, він додав, що вважає відмову обідати і в загалі усе поведжене команди протизаконним непорядком, що матрози чинять таке під впливом кількох провідників, які користають ся усяким приводом, щоб збаламутити команду, та що він навіть деяких із них знає. Потім він звелів усім, хто не хоче бути буптарем і згожуєть ся їсти борщ, вийти з лави і стати осторонь. Зараз же вийшли боцмани, фельдфебелі і кілька чоловіка з команди і стали на показане місце. Бачучи, що майже уся команда лишила ся непорушно на місці, командант звелів викликати варту. Розітнув ся сигнал і через хвилину варта у повнім порядку стала поміж двома лавами матровів.

Вигляд варту зробив вражінне па команду, і матрози почали зразу по одипці, а потім гуртом переходити до тих, що вийшли од разу на поклик команданта. Коли старший офіцер побачив, що уся команда ладна перейти туди і що таким чином із неї не вдасть ся відділити тих, що на його думку були провідниками, він рішив силоміць не дати перейти на бік покірних тим, які залишили ся довше ипших на місці і які на його думку хотіли тепер туди перебігти лише для того, щоб змішати ся з юрбою. Він зі словами: „Досить уже, досить!“ разом із вахтеним офіциром, прапорщиком Лівенцовим, заступив їм дорогу і силоміць не пускав їх рушити з місця.

¹⁾ Камбуз — кухня на судні.

Команда, що стовпила ся до купи, з трівогою стежила за всім, що діяло ся перед ними. У юрбі почув ся гомін і нарікання. Коли-ж старший офіцер голосно звелів боцманови принести брезент¹⁾, деякі з матрозів зрозуміли се як знак того, що їх товаришів, яких спинили на місці силоміць, зараз розстрілювати-муть, поперед накривши їх тим брезентом. Із юрби матрозів, що напружено гляділи на ту сцену розітнув ся голос: „Братця! досить терпіти! Адже вони хочуть вараз розстрілювати наших товаришів! Бий їх, хамів!“

— До зброї! — залунало в відповідь і юрба з криком: „Ура! Хай живе свобода!“ — кинула ся у батерійний поміст за рушницями. Варта розбігла ся. Побравши рушниці труиа матрозів вибігла на поміст і почала стріляти на офіцерів. Першого убито лейтенанта Неупокоева. Старший офіцер вихопив у одного з вартових гвінтовку і стрільнувши з неї смертельно ранив матроза Вакулинчука, який ішов на нього теж із гвінтовкою. Один з матрозів, який увесь час стежив за старшим офіцером, цілився у нього у той самий мент, як він лаштував ся вистрілити у Вакулинчука, але спізнив ся і убив його уже після того, як Вакулинчук упав, обливаючись кровю.

Командант зник, офіцери розбігли ся...

З помоста помітили людей, що кидали ся у воду; певні в тім, що то офіцери, деякі з матрозів стріляли в них. Опісля виявило ся, що крім застрілених таким чином офіцерів: лейтенанта Грігорєва і прапорщика Лівенцова, було забито також багато матрозів. Мічманови²⁾ Макарову удало ся доплести до торпедовця № 267, що стояв по заду „Потьомкина“, куди ще раніш вирядив ся командант того торпедовця барон Клодт, що обідав у нас разом із усіма офіцерами. Торпедовець швидко зняв ся з якора і подав ся у море. Бачучи те, матрози з „Потьомкина“ вистрілили до нього кілька разів із 75-міліметрових гармат. Одним знарядом пробито трубу, і торпедовець мусів повернути ся; він підійшов до панцирника. Лейтенанта Клодта і мічмана Макарова приведено на „Потьомкина“. Команда торпедовця дуже прохала не чинити нічого лихого їх командантови, якого вона дуже любила. Їм обіцяли се. Що до Макарова, то про нього почули ся голоси, що вимагали його смерти через те, що він, як реві-

¹⁾ Великий шмат парусини, яким покривають усячину на кораблі.

²⁾ Мічман — перша ранга офіцерів фльоти.

зор¹⁾ панцирника, був на їх думку один із винуватців у сьому інцидентови. Але партія свідоміших перемогла. „Ми даремно лити крові пічії не хочемо“, говорили ті матрози, „ми вбили лише тих, які того заслужили, або які могли стати на перешкоді тому ділови, яке ми рішили розпочати“.

Клодта та Макарова одведено під варту. Потім виведено на поміст команданта: його знайшли в адміральському помешканню на пів роздягненим; мабуть він лагодив ся кинути ся у воду, але не встиг.

Як тільки він з'явив ся на помості, з юрби почули ся голоси:

— Повісити його! Повісити! Адже він усе лякав нас шибеницею!

— Розстріляти! — порішила більшість.

— З заду розступись! — гукнула команда.

Ті, що стояли позад команданта, розступили ся.

Гримнув вистріл із кількох рушниць і пронизалий кулями труп команданта повалив ся на поміст... Се був той самий вистріл, який я чув, коли переодягав ся у каюті і якого значінне матрози утаїли, не хотючи побільшувати мою тривогу.

Старшого лікаря знайшли у його каюті з простріленим животом. Віп стікав кровю.

Отже усіх убитих офіцерів було 7 чоловіка: командант, старший офіцер, старший лікар, лейтенант Неупоков, лейтенант Топ, лейтенант Грігорєв і прапорщик запаса Лівенцов. Трупи убитих зараз же вкинуто у море.

Офіцерів, що лишили ся живі, одного по одному відшукали в різних кутках панцирника і одвели під варту. Вакулипчука однесено до лазарету, де він швидко вмер.

Усе, що повстало сььогодні на „Потьомкиї“ розвертало ся тепер передімною зовсім ясно. Не дивлячись на ніби випадковий, як то на перший погляд здасть ся, характер вибухлого повстання, я не міг не добачити у всьому ході подій чогось фатального, що ще довго до сьогодняшнього дня судило їх і з непереможною силою пхало до кривавої розвязки.

Правда, — поведінка команданта і падто старшого офіцера

¹⁾ Ревізор — один із офіцерів, на обовязку якого лежить між иньшим стежити за харчами задля команди.

сама по собі була достатнім приводом для збурення, що вилило ся в таку бурливу форму. Але коли постарати ся увійти у їх психологію, то не можна не признати, що вся їх тактика впливала не тільки з присвоєних ними по традиції поглядів на військову службу в загалі і особисто на відносини до „нижнього чина“, але також, і то ще чи не в більшій мірі, з признання якоїсь незвичайности того, що вивикло поміж командою, в передчуття неминучої лихої боротьби. Справді, се не було звичайне повстання. Нарікання команди на страви само по собі не було чимсь незвичайним: і перше бували випадки незадоволення матрозовів або чимсь із харчів, або якою невігодою в корабельній обстанові, але ніколи такі пригоди не виходили з меж звичайного непорозуміння між командою і корабельним начальством, чисто сімейного, так сказати, характеру. Чому-ж тепер таке непорозуміння дістало те особливе значіння, яке з першого моменту немов мислилось тою і другою стороною? Певно, що причина того коріниться ся десь далеко глибше щоденного життя команди, щоденних відносин між нею і офіцерами.

За півтора року своєї служби я досить придивив ся до умов того життя і перекопав ся, що самі по собі ті умови ніяким побитом не можуть утвердити в масі матрозовів такого незадоволення, з якого могло-б виникнути хоч щось подібне до сьогодішньої пригоди. Справедливість вимагає визнати, що в загалі матрозу живеть ся зовсім непогано, бодай що-до зовнішніх обставин: звичайні харчі команди в загалі добрі. Я, як і багато хто з офіцерів, часто залюбки їв матроський борщ. Правда, бували інколи, як я завважив, випадки незадоволення команди мясом, або хлібом, або маслом, але вони були поєдинчі і завжди походили від випадкового недогляду. Важкою працею матрози не обтяжені: звичайний робочий день не більше, як вісім годин. У відносинах офіцерів до команди поволі завів ся той тон, який не тільки не дозволяє їм удавати ся до кулачної розирави, але й примушував їх зоставати ся в певних рамках коректности. Навіть ті, яких дуже небагато між ними і які безумовно чинять виємок із них, що були-б не від того, аби згадати інколи старовину, мусять здержувати себе найперше зі страху перед висшим начальством, яке, — звичайно, швидче з обережности ніж з яких гуманних спонук — вмовляє офіцерам необхідність якоїсь тактовности в відносинах до „нижнього чина“; а в друге з чуття ніяковости перед товаришами.

І не дивлячись на все те, останніми часами не можна було не помітити, що серед матрозів із кожним днем росте якесь невдоволення і зворушення; не можна було не спостерігати в їх відносинах до своїх зверхників, особливо висших, скритої неприязні.

Се пі мало не могло здавати ся дивним, коли взяти на увагу той виключний пастрій, який став останніми часами загальним задля усієї маси пародів Росії. Невдоволення сучасним стапом річей, пенависть до існуючого ладу і до його офіціальних і неофіціальних представників, готовість зі всякого приводу повстати до рішучої боротьби з ворогом так жаданної свободи, — ось головні елементи сього настрою. При тій мірі напруження, якої воно досягло останніми часами, воно не могло не впливати на моральний стан війська. Та стіна, що її так старанно будував уряд із цілю іволювати те військо від усякого впливу справжнього життя, і що в її силу він ще так недавно вірив, перестала вже бути непроникливою. Схвильоване життя пробиває в пій один вилім за другим, із невинною силою вриваєть ся потоками крізь ті пробіони, бе живим жерелом у сьому царстві. вікового сну і пробуджує у матрозів та салдатів сьвідомість, яку даремно начальство силкуєть ся успати цілою системою усякого роду церемоній, уговорів і т. и. „Нижний чин“ уже став сьвідомий своєї кровної звязі з народом і душею живе і боліє разом із ним. Як і народ, він також невдоволений, він також неспокійний, він також роздратований.

Та чи й може ж бути інакше?

Чи може матроз або солдат бути вдоволений тим, що він нагородований, коли він знає, що сім'я його голодає? Чи може він без тривоги лягати у вечорі у свою „койку“, коли він боїть ся, що ранок принесе йому звістку про вбитого на вулиці брата або батька? Чи може він спокійно і справно справляти свою службу, коли кожного разу, як тільки він береть ся за свою зброю, йому мимоволі спадає на думку, що усяку хвилину його можуть післати з тою самою зброєю убивати його братів по духу і плоті? Чи може він почувати хоч крихту прихильности і поважання до офіцирів, коли він бачить у них все ще вірних слуг відживаючого ладу, такого огидного усьому народови, коли він не певен у тім, що сі офіцири не поведуть його не сььогодні-завтра проти народа, що повстав за свої права, як те робили і роблять їх товариші, такіж офіцири?

Досить поставити себе у думці у становище матроза або салдата, щоб зовсім легко одповісти на сї питання.

Натурально, що при таких настрою він бачить усякі факти щоденного життя не в зовсім звичайному освітленню і там, де перше він добачав би звичайне ненорозуміння, тепер він добачав виявлення того-ж таки всеросійського, всенароднього зла. Зі свого боку офіцери не можуть не відчувати бодай хоч інстинктивно, що серед підвладних їм „нижніх чинов“ чинить ся щось незвичайне. Але, не маючи спромоги порвати тих звязків, що так міцно привязують їх до існуючого ладу, вони усе ще не можуть скинути з себе тої страшеної омаи і тверезими очима глянути на те, що дієть ся круг них; вони усе ще силкують ся, чого-б то не коштувало, підтримувати престиж тої власти, яка в розумінню їх підвладних, як і усіх народів Росії, є синонімом сваволі і насильства. Натурально, що при таких умовах навіть найменший привід повинен повести за собою не звичайне ненорозуміння, а вже справжній конфлікт поміж сими різнородними елементами. Отже не диво, що також і сьогодні інцидентови з мясом обидві сторони надали таке принципіальне значіння і що він став тою іскрою, від якої спалахнула пожежа повстання на „Потьомкинї“.

Офіцерам російської фльоти і армії надто слід поміркувати про нього, бо у тій ролі, яку уряд їх примушує відігравати у історичній трагедії визволення народів Росії від пригноблюючого їх гнету, вони займають становище між молотом і кувалдою. І як що вони, одумавшись, завчасу не відійдуть від підгнилого будинку віджившого ладу, він, рухнувши в недалекій уже будучині, роздавить і багатьох із них.

Із сими думками я пішов у кают-компанію, бо уже смеркало. Там я застав у зборі усіх офіцирів, що лишили ся живими. При дверях стояли вартові. Отже крім мене тут були: полковник із Обухівського заводу, якого прізвища я не памятаю, підполковник Цветков, командант торнедовця № 267 лейтенант барон Клодт, капітан корпусу штурманів Гурін, ревізор панцирника мічман Макаров, мічман Вахтін, у якого в кількох місяцях була пробита чимсь тяжким голова; інженіри-механіки поручники Заушкевич і Назаров, підпоручник Калужнов, корабельний сьвященник ієромонах Пармен, у якого був поранений ніс, молодший лікар Голенко, прапорщик із запасу Ястребцев і інженір із Николаївського заводу Харкевич. Прапорщика з запасу Алексєєва, як я дізнав ся, ко-

манда призначила командантом панцирника. Мене дуже здивував сей вибір, бо-ж Алексеєва я знав як чоловіка далеко неінтелігентного і зовсім ворожого усяким поступовим течіям. Але тому, що він згодився узяти на себе ті обов'язки, я не дивувався, бо-ж ту згоду у нього вимогли підчас розправи з офіцерами, коли він сам міг ждати смертельного засуду, наколи-б одмовився вольти волю матрозів. Чи то команда не була певна своєї здібности самостійно керувати кораблем, чи думала, що бувший офіцер у ролі команданта буде в якісь роді імпонувати менше свідомій частині матрозів? У всякім разі сей вибір був із її боку великою похибкою, бо-ж Алексєєв по приході в Одесу увесь час був зовсім не при ділі, а своїм убитим виглядом, а часом то й інтригами впливав на матрозів цілком у противнім напрямі.

У вечорі панцирник прийшов в Одесу і став на якор у внішньому рейді. Ми чекали, що нас відвезуть на беріг, як то нам було сказано ще по дорозі сюди, але нам сказали, що питання про те залишили до завтрашнього дня. Нічого робити, — усі почали лаштувати ся у кают-компанії на ніч...

(Далі буде.)

СТЕПАН ЧАРНЕЦЬКИЙ.

НА ЧУЖИЙ МОТИВ.

Як би ти була тихою водою,
Я йшов би мріти понад береги.
Як би ти була срібною звіздою,
До зір я мчав ся-б з туги і жагі.

Як би ти була бурею грізною,
Я-б ждав спокійно на твій сильний грім.
Як би ти була пущею глухою,
Я йшов би вмерти в холоді твоім.

ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ.

Його діяльність на полі історичної науки.

(З нагоди ювілею).

Українська нація не богата за все ХІХ столітє великим числом діячів на ниві свого національно-культурного розвитку. Причина сій сумній прояві, що величезна більшість інтелігентних сил України чужа або й ворожа національним і культурним інтересам українського народу, поясняєть ся легко минулою історичною долею нації й її теперішнім політичним становищем. Як наслідок таких обставин виходить, що ті одиниці, які знайшли достаточний запас ідейности і самопожертвования та віддали свою працю, проти всяких перепон і невідгод, на службу нещасної народности — внайшли ся в конечности репрезентувати жите сеї народности далеко в ширших розмірах, ніж се буває у иньших, щасливіших націй.

Український діяч ХІХ ст. — се невного рода мініатура національного житя України, він творить одну з нечислених складових частин того житя. Не багато — як сказано — таких людей у згаданому століттю, але мало не кождий із них носить на собі отсей характер, мало знаний у народів із сильно диференціованим національним житем. До таких Українців у другій половині ХІХ ст. належить без сумніву Володимир Юніфатієвич Антонович. Переступивши недавно поріг осьмого десятка літ житя може він без крихітки зарозумілости сказати собі: моє жите й діяльність, то частина — і небезслідна — житя української нації того часу. Так може признати собі в душі шановний ювілят української науки, але на таким становищі мусть стати будущий історик України і визначити йому місце побіч таких людей, як Максимович, Костомарів, Куліш, Драгоманів й ин. Як у всіх згаданих репрезентантів національного житя України, так у В. Антоновича бачимо ріжносторонність інтересів і діяльности, рівнобіжно до двох сторін у змаганнях людської душі — індивідуального пориву й соціальної кооперації, у формі наукового досліду і громадянської акції.

З тієї причини треба говорити про двох Антоновичів на нашій ниві: Антоновича — суспільного діяча й Антоновича — ученого. Сі два напрями звязані з собою так тісно, що в однім завсїди слідний другий. Певно, Антонович як учений історик дочекав ся без порівняння більшого жнив, ніж Антонович — грома-

дянин, але се не тому, щоб перший поконав другого, тільки тому, що обставини (більше політичні, аніж особисті) довели до рішучої переваги ученої діяльності, хоч початки публичної діяльності могли давати причину до противних надій: що учена праця буде тільки підпорою громадянського ділання.

Як сказано, громадянська й учена діяльність В. Антоновича дуже тісно сполучені з собою, та я хочу на сьому місці розділити їх і взяти під розвагу тільки сю другу. Буду старати ся дати короткий, та по можности ясний образ ученого дорібку нашого многозаслуженого історика і показати, чим і скільки збогатив він нашу історичну науку, яке його становище в ній і яке йому місце в розвитку нашої національної культури. Розумію добре, що в виконанню сього завдання можуть показати ся деякі недостачі й хиби, а в характеристиці й оцінці багато суб'єктивності, одначе се повинно знайти деяке оправданіє по части в некорисних і невідповідних умовах при писанню сеї роботи, по части в тім, що українська історіографія доси не має ані ніякого загального наукового огляду, ані спеціальних підготовань¹⁾. Громадянська діяльність В. Антоновича полишена тут на боці не тільки тому, аби не прибільшати розмірів статі, а ще більше тому, що сей бік життя його ще не цілком придатний для історичної оцінки і матеріял до нього в переважній частині ще закритий для людей поза невеликим гуртом близьких знайомих В. Антоновича.

I.

Житє В. Антоновича не богате великими переїнами обставин; були в ньому без сумніву тяжкі конфлікти і неодна важка боротьба, але вони мало набирали розголосу серед суспільности і без сумніву не одно звісне самому тільки йому та його найближшим. Опубліковані відомости про житє взагалі дуже скупі. Для нас, на сьому місці, важні лише ті моменти його життя, що стоять у звязи із

¹⁾ Про нашого ювілята маємо, що правда, дві авторитетні статі; розумію д. А. Єфименко, Литературныя силы провинці (Южная Русь, т. II, стор. 297—315) і її характеристика В. А.—ча у загальній серії п. з. Выдающіеся новѣйшіе историки (Вѣстникъ и Библиотека Самообразования, 1905, № 2, 51—54). Одначе перша з них написана ще 1878 р. і написана не виключно для історично-наукових цілей, а друга тільки загальна з метою більше педагогічною, хоч обі гарні й інтересні. Розуміть ся, для нашої цілі не дають нічого житєписи й характеристики В. А.—ча в галицьких шкільних підручниках.

науковою діяльністю. Тому отсе коротенька хроніка ¹⁾. В. Антонович родив ся 1834 р. в Махнівцях, бердичівського повіту, київської губернії, у шляхотсько-польській сім'ї. Початкову науку дістав дома, гімназіяльну науку скінчив в Одесі 1850 р., опісля перейшов у київський університет. Під впливом ліберальних ідей кінця 50-их років та наслідком зрозуміння історичної минувшини України рішив ся він, разом із гуртком товаришів, „повернути назад до народности, покиненої предками“, себто став Українцем. (Сей зворот польських „хлопоманів“ єсть сам у собі важною проявою в історії України ХІХ ст.). Студіював наперед медицину (1850—1855), та довівши її до кінця записав ся на історично-філософський факультет і скінчив його зі ступенем кандидата у р. 1860²⁾. По кількох літах учителювання (наперед як учитель латинського язика в київській І гімназії, опісля як учитель історії в київськiм кадетськiм корпусі) в характері урядника канцелярії генерал-губернатора був призначений до служби у Временній Комісії для разбора древнихъ актовъ, обіймив там уряд головного редактора і сповняв його до 1880 р., від 1869 як дійсний член цієї комісії. В р. 1870 здобув ступень магістра руської історії і став платним доцентом у київськiм університеті; 1878 р. здобув ступень доктора руської історії і був вибраний факультетом дійсним професором тієї ж історії, а в р. 1880 вибрано його деканом історично-філософського факультета; від р. 1890 став він вислуженим професором і вістаєть ся членом факультета в характері „заслуженого“ професора й доси.

Антоновичу дані були дві можности віддати себе на услуги науці: становище його в археогр. комісії й на університеті. І дійсно, треба признати, що він не змарнував корисних обставин, а використав їх доти, доки стало його фізичних та духових сил, вкладаючи в науковий дослід увесь свій великий талант. Від самого 1863 р., коли як урядник Временної Комісії знайшов дуже щасливу можливість користування неоціненої скарбниці історичних матеріялів Київського Центрального Архіва, починаєть ся многостороння його на-

¹⁾ В основу взято тут житєпис В. Б. А.—ча з Біографическ-ого Словаря профессоровъ и преподавателей имп. Университета св. Владимира (1834—1884), сост. проф. В. С. Иконникова, Київ, 1884, стор. 24—27, та біографію у Хроніці Наукового Товариства ім. Шевченка, ч. I, стор. 49—50.

²⁾ Медичні студії вибрав він тільки тому, що на історично-філософському факультеті панував тоді numerus clausus.

укова діяльність, що дивувала всіх інтензивністю і своєю внутрішньою вартістю. Такою самою діяльністю визначався й опісля, коли став професором університета й мав ті наукові вигоди, які дає подібне становище. Перед ним була двояка наукова ціль: збагачення української історичної науки власними дослідженнями й направлення на сю дорогу нових, молодих сил. Поминаємо на разі діяльність і значіння Антоновича, як довголітнього професора київського університета, а поспробуємо звести разом продукт його наукової діяльності поза катедру професора.

Про його постійний інтерес для науки свідчить не тільки поява раз-у-раз нових студій, але й часта діяльна участь у наукових з'їздах і конгресах, наукові екскурсії і т. ин. Так уже в р. 1871 був він делегатом київського університета на другім археологічному з'їзді; цілий майже рік 1875 обернув він на архівальні пошукування у Москві й Петербурзі, де працював у рукописнім відділі Румянцевського музею, в архіві міністерства заграничних справ та в рукописному відділі Имп. Публичної Бібліотеки. Опісля майже постійно виступав на археологічних з'їздах, то як приватний учасник, то як відпоручник університета; в р. 1880 вислано його в наукових цілях за границю, а при тій нагоді репрезентував він на міжнароднім археологічному конгресі в Ліссабоні київський університет та московське Археологічне Товариство. Заграничні наукові подорожі відбував він ще й пізійше (1890), останній раз у Римі 1897 р. В часі заграничних екскурсій пізнав він також із галицьких архівів рукописний відділ бібл. Оссолінських.

В признанню наукових заслуг обдаровували його ріжні наукові товариства членськими почеснями. Вже в р. 1873 вибрано його членом Имп. Географічного Товариства; 1874 р. став дійсним членом Археологічного Товариства в Москві, Товариства Історії і Старинностей в Одесі, Церковно-Археологічного Товариства при київській духовній академії; 1877 р. вибрано його дійсним членом Археологічного Товариства у Львові, довший час був головою Історичного Товариства Нестора літописця (перший раз 1881—1887, другий 1896—1898), котрого був членом-основателем¹⁾, опісля почесним членом (1890); в р. 1883 став почесним членом Товариства прихильників природознавства, антропології й етнографії при московськім університеті; від р. 1899 єсть він дійсним,

¹⁾ Про участь Антоновича в основанню сього Товариства див. статю Ів. Кривецького в Літ.-Наук. Вістнику 1904 кн. 11.

а ще від р. 1890 почесним членом Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, котрим завсіди пильно інтересував ся, особливо у моментах критичних, які воно переходило в двох останніх десятиках літ. Також єсть членом-кореспондентом петербурської Академії Наук, а крім того членом кількох иньших наукових товариств та інституцій.

Рами, серед яких обертали ся учені досліди В. Антоновича, обмежають ся майже виключно на саму тільки Україну. Та знов яке величезне се необроблене поле, що на нього вступив працювати молодий київський учений! Чи візьмемо В. Антоновича як історика суспільности, чи як археолога — побачимо, що його поява на науковій ниві дуже многозначна й богата наслідками. Не місце тут подавати докладний образ етапу української історичної науки перед виступом нашого ученого, та кілька головних точок може бути деяким мірилом пізнішого й нинішнього стану. До 60-их років українська історіографія (поза староруськими часами, що включали ся в історію „руську“) була репрезентована, в науковім розумінню того слова, тільки кількома людьми, як Дмитро Бантиш-Каменський, Микола Маркевич, Михайло Максимович, Осип Бодяпський, Микола Костомарів. Ті одинокі люди репрезентували українську науку протягом цілих $\frac{2}{3}$ століття! Та ще треба додати, що тільки три з них, Б.-Каменський, Маркевич та Костомарів були т. ск. фаховими істориками. Історія Малої Росії першого з них, видапа ще 1830 р., стоїть що правда цілим небом висше від тодішніх „історій“ та літописей, хоч би тому, що основана у великій частині на архівнім матеріалі, та проте далеко їй ще до властивої наукової стійности, головни задля уживання жерел без докладного розбору та критики, не кажучи нічого про національне становище автора. Бантиш-Каменський (1788—1850) теж перший збирач історичних документів. Подібний йому з деякого боку Микола Маркевич (1804—1806), що полишив по собі курс Історії Малоросії зі збіркою документального матеріалу, може назвати ся першим національним українським істориком, та науковий дослід мало посунув він у перед. М. Максимович (1804—1873), переважно історик літератури і фільолог, в части природник, дав був до того часу значне число дрібних статей і розвідок із поля української історії (головно княжого і козацького періодів) та передісторії, з них деякі й доси не стратили своєї наукової вартости головни задля новости матеріалу та критичних здібностей їх автора, але й багато між ними було невдатних від першого разу (апріор-

ність і необережність у висновках); та найважійше те, що були то понайбільше дрібні статі, розкидані в періодичних виданнях та мало доступні; хоч віп батько української археології, то все ще його досліди не вийшли поза перші наукові проби на тому полі. Бодянський (1808 — 1877), головно славіст, зробив велику прислугу українській історичній науці, публікуючи в московських „Чтениях“ цілий ряд нових жерел, хоч без їх критичного оброблення, та оригінальних студій дав дуже не багато й невеликої наукової ваги. Перший український історик, у новочаснім розумінню того слова, то Костомарів (1817 - 1885). Перед виступом В. Антоновича вспів він уже уґрунтувати своє імя в науці і в 60-их роках уже мав славу найбільшого історика України, коли взяв ся до видавання многоважних Актів до історії України-Руси. Одначе праці Костомарова, хоч без сумніву веї мали на собі марку великого таланту й дивували своїм числом, розмірами, новиною предмету та прегарним епічним оповіданнем, мали важні наукові хиби: недостаточну критичність у доборі та використовуванню жерел, перевагу белетристичного тону, брак глибшої аналізи історичних прояв і т. ин. — хиби, що їх уже скоро доглянули сучасники.

Серед такого стану української історичної науки виступає зі своїми працями В. Б. Антонович і від разу звертає на себе увагу новим полем і новою методою досліду, новими поглядами й результатами.

II.

В. Антонович працював науково над ріжними періодами української історії, хоч не над кождим однаково. Звичайно принята схема української історії така: передісторія, княжі часи, литовсько-польсько-руський період, козацькі часи з двома галузями — польсько-українською й московсько-українською, в кінці вік відродження. Антонович трудив ся в усіх тих періодах, окрім останнього, не тільки як професор, а й як дослідник, та все таки присвятив найбільше праці і довів до найбільших здобутків у студіях над польсько-українським періодом, від якого й розпочав свою наукову діяльність. Протягом часу одначе інтереси його для минушини поволи зміняли ся, поступаючи від пізнійших до найдавнійших часів української минушини, наперед до середніх періодів, він у кінці цілком віддав ся дослідам передісторичних часів,

себто історик із часом перемінив ся на археолога. І правду сказати, хоч із деякого погляду може бути жаль, що шан. учений від яких 20 літ так звузив поле своїх дослідів, то все таки треба признати, що всюди, де вложив свій запас труду і знання, умів собі здобути імя і повагу першорядного дослідника.

Хотячи дати огляд його наукових здобутків й означити їх вагу для української науки, будемо держати ся противного порядку, ніж той, що його зазначив В. Антонович своїми дослідями за час 40-літньої праці. Наперед даний буде перегляд дослідів і результатів його на полі української археології, дальше зазначимо його участь в обробленню пізнійших періодів історії української нації, а в кіпці будуть можливі загальні висновки про всю наукову діяльність нашого історика.

Интерес до археології розбудив ся у Антоновича аж згодом. Мабуть не помилимо ся, коли початок його зв'яземо із р. 1871, коли київський університет вислав його на два тижні до Петербурга в характері депутата на II-ий російський археологічний з'їзд. З огляду, що Антонович уже на сім першим з'їзді виступив із загальним археологічним рефератом про українські кургани¹), треба догадувати ся, що перші почини заінтересовання археологією розбудили ся вже перед тим. Сама участь у з'їзді притягнула його ще більше на се поле, а того доказом служить і сей факт, що вже в найблизшій році (1872) обняв він у завідування нумізматичний і археологічний музей при київськім університеті. На сьому становищі мав нагоду зазнайомитись із доволі богатою (як на тодішні часи) збіркою археологічного матеріалу та завершити наукове підготовання в тім напрямі. На найблизшій російськім археологічній з'їзді, першій, що відбув ся на українській території, в Києві (1874) бачимо Антоновича серед учасників із рефератом про новознайдені срібні монети з іменем Володимира²). Окрім того був він одним із найдіяльнійших організаторів того з'їзду, переводив розкопи і робив усякі підготовання для нього. Три роки опісля київський університет вислав Антоновича як свойого делегата на IV-ий археологічний з'їзд у Казані (1877),

¹) О курганахъ Юго-Западнаго края (Труды II-го археологическаго съезда въ С.-Петербургѣ .

²) О новонайденныхъ серебряныхъ монетахъ съ именемъ Владимира (Труды III-го археол. съезда въ Россіи, т. II, ст. 151—7. Мова тут про скарб знайдений 1873 р. у Гвоздові з литовсько-руських часів).

де він виступив із новим більшим рефератом про печери з камяного віку над Дніпром та трьома меньшими¹). Як уже висше сказано, репрезентував він той сам університет та московське археологічне товариство на дев'яти (міжнародних) археологічних з'їздах в Ліссабоні (1880) та брав участь у північніших російських археологічних з'їздах, передівсім тих, що відбувались на території України, звичайно як делегат університета. Ще в р. 1879 був Антонович діяльний коло підготовки V-го археологічного з'їзду у Тіфлісі, що відбув ся 1881 р.; з поручення організаційного комітету вів він розкопи на північнім боці Кавказу²) (російські археологічні з'їзди призначені передівсім на досліді країни, де аранжований з'їзд). На самому з'їзді реферував він про власні досліді при розкопуванні курганів у землі старинних Тиверців і Деревлян³).

На VI-ім археологічним з'їзді в Одесі (1884) виступив він із дуже інтересним рефератом про скальні печери над долиною Дністром⁴). Живу участь приймав на VIII-ім археологічним з'їзді в Москві (1890), де крім спеціального реферату про похоронні типи в Київщині предложив свою археологічну мапу Київської губернії — результат довголітніх студій, працю великої наукової вартости⁵).

На дальших двох з'їздах, у Вильні (1893) й у Ризі (1896) бачимо знов проф. Антоновича з рефератами. На першій читав про сліди бронзової культури на Україні, про червоні скелети й крашені мерці та похоронний тип у Радимичів; на другій звернув на себе увагу двома рефератами: про пам'ятки камяного віку, знай-

¹) О дпѣпровскихъ пещерахъ каменнаго вѣка; О валахъ находящихся на территории древняго кievскаго княжества; О древнемъ кладбищѣ у Иорданской церкви; О похоронныхъ типахъ Юго-Зап. края. Три останні друковані тільки в скороченню (Труды IV-го археол. съезда въ Казанѣ).

²) Див. його Дневникъ раскопокъ веденныхъ на Кавказѣ въ 1879 г. (Труды подготовительнаго комитета V-го археологическаго съезда); також його реферат про сю експедицію в Историчнѣмъ Товариствѣ Нестора в 1879 р. (Чтенія въ И. О. Н. II, ст. 114—118).

³) Пор. справозданне самого Антоновича в Ист. Товариствѣ Нестора (1881) про наукові результати того з'їзду (Чтенія въ И. О. Н. II, ст. 156—160).

⁴) О скальныхъ пещерахъ на берегу Днѣстра въ Подольской губернии (Труды VI-го археол. съезда въ Одессѣ, т. I, стор. 86—102), також окрема, Одесса 1886.

⁵) Про карту мова низше; про реферат див. комунікати у IV т. Трудів того з'їзду: О типахъ погребенія въ курганахъ Киевской губернии (ст. 68—9).

дені в Києві за три останні роки та про пробу угруповання наддніпрянських городищ на основі їх контурів¹⁾.

Жива була його участь у київськiм (XI) археол. з'їзді 1899 р. Тут предложив свою археологічну карту Волинської губернії, кілька спеціальних рефератів про сю територію²⁾, та був помічний у веденню з'їзду.

На останніх двох з'їздах, у Харкові (1902) й Катеринославі (1905) не бачимо вже Антоновича як референта, тільки як учасника в дискусіях; на обох був він почесним головою секцій — знак високого цінування його на полі археологічної науки. Ся його повага, остаточно, не пова; як висше сказано, вже від 1874 р. вшановували його відповідні товариства й інституції честю дійсного або почесного члена.

Окрім археологічних з'їздів брав Антонович участь у антропологічній виставі в Москві 1879 р., до якої причинив ся не тільки як повновласник організаційного комітета на Київщину, але й виставляючи значну колекцію okazів, разом із рефератами і замітками про них; матеріял узятий із розкопів курганів, головно з Київщини³⁾.

Досліди й діяльність на полі археології не обмежала ся самими тільки виступами на з'їздах. Поминувши те, що не всі його конгресові реферати були друковані, а в друкованих не всі in extenso, маємо ще багато його розвідок і статей читаних і публікованих при иньших нагодах і в иньших видавнях. Ще в р. 1876 займав ся Антонович розсліdom питання про положення старого

¹⁾ Пор. Труды IX-го з'їзду, т. II, комунікати: О бронзовомъ вѣкѣ въ бассейнѣ Днѣпра; Замѣтка о краіенныхъ скелетахъ; Похоронный типъ въ землѣ Радимичей. Труды X-го з'їзду, т. III, комунікати: Памятники каменнаго вѣка найдеп. въ Кіевѣ въ теченіи трехъ посл. лѣтъ; Попытка группировки городищъ по ихъ контурамъ въ бассейнѣ Днѣпра; огляд здобутків того з'їзду М. Книжечича у Записках Н. Т. ім. Шевченка, т. XV; подібний огляд (короткий) самого А.—ча у Чгеніяхъ И. О. Н., XI, ст. 33. Реферати його не були друковані в цілости, як і багато иньших.

²⁾ Про карту низне; окрім того: О каменномъ вѣкѣ въ Западной Волыни, Раскопки кургановъ въ Западной Волыни, та О мѣстоположеніи лѣтоп. город. Шумска и Чересопницы (Труды XI-го археол. съезда въ Кіевѣ, стор. 1—133, 141—147, 148—154).

³⁾ Антропологическая выставка Имп. Общества любителей естествознанія, антропологии и этнографіи, Москва 1878—9, т. I, 354, II, 145, III, 67—7, 305—14.

київського Звенигорода, пробуючи на основі літописних звісток та слідів, добутих розкопками, означити місце сього города. Се означеніє в науці загально приймаєть ся¹⁾. В р. 1877 почав був вести археологічну літопись нових розкопів і знаходів, і розширюючи реферат із казанського з'їзду про кам'яні печери дав огляд здобутків 1876 р. у Київщині, та опісля вже більше не давав постійних оглядів²⁾. Рік опісля виголосив в Іст. Товаристві Нестора реферат про монетні нахідки в Київщині. Матеріал із 29 знайдених скарбів розложив на чотири пумівматичні періоди: російський, польський, литовський, орієнтально-византийський³⁾. Монети з римських часів (III—IV ст.) знайдені в Києві, були обговорені в иньшій розвідці⁴⁾.

В тому самому році робив Антонович розкопи в долинах рік Ірпеня й Тетерева, а про їх результати читав в Істор. Товаристві Нестора⁵⁾. Про досліди в рр. 1884—1888 подавав він короткі звістки переважно в Київській Старині, як про київські ваги, студії в долині Сули, в Кальнику й ин.⁶⁾. Тут надрукував він теж більший огляд знахонок із княжих часів у Київщині⁷⁾. Пізнійше появляють ся такі самі короткі звістки переважно у „Чтеніях“ Історичного Товариства, як зміст читаних або говорених ним ре-

1) О мѣстоположеніи древняго кіевскаго Звенигорода (Древности, изд. Московскимъ Археологическимъ Обществомъ, 1876, з картою; пор. Чтенія въ И. О. Н., I, ст. 37—43.

2) Археологическія находки и раскопки въ Кіевѣ и Кіевской губерніи 1876 г. (Чтенія въ И. О. Н., I, ст. 244—261).

3) О монетныхъ кладахъ, найденныхъ въ Кіевѣ и его окрестностяхъ (Чтенія въ И. О. Н., II, ст. 14—17).

4) Описаніе кіевскаго клада римскихъ монетъ (Древности Москов. Археол. Общества, 1876).

5) Чтенія, II, 1878, ст. 72—77.

6) Змѣвы валы въ предѣлахъ Кіевской земли (Кіевская Старина, 1884, № III, ст. 355—370, з мапою; Раскопки у Трехъсвятительской церкви въ г. Кіевѣ (тамже, 1885, № V, ст. 163—167); Археологическія изслѣдованія въ бассейнѣ Сулы (тамже, 1886, № VIII, ст. 763—766); Изъ археол. поисковъ на лѣвой сторонѣ Днѣпра (тамже, 1886, № VII, ст. 560—562); Изъ археол. экскурсіи въ село Кальникъ и его памятники старины (тамже, 1887, № VIII, ст. 761—65); Изъ археолог. экскурсіи (тамже, 1888, № IV, ст. 24—7); деякі з тих статей були рѣвночасно читані у згадуванім Іст. Товаристві, прпм. про розкопи коло Трехъсвятительской церкви в Києві 1885 р. (Чтенія, II, ст. 247—8).

7) Обзорніе предметовъ великокняжеской эпохи, найденныхъ въ Кіевѣ и ближайшихъ его окрестностяхъ и хранящихся въ музеѣ древностей и мюнцъ-кабинетѣ унив. св. Влад (Кіев. Стар. 1888, № VI, ст. 117—32).

фератів на засіданнях¹⁾. З повних студій маємо в тім часі тільки дневник кальницького розкопу²⁾. Усе те одначе лише маленька частина того, що справді просліджено Антоновичем. Екскурсії, розкопи і розсліди веде він тягом, нема року майже, щоб його круг досліду не збільшав ся, не здобуто важних причинків і не зібрано вначного матеріялу. З Київа й Київщини терен досліду ширшає на різні околиці України, як Волинь, Поділля, Полтавщину й т. иньше³⁾.

Так отже головна частина його праць на полі археології до кінця 80-их років призначена була передівсім на збирання матеріялу. Діло звичайне. Стаи української археології перед дослідями його був дуже сумний, одно тим, що археологи-ділетанти нераз більше шкоди приносили ніж користі науці, друге тим, що матеріялу взагалі (до того доброго) було дуже обмаль. Тож не дивниця, що Антоновичеві прийшло ся вложити стілько праці в сю більше механічну часть роботи та довгий час обмежати ся переважно систематикою матеріялу. Використання всіх здобутків для історії мусіло прийти аж згодом.

Тому то аж в останніх 15 роках почав давати праці ширшого змісту, ніж сама систематика матеріялу. Сюди належить передівсім капітальна праця про деревлянську територію. На неї звернув проф. Антонович свою увагу вже дуже вчасно. Сюди належать уже частинні досліди в р. 1876, на IV-ім археологічним з'їзді в Казані; в 1877 читав уже реферат про розкопи в Деревлянській землі, а рік опісля просліджує він басейни Ірпеня й Тете-

1) Характеръ древлянскихъ могилъ по послѣднимъ раскопкамъ (Чтенія, III, ст. 1—3); О городищахъ до-княжескаго и удѣльно-вѣчеваго періода находящихся въ западной части древней Кіевской земли (тамже, III, ст. 10—16); О городищахъ-майданахъ (тамже, III, ст. 20—21); Замѣчаніе по поводу раскопки произв. О. И. Кнауэромъ (тамже, IV, 1990, ст. 15—16.; О кладѣ найденіомъ въ усадьбѣ Гребеновскаго по Троицкому переулку (тамже, IV, ст. 8—10); О бронзовыхъ орудьяхъ находящихся въ предѣлахъ Кіевской губ. (тамже, V, 1891, ст. 4—5; пор. рефератъ чпт. на з'їзді 1890); О древлянскихъ могильникахъ (тамже, ст. 23—5). В Кіевській Старині появилася в тім часі тільки стаття про бакотський скальний монастирь (1891, № X, ст. 108—116. Крім того звістки в справозданняхъ імп. археологічної комісії. 2) Отчетъ Имп. Археол. Коммисіи за 1891 г.

3) Дослідам поза Україною призначив Антонович тільки небогато праці. Окрім занотованої експедиції на Кавказ 1879 р. згадати тут треба його археологічну екскурсію у Муромській повіт Володимирської губернії (разом із гр. Уваровом) в р. 1878 (див. Чтенія, II, ст. 60—64) та пізнійші розкопи в землі Радимичів (див. Чтенія, VІІІ, 1894).

рева. Деякі досліді з того поля були предложені на згадуванім антропологічнім з'їзді в Москві 1879 р.¹⁾ Опісля читав кілька часткових рефератів, вкінці в р. 1893 появилася у виданню петербурської Археологічної Комісії простора праця, правдива монографія про культуру старих Деревлян, на основі розкопів. У сю працю вложив автор не тільки результат усіх своїх дотеперішніх дослідів на тому полі, але й використав результати інших дослідників. В основу положено, розуміється, розкопи самого автора (понад 82% усіх розкопів тої території), в часті використано наукові досліді С. Гамченка; інші, що не давали ніякої наукової невности, роблені ділстантами, полишено на боці. Таким способом археологія здобула вповні наукову монографію, першу в українській історичній (беру се слово в повнім значінню) науці. Поділена вона на дві частини, з яких друга (що обіймає $\frac{2}{3}$ всієї праці) виповнена дневниками розкопів. Перша частина має подати висновки з усіх розкопів. Культура старих Деревлян знайшла тут свій образ. Те чого не розказала нам перша літопись, оповіли могили, а в неоднім навіть заперечили віродостойности сеї літописи: показало ся, що Деревляни, то не такі справді варвари, як їх малює подекуди літопись, зарозуміла на культурну висшість Полян: тамошня людність жила з хліборобства та скотарства, уміла виробляти залізо, гончарство вже переступило давно низший ступінь свого розвитку, торговля також була знана, хоч тільки вишнна (не знайдено монет), за те чуже було їм воєнне ремесло і т. п. Згадані розкопи дали можливість означити етнографічну територію Деревлян. Що правда, в тій праці автор ще не міг означити докладно її простору, все таки дальші досліді самого проф. Антоновича та інших (Гамченка, Завитневича, Мельник) дали можливість подати межі Деревлян доволі докладно²⁾. З подібною метою робив Антонович розкопи в землі давніх Радимичів (в околиці Гомля й Чичерська), одначе не дав докладнійшої монографії про них, а читав тільки реферати на ІХ археол. з'їзді та в Історичнім Товаристві.

¹⁾ Характеръ древлянскихъ могилъ по послѣднимъ раскопкамъ (Чтенія, III, 1889, ст. 1—3); О древлянскихъ могильникахъ (тамже, V, 1891, ст. 23—5).

²⁾ Раскопки въ странѣ Древлянъ (Матеріялы по археологіи Россіи, изд. Имп. Археол. Ком., № 11, Древности Юго-зап. края, Спбрг. 1893, ст. 78—7 плянів, in folio).

³⁾ Результати зібрані у проф. М. Грушевського, Історія України-Руси, т. II (2-ге вид.), ст. 175.

Ще більше ніж самою деревлянською територією займав ся автор Київщиною взагалі. Довголітні власні студії, ровкони та використане дослідів інших довели врешті до того, що на VIII-ім археологічним з'їзді у Москві предложив проф. Антонович археологічну карту київської губернії. Видано її аж в р. 1895¹⁾. В сю карту війшли в часті досліді автора з деревлянської землі. Завдання археологічної карти лежить передівсім у зведенню до купи й систематичнім упорядкованню матеріалу. Беручи на увагу давнійший стан нашої археології, мусимо дивувати ся великій праці і пильности автора, що вмів для карти використати все власне і чуже і тим способом дати тривку основу для дальших студій. План праці такий: наперед подано перегляд дотеперішнього археологічного матеріалу, як жерел карти, зібраного то самим автором, то иншими, як опублікованого так і в друку незвісного; дальше йде географічний перегляд краю, повітами і долинами рік: коло кожної місцевости зібрані всі археологічні відомости про неї з жерельними вказівками; в кінці описані останки валів у Київщині; додати до того показчики (географічний та особливо гарний річевий) і саму мапу — то й матимемо цілість великої, тяжкої, а так корисної праці, що стала одним із перших підручників у тій галузі науки про українську територію.

По малі Київщини прийшла черга на Волинь. Археологічна карта сієї губернії була предложена XI-ому археологічному з'їздови в Києві (1899). Сюди війшла головна частина деревлянських студій автора, нові досліді над західною Волиню та результати дослідів інших людей. Ся карта уложена подекуди ще краще ніж карта Київщини²⁾. Мапи Антоновича знайшли наслідувачів для інших земель (Сіциньського для Поділя, Багалія для Харківщини) і в тім самім уже лежить важна заслуга його.

В 90-их роках присвятив проф. Антонович багато уваги славним київським знахідкам при Кирилівській улиці, робленим не так певним як пильним дослідником — Хвойкою.

¹⁾ Археологическая карта Киевской губернии (Древности Моск. Археол. Общества, Москва 1895, ст. 139+20+мапа, 4⁰). Над археологічною картою України працював А—вич від давна, вже 1877 р. мав він докладний план її (пор. Антропол. выставка в Москві 1879, ст. 354).

²⁾ Археологическая карта Волинской губернии, Москва, 1900, ст. 130+мапа, 4⁰; також у Трудах XI арх. з'їзду, т. 1. Спеціальні частини дослідів над Волинським краєм були реферовані окремо на XI з'їзді, що вже виспе занотовано.

Про них читав кілька рефератів, кладучи вагу на наукову вартість цих найстарших слідів людського життя у східній Європі, а одних із найдавніших в Європі¹⁾. Один із тих рефератів був призначений на X археол. з'їзд. На тому самому з'їзді був предложений також реферат про городища в басейні над Дніпром, якими займав ся Антонович вже від довшого часу, як то видно з комунікатів, друкованих у „Чтеніях“ та Київській Старій. Всі городища ділить він на п'ять типів: майдани (мабуть передславянські), круглі (славянські), князівські, литовські та всі пізніші²⁾.

В р. 1896 розпочав теж Антонович простору систематичну публікацію в київських Університетських Ізв'єстіях про монети й медалі нумізматичного музею тогож університета — доси не закінчену³⁾.

Остання поки що опублікована розвідка проф. Антоновича з поля археології, то проба дати одноцільний образ матеріального життя придніпрянських Славян на підставі курганних розкопів. Такого завдання не легко підійняти ся; треба над археологічним матеріалом так панувати, як проф. Антонович. Все таки сам заголовок показує⁴⁾, що автор поставив питання досить вузко: він узяв під розвагу самі тільки розкопи могил, а поминув увесь иньший археологічний матеріал (не кажучи вже про історичні відомости). Образ вийшов без сумніву інтересний, але дуже загальний і неповний — майже поверховний. Автор виходить від означення двоякого похоронного славянського типу: палення трупів і погребання. Перший тип подибуєть ся на українській території тільки у Сіверщині, другий займає головну частину українських земель: Полянську, Переяславську, Деревлянську, Волинську та ще Дреговицьку й Радимицьку. Розумієть ся, перший

1) Чтенія въ И. О. Н., XI, ст. 8—10; Ежегодникъ естествоисп. і врачей. 1895, ч. 17; Записки кiev. Общ. естествозн., 1895, ч. 1.

2) В р. 1896 брав Антонович участь у доволі голоснім спорі про т. зв. вал кн. Ярослава у Кпіві, доказуючи фантастичність тої гадки та при тім причиняючи ся до розсвітлення деяких неясних пунктів історичної топографії Києва (По вопросу объ уничтоженіи Ярославова вала — Киев. Слово, 1895, Чтенія И. О. Н., IX, 1896, й окремо).

3) Описаніе монетъ и медалей хранящихся въ нумизм. музеѣ Унив. св. Владимира.

4) Черты быта Славянъ по курганнымъ раскопкамъ (Древности Приднѣпровья, собр. Ханенко, вип. V, Київ 1902, ст. I—VI

похоронний тип не дав авторови майже ніякого матеріалу, тож стаття послугуєть ся виключно матеріалом з другого типа. Подано тут систематичний перегляд: похоронного обряду, одіння, прикрас, зброї, посуду, ловецьких та рибальських знарядів, промислу, торговлі й т. ин. Можна мати надію, що автор розширить сю розвідку, використовуючи весь матеріал, який тільки дала доси українська археологія.

В археологічних розвідках проф. Антоновича подибуємо певні принципіальні погляди на спірні питання передісторії. Сюди належить прим. переконання, що на Україні не було бронзової культурної доби, а подибувані донеде бронзові вироби, се осталики кочовних племен; що знайомість із залізом прийшла через Скитів, що Славяни до X ст. не знали спожувати металів, що мерця крашено по тілі, що похоронний тип ховання з конем належить до Полян і т. ин. Одні з тих поглядів признають ся більш-менш загально в науці (хоч є й противники їх), иньші змодифіковані або відкинені (похорон із конем). В дискусіях на подібні теми на археологічних з'їздах погляди Антоновича все поважали ся високо.

В результаті так довголітніх дослідів над ріжними сторонами України знайшла ся — природне діло — велика колекція зібраного археологічного матеріалу в руках дослідника, що може творити сама собою інтересний музей старинностей. Збірку сю призначив шан. учений для Наукового Товариства ім. Шевченка.

На сьому кінчу огляд дослідів В. Антоновича на полі української археології, не тому, щоб уже сказано про все важне¹⁾, а тому, щоб перейти на иньше поле, для української науки далеко важнійше, на яким В. Антонович здобув собі славу визначного історика України, хоч в археологічній галузі він у нас без сумніву таки перший.

III.

Археологія, як відомо, має для історії значісне помічної науки. Отже археолог стає аж тоді істориком, коли використовує

¹⁾ Я старав ся зареєструвати всі важнійші результати його археологічних студій. Полишено на боці самі тільки дрібніші статі, оцінки, некрологи і т. ин., хоч у тім числі пропущено й деякі більші реферати, що не були друковані ніде, хіба коротенькі комунікати, згадки, або й без того. Деяка частина археологічних дослідів увійшла в основу розвідок про Київ; про них мова дальше.

здобутки своєї спеціальности для досліду й зображення історичних подій і відносин, ширше — історичного процесу суспільности. Та археологи не все бувають істориками, нераз вони радше природники (задля самого характеру сеї систематичної дисципліни), що полишають дальше використання власних здобутків уже т. ск. фаховим історикам. В. Антонович мав усякі дані, щоб бути археологом і істориком одночасно. Що воно не цілком так стало ся, винно тому отсе пересування наукових інтересів нашого ученого від новітших часів до давніших; инакше, що він був скорше істориком аніж археологом-систематиком, і поля його дослідів тут і там мало межують з собою. Все таки межують подекуди, і тут бачимо Антоновича в подвійній ролі. Перший (історичний) період України, званий княжими часами, що ділить ся звичайно 1015 р. на дві головні частини, мало притягав Антоновича до наукових дослідів, у кождім разі сліди їх маємо аж пізно, в тім часі, коли віддав ся вповні передісторичним студіям¹⁾. Деякі з археологічних розвідок вближають ся подекуди методом і характером до історичних, прим. монографія про Деревлян та останній нарис про славянську культуру. Та аж в р. 1896 появляють ся дві його статі з найдавніших часів нашої історії, що вже мають характер історичних розвідок у значній частині на основі археологічних матеріалів, отже стоять т. ск. на межі обох галузей науки. Розумію тут два відчити Антоновича про Київ у часах передхристиянських і княжих²⁾. В першому переважає археологічний матеріал, у другому історично-жереловий; оба творять гарно уложені й оброблені історичні нариси. Розуміється, характер відчитів велів авторови бути загальним, зводити все до основних питань і гадок, та все таки вони в повній науковій і дають свідок пановання автора над матеріалом і жерелами.

Перший нарис починає автор від слідів палеолітичної культури людської, знайдених у Києві (згадані висше знахідки на Кирілівській вулиці), доказує, що Київ, се найстарше знане нам

¹⁾ Княжий період одначе ex officio творив постійно один із більших курсів у викладах Антоновича на університеті.

²⁾ Публичні лекції по геології и історії Києва, читанні профессором П. Я. Армашевским и Вл. В. Антоновичем въ Историческомъ Обществѣ Нестора летописца въ мартѣ 1896 ч., Київ 1897, ст. 87+карта, 16°. Були три відчити, перший геологічний Армашевського (1—27), два инші Антоновича: Київъ въ дохристіанское время (29—59) і Київъ въ княжеское время (61—87).

людське житло у східній Європі. Останки неолітичної культури схарактеризовані докладніше, що разом із попередньою епохою творить перший чисто-передісторичний період історії Києва. Другий період зове автор скитським. Назва ся („скитський“) уживаєть ся в науці переважно як конвенціональне ім'я, й автор не раз так се слово розуміє, хоча признає йому й реальне значінне, себто признає Скитам великий культурний вплив на первісну людність України, головно познайомлене її з металічними виробами (розкопи в Гатнім)¹). Першу чисто-історичну відомість про Київ зв'язує автор з Готами, що починають новий період його історії. Оповідання Йордана про велику готську державу приймає автор за певне, а в слід за тим знає скандинавським загам ім'я Danparstad прикладає до Києва²). Що на місці пізнішого Києва вже тоді був город із живими торговельними зносинами — про те нема сумніву (монетні знахідки з III—IV ст. по Хр.). В часах панування Гуннів над Дніпром рад би автор бачити Київ у назві Hunnivar (V ст.)³). Полишаючи на боці Болгар та Аварів, переходить автор до Хазарів, як володарів середнього Дніпра, збирає побіч історичних відомостей звістки про знахідки орієнтальних монет, як свідощтва взаємин із Сходом (VIII—X ст.). З одної київської знахідки виводить автор, що східні Слав'яни перед X ст. не вміли ще спювати металів⁴).

Побут Угрів над Дніпром, з якими можна-б зв'язати згадки про Київ, поминає автор, а переходить до руського Києва, як нового періоду його історії. Слав'янськість корінної людности Києва й Київщини безсумнівна ще довго перед тим. Автор хоче їх бачити в залежних від Готів Роксолянах чи Рокос, півнішу Русь⁵), але спеціально зв'язує сю назву (Русь) із слав'янським племенем Полян (становище антинорманістичне). Зареєстровано тут звістки східніх письменників про Київ (назва ся виступає в IX ст.) та його торговельне значінне. Говорячи про початок київської (ру-

¹) Сей погляд одначе має в науці і поважних противників.

²) Питанне все ще спірне між істориками.

³) Таке толкованне тепер не удержуєть ся; новітні дослідники бачаць у сій назві назву ріки (Дніпра), а не города.

⁴) Факт інтересний, хоч при недостатці інших певних свідощств можна його приймати дуже обережно; Антонович кладе навіть його як орієнтаційний пункт в означенню віку знахідок.

⁵) Новітні історики переважно закинули слав'янськість Роксолянів, хоч се ще не цілком виключає можливість походження від них назви Русь.

ської) держави, приймає правдоподібність існування окрім Дира окремого князя Аскольда. Що до Олега висказує автор бистроумний здогад про можливість двох князів того імени в Києві ¹⁾. Політичний огляд Києва закінчений Святославом і найвисшим розцвітом дружинного устрою. В кінці автор збирає й укладає топографічні відомости за ті часи, стараючи ся точно означити літописні звістки.

Другий відчит про княжі часи Києва мусів, супроти ширших історичних жерел, вийти ще загальнішим, аніж перший, майже новерховний; се зазначено теж на вступі. Перша його половина — то коротка характеристика політичного становища й значіння Києва на Русі від Володимира В. до татарського поневолення, чи радше до литовського завойовання (980—1362). Увесь той час ділить автор на три періоди: XI століття, XII і початок XIII ст., дальше до половини XIV ст. Перший із них означений як найкращий, цвітуучий час не тільки самого города, а й усеї української історії; у другому періоді Київ уже не мати городів руських, а сестра-супірниця між иньшими; у третьому в кінці періоді Київ паде до ряду друго- і третьоридових міст, а українні центри розвивають ся його коштом. При обговоренню першого періода інтересний погляд Антоновича на формованне київської держави: „До Володимира В. походи князів не мають ніякого державного значіння, робить ся їх виключно задля здобичі, аби заспокоїти домагання дружини, тому то князі не мають можности займатися організацією своєї держави“ (63). Така князівська власть дає себе скоро опанувати дружині (зароди майордомства). „Та на щасте з'являють ся у нас князі організатори, що дбають про те, аби скинути перевагу дружини та знайти загальні органічні принципи, що мали-б бути однаково близькі як для князя так для народа“ (64). Такий принцип — то християнство, яке завів Володимир по даремних змаганнях, щоб оживити старе поганство; похід на Херсонез був тільки притокою до обдуманого діла²⁾). Другий загальний принцип — се законодавство церковне й світське. Поділ Володимирової держави виводить автор з того, що князь хотів підкопати значінне дружини, віддаючи територіяльну управу власним синам. Та се принесло дер-

¹⁾ Погляд прийнятий вже в науці. Пор. М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. I, ст. 365 (2-ге вид.).

²⁾ Як бачимо, автор схиляється прийняти як певність літописне оповідання про гляданне Володимиром нової віри.

жаві ще більше шкоди; з любецьким з'їздом гине безповоротно київська державна ідея.

Граничі між другим і третім періодом автор докладно не визначає, розкладаючи її між роки 1169, 1203 та 1239. За політичним упадком іде економічний, то задля політичних перемін, то в нещасного сусідства степових кочовиків, то в кіпці задля зміни торговельних доріг: ростовсько-суздальське князівство перейшло балтійський шлях на Волгу, галицька знов держава сконцентрувала торгівлю в Заходом. В парі з економічним упадком держалось культурне жите Київ, високе в першій періоді, як про те свідчать культурні останки тих часів. Вкінці (у другій половині сього відчиту) автор збирає топографічні відомости літописий та означає їх у части на основі археологічного матеріалу, в части на підставі аналізи самих звісток.

Я навмисно зупинив ся довше на сих двох нарисах про Київ. Не тому, що історія Київ — се подекуди спеціальність Антоновича, а тому, що на сих нарисах вчепуєть ся майже головна участь його в розслідах над тим періодом української історії. До того нариси сі дуже характерні для автора як історика, в них вложив він багато свого філософічного погляду на українську історію, і вона тут дещо иньша ніж у давнійших працях про пізнійші періоди нашої минувшини. Про сей бік історичних висновків матиму ще нагоду говорити. Певно, загальність отсих двох нарисів, недостача детального мотивовання й аналізи жерел можуть розбуджувати охоту противити ся деяким поглядам автора, деколи заперечувати, деколи модифікувати; все таки мусимо признати, що вони поважні й бистроумні.

Як сказано висше, сі два нариси є головним вкладом Антоновича в історіографію т. зв. княжого періода. Поминаю тут його розвідки характеру більш археологічного, як прим. про положення київського Звенигорода, волинських городів — Шумська й Пересопниця, про иньші княжі городища, скальні монастирі, печери, деякі спеціальні питання з історичної топографії Київ (прим. при дискусії про т. зв. Ярославів вал) і т. ин. Сього періода української історії дотикають більше або меньше ще деякі иньші праці Антоновича, та про них, в огляду на їх головний зміст, буде мова на иньшій місці дальше.

(Конець буде).

С. Томашівський.

ФРІДРІХ НІЦШЕ.

ІЗ КНИГИ „ТАК МОВИВ ЗАРАТУСТРА“.

Коли Заратустрі було трицять років, він покинув свою країну й своє рідне озеро й пішов у гори. Тут розкошував ся він своїм духом і своєю самотою і не вкучило ся йому через десять літ. Але в кінці обхопила його серце нудьга, — він устав одної днини на зорі, обернув ся до сонця й так промовив до нього:

„Велика зоре! Хіба ти не почувала би себе щасливою, коли-б у тебе не було тих, кому ти сьвітиш!

Десять літ сходиш ти над мою печерею: ти переситила би ся й твоїм сьвітлом і твоїм шляхом, коли-б не було мене, мого орла й моєї гадюки.

Але ми дожидали тебе що ранку, брали участь у твоїм достатку й благословили тебе за нього.

Диви ся! Я переситив ся своєю мудрістю, немов пчола, яка за багато зібрала меду; мені треба рук, які би простягли ся до мене.

Мені хотілось би обдаровувати й обділювати, поки мудрі між людьми знову не будуть тішити ся своєю дурнотою, а бідні своїм богатством.

Тому мушу спустити ся в безодню: подібно, як ти робиш кожного вечера, коли заходиш за море й песеш іще сьвітло підземлю, ти пребогата зоре!

Я мушу також зайти, як говорять люди, до яких я хочу спустити ся.

Благослови отже мене, ти, спокійне око, що можеш без зазвисти дивити ся навіть на безмірне щастє!

Благослови чашу, яка хоче переповнити ся, аби потекла з неї золота струя води і всюди розносила відблиск твого щастя!

Диви ся, отся чаша знову хоче стати порожньою, а Заратустра знову хоче стати чоловіком“.

— Так почав ся захід Заратустри.

Переклав М. Мочульський.

ГАННА БАРВІНОК.

ГОРЕ НА ГОРЕ СКИНУЛО СЯ.

От на кого доля робить! На Сергія Криля... Пропадало у панів — за попихача було, за чучмо горохвяне; а тепер!... Хата на помості під залізною кришою, ворота з медведем.. і млинок гуде день і ніч. А млип... своїм ходом, і па воротах вирізано „Сергій Криль“... кахи.

Так усе було у малолітстві струже — то вітрячки — то човники. Хлопці його за се було й побють, бо не хоче скоту гледіть; ми було пасемо в купі з пастухами.

Про себе було потім розказує: Пруска ворожила, так добре каже: усе буде... Мене каже тоді на возі до її привозили. Вона поворожила і каже: „Ніхто й до віку не пристріне“...

Як у спір чоловікови дасть Віг талан, то й буде хороше доля слухатись... кахи.

От! як раз — мені довело ся до його обернутись, я пішов до його — гніва дійшов, а добра не знайшов...

Як у мене були волики, дак я й йому і возив, і давав у зайві, а я як пішов раз до його, дак і розсердив ся і каже: „Ніколи!“ А й дві шкапи ходять і добрих пара волів... Не то що мої були! Я-ж іще й день свій звів, ходячи до його прохати, щоб дав воліків хворосту привезти настрямок. Де вам!... а ні-ні-ї-ї кахи.

Я по чужих облогах спотикаю ся, бо тільки й худоби власної, що моє удушє, а він і те-б рад одняти, як би на що здало ся — от що! От пиха — кахи — кого холить, а кого й гонить...

А мій хлопець Івась! опоряджений, уконгетований і холений, бо він же у нас один... Скажу було: піди Івасю скот попаси: і тепер я дуже підтоптаний -- ще в пупочку мене зломило трохи — пожежа — підірвала — кахи... За батька ще — ночував себе якось не тее... а там іще батька поховав, а там.. кахи.

Дак оце кажу люди у мою діб сидять на печі, а тільки дітьми понукають. У кожного батька серце росло-б, як би добрий син. А я — кахи — за його й не захилю ся... Піди — кажу — сину попаси товарюку.

— Та вже -- каже — скот лежить...

— А я сїяв ранком. — Чом же ти не пігнав рано на росу? — кахи. — Хоч мати йому й дала стусана в спину, дак він як сорока поскакав на одній нові, поскакав да ще й — кахи —

й дразнить ся. „А що! каже: да не болять, да не болять!“... А хлопцю уже чотирнадцятий рік тоді пішов. У нас не було, не було дітей. Не було на молоці — а приспіло на сироватці. Здавалось — кахи — що сироватка й буде...

Ми знаємо, що не болять. Своя мати побє — не болять, а чужа полає — болять. Се ми знаємо, од того й не слухаетесь, пеські — кахи — діти. Оце літнього дня уже сонечко геть підняло ся... питаю: — Івасю! чи ти гній викидав?

— Ні-ї-ї! Коли-б його викидати?

— А коний напоїв? — кахи.

— Не ввернув ся.

— А хамути повдїймав?

— Ніколи було.

— Що-ж ти робив?

— Те — да — се...

— Да що-ж таке?

— Писнідали — о! туди-сюди...

Із нового колеса вирубав — кахи — спицю, щоб робити чоку.. Не глум? Оце своя дитина, да ще й єдина? У празник пожене на нашу — дивись уже й назад гонить... — На що-ж так рано?

— Уже полягли... — кахи.

А буденного дня уже й обідать пора, іще не жене. А подам голос... то й розпиндючилося на всю хату, дарма що чотирнадцятий годок... — кахи... А що далі буде... От старощів дожидай!... Такі діти на хліб настановлять... бодай його...

— Піди хворостець до купи поскладай, що люди городили дак із старої ліси понакидали.

— Та нехай завтра. Ще всі дні на нереді... Усе ухияєть ся од роботи.

— А ти-ж у букварі, кажу, читаєш: не одкладай того на завтра, що маєш робити сьогодні.

На другий день — кахи — нагадую...

— Дақ сьогодні-ж теплого Олексїя...

— А завтра буде — кажу — холодного...

— Ні, завтра можна зробити гуляючи.

— А тепер же ти що робиш?

Да вже-ж не без діла сиджу: день великий, наробиш ся.

Се виходить так, хоч і не про хлопців — кахи — проло-

жено: Сьогодні Грицька, завтра Отецька, після завтра Івана Богослова, кахи, а в четвер Сергія да Опанаса, в п'ятницю Кирила й Методія, в суботу мовляли не робота, помий, да помаж да й спать ляж, — кахи — а в неділю їсти пічого... У сьвятого Луки уже ні хліба, ні муки. Ну отак і в нас буде. Усе колись-колись да на насінне. Так і вагай ся з ним. Угрущає часто було мене моя жінка, а бачу й сама журить ся... Дак, наш кум, часто каже: Робіть. Невісте бо ні дня, ні часу, в он же найдет на ви час смертний. Отак і з нами буде. І мати од журби хилить ся. Журба нас і звязала і звязала обох, — кахи — у самому цвіту.

Оце на голову збрило, дак же й гомоню з вами, аби розірвати колишні свої думи тяжкі... Тільки й утїхв було, що Хилька у мене, зоря моя ясная -- кахи.

А то ще було піду чого до Сергія, щоб чим запоміг або порадив, або розважив, бо дітьми-ж ми гуляли, пасли в куні; щоб дав підводи, коли картоплі віз повезти продати, бо мої волики усе в тяглі, а харчів обмаль, то захарчувались — кахи — то не оглянь ся; а млин гуде — а я-ж його не бив, як не хоче було пасти, а хлопці били. Чого, кажуть, ми за його пасти-шем! да й накладуть у спину — кахи. А піди — дак а ні-ні-ї-ї — кахи. А тут горе за горем — не здишеш ся. Так як кому на спір піде, то тому доля й служить. А нам із Химкою добрий тягар випав. Вези, не вгинай ся...

Дак ото бак служила моя Химка у городі. Ми з одного села були, хоч і ніколи не стрічались і знайомі не були. Вона-ж — кахи — познайомилась із кучером одного пана, що кватерував у її хазяїна, де вони служили у городі. Парубіка жвавий — кахи — моторний і не городський. Не ухвалять його! Він дуже хорошої сем'ї і своє тягло мають. Йї уже доходить срок до кінця служби. Умова була побратись; закохались вони обое — кахи — найщирше і умовились як сроку дойле год, тоді й весілле одгулять, а він послі уже свого году добуде. Що дня він купав коний свого пана сидя верхи — кахи. — Річка гарна, глибока, бистра, береги розложисті, зелені. Тут і водяний млин.

Побив ся він з одним парубком о заклад на карбованця, що він сам перепливе річку; а той каже: не здолиєш... Був празник, вібралось народу багато, бо цікаво побачити. Привів Савка коний купати свого пана... дав — кахи — їх на час подержати парубкови, поки перепливе річку. Кинув ся Савка в річку весело; жваво,

став гребти ловко руками, хрустальові бризки аж на народ летять, розсипають ся драгоцінними камнями проти проміння — кахи. Як вплив на середину, де водяний млин, то бока, то колесом пливе, люди дивують ся, любують ся, бухає воду, так і грає своїми кучерями поміж промінням та хвилями, так і ріже лучисті стріли, вода бистро біжить — кахи — з коліс, хватила раз його, перевернула, і в друге крутька, мов аж підкинула філя і осипала його срібними краплями, знов його пустила на волю, але-ж чи він злякав ся, чи що — кахи — філя його захопила в обійми і понесла а вода бистро біжить... Чи підтомив ся він, опустил руки... ба-чать люди, якось не та жвавість — кахи — не та меткість, не той огонь у його швидких поворотах... мертвить усіх. Хто з його очий не зводить, аж самі задихають ся... тихшає хвиля, тихшає філяста — серце мре... кахи — круги водяні щезають і слід зовсім гине, і одна рука нерухома стала — а там і друга, кувиркнулось тіло і пішло на низ, тільки ще раз покляклі кучері трохи — кахи — на воді показались, а потім усе зникло і вщухло... тільки бульбашки на тому місці — кахи — кругом довго-довго вертілись, а там і все замерло — зникло... Скрикнув народ: тоне — потонає!... Кинулись люди... той парубок, що поступив йому рубля, і Жид за ними — усі кинулись до його, да вже пізно... витягли неживого — кахи.. Побігли люди сказати Химці: вона воду саме коромислом на крутий беріг несла — кахи — охнула, так і впала — відра покотились і сама в низ подалась. Билась, билась об землю. А у мене теж — кахи-кахи — пригода — кахи — тяжко згадувати, хоч і дуже давнє горе... Тепер і про своє скажу.

Моя кохана на луг їздила, сіна гребти — кахи — на болоті і простудилась... двів п'ять тільки й полежала і преста — кахи-кахи — і преставилась.. і краска з лица ще не зійшла, з помертвілого личка — кахи. Як лежала у труні, люди дивувались... Як не загомонить — кахи. — Боже мій, роскоші мої, щастє моє!... смерть усе враз забрала... Ще-ж ми й не накохались, ще-ж я на твої оченьки не надивив ся... Я-ж твоїм голосочком не унів ся — кахи... ухопив ся за труну, не пускаю людей!.. Боже мій! сьвіте мій — кажу — озови ся, або мене з собою візьми... Люди мене одірвали силою і понесли. А там я уже нічого не памятаю, тільки знаю — кахи, — та опинив ся у хазяїна на ліжку ниць лежачи — кахи — цілу добу. Не пив і не їв, не озивав ся... серце скаменіло — кахи — думали, що одійшов... Лежала-ж

вона в труні, як не загомонить... з однієї церкви винесли дівку таку-таку... кахи — що! — кахи — а з другої парня такого, що налюбуватись не можна. Мою в право у вишневий сад, щоб соловейки щебетали, а молодця в ліво, на друге кладовище і разом — кахи — із церкви ви-ви-винесли — кахи: і дзвони разом заголосили... Розказати не можу її й моєї туги — да і народа. Химка знесилена тугою, ледві тягла ноги обвісившись на руки людей, що тягли її попід руки, а потім положили її на віз, і як прибула — кахи — до могили, дак і не озвала ся в обмороці..

Ми-ж були молоді і вмiли кохати: не певна сльоза — кахи — кахи — сльо-сльоза — кахи — і тепер слезить — кахи — і в старих спогадах і в немощах — кахи — не забудеш і тепер... Щемить неугасиме се справдешне коханпе — кахи. Да оце далі казати-му — уже й не рад, що розворушив давні виразки — кахи. Дак ото! Горе на горе скинуло ся!

Я тоді з моєю Химкою і знайомий ще був, а горе на горе скинуло ся. Я ще тоді не був удушливий — ще жвавий, бадьористий і до роботи беркий. Боже мій! Мало не весь город збіг ся дивитись — кахи, кахи — пару померших і померших од горя...

Химка не добувала уже сроку у свого хазяїна. Де вже!.. Увесь двір злила слізьми — кахи — свого сліду не бачила куди йти. А я.. хоч не слізьми, то гіркими думами з'орав — кахи — те-ж подвіре свого хазяїна. О! яке то настало тяжке, палюче істнованне! Мати моя саме тоді купила у тому селі — кахи — хату, де жила Химка і поставила на їх кутку. Там де перша була при батьку покійному да пожежа знесла: тяжко, каже, там буде жити — кахи. Я теж покинув своє місце у хазяїна, прийшов горювати — кахи — до матері. Дак хата не та, в якій я родив ся і місце не те, де я зріс... де у мене було повно веселоців, і береви моєї нема, що лапасте гилля до мене простягала — кахи — а я собі робив гойдалки, і береста того нема, що улій був прийнятій, і батько і я туди бувало лазим-заглядаєм... Багато було споминів, сподіянок — кахи — живих, а тепер ся нова будівля додала мені ще більше горя — кахи — по моїй коханій... Ніяк душа не одхлине. Батька давненько поховав, іще й иньше горе пришило. А тут і мати ще заголосила: „Сину мій, у нас і так горя повно, а ти ще й своє приніс. Я-ж думала хати поновити, звеселити новим побитом вашим квітчастим, то й моє-б горе на пиз

пішло-б кахи. Я думала й моє горе пригнітиш, а тепер — кахи — і ти і я пониклі ходимо обоє мовчки.

Химка теж своїй сім'ї утіхи не принесла. Лиха ніяк не поборомо. Округи тьма — нікуди й сонечку блиснути, душу одігріти. Ми обоє з Химкою з'убожіли на віки горячим, кипучим чуттем — кахи — з разу побиті морозом. Особливо Химка журила ся... не переборе...

Вернувшись до дому, облаштував я трохи свою хату, викопав колодязь майже сам... Усяк себе гп'чу тяжкою працею навмисне, щоб у мою голову і думки ніякі не йшли тяжкіі — кахи. Уже те щастє не вернеть ся так — кахи — як і весна в друге... то були молоді сходи душі... Там тепер у серці такі протьоки поробились, як па старій стрісі. Оце вже три роки як удуже мене мучить — син не тішив. Химці було — жалко. Вона було мене утішає, вона у мене — кахи — по хаті поворочала ся, мовляв:

Як ти ходиш по хаті,
Легко серцю здихати.

Вона мене підкрєпляла. Треба-ж вас познайомити і далі з нашим життем, або й з горем. Тепер хвалити Господа нам добре живеть ся. Ото-ж ми осьвятили з матірю свою хату і колодязь. До сьвіжої погожої води — кахи, — стали люди учащати і найчастій дуже хороша і поважна дівка з третьої хати, нова сусіда наша. Ми ще ні з ким не обізнали ся. Нема охоти — а я — кахи — ще не скоро дізнав ся і звідки Химка і хто вона. Раз спіткав ся в нею коло колодязя. Якось я нагодив ся за водою — кахи, — бо мати старенька уже... Дівка — кахи — смутна мені здала ся. Я їй витяг води, поздоровкав ся з нею, а вона ледві через губу одказала. Так ми нічого й не сказали одно одному — кахи. — В обох свої думки неутішні — таємничі — кахи.

Ходить вона і ходить, іноді і в вікно бачу, байдужечки — про мене!

Пів року ходить — кахи, — потім знову спіткали ся, я саме волики підвів напувати, і вона тут саме набрала води, поставила коромисло — налувайте каже; тільки що витягла води для себе — кахи. Що то за голос! одним словом мене проняла.. Я зажду каже, — кахи і подождала, і ми одно на одного не зиркнули. А я її поштив: — Чи далеко від нас живете? — кахи.

— У третій хаті.

Я не поспитав, як і зовуть і прозивають — кахи. — Спа-

сїбі, — кажу і новів собі воли. А смутовита яка!... тай хороша дївка... Чи недужа — кахи — чи що! — подумав собі — кахи.

Знов в місяць не бачились... У вікно бачу, або з двору трапляєть ся бачити. Про мене!... А потім мати угледівши раз у вікно і каже мені: — кахи — оце та дївка, що служила у городі, дак її женишина потопла — кахи.

Мене аж за серце вхопило!.. Ну, чому я їй хоч утїшного дотепного слова не сказав!.. Бідненька! сирота... і своє — кахи забув би... Як вона те горе несе — горює мовчки... — кахи — чом я, думаю, у неї не розпитав, може-б у її полегшало на серці... Коли-б її зустрїти... тай не довелось як нарешно аж півроку цілого... Ми-б обмінились словом — кахи — хоч поглядом. І в мене серце занїміло-б трохи. А вона смутна, смутна з пониклим видом, з потупленими очима, з голосом тихим — сумним... і в ві сні уже мені — кахи — увиджаєть ся. І чого!... а тепер мені уже її забажалось і побачить ближше, поговорити з нею, спитати про що будь — кахи, може-б я од неї і тугу розїгнав... Як мені її жаль стало! Одно в одно вдало ся горе у нас і в один час на зорі нашого житя молодого... — кахи-кахи вразило нас як небесна стрїла враз обох уцілила. Чого нас се доля до купи звела? І мати не схотіла — кахи — на старому дворци поставить хату, а сюли на село — кахи... — І треба-ж було мені ще й колодязя самому копати задля неї і задля полегкости моєї душі — кахи — як угасителя мого горя, й її може...

От доля!... Що схоче, то з нами й зробить... Коли схоче, аведе — коли схоче — кахи — розведе. І матері своїй казала потім, що увиджав ся я нерав і їй у ві сні — кахи — в великому смутку... Моя мова була коротка, але-ж каже — кахи — смутна, ласкава і без слів речиста.. торкав — кахи — її теж страшний смуток на мойому лицї... що у мене завважала. Не такі усі хлопці на селі і чогось їй усе хотїлось мене побачити і допитатись смутку мого... мало сього і помовчати... — кахи — а та мовчанка, і отой смуток мій — її вабить і цікавить, щоб такого потайного чоловіка пізнати. Хотїлось би — кахи — їй знати, як його зовуть-прозивають. Чого він молодий уданий, а такий наче нещасливий... да і знов призабуде. І так у нас смутно сї часи турботно проходили, в думках одно про другого і обоє до хлопців — кахи — і дівчат на вулицю не вцащали, а думи хвилями набїгали і знов одхливали і наче-б на воді і слїду — кахи — не було. А там ізнов збурені, ізнов думки гнїтять ся...

Дак ото мати її надумалась і повела її на прощу в Рихловський монастир, щоб вона збула ся — кахи — свого горя... Таке молоде, ще-б розпускати ся-цвисти, а вона вяпе-хилить ся — кахи. — Аж тиждень там прожили... А батько уже з меншими дїтьми дома валандав ся. Часто мати вбачала, як у куточок забєть ся од людий, стоїть на вколїшках і плаче — кахи...

А там співають гарно монахи; за душу бере, дивні голоси, мов ангели з неба подають. Усе твориво боже дивне... сади — кахи, — яри, у ярі церква, явленна ікона на пеньку з'явила ся — кахи — Св'ятого Миколая. Які монахи побожні: рано всгають, до утренї йдуть і богомольцїв будять на молитву. Підійде під двері і творить молитву, от і собі — кахи — йде до церкви рано. По обох боках яри і там дуби вікові — кахи — у три обїйма. Ще божа роса не знала, іскріє по дубових листях, по траві — кахи, — а люди саме йдуть... Які пасіки, сади... там молитва несеть ся з усіх сторін; монахи співають божественні пісні — кахи — і такі трудящі і косять і жнуть самі, і із приїзжих піколи плати не беруть за коний або за трапеу — кахи — прибита до стїни карнавка і хто скілько схоче, то од милости своєї і вкине.

Химчина душа все в тузі — кахи — і часто думає і про мене, що не схожий на ипських хлопцїв. Да чого — кахи — він думає такий смутний? Уже як повернусь, розпитаю, відкіль вони вялялись і чого тут хату поставили — кахи — уже і на другий рік верне.

Вернулись вони із Рихлів, знов вона показала ся, як місяць ізза хмар з коромислом — кахи, а я те-ж про неї згадував. Хоч із хати у вікно було її побачу, дак якось — кахи — і розірве у мене ту насердну тугу. Живемо обоє посиротїлі в смутку і так думками мов одно — кахи — одного і покохали, як брат люблю сестру, ходимо в обїямах — кахи. — Повніє моє серце якимсь чаруваннем, тихшає улещепе моє серце одним ласкавим поглядом. Кортить, як не бачимось хоч із далека, — кахи — без слів, а розмовляєм гучно в тихомовку... Півтора — кахи — року так воно було. Потім я її знов застав коло колодяв, налив їй ведро води і попитав: — Як вас зовуть?

— Химка, — кахи.

— Чого ви такі засмучені?

А свій смуток од її ховаю — кахи. — У її па віях затряслась слеза, вона ухопила відра і пішла швиденько колихаючи

їми не сказавши — кахи — нічого. Дома жалкувала, чому вона не попитала, як і мене зовуть, — кахи, — відкіль ми з'явилися і чого прийшли сюди жити? Усе я їй на думку спадаю — кортить.

Я вже — кахи — жду її що дня. Усе рунить!... Мені ще хочеться бачити, знати її жите, заглянуть в її серце, чого воно обомліває — кахи — таке хороше, принадне. Мов сонце ростину до себе вабить, так вона мене — кахи. — А у її теж ті самі мрії ворують ся.

У матері моєї забракло борошна на хліб; з млина ми — кахи — забрати не успіли. .

— Піди, синку, до сусід, коробочку муки позич; до тих людей, що у нас дівка бере — кахи — воду. Усе-ж ми їх більше знаєм, ні кого иншого, да й її мати у бабиці — кахи — зо мною розмовляла — каже — кахи — познайомилась, да ще як тряма клали у нас на хату — кахи — дак і її батько помагав. Піди — я трохи їх знаю, ми їм оделужимо.

Я й пішов. Увійшов у хату до їх — кахи — у хаті як у віночку. Чисто, за сволоком запашині квітки — округи рушники на стінах на божнику порозвішувані — кахи — і як кажуть і сама як квіточка: саме точить муку на хліб; стоїть — кахи, коло лави, хусткою голова повита.

— Магайбі! — кахи.

Химка паче здригнула... тільки глип на мене... зачервонілась так, що й уха красні.

— Прохала мати моя вас — кахи — заратувати трохи борошном, оцю коробочку — кахи — насипте в займи.

Ще раз зглянула — я сам не свій, да й вона...

— Мамо, мамо! — кахи — вона покликкала з кімнати свою матір.

Мати — кахи — увійшла, поздоровкалась.

— Як же вам живеться питає — кахи — у новій хаті? Де жили, а де привело ся?..

— Да так, прикутівши лиха живемо... — кахи. — Мати собі журять ся, а я собі... тихцем.

— І у нас не без лиха, — каже.

— Прощавайте.

— Пострівайте-ж! Натє — кахи — борошна. Се ви й забули, за чим прийшли — кахи.

— Спасибі.

Виходжу — мов опечений. А батько — кахи — перестрів мене саме у сїнях на порозї.

— Верпїть ся, хоч люльки покуримо, і може й добре слово одно одному скажемо. Сусїди, а ніколи й не переповїдаємось! У вас будівля, а у мене отсї позви... дихнуть не дають, усе тягають. Отсе багатир той, — кахи, — що млини гудуть, да що медведї достерегають, захопив мого города як городив ся, ступїв на три, і не багато, та досадно батьківщину попускати багатиреви, а колись — кахи — і в мене брав і волики да ще й не раз... У його дїти, та і в мене-ж не телята! і мастки-ж у його не такі-ж — кахи — не порівняти... Погаю, що дав йому Господь такий талап, — кахи — а воно на людях і не одвічуєть ся. А паче він такий і не був, як і ми? Се милость божа. То треба-ж ушїть — кахи — по божому керувати. Треба-ж і иньшим людям чим можна послужити, дорогу, мовляв, перейти. Кахи — дак отсе вагаюсь — і пїяк не зайду і до вас павхїдчини.

Увійшли в хату — кахи. — Гукає: Мокрию! жінко!... давай нам обїдати, що Бог послав. Ми краще познайомились. — Кахи.

До мене обернув ся. — Менї-ж нї з ким у смак і куска хлїба вїсти. Химка моя доня і носи горює. А мати по дочцї — кахи — і поготов, а я по їх. Мене і те й друге крушить...

А у мене — кахи — аж серце щилисть од сих недомовок... Чого вона горює!... Я знаю чого, бо й своє озиваєть ся. Сїли — кахи — ми борщу їсти в купї і вона похиюплена подавала обїд — не сїдала.

Мати каже — кахи: — Чи ми вам не докучили скрипучи журавлем?

— О, нї! Да я щось давно вашої Химки не бачив, мабуть уже й не ходить — кахи — до нас по воду, може де кращу воду знайшла і привїт — кахи.

Химка так приязно на мене скинула очима, мов подарувала, і паче докірливо, що я так — кахи — подумав.

— Чому не ходить? — Батько каже, — ще й води витягнуть і виллють...

— Спасибї — кахи — вам, — підхопила мати.

— Ми радї-б і вам чим угодити, — сказав батько. — У нас синїв — кахи — нема, усе дочки: я рад, що ти привертаєш ся до нас. Може й менї чим запоможеш. У нас кєлодявь завалив ся,

цямрина зтрухла — кахи. — А я обіщаю на розживу вам свинку дати, на новосілле.

— Дякую вас, дядечку — кахи — за вашу ласку.

Химка і в друге скрасіла од такої батькової ласки: туди-сюди метнулась по хаті „мов у три губки снує“ подала пряжені губи — кахи.

— А у вас губи є? — запитала мати.

— Ми ще не знаєм куди по їх і ходити, — одновів я. — Ще — кахи — по чужих лісах — щоб не пограбили, а своїх і нема.

— Да Химка у нас любить блукати на самоті по гаях, дак коли будь зайде, то і укаже ті гаї, де вільно брать — кахи — губи. Пани у Петербурзі живуть, то їй не боронять, аби ліса ніхто кахи — не крав.

Так і з'єдналась наша знайомість на віки.

Зайшла колись — кахи — до нас Химка. Так песьміливо, поздоровкалась із матір'ю і каже, що батько її послав до нас, щоб вона указала, де в гаях гриби ростуть — кахи — ті місця. Чи ви, тіточко, зараз підете?

— Ні, голубко небого, — мати одповіла не шіду: не тобі кажучи, ногу обірвало: — кахи. — А піде Сафон. Він охочий до їх.

Почервоніла до ух, мов трохи їй посупилась.

Пішли ми в купі — кахи, — і довго нас мовчані напали — кахи. — Обоє очутились „мов собака в човні“. Не в тих — не в сих... Згодя я до неї обізвав ся.

— Чи далеко ще йти до гаїв?

— Да ще — кахи — з пів верстви.

Незабаром і увійшли в гаї; хороший, густий. Листечко од легкого вітру потроху шевеліє і промінечко поміж їх — кахи — просвічує, мигтить, птиці щебечуть, куці зеленіють, чмелі-оси гудуть — там жабки плигають, там — кахи — білки широкохвості понадимають перелітаючи, гоїдають ся — кахи — на гиллях. Усі як дома у своїому великому господарстві — кахи — усе живе радіє яєному сонечку божому і запашиному і роскішному житю своїйому. А наше — подумав я — кахи... — У мене чогось і серце замира, туга велика, безмежна... сам не знаю, чого воно у таку годину замира... Дивлюсь, аж під — кахи — погами такого у мене губ, наче хто насіяв.

Як прийшли ми в гаї, Химка зараз одбилась од мене — тільки що між кущами манячить, — то там — то там майне... зоріє... — кахи. — Я таки з очий її не спускав: так мені чогось і гарно і тяжко з нею, загляну на неї і цовеселію, — а там... туга — кахи. — А пташки щасливо щечуть, грають ся.

— Химко, Химко-о-о! — кахи. — Ось скільки губ знайшов; наче хто носівав! Не нам, думаю, з тобою губи брати — кахи... — Кажуть: щасливому по губи ходити, а ми бідолашні... Химко! поможи їх збирати, у мою козубеньку і не помістять ся — кахи.

Вона підійшла, а я так сьміливо до неї підійшов, бо все про неї думав, і через кущі дивив ся, усе було її пасу — кахи — очима, чи нахилить ся, чи піде куди, а вона манячить як маківка і серце займасть ся. От думаю хто-б мене од хороби вигоїв — кахи — од тяжких споминок... Я уже і тоді ожив, як із її батьком цямрину робив да на її приглядав ся.

Вона прийшла — кахи. — Кажуть старі люди: щасливому по губи ходити. Вона зглянула на мене, усміхнула ся.

— А кажуть! — і очи заскрились... — кахи...

Чи не думала і вона про мене? мов щасливим мене зробила. Таким же голосом, таким ніжним, приємним озвала ся — кахи... — а очи! — кахи — речий мало, а серце затремтіло, наче янголь із неба подав глас — кахи. — Я підступив ще ближше до неї, узяв її за руку. — Химко, — кахи — душа займасть ся... серце цокотить... Химко! кажу... Химусю... Не губи бравши — я хочу бути щасливим, а тебе забравши до себе моє голубятко, — кахи. — Тобі тяжко на душі і мені... ми обидвоє понесли такі утрати серця — кахи. — Будемо жиги два горювальники побіджені разом — кахи — одним горем — а тепер душі наші напоєні тихим щастем... будемо у купі жити — кахи — моє серденьтко, — кахи — моє щастечко!...

Одним поглядом своїм — улащила, розжовріла моє серце: розженемо одно одному хмари тучні, — кахи — хоч не заблищить уже сонечко над нами, то хоч промінячко душі наші осьвітить; хоч не зоріти-ме так уже як колісь... — кахи.

Ми обое сумуючи схилились мовчки одно до одного і на кілька хвиль замерли. В прошле душі наші, кахи, затопли, поки знов одхлинули — кахи — я знов почав.

— Будемо хоч і не первим коханням любити одно одного, та іскра згасла... а по братерськи хоч такою „як удовине серце... як

осієне сонечко, хоч і сьвітить та не гріє“, — кахи — ми обоє: удовці, будемо жалувати одно одного, иважатп і знати-мем, як у сумну хвилину наших споминів одно одного обійти, не доторкатись до болючого — кахи — місця — як зацимить...

Вона тихо схлипувалась і прищулилась до мене міцніше до плеча мого. Я держу її за руку, стоїть мовчки — кахи — серця наші з'єднались і однаково бють ся, руки паші тремтять. Я її — кахи — потім і обняв... і поцілував... у її тільки сльози канотіли... солодкі, хоча я її речий і не чув — кахи.

— Ходім до дому, Химусю.

Забрали губи і рушили.

Як молодому хочеть ся кохатись... і бути коханим... — кахи. — І старому — да як нема до кого з любовю хилитись — тяжко-жити — пуге серце — голодне... не обогріте... будівля — не жила і то пустіє — кахи — вальть ся... — кахи.

Прийшовши до дому я сказав батькови її і матіркам, вони всі зрадїли і згодились дякуючи Бога — кахи — то й не чую й слова. Менї аж холодно зробилось — що як вона й не схоче піти: Ходить уже батько й мати по воду, а Химка ухляєть ся — кахи...

— Де Химка? — питаю їх? — Чого ви стали ходити?... — Батько одказує: — Така як огонь дежить: нічого і нам не каже — плаче, ще мабуть не уляглось... а вже і так два роки івбігло — кахи.

— Піди до її сам — мати її каже. — Ні один парубок ту-тешній їй не подобаєть ся, а про тебе була колись і ще й до сватання розмова — кахи, — дак казала — хороший, почтивий. Для нас дак кращої пари не треба-б, як ти Сафоне. Вопа однаково не піде ні за кого — кахи — з наших парубків.

Як став — кахи — ходити, да умовляти, і ми побрались — кахи — хоч і довго кивала головою і журилась. Плохо і серцю-пугстарем бути. Але-ж над мене послї свого коханого — каже — нікого і не знаходила рівного.. да ба! місяців два пороги топтав — поки — кахи — очуняла... — улавав.

Ми думали, що може ми сим і грішні, що першу любов поховали глибше і що у нас такий виродок, здавало ся, через три роки знайшов ся. Жалко було і спадки наших трудів йому покидати. Люди з боку, да й то казали — кахи: — Жаль, жаль, що такі люди та оддадуть свої труди нівиць кому — лежню що зїм ро-

бити-меш — мовляли... От у нас сироти бубзють, без батька за-
кинуті, старців у двацять літ водять, а в городі у торговок із го-
лоду бублики, печінку жарену крадуть. Громада сільська ні за чим
не слідить. Відні діти! пропадають як собаки. А може і між ними
є такий, як і оцеї Сергій Кріль, що я обороняв, да нас за його,
а він усе ріс та стругав. Краще-б було, як би сироту яку оддали
до хавяїна за кусок хліба, воно-б гуси пасло по волі, а там сви-
пок, а там у погоничі годилось би. І здоровем лише і людей ба-
чить, чує — і само буде людиною... А старців водивши з хати
в хату, да собак дразнивши, розвою ні розуму, ні душі не буде,
і воно-ж те сиротятко і певинше. Чи вже трудно — пахабно якому
будь селу обійти старця якого... миру -- прогудувати, да щоб
вони і не вештались по селах... Житє їх гірке і громаді гріх...
у нас ще й батька рідного й матір шлють по куски... Хоч і не моє
право про се казати, да до речі пришло. Знов таки кажу, як роз-
винеть ся сиротятко: у шевці, у кравці оддать їх... Село без ко-
валя сидить... глум: — як треба заплішить там що! дак і їдь —
за шість верст до міста — день ізведи і кінь згуляв.. От які
розпорядки.

А ми дивимось на свою дитину і на сироту, тай то жури-
мось і не знаємо, що з ним одинчиком робити — не домислилось,
журимось, а оддать його в люди — жалко було — кахи.

А от що скрасило паш вік затуманений, здавалось, на віки...
Із за божого дому показав ся сьвіт — ласка його милосерна. Сергій
Кріль, товариш мій, був опустив ся — золота стежка йому заслі-
пила очи, якою доля його повела — кахи — а душа його за-
хрясла... А потім він вештаючись між людьми довго -- і сам ши-
рив свій розум і серце затужавлене ще з малку, стало одмякати,
і став цікавитись не тільки своїми інтересами, а і спільним житєм
свого люду — кахи. — Він прозрів і порозумнів: заслона мір-
ського руху і потреби бідного люду, що не має де кому і голову
приклонити, відкрились і він став ліпше до людей, і став і до нас
нахилятись і хлопця мого залучати до своїх дітей і приручати,
сперва іграшками з його дітьми, а потім і в майстерію манити —
стругати, і тут же і діти його кувплять ся. Також у саду колі-
рувать — дерево, од гусені збавлять, як садить — землю заго-
товлять. Мав він і доброго садовничого, підпомочника зі своїх лю-
дей. І мій хлонець Івась, що пошти здавав ся дурним і лінтяем,
виріс і ростом і умом; а то наче пригнічений був, і обличє його

змишльово і сам упиром уже не дивив ся. У його хисту не було до хліборобства; він тією працею чудив ся і недоумком здавав ся. А потім він голову підняв — кахи — я його замістив у школу садоводства, а на його місце узяв собі хлопчика сироту і став привчати до господарства. То якось і полагодилося: і сироті я дав кусок хліба і пристановище через свою дитину. Се дуже — кахи — наше жите піддержало. Так одно добре діло веде за собою друге. Також і не добре...

Я хоч і кашляю тепер, та на душі весело.

І дознав ся важного кореня. Що треба і до дітей увагу мати. Як його гути, треба угадати, стежучи його здібність... Тепер з його людина хоч куди! Ми його оженили з сестрою Химчиного — кахи — жениха, і він поступив у земські садовничі, має багато учнів і сам з ранку до вечора лазить по поросі, та по сопцю. Ми од нерозумія дитину мучили і самі погибали.

Сергій, мій побратим, покинув гордоці і помирившись із моїм тестем і поступив йому три ступні землі, що вагав ся десять літ. І ми тепер дякувати Богови, усі порядно живемо, миролюбно — кахи — і старе згадуємо. Тільки кашель не покидає — слід недобрих вчинків. Тепер знаємо, що треба уважно до дітей приглядатись. Воно — ковалем збираєть ся бути, а ми його ветеринаром робим — кахи; — воно од книжки не одірветь ся, а ми його у цегольню запроторим, і не змислимо що під тією скориночкою талант великий може ще не дозрілий криєть ся і часто темний батько дубасить, гне його аж тріщать... Вік живи — вік учись і — кахи — і сам Сергій механік — вийшов із пастухів, пани визволили, хоч він там і був за понихача, а потім догледівшись і просту йому дорогу вказали. А тепер і він згадав про все те і сам став божою рукою керувати — кахи — і мого сина спас од недоумства і нас самих темних людей став вражати світлом. От моя історія з Химкою... — кахи. — Блиснула хоч на останніх днях. Да і ми-ж не безслідно прожили. Хлопцю сироті дали притулок. Одщипнули од свого крайчика па почин і людям. — „З миру по пилці“ — то і всім буде добре. Треба облогом стояти для добра ближньому.

NON SCHOLAE, SED VITAE.¹⁾

I. З нашої середньої школи.

Новіші здобутки на полі науки й перебороти в суспільнім та економічнім житю витворили нові погляди й умови для індивідуального життя і вимагають тим самим відмінного виховання та приготування до того життя. Тому домагає реформи шкільного виховання та його теперішньої методи не лиш оправдані, але й доконачні. Суспільність, яка до недавня ще так мало займала ся шкільною справою та в шкільнім формалізмі й бюрократизмі не добачувала небезпеки й лиха для життя покоління, підносить тепер що раз більше рішуче жадане переміни шкільної системи. Мало хто — хіба несвідомі — задоволений теперішніми школами і вибором молодіжи, який випускають вони в світ на передових людей. До них часто упереджені, навіть боять ся їх родичі і ученики, проти теперішнього їх стану виступає й опінія науки, а навіть ті, що стоять на чолі шкільництва, дуже часто висловлюють своє незадоволене в них²⁾.

Теперішні школи замість загального виховання переняли на себе подібну ролю, яку в господарстві сповняють трієри — одначе з тим додатком, що при своїй праці багато зерна давлять і псувають, і з тою ріжницею, що сортують зерно молоденьке, недоспіле, про яке ще годі щось певного сказати, яке б воно було доспівши. І отся механічна праця шкіл стала передівсім причиною, що на місце конечного довіря й щирости між школою і суспільністю гніздить ся апатія й холод — ті самі риси, які вже панують

¹⁾ Ми радіб вести далі діскусію про шкільне питанє, розпочату давпійше в ЛНВістнику. Девіз, який кладемо на чолі сеї діскусії, характеризує загальний нині постулат і напрям, у яким бажали би ми вести діскусію. Дасмо на сам перед голос одному з наших практичних педагогів.

²⁾ Що до сього цікава була недавня шкільна дебата в галицькім соймі. Були там наріканя на можливу гіперпродукцію інтелігенції з причини зросту фреквенції в середніх школах, на неморальність шкільної молодіжи, за яку вивували театр, політику, літературу, суспільність. Поруч того йшли наріканя на те, що мундурики не причинили ся до етичного піднесеня шкільної молодіжи... Цікава одначе річ, що ніхто не вглянув у внутрішнє жите школи, в її систему, щоб там знайти причину лиха. Навіть не лицеве в обороні шкільництва спихати всю вину на суспільність і прояви її культурного життя, бо саме в теперішніх часах школи надають їм напрям, а коли вони неморальні, то часть вини паде й на школи. (Прим. авт.).

у внутрішньому життю школи, де між учителем, шкільною системою й наукою, а учениками панує холод і брак зацікавлення, а замість життя і праці гнетучий обов'язок і формальність. В слід за сими проявами йдуть взаємні обвинувачення: з одного боку винуватять школу за перетяжене молодіжи, науковий формалізм, бюрократизм, тенденційність, абстрактність, безоглядність і строгість, за наслування пам'яті й індивідуальних здібностей, за ігнороване житєвих інтересів і позиточних наук і т. и. З другого боку винувачено молодіж за байдужність до наук, упадок волі, неморальність, підлягане позашкільним впливам і т. и.

Часто можемо ще почути й дальше посунені наріканя. Брак здоров'я у більшій частині молодого покоління і брак злученого з ним гарту душі та сили волі, духова скорозрілість, забиване індивідуальних здібностей, самостійної ініціативи й творчої сили, споганюване штуки і упадок вразливості на дійсну, правдиву красу, незнане природи, лиш поверхове знане її моделів, у кінці відчужене між молодшим і старшим поколінням, яке так трагічно відбилося вже в теперішнім життю і письменстві — отсе ряд завважєних у життю фактів, яких жерелом має бути передівсім система теперішньої школи.

Також чиста наука стає вже дуже часто по стороні нарікань на теперішню шкільну систему і старає ся зі свого боку винаходити й науково прояснювати причину лиха. І се важне передівсім тому, що рівномірно зі здобутками на сїм полі можна буде проєктувати відповідну до причин реформу і оправдане буде жаданє, щоб у тій реформі взяли участь ті, що в своїх руках держать організацію й заряд шкільництва.

Про конечність реформи ніхто нині не сумніваєть ся. Недавно втворили ся спеціальні галузи наук, які посередно або й безпосередно доторкають ся школи й дитини та подають діагнозу лічення сучасного шкільництва. От хоч би психологія — головної її галузь психологія дитини. Вона відкриває нам властивості дитячої душі й процеси її всестороннього розвитку. Посередно видвинула вона права індивідуальности проти здавлюваня основної вартости однинці безоглядним колективним устроєм шкільництва; вона вказує на те, що численні приписи й педагогічні правила мало числять ся з індивідуальними даними, і запротестувала проти того, щоб „клясу“ уважати пр. за коробку з сїрниками однакової форми і якости. Опираючи ся дальше на тій науці, можемо вказати на

хиби нашої шкільної педагогії, методики, шкільної літератури, ре-гуляміну, розкладу матеріалу і т. п. Одначе найважійше те, що психологія дитини виказує нам неуцтво в справі вихованя й нав-чавя, бо власне поверховий вибір та невідповідне приготуване учителів до їх званя, се одна з найбільших болячок нашого шкіль-ництва.

І так рівномірно в розвоєм нових дослідів на полі психоло-гії та шньших наук про чоловіка, міняєть ся образ дотеперішньої педагогії з її методичними й дидактичними поглядами. Дехто вже навіть ворожить, що наша педагогія цілком збанкрутує і на її місце висувають нову науку про вихованє: педологію. Поки-шо нові погляди й жаданя в справі вихованя здобувають собі ши-рокий загал — біда лише в тім, що багатьох здобувають для ідеї школи, або школи, яка має виринути в далекій будуччині, коли „обставини змінять ся“. Про те, щоб вони стали в ряди борців за реформу школи в теперішности, нема що й згадувати, хоча в сій справі відстрашує їх не сама внутрішня реформа шкільництва, а радше неохота або на їх погляд неможливість змінити ті обста-вини, від яких залежить теперішнє, державою змонополізоване шкільництво.

З сього самого жерела впливає ще й друга цікава поява: деякі хиби нашого шкільництва толерує ся й оправдує ся з огляду на ріжні „обставини“ даного часу й на посторонні інтереси — от хоч би інтереси пануючих народів. І коли-б ми оправдували істно-ване ріжних заведень, які нищили би діточе тіло або затроювали його — от хоч би туберкулічними заразками — для ріжних вис-ших інтересів, то таке поступуване мало би таку саму моральну вартість. Де як де, але в вихованю й науці повинно бути все приспособлене до основ правдивої педагогії, етики й науки, коли хочемо, щоб суєнільність не була до шкіл упереджена і щоб вони служили культурі і стали регулятором суєнільного життя.

В чім отже треба головню шукати причини злої опінії про сучасну школу та її питомців? Думаємо, що не виключно в поза-шкільних впливах, але у внутрішнім житю школи, якому надає на-пряв бюрократична організація шкільництва, що накидує ще ча-сто шкільництву й службу для посторонніх, часто несправедливих цілій.

Сучасне шкільництво — передівсім середнє — почало витво-

рювати ся в XVII віці, взявши в свою основу невироблену ще тоді штучну методу і односторонній погляд на науку давнїйших віків. Скристалїзувало ся воно ¹⁾ аж у XIX віці, одначе серед більше скомплїкованого жита і відмінних поглядів і впливів на суспільність, як прїмітивні типи шкіл із попереднїх віків. Рїшаючий голос у справі шкіл дістала бюрократія, яка й висунула на перший плян потреби держави і спеціяльно бюрократичної верстви, взявши рівночасно на себе монополь у їх завідваню.

Одначе в теорії йшло з сим рівномірно друге змаганє: віддати школу на службу цивїлізації і змінювати організацію шкільництва виключно в виховавчїм напрямі; інтелектуальний розвій ученика і етичне піднесенє його характеру — отсе мало стати основною метою всякого вихованя. І хоч на се змаганє звертали увагу організаційні париси рїзних категорій державних шкіл і відповідно до сего старали ся навіть дїбрати науковий матерїал, проте служба цивїлізації і етичні ціли лишили ся теоретичною метою вихованя, бо в практиці повне культурне піднесенє одиниць, яке мало-б впливати з розвою прикмет чоловічої природи, відсунено на другий плян, а школу зроблено посереднім ступнем для осягненя свїдоцтва, ключа для кар'єри і вигіднїйшого жита. І се в дійсности стало метою вихованя і для неї лише школи здобувають собі фреквенцію.

Тим способом вшенили держави в основу змонополїзованого шкільництва всі хиби бюрократичного устрою, і лише для зверхньої окраси полишили теоретичну фразеологію. Ті чинники, якими повинно дорожити природне вихованє в ціли ширеня інтелїгенції та заохоти до широкої освїти й науки — заступлено мегодою класифїкованя, патентованя й авансів. Дигну кладуть тепер у школі під драбину, збудовану зі свїдоцтв та патентів, і звичайно приказують їй лїзти по нїй при помочи добрих цот по овочі призначені лише для вибраних. А той вибір доконуєть ся передівсім із вні, формально, для свїдоцтва, часто в імя державних потреб, а не в самих учениках, при помочи їх волї і самостійної праці

1) Автор має на увазі головно наше шкільництво, вироблене на основі нїмецького та по троха польського монастирсько-схолястичного. Треба би відразу додати, що шкільництво англійське, а особливо американське, шведське та норвезьке розвило ся в XIX в. зовсім на иньших основах. *Ред.*

в імя тих висхідних цілей, які саме зазначені в організаційних парисах шкіл. Про те, щоб про сей вибір рішали відкриті школою здібности до тої саме праці, яку запоручає сьвідоцтво, як також про культурну й моральну вартість одиниці, нема що й згадувати.

В тім дусі уложено шкільну систему в приписи, а методу примінено до системи іспитованя на класи, які в першій мірі стоять на перешкодї правдивому вихованю і освіті тим, що кладуть над учеником острого, часто несправедливого урядника в особі учителя, який передівсім повинен бути його керманичем, приятелем і порадиником. В тім дусі визначає ся також з гори матеріал науковий; звідси випливають такі „моральні“ прилади, як шкільні мундурики, шпiонство учепиків і недавно запропонована острійша класифікація. Серед таких обставин замість коначної при всякім природнім ровною свободи, мусіли прийти на порядок закази, прикази, похвали, сьвідоцтва, ріжні оплати й кара, а все те в дійности — невільничий примус, який природно замість виробляти і підносити, часто скривлює молодечі характери, виробляє неохоту і ненависть для науки та придушє в богатях вроджені здібности і нахили, які тільки при свободі могли-б обявити ся і відповідно розвивати ся.

Тут лежить причина недовіря до школи і початок деморалізації шкільної молодіжи. З сего випливає те, що рівномірно в холі до учителя і шкільної науки йде у одних учеників запал до свобідного повашкільного читаня без ровбору всього, чого школа не позволяє, або що поминає, або до чого хто має спеціяльні нахили. Інші сприкривши собі неінтересне для них або кривдяче їх шкільне житє, запалюють ся до позашкільного житя і піддають ся без ровбору його впливам. У слід за сим іде дуже часто моральний упадок, духова скороврілість, критикоманія, а нечисленні тільки вступают на дорогу поважної, самостійної праці над собою поза школою і самоосвітою підносять себе морально і інтелектуально далеко висше понад тих, що маючи перед собою лиш одну мету — стати в рядах вибраних школою, обмежують ся лише на репродукованю того, що вложать їм у голову учителі відповідно до невільничих приписів методи, ровкладу матеріалу і пнших побічних цілей.

Дух теперішньої шкільної системи вливає ще в иньшім напрямі відемно на молоде поколіє. Ті будь що будь лицарські прикмети чоловічої природи, що лежать в основи гарного харак-

теру, як ир. розвиток власної волі, самосвідомість, самостійність, енергія, отвертість, відвага пожертвуваня і т. и. заступлено погоцею за сьвілоцтвами й похвалами, пещирістю, браком відваги, хитрістю, облудою й заздрістю, яка виробляє ся при снівубіганю в школі. Сї прояви безперечно існують і поза школою, годі одначе заперечити, що бюрократичний дух сучасної школи не то що їх не викорінює, але навнаки, розбуджує, толєрує та розвиває. Коли ще нарешті звернемо увагу на те, що завдяки теперішній системі безнастанного класіфікованя та наукової універсальности замісь узгляднюваня індивідуальних прикмет душі, а навіть тіла виноє ся в богатюх питомців школи глуноту, ліпнвство і саме за те випрошує ся їх з храму вихованя і науки, дальше втручує ся з відти багато „морально упавших“ та політично підозрених, легко зрозуміємо, що мета вихованя і осьвіти, зазначена в теорії, в практиці уступає місця побічним цілям, залежійм від системи бездушних нот і сьвідоцтв.

Здавалось би, що школи як культурні інституції, пересїваючи молоде покоління і випускаючи з поміж нього в сьвіт тільки невелику горстку вибраних „дозрілих“, тим самим сповняють у культурнім житю подібний селекційний процес, який у житю природнім сповняє сама природа. Та воно не так, бо поминувши те, що сказано висше про сучасне шкільне вихованє, можливість посиляня дитини до школи є першою умовою знайти ся колись у рядах вибраних і про той вибір рішають (завдяки шкільній системі) дуже часто національні та економічні відносини, класові інтереси, державні потреби, протекція, а також сумління і осьвіта виховуючих — а не виключно ум і характер виховуваних. В кінці й на те ще треба звернути увагу, що школи тільки тоді можуть рішати про такий вибір та накидувати його суспільности, коли-б оцінювали вже ум, здібности й характер, випробовані на самостійній праці й досьвідах, а не, як тепер діє ся, оцінюючи лише спромогу (часто хвилеву) репродукованя чужих думок і досьвідів, коли рівночасно самостійну працю, яку ученик проявить нераз у найліпшій вірі, часто нехтує ся, а навіть карає ся.

Отже супроти сего й ті високі, небезпечні перелази, що звуть їх матурами, се тільки довершенє всіх тих хиб, якими переповнена бюрократична шкільна система, а їх претенсії в оглядом на культуру і суспільність у більшій части цілком неоправдані, часто на-

іть шкідливі. Нехай школа поставить собі за мету етичне та безітересовне інтелектуальне піднесенє одиниць, а не магуру та патент, осягнений нераз під примусом, а часто й не без інтересу; ехай у горожанськїм житю і в державній службі буде відкрите оле свобідної конкуренції для всіх і у всіх напрямх і про поїду в тій конкуренції нехай рішають вроджені здібности і здотки самостійної праці в напрямі, обібранім уже з розвагою й амилюванєм, тоді школи зможуть зкинути з себе гнетучий їх тяар і будуть служити культурі й суспільности. Тоді й горожанькі чесноти та почутє обовязку піднесуть ся до тої самої вартоти, яку має тепер патент; піднесеть ся й ціна всякої праці, яка абуть завдяки шкільній системі попадає в пониженє, з виключеєм хїба тої, якій ціну надасть пенсійний квїт. Також жадне пратительство не мало-б тоді причини нарікати на велику фреквенцію середніх школах і боятися можливої гіперпродукції інтелїгенції та притакувати „острійшій клясіфікації“. Доки люди будуть жити, мабуть ніколи не буде між ними за надто багато шкїл, накі й просвітї; занадто багато може бутї лише свїдоцтв та люий з односторонніми патентами.

Створити школу без кар, нот, свїдоцтв та сортованя ріжородних умів відповїдно до однакових із гори означених норм для подібних житєвих цілий, а замїсь того як заохоту та приаду до осьвітї поставити розвиток усіх сил і здібностей духа серця як конєчну умову поведженя серед будучої самостійної праці, практичного житя й карїєри в тїм житю — отсе був би ажний крок у справі шкільної реформи. Тоді для абсольтентів школи було-б отворене повне житє, а не, як тепер, житє обмеєне патентом. Про вибір і зрілість рішали би вже випробувані здібности й праця серед дійсного практичного житя, або спеціальних фахових заведенях, де збирало би ся вражїня саодїяльно; про се не рішало би вже виключно лиш житє проєдєне в шкільних мурах, яке так мало має спільного з позашкільним житєм.

Школи розвивали би вразливїсть для добра, правди й краси, озбуджували вроджені здібности й любов до природи й праці, свобідна конкуренція в житєвій боротьбі стояла би вже в проїї залежности від розвиненого ума, здібностей і характеру. Безглядну клясіфікацію, свїдоцтво й примус заступила би в школі зобода і безітересовна охота до осьвітї; змінив ся б тоді й по-

гляд на вартість самої науки та відношини між школою й учителем та учениками й домом.

Безперечно, така реформа вимагала би того, щоб учитель спосібив ся не на судію дітей, але на їх провідника і щоб йому віддане було мінімальне число учеників; далше потягнула би за собою далеко більші видатки на шкільництво. Але кождий признасть, що ті видатки оплатили ся-б при раціональній переміні шкільної системи, тому не домагати ся й бути байдужним для шкільної реформи, се безсовісний гріх супроти поколінь, держави й будущини.

Нехай отже й у нас із боротьбою за школи йде в парі боротьба за реформу шкільництва. Без сього тяжко виборені школи будуть мати все дуже проблематичну вартість.

От пр. серед великих перенос отримали ми гімназію в Станіславові; минуло ще лиш два місяці її істнованя, а половину учеників засуджено вже на високі шкільні оплати. І більша часть із тих засуджених опустиць зі сльозами храм вихованя й науки. Система клясіфікованя відкидає їх, вмовивши ще в них можеглупоту й ліниство, або даючи їм перший раз відчути житєву несправедливість; хто знає, чи не роздавить вона навіть їх житє, обдерши з надій.

І мабуть ніхто не повірить, щоб за два місяці при переповнених клясах могли повстати між учениками й учителем такі відношини, серед яких про кожного з осібна можна-б видати справедливий суд. Суд у більшій части мусить бути поверховий і несправедливий, а такі несправедливости при теперішній системі все будуть повтаряти ся й ширити упереджене й страх до школи й науки. І подібні несправедливости докопує ся звичайно на дітях певинних і непорадних, що і в школі надіяли ся знайти ще сьвіт своїх дитячих мрій і думок, сьвіт ввічливости й любови. А чейже школи не сьміють заколочувати й відіймати дітям тої атмосфери, надто ще для таких цілій, яких дитина не відчуває, не розуміє і про які ще нічого не хоче знати.

Вириваючи дитину зі сьвіта її думок та пересаджуючи в атмосферу вічного клясіфікованя, примусу, караня й патентованя і розпочинаючи на ній тим способом операції, не чекаючи аж вона бодай привикне до сього нового сьвіта, перериваємо не тільки свободний розвиток індивідуальних нахилів і прикмет серця, але трагитимо можливість улагодородняти природним способом їх чутє й думку,

бо не розпочинаємо сего саме від того світа, серед якого невинність, доброта й праведність не є ще заслугою, а вродженою прикметою. Але більшість з поміж високо поставлених судіїв над дітьми не схоче зрозуміти сього, доки в руках буде мати такі педагогічні засоби, як каталог, свідомство й примусові шкільні оплати. Їм легше ними оперувати, як утворити дітям атмосферу свободного життя й розвитку та взаємної любови й довіря. А коли нізнійше між шкільною молодіжю стріне ся великий процент таких, що будуть займати ся тихцем як раз тим, що в школі заважають, то і в тім завинить театр, політика, модернізм, агітація й усе таке подібне.

Висше наведений принагідний примір ілюструє лиш один момент в істнуваню одної школи; нехай же він відповість на питанє: До чого служить у практиці теперішня шкільна система, яка тріумфує головню в середніх і висших школах?

Олекса Іванчук.

II. Відвага й культура, школа й боязливість.¹⁾

Хоч би ми й як високо ставили значіне відваги для культури, — то переборщити тут годї. Що освободило нас із назурів сьвітського Риму, який заволодїв землями довкола Середземного моря? Відвага Армінія. Що увільнило нас від духовного Риму? Відвага Лютра. Що освободило нас від тягару Птолемеєвих і Арістотелевих доктрій? Відвага Коперніка, Галілея, Бруна, відвага, що дала їм можливість вірвати з могучими пересудами учених.

Без відваги Колюмба й вікінгів не можливе було відкритє Америки. Трус і людина, що боязливо береже безпеченства свого житя, не здатні на лікаря, не візьмуть ся за секціонованє мерців, не стануть робити досьвіди з заразливими бацїями; і на хеміка не здатен трус: тут можливі експлозії; мужі як Вернер, Сіменс, Лібіг, Альфред Нобель могли би про так небезпечні випадки дещо оповісти. В передісторичних часах безстрашність перед хижими звїрїями, перед привидами, людьми, богами, чарівниками,

¹⁾ В доповненє уваг д. Іванчука і навязуючи до остатніх його слів містимо тут переклад німецької статї дра Георга Віденкапа, надрукованої недавно в додатку до монахівської Allgemeine Zeitung (ч. 191 за 1905 р.). *Ред.*

вагажками, на кожному кроці перемагала перепони; відвага додала розмаху поступови, коли він зупиняв ся. Відвага була постановою освободити ся від страху; відвага, се була любов свободи. Безстрашність і очайдушність, останки крови давніх вікінгів, жнуть вперед подорожників-дослідників, що в своїм змаганю до відкриття нових фактів не жахають ся ні ледових полярних країн, ні пісків і вихрів пустині, ні люджерних апетитів дикунів. Щож до інших царин науки, то грубо помиляв би ся той, хто думав би, що тут про відвагу байдуже! Бо як же багато потреба відваги на те, щоб удержати на собі глум цілої касты вчених та не впасти під тягаром їх упертої мовчанки! А сеж припало на долю багатьох учених, які відкривали для науки нові дороги. Боязливі й трусливі вчені лишають ся дома в своїм кабінеті.

Такі природники, як Гумбольт, Дарвін, Роберт Маєр не вважали свого молодечого життя так цінним і не замінили мети, щоб не повірвати його на цілі місяці філям океану. А власне ті їх подорожі, які вимагали стільки відваги, принесли науці найзначенитші овочі. Три людські покоління в зад треба було вже досить підприємчивого духа на те, щоб виїхати з Німеччини до Парижа або Лондону. Для тодішніх людей значили сї подорожі стільки, що для нас тепер подорожі до південної Америки, Австралії або Східної Азії. Такі знамениті вчені, як Боп, Лібіг, М. Мілер, Земерінг показали підприємчивість свого наукового духа ще довго перед тим, заки самі доконали чого будь на науковім полі; вони зробили се своїми далекими подорожами, які були тоді зовсім не так вигідні, як тепер. Значіє відваги в історії людської думки зможемо влучно схарактеризувати, коли згадаємо про жовнярську кров пливучу в мізках мислителів. Гляньмо на Китаї: його духове життя стоїть від шістрета тисячки літ під впливом Конфуція, що був сином хороброго офіцира. Підімо до Індії: найдемо там Кантову філософію вже перед Буддою, отже перед 25 століттями; її викладає тоді один із членів воєнної касты. Отся Кантова філософія перед Кантом зоветь ся звичайно наукою Упанішадів: під тою назвою величає її Шопенгауер. Вона представляла собою зворохоблене касты вояків проти касты священників, закинеє багатьох богів і розбуялого жертвіництва на користь світогляду, по якому життя є тільки піднесенім у своїй виразности сонним мріянєм, — світ є тільки проявою, а не річю самою в собі, — тайна душі вселенної дежить тільки в таємничо-

сти нашої душі; все те було могутим ударом проти пер-
вісної релігії з численними богами й ще численнішими жертвами.
Се річ доказана, що така відвага вийшла з касти вояків; сьвящен-
ники приймили потім сю науку, — але тільки як таємне знане,
недоступне для народньої маси. Дальшою ворохобнею проти бра-
манського сьвященничого стану була наука Будди, королівського
сина та вояцького нащадка. Зайдімо до Греції: Сократ перебув
хоробрим жовняром три воєнні походи; в військовій шляхти похо-
дили Геракліт і Плятон. Що дотикаєть ся західних мислителів, то
в Бруна, Декарта, Юма, Сен Сімона, Раценгофера, Ніцшого мо-
жна доказати жовнярську кров. Мислитель, що справді заслугує
на сю назву, мусить бути охочий до боротьби й зацінного діляня,
бути відважною, чільною особистістю. Можна сказати, що відвага
рентуєть ся також серед чисто духових справ.

Хто в наших днях (а в будучности тим гірше) буде підіймати
ся до боротьби проти лиха свого часу, тому потреба також трохи
не спіної відваги. Нині, в столітю союзів, часописів, фахових ор-
ганізацій, загальної військової служби, трестів і картелів жде
людську одиницю тяжша боротьба, ніж коли будь перше.
Новою ясністю освітити шляхи людського поступу може тільки
геній поодиноких мужів; але ніколи не буде фахових організацій
геніїв: тому величезна економічна й політична вага всяких спі-
лок, трестів, часописів, каст і т. и. все налягати-ме на ту люд-
ську одиницю, від якої виходити-ме неvigідне їм сьвітло. Сьмі-
лість безоглядного висказуваня правди граничить уже нині о межу
в „божевілєм“, а все те йде щораз до гіршого. Не без слушности
жалкуєть ся тепер дехто над недостатчею „мужів“ у наших часах.
Може вони й існують, але їх замовчуєть ся та нівечить ся. Ви-
ступлене в публичне житє могло би хіба проявити ся як виступ-
лене на публичних зборах. Але тут лунають тільки кличі, — тут здо-
буваєть ся тільки оплески партійної маси; величезної відваги по-
требував би той, хто захотів би виступити против тих непереваре-
них блятерів і витревалих бесідників, та против самохвального
глуму й наруги юрби. Жнемо в часі телеграфів; кожда сього-
днішня подія знайдець ся завтра по мільонах часописів; дуже
легко зорганізувати бурю негодованя, яка може до живого вра-
зити навіть найбільш тврдошкірого політика, не говорячи вже про
генія правди, якому прийшла-б охота розрушати гніздо шершенів.
Вачимо отже, що відваги в ростучій пропорції потребують не

тільки поодинокі духові провідники, а й менше чільні люди. Від часу, як Галілей відкрив закон прискоропеного руху, розпочала ся з ростучою скорістю переоцінка всіх вартостей, техніка перетворила комунікацію; нові способи комунікації та всякі винаходи поробили жebraків мільонерами, мільонерів жebraками. Повстала безліч держав у державі, — багато князівств без політичних границь, які з усе ростучою силою притоптують амаганя поодиноких ідеалістів, направлені до відкинення в інтересі культури нового ярма; цезарі й королі не могли би ні сучасну пору виконувати такого деспотизму, до якого здібно в наших часах з'організована маса, часописи, трести, професіональні союзи й т. п. Коліж нема вже мужів із відвагою до визнаваня безумовної правди та боротьби за безумовну справедливість, то пропала також любов свободи, пропала основа всякої культури, — починаєть ся загальне рабство.

Запитаймо тепер, як поодинокі чинники вихованя, від диточої кімнати з її казками, до школи й військової служби, відносять ся до славленя, еwent. до плеканя відваги? Коли одначе відповідь на те питање та на всі подібні квестії переходила би далеко поза рамки одної статі, то обмежимо ся тут тільки на питању про відношенє відваги й школи або боязни й школи. Як школа сприяє розвитку відваги, або як помагає йому? Як його підвищить, чи може як посуває його вперед?

Гляньмо перше на перенони. Можна з повною слушністю заявити, що надто вчасне посилає дітій до школи та надто високі шкільні вимоги некорисно відбивають ся на тілесній основі відваги, або що найменше на її найважійшій пристановищі, на сильних і здорових нервах. Шкодити розвитку відваги можуть також предмети навчаня, о скільки вони абсорбують дітчий ум та зі школи роблять місце муки. Публична школа є масовою школою, та в більшости учеників ані думки ані почуваня не надто благородні. За тим іде те, що поважанє й карність у школі тільки виїмково впливають із любови й пошани до учителя. Взагалі тільки страх сприяє учеників від вибриків. Серед важкої, терпеливої праці, що з'їдає нерви, мусять учителям найбільше подобати ся ті ученики, яких найлекше можна настрашити й онесмілити, які найменше брвкають; не мають нахилу до пустованя, та яких не навістив дух підприємчivosti. Виїмково лучає ся, щоб ученики, наділені не надто живою вдачею, а за те великою податли-

вістю на впливи зверхніх обставин, в пізнійшій житю показували собою світлі приклади безстрашного мужества й відваги, — в за-саді бодай не можна сього по них надіяти ся. Родичі, знаючи, що податливість є в житю й школі знаменитою охороною перед непри-ємними досвідками, виховують дітей у тім напрямі, щоб вони за-скали собі можливо як найбільше прихильности в учителів. Подат-ливість і спроможність вжити ся в умови життя — се гарні собі речі; навіть найвідважнішому не завадить у даному моменті їх вжити. Одначе вони можуть бути також гріхом; се не ідеал на-шого народа — бути як найбільш уяглим і охочим до підчиненя себе иньшим; коли би се стало його ідеалом, то було би останнім його ідеалом. Треба одначе признати собі, що ми на жаль ідемо по дорозі до сього проблематичного й безплідного ідеалу, який тільки мало коли, та лише у виїмковцх людей, іде в парі з прикметою відваги. Учителі мусли би бути ангелами, як би вони при сучасних умовах своїх іспитів, посади і платії не покладали найбільше ваги на слухняність, покірливість, уяглисть і обач-ність учеників, — а за те звертали більше уваги на учеників з живійшою вдачею, яких иноді важко опанувати, та які часто тя-готіють у низ, а про те пераз визначають ся світлими здібно-стями, — та коли би саме таким одиницям учителі присвятили найбільше старанности, слідячи, чи за позірною очайдушністю, а навіть зухвалістю, нема спеціально цінного ядра.

Ось так підходимо до питання про те, що може школа вдіяти задля розвитку відваги. В гімназії, до якої я ходив — се було в вісімдесятих роках — був звичай відзначувати нагородами в книж-ках тих учеників, котрі визначили ся своїм поведенем і пильністю. Навіть найбільш бездоганному ученикови годі було досягнути та-кої нагороди, як тільки він хоч би раз брав участь у якій ава-турі в своїй класі, або вирвав ся з яким занадто сьміливим висло-вом, або скоїв що будь таке, в чому виявляли ся його темпера-мент і молодеца буйність. Так виродив ся той звичай до певної міри в преміюване трусливості й податливості. По мойому було би краще наділяти нагородою пильність і поступи в науці без огляду на обичаї ученика, та признати його товаришам можність ви-словлюваня свого осуду при оцінці його поведеня. Протягом одного шкільного року можна буде легко пересвідчити ся, чи хлопчик відважний чи трусливий. Сьміливість можна завважити при гімнастичних вправах; крім того знайдець ся чимало нагод, при

яких проявляє ся відвага й підприємчивість. Треба се також узяти під увагу, що навіть при великій зручності не завадить сьміливість. Що більше: сьмілива людина може навіть над зручнішим від себе дістати перевагу тим, що вона на щось більше зважить ся. Коли поважаємо пильність і підносимо здібність, то шануймо також сьміливість і відважного духа.

Поміж лихими ученицями, що потім прославили ся, пишали ся не тільки поети й артисти, гетьмани й політики, а — що цікавіше — й учені та дослідники з усіх царин наук, із виїмком фільольогії. Хемік Лібіг, зоолог Фогт, астроном Весель, економіст Ліст, природники Роберт Маєр, Кароль Дарвін і Кароль Лінней були всім иншим, тільки не заірцевими ученицями; їх вороже відношене до шкільних авторитетів робило їх — бодай в части — неможливими в школі. Не хочу тут боронити зухвалих і легкодушних учепиків. Підношу навіть, що не один шкільний ледащо підіймаєть ся в житю високо й далеко — тому, що руководить ся в житю вельми легкими принципами, — значить: він добиваєть ся слави, гроша й пошани ошукацькими способами. У названих мужів, що були безперечно представниками найновітїйших, але в часі їх молодости майже згїрдно в школі трактованих наук, стояла справа так, що учителі-фільольоги не могли порозуміти їх індивідуального уздїбненя. Хлопцями сидїли вони по останніх лавах у школі, а про те визначали ся знаменитими здібностями. З того наука для нас. Не один надто сьміливий, инодї може навіть зухвалий урвитель криє в своїому путрі все таки щось краще, ніж сього догадаєть ся дотеперїшня шкільна традиція. Завданем зручного педагога було би: признати те щось краще, освідомити про се хлопця та в певному значїню вплинути на заміну його зухвальства на відвагу. Навіть дикий хлопчик почуваеть ся довдячності за прихильність і зрозумїне та ображаєть ся безнастанним картанем. Радуймо ся, що є ще дикі хлопчачи з очайдушною вдачею! Зарозумїлими й зухвалими вони одначе не мусять разом із тим бути. А й учителі тільки скористають на тім, коли подбають, аби краще розуміти психольогію живих, не надто податливих натур, та коли не добачувати-муть втілених чортів і підляків там, де бушує тільки надмір підприємчивости. Ся відвага, що понихає ученика до вчинків противних шкільним законам, може онїсля поставити його на передній сторожи вітчизни в заморських країнах, — вона веде до торговельної колонїзації чужини або до підпри-

емств, що приспорюють одним верствам нації богацтва, иньшим занятя. Раз-у-раз чуємо жалї над нестачею підприємчivosti. Годї тому дивувати ся: аджеж уся система вихованя стремить до знівеченя підприємчivosti. Зї слухняних, податливих, звірцевих учеників виростають вельми заслуженї, визначні урядовці, а посада урядовця стає чим раз то більш ідеалом: вона така постійна, певна, непохитна! Алеж не всі люди можуть стати урядовцями; багато більше потрібні нам купці, техніки, промисловці, охочї до боротьби й смїлі письменники. Далеко ще до остаточного устаненя суспільної вартости ріжних ученицьких типів. Хлонці з меньшою понятливїстю в шкільній науці, а за те надиханї бажанем „великих дїл“ ноза її рамками та надїленї певними нахилами, можуть представляти собою більшу вартість, ніж пильні „таланти“, що вміють гарно й без решти вжити ся в шкільний свїт. З другого боку було би просто безглуздем глядіти па всіх звірцевих учеників як на податливих трусів, а в усіх шкільних урвителях добачати будучих генїїв. Як попере те того рода переборщень показує дехто дуже радо на звірцевих учеників, які потонули в забутю, не виявивши собою нічого великого. Хто так аргументує, той забуває, що бувають і такі звірцеві ученики, що в усьому, морально й фізично, виявляють відвагу й злібність; вони бувають першими в класї, хоча ні пальцем не рушають задля шкільної науки, — та вони в житю переймають на себе найтяжші завлання, повні найбільшого самовідреченя, дїлають на самїтних посадах, і може аж по смерти дїждуть ся оцінки відповідної своїм заслугам: аж тоді дозріє загал суспільности до розумїня їх діяльности.

Присвячуючи більше уваги тілесному розвиткови, могла би школа тим самим впливати також на розвиток відваги. Жиємо в столїтю так віддаїм усяким спортам, що можна би вже радше наклонювати ся до перестерїганя перед переборщуванем у тім напрямї. Зважмо й те: в нашїм публичнїм житю грають розмірно за велику роль бляґери, що перемелюють утерті комунали, та безсовісні заступники матеріальних інтересів — тому, що розумнійші учасники народнїх зборів не мають вправи до публичних виступів та не мають відваги застукати до порожнїх лобів тих переварених бляґерів; супроти сего мусимо бажати собі, щоб бодай у висших школах плекано трохи спорт публичних виступів у ролї бесїдника чи дискутанта. Таке війшло вже в звичай по англїйських

школах. Як се можливо, що люді з неймовірно мізерним знанем, драгтивим способом думаня та нікчемним стилем виписують по часописах, журналах, та розтрублюють по зборах безглузді речі, та не стрічають ся зараз же на місці з основним здескредитованем та опрокиненем? Багатьом людям не стає смілости на те, щоб виступити та вибити з рук блягерів їх небезпечне ремесло. Інформації з публичних промов подають ся в часописах: вони могли би дати відповідний підклад до дискутованя в висших шкільних класах.

В обем плеканя відваги входить також умілість справедливого оцінюваня заслужених для загального добра вчинків. Редактор, що бореть ся для доброї справи й наражуєт ся на процеси й кари, та про те не залишає свого діла, — стоїть, о скільки він не вживає своєї відваги тільки для реклями, багато висше на ступнях суспільної вартости, ніж який професор, що одної гарної динни, перебираючи між фізикальними приладами й хемічними преаратами, зовсім випадково доконає якого епохового відкритя. Новість якогось незначного письменника може бути більшим ділом, ніж твір якого ославленого професора: коли в автора сеї повісти була відвага заатакувати такі особи й відносини, що розвинули ся в пошесть на шкоду свого часу. Що тикаєт ся соціальної оцінки поодиноких суспільних станів та їх прикмет, то що йно тепер узяли ся ми по трохи за перецінюване дотенерішніх вартостий. Багато перестарілих мір вартостий треба ще відкинути, а на їх місце поставити пошану перед усім тим, що вимагає смілости й підирремчivosti, безстрашности й готовости до боротьби, визначного індивідуалізму й характеру. В програму плеканя відваги в школі мусить входить також пояснюванє її значіня для загалу й культури.

Зведімо ще раз у купу хід думок нашої розвідки. Культура оснoвуєт ся в головному на ділах здібних і разом із тим пригнетених мужів, та тих, які по осуду маси були досить „божевільні“ на те, щоб переймати на себе виконуванє спеціально важких завдань, та зробити так усе своє житє не вигідним. Культура простує до того, щоб тих талановитих і експлюатованих людей було що раз то меньше, а за те, щоб „божевільні“, що пхають уперед тачку культури помиляли ся що до розумности своєї діяльности — і то тим більше, о скільки більше перепон зустрічають на своїй дорозі. Сьогодні більше відваги, ніж коли будь перше, потребує

той, хто хоче незалежно йти своїм шляхом, або хто хоче взяти ся до божевільної, на перший погляд, для одиниці боротьби проти зорганізованої маси, союзів, картелів, каст, часописів і т. и., против клік і могучих капіталістів. Тільки-ж — без такої відваги нема поступу культури. Тому та сама школа, що доси більше спиноувала, ніж підпирала розвиток відваги, повинна тепер шанувати й відзначати не тільки пильність, успіхи в науці та обичаї, а також відвагу, підприємчивість і сьміливого духа.

Переклав В. П.

ІЗ ЛЬОРЕНЦА СТЕКЕТТІ.

С О Н Е Т.

Не в час гульби, як карнавальне сьвято
Усіх людей на вулицю збира,
Журись про те, що горя в нас багато,
Що по кутках сірома скрізь вмира;

А серед танців та розмов веселих,
Серед огнем осяяних палат
Згадай собі, що в темних підземелях
Ридає пишком твій голодний брат.

Ся згадка збудить теплі почування
В твоїй душі; зхвилює серця гліб,
Заплакавши з людського горювання.

Ти в жемчужі пишавш ся!... Коли-б
Хоч камінець узяти в твого вбрання,
То вже бідар із дітьми мав би хліб.

Переклав Павло Грабовський.

СМЕРТЬ ЗА ЖИТЯ.

НАРИС.

З кождим днем побільшала ся хвороба молодої жінки. Кликано-рїжних лікарів, кождий записував щось иньше, а хора блїдла-чим раз гірше.

Лікарі хотїли дійти разом того, чого кождий із них осїбно не міг дійти. Скликали консіліум, при яким кождий твердив щось иньшого. В кінци розійшли ся, остав ся ще лиш один молодий лікар. В нього були иньші наміри; його часті візити не відносили ся лиш до самої хорої.

Родичі хорої ходили в другій кімнаті і ломали руки. Її муж сидїв із сумним лицем біля ліжка. Недалеко нього стояла при вікні молода дівчина з уперто ватисненими устами.

— Боже, — говорив опечалений батько, — моя донька ще така молода і мусить умирати! Чи не лїпше було-б, щоб я старий, немічний, віддав своїх пару днів за неї?

— О, моя бідна, дорога жінко! — застогнав муж і вибіг плачучи з кімнати.

Дівчина змірила родичів співчутливим, а шваґра погїрдливим поглядом і приступила до хорої.

— Скажіть, — шептала до лікаря, — скажіть, що буде з нею?

Не знати, де ділась із її лица та упертість, що так відтучувала його, а все таки притягала, тримала при собі. А тепер той тремтячий її голос, що мав у собі так мало добродушности, а так багато доброти.

Вона погладила хору по лицю. — Яка блїда, — сказала піжно, — від коли її дитинка прийшла на сьвіт, від тоді не стало в неї здоровля.

Сьвічка, що стояла на столику, осьвітила ясно лице дівчини. Лікареви здавало ся, що він не бачив красших очий як у неї.

— Ну, пане доктор, — оберпула ся знов до нього, — кажіть, що буде з сього?

Він мовчав.

— Ні, ні, — кинула ся вона. — Се не може бути; ви мусите виратувати її. Борїть ся з нею, з тою страшною смертю.

Лікар склонив сумно голову. Ще ніколи не зворушила його жадна сцена при ліжку хвороби так, як ся. А не раз видів він більшу розпуку, гірше горе.

— Я буду сидіти коло хорої, — сказав тихо, а по хвилі додав острим лікарським голосом: — Але прошу, аби всі віддалили ся звідси, і ви, пані. Як хорій ще що може допомгти, то хиба спокій.

Він був лихий сам на себе, що лишив ся тут. Се-ж не правдивий лікар, що не помагає там, де її вже не потрібно. А що він робив тут? Тратив час за дармо. Але слова дівчини: „Боріть ся з тою страшною смертю“, прикували його до місця. Він почув у собі силу бороти ся з тим найтяжшим ворогом людського життя. Обережно почав оглядати хору, чи не знайде якого знаку, який віщував би побіду.

Хора перевернула ся на бік і обернула до нього лице, на яке налягли похмурі тіни, що відповідали йому на його заходи. Дихнула тяжко кілька разів і скінчила.

Він хотів бігти по родину, та в тім отворили ся двері і влетіла молода дівчина.

— Скінчилось! -- стогнала розвучливо, — скінчилось!

Лікар поклявав головою.

Вона приступила до мертвої і дивила ся на неї з сумним усьміхом. Нараз пірвала її злість.

— Дивіть, дивіть, — сказала показуючи на трупа, — як вона тепер виглядає! О яка смерть гидка, яка брутальна!

Лікар видивив ся на неї так, як би хто дивив ся на свою душу, коли-б тій прийшло на думку в людській постаті стати перед ним. Так, вона говорила так само, як його душа, й його душу обхоплювало на вид смерти те саме чутє. Не зворушенє, не жаль, а злість, обурепє протів брутальности природи.

— Ольго, — сказав лікар, — Ольго!

Вона не завважала, що він називав її по імені.

— Вмирати, — говорила вона, — бути положеним у бруд, у болото, яких так стережемо ся ціле житє! На що покриваємо гарними матеріями те, що колись так має виглядати? Чому не соромимо ся дивитись одні другим у лице, яке має бути колись зігниле. Не дивіть ся так на мене, бо й я колись так буду виглядати.

— Ольго, — сказав лікар беручи її за руки. — Загадка нашого бутя страшна. Ми рівні злочинцям, яких жде страшна кара.

Ми маємо лиш трохи часу, щоб собі з любов'ю подивити ся в очі. Та не всі пізнають те, не всі видять, що під рожами схована гадина, яка мусить укусити кожного. І один другого ображує, тручає, пхає в зуби тій гадині. Замість скупитись у любові, роздвоюють ся в ненависти. Я слідив бачно все, я відчуваю все і тому блуджу сьвітóm самітний... і Ольго, я люблю вас, Ольго...

Дівчина, що слухала мов зачарована його слів, вирвала те-пер свої руки з його.

— Фе, — крикнула, — і се кажете ви мені перед сим труном!

Лікареви видав ся сей крик якшось патетичним, і дівчина, що займала його так доси, видала ся йому такою звичайною.

— Простіть, пані, — сказав, — я не мав наміру відограти тут мелодраматичної сцени.

Вона глянула остро на нього.

— Ви гадаєте, що я думала про величність смертельної постелі, — сказала придувленим голосом. — О ні, я думала про щось страшійше. — Вона замовкла, мов би не мала відваги говорити дальше. А потім шентала поволи, мов признаючись до чогось злого, поганого. — Я думала про страшійшу смерть, про смерть за життя. — Вона показала на умерлу. — Видите, — сказала, — се здає ся мені комедією, яку виводять на сцену, щоб заховати форму. Серце моєї сестри було вже мертве, коли било ся ще, а той мужчина, якого ви бачили тут, носить також вже спорохнявілі чутя в своїх грудях. Я знаю ще страшійшу смерть, а се — смерть за життя.

— Любов, — сказав лікар, — найвише або найниже слово. В вас сильна душа, Ольго, ви не заведетесь у життя. Чи хочете поділити його зі мною?

— Ні, ні, — сказала дівчина, — в сїм не поможе ні сила душі, ні благородність чутя, ні характер. Ся умерла й її муж не були тому винні, що прийшло само від себе. Вони не були низькими, підлими, вони не розвязували звязь своїх сердець. Се прийшло без, се прийшло против їх волі. Се приходило в дня на день, із години на годину. Се було велике вмиранє душі, за яким слідує мале вмиранє тіла. Та я не хочу сього видіти, як мені хтось стає в дня на день байдужнійшим, як я стаю йому що години менше вартною. Нехай не цвите в мені ніщо таке, чого зівяле, опалє листє тиснуло-б, давило-б потім мою душу. Я ненавиджу смерть

у кожній постаті. І маю-ж бачити те повільне вмиранє в чим раз зимнійшим погляді мого мужа, в слабшій стисненю його руки? Маю добачати, як його вперед мої слова щічим, потім моє лице, потім — я буду завше самотною, до кінця свого життя самою.

— Ольго, — почав лікар, — дорога Ольго...

— Йдїть, — сказала вона, — се мусить бути щось гарне, дорого могутне, що ви чуєте тепер. Се гарне, нехай не вмирає поволи, через спільне жите, через привичаєнє, через — ні, йдїть, ідїть! Я не хочу смерти за життя!

Він пішов. Замикаючи двері, бачив, як Ольга гладила ніжно лице помершої сестри, але та ніжність не зігнала твердого упертого виразу з її лица, не засвітила тепла в її гордім погляді...

П ЕТРО КАРМАНСЬКИЙ

НЕНАЧЕ ЗАТОЧНИК...

Неначе заточник в далекій чужині
Снуюсь самотою здовж Буга.
За мною, як шакаль в безлюдній пустині,
Крадеть ся голодная туга.

І де мені дітись? Куди заховатись?
Хто втре мої сплакані очі?
Пусті оболоня стають заселятись
Зрадливими духами ночі.

Моя Беатріче! Мій втераний раю!
Прийди, захисти сиротину!
Бодай подивн ся, як гірко страждаю,
Як тужу і вянущу і гнущу.

Туман сновиває пусті оболоня,
На заході зірка яснє
А Буг залумчивий неначе з просона
Шепоче: Кинь всякі надії!

НАУКОВІ ЛИСТКИ.

I. Адам во грісіх.

Під таким титулом знаходимо в однім із остатніх н-рів віденської „Die Zeit“ інтересну розвідку пера відомого вченого дра Марка Ляндауа, автора знаної в науці книжки „Die Quellen des Dekameron“, яку тут передаємо в скороченю.

Теперішні сьвятоші та фарисеї не перестають нарікати на велике зопсуге та неморальність сучасного людства. Вони голосять, а може навіть і справді думають, що особливо сексуальне зопсуге теперішнього суспільства таке страшне, що йому вже дуже мало хибує до того, аби Пап Біг покарав його так само, як Содому і Гомору. І що до причин сього зопсуга думки тих панів згідні: література і штука, вільнодумство і Жиди, ось ті чотири корені сучасного зопсуга.

Не входячи в теоретичний розбір тих тверджень погляньмо на діло з иншого боку і запитаймо себе: на скільки-ж сексуальна моральність у давнійших часах стояла висше від теперішньої? На жаль статистика про се питанє навіть для теперішніх часів дуже недокладна, а про давнійші нема навіть що й говорити. Мусимо на разі задовольнити ся тим, що нам зраджують старі літописі, сучасні спомини, наради та ухвали духовних і сьвітських корпорацій. При тім треба ще мати на увазі, що при ліпшій поліції та ширшому розновсюдженю всяких відомостей через пресу тепер відкриваєть ся і робить ся загально звісними багато злочинів та поганих учинків, які в „добрих давніх часах“ лишали ся невідкриті або відомі лише в якімось тіснім кружку. А про те подибуємо в історії тих часів таку силу прикладів сексуального зопсуга, що мені тут можна подати лиш маленьку частину їх, пару проб на виривки. Та вже і з цих можна буде перекопати ся, що наші часи коли не ліпші ніж їх слава, то ці в якім разі не гірші від побожних, віруючих середніх віків, ба навіть від найстарших часів християнства.

Вже в перших роках IV віку по Хр. собор єпископів у Ельвірі бачить себе пришеволенным видати розпорядженє против жінок, що бють своїх невольників батогами аж на смерть, против монахинь, що ведуть неморальне жите, против єпископів чужоложників і инших таких же духовних, як і загалом проти звідництва, чужолюства і полових гріхів. Він заборонив також жінкам проводити

ночи на кладовищах ніби-то з мегою молити ся там, а на правду для розпусти. Майже сто літ пізійше ганьбить сьв. Григорій Нисський паломництва та ходження по віднустах, особливо до Єрусалима, і остерігає жінок перед сим сьвятим містом, яке описує як другу Содому або щось іще гірше. Загалом паломництва, а потім хрестові походи давали побожним жінкам неодну нагоду до любовних пригод. Та таких нагод не хибувало їм і дома. Так сьв. Єронім у однім своїм листі до дівичі Евстохіюм тяжко ганьбить дівичь і вдів, що жили разом із духовними: вони називають себе братами і сестрами, і коли й не живуть у конкубінаті, то дають посто-роннім привід до такого підозріваня. Інші молоді духовні — пише тойже сьвятий у листі до молодого Рустіка — держать у себе молодих служниць, що вправді не зуть ся їх жінками, але на правду сповняють їх функцію. Він остерігає його також перед надто близьким товариством із старшими жінками, що починаючи духовою, материнською приязню, помалу затрачують сором і доходять до інтимних зносин. Та ба, один духовний поганьблений оттак відповів, що сьв. Єронім має найменше права ганьбити інших, бо й сам він уживає своїх викладів про сьв. Нисьмо лише за претекст для частійших і свобіднійших зносин із жіноцтвом.

Яркий образ зонсутя християнської суспільности в V віці малює марсильський пресвітер Сальвіян у своїм трактаті „De gubernatione Dei“. З немногими висемками — пише він, — уся християнська суспільність, се кльоака зонсутя. Кілько то знайдемо між духовними, що не були-б п'япцями, обжорами, чужоложицками, розпусниками, злодіями або вбійцями?“ В четвртій книзі сього трактату описує Сальвіян знов сексуальне зонсуге висших станів, у пятій надужитя уряду, утиски та впискуваня бідних та слабих.

В VI віці обік побожного цісаря Юстініяна в Византії сиділа на престолі цариця Теодора, про якої продукції на сцені багато інтересного подає історик Макробій. В тім часі панували у Франції королі з роду Меровінгів, із яких кождий мав свій гарем. В половині X в. дві дами з відомого кола, Мароція і Теодора, розпоряджали ся папським престолом. Не чистійшими обичаями від Меровінгів визначала ся й дальша по них династія Каролінгів. Карло Великий мав п'ядесятка нешлюбних дітгий; його дочки мали погану славу, а навіть його син Людовік, прозваний Побожним, мав також одну нешлюбну дочку. Під кінець IX віку засів навіть на троні німецько-римського цісарства Арнульф, нешлюбний син ко-

роля Карломана. Він лишив по собі знов двох нешлюбних синів, а одного з них зробив дідичем Льотарингії. Загалом число нешлюбних дітей у висших верствах аж геть до XVIII в. було дуже велике, а коли подумаємо, що літописці та історики давніших часів цікавилися головню сими висшими верствами та духовенством і тільки тих верстов родинні відносини були добре відомі, то можемо догадати ся в сього, яку значну часть людности складали тоді незаконно вроджені: дуже правдоподібно далеко більшу, як у наших часах. Що правда, і тепер виказує статистика в деяких краях велике число незаконно вроджених, та в багатьох випадках не неморальні мотиви, але економічні відносини стають на перешкоді законно важному подружю. Надто многі подружя непризані державою, в морального становища і в інтенції самих подругів мусимо признати зовсім важними і бездоганими подружжями. І так приміром подружя многих галицьких Жидів заключали ся без державного дозволу. Як деякі політики раді би тепер признати виборче право лиш таким горожанам, що вміють читати і писати, так австрійське правительство позволяло женити ся лише таким Жидам, що вміли читати й писати по німецьки. Діти вроджені в подружжях, що не мали такого доказу уздібненя, вважали ся незаконними. Так само в краях, де заведено обовязкові цивільні шлюби, вважали ся, а декуди й доси вважають ся державою всі подружя звязані лише церковним шлюбом за конкубінати, а знов перков зі свого боку вважає конкубінатами всі шлюби заключені виключно перед цивільним урядом.

Коли і в повійших часах деякі високородні знатно причинили ся до збільшеня числа неправесних дітей, то все таки вони мали деякий острах перед публікою. Із многих неправесних дітей, яких наплотив був князь Беррі окрім шлюбного графа Шамбора, найбільша часть усе таки безслідно потоцула в пітьмі. А для моральної оцінки власне такий осуд суспільности важнійший від числа. В давніших часах великі пані не соромили ся ані конкубін, ані неправесного вродженя; іноді навіть величали ся ним. Вільгельм завойовник Англії підписував іноді свої листи: „Я Вільгельм званий також байстрик“. У XV віці славний був у Франції граф Дінуа, „байстрик Орлеанський“, і в тім самім віці неправесний син князя Филипа II Савойського титулував ся: „Bastardus Sabaudiae, comes de Villariis etc.“, а в товаристві його називали *le grand bâtard de Savoie*. Дуже численні були байстрики в іта-

лійських князівських родинах; але й Бокаціо не стидався свого неправесного вродження, а Петрарка обік церковних канонів мав також двоє нешлюбних дітей. У Кастилії засів у р. 1368 на королівській троні байстрик Генріко де Трастамаре, побідивши і вбивши свого шлюбно вродженого брата Петра. Королівська родина Браганца, що доси паує в Португалії, походить від натурального сина короля Івана I.

В Еспаїї був навіть, як оповідають, окремих жіночий монастир для виховування неправесних потомків королівської родини; в усякім разі Фердинанд I зробив свою натуральну дочку пріоріссою монастиря в Мадригалі, а одного із своїх натуральних синів, що мав лише 6 літ від роду, велів висвятити на архієпископа Сарагосси. Коли завакувала поважійша столиця в Толеді, хотів Фердинанд ввавацувати його на неї, але Толедо лежить у Кастилії, де він як король Арагонії не мав ніякої власти, а його жінка, побожна Ізабеля Кастилійська, „ненавиділа всіх нешлюбних синів короля“, — говорить її біограф кардинал Хіменес, — і поза плечима короля вона ввєднала дозвіл папи на іменоване архієпископом толеданським того самого Хіменеса, свого сповідника. Внук Фердинанда Карло V мав немало нешлюбних дітей, із яких двоє здобуло собі голосну славу: Маргарета княгиня Парми і Дон Жуан, побідник у битві під Лепанто. Але й король Филип IV мав нешлюбного сина Дон Жуана; що правда, Моцартів Дон Жуан здобув собі більшу славу.

Особливо любили пауучі або вельможні родини надавати своїм нешлюбним дітям церковні гідности, нераз уже в їх найвчаснійшій молодости. З другого боку й клир наслідком целібату обдаровував сьвіт масою нешлюбних дітей. В р. 1215 уповажив папа Іннокентій III архієпископа в Толедо дати 300 байстрикам діспензу на осягнене церковних сьвячень і духовних урядів.

Як сильно нераз у вельможних родинах числено на неправесні діти, можна бачити також із бреве папи Урбана VII з дня 1 мая 1627 р., яким він управильнив порядок спадкоємства в домі свого брата князя Карла Барберині. Відповідно до того бреве малп приходить до спадку, розуміється, в першій ряді мужеські шлюбні потомки, потім мужеські нешлюбні, навіть такі, що породилися в чужоложстві або в кровосумішці „з людської слабости“, а аж по них шлюбні доньки. Коли папа Юлій III хотів наклонити Козіма Медічі до союзу з Францією против Еспаїї, обіцяв йому

пошлюбленє його сина з правозитою французькою королівною ; коли-ж не захоче пристати на се, то нехай бодай держить ся неутрально, але тоді мусить задовольнити ся неправесною королівною. Так оповідає сучасник Шіпіо Аммірато в своїй історії Фльоренції. Иньші історики подають, що уповноважений до веденя переговорів кардинал, син Люкреції Борджіі, говорив лише про дочку французького короля, а Ковімо тільки з иньшого боку дізнав ся, що річ ішла про Діану, нешлюбну дочку короля Генріха II, що власне тоді повдовіла по смерти першого мужа, князя Горация Фарнезе. Чи се була дочка славної Діани в Пуатьє, чи якої иньшої королівської метреси, не відомо на певно. Батьком того Горация був Петро Людовік Фарнезе, син пани Павла III ¹⁾, який зробив його був князем Парми і Пяченци. Він допустив ся „якогось влочишу“ на молодім єпископі з Фано, який наслідком сього, а може з гризоти й умер. Такі алочини, які тепер дехто поясняє хоробливими збоченнями, а за які проте суди карають тюрмою, бували в середніх віках досять часті, хоча за них карано смертю на стосі. Та князеви Парми не стало ся нічого ; йому мабуть наложили якусь церковну покуту, а його батько дав йому абсолюцію.

Також Діана в Пуатіє спокутувала свої маленькі грішки, горячо намовляючи короля до паленя протестантських єретиків, та приймаючи в дарунку їх поконфісковані добра. Ніщо так не характеризує обичаїв тих володарів, що так аусердно палили єретиків, як те, що коли королева Елеонора з Франції в р. 1544 їхала на відвідини до свого брата Карла V до Брукселі в товаристві 80 своїх дам, то королева метреса їхала в тій самій кариті з королевою. При повитаню цісаря було велике цілованє, і то, як оповідає наочний свідок, не лише вельможні пани, але хто лише хотів, міг доступити тої чести. Сестра метреси похилила ся в сідлі, щоб поцілувати цісаря, і перехилила ся так сильно, що випала з сідла ; цісар допоміг їй усадовити ся знов і потім „вицілував її порядно“.

Як уже сказано, ще від IV віку по Хр. побожні мужі, особливо духовні зібрані на соборах, жалували ся на відсутє хри-

¹⁾ Католицькі автори подають, що він заки був вибраний папою (але вже бувши кардиналом?), був потаємно жонатий. Ранке пише: „Він признавав ся до одного неправесного сина і до одной нешлюбної дочки. Про те його в десять молодім віці — бо в тих часах на такі річи не звертали великої уваги — вибрало кардиналом“.

етіяньської суспільности, розводячи при тім упізнання, розпорядження та погрози. І ті нарікання не затихали і в дальших століттях — неанеречний доказ на те, що діло не поправило ся, що напіння та погрози не помогли нічого, бо само духовенство не давало доброго прикладу. І так собор у Нікеї 787 р. забороняє між иньшим побут жінок у помешканях єпископів або в мужеських монастирях, будоване спільних монастирів для мужчин і жінок, і наказує розділ таких монастирів, де вони вже є. Гірко жалуєть ся в XI в. свв. Петро Даміян на зіпсуте своїх сучасних, а особливо духовного стану, а який порок переважав серед нього, видно вже з титулу його трактату „Gonorrhäus“. Та не довго по Петровій смерті іменовано єпископом орлеанським молодого вродливого чоловіка, а які були його заслуги, що з'єднали йому протекцію архієпископа турецького, видно з насмішливого прозвища, яке йому надано — Фльора. Майже ще за гірші пороки оскаржений був коло половини XI в. єпископ із Лянгра перед ренським собором.

Нарікання на загальне занебуте обичаїв, особливо в сексуальнім огляді лунали дуже голосно також на великих церковних соборах у Пізі (1409) та в Констанції (1414—1418). Але на сей остатній собор з'їхало ся також 700, або, як подають ппші оповідання, аж 1500 публичних дівчат і робили добрі інтереси. А коли цісар Зіґісмунд їхав на сей собор, оказало йому місто Берн особливу гостинність: міська рада наказала достарчати всім панам із його окруження також ласкавих послуг жительниць веселих домів і потім виплатила представлені їм рахунки. І тут же в Констанції на доказ особливої побожності спалено архієретика Івана Гуса. Дивним дивом люди віч того не поправили ся, а на лютеранським соборі 1512 р. знов пацькав генерал ордена Августинів на загальне зіпсуте, безсором, нецтво, розпусту „навіть на святім місці“.

Чверть столітя пізнійше знов один провінціяльний синод у Кельні бачить себе сионуканим розпорядити, щоб духовні вислухували сповіди черниць тільки в присутности иньших сестер і щоб чужим не був дозволений вільний вступ до монастирів, „бо мужеські монастирі вже поробили ся коршмами, а жіночі монастирі вважають ся домами розпусти“. Знов минуло десять літ, і ось панські легати на тридентьським соборі заявляють: „Ми по части самі винуваті розширеню лютерської ересі. А що до занебутя обичаїв, то кождий знає, що духовні були занебані і сівачі занебутя“. Певна річ, тридентьський собор не в одному докопав поправи обичаїв.

чаїв, а бодай усунув із сьвіта найгірші скандали. Але незабаром потім настає знов реакція, а друга половина XVI і XVII в. були коли не гірші, то певно не ліпші від XIX в. Коли неапольський віцекороль, князь д' Оссупа в р. 1616 висловив намір заперти всіх публичних дівчат у Неаполі в окремім кварталі, відповіли йому: в такім разі треба їм віддати більшу половмню сього побожного міста. Подібне говорено потім і про иньші міста — доказ, що й деінде було не ліпше.

На соборі в Триденті кидано громи також на літературу і раджено над способами поскромлення „лихої преси“. Рішене полишено папі, а його результатом був ославлений „Index“. Цікаво, що духовна цензура далеко більше переслідувала такі книжки, де були напади на релігійну догму та на духовенство, ніж такі, що нарушували моральність і ширили сексуальне зопсутє.

Подав І. ☉.

ІВАН БОРОВИК.

ДУМКА.

Як умру я, не ховайте
мене на цвинтарі;
поховайте в чистім полі
в самотою в парі.

Вона була в мене жінка,
вона і коханка,
сумувати-ме зі мною
кождіського ранка.

А як хмарка блакитная
звисне надімною —
розвієть ся як та мрія,
й лишусь з самотою...

Малнів 25. VIII. 1903.

ДР. ВЛАДАН ДЖОРДЖЕВИЧ.

УТВОРЕНЕ МОЙОГО МІНІСТЕРСТВА.¹⁾

Дня 5 (17) вересня 1897 прийняли мене як найласкавійше в княжих свѣтлицях готелю Імперіяль у Відні вперед батько короля, мій давній приятель і добродій, король Мілян, а потім сам король Олександр.

Коли король Мілян опустив сальон, вивязала ся між королем і мною така розмова:

Король: Вибачайте, дорогий докторе, що я був змушений перервати вашу курацію в Карльсбаді; дякую Вам, що Ви зараз послухали мене.

Др. В. Дж.: Що прикажете, Величество?

Король: Ви знаєте, яка ліберальна була конституція, що мій батько дарував нашому краєви перед абдикацією.

Др. В. Дж.: Так, Найяснійший Пане! Мої міністеріяльні підписи на сій конституції творять другу трагедію мого життя тому, що я вже тоді знав, що ся конституція буде для нашого краю нещастем.

Король (обсервуючи мене крізь цвікер): А перша трагедія?

Др. В. Дж.: Се вже така була моя доля, що я в цілім своїм життю не міг працювати над тим, до чого я доволі добре приготував ся але все над чужими, зовсім новими мені річами.

Король: Ну, я вдячний сій судьбі, бо поминувши все те, що Ви зробили як професор, адміністратор, посол до скупщини, міністер і посол на константинопольськім дворі, я власне нині дуже вдоволений, що Ваша уряднича кар'єра веде Вас через так багато різних ресортів у державі.

Але йдім далі. Регенція, яку установив мій батько на час моєї малолітности, полишила виконане нової, ультраліберальної конституції радикалам, найбільшій і найпопулярнійшій політичній партії в краю. Ви знаєте, який ужиток зробила ся партія з дарованих горожанських прав.

¹⁾ Минулого року подали ми в ЛНБ-у (кн. X і XI, ст. 57 і 150) одні розділ із книги В. Джорджевича п. н. »Женячка короля Олександра з Драгою«. Супроти того інтересу, який має книга В. Джорджевича, відкриваючи перед нами тайни державного, конституційного механізму, а також і чисто літературних її прикмет, ми рішили ся подати з неї ще кілька розділів, починаючи нині розділом про утворене міністерства В. Джорджевича. Розділи сі творять кожний для себе самостійну і заокруглену цілість. Ред.

Др. В. Дж.: Так, Найяснійший Пане! Я бачив се власними очима. Так усе буває, коли вийти неждано з темної вязниці просто па ясне сонце. За багато світла осліплює.

Король: Політичний вандалізм радикалів примусив потім реґенцію повірити управу краю ліберальній партії.

Др. В. Дж.: Се була, Найяснійший Пане, груба, політична помилка реґенції. Коли-б вона була полишила радикалам досить часу, щоб вони з'ужили ся при управі і довели свої політичні теорії в практиці *ad absurdum*, то ся велитенська партія була би рознала ся на багато фракцій. Радикали були би самі вилічили край від радикалізму і нині було би Вашій Велпчности далеко легше панувати.

Король: Ви може маєте слухність. Ліберали дійшли зі своєю управою до того самого результату, що радикали. За кабінету Йована Авакумовича існували конституційні права тільки для прихильників правительства; для тих, що инакше думали, прийшло до різні в Горачічу. Політична боротьба партійна приняла такі варварські форми, що кождий патріот мусів побоювати ся. Я також був затрівожений. Ви знаєте, що Ваш товариш, мій гувернер др. Лазар Докіч виховав мене на строго конституційного монарха. Я думав, що може реґенція не має потрібної поваги в краю, аби запобігти загальній біді, думав, що може я, як король, буду мати потрібний авторітет. Тому то я зробив замах стану з 1 цвітня. Я заздальегідь ухопив королівську власть у свої руки і пробував щиро правити з радикалами. Але навіть се не помогло. Я мусів сам прийти до перекопаня, що за ліберальна конституція не придатна для нашого краю. Я засуспендував її і реактивував державний устрій з 1869, але обіцяв у проклямації, що дам краєви нову конституцію, коли лише партійні пристрасти успокоять ся. Тоді я пробував із безпартійними, коаліційними, з чисто поступовими кабінетами; і коли я думав, що вже час сновнити мое слово дане публично і хотів приступити до розвязаня конституційного питаня, показало ся, що партії не могли погодити ся навіть у вступних питанях. При тім ішло з державними справами чим раз гірше, аж дійшло до того стану річий, який представляє ся особливо ярко в освітленю великого гайдуцького процесу в Чачаку. З другого боку домагали ся державні фінанси категорично основної санації, а що я бачив, що наслідком непримиримости партій неможливо приступити до розвязки конституційного питаня, хотів я управиль-

нити бодай фінанси, і сформував тому останній кабінет під президентією Джоки Сіміча. На жаль се правительство не тільки не відповіло моїм очікуванням, але стало навіть зрадником короля і вітчизни.

Др. В. Дж.: Позвольте, Найяснійший Пане, але Ваша Величність не повинні би навіть у гніві висловляти такого страшного обвинення. Ваша Величність знають мою гадку про добродія Сіміча ще з січня 1894, коли то Величність так на мене напирали, щоб я вступив до першого кабінету того добродія, від якої то чести я рішучо відказав ся. Так само знають Величність мій погляд на політичні здібности дра Міши Вуїча. Але все таки... щоб сї панове мали стати зрадниками короля і вітчизни... вибачайте, Найяснійший Пане, я не можу в се ніколи в сьвітї повірити.

Король: А я кажу Вам, докторе, що як раз сї два панове, коли були зі мною в Цетинї, заховували ся не як мої міністри, але як міністри князя Черногори, які мали за задачу видусити від сербського короля як найбільше. Ви знаєте, чому я поїхав до Черногори, та чому я хотїв їх обох узяти з собою. Але мої міністри мали зовсім що иньшого на ціли, удаючи ся зі мною в подорож — вони хотїли мене зробити шурином папа Караджорджевича. Тому зробили вони зі своєї співучасті в сїй подорожі кабінетове питанє. Очевидно я не міг дві години перед від'їздом змінювати правительство, я мусїв вволити їх бажаню. Коли я прибув до Черногори, порушено все можливе, аби мене заручити з черногорською княжною. Коли змірковано даремність тих заходів, мусїло ся пристати остаточно на се, що було для мене головною річею при сїй подорожі: на обради над союзом між Сербією і Черногорою. Як першу умову для спільної акції в оборонї церковних і просьвітних справ наших горожан у Турції поставив князь жаданє, відграничити наші обопільні політичні сфери інтересів. Зрозумїли ви, любий докторе? Відграниченє політичних сфер між двома державами одного народу! Чи се не зрада будучности нашої нації?

Др. В. Дж.: На жаль, Найяснійший Пане, се лучає ся не рідко в історії, що поодинокі династії ставлять свої домашні справи понад житєві інтереси нації. Се вправді не гарно з боку нашого укоронованого поета, що він забув у так важнім питаню свої гарні поезії про висвободженє і злуку нашої нації, але..

Король: Ну, я не беру так дуже за зле князеви, що він поставив як першу умову заключеня союзу, аби влучити резиденцію наших цїсарів із XIV віка до його політичної сфери. Він полишив ся

в сїм лише вірним політиці цілого свого життя. Але як можна инакше, як не зрадою, назвати факт, коли мої оба міністри полишили в такім питаю мене, свого суверена, і переступили на бік князя Чорногори, згоджуючи ся на такий „поділ сфер“?

Др. В. Дж.: *C' est un peu fort!*¹⁾. Але, хто знає? Може оба панове думали, що се не так дуже небезпечно, зректи ся поетичного воздушного замку, щоб осягнути за се в близьких завданнях практичної політики тим ліпші висліди.

Король: Ні, докторе, ні! Не можна украшувати сеї зради. Мій батько має повну слухність, коли твердить, що всі поважані родини Сербії полишили ся через усі покоління тим, чим були на початку нашої нової держави, а власне або прихильниками нашої династії, або Караджорджевичів. Тут ніщо не допоможе. І хоч би я зробив сто разів добродія Джоку Сіміча своїм президентом міністрів, він лишить ся тим, чим був: сином свого батька, зятем Караджорджевичів.

Др. В. Дж.: Мій Боже, Найяснійший Пане. Коли б Караджорджевичі були на троні, то вони не могли би йому чейже нічого більше жертвувати понад се, що він осягнув за пятого володаря в династії Обреновичів.

Король: Се ніщо не значить, головна річ се родинна традиція. Зрештою то ще не все, що в Цетині. Я приїзду до Парижа. На двірці бачу полковника Дамяна Влаїча. Він доносить мені, що його вислало правительство до Франції, замовити нові карабіни для моєї армії, але з острим наказом, не казати мені нічого про те... Він, очевидно, як мій офіцер, не міг... Щож Ви на се скажете? Моє правительство... підчас моєї неприсутности в Сербії і без мого відома, що більше за моїми плечима, робить такі величезні замовленя і деморалізує мені одного з найліпших офіцирів, наказуючи скрити сю місію перед своїм найвисшим полководцем. І коли французський міністер заграничних справ починає мені говорити про сю місію оберста, я бачу, що моє правительство думало дістати таку величезну доставу зброї на кредит, і я му сїв паленіти зі стыду, як Француз сказав, що королівське правительство помиляєть ся, коли думає, що французьке правительство — се фабрикант зброї, який з услужности для високого союзника Франції може дати протегованому його — понад сто тисяч маґазинових карабі-

¹⁾ Се трохи за кріпко.

нів без грошей. Я вислав потім своєму правительству телеграму, яка змусить його до димісії. А коли би кабінет не мав на стільки почути приличности, то я його по prostu нажену, вернувши назад до Білграду. І так я находжу ся сьогодні на політичнім роздоржю. Стою перед питанням: чи йти в право, чи в ліво? Досить уже експериментів із усякими партіями; я мушу рішити ся на якийсь сталий напрям.

Др. В. Дж.: Се правда, Найяснійший Пане. Кабінети з кількомісячним животінням не можуть нічого зробити, навіть коли-б були зложені в самих геніїв. Іменуєте, Найяснійший Пане, про мене вісім мужиків міністрами, але дайте їм часу, роздивити ся і заправити ся, а певно буде ліпше йти, як ішло досі.

Король (протягаючи, з натиском на деяких словах): В Сербії є багато поважних людей, які думають, що сильний абсолютизм був би одиноким способом на усі ті хороби, які переслідують сьогодні наш край...

Др. В. Дж.: Я думаю, Найяснійший Пане, що коли наш край навіть за патріархальних часів не міг знести батьківського деспотизму свого освободителя і коли ніп не стернів просвіченого деспотизму князя Михайла Обреновича III, абсолютизм у Сербії сьогодні, при кінці девятнадцятого віку, був би великим нещастям як для держави і нації, так і для народньої династії.

Король (із тонкою, ледви замітною усмішкою): Так само думаю й я. Що правда, я ще не справив ся в питанням, чи парламентаризм — се останнє слово політичної мудрости, чи се лише переходова стадія, поки не знайдено чого ліпшого, але я роблю ріжницю між істотою конституціоналізму і сумним здегенерованем парламентаризму, які шаліють сьогодні не тільки у нас, але і в великих культурних державах. Я думаю, що можна зовсім добре нацувати конституційно, без примусу жертвувати найліпші правительства забаганкам умисно зле інформованої публичної опінії. Тому то я твердо рішив ся полишити ся конституційним монархом, се значить, не рішати ніякого важного державного питання без призову народнього представництва і так довго відкликувати ся до ліпше поінформованої публичної опінії, поки не прийде час, коли навіть у нас буде можливий розумний парламентаризм. Тоді візьмемо ся за ревізію конституції. З тими намірами покликав я Вас, дорогий докторе, аби поручити Вам утворенє нового правительства.

Др. В. Дж. (помовчавши кілька хвили): Дякую, Величеству,

за сеї нежданий новий доказ пайвисшого довіря і ласки, і коли Ваше Величество справді не мають ніякого иньшого відновднійшого кандидата для сеї місії, то я певно не піду за прикладом передміської панночки, коли її попросити заграти на фортепяні. Але я вважаю се обовязком чоловіка чести, висловити Вашому Величеству своє отверте переконане, що я не доріс до такої місії. Я не політик, хоча й був уже послом і міністром. На політика я за наївний, за багато у мене хоробливої уяви, а до того ще й темперамент у мене занадто бурливий. У моїй більш як трицятилітній діяльності не зискав я собі ані одного приятеля, але завяз-тих ворогів маю — сотки.

Крім того останніх півсема літ прожив я як посол на чужині і не знаю ні однієського з поміж тих людей, які через події виринули в нас на поверхню. Конституційний міністер мусить опирати ся на партії, що запевнює йому в парламенті більшість; за мною не піде ніяка партія. З радикалами борю ся від двадцяти шістьох літ; із поступовцями зірвав я, коли зістав перший раз міністром; із лібералами не маю ніякої стичности. Якже-ж хочете, Найяснійший Пане, зробити з так самітного, дуже непопулярного чоловіка — шефа правительства? Я-ж знаю, що всяке правительство може но теперішій конституції утворити собі більшість у скупштині, і се дуже правдоподібне, що й мені могло-б удати ся зліпити з розбитків дотеперішних партій — більшість. Але коли би вони почали в парламенті прати свої партійні бруди, то я кинув би їм в очи стільки гірких правд, що незабаром прийшов би тій більшо-сти амінь. Я ненавиджу в загалі політичних партій, бо вони є товариствами обезпечеш для всяких політичних мізерот. У нашій вітчині я ненавиджу їх спеціяльно тому, що вони поробили кілька здібних людей, яких ще край міг би був собі виховати, взаїмними смертельними ворогами, які ніколи не зможуть разом працювати. А всеж лише тоді може прийти край до якої такої приличної адміністрації, коли правительство з'уміло би злучити усіх здібних людей, без ріжниці партій, до великої, спільної праці над реформою. Ось маєте, Найяснійший Пане, ще одну причину. Перед тим я твердив, що абсолютизм був би для Сербії нещастем, а тепер кажу, що ненавиджу партії, які одначе є *conditio sine qua* non кожного конституційного правительства. Ви бачите, Найяснійший Пане, що моє евентуальне правительство не було би нічим иньшим, як новим безуспішним експериментом, підчас коли Величество

хотять слушно зробити вже раз експериментовано кінець.

Король: Я дуже задоволений, що Ви, дорогий докторе, готові засадничо, переняти місію. Ваші побююваая приносять Вашій щирости честь, але я надію ся, що мені удасть ся збити їх. Політка се не наука, яку Ви мали би аж студіювати, се радше штука, і в сій штуці Ви виказали справність, а власне в найтяжшій области політики, в дипломатичній службі. Брак політичних приятелів і велике число неприятелів доказує лише, що Ви маєте вироблену політичну індивідуальність, бо лише політичні нулі мають у всіх політичних таборах приятелів. Ви занадто добрий бесідник, аби за багато дізнавали неприємних наслідків свого темпераменту. Дар вимови се одна з найголовніших умов конституційного міністра. Що до політичних партій, то я рівнож не можу внести партійної господарки в теперішній формі. Що більше, я можу щось навіть сказати, чого Ви може не знаєте тому, що Ви були так багато літ на чужині, а власне се, що всі поважні люди в Сербії з'огидили собі політичну партійну господарку. Всі бажають уже раз спокою в політиці, аби кождий міг займатися своїми справами. Партія поступовців розбита; поодинокі політики із сеї партії, які відзискали свободу ділаая, тужать за якимось енергічним шефом правительства, що з'умів би забезпечити їх перед політичним переслідуванем, аби згрупувати ся коло нього і підпирати його. Рістич постарів ся і занепав фізично. Він має тепер тільки одно бажанє: умерти спокійно. Його сторонники утерпіли стільки від радикальних переслідувань, що вони певно повитали би Ваше правительство з великим одушевленем; я можу безусловно числити бодай на одно їх крило, а малими уступками зможете повискати всіх лібералів. Так зможете з тих двох елементів, до яких належать усі маючі люди в Сербії і усі поважні голови родин, утворити собі в скуштині більшість і зможете тим самим конституційно рядити. — Як дальшу перешкоду подали Ви, що не знаєте особисто багатьох теперішних чільних мужів. Батько був би по наших боці, бо він вертає дефінітивно до Сербії. Він знає особисто майже кожного знатнішого мужа в наших краю і його ради будуть для нас неоцінені.

Др. В. Дж.: Справді, Його Величество король Мілян знає особисто кожного майже визначнішого мужика, а тим більше кожного політика і його рада була би дійсно для нас безмірної ваги. Я бою ся лише одного...

Король (дуже оживлено): Чого?!

Др. В. Дж.: Я служив під королем Мілян двадцять літ. Із тих двадцяти літ провів я шість у палаті. Я знаю його характер і його темперамент. Це муж державний із далекосяглими поглядами, що відзначає ся величезною інтелігентністю і добрим серцем, може навіть за добрим. Він любить пристрасно, але так само пристрасно може й ненавидіти, і часом ненавидить чоловіка без достаточної причини, а проти сеї ненависти не допоможе тоді ніщо...

В сій хвилі явив ся зі спальні короля, якої двері мабуть принакрово не були замкнені, сам король Мілян.

Король Мілян: Мій дорогий докторе, король Мілян уже не той, що був колись; він також постарів ся, il a mis beaucoup de l' eau dans son vin¹⁾.

Др. В. Дж.: Се можна би зараз випробувати, коли Величство дозволять. Наш найласкавіший Пан мусить як найскорше оженити ся.

Король Мілян: Се також моє переконанє тим більше, що династія Обреновичів опирає ся на однім одиїсїнським королю, бо я належу вже до історії.

Др. В. Дж.: Дякую, Величство. Отже, наш Найяснійший Пан мусить оженити ся, аби zapewнити через се існуванє династії, яка є одинокою сталою точкою опору в нашім бурливім краю. Він мусить инакше оженити ся, як — pardon, — Ваше Величство оженили ся. Він не може взяти першу лїншу шляхтянку..., яка потім не знає, як має заховувати ся на тронї. Він мусить оженити ся з якоюсь княжною, що уродила ся на тронї і не розголоєть кожного coup de canif dans le contrat de mariage²⁾. Він потребує княжної, через яку наша династія могла би посвоячити ся з як найчисленнішими пануючими домами Європи.

Король Мілян: Я зовеїм тої самої гадки, дорогий докторе, і я найшов уже навіть таку княжну для короля. Коли вона сьогодні ще не королева Сербії, то винна сьому мати короля, яка заїзвечила сеї проєкт женячки тільки тому, що то я поставив його.

Наступила дуже прикра тишина. Король Мілян почав похажувати по сальонї туди й назад. На лицї короля Олександра елідно було дуже дивний вираз, якого я не міг зрозуміти, хоч

¹⁾ Він змішав багато води зі своїм вином.

²⁾ Почерку пера на подружнім контрактї.

у відгадуванню фізіономій мав досить велику вправу. Я відважився врешті вести розмову далі.

Др. В. Дж.: Ся подія, про яку я чую перший раз у сій хвилині, є для мене новим доказом правдивости того, що я, як вірний слуга Обреновичів, уважаю своїм обов'язком сказати. Навіть звичайний міщанин, що має доньку на відданю, а не то який будь пануючий дім не дав би свою дитину до здемольованого дому, хоч би се була навіть королівська палата. Першою умовою того, аби наш Найяснійший Пан оженив ся так, як сего домагають ся рішучо інтереси Сербії і її національної династії, є не лише формальне, але справдішне, щире помирненє між родичами короля і їх дальше співжитє на дворі свого сина. Із сего помирненя, яке одиноким уможливить гідну женячку короля, можна би мати також велику політичну користь. Воно піднесло би тяжко ушкоджену повагу королівського дому в краю і за границею. Воно спричинило би, що зникла би четверта і пята партія в краю і що не істнували би наталісти та мілянїсти, лише, що всі були би знов тим, чим були перед розводом королівської пари, се значить — лише вірними прихильниками династії Обреновичів.

Король Мілян: Се на стільки вірне, що я готов ради свого сина понести навіть сю жертву. Я готов так помирити ся з королевою Наталією, а що до мене, то я уповажнюю Вас, дорогий докторе, працювати в сїм напрямі.

Др. В. Дж.: Дякую, Величество.

Король: На жаль не мала би така акція ніякого вигляду на успіх. Я сам пробував се сотки разів, але всі мої проби розбили ся о рішучий опір моєї матери.

В сій хвилині війшов дуже елегантний *maitre d' hotel*¹⁾, відтворив двері сусідної кімнати і сказав: „Величество, накрито до столу“.

Король: Ходім посїдати, потім будемо говорити далі.

Король Мілян: Не бійте ся, дорогий докторе, що будете примушені їсти що будь некураційне; я замовив задля Вас лише кураційні страви.

По сїданню не продовжувано розпочатої бесїди, бо король приймав деякі відвідини і мусїв за иньші відвзаїмнити ся. Тому приказав він мені прийти під вечір.

¹⁾ Властитель готелю.

І я прийшов. Сим разом був король Мілян присутній при цілій розмові, але про помирене між ним і королевою Наталією не сказано ні слова. Король Олександр ударемнював кожду мою пробу в сїм напрямі і напивав на мене, щоб я переймив місію утвореня нового кабінету навіть без сеї умови. Король Мілян обсипував мене також своїми просьбами і посунув ся так далеко, що сказав мені навіть, немов би він помагав мені удержувати моїх синів на університеті в надії, що й я евентуально міг би помогти його синові, як би він колись потребував моєї пошочи. По сїм, для мене певно що болючім відклику до мого особистого з'обовязаня, згодив ся я нарешті і ми приступили зараз до питаія складу кабінету і до його політичної програми.

Король: Ви, натурально, обіймете обік президії ще теку міністерства заграничних справ. Кого маємо взяти за міністра внутрішніх справ?

Др. В. Дж.: Я пропонував би папа Николу Д. Стефановича, бувшого префекта Шабацу і Білграда. Він знає людей в Сербії майже так добре, як Є. В. король Мілян. Він — один із найліпших фаховців у політичній службі, а як бувший поступовець забезпечить правительству поміч усіх тих поступовців, що не стали політичними фанатиками. Никола — енергічний чоловік і, що найважнійше, має чисті руки.

Король: Справді (і він обсервував уважно лице свого батька) сей кандидат був би може...

Король хотів очевидно знати вперед гадку свого батька про сього кандидата, але король Мілян мовчав і курив далі.

Король: Але се зобачимо пізнійше, коли запропонуєте всіх своїх кандидатів. Тільки далі, дорогий докторе.

Др. В. Дж.: За міністра будівництва взяв би я папа Дмитра Стояновича. Він що правда за горячий ліберал для неутрального, безпартійного кабінету, яким як раз має бути се правительство, але се найліпший фаховець у залізничім ресорті, а се сьогодні головна річ у міністерстві будівництва. На міністра освіти пропонував би я папа Міку Кр. Джорджевича тому, що сей кабінет мусять мати бодай одного радикала, щоб доказати нашу безпартійність, і я пригадую, здасть ся, собі, що Міко був одиноким радикалом, який мав відвагу заявити в парламенті, що він був би міністром не по впадобі якої будь партії, але з довіря короля. Що правда я мушу признати ся, що найздібнійшим на се стано-

вище був би хто иньший з поміж радикалів, а власне пан Апдра Ніколіч, який сам про себе творить одпу півкулю радикального міяку (другою є пан Йован Джая), але я побоюю ся, що пан Ніколіч за великий радикальний фанатик, щоб відповідав моему кабінетови і тому мусимо спробувати з паном Мікою. На міністра справедливости ставлю пана Антона Цантовича. Се — знаменитий правник, дуже здібний адміністратор, чесна людина і уміркований поступовець. На міністра скарбу бачу з виїмком пана дра Міши Вуїча, який став у Цетині неможливим, лише двох кандидатів. Один — се пан Вукашін Петрович, який політично стоїть на приязній стороні як із лібералами, так із поступовцями, а при сїм, що до фахових здібностей в загалі, стоїть просто на найпершій місци, бо-ж ціле скарбове законодавство, яке ми одержали по Кості Цукічу, се — діло Вукашіна Петровича. Другим кандидатом був би Стева Д. Попович, у якім я ціню передовсім педагога, який одначе став ся також замітним фінансістом, від коли я служу за границею. Пана Міятовича не називаю кандидатом тому, бо мені видить ся, що він у скарбовій політиці як раз те саме, що в своїй історіографії, а власне западто поет. Тому я прошу, Найяснійший Пане, схотіти вибрати міністра скарбу із обох перших кандидатів. На міністра війни міг би я запропонувати полковника Драгсміра Вуцковича, команданта дивізії дрінської армії.

Король Мілян: Tiens! (і він кинув що йно запалену папіроску).

Король Олександр був рівнож заскочений сим іменем і глянув на батька, чи сей не скаже своєї гадки, але король Мілян мовчав знов і заходив ся коло нової папіроски.

Король: Ну, а кого-ж хочете, дорогий докторе, на міністра краєвого господарства?

Др. В. Дж.: Я позволив би собі запропонувати на сю одипоку теку фанатика; але не політичного, тільки фанатика краєвого господарства. Я маю на думці пана Мілослава Куртовича. Коли-б сей молодий чоловік так само забрав ся до піднесеня рільництва, годівлі худоби, промислу, торгівлі і гірництва, як він се вже зробив у справі піднесеня хову коній у Сербії, то тоді, думаю, могли би ми бути з нього зовсім задоволені.

Король Мілян вийшов, завваживши, що ми можемо собі далі говорити, а він зараз верне.

Король: Що до мене, дорогий докторе, то я можу сказати,

що Ваша ліста подобає ся мені досить, але було би може ліпше, вислухати вперед гадку батька про се.

Др. В. Дж.: Цевно, Найяснійший Панае.

Король: Що до нього, то я думаю, що він не згодить ся на Ніколю Стефановича тому, що той западто прихильний для моєї матери. Із тої самої причини не може батько стерпіти п. Поповича. Але я мушу Вас попрохати, таки стояти при сій кандидатурі. Вукашін Петрович без сумніву далеко здібнійший як фінаंसіст, але проти нього щось промовляє: банки в Парижі заявили, що в Вукашіном Петровичом, як міністром скарбу не може бути й бесіди про застав наших державних паперів..

Др. В. Дж.: Се-ж найкращий комплімент для здібностей пана Вукашіна Петровича.

Король: Правда. Але голі здібности пана Петровича не вповнять державної каси. Ми потребуємо гроший, дуже багато гроший.

В сій хвилі вернув король Мілян і я попрохав його сказати свою думку про виложену лісту.

Король Мілян: Се, дорогий докторе, не моя річ, лише річ короля і Ваша. Се питає державної політики, в яку я не хочу вже більше мішати ся. Король запросив мене вернути дефінітивно до Сербії і я припав сі запросини з двох причин. По перше, я вже маю досить того циганського житя, в якім не знаю навіть, де я дома, а потім я став ботаніком. Справді, чому дивуєте ся, докторе? Я став великим голівником овочів і цвѣтів, і заміряю за призволом короля працювати на його добрах у Топольницї. Так само, як я давнійше достарчив із Топольницї для значної части полудневої Сербії фазанів, яких наїд називає тепер королівськими птицями, так само маю в сїм амбіцію, аби зробити в Топольницї велику ростипну школу для шляхотних овочів у цілій Сербії. Сим практичним способом, коли хочете як огородник, хочу помагати Вашому будучому міністрови краевого господарства, але пехай Бог боронить, щоб я мішав ся на цово до сербської політики.

Др. В. Дж.: Позвольте, Величество, але коли я тепер хорий, узав на себе величезний тягар, утворити в ниишних обставинах у Сербії нове правительство, і коли я згодив ся вичерпати ся не лише політично, але й фізично в службі короля й вітчизни, то я зробив се, виходячи з заложєня, що могу числити на приятельські ради безмежного політичного досьвіду і знайомости людей Вашого Величества.

Король Міляп: Се зовсім друга справа. Приятельськими радами могу Вам усе служити, коли король позволить.

Король: Я прошу Тебе про се.

Король Міляп: Отже добре, ось моя гадка і мої ради. Із проноованих кандидатур я бачу, що Ви, мій дорогий докторе, вже давно в Сербії не були, бо инакше Ви не запропонували би, вже як дипломат, на міністра внутрішніх справ Ніколю Стефановича, який, будучи префектом у Білграді стерпів, аби перед пам'ятником князя Михайла спалено угорську хоругву. Через се заіменоване падали би Ви без потреби своїому кабінетови ворожий характер проти австрійсько-угорського правительства, а Ви-ж знаєте ще з часів, коли були тільки санітарним шефом краю, що Вам сказав тоді при заключеню нашої першої ветеринарної конвенції барон Кемені... Ви знаєте, як легко викликає кожде політичне питання між нами і Австро-Угорщиною — пошесть на худобу, готову до вивозу. Стільки про політичні здібности Ніколі Стефановича і про вражине, яке зробило би його іменоване тут у Відні. Що до папа Дмитра Стояновича, то можливо, що він дійсно так знаменитий фаховець, як його хвалять. На сій тощці я не певний. Але що я на певно знаю, то се, що він упертий як бик, і що Ви не зможете вийти з ним на своє. Та остаточно, коли в сїм фаху не маєте дійсно ніякого ширшого вибору, попробуйте з ним, а побачите, чи піде. Міка Джорджевич, хоч він і син свого батька, то він не зовсім такий вірний прихильник нашої династії, за якого мають його загально. В перших хвилях після того, коли ранили його в Парижі, а власне коли він сам іще думав, що незабаром помре, почув я з його уст декілька слів, яких я ніколи не забуду і які зробили для мене атентат, якого жертвою він унав, великою загадкою, якої я до сьогодні не міг розв'язати. Але полишім се на боці. Се було би негарно, було би політично неморально, коли-б він як радикал, нехай навіть як правительственний радикал перейшов із кабінету Сіміча до Вашого. Ваше мотивованє, що, мовляв, бодай один радикал мусить бути в новім кабінеті, доказало мені тільки, що Ви, дорогий докторе, полишили ся тим самим невилічним ідеалістом, яким були все; а коли Ви потім згадали ще імена панів Андри Ніколїча і Йована Джаї, тоді стало мені зовсім ясно, що Ви не маєте найменшого понятя про боротьбу, яка Вас чекає в Сербії. Чи Ви думаєте, що радикали будуть із заложеними руками і з зичливістю приглядати ся Вашим патріотичним змага-

ням тільки тому, що Ви прийняли провідника радикалів до свого кабінету? Навіть коли-б який провідник радикалів згодився вступити до Вашого кабінету, про що я дуже сумніваюся, то тоді радикальна партія оголосила би того з їх провідників зрадником і переходячи над ним до порядку, розпочала би з Вами боротьбу на жите і смерть. Бо Ви стоїте за порядком, а радикали пруть до революції, Ви — робітник, а радикали політичні газардові грачі, Ви — вірний слуга Обреновичів, а радикали — прихильники князя Черногори і претендента в Женеві. До сеї боротьби, мусите, дорогий докторе, добре приготувити ся, бо радикали — се старі революціонери, які з чистим сумлінням бродять у крові. Ви удержіте ся в сій боротьбі лише тим способом, що зберете довкола себе всіх поступовців і лібералів. При тім мусите добре уважати і опирати ся більше на лібералах, хоча між поступовцями можна знайти далеко більше інтелігенції, — і то просто з тої причини, що в Сербії більше лібералів, як поступовців. А се знов не дивниця, бо ліберали довше засідали в правительстві, як поступовці. — Про Пантовича знаю, що се добрий правник і добрий адміністратор, але він іще за низький урядник, аби міг стати вже міністром. Ви мусите взагалі старати ся, аби мати в своїм кабінеті більше бувших міністрів і державних радників, аби падати йому через се більше авторитету, а тут Ви приходите і пропонуєте такого Куртовича, який є тепер ненадетатовим секретарем у міністерстві краєвого господарства! Передовсім, дорогий докторе, той Куртович не фанатик хову коній, він собі звичайний аматор коній, що розуміє ся дуже добре на американській рекляші, а понад се нічого. Про національну економію і краєве господарство не має хлопчина найменшого поняття, і не годен навіть навчити ся чогось. Із Вашою гадкою про Мінтовича я згоджую ся в повні. Підчас мойого папуваня був він часто міністром скарбу, але се такий легкодух, що рани, які він задав нашим державним фінансам іще до нині не загоєні. Я особисто люблю його дуже, се мій особистий приятель, але він не пригожий на міністра скарбу в Вашім кабінеті, який як раз на єім полі має страшно велику задачу перед собою. До розв'язаня сеї задачі потреба багато фахових і де їй. Їх можете найти тільки у Вукашіна Петровича. Другий кандидат знає лише арифметику, і то низшу. На мій погляд був би Стефан Попович добрим касиєром, коли хочете, головним касиєром державним, який числить гроші, замикає їх у державну касу, сидить на шій, і видає як

найменше; але не вимагайте від нього ідей. Я знаю дуже добре, що король думає тепер, що я тому говорю так про Стефана Поповича, бо він великий любимець королевої Наталії. Але я даю Вам слово чести, що я говорю так лише тому, що бажаю нашому королеви як найліпшого, і тому, що хотів би заневити Вам, дорогий докторе, повний успіх Вашої місії. Зрештою... можете взяти Стефана Поповича. Але запам'ятайте собі, що Вам тепер скажу; не пройде багато часу, а Ви оба будете шукати за Вукашином Петровичом. Найінтереснішим кандидатом на Вашій лісті міністрів був нарешті для мене Драгомір Вуцкович, як міністер війни. Я не знаю, чи король думав про нього; я не думав про нього зовсім певно, а все таки мушу признати ся, що се одинокий кандидат, якому я не мав би нічого закинути. Се добрий жовнір, знаменитий штабовець, військовий шеф, що удержує в своїй команді зелізну дисципліну. Він також добрий адміністратор, а при тім усім також уже на становищі дивізіонера — се знаменитий кандидат.

Король: А Ви-ж не знаєте, дорогий докторе, що Вуцкович мав у своїй молодости публичну республіканську бесіду?

Др. В. Дж.: Тоді, Найясніший Пане, був також і я республіканцем, як кождий вихованець клясичної гімназії, якого сім літ годувано грецькими та римськими республіканськими ідеями. Ріжниця між мною і ним лежить лише в тім, що мене вилічив із республікаїзму король Мілян, коли тим часом Драгоміра визволив один республіканський жандарм із тої хороби.

Король: А то яким чином?

Король Мілян: Я сего також не знаю.

Др. В. Дж.: Коли Драгомір поїхав був тоді до Мекки усіх молодих республіканців, до Швайцарії, думав, що свобода полягає на тім, що можна собі робити, що кому подобаєть ся. Відповідно до сего був він виконав на найрухливішій улиці в Ціріху, скажім — природне право людське. Ну і ось, найблизший жандарм ухопив його потім за обшивку і потягнув на поліцію, де він мусів заплатити за виконуване сього людського права пять франків кари. Від того часу перестав Драгомір бути республіканцем.

Король і його батько розсміяли ся так дуже сею історією, що я міг продовжати свою мову ледви по кількох хвилинах.

Др. В. Дж.: Але усе те, Найясніший Пане, а також і інші провини, які Драгомір поповнив коли як будівельний підприємець, не перешкоджували йому зовсім, показати в наших війнах, особливо

при облові Відіну, блискучі здібности великого команданта, і тому я осмілиив ся запропонувати його на міністра війни.

Король: Принято, дорогий докторе, принято. Зараз коли верну до Білграду, ще заки Ви приїдете, зателеграфую до Драґомира, аби прибув до Білграду. А тепер верім до заміток батька що до ивших кандидатів. Я в повні згоджую ся з батьком, що Ваше правительство повиино опирати ся головно на лібералах і поступовцях, а що лібералів більше, то головно на них. Тому було би може ліпше, коли-б Ви теку міністерства внутрішних справ поручили якому лібералови, а власне одному з тих, які певно стануть на мої услуги, ще заки позискаємо Рістіча і його групу. Що Ви думаєте на примір про Бфрема Андоновича, як міністра внутрішних справ?

Др. В. Дж.: Я знаю його дуже мало, Найяснійший Паче. З оновіданя знаю, що він був добрим президентом суду і добрим окружним префектом. За свого міністрованя бачив я його на тих зборах усіх шефів партийних, які виирацювали під проводом короля Міляна нову конституцію. Тоді зробив він на мене вражінє спокійного, зрілого чоловіка з уміркованими політичними переконаннями.

Король Мілян: Він такий і є. Il ne paye pas de mine, mais c' est quelqu' un¹⁾. Ви можете зовсім безпечно з ним спробувати. Ви не будете того жалувати.

Др. В. Дж.: Дуже радо, Величество.

Король: Отжеж, я поговорю з ним і предложу йому в Вашім імени міністерство внутрішних справ. Хоча я й згоджую ся з поглядом батька на вступленє радикала до Вашого кабінету, то я таки поговорю ще, вдоволяючи Вашому бажаню, з Мікою Джорджевичом. Стояновича приймаю за міністра будівництва. Але що маємо зробити з текою справедливости? Я не маю нічого проти пана Пантовича, але, правду сказавши, було би менї милїйше, коли-б Ви назвали менї ще кілька кандидатів на се становище.

Др. В. Дж.: Я міг би назвати ще трьох, Найяснійший Паче, але що до Марка Стояновича я вже наперед переконаний, що він не пожертвував би своїй теперішньої блискучої посади для теки, а про двох ипших я певний, що Величество найдуть їх за молодими, бо се панове др. Воїслав Велькович і др. Драґутін Протіч.

¹⁾ Він не той, що видає ся, але він таки щось.

Король : Не тільки, що оба за молоді, але я переконаний, що жаден із них не прийняв би павіть.

Король Міляп : Тимчасом, дорогий докторе, Ви маєте цілковиту слухність, звертаючи увагу на тих двох. У сих молодих людях багато даних на міністрів, тільки що вони поки що за мало мають досвіду до такого становища. Ви мусите сих людей уживати підчас свого урядованя, Ви мусите їх приготувати до міністеріяльної теки.

Король : Знаєте що, докторе, лишім питанє міністерства справедливости поки що на боці аж до часу, коли я поговорю в Білграді з деякими людьми, а тоді я Вам зателеграфую, хто видає ся мені найвідповіднійший. Хочете ?

Др. В. Дж. : На розказ, Величество.

Король : Що до фінансів... можливо, що Вукашін здібнійший від Стеви, але я останнього волю, і то з важних причин. Та се не перешкоджує Вам користувати ся при вирацьовуваню дотичних предложень законів ідеями Вукашіна й уживати його при комісіях, або навіть поручувати йому спеціальні місії. Коли-б тимчасом сповнило ся пророцтво батька, ну тоді як раз візьмемо собі пізнійше Вукашіна за міністра скарбу. Полишала би ся ще тільки тека краєвого господарства. Тут потребували би ми когось такого, що не лише займав би висшу рангу в державній службі, але що ще здобув би собі розголос на полі краєвого господарства та промислу. Що думаєте, докторе, про Сіму Лозаніча ?

Др. В. Дж. : Він займав ся досить багато гірництвом, хоча більше в характері професора хемії, як промисловця. Я знаю його, як поважного ученого і уміркованого політика. Одно, чого я побоював би ся у нього, се евентуальність, що на нього могли би мати за великий вплив його шефи секції і референти.

Король : Коли-б така евентуальність мала зайти, то виберіть йому шефів секції і референтів. Зрештою він на міністра дуже здатний.

Др. В. Дж. : На приказ, Величество.

Король : Так. Тепер були би ми з питаннями про особи менше більше готові, а по обіді уложимо собі правительственный програм нового правительства.

І ми пішли на обід.

Аж коло девятої години вечером міг я виложити свою програму. Ось її нарне :

Тепер, коли з початком цього року дійшло між Австро-Угорщиною і Росією до порозуміння, яке забезпечило мир і удержане status quo на балканському півострові на цілий ряд літ, мусить Сербія використати ці літа для внутрішньої політики. Божевільна боротьба між політичними партіями мусить устати. Ціла інтелігенція краю і ціла сила держави мусить звернути ся до санації державних фінансів і до піднесення краювого господарства, аби край мав через збільшене державних доходів можливість, узброїти свою армію так, щоб ніяке питання балканське не могло бути дефінітивно розв'язане без відповідного узглядненя інтересів Сербії. Через відповідну і справедливішу форму податкової системи, по якій посядаючі класи мали би поносити більше державних тягарів, як се до тепер було, через утворення нових, особливих органів для стягання податків, через совісну адміністрацію в податкових урядах, через обмежене і викорінене пограничного пачкарства, через ліпшу адміністрацію в державних монополіях — можна би збільшити державні доходи навіть у кількох літах, бодай о яких десять мільонів річно. Через сироваджене чужих капіталів на витворення краювого промислу, на перероблюваня наших сирих продуктів у самім краю, а також на відкрите і визискане безмежних скарбів у наших копальнях, далі через плянове вибудоване великої сіти добрих гостинців і вузкаторових льокальних залізниць, через сі й иньші заходи піднесло би ся ціле краєве господарство так, що повстанє добробиту, а навіть богацтва народу і держави було би питанням іще лише зглядно короткого часу. А тоді прийшов би в кінці також і час, коли інтелігенція краю не мусіла би бороти ся тільки виключно за вступлене до державної служби, бо вона могла би заробляти на хліб також у фабриках, у копальнях і при залізницях. Борби політичних партій у Сербії не прибрали би ніколи таких диких, а навіть кровавих форм, до яких вони остаточно розвинули ся, коли би політичні питання не були по просту питаннями хліба для інтелігенції, яка була змушена згуртувати ся в урядництві так, що ми нині маємо три рази більше кандидатів на урядничі посади, ніж їх самих може бути в краю. Се нещастє є наслідком нашої дотеперішньої університетської системи. Усі наші школи — се фабрики урядників. Нещастє се збільшило ся ще через те, що кожда політична партія, дійшовши до правління, поспішала ся пообсаджувати всі урядничі посади власними партийниками, полишаючи усіх політичних ворогів у голоді так, що голо-

дуючі прихильники усіх опозиційних партій усе в собою лучилися, аби звалити пануючих, а посади завоювати для себе. Відси вічна зміна правительств та систем, при якій не полишено ще жадному в дотеперішних правительств бодай на стільки часу, щоб міг роздивити ся основно в державних справах. Про продуктивну працю не могло бути отже й бесіди. Відси походить також застрашуючий зріст сум, які мусять бути рік-річно вставлявані до державного бюджету — як пенсії ще здібних до праці, але для своєї партійної барви поненсіонованих урядників. А се-ж дуже поважна перешкода до привернення фінансової рівноваги. Тому вже крайна пора позамикати наші „клясичні“ фабрики урядників, або позамінювати їх у фахові школи, з яких виходили би молоді люди здатні до жити, се значить, здатні здобувати собі свій щоденний хліб також поза державною службою. Се крайна пора приступити до дефінітивного розв'язання урядничого питання в Сербії через новий закон про державну службу. Ніхто не повинен би зістати урядником, доки не викаже особним державним іспитом своєї справности в тім фаху, про який убігає ся, але з другого боку не міг би ніякий урядник стратити своєї служби без судового рішення. Цивільних урядників належало би поставити як що до гаж, так і що до способу авансованя на рівні з офіцирськими шаржами тої самої ранги. Число літ служби, які управнюють до иобпраня державної пенсії належало би підвишити з десять на двацять літ, але з другого боку належало би охоронити також і кожного урядника перед самоволею. Аж тоді буде кождий урядник совісно і нильно сповняти свою службу, але тоді буде мати край із половиною теперішних урядників лїпшу адміністрацію, як сьогодні, а потім прийде ще час, коли буде можна унормувати для сего малого числа урядників лїпші гажі, як теперішні, які, що правда, походять іще з р. 1835, коли то всі житеві потреби можна було десять разів дешевше заспокоїти, як сьогодні. Як довго не видано сього нового закона про службу державну, належить: 1) Без огляду на політичні партії обсаджувати всі урядничі посади самими найздібнішими і найсовісїйшими елементами. 2) Злишних, але ще здатних урядників примістити в громадських адміністраціях. Через се зникла би рівнож також і армія голодуючих і тому небезпечних урядничих аспірантів, а тисячі громад у краю дістали би сто раз лїпшу адміністрацію, як нинішня аналіфаетичних війтів та ледви п'ястених громадських писарів.

Королі слухали уважно і від часу до часу перекидалися поглядами, в яких можна було багато вичитати.

Король: Беручи загально, я приймаю Вашу програму. Над подробицями поговоримо ще багато. Так наприклад я бачу, що Ви представляєте собі розвязку урядничого питаія без §. 76. теперішнього урядничого закона. Без сего параграфу одначе, який дає кождому міністрови право звільпити з державної служби кождого урядника, який йому не подобає ся, коли не викаже ся десятима літами служби, — без сего параграфу не зможе удержати ся в Сербії ніяке правительство, бо самоволя урядників була би ипакше безконечна.

Король Мілян: Доктор забуває, що пробу з неаалежністю і неможливістю усунува зробрено, бодай що до судіїв, уже за Піротянаца. Ну, і як випала проба? Були може незалежні судії, а в своїх рішенях і вироках менше пристрасні сонартійпики, менші шовіісти? Чи не програвав під ними політичний ворог, як і кождий чужинець, свого процесу, навіть коли-б його право було ясне як сонце, тільки і виключно тому, що його політичне Credo не було те саме, що й судії, або тому, що він на своє нещастє був чужим підданім? Ви говорите, дорогий докторе, про спроваджуване чужого капіталу до краю, і се дійсно одинокий спосіб піднести край економічно і витворити краввий промисл, щоб не бути залежним на віки від угорських аграріїв. Але скажіть мені, який чужинець відважить ся помішувати свої капітали в Сербії, коли він переконаний, що не знайде в сербських судах для себе справедливости? Ви говорите про цілу сіть льокальних зеліниць, і дійсно, вони доконче потрібні, не тільки тому, аби спомагати голівну лінію наших державних зеліниць, яка тепер ледви може покривати величезні кошти свої адміністрації — але також і тому, щоб підпести продукцію в краю. Але як Ви хочете збудувати сю так конечну сіть льокальних зеліниць? До сього потреба багато мільонів, багато зеліничих інженірів. Чи Ви маєте се й те в краю? Капітал можна би найти à la rigueur, бодай на початок підприємства, але-ж Ви знаєте, що наші богаті купці не хотіли збудувати за власні гроші навіть білградського трамваю. Аж тепер, коли побачили, що се підприємство чужинців у Білграді оплачує ся, хотіли би вони всякими способами опанувати ним; а як знов представляє ся річ що до фахових сил? Прошу, подумайте лише про великий міст над Моравою коло Любічева. Його не будував

який там будь малий повітовий інженір, але професор пашої техніки. Ну? При пробі обтяження сей міст завалив ся. Отже що-ж хочете зробити? Коли дійсно хочете покрити цілу Сербію сіткою льокальних залізниць, мусите звернути ся до заграниці, і тут прошу мені знов сказати: яка група капіталістів або залізничних підприємців в Європі буде на стільки легкодушна, аби запускати ся в так велике підприємство в тім самім краю, в яким було можливе правительству, що видерло силою концесіонованому товариству легально признану концесію на користуванє перших державних залізниць? В цілій Європі я знаю одну-одипоку групу, що може заризикувала би пустити ся на так небезпечне підприємство. Се та сама, що має орієнтальні залізницї в Турції і сильно заангажована при угорських державних залізницях, якій отже було би дуже на руку піддати цілу лінію Берлін-Константинополь-Салонїка одній управі і одному зарядови. Се одинока група, яка може схотїла би, а при тім дійсно могла би побудувати цілу льокальну сїть, а крім того вилїчити ще значною позичкою недужї державні фїанси, але очевидно під умовою, що їй полишить ся також користуванє теперішніх державних залізниць.

Коли король Мілян сказав се, блиснула в мнї така думка: Хто знає, чи власне ся справа не є головною причиною того, що се власне мене покликано, утворити нове правительство? Я зачав би був найрадше від відповіді саме на останнє питанє, але я здержав ся і відповідав по черві на поробленї замїтки.

Др. В. Дж.: Величество, я зовсім докладно знаю, що проба помершого Піротянаца в независимістью судїїв не вдала ся, але я твердо переконаний, що ся проба була би видала всі пожадані вислїдки, коли-б тільки Піротянац сам не був при переводженю сеї проби в житє тільки пристрасним сонартийником і не пообсаджував усї судові посади своїми поступовцями. За мною не стоїть ніяка політична партія. Я хочу спробувати, розв'язати урядничє питанє зовсім безпартійно, тільки і виключно в інтересї державної служби. Я думаю, що побоюване, яке висловив наш Найяснійший Пан до-точно елімінюваня §. 76 не зовсім узасадненє. Коли всі урядничї посади будуть обсажені найліпшими фаховцями, яких маємо в загалї, без ріжницї партії, далї коли вони будуть законно охороненї в своїй екзистенції та авансї в державній службі перед усякою самоволею, в кінці коли урядництво почує залїзну руку прави-

тельства, яке не рядить уже більше тільки з дня на день, але яке твердо рішило ся, зробити зі справедливости найвищий принцип у краю — тоді, але-ж бо й тільки тоді, будемо мати в Сербії добру адміністрацію, а в сербських судах ніхто не програєть більше якого будь процесу тільки через свої політичні погляди або тому, що він чужинець. Що до способу, як позбавлено концесіонованого чужого товариства права використовувания наших державних залізниць, то Величство мають повну слушність. Сей вчинок радикалів підірвав зовсім сербський державний кредит в Європі. Тут лежить перша і головна причина, чому без огляду на найсовісніше сповнюванє всіх наших обовязків супроти наших державних віртелів і що ми допустили їх до контролі нашої незалежної управи монополій — сербські папери державні стоять нині на 58. Далі се зовсім слушно, що наші радикали, настрашивши ся власного вчинку, заплатили в кінці французькому концесіонованому товариству за видерте йому право стільки, що наш край не може тепер вилізти з хронічного недобору і грозячих довгів. Але не вважаючи на те, що я мушу все те признати, я рішучо не можу тепер у часі, коли всі держави старають ся, на скільки се можливо — удержавлювати приватні залізницї, думати про се, щоб видати головну артерію нашого руху, нашої торгівлі, нашого цілого краєвого господарства, чужинцям. Ні, Величство, я не шиб сього зробити навіть коли-б дотичне товариство схотїло нам тих трицять чи сорок мільонів, яких ми потребуємо до уздоровлення наших фінансів, не тільки позичити, але навіть подарувати. Се було би діаметрально противне інтересам Сербії і її національної династії. Коли-б чужинці мали колись побачити в Сербії правительство, якого діяльність забезпечена на цілий ряд літ, яке ясно знає чого хоче і яке прямує з витревалістю та повною силою до своєї мети, і коли потім за границя побачить у Сербії кілька літ політичного спокою та економічної праці, тоді понинуть чужі капітали самі з себе до Сербії і нікому не прийде до голови, жадати за се визискування сербських головних комунікаційних артерій.

Король Мілян (підносячи ся і споглядаючи на годинник) : Ви полишили ся, мій дорогий докторе, тим самим невлічимим ідеалїстом, яким були ціле своє житє. Ви відпокутуєте се ще колись гірко, але то буде для Вас за пізно. Зрештою, що я ще не мав би там закинути Вашій програмі, все-ж таки мушу признати, що вона зробить на зверх зовсім гарне враженє. Пере-

ведете з цього в житє стільки, скільки саме зможете, в кождім разі буде се великий хосен для краю. Так, а тепер я йду спати. Чому підсьміхаєте ся так хитро? Ви думаете може, що я ще той самий старий Мілян, який не тільки, що сам не хотів спати, але ще й иньшим людям не давав? Минули ті часи, мій дорогий докторе. Я тепер кладу ся і встаю разом із півнями.

Von soir, mon garçon! (Батько поцілував сина в чоло; король не поцілував батька в руку). Ти можеш далі обговорювати річ із доктором, але не забувай при тім, що він пробув цілу минувшу ніч у залізничім *couvé* і що він мусить бути смертельно змучений. Добраніч, докторе!

Др. В. Дж.: Добраніч, Величество.

Король Мілян подав мені руку і пішов до свого покою.

Король: Сідайте, докторе, ще лише на кілька хвиль, а потім можете собі спочити. Не відстрашуйте ся деякими ідеями мого батька. Він просто влюблений в деякі погляди, але все таки дуже легко дає себе перекопувати розумовими доказами. Мені Ваша програма подобаєть ся незвичайно, і я буду підпирати Ваше правительство в виконуваню сеї програми усіми силами. Я ручу Вам, що Ваше правительство полишить ся при державній кермі цілий час, якого потрібно до виконання так широко зачеркненої програми. На се дам Вам публично своє королівське слово і то в такій формі, що як політичні партії в краю, так і наші приятелі та вороги за границею дійдуть до переконання, що день Вашого вступлення на становище президента міністрів означає початок довгої епохи поважної державної праці. Се тільки мав я Вам іще сказати. Чи Ви лишите ся ще завтра в Відні?

Др. В. Дж.: Коли Величество позволят, я вернув би зараз завтра до Карльсбаду, щоб використати для своєї курації бодай тих кілька днів, які остали мені до дефінітивного покликання до Білграду.

Король: Не маю нічого проти того. Ми-ж згоджуємо ся в головних питах. В деталях порозуміємо ся шифрованими телеграфами. Дякую, дорогий докторе, сердечно дякую! Сю услугу я не забуду Вам до кінця життя. А тепер добраніч, і щасливої дороги.

Др. В. Дж.: Дякую, Величество.

Вернувши день опісля до Карльсбаду, дістав я 8 (20) жовтня 1897 від короля з Білграду ось яку телеграму: „Стева Попович...

і Андопович заявили, що вони готові вступити до Вашого правительства. Міка Кр. Джорджевич не хоче. Вуцкович буде, як надіюся, завтра вечером тут. Із Дмитром Стояновичом зараз поговорю. Що до міністерства справедливости прошу мені як найскорше довести, чи Коста Н. Христіч був би Вам до смаку, бо Попович і Андопович воляють його як Пантовича, — щоб я міг, у разі, коли-б Ви згодили ся на се, покликати як найскорше Христіча до Білграду. Що до інших тек, то я не пороблю ніяких кроків аж до Вашого приїзду. Alexandre“.

Моя відповідь з того самого дня звучала: Sa Majesté le Roi, Belgrade. Що до Кости Христіча для справедливости — згода. Коли Міка не хоче, прошу спробувати позискати Андру Ніколіча для міністерства освіти, аби бодай один радикал вступив до правительства“.

На конценті сеї депеші можна вичитати ще ось такі слова: „Коли-б Ніколіч не згодив ся, я пропонував би Светіслава Сіміча“.

Сих слів я однакож не телеграфував, бо я в сам час пригадав собі, що батько короля уважав Светіслава Сіміча за прихильника претендента до трону Караджорджевича.

Друга депеша короля звучала: „Будьте тут у п'ятницю рано, щоб утворити правительство“.

В п'ятницю 10 (22) жовтня 1897 був я рано в Білграді. На двірці очікував мене королівський офіцир-ординанс, що мав службу, аби мене привитати і заявити мені бажане Й. В., прийти як найскорше до палати. Я подякував за найласкавішу увагу і приобіцяв прийти незабаром до палати.

Цілий 10 жовтень був винувений породивими болями нового правительства. Стоянович жадав від мене категорично, аби нього прийняти до правительства ще трьох лібералів. Я не хотів на се згодити ся і сказав йому, що я хотів би, аби він вступив до правительства не тому, що він великий ліберал, але тому, що я його уважаю за найдішнього фаховця в справах залізничих. По довгій біганині між королівською палатою і помешканем шефа лібералів Йована Рієтіча, став остаточно Стоянович на тім, що він не хоче бути „одиноким“ лібералом у новім правительстві. Тому запропоновано теку будівництва полковникови генерального штабу Йованови Атанацковичови, який як жовнір по короткім ваганю заявив: „По приказу“. Далекотяжше йшло з обладженем міністерства освіти і віроісподань. Король Олександр і його батько не

хотіли під ніякою умовою чути про Андру Ніколіча або Свєгі-слава Сіміча, і так я був змушений повірити сей ресорт професорови університету Андрі Джорджевичови, який що правда був загальною звісний як знаменитий професор права, але був також ославлений як втілений „реакціонер“ — головню тому, що показав підчас свого першого міністерства крепкий кулак, що політикам із поміж народніх учителів було немило. Стева Попович поставив темер, хоча й обіцяв королеви переняти фінанси, одну умову: я мав би іменувати його швагра державним радником. Я відповів йому, що державна рада не є ніякою синекурою. Тоді звернув ся Попович до самого короля, і мабуть видер від нього дотичну обіцянку, бо його опір устав. Коста Н. Хрістіч не хотів полишити свого гарного становища посла в Букарешті. Коли ми його притиснули до муру, поставив як *conditio sine qua non* жадане, щоб запевнити йому на випадок його виступлення з міністерства посаду посла першої класи. Я взяв його на бік до телефонного покою і сказав йому, що коли його батько візав мене перед девяти літами в далеко тяжшій ситуації як нинішня, вступити до його правительства, то я не ставляв ніяких умов, і що се соромно, коли він хоче знасилувати нас своїми „клясовими“ забаганками.

„Дай спокій — звучала його відповідь. — Великі фрази про ратоване вітчизни, са *c'est connu, c'est vieux jeu*¹⁾. Король і ти, оба жадаєте від мене, аби я кинув свою гарпу і вигідну посаду з 27.000 франків річно, окрім вільного помешканя, па те, щоб дерти ся зі всякою шуввалю за якихось там сьмішних 12.000 франків річно, і щоб мене потім, коли перестану бути міністром, викинено на політичний сьмітник. Добре, але вас е я жадаю для себе запевненя гарної пенсії. Коли не хочете, то дайте мені спокійно відійти до Букарешту“.

Є власне темпераменти і темпераменти. Ціла тяжка артилерія патріотичних доказів не зробила нічого, і коли я заявив королеви, що я не міг перекопати папа Хрістіча, переняв сам король се завдале, і по кількогодиннім розважуваню про „абсолютну“ конечність його вступлення до кабінету дав себе Хрістіч повискати для правительства. Кандидати па міністрів внутрішних справ і краєвого господарства заховували ся при переговорах як справдішні джентль-

¹⁾ Се знане; се стара пісенька.

мени, так само полковник Вуцкович. Під вечір кабінет був уже утворений. Король Мілян запропонував, щоб оголосити в урядовім дневнику перед королівським декретом про іменоване нового правительства королівське відручне письмо, в якім король повірив би мені утворене нового правительства. Я не мав нічого проти того, але зажадав, аби в тім самім числі урядового дневника оголосити також, зараз по декреті номінаційнім, політичну програму нового правительства.

Король: Сю програму приймаю в новій як своєю програму, і тому хочу її помістити в своїм відручнім письмі. Я прошу як тебе, татку, так і нашого дорогого доктора, предложити мені по одному нарисови сього відручного письма, а я потім усталю собі в сих двох нарисів дефінітивний текст свого відручного письма.

Король Мілян: Дуже радо, мій хлопче.

Др. В. Дж.: По приказу, Величество.

По годині оба нариси були готові.

Мій нарис звучав:

„Остатні події на Сході і доказана рішучість цілої Європи, удержати загальний мир, створили для Сербії можливість і обовязок, екрінити ся фінансово, економічно і мілітарно.

„Сю епоху заневненого миру в Європі мусить Сербія з'ужиткувати на те, аби перервати безплідну політичну партійну боротьбу, на яку край стратив лише хіба за багато часу, так дорогоцінного для державного і національного поступу. Ми мусимо використати сю епоху мира, щоб заневшити через совісну, для всіх і вся безпартійну адміністрацію — порядок і правність у краю. Судівництвом, вишим понад усякі закиди, мусимо ми доказати, що закон є дійсно найвищою волею в Сербії. До сього мусить прилучити ся як найсовіснійше виповнюване усіх з'обовязань держави, далі новий закон про державну службу і врешті така реформа шкільництва, на підставі якої люди, що покінчили школи, не були би більше призначені виключно до державної служби.

„Новажною працею пад внутрішнім зміцненєм Сербії зробимо з нашої вітчизни здорову, культурну державу і певну та міцну опору порядку та спокою на балканськім півострові, на яку Європа може числити при стремліню до високих цілій цивілізації. Сим позискаємо для Сербії приязнь усіх європейських держав, а позискану будемо далі розвивати, переводячи рівночасно доказ, що про сербські інтереси без Сербії не можна рішати нічого.

„Сею працею причинимо ся найліпше до втихомирення політичних пристрастей, що доконче потрібно тому, що в противнім випадку не можна би було розв'язати питання конституційного природним способом, але хиба тільки односторонно, що знов було би для живогних інтересів небезначним.

„Сербія понад усе!

„Сильна, поважана в світі Сербія, ось ідеальний заповіт моїх предків, якому я хочу посвятити ціле своє життя.

„Аби тим успішнійше могли працювати над сею своєю задачею життя, звертаю ся я до Вас, і повіряю Вам тяжку, але почесну місію, утворити нове правительство, яке поділяло би мої власне виложені переконання.

„Задача, яку має нове правительство має сповнити, так тяжка, що ніяка людська сила не була би в змозі виповнити її без залучення сталости в державних справах і без відповідного часу.

„Отчим гарантую своїому новому правительству як сю сталість, так також і цілий час, потрібний для пожаданих вислідків“.

Король Олександр вибрав сей свій проєкт і додав у ньому на початку: „Дорогий Пана Владане Джорджевич“, а на кінци „Ваш прихильний Олександр“. В самім тексті зробив лише дві зміни. В уступі „що закон дійсно є в Сербії найвисшою волею“, вступив слово „дійсно“, словом „все“. Реченє „Я звертаю ся до Вас“ змінив він на: „Я звертаю ся до Вашого звісного патріотизму і до Вашої вірности для мойого трону“.

Тимчасом, коли кабінетовий секретар короля коніював се найвисше відручне письмо і приготовлював до підпису, і коли вистипізовано королівський декрет про звільненє попередних та іменованє нових міністрів, появиля ся вже урядова часопись на другий день. Тому видано в ночи осібне виданє урядової часописи, яка містила в числі 225, в урядовій часті, на пернім місці, повисше королівське відручне письмо, а потім ось такий декрет:

„Ми, Олександр I, божою ласкою і волею народу король Сербії.

„Приймаючи димісії, які нам внесли:

Президент нашої міністерської ради, наш міністер заграничних справ, П. Джорж. С. Сіміч;

Наш міністер війни: П. генерал Йован Мішкович;

Наш міністер будівництва: П. Пегар Велимирович;

Наш міністер скарбу: П. Др. Міша Вуїч;

Наш міністер внутрішніх справ П. Мих. Кр. Джорджевич.

Наш міністер освіти і віросповідань: П. Андра Ніколич.

Наш міністер краевого господарства: П. Люб. Клеріч

і наш міністер справедливости: П. Др. Мілован Дж. Мило-
ванович.

Іменуємо:

Президентом міністерської ради і нашим міністром загранич-
них справ П. Дра Владана Джорджевича, нашого надзвичайного
посла і повновласного міністра при дворі Й. Ціс. Величества
султана;

Нашим міністром скарбу п. Стеву Поповича, міністра до дис-
позиції.

Нашим міністром краевого господарства п. Сіму Лозанича,
міністра до диспозиції.

Нашим міністром освіти і віросповідань п. Андру Джор-
джевича, професора університета.

Нашим міністром внутрішніх справ п. Ефрема Андоновича,
члена Державної Ради.

Нашим міністром справедливости п. Косту Н. Хрістіча, на-
шого надзвичайного посла і повновласного міністра на дворі Й.
В. короля Румунії.

Нашим міністром будівництва п. полковника генерального
штабу Драгоміра Вуцковича, команданта дивізії дрінської армії.

Виконане сього декрету повірили Ми президентови міністер-
ської ради, нашому міністрови заграничних справ.

Дня 11 жовтня, 1897.

В Білграді.

Олександр т. р.

Президент міністерської ради, міністер заграничних справ:

Др. Владан Джорджевич т. р.

Переклав С. Д.

ЮТФРІД КЕЛСЕР.

МЕРЕТОЧКА.

В однім селі недалеко Ціріха бачив я в камяному наркані, що окружає кладовище, вмуровану невеличку камяну плиту, на якій не знати вже було нічого крім звітрілого до половини гербу і числа року 1713. Люди називали се місце гробовищем відьмочки і оновідали про неї всякі дивогляди та казкові історії, що се мовляв була панська дитина з міста, але прогнана сюди до парафіяльного дому, де тоді жив богобоязний і острый парох, щоб тут вилічила ся від своєї безбожності і дивовижно вчасного відьомства. Та се не вдало ся; особливо ніколи не можна було довести її до того, щоб вимовила три імена пресвятої Трійці, і в тій безбожній упертості вона й лишила ся і нужденно померла. Се була надзвичайно делікатна і розумна дівчинка не більше семи літ від роду, а проте найгірша відьма. Особливо зводила з ума дорослих мужчин і очаровувала їх, скоро тільки глянула на них, так що вони на смерть закохували ся в малу дитину і починали задля неї погані галабурди. Надто робила вона збитки ізптаством і особливо всі голуби з села зваблювала до парафії і навіть побожного панотця очаровувала до тої міри, що він ті голуби часто ловив, пік і з'їдав на свою шкоду. Навіть рибку в воді причаровувала вона, бо силячи цілими днями над берегом засліплювала старих розумних истругів так, що вони підпливали до неї і в великих гордощах увихали ся перед нею виблискуючи проти сонця. Старі жінки страшили сими оновіданнями дітей, що не хотіли молити ся, і додавали ще всякі чудернацькі та фантастичні риси. А в парафіяльнім домі висів справді старий, потемнілий олійний малюнок, що містив патрет сеї дивної дитини. Се була надзвичайно ніжно збудована дівчинка в блідо-зеленій адамашковій сукні, що низом творила широке коло і закривала ноги. Довкола тонкого, ніжного стану був обвитий золотий ланцюшок, що на переді звисав аж до землі. На голові мала стрій подібний до корони з блискучих золотих та срібних листочків переплетених шовковими шурками та перлами. В руках мала дитина череп іншої мертвої дитини і білу рожу. Та ще ніколи не бачив я такого гарного, такого милого і розумного дитячого личка, як бліде лице сеї дівчинки; воно було радше подовгасте ніж кругле, оновите якимось глибоким сумом, блискучі темні очі дивили ся тужливо і мов благаючи помощи на

глядача, а довкола заціплених уст літало щось мов легенький слід хитрощів або весьміхненої гіркоти. Важке терпіє надавало, бачилось, усьому личку якусь скороспілість та жіночість і збуджувало у глядача мимовільне бажане побачити сю дитину живою, попетити її і полюбувати ся нею. І в споминах старих селян чула'ся якась мимовільна прихильність і любов, та в оповіданнях і казках про неї було стільки ж мимовільного співчуття, як і відрави.

А властива історія була така, що мала дівчишка, донечка шляхетної, гордої і дуже правовірної родини, оказувала завзяту нехоть до молитви і всякого рода богослуження, дерла молитовні книжки, які їй давали, в ліжечку накривала ся з головою, коли їй проводили молитву, і починала жалібно кричати, коли її приводили до попури, холодної церкви, подаючи, що боїть ся чорного чоловіка на проповідальниці. Се була дитина з якогось нещасливого першого подружя, та мабуть і поза тим була комусь каменем перешкод. Ось і постановлено, коли ніякими способами не можна було відвести її від певияснених нечемностей, віддати дитину на пробу тутешньому нарохови, знаному зі своєї строгости і правовірности. Та коли вже родина уважала сю річ за дивоглядне нещастє, що плямує її честь, то тупий, твердосердпий парох бачив у тім зловіщу пекольпу появу, якій треба противити ся всею силою. От він і уложив собі спосіб поступуваня, а старий ножовклий дневник, писаний його рукою і переховуваний у парафіяльнім домі, містить деякі записки, що кидають ясне сьвітло на його поступуванє і на дальшу долю нещасливої дитини. Отсі устуні відписав я собі задля їх дивоглядного змісту та язика і передаю їх на отсих сторінках, щоб заховувати пам'ятку тої дитини.

„Сьогодні одержав я вновні від високородної і богобойної панї М. повинну мені належність за перший квартал, зараз поквітував і подав справозданє. Потім уділив малій Мереточці її тижневе приналежне і заострене наказаніє, поклавши її на лавку і поєїкши новою різкою, не без вопіянія і воздыханія ко Господу, щоб він зволив се сумне діло довести до доброго кінця. Отроковиця справді жалібно кричала, покірно і сумно благаючи прощєня. Та про те потім лишила ся в своїй строптивости і відкинула часословець, який я дав їй для науки. Сєго ради я позволив їй трохи відхлипати ся, а потім всадив її в темницю, в темну єпіжарню, де пищала і кричала, а потім утихла, аж везапу почала співати і веселити ся не інакше, як три блаженні отроки во

шещи огненній. Я-ж послухавши пізнав, що вона співала ті самі стихосложні псалми, яких в інших хвилях не хотіла виучувати, але співала таким непотребним і мірским способом, як співають сліпці та безмислені коліскові та дитячі пісні, так що я мусів прийняти се поступуване як нову хитрость та кознь диявольську“.

Другий уступ :

„Надійшло зліб прискорбное писаніє від госпожи, яка на правду єсть особа превисрепна і благовірна. Вона омочила речомое писаніє своїми сльозами і оповістила мене також про велику скорб її господина мужа, що з малою Мереточкою¹⁾ ніяк не йде до діпшого. І се єсть во истину велике злополучіє, що приключило ся сему високодостойному і славному роду, і мені хочеть ся думати, кажучи со дерзновенієм, що гріхи господина діда по батьківській діпії, який був безбожний безумець і лихий миролюбець, виявляють ся і мстять ся на тім нещаснім созданію.

„Я змінив своє поведеніє з дівчинкою і хочу тепер попробувати лічити її голодом. Також велів я своїй власній сунрузі зробити на неї одєжинку із грубого міхового полотна і заборонив Мереточці носити иньше одіянніє, тому що се покаянное одіянніє їй найкраще до лица. І в тій точці га сама строитивость.

„Сегодня був я змушений ісключити малу госпожанку від усякого сонрикосновенія і гулянія з селянськими дітьми, бо з ними вона бігала до гаю, купала ся там у ставку, повісила покаянну сорочечку, яку я назначив їй, на гильку, а сама перед нею скакала і талцювала гола і привлекала також своїх товаришів до неістових плясаній і игр бісовских. Сугубое наказаніє.

„Сегодня многое треволпеніє і огорченіє. Приходить крепкий і здоровенний парубіка, молодій мельників Івац, і починає во мною молву многию за Мереточку, говорячи, що ежедневно чує, як вона кричить і нищить. Я состязаяю ся з ним, коли отсе надходить молодій учитель, вертипорох, і грозить, що заскаржить мене, і кидаєть ся на бісовське созданіє і пестить і цілує її. Я велів зараз арештувати учителя і відвести до игемона. І мельниковому Івану мушу ще вчинити воздаяніє, хоча він богат і кріпок зіло. От-от і самому хочеть ся вірити, що говорять селяни, що ся дитина відьма, хоч і як се мнініє перечить здоровому розуму. Непремінно в ній сидить диявол, і я взяв на себе труд горек.

¹⁾ Скорочене з Емеренція.

„Цілий сей тиждень продовольствував я в своїм домі маляра, якого прислала менї госпожа, щоб содїлав живописанїє маленької папючки. Опечалена родина не хоче брати назад до себе сіе со-зданїє і тільки на сумну памятку і задля сокрушительного созер-панїя, а також задля великої краси дитини хоче мати її подобїє. Особливо господин не хоче покинути ся сего наміренїя. Моя су-пруга єжедневно ставила маляру два алавастри вина, се одначе не довляло йому, бо кожного вечера ходить під Червоного Льва і грає там в кости в врачем. Се якась високомїрна людина і тому часто подаю йому на обїд куропатву або шупачка, що треба буде запи-сати на квартальний рахунок госпожи. Хотїв зразу з малою ба-вити ся в любезности і приязности, та й вона зараз придїпила ся до него, сего ради я поручив йому, щоб не перепиняв менї мое поведенїє. Коли винесено малій її заховане одїянїє і недїльнї украшенїя і одягнуто її і наложено шалочку і поясок, оказувала велику радїсть і почала скакати. Ся її радїсть одначе перемїнила ся скоро на горєсть, коли я на розказ госпожи родительки велїв принести мертвецький черепок і велїв їй держати в руцї, чоґо вона нї за що не хотїла взяти, а потїм плачучи і тремтячи держала в руцї, як коли-б се було розпечене зелїзо. Вправдї маляр мовив, що черепок може намалювати і на память, бо се належить до най-перших елементів його іскуства, але я не позволив на се, поєлику госпожа писала: „Що терпить дитина, се терпимо і ми, і в її тер-пїню і нам даєть ся нагода до покути, яку ми можемо вдїяти за неї; сего ради не уставайте, ваше преподобїє, нї в чоґу, що ка-саєть ся вашого старанїя і воспитанїя. Коли моя допечка, як на-дїю ся на всемоґущого і всемилосерпого Бога, сак або так удо-стоїть ся просєвїщенїя і спасенїя, то несумнительно і сама вона буде радувати ся великою радостю, що значну часть своєї по-кути відбула вже в своїй затвердїлости, яку на неї неизслїдимий Господь зволив напустити“. Маючи перед очима ті мужественні словеса, уважав я і сю нагоду пригожою на те, щоб малій з че-репом завдати настоящю покуту. Вибрано зрештою маленькій, ле-генький дитячий черепок, поєлику маляр жалував ся, що великий мушинський череп занадто безобразний для маленьких рученят і прекословить правилам його іскуства, тому вона потїм волїла вже держати отсей; а маляр ще притулив до нього білу рожу, чоґу я не супротивляв ся, бо се може вважати ся добрим пред-знаменованїєм.

„Сьогодні впазачу одержав я прекословное повелііє що до живописанія і маю оное не вислати вже до міста, але задержати тут. Шкода иждивенія і праці, що задав собі маляр, який був зовсім очарований прелестію дитини. Коли-б я був знав се швидше, то був би він за те иждивеніє міг намалювати на полотні мое власне живописаніє, коли вже треба було віддати йому стілько благовкусної живности і плати.

„Дальше дійшло до моїх рук повелііє покинути всяке світське навчаніє, особливо в французській мові, нозлику воно щитаєть ся непотрібним, а також моя супруга має перервати науку гри на спінеті, за чим мала, здаєть ся, дуже жалкує. Натомісь маю від тепер уважати її за просту вихованку і єдино дбати про те, щоб не робила прилюдного соблазна.

„Позавчора мала Мереточка втекла від нас і ми перебули у великій трівозі, аж доки сьогодні в полудне о дванацятій годні не віднайдено її на самім вершку гори покритої буковим лісом, де роздягнена сиділа на своїй покайній сорочці на сонці і гріла ся собі любезько. Вона зовсім розплела своє волосє і уквітчала його віночком із букового листя і таку-ж стяжку перевісила собі через плечі, а перед нею лежало не мало гарних суниць, яких вона найла ся даже до преізитка. Коли побачила нас, хотіла знов утікати, але застидала ся своєї наготи і хотіла надіти на себе сорочечку і таким образом ми щасливо уловили її. Тепер вона хора і видаєть ся кеспозвичною, понеже не дає ніякої розумної відповіді.

„Мереточці знов ліпше, та тепер вона ізміняєть ся чим раз більше і робить ся совершенно дурною і німою. Совітованіє прикликаного врача було таке, що на неї находить тупоуміє і скудоуміє і її треба тепер віддати під врачеську опіку; він заявив готовіє узяти її до себе і обіцяв ся підняти дитину знов на ноги, коли буде поміщена в його домі. Та я вже догадую ся, що господину врачу ходить о добру пенсію та богаті подаянія госпожи, і відписав сего ради те, що уважав відповідним, а іменно, що Господь тепер, бачить ся, доводить до кінця своє предназначеніє із своїм созданієм і що людські руки не повинні і не сміють у тім нічого змінати, якоже воістину подобаєт“.

Пропускаю дальші записки з нятьох або шістьох місяців, по чім читаємо далі:

„Мнить ся, що ся отроковица в своїм глуповатім стані на-

брала ся дуже доброго здоровля і на личку повиступали веселенькі румянці. Весь день сидить у фасолі, де її не видно, і піхто не дбає про неї, особливо що не дає більше нікому соблазна.

„Мереточка посеред фасолі зробила собі маленький сальон, який тепер віднайдено, і приймала там формальні посіщення селянських дітей, що приносили їй овочі і иньші засоби живности, які вона гарненько заковувала і держала в запасі. Тамже знайдено закопаний і той маленький дитячий черепок, що давно був десь затратив ся, поелику його не можна було возвратити паромонарю. Також приваблювала воробіїв і иньших пташок і освоювала їх, так що вони у фасолі нарobili багато шкоди, а я не міг стріляти до них між тики задля малої жительки. Такожде завела собі забаву з ядовитою гадюкою, яка пролізла крізь плит і загниділа ся у неї; сего ради мусіли ми взяти її знов до дому і держати в заключенні.

„Румянці з її щок знов пропали і врач повторяє, що вона вже не буде довго существовати. Про се я написав уже її родичам.

„Сегодня досвіта мусіла біпа Мереточка викрасти ся із свого ліжка, залізти па двір між фасолю і там умерти; бо там ми знайшли її без духа в ямці, яку вона випорпала в землі, немев би хотіла загребти ся в неї. Вона була зовсім задубіла, а її волосся і сорочечка вохкі і тяжкі від роси, яка також перловими краплями висіла па її рожевих щічках, не инакше, як на яблонецім цвітї. І всі ми попали в великий страх і мене огорпуло велике недоумініє і смятеніє, понеже везапу як раз того самого дня приїхала госпожа со господином із міста, в ту саму пору, коли моя сунруга відїхала до К., щоб пакупити деяких конфектів і провізії, щоб ними чемпо угостити госпожу. Сего ради не знав я, чи є ще у мене голова па плечах, і почала ся велика біганина і закручення, і дівки мусіли мити та одягати трупика, і рівночасно готувити добрий обід. Нарешті велів я спекти зелену шипку, яку моя сунруга вісімь день тому поклала була в оцет, а Яков зловив три штуки тих освоєних пстругів, які ще деколи припливали до огорода, хоч ми „покійної“ (?) Мереточки вже давпо не пускали до води. На щастє ті страви з'єднали собі досить добре восхваленіє, і особливо госпожі смакували воли дуже. І була велика скорб і ми більше як дві години пробули в молитвах і смертних сїтованіях, а також у прискорбних розмовах про нещасливу хоробливість помершої отроковичи, і мусіли па свою більшу потїху прийняти, що-

вона почала ся в зловреднім розположенію крови і мозгу. Надто говорили ми про інші великі дарованія дитини, про її часті і розумні дотепи та изреченія, і не могли в своїй земній коротковорості погодити всего того з собою. Завтра до полудня сотворимо отроковици християнское погребеніє, а присутствіє благородних родителів припало дуже в пору, бо инакше селяни готові би спротивити ся тому.

„Се був день зіло удивительний і ужаса исполнений паче всіх, які трапляли ся мені не токмо від коли я мав діло із сим нещасним созданієм, але в загалі за все моє богоговійное существованіє. Бо коли прийшла година і вибило десять, рушили ми за труником з процесією і подали ся на кладовище, а поромонарь дзвонив у малий дзвін, але чивив се не дуже усердно, бо голос був дуже жалібний, та й баламкає до половини заглушував сильний вітер, що віяв дуже сердито. І небо було все темне і насуплене, і на кладовищі не було ані живої душі окрім нашого маленького общества, натомісь поза мурами стовнило ся усе хлопство, любопитно простягаючи шиї. Та саме в хвилі, коли хотіли спускати домовинку до гробу, почув ся з домовинки преужасний крик, так що ми страшенно перелякали ся, а грабарь возненщева і втік шо духу. Але врач, шо також прибіг на місце, швиденько відчинив і відняв віко домовинки і тут небіжечка встала як жива і зовсім швиденько вилізла з гробика і почала придивляти ся нам. І коли в тій самій хвилі Фебове промінє дивоглядно і різко пробило ся крізь хмари, то вона в своїм жовтавім брокаті і в мерехтячій короні виглядала як маленька Фея або Кобольдова дитина. Госпожа мама як стій упала земліла, а господин М. плачучи повалив ся на землю. Я сам от ужаса і удивленія не міг рушити ані рукою ані ногою і в тій хвилі твердо повірив, що се чарівниця. Дівчинка одначе швидко очуняла і подроботіла поперек кладовища і поперек села в поле, як кицька, а всі люди мов в умоізступленії розбігли ся і позачинювали свої двері. В той сам час випущено саме тоді дітвій із школи і вони купою виринули на вулицю, і коли ся дробніа побачила те собитіє, то вже ж годі було вдержати дітвій, але велика їх купа побігла за труником і почала здоганяти його, а за ними поскакав ще й учитель із різкою в руці. Але вона все випереджала їх на яких двацять кроків і не спинила ся швидше, аж вибігла на букову гору і там упала без духа, почім діти почали довкола неї тиснути ся і нестити її. Все те довідали

ся ми аж пізнійше, бо з великою бідою схорошили ся до парадфіяльного будинку і сиділи там у великім сокрушенію серця, поки трупика не принесено знов до дому. Положено його на матрацу, а панство зараз від'їхали до дому, полишивши тільки малу камяну плиту, на якій не вирізано нічого як тільки родинний герб і число року.

„Тепер дитина знов лежить, як мертва, та ми зо страху не важимо ся їти спати. Але врач сидить коло неї і запевнює, що тепер вона совершенно упокоїла ся.

„Сегодня врач по різних іспитоваціях заявив, що дитина справді вмерла, і її поховано зовсім тихо, і не случило ся нічого більше і т. д.“

Переклав І. Ф.

ЙОГАН В. ГЕТЕ.

Г Р А В Л И С А .

З півдня сіли молоде ми
В холодочку ліса, —
Амор тут прийшов: „Брати,
Граймо ся в смерть лиса!“

Кождий з другів там моїх
При мпленській вязне;
Амор здув лушницю — в сьміх:
„Ось вам сьвічка власпе!“

Тліюча лушниця йшла
З рук до рук швиденько,
Кождий другому її
Подавав хутелько.

З кпицами отсе менї
Дорочка вручила;
Що лиш ткнув ся я, вона
Ярко розгоріла.

Палить очи, смалить твар,
Груди заміняє
В полумя — і весь той жар
В голові палає.

Я гасив огонь, дусив —
Ні, горить страшенше!
Замість вмерти, лис ожив
Власне через мене.

Переклав Дмитро Мосисфович.

ПЕТРО КАРМАНСЬКИЙ.

ПАМ'ЯТИ ВОЛОДИМИРА ЛЕСЕВИЧА.

Льннвой поступись прошель онь жизни путь,
Но мыслью обняль все, что на пути замьтиль.

А. Алухтись.

Жив він мало кому звісний. А хоч перевисшав окруженє о цілу голову, був завсїгди одним з останнїх: тихим, чемним, привітливим, сердечним, байдужним до розголосу, роботящим аж до вечера, недбалим про заплату. Затажив Шевченка, був другом Драгоманова, закоштував гіркого хліба, а ще по шістьдесятьох роках безцвітного житя дїждав ся заборони жити якийсь час в нутрі Росїї. Вибрав терен до праці ледви кому доступний: посвятив ся позитивній філософїї, яка в Росїї мало ще знайшла прихильників, а тим самим апостол сього напрямку не міг у вітчизні стати пророком. „Більша часть людий моїми питаннями не цікавилась; для них усе, що лежить поза сферою „Маркс — не Маркс“ зовсім нічого не варто“ — пише до мене покійний З. IV. 1903 р. В останнїм часї розгolos про Лесевича став іти в західну Европу, але що-йно став іти, живо його посїву ще не наспїло.

Д. 29 падолиста 1905 р. відбув ся в Київі похорон Лесевича, на якому, — як читаємо в ч. 308 „Киевских Огкликів“ — явив ся незначний гурток Українців-демократів, офіцирів і гімназистів; професорів університету, а навіть студентів не було. Поховали його сумерком: без гомону, без надгробного слова. Жив тихо і скінчив тихо. Звичайна історія правдивих трудовників у робітні духа.

„Пригадую собі, як я сам вибирав ся в свїт при помочи самих книжок“¹⁾ — пише менї покійний під датою 18. XI. 1903 р. З книжкою не розставав ся до останньої хвилї: вже сивоусим старцем, як я пізнав його в Римі, сидїв над італійською граматикою; голяндської мови вивчив ся лиш у тїм намірі, аби прочитати кілька студій з области теологїї, які не були перекладені, а тим самим для него недоступні. Одною з перших книжок, з якими по його власним словам пускав ся в свїт, були твори Фаєрбаха.

Вступив на літературну пиву в другій половинї 60-их рр. з популярними статями з области позитивної філософїї, як послїдовник Конта. Капітальний свій твір, „Критику Основоначалъ“, ви-

¹⁾ Листи перекладаю з російського ориґіналу. П. К.

дає в р. 1877, і тут відступає від первісного позитивізму, а творить свою т. зв. „наукову філософію“. За тим пішли „Письма о научной философии“ (1878), „Что такое научная философия?“ (1891), численні відчити про Авенаріуса, статі з обсягу критики, філософії і пр., зібрані в книжці „Этюды и очерки“ (1887), і чимало студій про буддизм, до якого свого часу хилив ся. У нас вийшов том його етнографічних записок. Був се ледви чи не одинокий представник строгої позитивної філософії в Росії і перший справжній філософ Українець. Катедри не займав ніколи. Був Українцем, та обставени не дозволили йому виступати як таким активно. Житє по російських городах відірвало його від рідної землі так, що він забув навіть по українськи говорити. І се боліло його дуже. Раз зі слезами в очах сповідав ся покійний передімною і кавав ся, що не може виступати як Українець фактично. Я розумів гаразд положенє покійного і цінив його тим більше.

„Основою духовной жизни народа — читаємо в його статі „Международный языкъ культурныхъ сношеній“ (гл. Р. Мысль 1903, II, стр. 80) — долженъ оставаться народный языкъ, все же другіє языки, какіє только могутъ проникнуть въ народную среду со стороны, неизбежно получаютъ значеніє вспомогательныхъ“. А далі: „Одинъ только народный языкъ будетъ вѣчнымъ спутникомъ народа всегда и вездѣ и во всякомъ случаѣ: безъ него человекъ становится безсловеснымъ“.

Так думав покійний, та не так судилось йому робити. І мені були зрозумілі слъози старця: се була одна з жертв російського деспотизму на нашу невіджалувану шкоду; чейже одна з останніх жертв, але одна з найбільших.

Пізнав ся я з покійним при кінці 1902 р. Я вчитав уже наперед у „Ділі“, що через Львів переїхав наш земляк з України і поїхав до Риму. І я дождав його майже певний, що мені доведе ся з ним познайомити ся. Про покійного я не знав нічого. Минуло кілька тижнів — його не було. Аж одного вечера дають мені знати, що на брамі жде гість па мене. Я відчув, що то він. Виходжу і бачу сивого старця. Ми привитали ся як давні знайомі, а радше як батько з сином. З тої хвилі зачала ся наша дружба. Мене приковала до покійного його піжність і широке знанє, а його до мене — не знаю: може самота. Се був найкращий час мого житя в римській келії, а може і найкраща доба в цілім житю.

Зайду бувало до його квартири, покійний зрадїє як рідному братови, — метне ся робити місце, асипує на землю цілі стиртки: книжок з канали, а потім сїдає у свій фотель, окутує ся покривалами і стає балакати про всїлячину, спершу по українськи, а далї, напаливши ся і не знаходячи відповідних висловів бистрим думкам, по російськи. Кашель не дає йому говорити, та старець забуває згодом і про кашель і говорить без кінця. Очи розпалюють ся, лице прояснює ся, а слово розкриває безконечні овиди знапя. Мене просто поражала ся прозорість ума покійного і глибина його думки; мені здавало ся, що він дивить ся на цілу історію людськості і на еволюцію в царствї духа з таким зрозумінєм, як на один щойно пережитий день. Проте не можна було в нього завважити пайменшої тїни якоїсь гордості або легковаженя когобудь. В кождім дїинпв він передівсїм чоловіка і нікого не осуджував безоглядно, хпба людей підлих. Цїкавив ся всїм. За кождим разом розказував мені якийсь епїзод з обходів церковних, критикував проповіді як католицьких так і протестантських бесїдників, оновїдав про диспути з духовними, що старали ся навернути його з „православя“ і пр. і пр. Не пропускав ні одної нагоди, не легковажив нічого, а все, що могло бути для него новим, старав ся пізнати і з ним освоїтись. Розказував мені про свою присутність на сходинах теософістів у розвалинах терм, про слуханє реферату проф. Маруккі в підземеллях катакомб, про візиту у папи в палатах Ватикану і про участь у конгресї соціологів і істориків цілого сьвіта. На рїдвяпї сьвята плакав, слухаючи коляд у нашїй церковцї; плакав радїючи, що наша пісня гомопить у Римі. Саме в тїм часї зладив я італійською мовою статю про наше історичне і культурне жите, а не можучи сам як духовник удати ся з нею до якоїсь редакції, просив о се покійного. Лесевич підняв ся задачі дуже радо. Та в тїм часї Італїя кокетувала з Росїєю, а навіть лагодилась витати царя в мурах столицї. Острий тон статї, що була звернена проти російського насильства над українським словом, не припав до смаку італійським редакторам і покійному довелось носити ся з нею досить довго, поки остаточно не прийняла її редакція півмісячника „Rivista moderna“. Треба було бачити, як радїв покійний, коли вручав мені число з моєю статєю! Так не радїв певно ні один автор, що свій твір бачив печатаним у перве.

В Римі працював покійний над французькою статєю, яка була потім надрукована в „Revue de sociologie“.

Минала зима; здоров'я покійного погіршалось. Хорий став бакувати за родиною, та лікарі ніслили його на полудне. Довелось пам розійти ся — па віки. Покійний перебув якийсь час у Castellamare, а потім поїхав до Парижа с викладами в „Русской школь“, відки вернув у своє село на Україну в половині липня 1903 р. Від тоді завела ся між нами переписка, в якій порушувало всілякі питання теоретичні і практичні.

Не буду розписувати ся подрібно про зміст переписки, скажу лиш коротко, що її основною метою було спершу питане теологічне, а за тим висунула ся на перший плян моя особиста справа. На питане теологічне дивив ся покійний як па річ другорядну, або па річ поки-що не на часі. Нам треба поки-що знайти якийсь *modus vivendi* на матеріальнім ґрунті, а проблеми віри — про них поведемо річ опісля. Сі проблеми не на першій стороні отвертої перед нами книги, а на послідній. Ми досі прочитали лиш кілька сторін сеї книги, а ще лишає ся до прочитаня так много. „Віра — пише Лесевич д. 5. X. 1903 р. — на першій случай, поки-що так само хосепна, як хосепна лова свічка, коли ще до електричної лямпи далеко; але до чого вона придасть ся при сій лямпі? Її держать по рутині, по привичці, по обичаю...“ Легко догадати ся, що я стояв на становищі опонента. Не буду розводити ся пад теоретичними питаннями, яких доторкала ся наша переписка; для мене важлійша друга сторона медалю: вдача Лесевича як чоловіка взагалі. Хотів би я па сім місці сплатити хоч в части довг, який втягнув супроти покійного, зроблю се найкраще, коли скажу кілька слів про те, що він зробив для мене.

Покійний привязав ся до мене як до сипа. „Я дуже жалую — пише мені д. 30. VIII. 1903 р. — що не маю спромоги бачити ся з Вами: мені було так приємно жити з Вами і ділити ся моїми думками. Душею радю, що Ви зберегли про мене добру намять, як і я про Вас“.

З початком 1904 р. вибирав ся покійний до Парижа, де мав читати лекції на вольнім російськім університеті. При сій нагоді намовляв мене, аби і я поїхав з ним туди. Я як раз мав вертати з Риму до Галичини. Стало на тім, що ми з'їдемо ся в цвїтї у Фльоренції або в Аббації і поїдемо до Парижа. Та склало ся инакше. Я мусїв вертати з Риму проти волі ще з кінцем лютого, а покійний занедужав і не міг відбути подорожи. В літї мав я відвідати його на Україні. Було порішено, як і коли маю приїхати.

Тимчасом вирипула перешкода. Покійному треба було виїхати на Крим, а тим самим годі було мені сповнити його бажанє. Ся обставина мала бути гробом наших зносин, тим більше, що надходила пора моєї ординації, що рівпала ся, на думку покійного, моїй смерті. Треба згадати, що покійний рішив ся піддержати мене в намірених студіях на фільзофічнім виділі, а що подорож і жите на Кримі підірвали трохи його фінанси, він не чув себе в силах додержати свого слова і тому почував ся до вини переді мною. „Бажаю Вам в цілої душі всього найкращого, — пише до мене при сій нагоді 19. VII. 1904 — і прошу Вас дуже, все таки старої дружби ради не лишати мене без вістий, па що Ви рішиться, і де будете жити. Я зі свого боку ніколи не забуду нашої стрічі і на все збережу про Вас найкращу память... З сим чутєм прощаю ся з Вами, несений потоком житя, і бажаю побачити Вас іще раз в кращих обставинах“.

Та вже 9. XI. 1904 р. пише покійний що иньше. „Мені по давньому хоче ся дуже піддержати Вас і дати Вам спромогу вийти па широку дорогу житя“. І покійний додержав слова. Я нині на університеті і можу старати ся придбати ще хоч крихту знаня, яке навчив мене цінити покійний фільзоф. Тимчасом недуга стала добирати ся до Лесевича серіозно. В листі з д. 23. IV. 1905 р. допустить він мені між иньшим таке: „Ми переживаємо тепер трудну і важку хвилю. Збувають ся події, яким не можна передвидіти кінця, і на добро мало надії. Я під впливом того всего бентежу ся і трівожусь так, що навіть захорів“. Остатнє письмо, в справі посылки мені творів Кальтгофа, носить дату 20. VI. 1905 р. А вже 30. VI. доносить мені д. Леонтович таке: „Вже 18 день Володимир Викторович тяжко хворіє і пр.“. На які два тижні перед катастрофою дав мені покійний ще раз доказ свого альтруїзму і з тим замкнув очи.

Упокоїв ся як раз в навечеріє важних подій, яких дожидав і за які боров ся. Як безсмертний Тарас не діждав ся здійснення своїх мрій; Парка пожалувала йому сеї одинокої розради. Осиротив Росію, осиротив Україну, осиротив і мене безвідрадного. Кипув смугу сьвітла в мою душу, навчив мене вірити в людськість, роз'яснив і розширив мій духовий овид — і осиротив мене на віки. „Нема нічого гіршого, як півміра: ліпше не ділати нічого, як ділати щось, а півміра є тим щось“ — лишив мені в заповіті сю велику пауку. „Майте відвагу посягати за висшим, щоб не ска-

зати колись, як один із героїв Некрасова:

„Я за то презираю себя,

Что я силы свои не пыгалъ ни на что,

Осудилъ самъ себя безпощаднымъ судомъ“ —

писав мені в листі з д. 3. IV. 1903 р. А я... Я чую ся таким мікробом в порівнаню з тим близько 70-літнім старцем. І тим більший жаль огортає моє серце на гадку, що того велиття вже нема між нами. „Весною надію ся переїхати через Львів і тоді побачимо ся... я розповім Вам багато нового“ — писав мені покійний д. 9. XI. 1904 р. Та не судилось ані нам побачити ся, ані мені почути сього „нового“.

Забрав еси, Друже, своє велике слово до гробу і лишив мені вічний жаль по собі, мені, безпомічній сироті, що може лиш зросити Твій гріб сею щирою слезною, тими кількома споминами про Тебе.

„Увы! ни мощный умъ, ни сердца жаръ, ни гений
Не созданы надолго для земли“.

Камінь д. 20. XII. 1905.

З БІЖУЧОЇ ХВИЛІ.

Розгойдане море з високими хвилями, що розколисуючи ся все далі й далі, розвивають в собі все більшу деструкційну силу; що приносить в своїм поході хвиля, вона ж чи иньша готова знести з поворотним рухом, не лишаючи нічого певного, нічого тривкого. Такий образ нинішньої Росії. Другий місяць живе вона вповні революційним житєм, і даремно було б шукати в ній, як у всякій революції, якогось плану, якогось льогічного розвою. По одній стороні, на місці одного давнйшого правительства — кілька правительств, з яких одно робить на перекір другому й перебиває його плани; по другій стороні кілька опозиційних чи революційних течій, які сходять ся лише в своїм поборюванню старого режиму, а врештою розходять ся більше або менше в своїх цілях і на-прамах, і се перехрещування течій, збільшаючи лише деструкційну енергію, дає дуже мало конкретного. Виравді, як в механічних процесах, сама рухова енергія виливає викликаючи певні творчі процеси, але се творчість не стоїть в ніякій пропорції до сили енергії, яка виладовуєть ся в сім процесі. Все здобує досі держать ся лише фактичним станом річей, і не можна знати, що покажеть ся в активі „освободженої Росії“ при найблизшій обрахунку.

Особливо ж малозначні здобутки українства в сім цілім, майже цілорічнім періоді боротьби за освободження, — особливо в порівнянню з надїями, які покладали ся на сю переломову хвилю вимученими до знетерпеливнення Українцями Росії. Сея діспропорція вкликає у більше вражливих почутя якоїсь тяжкої неудачі. Житє йде бурною хвилею — і мов минає український нарід з його змаганнями до виборення собі своїх національних прав. Так багато змінило ся в порівнянню з тими обставинами, в яких жив він перед двома-трома роками, навіть перед роком, а так мало позитивного, конкретного принесли з собою ті зміни для нього. Переживши незвичайні завірюхи, нечувані страхи й живучи далі серед небувалої дезорганізації — він не може в своїх активах вказати нічого певного й по сей день.

Супроти того розбитя й атрофії, в якій українська суспільність, завдяки гірким своїм обставинам, всугупила в сю переломову

хвилю, тим не можна зражати ся, чи сиувати якісь сумні гороскопи — але факт вістаєть ся фактом, що поки що конкретними здобутками українство ще не може похвалити ся.

Від грудня минушого року почавши, коли появили ся в правительственных сфер перші заяви, що вішували знесенне заборони українського слова, українська суспільність почала нетерпляче чекати того знесення. Натомість у вересні 6. р. таке знесенне в правительственных кругах признано „несвоєвременним“. Правда, тодішній правительственный напрям перейшов потім через сильну катастрофу, і як зачуваємо, тепер пішов з тих кругів такий пароль у місцеву адміністрацію, щоб „малоросійському нарѣчю препятствій не чинить“; але не стало ся нічого такого, щоб формально й виразно відіймало з українського слова дотеперішні обмеження. Не кажучи про можливість всяких реакцій, уже саме адміністраціїпе „усмотрѣніе“ вповні держить в руках ключі до українського слова, а „временныя правила о печати“, в яких ніби то містить ся знесенне всіх ограничень, повні таких прогалин, неясностей і кручків, що українське слово розкритошеним — принаймні до вяснення правительственной практики, уважати ніяк не можна.

Не перемінило ся ніщо і в иньших сферах. Українське слово в школі, в церкві, в суді, в адміністрації не поступило і кроком наперед. Польська мова заводить ся в школах „Царства Польського“, і навіть на Україні, але українська — ніде; в сільській адміністрації серед польської людпости заведено урядованне польське, але в українських територіях „Царства Польського“ полишено урядованне російське, а про українські губернії нема й чутки про якісь зміни. Правительство стало на давнім становищі, що для Українців великоруська мова, „общерусскій“ язик має далі заступати місце їх матерньої мови, й всі петиції, представлення, меморіяли, чи то в українських неофіціальних, чи то в власних офіціальних сфер (як представлення академії, або київського генерал-губернатора) досі не зробили виразних перемін в сїм напрямі.

Не видно значних успіхів і на другім фронті, на який звернені були заходи Українців: в популяризації української ідеї серед поступової російської інтелігенції. Правда, і в сїм напрямі, як і на правительственну адресу, українські заходи не визначали ся апі відповідною енергією, апі консеквентністю й пляновістю, мали характер в значній мірі уривковий; але певні українські круги, особливо в Україні лівобічної, все таки звертали пильну увагу на

задержанні контакту з партією земців, т. зв. конституціоналістів-демократів, і дуже уважали на те, аби не вийти з рам їх тактики. Результат одначе той, що з дневного порядку більше крайніх течій українське питання зникло вповні — мовляв аби національні питання не заваджали, не відтягали увагу від загальніших і важливіших питань дня; а партія земців-конституціоналістів, боячи ся, що ідея національно-територіальної автономії може стрінути ся з опозицією в ширших кругах (під окликом охорони цілости держави), також постарала ся усуцуги зовсім сю дражливу точку. Одначе й перші й другі робили виімок для Поляків, піднісши оклик за автономією Польщі, з нагоди заведення там стану облоги, хоч з консеквенції треба було жадати тільки відкликання виіжкових законів (чи заповіді їх, зробленої устами Вітте), а питання автономії полишити на пізнійше, коли взагалі з тактичних мотивів усуваєть ся з дневного порядку питання національних автономій. Тут одначе, свідомо чи несвідомо, проявив ся давно звісний поділ національних питань на симпатичні й несимпатичні серед російської суспільности. Симпатизувати з польським питанням стало загально прийнятним серед неї, українське ж питання не мало тут симпатій ніколи. Взагалі слабо орієнтуючи ся в тих національних питаннях, постунова російська суспільність обдаровувала польські змагання повною й нероздільною симпатією, а українські, здебільшого уважала неоправданними, мало серіозними претензіями. Змагання Поляків до автономії Королівства в його теперішніх границях приймали ся з загальним співчутем; вказівки Українців (й иньших), що се Королівство в теперішніх границях не совпадає зовсім з понятєм польської етнографічної території, й містить (від сходу) території з масовою людністю українською (а далі — на північ білоруською й литовською), — приймали ся з неухагою, трактували ся зневажливо або ігнорували ся. Заходи латинських ксьондзів коло перетягання на латинство і польщення української чи білоруської людности, що коронували їх плян розпочатий заведенням унії, — покривали ся покровом релігійної толеранції; приніжнення ж Українців, що виходячи з принципу толеранції треба б відновити силоміць знесену унію, яка була місцевою народньою вірою в останнім століттю — приймали ся з виразною антипатією, піби якісь клерикально-реакційні забаганки. І так далі. Щирі старання українських іруп іти в лад російським лібералам і їх тактиці, нічим не зражати їх, помогли мало, й на осіннім московським з'їзді

земців (у вересні), як кажуть справоздання, можна було чути з уст першорядних репрезентантів російської ліберальної науки („тоже Малороссовъ“) виводи, що українська мова тільки „нарѣчіє“, що Українець Гоголь — „великій рускій писатель“, а Великорос Тургенев зістаєть ся великим писателем і для України, і т. д., і що тому про автономію України не може бути й мови. А для Поляків і далі роблять ся виїмки, „не въ примѣръ причимъ“, їх ставлять в привілеєйоване становище поруч „руссаго народа“, хоч вони ніколи не питали доріг у російських лібералів, не журили ся їх тактикою й вели свою національну політику, не уважаючи, чи вона „совпадала“ з політикою російських кругів, чи ні.

І власне тому! Безоглядність польської національної програми, витревалість Поляків в ній і рішучість, з якою вони ставили її, привичайли російських лібералів дивити ся на Польшу як на особіне царство, механічно звязане з Росією, де Росіянам нема що робити. Поляки дивили ся все на російську культуру як на чужу, накинєну; коли російську мову й науку силоміць завели в польські школи, польська суспільність бойкотувала російську культуру; умисно не читала російських письменників, хоч вони здобували собі сьвітовий розголос, з гори і з легковаженнем дивила ся на російську науку, ігнорувала її твори, як „тульські самоварчики“ й не брала ніякої участі в російськїм літературнім і науковім руху. Супроти діспропорції, в якій стояла культура й наука польська до російської се були крайности, сьмішні, некультурні, шовіністичні. Але їх дарували Полякам, шануючи їх привязанне до свого й опозицію насильству. І тепер, не вважаючи на сї крайности польського націоналізма, російські професори в Варшаві обстають за польонізацію університету й середніх шкіл, а студенти-Росіяни просять міністерство, аби перевело їх в инші університети й політехніки, щоб не стояти на заваді польонізації варшавських вищих шкіл.

Українці ж в переважній більшості з усіх сил, з заналом і щирістю, „не шадя живота и до послѣдней капли крови“ тягнули колієницю російської літератури й науки, „гражданственности“ й революції; постачали великоруській літературі великих письменників і заявляли, що слїдами Гоголя повинна йти українська народність взагалі; присягали ся, що великоруських письменників уважають общерусскими й не можуть собі представити, щоб Українці могли розвивати ся на якійсь иншій культурній підставі як не „общерускій“; старанно збогачали чи науковими творами чи quasi-науковим компостом росій-

ську науку й заявляли, що маючи готову „общеруську“ науку й наукову мову, було б абсурдом Українцям „ковати“ свою наукову мову й тратити сили на витворення своєї науки; засіяли своїми людьми ряди революційних російських партій і разом з ними кидали анатему на всякі українські національні змагання, що підривають ширші, космополітичні завдання революції, в ім'я котрих Україна повинна розтопити ся в загальній, чи то великоросійській масі. Не кажу вже про кадри педагогів, що „съ остервенѣнієм“ виганяли з уст українських дітей українську вимову й душу свою полагали за віристь букві „ѣ“ і російській літературі, тим менше про ріжних адміністраторів, що в ріжних сферах доходили „до кореня“ й винищували до найглибших основ усякі прояви опозиції, національні почуття і т. д.

І щож? Не диво, що бачивши цілі покоління Українців у вірній службі „не токмо за страхъ, но и за совѣсть“ російській літературі, культурі, державности, поруч Великоросів, від яких вони звичайно відрізняли ся тільки „хохлацьким“ проносом і що найвище — привязанієм до сала й паливок, — не тільки правительство російське, а й суспільність тепер з неохотою чує говорення про культурні й політичні потреби українського народу, про українську автономію. Адже не говорячи про тих ріжних „тоже Малороссовъ“, старше покоління українських патріотів, т. зв. українофіли, всю свою енергію уживали, аби „удавати, що їх нема“, і дійсно дійшли в тім до такої віртуозности, що й справді їх не було ні по чім знати, й дійсно так як би їх не було. Відкинувши всякі політичні постуляти й проголосивши, що українська ідея повинна розвивати ся виключно на культурнім ґрунті, вони і в сій культурній сфері так старанно пообліплювали її фіговими листками, так міцно забінтували її всякими „главотязами й убрусцами“, укриваючи й вирівнюючи все, що могло б разити око репрезентантів офіціальної народности, що бідна українська ідея могла не розвивати ся, а тільки завмирати, й дійсно завмирала в сій сфері з року на рік, дійшовши до того, що в кругах людей, які поставили головною метою українства — дослід і піддержання історичної традиції, приходило ся констатувати, що української історіографії нема — й нема кому навіть зладити оказійної статі в історії, або написати відзив про етнографічну збірку — се в кругах людей, що звели українство до поняття „етнографічної партії“, як її прозивали! За те неустанно повторяло ся, що українство може розвивати ся тільки на російським ґрунті, в тісній

та нерозривній звязи з „русскою“ культурою. На поміч усяких хитрим доводам від власного розуму уживано тут і покликів на умірковані погляди Костомарова, і на авторитет Драгоманова, що як ненаручний був українським культурникам політичним характером, надаваним українству, так благопотребним був (і певно аж тепер стане „любезенъ Россіи“ — ріжним противникам „крайностей українства“) своїм привязаннем до російської культури й дуже скромними національними вимогами для українства — до них відкликували ся на поборення всяких „крайніх“ Українців.

Великоруським ученим і публіцистам можна було зовсім не реагувати на всякі прояви українства, коли хтось хотів вивести українство за межі тої скромної і лояльної антиварпо-етнографічної ролі, в яку поставили його українські „культурники“, „українофіли“. Можна було наперед знати, що коли якийсь Українець попробує поставити, припустім, понятє української історії більш виразно й консеквентно та відмежувати її від „історії Россіи“, то знайдець ся таки свій брат — „тоже Малоросецъ“, або навіть „українофіл“ і „український патріот“, який зараз не залишить виткнути не обачному історикови прогрішення, якого він допустив ся відступивши від поглядів єдиної авторитетних для всіх вірнопопданих російської культури російських істориків; коли знайдець ся якийсь відважний публіцист, що попробує відграничити сферу інтересів українського народу й тих прав, які повинні служити йому на українській території — його зараз украсять „свої“ ж „земляки“ епітетами шовініста, а поклик — не служити чужим богам, буде стрічений окриками про „нетерпимість“, проповідь „національної виключности“, і т. д. і т. д.

Український нарід так довго, протягом століть, волею і неволею (більш неволею в кождім разі) віддавав свої сили, здібности, капітали на службу великоросійському народу, що гадки про його особні інтереси, про жите його для себе самого готові здавати ся трохи не бунтарськими, або й зовсім бунтарськими, багатьом і багатьом. Я вже не буду нагадувати, що ті підстави культури матеріальної й духової, права, суспільного й політичного укладу, які лягли основою життя великоросійського, а в дальшій лінії тої „общерусскої“ культури, суспільного життя, державности, — були вироблені українським народом і прийняті від нього великоросійським. Повторю лише тезу, стільки раз висловлювану оборонцями общерускости,

що пишшня великоруська культура, література, навіть літературна великоруська мова була витворена при значній участі Українців, або як вони залюбки кажуть — спільними змаганнями обох руських галузей. На сій підставі вони великодушно дозволяють і поручають Українцям уважати великоруську культуру, літературу, язик також і своїми та задоволяючи ся сею ілюзією, не тратити сили на те, щоб виплисти ще на верх, а спустивши ся спокійно на дно, далі служити „питательним матеріалом“ для общеруської (великоруської) культури. Взяти щось з Поляка для тої общеруськості ніколи не удавало ся їм про се був час відложити всяку гадку. Але втратити такого щирого й корисного помічника, яким був Українець, пустити його на волю, аби жив своїм домом і для себе, се вже зовсім що инше! Тим більше, коли не знати ще, кого брати за показчик правдивого українства — чи тих вірних слуг, чи речників української окремішности. Нема сумніву, що звідси — чи свідомо чи не свідомо — плине неприязнь до всяких розмов про інтереси українського народу, його самостійний розвій, автономію України й т. д., ті закиди сепаратизма, виключности, шовінізма, узкості, які готові стрінути на кождім кроці всяку виразнішу гадку про оборону інтересів українського народу.

Ся неприємна перспектива, очевидно, чекає й далі всіх, хто хоче серйознійше й виразнійше виступати в обороні тих інтересів. Всяка така рішучійша постава западто сильно відбиває на тлі байдужности (чи дипломатичного промовчування) старших поколінь і легіонів тих „тоже Малороссовъ“, що й тепер прикрашають собі різні „общеруські“ сфери. Попередня байдужність і сучасна ростіч української суспільности приготувала, дійсно, дуже неприємне положення для тих, хто хотів би вірвати в старую традицію „удавання, що нас нема“! Але через сей поріг їм невідмінно прийдець ся переступити, і гірку чашу, що перед ними стоїть — прийдець ся випити, коли вони мають міцну постанову взяти з української ідеї бічти й глатоважі й дати їй можливість розвою. Тільки сила й щирість переконання, що дає людям відвагу й сміливість без компромісів і замовчувань поставити свої погляди й жадання, ні на кого не оглядаючи ся, — може здобути признание й поважання для сих поглядів і жадань. Надію — пронести українську справу під полою общеруського лібералізма, час залишити — трохи вона за велика, аби її можна було таким делікатним способом пронести. Політика поклонів і реверансів на всі боки — й до московських

лібералів, і петербурських революціонерів, і варшавських клерикально-консервативних націоналістів в роді Сенкевича, не придасться на ніщо. Часи аморфного лібералізма, коли під кількома загальними фразами укривалися найріжніші течії й змагання, проминають, течії вирізняються все виразнійше, й кожного питають або запитають зовсім виразно і по пунктам: „яко вфруєши?“

Ідея відродження України на широких демократичних і свободних підставах має занадто стару й поважну історію, аби потребувала здавати ще екзамен перед російською чи польською екзамінаційною комісією для одержання диплому поступовости чи ліберальности. Ідея оборони робучих мас була її невіддільною частиною, протест против гнету й автократизму, брак усякої національної виключности, ідея рівноправного брацтва народів — льогічними постулятами її розвою. Хто сього не бачить, того можна просвітити льогічним і ясним енергічним розвоєм українських постулятів, помирити з ними своєю щирістю в сих постулятах і власним поважаннем до них, а не приладжуваннем їх до чужих програм, чужих тактик — тим більше, що при генерішній диференціяції однаково не можна бути добрим з усіма разом.

Українці ріжних напрямів і поглядів повинні знайти між собою той середній термін своїх спеціальних, національних домагань, які не можуть бути досягнені без їх власних старань і заходів, і повинні кождий з свого боку і становища пропагувати ці постуляти в своїй суспільности і в стичних з ними партійних кругах чужо-народніх. Такими постулятами уважаю: територіально-національну автономію України при загальнім федеративнім устрою Росії; переведене української мови в усіх інституціях і орґанах управи на українській території від найнижших до найвищих; забезпечення всяких можностей і засобів для українського культурного розвою і внесення всяких перешкод; усунення використання України й її засобів на цілі для неї чужі й непотрібні. Підставою для таких постулятів являється: признание української народности окремішною й самостійною національною одиницею, якій не повинні ставити ся ніякі огранічення в імя мов би то її меншої культурної вартости чи близького споріднення з якоюсь иньшою народністю; признание, що українській народности на її етнографічній території повинні бути дані всякі такі права, свободи й можність розвою, які мають на своїй території иньші народности, поставлені в ліпші обставини.

Сі принципи й постулати не пересуджують, як в сих рамках мають уложити ся економічні чи суспільно-політичні відносини, про що прийдесть ся ще довго говорити й переконувати ся супроти ріжниць в поглядах; вони, очевидно, не містять в собі також ані проповіді національної виключности й ворожнечі до иньших народностей і культур, ані пляпів відірвання України і нарушення одности держави, що страшить тепер багатьох: про се вже говорено багато, що задоволення територіяльно-національних потреб тільки скріпить звязь українського народа з иньшими, вигладить непорозуміння й усуне ґрунт для ворожнечі, і про се ще поговоримо иньшим разом. Тепер же я хотів би тільки піднести, що виробленне на точці сих постулатів певного як не формального, то морального союзу всіх українських партій і напрямів являєть ся елементарним обовязком їх перед українським народом в теперішній хвилі. На точці сих змагань не сьміють одні напрямки поборювати иньші напрямки, але всі повинні змагати до досягнення сих постулатів.

В очах одних напрямів сі постулати мають більше значінне, в очах других — меньше, але справедливости й потреби їх не може відмовити ніхто, хто не зірвав з українським народом, і при тих великих трудностях, які спляють переведенне сих жадань в житє, було б непростимим гріхом супроти українського народу легковажити їх, або робити якусь опозицію сим домаганням.

Що взагалі всі українські партії й напрямки, які не хочуть розривати звязи з українським народом і його національною формою (то значить — не стремлять свідомо до його спольщення чи зросийщення) повинні в теперішній хвилі меньше бороти ся між собою, а більше звернути свою енергію на ті чинники, які загрожують самому істпованню або успішному розвоєви українського народу, се також повинно б бути ясным для кожного, особливо супроти страшного опізнення, з яким українська народність в Росії йде супроти иньших народностей з їх національним розвоєм і національними здобутками, і се треба б тямити міцно. Поява української преси, що заповіджепа вже на найближші дні, покаже нам незадовго, о скільки сей пародній обовязок знайшов дійсно зрозумінне у ріжних ґрупах, напрямів і течій української суспільности.

ІВАН ФРАНКО.

РУСЬКО-ПОЛЬСЬКА ЗГОДА

І УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ БРАТАНЄ.

Кажуть люде, що суд буде, а суду не буде,
Най того суд упаде, хто судити буде.

Народни пісня.

I.

В початку 1905 р. почав у Кракові виходити за гроші деякого з українських Поляків місячник „Świat słowiański“, призначений для знайомлення польської публіки з загально-славянським політичним та літературним рухом, але спеціально також, як ми тепер довідуємося, для прокладення стежки новому зворотанню і здруженню Поляків з Українцями. Як кажуть, ми аж в часом довідалися про сю спеціальну ціль краківського видання, бо в його опублікованій програмі вона не була зазначена так дуже виразно і не вирізнялася від програми трактування інших славянських народностей. Часопись зрештою не визначила собі досі нічим особливим, не заняла в славянській публіцистиці ніякого видного місця, а спеціально що до польсько-українських взаємин дала хіба одинокі докази, що її редакція нічого і ніколи не знає про українсько-руські відносини, погляди, програми й надії, і значить, від себе не вміє сказати нічого і ніколи такого, що могло б причинитися не то вже до розв'язки польсько-руського питання, але бодай до його раціонального формулювання. Про руські справи забирали там голос — не в ширшій, принципіальній дискусії, якої там досі й не зачинали, а в хронікарських статтях та новинках самі Русини, тай то не часто. От тим то й ми не мали досі нагоди згадувати про сю часопись. Аж у 11 книжці Świata słow. бачимо на чільнім місці статтю редактора д. Фелікса Конечного п. в. Czy będzie sąd? зложеною з двох частин: Artykuł ruski, се переклад відомої статі С. Єфремова „Чи буде суд?“ друкованої в „Кіевскихъ Откликахъ“, і Artykuł polski самого редактора, який повертає думку Єфремова в інший бік, ніж її направив автор, звертає на польсько-українські відносини, висловлює різкі бажання та ради і кінчить запевненем: Będzie sąd, ale on może też być nad nami, jeżeli przywołani przez wielką chwilę dziejową nie będziemy mogli z podniesionem czołem powiedzieć: Jesteśmy!“ Отся стаття, невеличка об'ємом, написана більше поетичним, як холодно-публіцистичним стилем, дає занадто мало ясності і конкретного, щоб варто було

про неї саму широко розписувати ся. Коли одначе беремо за перо і починаємо розмову про порушену в ній тему, то чинимо се з огляду на саму тему, як також з огляду на деякі симптоми жптя та змагань на Україні.

Проби Поляків дійти до якогось порозуміння з Українцями з поза Галичини по довшій перерві спричиненій катастрофою 1863 р., повторяють ся що кілька літ. Пригадую пробу скантованя Драгоманова ще в кінці 70-их р., братапе з Кулішем у 1881 р., братапе з Копиським, якого плодом було видаванє поновленої „Правди“ у Львові і довгі пертрактації в Кїві, яких остаточним впливом була наша пам'ятна „нова ера“ 1890. Чи від того часу не було яких нових проб — не знаємо; знаємо лише, що деякі кружки Українців у остатніх роках кілька разів виявляли свої польські симпатії чи то устроюючи вечерки в честь польських поетів, чи, як у остатніх днях, висилаючи, навіть „іменем громади“ поздоровну телеграму на руки Сенкевича. Все те, розуміть ся, річи без політичної ваги, симптоми, але все таки інтересні і в очах Поляків на стілько цїнні, що вони беруть їх за підставу до нових проб „братаня“. Симптомом того можна вважати й згадапу висше статю Świata słowiańskiego.

Автор починає побожним зітханем над зруйнованем Польщі, „tego państwa, które było niegdyś najlepszą w całej Europie ostoją swobód obywatelskich“ (в перекладі на нашу мову: шляхецької самоволі), та над конституцією 3-го мая, яка на думку автора „przez najprostszą konsekwencyę musiałaby sprowadzić rewizyę całego stosunku Polski do Rusi“, хоч фактично для такої консеквенції не давала ніякої підстави. „Znaleźliśmy się we wspólnej niewoli — каже автор далі і спішить зараз додати: od wspólności losów dziejowych żadna moc uwolnić nas nie zdolna. Chwila jest ważną i wielka nasza odpowiedzialność, a historia znów kiedyś powie, że odpowiedzialność wspólna i ważna.

По остатніх, автором підкреслених словах слід би надїятися ближшого поясненя тої одвічальности: за що і в якій мірі маємо одвічати? Значить: хто і в якій мірі причинив ся до теперішнього сумного стану? Поставлене сього питання і ясна, повна відповідь на нього, се-ж очевидно перша основа для всякої дальшої акції. На жаль автор зараз же скручує з сеї стежки і забігає в хачі високої політики: відносини в Росії, заведене стану облоги в Варшаві (від часу написаня сеї статі вже скасоване і заведене

на ново), погляд, що се стало ся за павовою Прусії (на пньшіймісці автор твердить, що був се спеціальний концепт Вітте!), і на-решті політична фантазія, що Росія ослабить ся внутрішньою апархією і не адужає оборонити своєї державної єдности. Toteż ci, którzy mają zamiar się oderwać, mogą spokojnie czekać, aż dojrzałe owoce same spadną z drzewa, bo mogą się doczekać, że Rosya stanie się na nowo Wielkiem Księstwem Moskiewskiem. Będzie sąd! Не догадуючи ся зовсім, яке невмісне таке бала-канє на адрес російських Українців, які не то про відірване від Росії не думають, а навіть про національну і культуру автономію України в рамках російської держави не важуть ся говорити надто голосно, автор снує далі свої неясні пляни. Він не бажає розпаду російської держави, від коли конгрес земців перекопав його, що є иньша, ліберальна Росія, „z którą iść razem byłoby nam wszystkim ułatwieniem życia“. І знов треба подивляти наївність автора, який урадуваний тим, що земці признали Польщі автономію, говорить від разу „nam wszystkim“, не знаючи очевидно, що навіть найсвітліїші з тих земців ще не рішили ся, чи можна при-знати істнованє окремого українського народа, а про справу ав-тономії України говорять дуже не радо! Автор піддає думку: czy nie mogli byśmy wspólnie pomoc tej lepszej Rosyi do zwy-cięstwa? На його думку перед нами, себто перед Поляками й Українцями, otwiera się wielka, potężna, dziwnie wielostronna wspólność interesów — яка і в чім і як можлива до осягнення, не відомо. Та автор мабуть і сам не знає того добре, але звер-таєть ся знов у иньший бік. Йому привиджуєть ся противна евен-туальність, що ми могли-б тепер ubić się nawzajem, і ся евен-туальність очевидно дуже лякає його, бо кілька разів вертає до неї і нарешті доходить до сьвятої певности: Należy uważać za rzecz, która się rozumie sama przez się, że nie damy się użyć wzajemnie przeciw sobie. А będą niezawodnie takie próby. Сі слова мають досить апокаліптичний вигляд, і жаль, що автор не висловив ся яснійше. Що за проби? Чи автор лякаєть ся повтореня чинного опору польським заходом зі сторони Українців! Чи може автор бажав би бачити Поляків і Укра-їнців у однім ряді, евенчуально в однім клубі в будущій росій-ській Думі, чи може ще щось иньше? Що автор не думає про пар-ляментаріу комбінацію, вказують дальші його слова; W razie gdyby Ruś korzystała ze swobód, a Polska nie, my nie będziemy kie-

rować się zawiścią. Gdyby zaś nastąpiła chwila, w której my mielibyśmy więcej od Was, będzie waszą rzeczą trzymać się wzajemnie tego prawidła. I jedni i drudzy winniśmy dopomagać tej lepszej Rosyi, do której Witte już nie należy. A jeżeli ona pocznie się rozpadać, my wiemy, gdzie Bałtyk, gdzie Berlin, i będziemy postępować stosownie do tego... a Ruś i Czechy zrozumieją o co chodzi i podadzą dalej pobratymcom wielką myśl dziejową. Z Rusią porozumieć się tem łatwiej, że żywotne polskie interesy są nie nad Czarnem morzem, ale nad Bałtykiem, i nie nad Dnieprem, lecz nad Odrą. Не вдаючи ся в розбір тої високополітичної апокаліптики, в яку Чехи вплутані мабуть на такій самій фантастичній підставі, як і Русь, варто зазначити тут як інтересний симптом те признає, що житєві польські інтереси лежать не над Чорним морем, а над Балтійським і не над Дніпром, а над Одрою. Се справді новий голос з уст Поляка, для якого доси до narodowego катехізму належить легенда про Болеславоу велізни стовни в Дніпрі, про Szczerbiec і про Польщу od morza do morza. Розумієть ся, одна мастівка не чинить весни і одна фраза в апокаліптичній статі д. Конечного не дає нам підстави думати, що такий погляд поділяє ще хтось у польській суспільности, отже з вибиванем монети із тих золотих слів в усякім разі треба ще дуже підіждати. Сам автор чує се додаючи зараз, що та рішуча хвиля ще дуже далеко, та про те все сказаше ним уважає достаточною підставою до поклику: Tak jest! Zginiemy, przypadniemy na powo na cały okres dziejowy, jeżeli się nie pogodzimy! Як, на чім, для чого? Сих питань автор не тикає. Serdeczne słowo rzucone w porę, cuda czasem działa i nagle otwiera oczy. Znajdźmy dla siebie wzajemnie to słowo serdeczne! Автор чує одну трудність; між Краковом і Київом лежить Львів, східно-галицька Русь, та глибока, фатальна, доси незаструплена рана польсько-українських відносин, але й тут він помагає собі. Rzeczy і stosunki tak się ułożyły, że rozstrzygające stanowisko przypada nie środkowi naszego osiedlenia, lecz dalszym granicznikom. Bez względu na Lwów mogą się porozumieć Kraków z Kijowem czy nawet z Połtawą. Czerwona Ruś traci teraz i stracić musi prymat Rusi, odkąd Wy tam nad Dnieprem i Desną stajecie do pracy politycznej. Następuje zmiana głównej kwatery ruskiej; nastąpiło by coś podobnego i na polskiej stronie, gdyby nie odebrano konstytucyi Warszawie. W każdym razie to pewne, że stosunki:

polsko-ruskie nie we Lwowie będą się rozstrzygały. Автор доко-
рає львівським Русинам, що вони wobec nowego okresu dziejów
nie zdobyli się na żadną myśl nową. a grzebiąc w starym, wy-
dobyli z przeszłości to, co ubiło Polskę i Ruś — nazwisko Chmiel-
nickiego i próbują z niego ponownie zrobić hasło polityczne. На
думку автора ті львівські Русини po jednym roku będą się wza-
jemnie między sobą wypierać tego pomysłu. В яким значіню га-
лицькі Русини видобули тепер назву Хмельницького, чия, симво-
лом яких змагань має служити ся назва, про се нашому авторови
байдуже; він очевидно стоїть твердо на тій польській догмі, що
Хмельницький lotr, buntownik i niszczyiciel i нічого більше. І у-
зброєний таким основним незнанем і нерозумінем того, що й чому
дієть ся тепер на всій Україні, д. Конечний зі щиропольською, ли-
царською відвагою, ostro, śmiało i bez przytomności заявляє: Nie
wystarczy teraz każdemu z nas zastanawiać się nad stosunkami
własnymi; trzeba pracę rozszerzyć na stosunki wzajemne. Bę-
dzie sąd i т. д.

II.

Я не вірю в той суд, містичний, одноразовий, сумаричний,
якого такий певний д. Конечний. Історія не трибунал, не переслу-
хує свідків, оскаржених, прокураторів, не видає незмінних вироків,
а головно не знає закінчення процесів. Вона радше подібна до
біржі, яка раз-у-раз приймає незлічені вкладки, робить незлічені
виплати і вирівнює ріжницї по хвиливім курсї. Та я вірю в чесну
і нечесну гру на тій біржі, вірю в те, що нечесний, легкомисний
грач швидше чи пізпїйше дограєть ся до банкруцтва. Я вірю в до-
бру волю д. Конечного, хоч його критичні погляди і позитивні
проекти зовсім не імпонують менї. І вірю в те, що тверезе і щи-
рим почутем подіктоване слово все мати-ме свої наслідки, хоч мо-
ментально буває й як непопулярне. От тому я відкликаю ся на
поклик д. Конечного і хочу подати, хоч у загальній, сумаричній
формі, деякі свої уваги та рефлексї до русько-польської звади
і польсько-українського братаня. Я не маю претензї сказати тут
щось нового; докір д. Конечного на адрес львівських Русинів, що
вони для нової історичної хвилі не знайшли ніякого нового слова,
був би хиба тоді оправданий, як би Поляки знайшли для тої нової
хвилі якесь нове слово, та вони, як бачимо, і старих слів не ро-
зуміють гаразд. Я бажав би лише Полякам і Українцям, коли-б їм

справді прийшла охота як раз понад нашими головами подавати собі руки, пригадати деякі ряди фактів, без яких усякі угодовні рахунки можуть показати ся пустою фантастикою.

Та на початок нару слів особистих признань. Може-б і не випадало мені забирати слово в тій справі. Мені, опльованому і виклятому польською пресою, ославленому ненависником усього польського, — і забирати голос у справі поєднання Поляків в Українцями! Розумію дуже добре, що моє слово стріпеть ся з недовірем і нехітю з того власне боку, де-б повинно числити бодай на об'єктивну оцінку. Та маю на увазі з одного боку важність хвилі, а з другого й те, що поклик до згоди в моїй душі збудив сильнішу реакцію, ніж у кого иньшого. Надто я по троха маю право забирати голос у тій справі, як одинокий може Українець, що не зрікши ся свого характеру і своїх національних поглядів працював серед Поляків і пройшов, значить, практичну школу того, до чого тепер теоретично, самим чутєм і „сердечним словом“ покликає Українців із над Дніпра д. Конечий.

І чим скінчила ся моя практика? Певно кождому Галичанинови звісний той факт, той скандал, яким вона скінчила ся — скандал, зрештою далеко менше мій, далеко більше галицько-польської суспільности і преси. Я не хочу розбирати ані оцінювати його, хоча признаю ся, що й доси не жалує свого кроку, як не жалує нічого, що було льогічним впливом фактів сильніших від мене. Та власне ті факти, що примусили мене бризнути польській суспільности в очи різким докором, певно мало кому відомі. Найтяжший, найстрашнійший із них, що захопив мене особисто до глибини душі, захопив як грім, як пагла хвороба, се були кроваві вибори 1897 року. Не будши Русином і не живши тоді серед руської суспільности, ніхто не може мати понятя про вражінє, яке робили тодішні події. Вся перверсія і глибоко десь у крові укрита погорда до простого люду, погорда до закона і законности у галицько-польських верховодів виринула тоді на верх як олива на воду. Пригадаю лиш один факт — не дуже голосний, але характеристичний. Міністер внутрішніх справ гр. Казимір Бадені їдучи до Відня з інспекції львівського намісництва, де видав докладні вказівки для переводження виборів, зупинив ся на пару день у Кракові і там на якімось папським зібраню виголосив промову, в якій з цинізмом гідним фігурувати в історії польсько-русських відносин заявив із натиском: *wyboru w Galicyi odbywają się całkiem le-*

galnie! І се в ту саму пору, коли біля моїх вікон у Львові дець у день водили десятки закованих і скатованих Давидівських селян (Русинів і Поляків), яких тягнуто до в'язниці за вбійство виборчого комісара, коли до мене, хорого, немічного і розбитого, дець у день і ніч у ніч надбігали розполохані „легалістю“ виборців міщани та селяни то з Комарна, то з Цеброва, то з мостиського, то з перемиського, то з Бог зна яких иньших повітів, благаючи поради, й бодай захисту, переночувати їх та прогудувати кілька день, поки минуть страховища легальних виборів. Слова міністра ґр. Ваденї резтелеграфовано скрізь по світі, і заграничні газети не хотіли приймати дописий про галицькі вибори заслоняючи ся тим, що пренїнь ексцеленція ґраф Ваденї запевнив торжественно, що вибори відбувають ся легально! А львівська прокураторія конфіскувала статі про вибори та дописї з провінції про вбійства, калїцтва та масові арештованя, знов таки на тій підставі, що екс. ґр. Ваденї заявив, що вибори відбувають ся легально, значить, усякі дописї про нелегалности мусять бути брехнею.

Та не досить того: в ту саму пору я зазнав іще важкіших ударів від людей і ґруп близьких і дорогих менї серед польської суспільности; я побачив, як довкола мене валив ся весь той світ ідей чи ілюзій, над якого реалізацією я працював, і в хвили розпуки я кинув каменем у прірву і усунув ся на бік, покинув на завсїди експериментоване з працею на двох загонах і дав собі слово присвятити всю свою працю своїму рідному народови. Одно лише додаю іще: як перед тим, так і потім у мене не було ані зерна ненависті до польської народности, до того, що вона має гарного, високого, щирого та справді людяного. Я міг би покликати ся на свідомство кількох благородних Поляків, які впрозумівши та річево скритикувавши мій крок про те вневнили ся, що я зробив його не з злої волі і не відвернули від мене своїє приязни. Се нехай буде доказом, що коли тепер я забираю голос у справах порушених д. Конечним, то чиню се не як чужинець *de l'autre rive*, а як чоловік, що вмїє абстрагуючи від усяких особистих досвідів ще раз і ще раз відчути всякий щирий поклик, маючи в душі основою щирю любов до своєї нації і бажане — бачити її житє як найкраще впорядкованим, отже тим самим бачити й її відносини до її сусїдів як найкраще уложеними. І се найпростїйша, найнатуральнїйша причина, чому я бажаю також доброго, братерського, чи хоч товариського уладженя польсько-руських відносин.

Мені бажалось би вивести з тих часткових фактів одну загальну конклюденту --- вибачайте за сю загальну-людську слабкість, але ми звичайно виводимо конклюденту із спеціального на загальне, не так, як би того хотіла схолястична логіка! — а власне таку: не робимо собі ілюзій! Русько-польські відносини не поема, не іділля, не математичне зрівняння, а тяжкий суспільно-політичний проблем. Не дуримо себе самих, що щирим покликом, сердечним словом, шумним гаслом, хоч би й таким гарним, як польське *Za naszą i waszą wolność* зможемо досягнути щось тривкого та сильного. Горе тому, хто по стільких досвідках, від 1648 до 1905 р. сьміє ще приходити до нас із самим голим, хоч і горячим словом! Він або сам не знає, що робить, сам себе дурить, або нас має за дуріїв.

Не дуримо себе що до натури наших обопільних відносин! Вони ніколи не були поемою, іділлею, добровільним союзом „*wolnych z wolnymi, równych z równymi*“. Чи можуть Поляки викинути сю ілюзію з багатого репертуару своїх національних ілюзій? Чи можуть признати раз по щирости, що се була довговікова боротьба невірних і нерівних і що вони, сильніші і вільніші, все і всюди витягали з того воєнного стану всі консеквенції, які тільки були в їх можности, на нашу некористь? Той з поміж них, хто щиро і вповні свідомо признає се, буде нашим першим певним союзником у праці над розумнішим і гуманнішим уладженням русько-польських відносин.

Не дуримо себе сакраментальною формулою: що Бог злучив, чоловік най не розлучає, бо ся формула в наших національних життю така сама конвенціональна брехня, як буває часто в приватнім. Злучили нас історичні обставини, насильство, якого ми не в силі були відвернути, хоч і часто, від самого початку протестували против нього і клали голови в тих протестах. Злучив нас виключно польський, а не наш інтерес, то й годі-ж жадати від нас, щоб ми ще й тепер, коли світ змінив ся і наші очи отворили ся, посвячували свої хоч найдрібніші національні інтереси для тої фікції історичного шлюбу, який усе був нам неависний, бо ми відчували його шкідливість для себе.

Наше спільне пожиття на отсій землі було, є і мусить бути боротьба за національне і соціяльне становище. Від нас обопільно, Поляків і Українців, живих тепер і тих, що прийдуть по нас, буде залежати не те, щоб та боротьба щезла,

закінчила ся якимось бенкетом та „staropolskim kochajmy się“ — таких фіналів народне жите, о скілько сягає наш досвід, зо-всім не знає. Від нас і наших спадкоємців буде залежати, які форми прийме та боротьба: чи ті новочасні, цивілізовані, гуманні, втворені історією шасливійших від нас народів, ті, що виробляють силу і окрилюють духа обох боєвих сторін і значать свої сліди обопільним збогаченем цивілізаційного скарбу, — чи ті дики, варварські, руйні, якими так часто дорікають нам польські проводирі, та до яких самі пхають нас сьвідомо чи песьвідомо своєю перфідією, своїм визиском, своїми нераз аж надто виразними провокаціями.

І не дурім себе іллюзією, що нам удасть ся перевести якесь польсько-руське порозумінє між Краковом і Київом понад голову Львова. Хто виступає в таким гаслом, числить на людську наївність. Там у Києві живуть іще Українці, що знають Поляків лише теоретично, як співязнів у спільній тюрмі і співмучеників під спільним кнутом. Там обопільна симпатія ще не закаламучена несмаком ні по якій спільній акції. Але що-ж Полякам за користь із такого союзника, який вступає в союз наївною дитиною? Невже вони не переконали ся доси на галицьких „нових ерах“ та „нових курсах“, що варт наївний, нетямучий, коротковорий союзник? Його позискати не штука, його одурити не великий тріумф, його викинути потім не сьвідчить ні про яку благородність, але результат такого експерімента лягає страшний мінусом у біляис обопільних відносин. Адже кроваві розбійницькі вибори 1897 року були безпосереднім льогічним наслідком „нової ери“ 1890 р. — історію того коротенького епізоду нашої міжнародньої міверії я радив би всім Полякам і Українцям простудіювати і мати в памяти як найкраще. Вона сумна, але дуже повчаюча! Вона отвережує.

І не дурімо себе обопільно іллюзією, що ми можемо заключити якийсь союз, дійти до якогось спільного діла зважавши все минуле, забувши всі давні урази. В індивідуальних відносинах се може й можливе і пожадане; в міжнародніх се не лише неможливе фізично і психольгічно, бо тут же ми самі — продукти тих відносин і наші індивідуальні діла сплітають ся з безлічю иньших індивідуальних діл і плодять нові продукти незалежні від наших намірів і пашої волі, — ні, тут се навіть було би шкідливе і глупе, значило би самохить заслонювати собі очи па те, шо стало ся і чому

стало ся, на жерела і коріне того, що дієть ся і що мусить діяти ся завтра і позавтра, значило би приступати до діла на осліп, в гори відбирати йому можлиість усякого успіху. Історичні факти не падуть із неба готові, а виростають помалу, органічно з історичного минулого. Що-ж значать ті поклики до нас, щоб ми не тямилі свого минулого, не зглубляли його, цурали ся своїх традицій? Чи ми обертаємо ся до Поляків з такими покликами? Коли-б ми чого могли бажати від них, то хіба того, щоб і вони глубше вникали в духа своїх традицій, в фундаменти своєї і нашої історії. Тоді певно не були-б можливі такі дитячі вибрики польських учених, як мальоване портрета Хмельницького з осячними вухами або як представлюване всеї нашої історії як одного ряду варварств, розбоїв та безмисних руїн.

Що до перенесеня головної кватири руської вад Дніпро, то певно і ми віримо, що се повинно і мусить стати ся, хоч доси на жаль ще не стало ся. Адже ж навіть славний указ із р. 1876, який затикав уста нашої нації, не знесений доси формально, і над Київом тяжить так само стан облоги, як і над Варшвою. І від першого виступу тих там над Дніпром і Десною аж до тої хвилі, поки справді на Дніпрових горах стане головна кватира духового і політичного життя нашої нації, може минути ще кілька літ часу. Адже-ж утиск, який панував там доси, не лишив ся безслідно: багато горячих серць вистудив, багато чистих характерів здеморалізував і у великої части української інтелігенції підкопав віру в можлиість самостійного національного істнованя. Скільки то і якої важкої праці потрібно на доведенє таких мас до сьвідомости! Ми в Галичині маємо деякі досьвіди в тім напрямі і знаємо, що се праця на десятки літ. Можливо, що анальоґічна праця на Україні піде швидше, але-ж ми знаємо, що вона й там стріне перешкоди, між иньшим — ми того певні — і з польського боку. Пригадаймо ті крики та доноси, які сипали ся в боку укр. панів Поляків у 1859—61 роках на перші, невинні проби української праці чад народом, на „Граматку“ Куліша, навіть на могилу Шевченка! Хто zapewнить нас, що й тепер не повторить ся те саме? Чи вже й тепер польський орган у Києві не обіцюєть ся виступати як опікуи і оборонєць і речник також українського народа, хоч той народ ще не думав просити у нього тої ласки? Чи вже тепер не промовляє він як господар і „автохтон“ Києва, хоч того польського господарюваня

в Києві тільки й було, що від унії в Любліні 1569 до великої розлуки 1648 р.

Помиляєть ся д. Конечний уявляючи собі, що в перенесення головної квартири зі Львова до Києва національний рух у Львові затихне, руська позиція занустиє. Ми надіємо ся чогось зовсім протилежного. Велике огнище, яке повинно розгоріти ся над Дніпром, мусить і в наш холодний закуток падати тепла і духу, збільшити наші сили, зробити успішнішою нашу боротьбу в Поляках. Се для них причина не ігнорувати нас тут у Львові, а тим сильніше додивляти ся до нас. Адже навіть при найкрасшій уложеню польсько-руських відносин між Краковом і Києвом ніяка практична робота з ігнорованем Львова не буде можлива. В загалі дотеперішня русько-польська політика в Галичині повинна була показати Полякам вартість методи ігнорованя Русинів. Де хоч один із польських публіцистів, письменників, істориків, що знав би докладно руське національне житє, руське письменство, руську історію й історіографію, руські організації просвітні, економічні та політичні? Лишивши на боці не-Галичанина Кольберга, де хоч один галицький Поляк, що дав би якусь цінну працю про етнографію руського люду? Крім Юлія Турчинського де хоч один польський беллетрист, що хоч троха порядно знав би руське людове житє? По праці Гвідона Батталії де хоч одна студійка про руську літературу написана галицьким Поляком і яку можна-б було брати хоч троха серіозно? Де хоч один галицький польський історик (не числю сюди Варшавяка Яблоновского та Українця, зрештою більше памфлетиста, ніж історика Равіту-Гавронського), що виказував би зацікавленє до історичного житя руського люду в давніших віках? Де статі, студії, критики в польській біжучій пресі про руські справи, книжки, праці — коли не числити тих, що написані самими Русинами? Адже-ж беручи на увагу пропорцію з нашою вбогою літературою і дуже ще примітивною пресою у нас подібле таки більше звісток про польське не лише політичне, але й духове житє. І хіба-ж визначний польський політик та сьвіточ Вл. Козловский, розпочинаючи перед пару роками свій триумфальний похід по східній Галичині для реорганізації польського елемента не чинив се під виразним покликком: звернімо ся просто до руського люду, ігноруймо зовсім руську інтелігенцію! І чим стала на практиці ся реорганізація? До руського люду ніхто й не пробував звертати ся; „реорганізоване“ латинське духовенство рзбу-

дшло обрядовий і релігійний фанатизм та ненависть до Русинів серед польських селян, а по містах і місточках ся реорганізація втворила формальну школу денунціювання та очорнювання всіх впадійших Русинів.

Та ні, в однім огляді Поляки не ігнорували нас, в однім пункті польська преса від самого 1848 р. дає багатий-пребогатий матеріал для історії польсько-руських відносин. Не було ані одного кроку, одного замислу, одного пляну Русинів, якого-б ся преса не оплювала, не зогидила, не перетолкувала на некористь Русинів. Не було ані одного видійшого Русина від Маркіяна Шашкевича аж до наймолодших із нинішніх студентів, якого-б та преса не очорнила, не осьмішила, не денунціювала, не відсудила від чести і віри або хоч принагідно не колнула. Клевети на Русинів, се такий товар, який у польській пресі має все попит і приймає ся з пайбруднійших рук. Сей попит із генерації в генерацію притягає до себе слабкі, безхарактерні, ігнорантні або зовсім здеморалізовані одиниці в посеред нас, та рівночасно обнижує інтелектуальний і моральний рівень польської преси, затроює атмосферу, серед якої виростають нові польські й наші покоління. Дійшло до того, що галицькі Поляки нездібні ані на хвилю перенести ся в наше положенє і зрозуміти, які мусять бути почутя кожного інтелігентного Русина, що кожної хвилі мусять надіяти ся, ануж його з причини або й без причини обкинуть болотом, слаплюжать, обсьміють, заденунціюють у польській пресі. Адже всі наші інституції так і висять на тім, що не сьогодні, то завтра сю або другу заденунціюють, опоганять у польській пресі, очорлять її найліпших робітників, а бодай кицуть на них тіль низькими інсинуаціями. Річи, яких жадна польська газета не помістила би про жадного польського діяча і про жадну польську інституцію, друкують „чільні“ польські газети про Русинів без найменшого скрупулу, як щось зовсім собі звичайне і натуральне: адже се руське, то й випяте з під права загально-людської учтливости!

І при тім яке підле фарисейство, яка безсоромна дволичність! З одного боку *nulla dies sine huzia na Rusinów*, а з другого боку потоки фраз на тему *bratniego ludu* або навіть арогантні твердження в роді того: *wszystko, co mają Rusini, zawdzięcają naszej wspaniałości*! Ні, супроти сеї безличности звалю собі вже той варшавський кукіль, що тепер так буйно роз-

ростає ся на нашій землі і величає себе „wszechpolakami“. Те бодай від разу виявили себе нашими ворогами, в імя пруської доктрини „egoizmu narodowego“ проклямували як мету своєї діяльності в східній Галичині переведене колись, у відповідній хвилі walki na poże z Rusinami. Люблю за відвагу і за щирість. Як би ми були мали між собою таких Поляків ще від 1860 року, то вже доси русько-польські відносини в східній Галичині були-б значно упрощені; порядна операція була-б відкинула те, що гнило, а вдоворила те, що здібне жити, і східна Галичина не смерділа би сьогодні гнивою раною на тілі всєї Славянщини.

Чи глянемо на просвітне поле, то подиблемо такі факти, як прогнане руської мови з руських людських шкіл інтригами львівського архієпископа Анквіча 1817 р., як гуртове руйноване руських людських шкіл краєвою Радою шкільною в рр. 1869—73, як систематичне змагане тої інституції до вменшеня числа дійсних людських шкіл у руській часті Галичини, а спеціально числа руських шкіл, і не менше систематичне змагане до відпиханя руської молодіжи від людської і середньої освіти, як загарбане на нетикальний польський здобуток львівського університету, що по інтенціям його основателів мав мати в часом національний руський характер, — і з другого боку докори кидає на Русинів за їх неосвітність, анальфабетизм та духову непродуктивність, вискуване тих фактів, тих сьвідомо осягнених результатів польської політики як аргументів проти наданя Русинам політичних прав та справедливішого уділу в краєвих і державних фондах на освітні ціли. Чи глянемо на поле економічного розвою, то поминувши вже стару мачуху панщини з її висиском і деморалізацією (в тім комплексі злочинів було також систематичне і примусове, законне й протизаконне ширене алькоголізму), згадаймо лиш такі факти, як загарбане половини підданського шпихлірового фонду, призначеного на поміч збужілим підданам, на основний капітал для шляхетського Towarzystwa kredytowego ziemskiego і випущене селян із панщиняних пут без упорядкованого катастру, без кредиту і без освіти. Згадаймо дивоглядне переведене операції індемнізаційної, безмірно кривдне для всіх, а спеціально для руських селян, переведене сервітутових викунів з його 30.000 аграрними процесами і тисячами аграрних бунтів, згадаймо соймове скасоване закона про лихву і операції ославлених банків „деришкір“, згадаймо незрівнану в своїм роді операцію з викупном пропінатції

і всю шляхетську політику під гаслом „świętej karczmy“. Всі ті економічні процеси, хоч ніби загально краєві, відзначалися одначе в східній Галичині супроти руської людности тяжше, болючійше, бо крім економічного вістря мали звичайно ще й побічне національне жало. Те жало дужшає, заострюється в остатніх роках, коли при очевиднім економічним упадку середньої панської власности, односелових дідичів, чим раз яснійше вирінає думка економічного завойовання східної Галичини для польського національного елемента через витиснене слабшого культурно руського елемента, або через його політичне анулювання при помочи систематичної мазурської колонізації. Згадаймо тут огидливі на весь культурний світ маніпуляції з руською заробковою еміграцією до Америки, коли не викликану, то підпирану польськими руками руську еміграцію до Бразилії, що мала там бути матеріалом для будови „nowej dzielnicy Polski“, і неперервану аж до остатньої хвилі польську гаветну та урядову кампанію против руської заробкової еміграції до Прусії; згадаймо варварські способи при умирненню руського аграрного страйку і огидні факти, які викликали його; згадаймо хитро придумані „закопні“ способи з одного боку для привязання руського пролетарія до „скиби“ (закон про бюра посередництва праці), а з другого боку для унеможливлення йому набути ту скибу на власність та для улекшення колонізації тої скиби чужим елементом. Згадаймо нарешті шалені напади на „краєвий“ банк парцеляційний за його буцім то форитоване Русинів при закупуванню панських ґрунтів під парцеляцію і хоч би з остатніх днів напади польської преси на дідича і посла Теодоровича за те, що посьмів одну часть своєї маєтности продати на парцеляцію для руських селян.

Розуміємо дуже добре, що всі оті факти та категорії фактів мають по части соціяльний, отже не виключно національний характер, що від многих із них терпить і польський люд не менше від руського. Але наша соціяльна боротьба в східній Галичині маскується, затроюється дволичністю та фарисейством національних відносин. Неперерваним рядом тягнуть ся в галицькій політиці факти, де польські демократи, навіть людовці, навіть соціяльдемократи ідуть рука в руку зі шляхтою „з народових оглядів“, хоча під ними криється також соціяльний скелет; соціяльний бік усякої справи затемнюється, іґнорується з національних мотивів. Адже-ж репрезентанти польського демократичного міщан-

ства і селянства сидять у „Kole polskiem“ у Відні, хоч бачуть добре, що вони в ньому прихвостні і попеволі роблять себе слугами його аптідемократичної політики — а все те лише в імя „solidarności narodowej“, якої мета в першій лінії не допустить в Галичині до зміни „narodowego stanu posiadania“, тобто до трошка успішнішого розвою Русинів. Адже-ж в остатніх днях ми бачили приклади, як колишні польські радикали-людовці, редактори колишнього варшавського „Głosu“, перемінені в Галичині на wszechpolaków, на випередки з пайкрайнішими реакціонерами виступали і виступають проти заведеня загального і рівного голосованя в Галичині — виключно з тої причини, що се право могло-б надати більшу політичну силу руському елементови в Галичині. Чи воно дало-б якусь більшу силу, чи припесло-б якусь користь також польському елементови, польським людовим масам, про се ті „всеполяки“ дивного набоженства не хотять навіть подумати. Аби лише Русинам не капнуло!

Тепер ми, галицькі Русини, не можемо потішати ся тим, що терпимо від „шляхецької господарки“ — ні! Ми чуємо чим раз виразніше, що против нас стоїть уся польська нація, всі її верстви від шляхти і магнатурії аж до репрезентації зорганізованого пролетаріяту. Се солідарність доходить до того, що не тільки в чисто національних справах Поляки всіх верств ідуть разом против Русинів, але і в соціальних справах репрезентанти польського демосу або явно підпирають або приймають без протесту та противділаня такі шляхецькі заходи, що хоч можуть вийти на шкоду й польському мужикови та робітникови, але в більшій мірі можуть докучити та пошкодити Русинам.

Доки такі і тисячні подібні факти діють ся раз-у-раз, день-у-день на наших очах, доти нехай Поляки не дурять себе можливістю заключити якийсь тривкий союз із пайдпідприємськими Українцями. Ми тут у східній Галичині будемо все стояти як голосний протест проти нього — не з ненависти до Поляків, але з любови, з жалощів до свого рідного народа. Дорога з Кракова до Київа веде через Львів. Можливо, що остаточну Гадяцьку угоду (дай Боже, щоб більш реальну, як за Виговського) будемо колись підписувати в Київі, але її ргaeliminatія мусять бути обговорені і формуловані також і у Львові.

МИХ. ЛОЗИНСЬКИЙ.

З АВСТРІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ¹⁾.

(Загальне, безпосереднє, рівне й тайне виборче право в Австро-Угорщині; його значінє для польсько-українських відносин у Галичині. — З галицького сойму: Вавель; аграрні «реформи»; шкільництво; виборча реформа. — Святкованє 250-літєя облоги Львова Хмельницьким. — Українські жіночі збори у Львові. — Становище українських студентів на львівськїм університетї).

Останнї місяці 1905 р. зазначили ся в політичнїм житю Австро-Угорщини горячою агїтацією за заведенєм загального, безпосереднього, рівного й тайного виборчого права при виборах до австрійського парламенту, до угорського сойму і до краєвих соймів у поодиноких коронних краях Австрії, — агїтацією, яка безпосереднє інтересує ту часть української нації, що в Галичині й на Буковині добиваєть ся справедливої репрезентації в галицькїм і буковинськїм соймах та в австрійськїм парламентї, а в Угорщині, доведена мадяризаційною політикою угорського правительства та власними провідниками з москвофільського табору до матерїальної та інтелектуальної руїни, вже не в силі добивати ся, хїба тільки жде, щоб який ностороннїй політичнїй інтерес покликав і її до безпосередньої участи в політичнїм житю країни.

Шлях конституції в Австрії промостив революційнїй 1848 рік, одначе треба було ще двох десятків лїт, заки на руїнах абсолютизму запанувало хоч яке-такє конституційнє житє й державнї справи замїсь волї цїсаря й мїністрів почав хоч по части порядкувати парламент. Зложений спершу з делегацій поодиноких краєвих соймів, зреформований у 1873 р. заведенєм безпосередних виборів з чотирма курїями, — безпосередних у тїм розумїню, що послів мали вибирати не сойми з помїж себе, тільки сама людність, — у кінці доповнений у 1896 р. пятою, загальною курїєю, австрійськїй парламент складаєть ся тепер із 425 послів, вибираєних у пятьох курїях: 1) курїя великої земельної власности, 2) курїя торговельних палат, 3) мїська курїя, 4) селянська курїя і 5) загальна курїя, у якїй мають право голосу всї повнолїтнї горожани (мушчини) держави, так ті, що мають право голосу в котрїйсь із попередних чотирох курїй, як і ті (низько оподаткованї й зовсїм неоподаткованї), що в нїякїй із попередних курїй не мали права

¹⁾ Цїль отсеї хронїки інформувати в першїй мїрі російську Україну, про те читач із Галичини або Буковини нехай простить, коли стрїнеть ся в нїї із звїсними вже йому рїчами.

голосу і дістали його аж у загальній курії. Таким чином, почавши від 1897 р., виборче право до австрійського парламенту стало загальним, бо мають його всі повнолітні горожани держави¹⁾, й тайне, бо ві всіх п'ятих куріях голосують тайно, картками; за те недостає йому повної безпосередности, бо тільки три перші курії голосують безпосередно, т. є. кожний, хто в тих куріях має право голосу, віддає його безпосередно на посла, натомість четверта й пята курія голосують посередно, т. є. кількисот управнених до голосування вибирають виборця, який у їх імени голосує на посла, а також нема в п'яті рівности, бо вибирає посла не вся людність на рівних правах, тільки поділена на курії, при чім пайбільше привілеїв має курія перша, а найбільше покривджена курія пята. Коли все те взяти на увагу, то в теперішній боротьбі за виборчу реформу до австрійського парламенту ходить вже тільки о повну безпосередність і рівність виборчого права.

Загальне, безпосередне, рівне й тайне виборче право, постулят, здійснений уже у многих сучасних державах, не є й для Австрії повим постулятом. Підносила його, розширяючи й на жінок, як першу й найважпійшу точку своєї мінімальної програми від самих початків свого істповання австрійська соціяльна демократія, демонструючи за ним, крім иньших принагідних демонстрацій, що року на 1 мая; підносили з меньшим або більшим патиском і иньші демократичні партії і пята курія була власне наслідком тої агітації за загальним і т. д.²⁾ виборчим правом, хитрою уступкою правительства, яке думало, що тим способом утихомирить невдоволених.

Однак той хитрий маневр правительства, якого провід мав тоді польський граф Казимир Бадені, що й як намістник Галичини й оіселя як австрійський президент міністрів записав ся криваво в пам'яті українського народу в Галичині, на щіщо не злав ся Пята курія не вдоволила тих, кого мала вдоволити, а в додатку австрійський парламент від 1897 р., т. є. як-раз від часу заведеня п'ятої курії показав ся зовсім неспосібним правити державним житєм. Парламент із 1897 р. ³⁾ правительство мусіло вже в 1900 р.

¹⁾ Очевидно, загальне лише на стільки, на скільки під загальним виборчим правом розуміють лиш виборче право мушин, бо жінки в Австрії ніякого виборчого права не мають і з того погляду ні одна майже держава не може похвалити ся загальним виборчим правом, бо половина людности виключена від нього.

²⁾ Аби не повторяти скрізь усіх чотирох прикметників (загальне, безпосередне, рівне і тайне) виборчого права, я буду там, де те повторюване не ко-
мечне, вживати скороченя: »загальне і т. д.«.

ров'язати, дотягнувши ледви до половини обов'язкового шестилітнього періоду, одначе й новий парламент, вибраний 1900 р., не показав ся ліпшим і коли правительство витримує з ним вже отсе местий рік, то тільки тому, бо знає, що ніякі нові вибори на підставі обов'язуючого виборчого закону не дадуть ліпших результатів. Національні спори, перенесені з краєвих соймів до австрійського парламенту, особливо спір чесько-німецький, просто заїдають його, не доводячи до ніяких результатів; тож парламентарних дебат обнижений до вуличної лайки, недостача ширших горизонтів, крайня безсильність, — і як би не славний §. 14 австрійської конституції, який позволяє правительству полагоджувати державні справи в разі потреби без парламенту, цісарськими розпорядженнями, то австрійське правительство вже давно було би стояло на „мертвій точці“. Всі ті обставици не могли не сприяти агітації за загальним і т. д. виборчим правом, яке вказували як одинокий лік на уздоровлене парламенту й держави, — агітації, яка почала захоплювати щораз більші круги людности й знаходити свій вислов навіть у самім парламенті, в наглих внесеннях соціально-демократичного клубу та иньших демократичних послів.

До заострення справи причинила ся ситуація на Угорщині, де підчас останніх виборів до сойму (в січні 1905 р.) більшість у соймі одержала т. зв. партія незалежности, яка домагаєть ся внесення австро-угорського дуалізму і повної державної незалежности Угорщини, так аби Австрію й Угорщину лучила тільки персональна унія. На се домагане угорський король (австрійський цісар) і його правительство ціяк не хотять згодити ся й не можуть дати собі ради з угорським соймом, опертим, до річи сказавши, на крайне несправедливій виборчій системі, що репрезентує ледви одну третину людности Угорщини, — пустили погрозу, що коли сойм не уступить, то правительство його розв'яже й рознише нові вибори на підставі загального і т. д. права голосованя, а тоді — значила та погроза — до сойму віддуть з одного боку елементи, які головну вагу покладуть на соціальні справи, з другого боку заступники недержавних націй Угорщини й справа незалежности Угорщини перестала бути актуальною.

Свої погрози угорське правительство поки-що не сповнило й швидше мабуть дійде до згоди з більшістю угорського сойму, яка також не противна загальному і т. д. праву голосованя, під умовою, що воно не зменьшить національного „стану посіданя“.

Й от недавно донесли телеґрами, що угорське правительство розіслало до газет свій проєкт виборчої реформи, по якому право голосованя було-б безпосереднє, рівне й тайне, тільки не загальнє, бо ограниченє лиш на тих, що вмють читати й писати (мабуть розумієть ся по малярськи). Значить, участь у виборах недержавних націй, між якими штука читаня й писаня загалом, а по малярськи спеціяльно слабо розширена, була-б дуже незначна, а коли ще ваяти під увагу постанову правительственнго проєкту, що не може бути вибраний послом, хто був карапий за підбурюване одної нації проти другої, а се значить, що кожного визначнійшого провідника недержавних націй угорські суди за першу ліншу промову в оборонї прав своєї нації покарають за підбурюване проти малярської нації, як се дуже часто дієть ся й тепер, аби унеможливити його кандидатуру, — то стане ясно, що при такій виборчій ординації малярський „стап посїданя“ певне не потерить багато. І коли-б на підставі сего правительственнго проєкту справді прийшло до згоди між угорським правительством і угорською більшістю сойму, то новий виборчый закон у положеню української нації на Угорщинї майже не змінив би нічого.

Тимчасом в Австрії погроза угорського правительства зробила своє. Коли Угорщинї Франц Йосиф I і його угорське правительство хоче дати загальнє і т. д. виборче право, то Австрія не сьміє лишити ся по заду! — піднесли одним хором усі прихильники загальнго і т. д. виборчого права до австрійського парламенту. І почала ся ще живійша агітація, особливо з боку австрійської соціяльної демократії.

Та ось надійшла осїнна сесія парламенту, яка з огляду на сесії кравих соймів протягла ся тільки від 26 вересня до 6 жовтня. Цїлу отсю сесію зайняли дебати над виборчою реформою. Президент міністрів бар. Гавч заявив у своїй програмовій промові, що загальнє і т. д. виборче право ще не на часї та що тільки ступнево можна розширяти виборче право, але більшість парламенту станула на иньшїм становищі й коли прийшло до голосованя вад наглими внесеннями в справі заведеня загальнго і т. д. виборчого права, за наглистю внесенєнь заявило ся 155 голосів, проти наглости 114. Вправді до прийнятя наглого внесеня треба двох третин голосів і тому згадані внесеня перепали, але факт, що більшість австрійського парламенту заявила ся за загальним і т. д. голосованєм, не міг остати без значїня.

Покликуючи ся на волю більшости парламенту, агітація за загальним і т. д. виборчим правом розляла ся ще ширше, закипіла ще горячійше. Тимчасом у сусідній державі, у Росії, склала ся історична подія: настрашений загальним страйком, цар-самодержець звисним маніфестом із 30 н. ст. жовтня 1905 р. обіцяв народам своєї держави конституцію. Ся подія вразила громом увесь світ: робітницькій клясі показала вона, яке могуче оруже в боротьбі за своє визволенє має вона в загальнім страйку, а також правитель-ства палякали ся побачивши, яка сила в руках робучого народу. Саме в той час, коли телеграф розніс звістку про царський маніфест, у Відні радив конгрес австрійської соціальної демократії, на якім під вражінєм хвилі порішено в боротьбі за загальне і т. д. виборче право вхопити ся в раві потреби навіть загального страйку. І скрізь по Австрії заройло ся від народніх зборів, на яких бесідники вказували на побіду робучого народу в Росії і вивали нарід в раві потреби піти слідом російських борців. Правительство зразу зайняло було вороже становище проти тих зборів і демонстрацій і навіть у Відні, у столиці держави, не жахало ся напасти на спокійних демонстрантів узброєю поліцією і проляти робітницьку кров, але згодом змінило свою думку.

28 падолиста 1905 р. мала зачати ся нова сесія австрійського парламенту. Той день австрійська соціальна демократія призначила на демонстрацію за загальним і т. д. виборчим правом. Способом демонстрації вибрано одноденний загальний страйк. Демонстрація, яку підперли всі демократичні партії, що домагають ся загального і т. д. виборчого права, випала, особливо в більших містах, справді величаво. Правительство, може перший раз в історії публичного житя в Австрії, не робило їй ніяких перепон — під умовою, що все відбудеть ся „по закону“ і тільки на випадок, коли б провідникам не вдало ся вдержати народніх мас у законних рамках, приготувало військо. Але провідники соціальної демократії добре вивязали ся зі своєї задачі і демонстрація задовольнила обі сторони.

Того-ж дня виголосив президент міністрів барон Гавч у парламенті програмову промову, в якій заявив, що правительство в лютім 1906 р. предложить парламентови проєкт виборчого закопа, опертого на загальнім, безпосереднім, рівнім і тайнім виборчим праві, тільки що до безпосередности не висловив ся ясно, а що до рівности застеріг ся, що абсолютно рівне виборче право немо-

жливе і правительственный проєкт візьме на увагу податкову силу, ступінь культури і заслуги для держави поодиноких народів. Мотивуючи своє становище і в парламенті й опісля в палаті панів, у якій нападено на нього за його становище в парламенті, бар. Таувч заявив, що коли більшість парламенту, а опісля сама людина на численних зборах заявила ся за загальним і т. д. виборчим правом, то правительство не могло остати глухе на волю народу.

Значить, правительство ще до 28 надоліста порішило виступити в парламенті з проєктом виборчої реформи на підставі загального і т. д. виборчого права і тому й не робило робітницькій демонстрації ніяких перепон.

Таким робом загальне, безпосереднє, рівне і тайне виборче право до австрійського парламенту, можна сподівати ся, буде вже незабаром здійснене. В сій справі треба признати австрійському правительству много політичного розуму: зміло воно виступити зі своїм проєктом як-раз в пору, аби не допустити до острійшої акції з боку народніх мас і не дати собі видерти виборчої реформи, тільки зберегти за собою славу правительства, яке з розуміло вагу хвилі і дало загальне і т. д. виборче право. До того кроку змусили австрійське правительство становище більшости парламенту, агітація в цілій державі, в кінці в немалій мірі заповідь конституції в Росії, — як не як, але таки не випадом, аби в державі, в якій конституційна ера числить ся від 1848 р., мусів парід аж силою здобувати те, що ось-ось має бути здійснене в самодержавній Росії! Але на мою думку не меньше рішачим для правительства в тій справі був також досвід, який із загальним і т. д. виборчим правом зроблено в деяких державах західної Європи і в Америці і який показав, що загальне і т. д. виборче право може що найбільше змінити уклад партій у парламенті, але рішучо не загрожує ані правительству ані тим основам сучасного суспільного устрою, яких оборонцем воно мусить бути.

Заки йти далі, задержу ся на кількох загальних увагах, які насувають ся з приводу боротьби за загальне і т. д. виборче право в Австрії.

І так характеристична річ, що в цілій агітації за загальним і т. д. виборчим правом австрійська соціальна демократія ані одним словом не згадала того, що становить першу точку її мінімальної програми, а саме, що коли виборче право має бути справді за-

галъне, то повинно воно об'явити й жінок. Таке опортуністичне становище партії, яка при кожній нагоді чванить ся своєю принципіальністю, прогиставлячи її опортунізмови інших демократичних партій, тим дивнійше, що чей-же домаганє виборчого права для жінок зовсім не було-б пошкодило тим успіхам, які досягнуто в боротьбі за загальне і т. д. виборче право, а за те можна-б було побачити хоч яку-таку різницю в справі виборчої реформи між революційною соціальною демократією і правительством Гавча. Не входячи в мотиви такого становища австрійської соціальної демократії, в кождім разі треба підчеркнути той факт, що вона в хвилі, коли показала ся нагода здійснити одну з точок своєї мінімальної програми, зовсім забула про жінок і про свою програму.

І ще одна рефлексія на тему польсько-українських відносин у Галичині. Соціальна демократія безперечно признає страйк для політичних цілей, грозить вхонити ся його в разі потреби в боротьбі за загальне і т. д. виборче право і демонстрація 28 листопада 1905 р. була власне загальним страйком для політичної ціли. А при тім усім ще недавні часи, як 1902 р. підчас аграрного страйку в Східній Галичині польська й українська соціальна демократія кидала громи на всіх тих, що страйк українських селян против польських дідичів пояснювали та кож (не виключно!) політичними причинами — національним гнетом, якого дізнає український нарід у Галичині від шляхотсько-польської управи краю. Тоді і польська й українська соціальна демократія настоювала дуже твердо на чисто економічнім характері руху та кляла ся, що не позволить надуживати такого чисто економічного способу боротьби як страйк для політичних цілей. Чи від тоді погляди польської й української соціальної демократії на страйк змінили ся, чи може для інших у неї внакша міра, як для себе?

Тепер поглянемо на загальне і т. д. виборче право зі становища української нації в Галичині. Перний раз стрічаємо ся з ясно висловленим сьм постулятом у програмі української радикальної партії з 1890 р.; розуміть ся, що сей постулят увійшов і в усі нижнійні редакції програми української радикальної партії. Що українська соціальна демократія, яка повстала в Галичині як окрема політична партія 1899 р., приняла сей постулят до своєї програми, се розуміть ся само собою. Найбільша політична українська партія в Галичині, народовці, приняла сей постулят до своєї програми найніжнійше. В народовській програмі

з 1888 р., проголошеній 2 лютого 1888 р. на загальних зборах політичного товариства „Народна Рада“ у Львові нок. Олександром Огоновським, знаходимо тільки загально висловлене домагання „зміни виборчих ординацій відповідно до прав і інтересів наших“¹⁾, і тільки при кінці 1899 р, зорганізувавши ся політично в національно-демократичну партію, до якої ввійшли й деякі члени радикальної партії, народовці ясно заявили ся за загальним, безпосереднім, рівним і тайним виборчим правом, хоч аж до останнього часу не агітували за ним із таким натиском, як пр. соціяльна демократія.

Що правда, й українські послы нераз підносили сей поступлат у парламєнті і між наглими виєсенями в справі заведеня загального і т. д. виборчого права, над якими вели ся дебати в передостанній сесії парламєнту (26 вересня до 6 жовтня 1905 р.), було також нагле виєсєне українського посла Романчука і тов.

Коли-ж в останніх місяцях 1905 р. в цілій Австрії розгоріла ся агітація за загальним і т. д. виборчим правом, то всі три згадані українські партії в Галичині і прєсою і зборами взяли участь в тій агітації, хоч годі не віднести закиду, що до 28 падолиста національно-демократична партія відповідно до своїх сил за мало звертала уваги на ту агітацію і за мало сил їй віддавала.

В кінці треба зазначити, що в останніх часах заявив ся за загальним і т. д. виборчим правом також „Руслан“, політичний орган посла Барвінського і невеличкого гуртка його політичних однодумців.

Також галицькі москвофіли заявили ся за загальним і т. д. виборчим правом, одначе для його здійсненя нічого не зробили.

У своїй промові з 28 падолиста бар. Гавч зробив що до рівности виборчого права застереженє, що правительственный проєкт опреть ся не на абсолютній рівности, тільки візьме на увагу податкову силу, ступінь культури й заслуги для держави поодиноких народів. Не треба довго розводити ся, аби доказати, що таке становище австрійського прєзидента міністрів теоретично зовсім неправданє. Під податковою силою бар. Гавч розуміє тільки безпосередний податок. Тільки-ж своє матеріяльне становище, завдяк якому дідич, фабрикант чи купець платить безпосередний податок, завдячує він не своїй власній праці, лише праці тих пролетаріїв,

1) »Дзюло«, ч. 20 з 7 лютого 1888 р.

яких податкову силу бар. Гавч ставить низше податкової сили їх роботодавця, витворюваної ними-ж самими; далі коли брати під увагу податкову силу, то не вільно забувати про посередні податки, оплачувані кожним консументом, отже бідними задля їх числа в багато більшій мірі, як богатими, — податки, якими консумент оплачує і безпосередний податок продуцента; в кінці не вільно забувати, що бідні платять не в міру більшій податок крові, як багаті, загально беручи тому, бо їх більше, як багатих, а індивідуально, бо ремісник, селянин, робітник служать у війську три роки і повнять найтяжшу службу, а член „висших“ кругів суспільности служить тільки рік і його служба не в міру лекша. А ступінь культури? Чи се така заслуга пануючої нації, що вона всіми способами грабила підбиту націю, аби награвленим добром збільшити свою культуру, щоб за ту заслугу признавати їй на все упривілейоване становище? В кінці заслуга для держави... Очевидно, кому держава давала як найбільше змоги розвивати ся, навіть дозволяла грабити иньших для свого розвитку, той у власнім своїм інтересі був також піднорою держави, отже рахунки з обох сторін вирівнані і нема найменшого оправданя звертати на них увагу, коли хочеть ся оперти державний лад на справедливійших основах.

Та бар. Гавч і сам здоров знає, що його „теорія“ не має ніякого оправданя, але що-ж, коли вона йому потрібна, аби заспокоїти дотеперішні підпори правительства й оправдати себе, коли на користь тих підпор правительства будуть і при заведеню загального і т. д. виборчого права ограблені ті, що були ограблювані доси.

А для Українців у Галичині „теорія“ Гавча значить, що новий виборчий закон має бути так сконструований, аби не порушити польського „стану посіданя“. На підставі теперішньої виборчої ординації Галичина у всіх п'ятих куріях вибирала до парламенту 78 послів. В цілій Галичині, як звісно, дідичі Поляки, міста спольщені, так що перші три курії для Українців зовсім пропаші й українські послы могли бути вибрані тільки в четвертій і п'ятій курії в східній Галичині. Але й тут завдяки посередним виборам і звісним далеко й широко виборчим шахрайствам та тероризмови галицької адміністрації, в якої стільки й клопоту, аби всіми силами піддержати польсько-шляхотеське пановане в краю, послами українських селян та робітників виходили звичайно польські дідичі

та їх політичні однодумці, так, що число українських послів із Галичини до австрійського парламенту звичайно не доходить й до десяти, а й між ними половина вибрана звичайно тим самим способом, що й польські ділчі, в характері правительственных кандидатів. Значить, доси репрезентували Галичину в австрійському парламенті майже самі Поляки-консерватисти й їх парламентарний клуб „Коло польське“ мав рішачий вплив на парламентарне життя.

Виборча реформа очевидно „Колу польському“ зовсім не на руку і воно доки могло, старалося всіма силами не допустити до неї. Так пр. на передостанній сесії парламенту (вересень-жовтень) голосувало воно прогив наглости внесення у справі заведення загального і т. д. виборчого права. Коли-ж стало ясно, що виборчої реформи нічим уже не спиниш, „Коло польське“ почало робити заходи, аби виборча реформа не пошкодила польському „стану посідання“. Авдієнції польських магнатів у цесаря, особливі зв'язки на цесарському дворі, позакулісові торги в бар. Гавчом, впливи в міністерствах, — всі можливі шляхи були використані для того, аби ратувати польський „стан посідання“ в Галичині перед Українцями. Фраза Гавча про податкову силу, ступінь культури та заслуги для держави, укована мабуть умисне для ратовання „Кола польського“, дуже Полякам придалася, хоч очевидно вони вміють її також ігнорувати, де їм сего треба.

Польські заходи в справі виборчої реформи мають ціль 1) виторгувати для Галичини як найбільше мандатів, 2) постарати ся, аби як найбільше галицьких мандатів дісталося в польські руки. Добиваючи ся як найбільше мандатів для Галичини, жадають вони, аби число галицьких мандатів відповідало числу галицької людности, не хочачи й чути нічого про податкову силу, ступінь культури та заслуги для держави. Галицька людність творить коло 28% людности Австрії і на тій підставі „Коло польське“ й польська шовіністична преса („Słowo polskie“ і т. п.) жадають для Галичини 120 посольських мандатів (28% від 425). І коли вірити найповійшим звіткам, то польські заходи не лишують ся без успіхів, бо правительством мало рішати ся побільшити число членів парламенту на 440 і дати Галичині 90 мандатів, а за те зредувати число мандатів Буковини, Дільмації, Трієсту і Країни.

Фраза Гавча, несправедлива в відношенні Галичини до інших країв Австрії, стала нагло справедливою, коли ходить о розділ галицьких мандатів між Поляків і Українців. „Słowo polskie“

(ч. 362), опираючи ся на тім, що в Галичині польська людність (до Поляків зачислені, очевидно, й жида) творить 55%, українська 42%, польські безпосередні податки (очевидно разом із жидівськими) 79%, українські 29%, середня і висша освіта у Поляків (разом з Жидами) 80%, у Українців 20%, вираховує, що Українцям на 120 галицьких мандатів, яких на його думку повинні домогати ся Поляки для Галичини, належить ся 24, отже мало що більше над $\frac{1}{5}$. Подаючи ті обчислення що-до людности, податкової сили та освіти виключно на одвічальність всепольського органу, все таки треба завважити, що вони виглядали би зовсім не так корисно для Поляків, коли-б жидівську людність, жидівську податкову силу і жидівську освіту покласти окремо. А вже Жидів у Галичині 811.000, в їх руках увесь майже галицький промисл і торговля, які дають не аби яку „податкову силу“, коли брати під увагу безпосередні податки, і до шкіл горнеть ся жидівська людність незвичайно. Зрештою до жидівської справи вернемо ще далі.

Та не тільки польська шляхта і всепольський орган „Słowo polskie“ горячо прихилиють ся до „теорії“ Гавча, коли ходить о Українців, ні! Ту саму „теорію“ хоче приложити до Українців також „Kurjer lwowski“, орган польських „людовців“ (польська селянська партія радикально-демократичного напрямку), які останніми часами і в галицькій соймі і в австрійській парламенти і в пресі і на публичних зборах виступали дуже горячими прихильниками загального, безпосередного, рівного і тайного виборчого права і були побіч польської соціальної демократії одинокою польською партією в Галичині, яка від довшого часу виступала з тим поступлятом. Але й у „людовців“ рівне виборче право не сьміє бути рівним для Українців і „Kurjer lwowski“ в статі „Nie nam się należy mandatów“ (ч. 332) також прикладає до Українців „теорію“ Гавча, тільки робить із неї прихильніші для Українців виводи, як „Słowo Polskie“, бо признає їм $\frac{1}{3}$ галицьких мандатів. Так виглядає „рівне виборче право“ у найкрайніших галицько-польських демократів, коли ходить о те, аби зберегти польський „стан посідація“, набутий наслідком грабіжи польської шляхти!

Поставивши принцип збереження польського „стану посідація“ перед Українцями, треба було придумати відповідний спосіб досего. Тут виринули два проєкти: „Коло польське“ хотіло-б задержати посередність виборів для Галичини і при помочи від-

даної польсько-шляхотській справі галицької адміністрації старалися, аби як се їй удавалося доси, послами українського народу виходили Поляки, послами селян та робітників дідичі. Такий спосіб був би для „Кола польського“ вигідний не тільки з національного, але і класового боку, бо забезпечував би не тільки польський „стан посідання“, але також рівночасно „стан посідання“ польської шляхти.

Одначе посередність виборів не припала до вподоби ріжним польським демократам, між иньшими і „людовцям“. По що — говорять вони — забирати Українцям мандати виборчими „штуками“, насилуваєм законів, коли можна законно забезпечити польський „стан посідання“, вистаравши ся при укладаню нового виборчого закона такий поділ виборчих округів, щоб округів із польською більшістю було на стілько більше від округів із більшістю українською, на скільки більше має бути польських мандатів від українських. I honorowo i zdrowo... А зробити, очевидно, все можна, і коли в західній Галичині поробити менші виборчі округи, як у східній, а при тім із усіх галицьких міст і деяких місточок поробити окремі виборчі округи, то польський „стан посідання“ можна забезпечити.

І коли вірити найповійшим донесенням, то правительство мало рішити ся на проєкт польських демократів і не заводити посередности, тільки помогти Полякам поділом виборчих округів, що буде про людське око і справедливійше, коли тимчасом посередність виборів як несправедливий виїмок занадто била би в очи, і для польського „стапу посідання“ безпечнійше, бо лекше добити ся знесеня такої виїмкової постанови, як посередність виборів, ніж нового поділу виборчих округів. А ще й те треба мати на увазі, що против посередности виборів виступила би різко галицька і вся австрійська соціяльна демократія, яка ледви чи буде протестувати против несправедливого для Українців поділу виборчих округів, бо чим більше буде міських виборчих округів, що з огляду на спольщенє міст було би шкідливе для Русинів, тим ліпше для соціяльної демократії, партії *par excellence* міської.

В звязку з виборчою реформою до австрійського парламенту виринув також не нинішній уже всепольський проєкт відокремлення Галичини, пропагований при кінці 90-их років 19 в у льондонським соціялістичним журналі „Przedświt“, головно польським публіцистом Студніцким, що п. н. „Wyodrębianie Galicyi“

видав окрему студію, в якій доказує, що Галичина тільки тоді розвинесть ся економічно, коли мати-ме в Австро-угорській державі таке менше більше становище, як Угорщина. Не входячи в теоретичну дискусію в справі відокремлення Галичини, — може се зроблю пізнійше, — зазначу лише, що сей проєкт по довгих теоретичних дискусіях у польській публіцистиці увійшов у програму всепольської партії, хоч і польські „людовці“, а навіть польська соціяльна демократія не мають у принципі нічого против нього, тільки домагають ся для його виконання спеціальних умов.

Бояли ся, що при новім виборчім законі України через австрійський парламент зможуть мати більший вплив на галицькі справи, провідники „Кола польського“, а також „Słowo polskie“ заговорили знов про відокремлене Галичини, аби таким робом відібрати австрійському парламентови вплив на галицькі справи. „Słowo polskie“ висловило думку, що „Коло польське“ повинно під теперішню хвилю домаги ся або 120 мандатів до парламенту для Галичини, з того 24 мандати для Українців, або, коли правитель-ство на се не згодить ся, жадати відокремлення Галичини. На се відповідає „Kurjer lwowski“ (ч. 339, „Równouprawnienie polityczne, czy wyodrębnienie Galicyi“): „Ми постуяту відокремлення Галичини за ніяку ціну мандатів у парламенті не думаємо вирікати ся, одначе вважаємо конечною умовою відокремлення Галичини заведене загального, безпосередного, рівного і тайного виборчого права до галицького сойму“. Таке саме менше більше становище в справі відокремлення Галичини займає і польська соціяльна демократія. Тільки, завважимо „людовця“, коли „рівне виборче право“ до галицького сойму має бути для Українців таке саме „рівне“, як до парламенту, то відокремлене Галичини і на умовах „людовців“ було би національною згубою для галицьких Українців.

Із нагоди виборчої реформи набрала для Галичини актуальности також квестія жидівська. Галицьких Жидів, як звісно, урядова статистика причисляє до Поляків, фабрикуючи таким робом польську більшість у Галичині. Се при укладаню нового виборчого закона і при поділі виборчих округів мати ме такий наслідок, що Поляки дістануть забезпечене відовідно більше число мандатів. Воряючи ся против такого змайоризованя Поляками при помочи Жидів, Українці мусять домагати ся окремих жидівських виборчих округів, що й підніс у своїй промові підчас дебати над заявою

Гавча в 28 падолиста український посол Ромапчук, який перший виступив публично з домаганем окремих виборчих округів для Жидів. Одначе таке домагане лежить не лише в інтересі Українців, а також в інтересі Жидів, по крайній мірі галицьких і буковинських, які хоч творять окремий національний тин, при теперішнім сталі річий не могли-б вибирати своїх репрезентаптів і мусли бц задовольняти ся заступництвом Поляків, Українців або тих зпольщених Жидів, які евентуально були-б вибрані з ласки Поляків чи Українців. Та підносячи справу окремих виборчих округів для Жидів, доходимо вже до питаня про нетериторіяльну автономію і загалом до питань, якими займати ся має охоту хйба той, хто шукає правди на землі, а не той, хто хоче тільки спокійно, великих клопотів панувати. І тому австрійське правительство, можна певне сказати, не зробить окремих жидівських виборчих округів. Куди йому тай загалом куди якому-будь правительству шукати правди на землі?...

Яке-ж становище супротив виборчої реформи займають галицькі Українці? Що всі українські партії домагають ся загального, безпосередного, рівного і тайного виборчого права, про се вже говорено; остає ще тільки сконстатувати, що не так їм ходить про розділ мандатів між Галичину і решту країв Австрії, як про справедливий розділ галицьких мандатів між Поляків і Українців. Зовсім справедливо виступають вони против згаданої „теорії“ Гавча і домагають ся для себе мандатів відповідно до числа української людности в Галичині. І в останніх часах, коли звісні стали польські заходи виєднати у правительства або посередність виборів для Галичини або забезпеченє польського „стану посіданя“ відповідним поділом виборчих округів, новстав між українською людністю незвичайний вічевий рух для запротестованя против сих польських заходів, із домаганем безпосередности виборів та справедливого поділу мандатів. Для характеристики того руху досить сказати, що доси відбуло ся в українській часті Галичини коло 100 великих віч, а крім того багато меньших зборів по громадах. Майже на всіх зборах піднесено думку, що коли-б мимо протесту українського народу правительство в укладаню нового виборчого закона пішло на руку польським верховодам, то на се треба відповісти загальним аграрним страйком, зверпеним против польських дідичів.

В тім вічевім руху найбільшу участь бере українська на-

ціонально-демократична партія, яка з усіх українських партій має найбільше матеріальних засобів, потрібних до такої діяльності. Тільки способи, якими проявляє вона свою діяльність, годі акцентувати без застережень. Так пр. видала вона „Маніфест до всіх Русинів галицької землі“¹⁾, який починаєть ся словами: „Настала для нас переважна хвиля. З Відня надійшла вість, що за волю Монарха дотеперішнє виборче право має бути скасоване“ — і т. д. Читаєш і сам собі не віриш, чи се маніфест національно-демократичної партії, яка все і всюди хоче грати ролю єдиноспасительної партійної організації на галицькій Україні, чи може видобутий з архіву який маніфест галицьких Русинів із 1848 р.! Бо те „чисто народне“ „З Відня надійшла вість“, якого темний мужик уживає в своїх „політичних“ розмовах, у яких його доля залежить тільки від Господа Бога і від Відня, і ще більше та легенда про „волю Монарха“, від якої залежить добро цілої держави, легенда, в яку так твердо вірить темний мужицький загаль, — усе те ніяк не вкажує, що се маніфест сучасної політичної партії, а не якесь „послання“ галицьких Русинів із 1848 р. до „меньшого брата“. Так то на початку 20-го віку, в році побідної російської революції бореть ся за народні права українська національно-демократична партія, утверджуючи в народі найгірші династичні традиції. І се називаєть ся осьвідомлюванем народу!

Тай загалом сама правительствена обіцянка виборчої реформи збудила в українській національно-демократичній опозиції вже стільки офіційних інстинктів, стільки подяк правительству, династії і „всім съязим“, що аж лячно стає подумати, що то буде опісля, коли обіцянка правительства вже буде здійснена. Одиноким оправданєм може тут бути хіба те, що недалеко від української національно-демократичної партії втікла й австрійська революційна соціяльна демократія.

А тимчасом варта би і робітницькій класі, від імени якої виступає соціяльна демократія, і галицьким Українцям придивити ся справі виборчої реформи з меньшим ентузіязмом і з більшою довою тверезости та холодної розваги.

Галицький сойм, зложений із 160 членів, з чого 11 (ректори львівського та краківського університетів та львівської політехніки

¹⁾ »Діло«, ч. 267 з 13 грудня 1905.

і 8 єпископів) засідає в ній на підставі свого урядового становища, а 149 вибирають чотири курії (перша 44, друга 3, третя 28, четверта 74 мандати), аналогічні до перших чотирьох курій у австрійським парламентах, так що українська людність могла б вибрати своїх послів тільки в четвертій курії в 48 повітах східної Галичини з українською більшістю, коли-б не посередні вибори і не виборчі „штуки“ галицької адміністрації, завдяки яким у теперішнім соймі засідає тільки 13 українських послів, тай то чотири з них вибрані против волі народу в характері правительственных кандидатів, а зрештою заступають українських селян польські дідичі, — зачав свою сегорічну осінню сесію, яка тревала від 10 жовтня до 24 листопада 1905 р., маніфестацією, яка мала на цілі задокументувати, що східна Галичина, се нерозривна часть Польщі, колишньої і будучої польської держави. Привід до тої маніфестації дала звісна справа Вавелю.

Вавель, старий замок польських королів у Кракові, переміненний австрійським правительством на військові казарми, ухвалив галицький сойм підчас попередньої каденції (1895—1901) коштом краю відкупити від воєнного скарбу, відреставрувати і подарувати австрійському цісареві Францови Йосифови І, „королеви Галичини і Володимирії разом із вел. князівством краківським і князівствами осьвенцімським і заторським“ від імени краю на резиденцію. Голос українського посла дра Окуневського, який запротестував против того, аби гроші українського народу, складані в краєвих податках, ішли на цілі історичної Польщі, очевидно не поміг нічого. Тимчасом Вавель відреставровано а „король Галичини і т. д.“ відручним письмом із 30 мая 1905 р. висланим до намісника Галичини відповив свій дозвіл із 1897 р., аби Вавель коштом краю перемінено на його резиденцію. Краєвий Виділ у відповідь на се відручне письмо вислав на руки намісника подяку і при отвореню сойму краєвий маршалок предложив ту кореспонденцію соймови. Підчас тої інформаційної промови маршалка, закінченої окликом на честь „Najmiłościwszego naszego Cesarza i króla“, всі польські послы повставали зі своїх місць і були оплески; українські послы для означеня протесту від імени українського народу против заходів падати східній Галичині характер нерозривної части Польщі, чого синоїмом має бути між иньшим відновлене Вавелю і подароване його на королівську резиденцію, остави на своїх місцях. А коли опісля в посеред польських по-

слів вийшло внесене, аби сойм вислав до цісаря депутацію, яка особисто подякувала-б йому за ту ласку, український посол др. Олесницький відчитав іменем усіх українських послів протест проти того, буцім то подарувати Вавель цісареві на резиденцію є бажанєм цілого краю, бо на правду український парід у Галичці зовсім того не бажає, і протестує проти того, щоб східну Галичину вважати частиною Польщі. Депутацію очевидно вибрано і вона вже зложила свою подяку.

Справа з Вавелем показує, як шляхотсько-польська більшість галицького сойму без найменшого сорому грабить гроші українського народу на ціли історичної Польщі, хоч для українського народу сойм ніколи не має гроший, а далі, як прихильники ідеї історичної Польщі від моря до моря роблять усі можливі заходи, аби „получити польську мицувшість із теперішністю“ і хоч у формі резиденції галицького короля на Вавелі дістати санкцію на право вважати східну Галичину частиною Польщі. І сего не треба забувати, що там, куди звернула ся шляхетська польська більшість галицького сойму для санкції своїх претенсій, зігноровано протест українського народу і прийнято Вавельську резиденцію неначе горяче бажанє цілого краю.

Протест українських послів у тій справі, признати треба, був одним із яснійших моментів у історії дуже бідних на акти героїзму відваги, а за те богатих на рутенську льобальність та безпринципність українських парламентарних актів. Але й тут не обійшло ся без „ідолопоклонства“. Провідники української національно-демократичної партії на зборах, скликаних із того приводу поспішили ся побіч заяви солідарности з виступом послів зложити ще „заяву подиву і подяки etc. etc.“ для посла Олесницького за його „геройську etc. etc. оборону прав української нації“. Невже сповненє обовязку видаєть ся нашим людям таким недосяжним героїзмом, що за нього треба співати неани і віщати лавровими вінцями!

Польсько-шляхотська більшість галицького сойму любить бавити ся в аграрні „реформи“. До закона про рентові оселі, який робить властителя рентової оселі протягом 50 років невеличком набутої землі, наймитом на ній для краєвої кредитової інституції і послухним виборчим скотом у руках шляхетсько-польської краєвої адміністрації, до закона про бюро посередництва праці, які мають достарчити для польських дідичів дешевого робітника

і страйколома, додав галицький сойм у останній сесії нову „реформу“, директиву краєвому Банкові, удержуваному за краєві податкові гроші, отже й за гроші українського народу, що тільки тоді має уділювати позички на парцеляцію великої земельної посілости, коли та парцеляція не тільки що не зменшить, але ще збільшить польський „стан посідання“ у східній Галичині. Звісно, так ясно і просто сего сойм не сказав, хоч тоді щирість його була б гідна похвали, тільки обвив той наказ у фрази ухвали „для добра краю“. Ухвалено, що краєвий Банк тільки тоді може дати позичку на парцеляцію, коли буде предложений парцеляційний план, затверджений Надзорчою Радою Банку, а парцеляційний план тільки тоді може бути затверджений, коли при парцеляції остає із великої земельної власности „фільварок“ і коли із парцеляції повстануть переважно самостійні господарства.

Що се значить? В цілій Галичині розвиваєть ся від довшого часу живий парцеляційний рух, т. є. селяни розкупувають між себе велику земельну власть. В західній Галичині сей процес майже вже кінчить ся, у східній що йно на добре почав ся. Але „польська земля не сьміє перейти в українські руки!“ голосять польські політики, які польською землею вважають велику земельну власність у східній Галичині, скроплену потом і кровю багатьох поколінь українського народу, загарбану польськими королями і роздаровану польській шляхті та українським ренегатам. Тої „польської землі“ не сьміє навіть за гроші дістати український селянин, якого батьки і діди робили на ній важку панщину, та „польська земля має перейти в руки польських селян із західної Галичини, які мають закольонізувати східну Галичину і помогти їй до щастя остати на віки частиною Польщі. І в тій цілі галицький сойм хоче, аби в великої земельної власности оставав ненарушений „фільварок“, із своїм власителем — збанкротованим польським діличем, оборонцем польщини на „східних окраїнах“, і в усім політичним привілеям, привязаним до великої земельної власности; далі хоче галицький сойм, аби в великої земельної власности повставали самостійні господарства, т. є. аби купували заході в західній Галичині польські селяни, бо ж місцевий український селянин не купувати-ме самостійного господарства, тільки швидше докупив би собі кусень землі до своїх статків. Так хоче галицький сойм і тільки тим каже давати позичку із краєвого Банку, хто сповняти-ме його волю. А український селянин, коли за-

хочо докупити собі кусень землі, не дістане позички із грошей, які він сам вложив у податках, ці!

Д. 22 червня 1867 р. галицький сойм ухвалив закон, що ві всіх середніх школах Галичини має бути викладова мова польська; середні школи з українською викладовою мовою може правитель-ство закладати тільки за дозволом галицького сойму. І сей закон обов'язує до нинішнього дня, хоч стаття XIX основних законів державних із 12 грудня 1867 р. постановляє, що „в краях, заселених кількома народностями, публичні наукові заклади повинні бути так уряджені, аби без уживання примусу до науки другої краєвої мови кожда з тих народностей одержала потрібні способи до науки на своїй рідній мові“, хоч юридичний принцип каже, що *lex posterior derogat priori* і хоч краєві закони не сьміють іти в розрив із законами державними. Чи не гарна ілюстрація пропасти між теорією і практикою?

І на підставі згаданого краєвого закона, який ще 12 грудня 1867 р. повинен би був перестати обов'язувати, сойм дає дозвіл на закладанє середніх шкіл із українською викладовою мовою. І санкціонував той закон українську викладову мову в нижших чотирьох класах академічної гімназії у Львові. І за сім літ (1874) академічна гімназія дістала українську викладову мову ві всіх класах. І се була перша українська гімназія. Другу заложено в Черемшлі по впливі 13 літ (1887 р.), третю в Коломиї по 5 літах (1892 р.), четверту в Тернополі по 6 літах (1898 р.), нарешті п'яту в Станиславові знов за 7 літ (1905 р.). А тимчасом Поляки дістали від правительства 47 середніх шкіл. А коли в останній сесії українські послы домагали ся чотирьох нових середніх шкіл із українською викладовою мовою, сойм, обурений такою „хамською пенаситістю“, перейшов над їх жаганнями до денного порядку. А коли українські послы зажадали знесеня згаданого краєвого закона й ухваленя нового, виробленого ними, на основі рівноправности обох націй в справі середніх шкіл, сойм боронячи по геройськи польського „стану посіданя“, перейшов над їх жаганням до денного порядку.

І стало ся се в році шкільного страйку і боротьби за польську школу в російській Польщі, боротьби, якою Поляки домагали ся того, чого не хотять дати Українцям, де мають власть, — у році, в яким Поляки на полі шкільництва більше дістали від самодержця всеросійського, як Українці від „єдиного польського сойму на землях Річипосполитої“...

Становище польської шляхти в справі виборчої реформи: звісне вже з огляду боротьби за реформу виборчу до австрійського парламенту. Та в галицькій соймі, де вона одиноким паном, її становище, природна річ, іще міцнійше і висадити її з нього не-звичайно важко. Два роки держали польсько-шляхотські послы в адміністраційній комісії внесеня: посла Сталіньського (польський „людовець“) на заведенє загального і т. д. права голосованя і посла Олесницького на заведенє пятої курії для тих, що доси не мають права голосованя до сойму та на безпосередність у четвертій і пятій і тайність виборів ві всіх куріях, — аж на останній сесії видобули їх на те, аби перейти над ними до денного порядку. За те поручив сойм краєвому Виділови виготовити проєкт виборчого закона з розширенєм виборчого права на тих, що його доси не мають. Загально говорять, що те „розширене“ вийде в формі пятої курії, аналогічної до пятої курії при виборах до парламенту, а се значить, що кілька нових шляхтичів завдяки посередности виборів прийде до сойму заступати найбільшійших...

Підчас соймової сесії відбували ся у Львові й по інших містах чимало публичних зборів із жаданєм загального і т. д. виборчого права до сойму, відбула ся (23 жовтня) також величезна робітницька демонстрація перед соймом із депутацією до краєвого маршалка й до намісника, — тиха, спокійна, соціально-демократична демонстрація, похвалена намісником за спокій і порядок, держаний пятьма стами соціально-демократичних сторожів порядку, але сойм не подав ся і... не подасть ся, доки робітників хвалитимуть їх найбільші вороги за їх поведене...

250 літе другої облоги Львова Хмельницьким (1055 р.) дало польській публиці міста Львова нагоду відсвяткувати нове „національне“ свята, память „геройської оборони“ Львова перед Хмельницьким польськими міщанами і наговорити в пресі і в святих промовах масу грубостей на адресу того, перед ким колись корили ся польські королі й магнати. Що-ж, коли вмираючого льва копав осел, то... Що та „геройська оборона“ се був звичайний окуп, се-ж так давно було, що вже забуло ся.

Польський обхід відбув ся у Львові 11 падолиста, а 12 падолиста відбуло ся велике віче українське — контрдемонстрація против польського обходу, яка, коли учасники зборів вийшли походом на вулицю, дала львівській поліції добру нагоду відвести жобіду над безооронними людьми. Текла кров, були арештованя, може буде й судовий процес...

Та не те хотіло ся піднести, а те, що український обхід був тільки контрдемонстрацією против польського обходу і нічим більше, що загалом не відсвятковано у нас як слід 250-літя Хмельниччини, не видано доброї популярної брошури для народу про той період нашої історії, що й до того обходу, який був, спровокували нас тільки польські шовіністи.

Тай хотіло ся згадати про те дивне, дуже дивне становище львівської (польської й української) соціально-демократії. Офіційно вона мовчала, за те д. Семєн Вітик видав по польськи відозву, у якій во імя польско-української згоди запротестував против польського обходу як против роздування національної ворожнечі, звеличав Володислава IV великим королем, зробив докір Хмельниччині, що не був се свідомий класовий рух (звичайний закид усім народнім рухам, при яких не було соціальної демократії!), вилаяв трохи самого Хмельницького... Дивне, дуже дивне становище. Бо коли соціальна демократія думала справді серіозно виступити в тій справі, то треба се було зробити від імени місцевого заряду партії, або, коли були причини мовчати офіційному органі партії в сій справі, мовчати й не виривати ся виступом одного, хоч-би й визначного члена партії. А так справді годі зрозуміти, який змісл мала та відозва д. Вітика і ще більше та лайка Хмельницького поруч із похвалами для „великого короля Володислава IV“...

Жіночі збори, скликані до Львова на 3 і 4 грудня 1905 львівським „Кружком українських дівчат“, радили про потребу жіночих гімназій про організацію жіноцтва „Кружком“, вели дискусію над рефератом про еманіпаційні стремління жіноцтва і вислухали реферату про події в Росії.

Про потребу жіночих гімназій... Уявляю собі, як видивила-б ся на ту фразу Росіянка, дочка „некультурної“ країни, країни, в якій нема більшого міста без жіночої гімназії, в якій є різні висші наукові курси для жінок, із якої кількасот жінок рік-річно виїздить на студії в заграничні університети, в якій справа спільної науки хлопців і дівчат у низших і середніх школах і справа допущеня жінок в університети се пекуче питанє дня.

Сьогорічна імтатрикуляція у львівським університеті, підчас якої відчитувано формулу студентського приреченя тільки по польськи, заставила українських студентів знов виступити — не перший уже раз і мабуть не перший уже раз без успіху — в обо-

ронії української мови на університеті, в яким повинна-б бути рівноправність обох краєвих мов, а на правду що-раз більше запаповує і в теорії і в практиці польська екслюзивність. Чи українські студенти приступлять до іматрикуляції в другім терміні, чи схоплять далі вести боротьбу за права своєї рідної мови, годі наперед угадати. По часті пояснює сю справу резолюція, принята на вічу українських студентів правного віділу, дня 14 грудня 1905 р., у якій сконстатовано, що „дотеперішній, т. зн. легальний спосіб веденя боротьби за заспокоєне культурних потреб українського народа і заснованє українського університету у Львові не доведе до бажаних успіхів“ і порішено: 1) покинути дотеперішній спосіб боротьби з меморіялами і петиціями, а ужити найскрайнійших способів, які приневомили б рішаючі круги до корисного й остаточного поладженя університетської справи; 2) що до способу переведеня заініційованої акції відкликати ся до загалу української академічної молодіжи“.

Наша суспільність так тепер занята справою виборчої реформи, що університетську сустила зовсім з очий. А тимчасом, коли зацитовава резолюція не пусті слова, тільки заповідь діл, то ся справа готова набрати більшої актуальности, як підчас сецесії 1901 р.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Др. Ебергард Фрас. Нарис геології. З третього німецького видання переклав Іван Кривецький. (Літературно-Наукова Бібліотека. С. І. Ч. 92). Львів, 1905. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 112, 8°. Ціна 1-60 кор. Зміст: 1) Задачі геології. 2) Матеріал земної кори. 3) Повстанє скал. 4) Творба поверхні землі. 5) Історична геологія: Архейські формації. Палеозойські формації. Мезозойські формації. Кенозойські формації. 6) Зіставлене найважливіших ростинних і зв'язаних скаменіlostий. 7) Перегляд науки про формації. — Отсе перший підручник геології в нашій мові. Автор його, професор університету у Штутгарті, відомий учений, а сама книжечка була видана в відомій серії популярних праць „Sammlung Götschen“. Найважливіше тут — українська геологічна термінологія, яка під теперішню хвилю зробить безперечно немало прислугу також для перших українських видань за кордоном з обсягу природничих наук. У тексті книжки подано також багато ілюстрацій, які в значній мірі причиняють ся до яснішого зрозуміння самого викладу і роблять його інтересним не тільки для спеціаліста, але також для ширших інтелігентних кругів.

Др. Іван Франко. Притча про сліпця і хромця. Причинок до історії літературних взаємин старої Руси. (Отдільний оттискъ изъ „Сборника статей по славяновѣдѣию“. II.). С.-Петербургъ, 1905. Тинографія им. Академіи Наукъ. Ст. 28, вел. 8°. — Між творами старого нашого письменника Кирила Турівського є також притча про сліпця і хромця: як здоровий сліпий носив на собі хромого і як вони собі оба помагали (тут — обрвати виноград у господаря, за що й були покарані). Автор слідить за літературними жерелами притчі і приходить до висновка, що Кирило Турівський перебрав її з жидівських жерел, куди вона знов попала з різних традицій старинного світа (Греція, Сирія, Єгипет), отже в давніх віках на сході, але з настанем християнства зробила ся незвичайно популярною в різних формах і оббігла цілу Європу. Студія дає важний причинок до історії літературних взаємин в Азії й Європі. В.

Богдан Лепкий. Кара та иньші оповідання. (Літературно-Наукова Бібліотека. С. І. Ч. 93.). Львів, 1905. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 172, 8°. Ціна 2-40 кор. Зміст: 1) Перша вірка. Ст. 1—9. — 2) Над ставом. Ст. 10—15. — 3) Жертва. Ст. 16—26. — 4) Оповіданє дяка. Ст. 27—33. — 5) Гусій. Ст. 34—39. — 6) Гостина. Ст. 40—49. — 7) Матвій Цапун. Ст. 50—55. — 8) Нездала пятка. Ст. 56—59. — 9) Мати. Ст. 60—67. — 10) Настя. Ст. 68—79. — 11) В глухій куті. Ст. 80—101. — 12) Мій товариш. Ст. 102—122. — 13) Кара. Ст. 123—140. — 14) Звичайна істо-

рія. Ст. 141—154. — 15) Іван Медвідь. Ст. 156—167. — В 1898 р. вийшла в Чернівцях перша збірка оповідань Б. Ленкого п. ц. „З села“. Вона містила 7 оповідань, а що наклад її не був великий, то-ж збірка давно вже вийшла з продажі. Супроти того являється потреба другого видання збірки, якого й підоймила ся Видавничка Спілка в отсій власне книжці, що одначе ріжнить ся цілком від першого видання. Коли в першій було сім оповідань, у другій є п'ятнацять, при чім одно оповідане з давньої збірки не передруковане (передруковані тут н-ри: 2, 4, 5, 8, 9, 10). Надто є тут оповідання написані спеціально для сеї збірки, як: В глухій куті, Кара, Іван Медвідь. Оповідання Б. Ленкого реальні, прості, повні життя, тому й знаходять багато прихильників між читачами. Наїємо ся, що вони приймуть і нову збірку так само радо, як приймали давнійші. В.

Осип Маковей. Ярошенко. Історична повість. У Львові, 1905. Накладом С. Горука. Ст. 324, 8^о. Ціна опр. 3·60 кор. Відомий наш письменник д. О. Маковей, автор „Залієя“, „Наших знайомих“ і недавно виданого укр.-руською Вид. Спілкою тому „Оповідань“, виступив в останнім часі з новим твором — історичною повістю Ярошенко, що була надгороджена тов. „Просвіта“ т. званою Михайловою премією (900 кор.) і друкувала ся в 1905 р. у фелетонах часоп. „Руслан“, а тепер виїшла особіною відбиткою накладом д. С. Горука.

Місцем подій у повісті є зразу містечко Серет на Буковині, потім цілий час козацько-польський табор під Хотином; час — 1621 р. На Серет напав польський загін і забрав у неволю цілу родину Ярошенків крім молодого їх сина Микули. По дорозі відбили у них бранців наддністрянські опришки і продали татарським ватагам, що йшли походом на Хотин. Микула збираєть ся відшукати родину. По багатьох пригодах з опришками і козаками дістаєть ся в кінці до козацько-польського табору під Хотином; тут знаходить батька, якого незабаром польські чурляки вбивають, потім брата, тестя, а в кінці матір, жінку і сина, та вертає щасливо назад до Серету. В повісті описана також сама битва під Хотином, заключенє мира з Турками і поворот козацько-польських військ до дому.

Коли взяти на увагу історичний підклад повісти, — козацько-польське братанє під Хотином против ворога християнської віри — Турків, то у виборі його авторова, на нашу думку, не зовсім пощастило. Проповідь козацького гетьма Петра Копашевича-Сагайдачного на козацькому зборі на тему: „не треба нам лишати християн (себто польську шляхту) у такім пещастю, мм повинні їм помогти, Ляхів гудьмо, та з Ляхами будьмо (ст. 102 - 103) і ціла акція козаків в імя тої ідеї при рівночаснім маловаженю тих козаків тою самою шляхтою, зібраною в сусіднім таборі, а нарешті при формальнім копненю погою своїх запороських союзників при і по заключеню мира з турецьким султаном (так воно пред-

ставлено у автора!) ніяк не в силі викликати в українського читача якогось симпатичного настрою ні для самих козаків, ні тим більше для їх наївного гетьмана Сагайдачного. Картин, які підпоєсли би духа і розбуджували в читача висші ідеї, в українській історії не брак, чому одначе автор вибрав такий момент, де козаки виступають польськими підданими і добровільно виконують підданчій обов'язок супротив свого пана, польського короля, а властиво польської шляхти, — годі знати. Хіба що забажав віп з'ідеалізувати боротьбу козацтва в імя християнської ідеї і виставити йому свідомство християнської покорности і вірности?...

Що тикаєть ся технічного оброблення повісти, то й тут авторви не дописало щастя. Найперше псує настрої у читача те, що автор кілька разів втручає Микулу в таке критичне положенє, з якого вийти цілим видаєть ся майже неможливим. І в читача справді будить ся не мала цікавість у тім напрямі, та в тій хвилі одначе приходить йому на думку, що Микула Ярошенко — головний герой повісти і з його смертю муєла би урвати ся дальша її акція, що одначе супротив того, що перед нами ще багато неперечитаних сторін книжки, виходить майже неможливим. І читач знає а рїгїю, що Микула Ярошенко вийде з халепи живим, одначе з тим апрїорним знанєм затрачуєть ся в високій мірі інтерес до самої повісти. Трохи комічне вражїне викликає у читача вовчий апетит героя повісти. Приходить він до опришків, — перша робота їсти, приходить до козаків — те саме, приходить до тестя у турецькій табор — знов те саме, здибуєть ся з родиною — і знов скорше чим повести матір до батькового гробу, давай їсти!.. Також характеристика осіб і самого життя на початку XVII ст. переважно невірна. Пригадаємо тільки невдалий опис козацької ради і засуду на пій бувшого гетьмана Бородавки на смерть (ст. 206 — 207), що живцем пагадує наше нинїшнє віче на провінції, або апальогїю до Давидо-Голїятомахїї старого звіту — сцену між Микулою Ярошенко і турецьким башою на полі за козацькими окопами, де герої повісти звичайним дручком побиває узброєного башу, що з цілою ватагою їде на одного Ярошенка. Непотрїбно також перехрещує автор Кароля Хоткевича на Яна. В загалї ціла повість робить вражїне літописної хронїки, в якій автор констатує факти, а не малює їх. Супротив того Кулїшева „Чорна Рада“ не тратить і на дальше дотеперїшнього свого місця в українській історичній повісти, а новий твір д. О. Маковєя муємо зачислити до тих проб повісти з останнього часу, до яких зачислила критика між ин. „Дві долї“ та „Палїя“ Д. Мордовця.

В кінці зазначимо велике число друкарських похибок, які у відбитці не повинні мати місця.

Кр.

Іпполїт Тен. Нариси із старинного свїта. З француського переклав О. Пашук. (Лїтературно-Наукова Бібліотека. С. II. Ч.

118). Львів, 1905. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 112, 16°. Ціна 65 сот. Зміст: 1) Плятонова молодіж. Ст. 1 - 52. — 2) Ксенофонтів похід. Ст. 53 - 100. — Із блискучими та при тім повними широкого знавця й ерудитії, а незвичайно просто й популярно викладаними „Нарисами“ (Essais) Іполіта Тена повинен бути знайомий кожний освічений чоловік, особливо такий, хто цікавиться ся літературою і критикою та її новітнім розвитком у Франції. Тен, як відомо, відіграв у тім розвитку дуже значну роль і доси вважається великим майстром реалістичної критики. Власне в лубричних його нарисах (здаю прим. славний нарис про Балзака) показується ся його майстерство пераз краще, як у великих працях. Видавнича Спілка, бажаючи познайомити нашу громаду з тими перлинами стилю і думки, подає ось тут переклад двох нарисів, яких темою є золотий час старинної Греції. В першій нарисі на підставі Плятонових діяльностей автор знайомить нас із найкращими типами атенської молодіжи часів Перікла і Сократа, а в другій на підставі Ксенофонтів „Анабази“ показує ту саму грецьку молодіж у авантурничім поході в серце Азії, в битвах, радах та пригодах важкої та небезпечної мандрівки. Обидва нариси творять таким робом одну цілість і ілюструють одну з найцікавіших епох старинної історії. За сим першим випуском піде вибір дальших Тенових нарисів, головню на теми літературно-історичні.

Г. Ф.

Олекса Стороженко. Оповідання. IV. (Літературно-Наукова Бібліотека. С. II. Ч. 119—120). Львів, 1905. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 148, 16°. Ціна 80 сот. Зміст: 1) Споминки про Микиту Леонтівича Коржа. Ст. 3—119. — 2) Стежин Ріг. Ст. 120—145. — З отсим випуском скінчила Видавнича Спілка збірне видане українських творів О. Стороженка, перше в Галичині. Крім нього були вправді ще два збірні видання, але оба в Росії (в Петербурзі, 1862 р. і 1897 р.), у нас мало доступні і мало кому знані з військом кількох одиниць, учених та літератів. Правда, і се видане не повне: до нього не ввійшов драматичний образ „Гаркуша“ (слабий з літературного погляду), одно маленьке оповідане „Вивів дядька на сухеньке“ та три вірші: а) Кури та собака. б) Чоловік та жито в) Україна (пор. ДНВістник, 1898, кн II, ст. 186—195); але досі нема загалом повного видання творів О. Стороженка, тай мабуть не буде швидко, бо не всі рукописи письменника зібрані (прим. досі не друкowane його оповідане: Чорт на весілі). Надто, як кожний наш письменник у Росії, так і Стороженко писав по російськи. Друковані були отсі його російські твори: 1) Братья близнецы. Романъ изъ быта Малоросіи въ XVIII в. 2) Сотникъ Петро Серпъ. Быль XVII в. 3) Стежинъ Рогъ. 4) Видѣніе въ псевжскомъ замкѣ. Крім того в рукописі полишили ся мемуари автора з його побуту в Вильні, написані по російськи в формі романа п. н. „Былое, но не мицувшее“. В нашім виданю надруко-

ване лиш одно оповіданє, перекладене з російського: „Стешин Ріг“. Може колись пізнійше будуть надруковані ще иньші. Що до самої отсеї книжечки, то звертаємо на неї увагу всіх Січій. В „Споминках про Микиту Леоптієвича Коржа“ описує автор ріжні сторони життя Запорожців перед зруйнованєм Січи та й саме зруйнованє. З сього оповіданя можуть проте члени Січій найкрасше познайомити ся з тою історичною традицією, якої память мають піддержувати та розвивати наші новітні Січі.

B.

Твори Григорія Квітки-Основяненка. Том другий. (Видає Товариства „Просьвіта“. Руска письменність, II, 2.). У Львові, 1905. 3 друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 552, 16⁰. Ціна 1 кор. — В Галичині було доси лиш одно збірне видає творів Квітки (Руска Бібліотека Опишкєвича, т. II), у Росії три (Куліша, Харківського земства, й Йогансона в Київі). Одначе в порівнаню з теперішнім видаєм Опишкєвичове було не повне, бо в ньому не було отсих творів: а) Божі діти. б) Щира любов (повість). в) Супліка до пана Іздателя. г) Листи до любезних земляків. В отсім томі крім вичислених надруковані ще оповіданя: 1) Перекотиполе. 2) Пархимове сїданє. 3) На пущанє як завязано. 4) Купований розум. 5) Підбрєхач. Надто: Лист до Шевченка і чотири драматичні твори: 1) Шельменко волостний писар. 2) Шельменко денщик. 3) Сватанє на Гончарівці. 4) Щира любов. Впорядковані твори хронологічно, а менше зрозумілі слова пояснені в примітках при кінці книжки. Велика дешевість книжки дає можливість кождому набути її.

B.

Ілюстрований народний календар товариства „Просьвіта“ на рік звичайний 1906. (Видавництво товариства „Просьвіта“. Ч. 308—309). Львів, 1905. 3 друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ціна 1 кор. — Сей календар виріжняєть ся тим від цілого ряду иньших, що побіч звичайної календарської части та інформацій (деколи хибних, бо застарілих) містить у просьвітно-господарськїм відділі багато ріжнородних статей на економічні теми, і то таких, яких значінє не мине з кінцем року, але які й по кількох роках можна буде читати з користю. До таких належать статі про молочарство, годівлю дробу, управу ярин, годівлю крїликів, парцеляцію, шовківництво, торговлю покладками і ин. Можна бажати, щоб і дальше сей календар був ведений у сїм напрямі. За те літературна часть сим разом дуже скупа, та й з тим можна погодити ся, тямуючи сумні досьвіди роблені з тою частю по иньших календарях.

B.

Коляди або пісні на Рождество Христове. (Видавництво Чина с. В. В. Кн. XXVI). Жовква, 1905. Печатня ОО. Василян. Ст. 80, 16⁰. — Коляди, співані у нас по церквах, а дуже часто й по домах (колядки для відріжненя називають ся „свїтськими“ колядами), мають уже свою доволі поважну літературу історію, бо повстанє їх належить до XVIII, а по части до XVII ст. Се твори

літературні, дуже часто перекладені або утворені на позичені мотиви, які протягом часу набрали великої популярності між народом і нині нема села у нас, де би не знали їх. Перший раз зібрано їх і видано ще 1790 р. у Почаєві, разом із іншими духовними піснями у збісвім „Богогласнику“. Від того часу видань було дуже багато, але новіші видання шаловартні тому, що кождий видавець поправляв їх по своєму і то дуже часто на гірше, а не на ліпше. До чого доходили тут довільности можна переконатися, порівнявши перше видане почаївського Богогласника з другим львівським (1886 р.), укладаним якимось цілковитим недотепою, що позмінював не лиш поодинокі слова, але цілі речення, а навіть цілі строфи! Правда, і народ зміняє часто або перекичує поодинокі вирази в колядах, не розуміючи їх (коляди уложені в літературній мові XVIII ст., макаронічній), але тих змін не багато, вони не важні, тай нарешті се що иньше, коли текст зміняє простий чоловік несвідомо, а иньше, коли се робить свідомо видавець, маючи побічні цілі при тім. Отсей збірничок належить власне до останніх. Його впорядчик каже, що коляди „поукладані таким язиком, що часом декуди годі достоту розібрати, про що йде в них бесіда, а декуди й нема ніякої мудрої гадки. Змушені... взяли ми й зібрали деякі коляди, поправили потрохи, що дало ся, і так пускаємо їх в світ між людей“. Та замість поручити діло свідущому чоловікови, з поетичним таланом, що потрафив би коляди по просту змодернізувати, перекилавши їх на теперішню живу літературну мову, впорядчик узяв ся сам за роботу, змінючи поодинокі слова, то додаючи їх декуди, то викидаючи, при чім попусував часто і рим і ритм і наслідком того мельодію. Та найцікавіше, що впорядчик (очевидно духовний, бо збірничок носить митрополичу апробату) допустив ся таких поправок, які ледви чи можуть знайти оправданє в догматично-католицького становища, прим.:

Спішіть к Воплощеному
 Богу всиновленому (кол. 28).

Всиновлений значить адоптований — в усякім разі досить незвичайне розумінє догми про відносини Отця до Сина! Пододавані в збірничку також деякі коляди новоутворені, але їх автори не вказані. Кілька коляд при кінці збірки додано таких, „які по церквах не випадало-б співати“ (Ангел пастирям мовив (чому?), Вітай Ісусе з Пречистої Діви зроджений (нова), В яслах лежить, Нуте, нуте, братя, сусіди), як каже впорядчик, одначе сього вислову не підпирає ніякими аргументами. З технічного боку виданє дуже гарне і мало би свою вартість, якби було точним передруком оригіналу або перекладом, а не довільно поправляваним виданєм.

B.

Нові книжки.

(Деякі будуть обговорені в дальших книжках Л. Н. В.).

Евген Мандичевский. Судьба (оповідання). Тернопіль, 1906. Ст. 100, 8°. Ціна 1·60 кор.

Алібаба і сорок разбійників, казки в Тисяч і одної ночі. Том II. Львів, 1905. Ст. 120, 16°. Ціна 50 сот.

Отаман, календар для народа на рік звичайний 1906. Коломия, 1905. Ціна 64 сот.

Календар щастя на рік 1906. Чернівці, 1905. Ціна 50 сот.

IV-та Симфонія (про повну оркестру), музика Михайла Вербського, на фортеп'яні вложив Денис Січинський. Станіславів, 1905. Ціна 2·50 кор.

Тарасъ Шевченко. Назаръ Стодоля. Драма на 3 дії. (Видавництва „Викъ“. Ч. 50). У Києви, 1905. Коштомъ книгарни „Кіевской Старини“. Ст. 73, м. 8°.

Тарасъ Шевченко. Думки та писни Кобзаря. (Видавництва „Викъ“. Ч. 49). У Києви, 1905. Коштомъ книгарни „Кіевской Старини“. Ст. 113, м. 8°.

Василь Стефаныкъ. Оповідання. С.-Петербургъ, 1905. Ст. 213+11+портрет, 8°. Ціна 70 коп. (на кращім папері 85 коп.).

Л. Яновська. Оповідання. (Видавництва „Викъ“. Ч. 17). У Києви, 1905. Ст. 320, 8°. Ціна 75 коп. (на кращім папері 1 р. 25 коп.).

Дніпрова Чайка. Чудный. Оповідання. (Видавництва „Викъ“. Ч. 48). У Києви, 1905. Коштомъ книгарни „Кіевской Старини“. Ст. 66, м. 8°. Ціна 7 коп.

Якъ мы боронылыся одъ холеры. Оповідання Грыцька Коваленка. (Видавництва „Викъ“. Ч. 51). У Києви, 1905. Коштомъ книгарни „Кіевской Старини“. Ст. 35, м. 8°. Ціна 2 коп.

Адміністрація Л. Н. Вістника просить передплатників, щоби при плаченю передплати уживали чеків Видавничої Спідки (ч. 863.543), а не чеків Товариства ім. Шевченка (ч. 853.539) і тільки таких посвѣдчень чекових, на яких є печатка Л. Н. В.

ГРОМАДСЬКЕ СЛОВО

ЩОДЕННА

ПОЛІТИЧНА, ЕКОНОМІЧНА І ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА
ПОЧНЕ ВИХОДИТИ В КИЇВІ З 1 СІЧНЯ РОКУ 1906.

Ціна на рік 4 карб., на пів року 2 карб., на 3 місяці 1 карб.,
на 1 місяць 50 коп. з пересилкою.

За кордон на рік 9 карб., на пів року 4 карб. 50 коп.

„Громадське Слово“ виходить-ме що дня, окрім понеділків та після свят. Перші числа „Громадського Слова“ вийдуть у грудні. Передплатники „Громадського Слова“ на р. 1906 відбирати-муть усі числа, що вийдуть до 1 січня, нічого не доплачуючи. Адреса редакції „Громадського Слова“ — у Києві, Михайловська ул., ч. 10.

Видає ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО. Редактор ФЕДІР МАТУШЕВСЬКИЙ.

НОВЕ ЖИТТЯ

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК
ПОЧНЕ ВИХОДИТИ З СІЧНЯ Р. 1906.

Ціна з пересилкою на рік 6 карб.; за кордон 8 карб. 50 коп.
Окремо книжка коштує 75 коп.

„Нове Життя“ містить-ме твори красною письменства (поезії, оповідання, повісті, драматичні твори), наукові й публіцистичні статі, огляди політичного і громадського життя на Україні й поза її межами і т. и. Виходить-ме що місяця книжками по 10 аркушів друку. Адреса редакції „Нового Життя“ — в Києві, Михайловська ул., ч. 10.

Видає ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО. Редактор СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ.

А К О Р Д И

АНТОЛЬОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ВІД СМЕРТИ ШЕВЧЕНКА ДО НАЙНОВІЙШИХ ЧАСІВ
під редакцією Дра ІВ. ФРАНКА, з ілюстраціями Ю. ПАНЬКЕВИЧА.

Люксове виданє, по ціні 6, 7·50, 8, 8·50 і 10 кор.

Дістати можна в „Українсько-руській Видавничій Спільноті“, у Львові, ул.
— — — — — Чарнецького ч. 26. — — — — —

МИХАЙЛО ЯЦКІВ.

БОРОТЬБА З ГОЛОВОЮ.

Мати осиротила мене хлопцем. З тієї минулого дивлять ся її очі, долітають сьвяті промінї серця. Блукаю по сьвітї й піде не судило ся стрітити того образу віщої задуми. Я сам, маляр, довгі літа не годен був відтворити його, хоч у хвилях смутку оглядав щиро в душі. Тяплю ті очі... Станула на порозї й дивила ся на кімнату довго-довго. Ледви відтягнули її. Знала, що не вертати їй вже ніколи.

Батько оженив ся в друге. Взяв собі білоручку з панського дому. Паян Біг за глину, а чоловік за калину. Як кажуть: Першу жінку в дошки, а другу в подушки.

Статна, завертоока, ясне волосє, грішні груди, яркий голос. Сонна й лїнива як кітка. Тїло заглушило духа, як се звичайно буває у жінок. Принадами суєти обманила вона старого, він підчинив ся її волї й ладови. Так полинула тиха співанка у вічний спокій, а на її місці запанували пусті роскоші.

Мене лишали самого. Вимету бувало хату й сяду в кутї. З павдвору заглядає хмарний вечір, я задивлю ся через плече в безконечну, сїру пустелю перед собою, — сльоза за сльозою паде з очий.

Найбільше любив я бавити ся з своїм ровесником, Сенюковим Олексою, також сиротою.

Та раз прийшов він до мене опухлий, заплаканий і привїс з собою малі грабельки.

Ми сіли в буряні, він був смутний, не говорив нічого й не мав охоти бавити ся як звичайно. Я дивив ся на нього, врешті він попросив у мене хліба. Я побіг до хати й винїс крадьком кусень хліба в пазусї. Олекса взяв хліб, вщипнув кришку, але не їв. Потім устав, сказав, що грабельки дала йому тета і волїк їх за собою. Я підводив його, а він загірбав слїди своїх ніжок у поросї й лебедїв як би до себе:

— Бу-вай здо-ров, бу-вай здоров...

На другий день сказали люди, що Олекса помер.

Оповідали, що кілька день перед тим ішов він попри панський сад, папичї були на черешні, а він правив у них черешень.

Таки дуже милосерно мав правити. Вони сьміяли ся з нього й мєтали йому кістки, а потім затровили псами.

В горячці перед смертю просив черешень.

Минали літа, тепло вистило для мене, я відсунув ся і побрць в сьвіт за очи.

Чоловікови жівка не вире, лише дитині мати.

І виріс я на чужині, а в мені виросла туга за рідною україною, за рідною ненькою.

Я забажав бодай маленьку памятку віднайти по ній, воскресити її образ.

Так поїхав я в рідне село.

Отець привитав мене як тїнь із того сьвіта, мачоха пове-ленїла і прибрала богомольний вид.

— Ов, ти ще живеш? Ми вже давно мали тебе за че-біщика!

Протягла руку й показала на крісло.

В ході слів батько зиркав на мене; в нїм, видко, будило ся сумліне й спомини, бо відступав від річи і згадав кілька разів, що з мого лиця пригадує ся йому покійна.

Мачоха спитала, чи тямлю що з хлонячих літ, але по сїм прогладжувала надшивку сукні й не чекала на відповідь.

Я силував ся на спокій, але шукав тіни то ї, яка навіть по смерти одна-одинокa не покидала мене на білім, студенім сьвіті. Се була кімната, в якій я її останній раз видїв.

Нї одної памятки не лишили. Тепер ся кімната була пере-строена, чужа й холодна...

Служниця накривала стіл, мачоха позїхнула й вийшла. Батько став не свій. Вона, видно, так заглушила його. Старий шептав сам до себе, глипав дико на мене, розкладав рукою, то кривив ся і та мерзота разила мене й мучила до краю.

Двері отворили ся, мачоха тягла щось, батько зітхнув, я підняв ся і застив на місці.

— Представлю тобі, Назаре, мого єдиного сина — доктора прав, Ньюнка, — сказала вона з чванливою примхою і привела перед мене карлика, не карлика, а велику, перехилену голову з рибячими очима і неприємним усьміхом. Вся решта тої мачошиної потїхи губила ся в одежі дїтвака, тільки здорові руки й грубий карк нагадували чоловіка, закопаного по пояс у землю.

Ми обкинули ся поглядами, карлик імив мою руку і стиснув так, що я аж висїпнув її.

— Pardon, — заскрипів він як керничний журавель, — але я уважаю за потрібне, представити ся все а ргіпсіріо в тім зміслі, щоб гість пізнав від разу, з ким має діло і не судив по моїй марній появі, що в мене нема сили!

Він засичав і вискалив два ряди здоровезних зубів, а те „моїй марній появі“ винувів гордо.

Я зачав, що в той спосіб не люблю ніяких доказів сили, але мачоха перебила.

— Від брата треба все приймати, тим більше, що він доктор.

Вона збила ся з толку, але я мов би й не чув сього і для спокою сказав від себе, що дорога втомила мене. По правді мені було байдуже, хоч би він був навіть міністром.

Та Ньюько напосів ся на мене.

— Я чоловік практичний, здоровий розум, се моє серце. Стою на чолі фінансових та політичних інституцій і забираю голос у головних суспільних справах.

Знана річ, що з людей, яких Греки кидали з Тайгета, нині суспільні керманці. Ціла нинішня культура на таких підоймах.

Я дивив ся в того свого „брата“, мене збирала лють і милосерде, в кінці страх. Легко було зміркувати, що між нами прийде до важного діла.

Він зійшов на поезію й штуку і сказав, що не терпить її, бо плаксива, бідна, розбиває ся в потемках і сама не знає, чого хоче.

Мені не стало терпцю.

— Я сподівав ся, що ви се скажете, але не приходило вам піколи на гадку, чому вона така і хто сьому винен?

Він ладив ся відповісти одною з тих витертих бюрократичних фраз, якими воюють звичайно двоножні песиголовці, та я збив його зараз з гори.

— Се тому, що паша поезія й штука не має ґрунту під собою і доки суспільний та політичний провід буде в таких руках як доси і як ваші, то нема надії на ліпшу долю...

По вечері лишив ся я сам.

Вікно було отворене на великий сад, до мене навідали ся товариші — думки.

Не хорій я в задумі, але жите без опіки, між чужими, самотне жите в кривді й пониженю, зломало перед часом юність і дотеп.

Тепер добував я колюче тернє.

Виперли мене з рідної хати, всьо забрали. Для Нюнька. За те, що він вродив ся калікою — обдарували його серцем і достатком; я вродив ся вдоровий, за те для мене не треба було опіки ні землі.

Я спер ся на вікні. Щоб бодай хоч стілько були мені лишили на нині. Хатину і садок коло неї. Прискорбна душа мала биде сотворити приют для моїх бідних приятелів. Бездомний як птах, де-ж прийму їх у гості, чим загірю?

Тут давно покинув я вівці й сопівку, взяв мамині співанки й пішов у малярську школу. Опинив ся між тісними мурами як вірля в клітці, як вихор з гір. І ті мури і той студений сьвіт довкола огріваю теплом з під рідної стріхи. В чужу, темпу кімнату навідували ся дитинячі сні й видіня, які приніс я з далеких, рідних лісів від моєї неньки. Отсе щирі приятелі гуртували ся все самітними вечерами й безсонними ночами довкола огню, що палав до мого бідного народа. Одинока відрада на чужині. Гей, гей...

Бувало вибігну до Сенюкового Олекси, сховаємо ся в саді, зладимо плужок із старого вістря та оремо землю... Олекса давно помер, мені також не судило ся орати своєї ниви.

Так скінчила ся перша співанка.

Раз пастушком заблудив я в лісі й по довгім плачу й голоді сон мене зморив. Буджу ся о півночи, чударні дива снують ся по смереках, місяць пускає пасма крізь галузе на пні й корчі, верхи гудуть тихо, а ген з могили виходить сновида й стогне-стогне, аж гомін іде по лісах.

Отсе давний-предавний князь так покутував і шукав загубленого меча й дружини.

І він блукав і кликав і зойкав і мучив ся отак.

Меч іржа з'їла, дружина сном непробудженим заснула, лише рідне слово остало ся й живе до нині...

Так зачинає ся друга співанка.

Вичитую нераз, щб там у ріднім краю чувати, тай отсей спомин пригадав ся мені:

Високо на скелі тулило ся старе орлине гніздо. Та одного літа зайшло так, що старі зачали війну між собою, а за ними й молоді взяли приклад. От вони, що лише трохи в піре убрали ся, стали дзьобати й бити кігтями одно другого, а потім

з пудьги й лютости далі витягати кімачок по кімачку з гнізда! І не минуло багато часу, як старе гніздо злетіло в пропасть і вірлята розплескали ся на скелі.

Се скінчила ся третя співанка.

Рано прочував я й здавало ся мені, що встаю із смерти.

Потім вийшов я з батьком. Спитав його, як йому живе ся. Він мовчав довго, в кінці став жалувати ся.

— Зле. Таки так эле, що годі виказати. Сам не вмію знайти ладу в тім всім. Нечиста сила опанувала мене... Я став за попи-хача, за машину, що має старати на жінчині та Нюнькові витре-беньки, а мені самому ніде ніякого місця нема. В цілій хаті нема одної пяди, де би я міг спокійно сісти. І до того та побожна відьма вічно жалить мене, що я лиш про себе дбаю. Розваж лише, як ті всі побожні потвори вміють безбожно катувати! Вони обоє з Нюньком ненавидять мене в хаті, раді би не видіти мене. Ота жінка, се стричок на мою шию, се така чорна хмара, що мене морозом проймає й я не виджу перед собою ніякого ратунку. Я не-вільником усього: підлоги, стіни, дверий, години, навіть кожної хвилі. Тут не можна станути в чоботях, там не вільно загово-рити, бо Нюнько спить, там не вільно сперти ся, бо буде люль-кою чути — нічого мені не вільно. Мене на кождім кроці об-гортає страх, власної тіни бою ся... Ходив я давно до адвоката, гадав, що дістану розвід, але він сказав, що розводи дають лише великим панам, а хлоп навіть думати про се не може. Завинив я сам через свій нерозум, дав обмотати себе, тай годі. Взяв собі жінку не під пару тай гадав, що буде така як перша...

Стежкою, садами вийшли ми на цвинтар, до маминої могили.

Було тихо. Сонце цілювало землю, на ній будили ся квітки з медом і запахами. Білі хмарки линули по небі, як лебеді по си-ньому морю.

Незабута дивила ся на нас із тінний дерев.

Старий шелотів :

— Я віз її до лікаря, а вона хотіла вертати до дому і дуже побивала ся за тобою.

-- Хто буде йому співанок вечером співати? Він забанує за мною. Гей, чи знайде ся коли в сьвітї серце, аби відчуло мій біль? Як Назар підросте, то перекажи йому від мене, що я гірко працювала. Видко, за мало я собі ласки в Бога випросила, коли дав мені таку доленьку.

Тут ухопив її кашель і вона зімліла.

Пісня виколисала її і була широко посестрою в радості й смутку, а вона була їй вірна до останнього духу.

Мене взяв такий жаль, жаль без міри, що душа злетіла понад усьо марне на сій землі й тоді з'явила ся мені мати.

Її очі дивили ся на мене, моя безконечна туга воскресила її.

Я побіг до дому і кинув ся з несамовитим розмахом малювати образ.

Так минали дні.

За той час не видів я мачохи ні карлика.

Глибока тишина довкола, на дворі літо, в кімнаті повно світла, а сиджу й дивлю ся в свій твір. Нерухомо придивляю ся грі своєї душі, образи самі приходять, забуті хвили з життя моєї матери.

Найранше вона з нас всіх устає, найпізнійше лягає. Праця й праця.

Отсе ранок. Челядь обідає, синій промінь всуває ся крізь вікно, в поперек хати, стелить ся на головах і снує мрію. Мати задивила ся в нього, хтось озвав ся, вона шепнула: „Тихо“ — й дивила ся далі в той промінь.

Звичайно порає ся сама в хаті й тоді все смутна. В самім розгарі роботи згадає про щось, огляне ся поза себе й стане нерухома як статуя. При шитві відведе руку з іглою, спинить її нарав, задивить ся в призабутий спомин, відтак зітхне тяжко й шие далі.

В лісі жерело, мати йде по воду, та не доріжкою, але все новою стежкою, мохом, куди ще ніхто не йшов.

Поодинокими словами будить покійна в мені душу і пересуває передо мною дивний світ образів.

Лежу хорій, вона на ослоні біля вікна пряде кужіль. Останній промінь силле золотий цвіт на її голову, в хаті тихо, лиш веретено фуркотить і летить рівно довкола, я задивив ся в неї і в небо за її головою і прохаю, аби заспівала що. І вона співає мені, як зорі летять у простір, хлопчина задивив ся в них і посилає за ними свою думку в світлі, а ту думку ловить і ховає вічність.

О нівночи слухаю в просоню й здає ся мені, що в саді вітер шумить смутно. Буджу ся, довкола сутінок, мати сидить у но-

гах, вдивлена в мене і плаче нишком.

Досвіта вернув ся з вічного сну й мені стало лекше. Мати винесла мене на приспу.

Над головою голубе небо, над овидом йдуть довгою лавою білі й рожеві хмари.

— Отсе славне товариство виступає в похід, а онде леви везуть богиню в яснім ридванці, — повідає мати.

По нивах буяє вітер, дівчата мигають серпами, співанка сте-
лить ся далеко як подільський лан, як українська туга.

Ой як ясенько, ой, як миленько,
куди сонінько сходить,
а ще яснійше, а ще милійше,
куди матінка ходить...

Мамо, мамо... Ти одна на сій землі сьвята. Не даром поети оспівують тебе.

Вічність закрила твої очи, як хмара ясні зорі.

Твоя благородна душа покинула мене й полинула білою голубкою на золоті заходу.

Отець сидів біля мене, задивив ся в портрет своєї давньої дружини й поганяв ясні сльози.

— Тепер на старість не маю нікого, лиш її. Нераз у безсонну ніч здає ся мені, що вона стукає в двері, виходжу — довкола темпо, глухо й пусто... Знаю, що не зійдемо ся вже там, тому живу з нею тут. І тону в споминах, тону, потапаю...

— Нераз явить ся мені в сні тиха, лагідна, як давно. — Вибачай, каже, що не додержала я тобі товариства... Дівчатем узяв ти мене в свої пороги, рано вийшла я з тобою в дорогу, а в полудне змучили ся мої білі ніжки й тяжкий сон зломав мене...

Вийшла служниця й сказала, що „пані“ кличуть.

Старий скулив ся й вийшов.

Служниця прятала в кімнаті, глипала на образ, то на мене, я повідів, що хоче мені щось виявити, але внимає ся.

Я зачав з нею розмову, довідав ся, що небіщик її тато служив тут давно, в кінці вона пообзирала ся й шепнула :

— Я би вам щось сказала, але бою ся...

— Кажи, я не видам тебе.

Присадковата постать зігнула ся в куті, буцім стирала по-
рохи ; обгоріле не гарне, але людяне лице було схилене над ро-

ботою, я вчув ось що :

— Пані й панич у великім клопоті, бо гадають, що ви прийшли відібрати свою землю. Перед татом криють ся, бо тато за вами, але ви стережіть ся, бо хочать підплатити якихось людей, звязати вас і відвезти десь, ніби як я се порозуміла, то до такого дому, що в нім тримають варіятив. Все по ночах пані в паничем над тим радять, я се підслухала тай вам кажу, тільки прошу вас дуже, не виявіть мене.

Нам і не снить ся нераз, що сей копає під нами яму, а той ратує.

В якім сьвітї перебував я цілий час ?

Аж тепер зрозумів я, чому мачоха й Нюнько бокують від мене...

Вечеріло. Я вийшов у ліс і ляг серед гущавини. Земля як мати тулила мою журбу.

В сьвітї гамір, праця на зломану голову й ті прокляті години, що рядять і крутять чоловіком, заголомшували мене, а тут дрімучий ліс обгорнув спокоєм.

Прийшла думка про карлика.

Давно, в деяку хвилию розніс би був його кістки, тепер постарів ся я, дивлю ся більше в себе, жите навчило терпливости, Христова наука промовляє до серця.

Хочеш мати колись по правді заслужений той маленький кусник землі — на гріб, то годі думати лиш про те, аби їсти, пити й спати.

Стараю ся так робити, як би се Христос зробив. Що-ж більше я годен ?

Але міняйлів із храма треба прати, ох, прати !

Спокійно й не без серця дивив ся я в душу карлика.

Се-ж, брате, та несила, чорна сила, що давить чоловіка цілий вік, чатує по всіх закутках, аби тебе обграбити, здерти зі шкіри, затоптати в болото. Вона від самої найвищої гори аж до споду тай від коліски, до гробу. Пустиш собі кулю в лоб, ти ще не застив, а чоботи вже стягають з тебе. . Та сила також у нас самих, ми боремо ся з нею як із ворогом у власній хаті й ніколи її не поборемо, бо границі межи злом і добром нема, як нема двох богів: ясного і чорного, лиш один одинокий (і то в ідеї) мстивий тай ласкавий, як одно серце, що орудує чистою й темною кровю в тілі.

Думки блукали як змучені журавлі над морем.

Нараз здубоніло в корчах, як би зьвір гнав за зьвіром, тріск счинив ся близько, я призираю ся — на переді втікає дівчина й хлипає, за нею жене карлик, одною рукою відбиває ся від землі, в другій прут, і котить ся як ярич.

Я схопив ся й заступив дорогу.

Місяць сьвітив на нас, ми дивили ся хвилию один на другого.

— Ти що тут робиш? — проскигдив карлик. — Всюди тебе повно! Носиш ся з потайними плянами — характеристика твого народу й матери!

Я приступив до нього.

— Що верзеш? Поволи...

— Рушай з дороги! — зашипів він і шарнув мене прутом.

Я ймив його за горло й підняв в одній руді. Він метав ся, але я робив тепер своє, розважно й спокійно. Пригнув грабову гилю, обернув навколо шиї й пустив його в воздуху.

По сім обгорнула мене мерзота, я поблукав лісом якийсь час, потім стягив ся й помчав до хати.

Тут стрітила мене несподіванка. Карлик мав за надто сильний карк і руки, аби повісити ся. Він розірвав гилю, полетів тельмом у низ, розповів усе і я саме застав, як він із мачохою дер образ моєї матери в кусні й обоє топтали його ногами.

Вони впали на мене як хижі птахи і се прийшла хвиля, в якій я на безвихідну боротьбу тисячий своїх сїрих днів і тисячий безсонних ночий, здавало ся, знайшов найпростійший спосіб, якого не пробував доси.

Я рушив ся до мачохи, вхопив її за волосє, кинув до землі й обкладав пястуками, при тім завважив блиском, що її тіло як у риса, в якім кісточки не досмотриш ся. Та нараз чиїсь руки обкрутили мене в поясі як вужевкою, я пізнав карлика мені мигнула морока, що обкручує й давить моїх темних братів, і се до вело мене до розпуки.

Я вхопив його за ноги, покладав ним мачоху і кидав до землі як клубком, та він обгорнув рамена довкола голови як пружини й шипів в одно:

— А таки мені нічого не вдієш.

Моя лють перейшла в божевіле.

Отсе я знов на чужині.

В рідну україну не верну ніколи.

В самоті й скуці ковтаю гіркий жаль.

Так минають дні за днями.

А ночами переслідують мене видіня.

Десь серед темряви стає в полум'ю гніздо гадюк, я тікаю в долину, передо мною тінь аж до краю світа купає ся в крові на спаленій, потрісканій землі, ніде ні корчика, ні билини, я падаю по провалах, а за мною з гори, від попалу котить ся голова карлика.

Лише скрию ся де, спочину на хвилику — бісова голова летить за мною.

Так стратив я образ матери.

Душа стала плоха, він не являє ся мені, я не годен відновити його.

П. КАПЕЛЬГОРОДСЬКИЙ.

С О Н.

Раз недужому приснилось,
Що прийшла ти серед ночі,
Надімною похилилась
Зазираючи у очі.

Лоб горячий мій покрила
Ти холодною рукою,
І тихенько шепотіла:
„Спи тихенько! Бог з тобою!“

Я прокинувся. Сумно стало
Серед стін холодних, білих.
Чутно серце замирало
Десь у грудях наболілих.

Голова в огні палає...
Я даремно озирнув ся:
Ні душі кругом не має!
Гей, на віщо-ж я проснув ся?...

О. КОВАЛЕНКО-ЖУРБЕНКО.

ОДИНАЦЯТЬ ДНІВ НА ПАНЦИРНИКУ

„КНЯЗЬ ПОТЕМКИНЪ ТАВРИЧЕСКІЙ“.

II.

Другого дня о 5-ій годині ранку мене розбудив поклик вахтенного унтер-офіцера, що розітнув ся на верхньому помості :

— Уставать, койки прибрати, умивати ся !

У нівдрімоті я прислухав ся до звуків прокидаючого ся на кораблі життя. Усе йшло по звичайному порядку: ось розітнули ся протяжні, лагідні звуки ранішньої молитви, слідом за нею почув ся тупіт ніг матрозів, що розходили ся в різних напрямках, потім усе затихло, — команда заходила ся пити чай. По кількох хвилинах знов усе заворушилось: почалась приборка.

— В маш-и-ині! Пустити донку ¹⁾ на поміст! — розітнув ся чийсь гучний голос, що віддавав із помосту через машинний люк звичайний наказ. Через хвилину почув ся шум води, що лила ся з шлангів на номіст і шуршання швабр.

Усе було о стільки звичайно, що все, що скоїло ся учора, знов здало ся лише сном. Але та ілюзія тревала недовго; я відкрив очи, а дійсність стала передімною у всьому своєму значінню: біля дверей на кріслі сидів вартовий, з рушницею на колінах, зі схиленою на груди головою; він спав безтурботним сном; по канапах у всіх кутках лежали офіцери; деякі з них спали, инші дивили ся апатично поперед себе. Щось ніби пригноблюче було в сій обстанові. Мною опанувала тупа туга. Щоб розважити себе, я встав, підійшов до відкритого пушечного порта і виглянув у нього. Перед моїми очима був чудовий краєвид: від панцирника до берега простягалась зеркальна поверхність дрімучого залива, над якою блискаючи на сонці білими крилами кружили ся чайки; де-не-де білїли ся паруси човнів рибалок, а крізь синїй димок ранішнього туману видніла ся красуня-Одеса з її зеленими садами, чудовими будинками, високими церквами і цілим лісом маштів великих і маленьких суден, що стояли у порті.

Я мимоволі перенїс ся думкою у сей осередок кипучого життя

¹⁾ Помпа.

і не міг одірвати погляду від сеї чарівної картини, поки мою увагу не звернув на себе гурток чайок, які плещучи крилами о воду і підіймаючи страшений вереск, однімали щось одна в одної. „І між ними те-ж“, мимохіть подумав я, відходячи від порта. Умившись у каюті я знов повернув ся у кают-компанію, де один за другим підіймали ся зі своїх імпровізованих ліжок офіцери.

Коло осьмої години вістові подали нам чаю і хліба, і ми, сівши круг стола взяли ся до їжі.

Почули ся знайомі згуки рожків і барабанів, які супроводжують звичайно піднесення фляги. Давін на помості ударив вісім раз. На лицах деяких офіцирів з'явила ся сумна усмішка: ще вчора в сю саму годину вони були, так сказати, головними дієвими особами сеї щоденної церемонії піднесення фляги, а сьогодні вона відбуваєть ся без їх участі.

Отака то доля зрадлива!

Усі були певні, що по піднесенню фляги нас звезуть в Одесу, як те нам сказали учора, і тому коли у кают-компанію увійшов Матюшенко, деякі з офіцирів звернули ся до нього з питаннями про те. Він заспокоїв їх кажучи, що питання про те порішене командою, але папам офіцирам доведеть ся подождати того часу, коли ті, що стоять на чолі кермування панцирником, признають для себе зручним те зробити. Но волі чи по неволі усі мусіли на те згодити ся і порішили вже бідше про те не здіймати питання.

Від Матюшенка я довідав ся, що тіло Вакуленчука відвезли і що воно тепер лежить на березі куди сходить ся сила народу; що в Одесі уже кілька день неспокоїно поміж робітниками і приходить часом до кривавих конфліктів між ними і поліцією, яку підтримує військо. Він сказав також, що на чолі кермування панцирником стоїть комісія з кількох обібраних усею командою матрозів.

Можна було догадувати ся, що комісія виробляє якийсь плян, який так або інакше буде звязаний з подіями в Одесі.

Тимчасом від берега стали простувати до панцирника шлюпки і яхти з яайріжноматнійшою публікою: там були мужчини і жінки, старі й підрустки, студенти-гімназіясти, робітники. Деякі приходили на панцирник, другі тільки причалювали до трапів¹⁾, треті любували ся незвичайним видовищем сеї пливучої републики, на

¹⁾ Трап — драбина, по якій сходять на поміст судна.

більш менш значному віддаленню, не відважуючись підплисти ближше. З багатьох шлюпок передавали на корабель усякі приноси: тютюн, цигарети, чай, цукор і навіть цукорки. Біля трапів усе більше й більше зростало оживлення: одні шлюпки відходили, другі причалювали, вигражались усякі пакети, коробки і просто клунки з жертвами. Звідусіль несли ся привітні поклики: „Хай жие свобідний „Потьомкин“! Хай жиють свобідні матрози! Хай жие наредне правліїне!“ і инше. З помосту від часу до часу гриміло „Ура“...

Через який час від берега одійшов воєнний катер і став прямувати до панцирника. Там видно був хтось із представників власти. Справді, коли катер підійшов ближше, на ньому можна було розглядіти капітана над портом Одеси. Однак ще на значному віддаленю катер повернув і пішов назад, бо з помосту „Потемкина“ варта дуже виразно дала зрозуміти капітану, що підходити ближше було би для нього зовсім небезпечно. По тім уже ніхто з властей не пробував підходити до нас.

Коло 9-ої години нашу увагу звернув на себе пароплав — як було видно, вугільщик, — що помалу прямував до нас. На мостику ¹⁾ стояв капітан, а увесь поміст був укритий робітниками, які ще здалека витали матрозів, махаючи шапками. Коли-ж пароплав наблизив ся, що можна було чути голос, над заливом розітпули ся поклики робітників і матрозів.

— Хай жие „Потьомкин“! — несло ся з пароплава.

— Хай жие свобода! — гриміло на панцирнику.

— Хай жиють повставші матрози!

— Хай жие робочий нарід!

І усе се укривало ся могутнім „ура“, що не змовкало, аж поки пароплав не причалив бік до боку до „Потемкина“. Виявило ся, що на пароплаві було коло десяти тисяч пудів вугля, що його купила команда у володільця.

Поки лаштували ся до перегрузки вугля, я через відслонений гарматний порт завязав розмову з робітниками, які дуже охоче ділили ся тим, що у них наболіло на душі за останні трівожні дні. Біля тих, що балакали зі мною, швидко згуртувала ся значна група робітників. Деякі з них лише прислухали ся до розмови, другі вставляли від часу до часу свої уваги. Кілька чоловік один

¹⁾ Мостик — надбудова на судні, де звичайно стоїть капітан.

поперед другого розказували про події останніх днів. Ось що виявляло ся в їх оповідань.

Уже півтора місяця тягнеть ся майже безперестанний страйк по усіх фабриках та заводах Одеси; від учора він став загальним. Приводом до того було кроваве спітканнє робітників із поліцією та козаками підчас уличної демонстрації 13-го червня. Тепер між робітниками і поліцією відбувають ся раз-у-раз бійки, при чім робітники часто беруть ся до здвигнення барикад. Через давнішній страйк поміж робітниками панує страшений недостаток і вони дійшли до крайнього ступня розпуки. „Потемкинъ“, мов добрий геній, з'явив ся нежданно у найкритичнійший момент.

— Само небо послало до нас сей „вільний панцирник“! — казали робітники.

Потроху розмова стала дотикати ся усе більше та більше загальних тем, і тут уже, як оратори, виступили певно найсвідоміші. Казали про тяжке становище у Росії пролетаряту і селянства, про огидливість задля всіх робочих мас сучасного ладу у Росії, про конечність завоювати врешті задля усіх народів волю і право на людські умовини життя, — говорили багато, гарно і широко. Ніколи мені не доводило ся бачити такого запалу, такого незвичайного піднесення духа, і я мимоволі любував ся на сих сильних, відважних та щирих людей.

Коли усе налагодили, взяли ся до перегрузки вугля. Робота закипіла: матрози та робітники весело бігали з важкими повними мішками, мов забавляючи ся, немов то була не важка робота, а якесь грище.

Години через дві вуголь перегружено, і пароплав разом із робітниками почав відходити від пас. Знов з обох боків почули ся привітні поклики, знов залунало „ура“, що не змовкало, аж поки пароплав не відійшов геть аж до берега...

* * *

Між 4-ою і 5-ою годинами ми нараз помітили, що команда заворушила ся: один по другому матрози вибігали по трапам на верхній поміст, відкіль до пас допосив ся гомін юрби. Я підійшов до дверей і у одного з матрозів, що пробігали мимо, епитав, що стало ся. Він сказав, що сигнальщики зобачили на обрїю якесь воєнне судно, що прямує сюди; поки що можна бачити у люнету,

що то не панцирник. Де-хто думає, що то розвідочне судно, що його нослано попереду ескадри.

Одначе по кількох хвилинах виявило ся, що то йде маленьке портове судно „Вѣха“, що служить для того, аби розвозити по всіх чорноморських маяках усі потрібні матеріяли. Тому, що се суденце не було зовсім небезпечним для „Потемкина“, то команда заспокоїла ся і дала йому підійти і стати на якор недалеко від нас.

По кількох хвилинах від „Вѣхи“ відійшла шлюпка і стала прямувати до панцирника, в ній крім гребців сидів офіцер, у якому хтось із нас впізнав команданта „Вѣхи“. Шлюпка причалила до трапу і командант вийшов на поміст. По десяти хвилинах від „Вѣхи“ до нас ішла друга шлюпка, в якій сиділи вже всі офіцери того судна. Швидко і вони були у нас на помості. Що було там, ми не могли того знати, але ми були спокійні що до них, бо по настрою команди можна було догадувати ся, що ніякого насильства з ними не буде зроблено. Справді по кількох хвилинах ми побачили усіх їх з командантом на чолі на нашому катері, що ніс їх до Одеси. Усі вони були без зброї і погонів.

Хтось згадав, що на „Вѣх-ї“ повинна бути жінка старшого офіцера „Потемкина“, Гіляровського разом із своєю дочкою, бо ще у Севастополі вона казала, що прохати-ме дозволу зробити подорож на „Вѣх-ї“. Я подивив ся туди в відслонений порт, і справді там на помості я помітив знайому мені струнку постать пані Гіляровської і біля неї малу дочку. Обидві вони, як видно, в великій турботі, безпомічно кидались то в один бік, то в другий. По кількох хвилинах до трапу „Вѣх-и“ підійшла приватна шлюпка, в якій сиділи два студенти. Якийсь час вони мабуть перебалакували з панією Гіляровською, потім вона разом із дочкою зійшла в шлюпку, і вони усі поїхали до Одеси. Якийсь матроз сказав нам, що її ще поки не сповістили про смерть чоловіка, що ті два студенти взяли ся відвести її на беріг і вже там розказати про все, що повстало на нашому панцирникови. Таким чином полонено „Вѣху“, яка була другим по торпедовцю трофеєм „Потемкина“.

Над вечір число сторонніх і цікавих стало зменшувати ся: ті, що були на панцирникови один по другому з'їзжали, посилаючи матрозам на прощання горячі привітання. Остання шлюпка поплила до берега і на панцирнику стало тихше.

Обличя матрозів, хоч і серіозні як і попереду, були якось-то

більше оживлені; в очах світила ся рішучість і свідомість важливості подій, що повстали у нас і повстають скрізь навкруги. Чуло ся, що настають історичні задля Росії дні, і мені було не виразно прикро моє пасивне становище на цьому революційному кораблі. Я годен був заздрити першому ліпшому матрозови...

Тим часом смерок став згущати ся, спускала ся темна південна ніч.

Я сів біля відкритого гарматного порта, відкіль повівало приємною прохолодою, і став глядіти на огоньки Одеси, що блистїли у темряві. Від берега доносив ся якийсь невиразний гомін і покрики юрби, що часом дужчали, то знов затихали. Видно,зовнішній спокій дня був якось порушений...

Ось почули ся навіть вистріли з рушниць... Зворушена уява стала малювати мені найнезвичайніші образи. „Може се вона — справжня революція? Може там бєть ся узброеий нарід з урядовим військом? Може приступом силкують ся здобути военний арсенал?“ — мимохіть думало ся мені, і я з нанруженнем ловив кожний згук, що долїтав відтіль до мене...

Вистріли ставали усе частїйші, гомін юрби усе дужчав...

Нараз у темряві блиснув червонуватий огонь, освітивши клуби багрового диму: щось там на березї займало ся... Згодом у кількох місцях стали виривати ся огняні язики, які потім злипли ся в ярке полумя, що далеко павкруги освічувало беріг. Через якийсь час спалахнуло в другім місці, потім у третьому. Було ясно, що пожежа не була випадком, а виникала як результат підпалів.

Не пройшла й година, як уся набережна була вже в огні: горїли пристанї торговельних пароплавів, товарні шони і навіть кілька приватних суден, що стояли у портї. Се було величне і разом із тим страшенне видовище. Велитенські огняні язики, вириваючись з-під дахів горючих будинків, крутили ся мов у шаленій злобі і відриваючись від полумя тонули в повітрі; від будівель, що валили ся, від часу до часу здїймали ся до неба величезні снопи іскор; густий дим, клубами крутячись над полумям, підіймав ся до гори і багровою пеленою висїв над містом; перелякані невиданим видовищем чайки з тривожним скигленнем шугаючи над заливом то зникали в тіни прибережних гір, то знов блискали своїми черевами в червонім зареві пожежі...

На фонї невиразного гомону, що доносив ся з берега, різко

визначали ся сальви з рушниць, які було чути усе частійш та частійш...

Що там дієть ся? Хто і з якою метою підпалив місто? Що означають сї вистріли? Одно по другому ставали передімною сї питання, і я даремно шукав на них відповіді. Матрози, до яких я звертав ся, надіючи ся дізнати ся чогось, як було видко, не розуміли нічого не менш мене...

* * *

Коло десятої години у кают-компанію війшов Матющенко з двома матрозами. Офіцери, ніби відгадуючи по многозначно по-важному виразу його лица, що він має сказати щось важне, обступили тих, що увійшли. Матющенко позирнув навкруги, ніби хочачи упевнитись, що всі тут, і звернув ся до нас з отсими словами :

— Панове офіцери! Команда „Потемкина“ рішила звести вас на берег; але периг ніж се виконати, вона доручила нам звернути ся до вас із питанням: чи не схоче хто будь із вас прилучити ся до повставших матрозів і разом із ними стати за сьвяту справу визволення усіх народів від клятого гнету царського уряду, щоб побідити або вмерти за свободу, як то порішила уся команда!

Наступила павза. Таке предложение було для нас зовсім несподіванкою, і всі офіцери, як видко, були здивовані ним. Мені те-ж до сеї хвилини і на думку не спадало, щоб було можливе таке відношення до нас після всього, що скоїло ся, і мною тепер опаувало незвичайне зворушення: я почув, як у мене в грудях застукало серце... В уяві нараз розвернули ся передімною широкі і блискучі перспективи: адже се може настала вже та жадана година, коли військова сила готова стати на бік покривдженого люду і дожидає тільки геройського приводу, щоб повернути свою зброю проти гнобителів народу і нанести останній удар російському абсолютизмови. Може „Потемкин“ буде тою іскрою, від якої спалахне полумя всенароднього повстання за свободу і кращу будучність усіх народів російської держави! Так неже-ж тепер, у сей може історичний момент, коли сама доля вводить мене на славну путь боротьби за сьвяте діло свободи і справедливости, я відійду на розпуттє і відтіль спокійно дивити му ся на великі події, що проходить-муть перед моїми очима?

Невже-ж тепер думати лише про спасення свого життя, хоч би й ціною своєї совісти і горожанської честі? Ні, я не поїду в „Шотемкина“!

Я хотів було вже объявити своє рішення, коли нараз з відкілься із глибини душі неначе виринув сумнів: а чи справді сі три, що прийшли до нас, являють ся виразниками бажання усеї команди? А що, коли завтра знайдуть ся поміж матрозами такі, що дивити-муть ся на мене як на стороннього чоловіка в їх дружній громаді? Я зараз же рішив сказати про те Матющенкови.

— Слухайте, Матющенко, — сказав я, — я усією душею належу до того славного діла, яке ви усі рішили розпочати, і лічыв би не то за честь, але й за щастє розділити з командою спільну долю. Але мене турбує непевність: чи не знайдесть ся серед ваших семисот з гаком товаришів людей, які не зможуть побідити в собі недовіря до мого офіцерського звання і дивити-муть ся на мене як на стороннього і зайвого чоловіка?

— Одійдїм на бік, — сказав мені Матющенко, — я скажу вам кілька слів.

Ми одійшли з ним у куток і він понизивши голос звернув ся до мене:

— Ви, звичайно, розумієте, що з нашого боку було-б не тактовно ставити перед усією командою на порішення питання про поклик — прилучити ся до нас лише кого-будь із офіцерів після вибору і через те було порішено звернути ся з сим покликом до усіх офіцерів. Але я мушу вам сказати, що команда не то що не бажала-б майже нікого з них бачити з нами на панцирнику, але багатьох не лишила би тут навіть і в тім разі, коли-б вони — що неможливо — висловили таке бажання. Що до вас, то я даю вам своє слово, що уся команда як один чоловік буде рада прийняти вас у наш гурт як товариша. Коли хочете, то я через яку годину принесу вам підписку в тому від усієї команди.

Чи-ж можна було ще вагати ся?

— Ні, не треба мені підписки, — одповів я, — я охоче вірю вам на слово і остаю ся.

Матющенко міцно стиснув мені руку.

— Я знав, що ви так зробите! — сказав він, і його лице освітіло ся усмішкою...

Ми підійшли до офіцерів. Вони все ще нічого не одповідали. В тім мовчанню чула ся якась ніяковість. Здавало ся, що вони

вагали ся, але я бачив, що те вагання відносило ся більше до форми їх відповіді, ніж до її змісту.

— Ну, що-ж, панове? — звернув ся до них Матющенко.

Ніби в відповідь йому я сказав звертаючись до депутації:

— Я прошу вас, панове, переказати усім товаришам, що я з радістю приймаю закликанне остати ся на „Потемкинї“ і з свої хвили готов душею і тілом служити нашому сьвятому ділу.

Усі офіцери здивовано подивили ся на мене. Хтось із тих, що стояли біля мене, прошепотів мені:

— На віщо ви се робите?

— Я роблю так, як підказує моя совість, — відповів я йому.

На перед вийшов молодший лікар Голенко і звертаючись до депутатів сказав:

— Я як лікар, не лічу себе в праві лишити тих хорих і раних, які є на моїх руках і через те-ж застаю ся.

Депутати привитали його заяву.

Була черга на остатніх. Деякі з них заявили просто, що не знаходять у собі досить рішучости на такий крок; иньші говорили щось невиразне про жінку й діти або й просто відмовчали ся та пішли лаштувати ся до від'їзду.

Депутати довше не ждали і пішли, сказавши мені й лікарю, що наші заяви вони зараз же перекажуть усій команді.

Через кілька хвилин по їх відході до мене підійшов інженір-механік Калюжнов. Се був молодик, якому ледви минуло 21 рік, і який тільки що скінчив кронштадську воєнно-морську технічну школу. Він одвів мене на бік і сказав:

— Я те-ж застапу ся з вами.¹

— А чи-ж ви обміркували добре свій крок? — запитав я його. — Ви повинні пам'ятати, що лишаючи ся тут ви, так сказати, ідете на все.

— Я все-ж таки зостану ся, — сказав він рішучо.

— В такім разі я перекажу ваше рішення команді.

В сей час увійшов Матющенко.

— Панове Коваленко і Голенко, комісія просить вас прийти в адміральське помешкання, де вона зараз засідає, — промовив він, звертаючись до мене і до лікаря.

Ми обидва зараз пішли туди...

Матющенко широко розпахнув перед нами двері, і ми ввійшли

в адміральське помешкання. Там довкола довгого стола сиділо душ двадцять матрозов і троє незнайомих мені цивільних; один із них потім лишив ся в Одесі, другий, що назвав себе „Кириллом“, був представник від групи робітників, третій, що називав ся „Івановим“, прийшов на панцирник від Одеського комітету Російської соціально-демократичної робітничої партії. Сі два останні увесь час оставали ся на „Потемкин“ і приймали в усіх справах діяльну участь.

Отсі всі, що сиділи біля стола, і творили, як я догадав ся, комісію. Уся остання частина помешкання була нановиена матрозами, які цікавили ся засіданням.

Як тільки ми увійшли, розмова увірвала ся і всі очи звернули ся на нас. Той, що був за президента на засіданню, встав і звертаючись до нас сказав:

— Команда ескадренного панцирника „Князь Потемкинъ Тавричеській“ однодушно витає ваше прилучення до неї на спільне діло боротьби за свободу усіх народів і виголошує з сього приводу своє щире задоволення!

— З огляду на те, — говорив він далі, — що тепер уже пізно, ми завтра познайомимо вас із нашими плянами і з теперішнім станом річий на панцирнику, а тепер ви зовсім вільні і можете лаштувати ся на ніч, де хочете.

Ми подякували команді в особі президента засідання за довіре і сказали ще раз те, що вже казали депутатам, а потім я заявив про бажання Калюжнова. Президент одповів, що вони про се мусять порадити ся, а про рішення повідомлять.

Потому ми пішли.

Коли я війшов у кают-компанію, офіцери лагодили ся відїздити. Від часу до часу деякі з них підходили до відкритого порта і в трівогою поглядали на палаючий беріг. Там, як і попередю, скаженіло полумя, кидаючи на хмари, на верхки прибережних хвиль зловіщий кривавий відблиск; і тепер чути було сальви з рушниць.

Побачивши мене деякі з офіцирів звернули ся до мене з проханем замовити у комісії, щоб їх відвезли в найбезпечніший пункт. Я обіцяв їм і пішов до адміральського помешкання. Комісія як раз скінчила засідання і розходила ся. Дехто підійшов до мене і я довідав ся, що команда не знаходить ніякої підстави не зоставити Калюжнова в своїм гурті, коли він виголосив таке ба-

жансь, хоч його тут ніхто ще й не знає.

Я взяв ся переказати йому се рішенне і став радити ся про те, куди краще звезти офіцирів. По коротенькій раді порішили пропонувати їм зостати ся на панцирнику до завтра рана, бо в ранці буде видійше, куди краще їх відвезти. Потім я пішов до офіцирів, які дізнавшись від мене про се рішенне, покійно стали лагодити ся на ніч у кают-компанії на канапках.

Я одвів на бік Калюжнова і повідомив його, що його рішенне зостати ся на панцирнику команда радо прийняла.

Тепер мене стала турбувати думка: коли звістка про те, що постало на „Потемкинї“, дійде — та ще й, як завсіди буває, у цілком перекрученому виді до моєї матері, яка була в сей час в одному з глухих сел України, і через те я порішив, щоб позбавити її завчасної тривоги, попрохати одного з офіцирів перше послати їй, як тільки то буде можливо, телеграму про те, що я живий і здоров, а друге, переказати його товаришам моє проханне не розповідати про мене поки що нічого, крім того, що я живий і вістав ся на „Потемкинї“. Мені було обіцяно виконати обидва мої прохання.

Деякі з офіцирів стали було мене розпитувати про мої особисті наміри, про пляни комісії, але тепер усі вони здавали ся мені такими далекими й чужими, що мені зовсім не хотіло ся підтримувати розмову, і я поспішив піти до себе у каюту.

Вражіння останніх двох день так утомили мене, що я не роздягаючись повалив ся на ліжку і швидко заснув мов убитий...

Було уже по сьомій годині, коли я прокинув ся. Скоренько умившись, я вийшов до кают-компанії, де знайшов інженір-механіка Назарова. Він був одягнений і видко лагодив ся з'їзжати.

— А де-ж иньші? — спитав я його.

— Вони вже на помості: зараз з'їзжаємо.

Ми попрощали ся з ним; на поміст я не пішов. Назаров вийшов, а через хвилину біля борта почув ся гуркіт гвінта парового катера, що відходив.

— Ну, от і з'їхали, — подумав я і почув па душі якусь полехкість.

Коли катер уже від'їхав, я згадав про Калюжнова: з'їхав він, чи зостав ся? Я хотів піти на поміст, щоб там спитати, але саме в той час він з'явив ся у дверях.

— Ви зостали ся! — звернув ся я до нього.

— Зостав ся, — коротко відповів він.

— Ну, то вже будемо тепер ділити у купі усе, що пошле нам доля.

Нам подали чаю, і ми сіли з ним і з лікарем, що те-ж увійшов у кают-компанію, за стіл.

Обидва мої компаніони мовчали: лікар що хвилі схоплював ся, швидко прохожував ся кілька раз назад і наперед, неначе щось розважаючи, і знов сідав; Калюжнов, здавало ся, був замислений. А мені стало якось весело: не було більше при дверях вартових, не видко було змучених обличчів офіцерів, не чути було їх зітхань і причитувань про жінки й діти; матрози, яких я встиг бачити, дивили ся бадьоро. Я швидко скінчив свій чай і вийшов на поміст, щоб там побалакати з ким із комісії.

Там я застав уже гостей з берега, які привезли вістки про страшну минулу ніч. По їх оповіданням учорашні події малювали ся так: над вечір у порт стали збирати ся босяки. Між ними швидко з'явили ся якісь темні особи, може навіть провокатори, які відкрито стали кликати до погрому. При тому стихійному нахлії до руйнування, який живе в душі сих справжніх піддонків суспільства та при тому розворушеному настрою, який опанував усім населенєм Одеси, сим привідцям було зовсім нетрудно розхвилювати сю товпу.

В відповідь на їх поклики маса босяків найперше кинула ся на урядові горілчані склади, розграбувала горілку і перепила ся. Потім почала ся вже справжня оргія: п'яна і жадна чернь розбивала, рабувала й палила все, що попадало їй під руки. Деякі тут же на на вулиці скидали з себе своє дранте і одягали наробовану одіж; коробки й бочки з бакалійним та гастрономічним крамом розбивались о брук і те, що було в них, пожирала з жадністю юрба; опорожнені фляшки від вина літали над головами і розбивали ся о мури будинків.

Даремно робітники молили босяків скінчити те безглузде буйство; даремно потім вони силкували ся силоміць спинити їх, — озвіривша чернь, здавало ся, згубила розум і не знала більше ніякого впиу.

Врешті прийшло військо. Грюкнули сальви. Ранені і вбиті падали десятками. В нестямі від страху деякі кидали ся просто в полумя і там згорали. Чути було несамовитий стогін і дикі крики...

Цілу ніч не спиняла ся та оргія божевільства й жаху, і лише досвіта юрба потрохи почала розбігати ся. Жертв салдатських куль і огню лічать сотнями.

Сьогодні в місті страшенно пригнічений настрої. Безглуздий погром виіс дезорганізацію в революційні сфери і деморалізував військо. В Одесі оголошено воєнний стан. І доси прибувають усе нові та нові роти салдатів. Уже тепер відбувають ся кроваві конфлікти між народом і військом на вулицях. Сьогодні чекають справжнього вигублення робітників.

Таким чином положення річий ставало ся все більше та більше поважним, треба було діяти щось рішуче.

Я з Кирилом та з деякими членами комісії пішов у кают-компанію, щоб там побалакати. Від них я довідав ся, що вчора робітники пропонували висадити десант, щоб разом з озброєним народом заволодіти містом. Се на їх думку було зовсім можливо, бо військо вчора було ще небагато; та крім того на частину його можна було надіятися, як на союзників. Але матрози на те не згодилися, бо висадка на беріг не то що п'ятисот душ, як то казали робітники, але навіть і двохсот знесила-б панцирник, тоді як в хвилипи на хвилину можна було чекати приходу ескадри, в якую може доведеть ся вступити у бій; хоч із другого боку є надія на те, що бодай деякі з її кораблів прилучать ся до „Потемкина“. Так чи інак треба було з'ясувати відношеня ескадри перше, ніж брати ся до яких рішучих вчинків на березі. Я згодив ся з тим, що такі міркування мали поважну підставу. Одначе сьогодні не можна було не чинити чогось з огляду на поважність становища робітників на березі.

Отже поки рішити се питання, треба було зібрати усю команду, щоб підняти в ній дух, бо й серед неї помітно було якесь вагання: темні сили в особі кондукторів і прихильної до них частини матрозів встигли уже отруїти найслабші душі отрутою сумнію і страху за власну шкуру...

Впродовж моєї розмови з товаришами Калужнов сидів недалеко і уважно прислухував ся. Коли-ж вони пішли клопотатись про збір команди і я zostав ся сам, він підійшов до мене і з дуже затурбованим виглядом забалакав зі мною.

— Олександр Михайлович, я бачу, що я зробив нещасливу помилку, zostавши ся на панцирнику. Слухаючи вашу розмову з матрозами, я переконав ся, що я зовсім не так зрозумів учора на-

міри команди. Все се, про віщо ви зараз розмовляли, певно знайо́ме вам і близьке; мені воно зовсім чуже, і я зовсім не знахо́жу в собі ні підготовки ні рішучості діяти з усіма вами заодно. Я дуже прохаю вас посприяти у комісії, щоб мене звели на берег.

В першій мент мною опанувала досада на нього: чому-ж було завчасу не зважити того свого кроку і не вияснити собі всього стану річий? Але дивлячись на його змучене лице, бачучи його щире замішанє, я не міг не почути жалю до сього наївного хлопчини. Крім того я по часті винуватив себе в тім, що ще вчора не вияснив йому усього зміслу його рішення зостати ся на панцирнику. Я пообіцяв йому зробити все можливе заля того, щоб його прохання було виконане, і подав ся було до виходу, коли почув, що мене хтось кличе. Я озирнув ся, — то був прапорщик Алексеев.

— Олександрє Михайловичу, — звернув ся він до мене, — а що як би тепер подати ся куди будь у чужосторонній порт, наприклад у румунський — Кюстендже, про який казав прапорщик Ястребцев? Я думаю, що команда згодила ся б на се, як би ви їй те пропонували.¹⁾

Треба сказати, що коли ще зараз по катастрофі у Гендровськім заливі „Потемкин“ зняв ся з якоря, офіцири, що були під вартою, були певні, що ціль того походу — якийсь чужосторонній порт, куди команда хоче втекти. Сю гадку офіцири не залишили ще в перший час по приході панцирника в Одесу: думали, що тут команда хоче поповнити лише необхідні запаси для того походу. Офіцири перебирали в пам'яті знайомі їм турецькі і румунські порти. Прапорщик Ястребцев нагадав між иньшим про Кюстендже або Костанцу, яку стали навіть шукати на карті. Алексеев, який здебільша був у кают-компанії, звичайно, намотав собі на вус ту розмову і певно вже з того мента почав пропагувати в прихильних йому сферах матрозів та поміж кондукторами ідею походу в Румунію.

¹⁾ Товариш Кирило у своїх споминах про події на »Потемкин« (див. Органь Росс. Соц.-дем. раб. партії »Начало« 1905 № 7 і далі) помилково приписує авторство думки про похід у Румунію лікарєви Голенку, прапорщику Алексєєву та мені. Також він цілком неточно передає мою розмову з ним із приводу ідеї про той похід. Думаю, що та помилка з'явила ся наслідком того, що товариш Кирило через довший час по тих подіях хотів собі вияснити те, що було йому не зовсім ясно, або й зовсім невідомо, бо відбуло ся до його ще приходу на »Потемкин«.

Отже через те все я не був здивований почувши від Алексєєва таку розмову.

— Команда тєнер надїєть ся на прилучєннє до „Потємкина“ що найменше деяких кораблїв, — сказав я йому. — Я те-ж вірю в можливість такого прилучєннє і через те уважав би для себе за злочин пропонувати командї втікати в Румунїю тєпер, коли перед нами відкривають ся такі широкі проспекти. На похід у Румунїю можна дивити ся, як на останній вихід, коли-б наприклад „Потємкин“ потерпів якесь лихо від ескадри. А тєнер команда зовсім не в такому настрою, і через те не раджу й вам балакати проміж нею про похід до Румунїї.

Алексєєв не перечив; змінивши тон, він почав благувати мене про те саме, про що тільки що просив і Калюжнов. До сього пікчемного чоловіка в мене не було навіть і жалости; але я розумів, що він був на панцирнику не тільки зайвим, як Калюжнов, але й шкідливим, бо від нього, як і від кондукторів, можна було сподівати ся усяких інтриг. Я був би дуже рад, коли-б „Потємкин“ позбув ся сього балаєсту і через те обіцяв і йому побалакати що до його прохання.

Я рішив ся не звертати ся з тим до комісії, а порадити ся поперед у Матющенком і ще де з ким із товаришів. З тим наміром я вийшов на поміст, де й знайшов усіх, кого мені було треба. Але як тільки я виклав прохання Калюжнова та Алексєєва, усі в один голос сказали, що звести їх тєпер неможливо: Калюжнов уже був відрекомендований перед командою як той, що добровільно зостав ся; на Алексєєва, хоч він і був ще перший момент деякими матрозами примушений узяти на себе ті обовязки, команда уже привичаїла ся тєпер дивити ся як на команданта, що вже примирился зі своїм новим становищем. Отже коли-б їм було тєпер дозволено зїхати з панцирника, команда, серед якої і так уже є велика частина таких, що вагають ся, узяла-б те за лиху ознаку і певно збаламутилась би. Хоч також усі ті, з якими я радив ся, згоджували ся з тим, що і Калюжнов і Алексєєв не тільки не потрібні задля діла, але навіть і шкідливі. Я не міг не признати такі аргументи цілком підставними, і через те порішив поки що сього питання в комісії не підіймати, а Калюжнову та Алексєєву сказав, що їх прохання тєпер не може бути виконане, але що я — коли тільки се буде можливе — знов здійму про те питання. Отже за увесь час я так і не міг вибрати такої нагоди, щоб можна було

виконати ту обіцянку; а Калюжнов та Алексєєв усі ті одинацять день просто мучили мене, — один своїм убитим виглядом, а другий безперестанними проханнями поклопотати ся за нього перед командою...

Але ось почув ся гуркіт тарабаців, що били на збір, і я пішов на бак¹⁾, куди поволі стала збирати ся команда.

Там я стрів Кирила. Він очевидно був чимсь затурбований.

— Ну що? — звернув ся я до нього.

— Не дуже добре, — відповів він — між командою щось починаєть ся нелад.

Я ще з ранку помітив, що між ними нема такої згоди, яку я уявляв собі вчора у вечері підчас мого рішення зостати ся на пачцирнику. Слова Кирила стурбували і мене, тим більше, що я ще не встиг орієнтувати ся у тім своїм повім становищі і розібрати ся у всіх деталях пової організації життя в сій войовничій рєпублиці, яка тільки що народила ся.

— Відкілясь виникла ідея іти в Румунію, і я боюсь, що вона збаламутить частину команди, — казав він далі.

— То ви ще не маєте чого турбувати ся, — сказав я, — бо та ідея виникла не серед команди: балачка про похід у якийсь чужосторонній порт була лише між офіцерами тоді, коли вони ще були під вартою і коли нікому з них не були відомі наміри комісії. Правда, — казав я далі, — Алексєєв, який певно намотав собі на вус дещо з тої балачки, закидав ще й сьогодні мені про Румунію, але я сказав, що команда, о скількики я встиг довідати ся, має зовсім иньші наміри і зовсім інакше настроєна. Я не думаю, щоб він рішав ся пронагувати ту думку, бо я того не радив йому в його власнім інтересі.

— Отже тим часом балачка про те вже чуєть ся і поміж кондукторами, — сказав Кирило.

Виходило, що Алексєєв таки не дрівав.

— Але, — утішав я його й себе, — мені здаєть ся, що тепер та ідея не може мати успіху між командою, хоч би Алексєєв про те й дбав. Хиба трапить ся щось недобре...

Так балакаючи ми попрямували до товпи матрозів, що вже збирала ся. По середині стояла купкою комісія; круг неї групувала ся команда, що все висипала ся зо всіх люків. Швидко напов-

¹⁾ Передня частина верхнього помосту.

нив ся увесь поміст бака; деякі повилазили на вежу дванадцяти-цалевих гармат. Лиця у всіх були поважні; очи з сподіванем були звернені на комісію. Коли всі були у зборі, Кирило, що повинен був говорити першим, виліз на той самий кнехт, з якого позавчора промовляв до команди командант. Здержана розмова замовкла, і Кирило почав свою промову. Згадавши про ті незносні умови, в яких жиє в Росії увесь пригноблений нарід, він яркими барвами змалював образ тої геройської боротьби, до якої повстають уже скрізь робітники, селяни і молодь. Накінець він закликавав матровів стати разом зі всім народом до боротьби з найпершим ворогом усіх народів — царським урядом, і підтримати силою свого узброєного панцирника повстаннє в Одесі.

По Кирилї говорив те-ж дуже горячо й красно Фельдман, по Фельдмані я, потім ще хтось із членів комісії, і нарешті Матющенко, який закінчив свою промову приблизно такими словами:

— Нас, сьвідомих революціонерів, на панцирнику душ зо сто. Ми всі твердо рішили стати на бік повставшого народу і коли се буде потрібно, зложити свої голови в завзятій боротьбі. Ми мов братів закликаємо вас разом із нами на се славне діло. Коли-ж ви не хочете прихилити ся на наш заклик, коли ви справді хочете йти в Севастополь, як про се доводило ся сьогодні чути від деяких із вас, щоб там покорити ся начальству, то ми не хочемо дожити до такого сорому. Ми всі в такім разі станемо у лаву, а ви візьміть гвинтовки, розстріляйте нас і тоді йдіть до вашого начальства. Воно стріне тоді вас із музикою і торжеством, оточить вас шанобою та нагородить подякою за те, що ви продали сьвяте діло визволення народу! Вибирайте-ж! З нами на боротьбу, чи без нас у Севастополь?

— Не підемо у Севастополь! — заgrimіла товпа, — усі одностайне жити-мемо або помремо!

— В такім разі, — кавав далі Матющенко, — сьогодні-ж розпочнемо пальбу з гармат до війська і помстимось над душогубцями за смерть наших братів робітників! Згода?

— Згода! — була одностайна відповідь.

Потім було постановлено одправити до міста задля похорону Вакулинчука дванадцять душ; з ними визвав ся піти і Матющенко. На тім зборі закінчили ся...

[Далі буде].

ЯК ЮРА ШИКМАНЮК БРИВ ЧЕРЕМОШ.

II.

Смеркало ся. Кровава заграва, що розітлівши ся на заході обхонила була все небо, починала звільна погасати, бліднути, з разу на сході, потім на середині неба, і лиш де-де огнистими платами висіла на хмарах та палала пурпуровою пожежею на слігових шпильях далекої Черногори. Відтам потягало холодним вітром. Віковічні смереки від часу до часу вибухали голосним шумом, мов прокидали ся з тужливої полу-дрімоти і неначе величезні птахи напруго шелестіли всім лірем зриваючи ся до лету: се одна-друга хвиля полонинського буйного вітру, що тяг горою понад верхами, впадала в низ і вривала ся в їх темну гущавину.

Юра йшов довгий час верхом, плаєм, лишаючи село по лівій руці. Він уважно роззирав ся довкола. Черемош, що гадюкою вив ся вздовж села, щез уже під густим завоем мряки, білої як молоко і гладкої як простелене полотно. Із хат розкинутих по верхах та збочах гір вив ся клубами дим, але голосів ніяких із них не було чути — вони були далеко від Юри. В селі видно було декуди сьвітло. Нараз із одного верха затужила голосна тримбіта; з другого верха їй відповіла друга; у Юри мороз пішов поза плечима. Перша тримбіта заголосила знов — аж надто добре звісну йому мельодію — знак, що там, де трублять, у тій хаті хтось умер. Юра напружив зір і слух, щоб зміркувати, де се. Він зупинив ся на хвилю, слухав, а потім покивав головою.

— А-йи, а-йи! Не як, лиш так, що Олекса Пилишок. Мусить так, що він умер. Мошків голованець. Другий до місяця. І так само з ним було, як зо мною. Здоров чоловік був, а нараз ноги під ним почали дилькотіти, голова трясти ся, память його покинула, їсти відхотіло ся. Зовсім так як мені. Айи, певно, що се вже йому вічну память тримбітають.

Він обхонив рукою топорець за своїм поясом і пустив ся йти далі. Звернув на ліво, на стежку, що вела до села, і роззираючись уважно, аби не здибати нікого, гуторив сам до себе.

— Нема старшої ради, нема! Вже як сми наважив ся, так мусю зробити. То людоїд, не чоловік. За такого й гріха не буду мав. А в тім що? Нехай мене карають, нехай вішають! Хиба

жеші жаль життя? Що воно варто? Тепер, як мене нетрудний обдер із усього! Але я пішстю ся! За своє й за людське! Досить пажер ся, досить накривдив ся. Я більшу штуку вдаю, як пани. Я покараю такого, що його їх кара не досягає. Я буду для нього карою божою. Нехай иньші кають ся на нього дивлячись.

Стежка скрутила в ялівцеві та смерекові корчі, серед яких де-де здіймали ся в гору великі смереки, останки колишнього могутнього ліса. Ті корчі в слабому сумерку пізнього вечера лежали на абочі гори мов здоровий плат чорного сукна. Юра поринув у них, мов малесенька кошашка в мохнатому пуху. Він ішов звільна, щупаючи перед собою стежку костуром та ногами обутими в шкіряні постолі. По якімось часі корчі минули ся і стежка вибігла па сїножать та тягла ся нею понад глибоке, дуже сточисте провалля, на якого дні грізно шумів невеличкий гірський потік. Його шум та гуркіт ішов, бачилось, десь із під землі, бо ані потоку, ані дна провалля заваленого густою пільшою не було з гори видно. Юра йшов неначе вузенькою кладкою завішеною між темним, ще лиш декуди румянцем відтіненим небом і далеко темнішою безоднею. Він тепер розмахував костуром і не переставав додавати собі духа.

— Ні, не буду мав гріха! Бог мене простить. Я не йду для рабушку. Я не хочу його ані о стілько, що палець завинутти. Борони мене Боже! Я лише за свою й людську кривду. Адже ади, тройть людий хрещених як мухи! Живі очі видять, що тройть. Хйба-ж Пилипюкови було вмирати? Або Герасимюкови? Господи, таже то арідник, не чоловік! То луципер якийсь! І ади, яким іще добрим чинить ся! Гадав би хто: от людяний Жид! Але вже чини ся, не чини ся — по ниші того стало! Як Бог на небі, а я ось тут, так за пів години буде по тобі! Аус, Мошку! Моли ся Богу, нехай тебе там милує, а тут твоє не жите більше. Я з тобою по судах тягати ся не буду. Ані до Коломиї, ані до Львова, ані до цісаря. Запізвув тебе до старшого судії і до старшого цісаря. До того, що над усіма нами судія і цісар. Там станемо оба, там будемо правдати ся. Там не допоможуть ані печатки громадські, ані свідки, ані адуканти. Там, сараку, всьо ясно буде, як на долони. Там від разу буде видно, хто кого кривдив!

І він ішов стискаючи в мозолистій руці обух свого топірця.

Йшов і не бачив, як по обох його боках невідступно крок

у крок із ним ішли два велетні, висші головами над смереки, а незаримі смертним очам. Він говорив сам до себе, инколи в думці, инколи півголосом, а не чув розмови своїх таємних, невідступних товаришів. Один із них був білий, другий чорний; одного голос був сумний, жалісний мов голос сопілки загублений серед непроглядної, безлюдної полонини, а голос другого був хрипливий, насмішливий, брутальний та зневажливий.

Чорний демон: А що, розумієш тепер, до чого воно йде?

Білий: Давно зрозумів; болять моя душа.

Чорний: І віриш, що не потрапиш відвернути сього чоловіка від його наміру?

Білий: Вірю в ласку й доброту Того, хто сотворив його й мене.

Чорний: Тхе! Се не відповідь на моє питанє. Ховаєш ся за Творця, щоб не признати ся до своєї слабости.

Білий: Моя слабість з Його волі. Так само як твоя хвилева перемога.

Чорний: Не плети дурниць! Моя перемога! В чім вона? Чи я боров ся за неї? Чи я силкував ся ловити сю душу в свої сіти? Скажи сам. Будь щирий і признай, що моя сила, моя, як кажеш, перемога, се властиво лише льоґіка життя, його обставин і подій, що се така сама елементарна сила як те, що сонце сходить і заходить, що по літі наступає осінь, що звбір їсть звбіра або рослину. Я тут не борець, не переможець, а тільки інтелігентний свідок, математик, що підводить суму, та іноді — га, га, га! — *tertius gaudens*.

Білий: Твоя об'єктивність у тім процесі така сама брехня, як і иньші твої щирі признання. Ти так, як той грач, що від часу до часу кидає вольги, щоб підправити своє щастє, а все божить ся, що грає зовсім справедливо.

Чорний: Га, га, га! Як ти се підглядів! Що ж, грача, за яким добачуть киданє вольг, або викидають із гри — а ти сього не можеш зробити з мною —

Білий: В премудрій економії Творця ти потрібний, та його шляхи темні перед нами так само, як і перед очима смертних.

Чорний: Ну, ну! Не муч ся імпонувати мені темними фразами. Дещо троха тих темних шляхів ми таки розуміємо. За стілько мільонів літ навчились бачити дещо далі свого носа. А коли ти не навчив ся, то тим гірше для тебе. А па Творця вини своєї не-

дотепности не скидай. Отже синоньку, вертаючи до твого порівняня в фальшивим грачем... Чи моя гра вірна чи фальшива, але се одно певне, усунути мене з сеї віковичної гри за людські душі ти не можеш. Ані сам від неї втекти не можеш.

Білий: Не моя воля.

Чорний: Та й сором був би вам, правда? Ну, але маючи те переконанє, що я граю фальшиво — тобі лишаєть ся —

Білий: Лиш одно —

Чорний: Лиш одно? Я думав, що лиш двоє.

Білий: Дивити ся фальшивому грачеви на пальці і демаскувати його вольти.

Чорний: Або — га, га, га! — пробувати й собі иноді кинути невеличку вольту, щоб поправити щастє на свою користь. Що? Не добре я кажу? Адже клин клином вибивають.

Білий: Се не в моїй удачі.

Чорний: Кажи краще: не моя голова в тім.

Білий: І нема потреби. Бо неправда твоя, що сума житєвих сил і подій усе верне на твою користь. Неправда, що сумуючи ті явища житя, ти являєш ся *tertius gaudens*. Ти вмієш сумувати лише часткові явища і підводити лише часткові суми, але сума сум, великий інтеграл безконечного дифференційного рахунку житєвого невідомий тобі. Тимто твої радощі короткі, а твої побіди дуже куцоногі.

Чорний: А все таки в тебе болить душа дивлячись на них.

Білий: Болить, бо й я слабий твір, бо й мій обрій обмежений, бо й мені велено бороти ся зі злом у його дрібних і найдрібніших об'явах, а кінцеву побіду чи кінцеве рішенє боротьби полишив для себе Той, що держить у руках усі почини й усі кінці.

Чорний: Держить або й не держить. Ну, та не про те річ. А про те, чому-ж не бореш ся з тим, що ти називаєш злом, і що я в отьому випадку називаю лише простою консеквенцією всього попереднього? Коли вона тобі видаєть ся злою, грішною, болючою, то ну-ко, поборись із нею! Як хочеш! Відди в душу сього чоловіка і здуси в ній сю пристрасть, що володіє нею!

Білий: Я не Бог.

Чорний: Або збуди в його серці які иньші почутя, щоб відвернули його від сього наміру.

Білий: Я вже пробував се зробити і ще попробую, як буде відповідна хвиля.

Чорний: Або промов йому до розуму! Скажи йому, що Мошків шинок при самій дорозі і що лише він допустить ся влочки, його зараз і зловлять.

Білий: Се його не відверне. Я вже бачу наперед, що він сповнивши злочин або й зовсім не буде ховати ся, або сховаєть ся так нехитро, що його зараз же знайдуть і він при першому допиті признаєть ся до всього.

Чорний: А може скажеш йому, що в коршмі як раз у ту пору ночувати-ме судія з Косова, той сам, що засудив його вчора.

Білий: Думаю, що він був би в стані піти й тою самою сокирою розрубати голову й судії.

Чорний: Невже думаєш? Ей, у такім разі була би гарна справа! Варто, щоб я сим покористував ся! Бачиш, я немов прочував, що з сеї поїздки пана судії може вийти щось доброго для мене, і хоча він їхав до Жабя і мав намір аж там заночувати, я зламав йому колесо перед Мошковою коршмою і змусив заночувати тут. От се буде гарно! Надмухаю сього Юру добре, а як Мошко застогне під ударами його барди, розбуджу папа судію і пхну його до шинкової кімнати... Будуть два гриби в борщ. Спасибі тобі, синку, за добрий натяк.

Білий. Ну, а що, як ти помилуєш ся в своїм рахунку? Як Юру в селі здіблють знайомі і він стратить відвагу на вбійство?

Чорний. Я поведу його поза селом: кладкою по кінець села за Черемш, потім зарічем поза хати аж до броду, що просто перед Мошковим шинком, а з броду просто в задні двері коршми.

Білий. А я пригадаю служниці, щоб засунула задні двері; Юра потермосить дверима і наробить стуку.

Чорний: Забуваєш, що Юра старий Мошків годованець і здавна має застромлений під порогом деревляний ключ, яким у кожній хвилі може без ніякого стуку відсунути засув і вийти до середини.

Білий: Я зупиню декількох паниць у коршмі, щоб Юра входячи здібав ся з ними.

Чорний: Се вже, любчику, иньшим часом зробиш. Сьогодні, глянь сам, уже тепер коршма зовсім пуста. Робучий дець був, усі Гуцули потомлені. Остатні паниці пішли з шинку і поплели ся до дому. Мошкова жінка з дітьми спить у другій половині.

Білий. Онде дорогою з Жаб'я йдуть ярмаркові до Коломиї.

Чорний: Ідуть і пройдуть і не зупинять ся коло Мошкової коршми. А та друга громадка, що йде на ру сот кроків за ними, зупинить ся ще коло броду напувати шканята, і прийде перед коршму саме тоді, як усе буде зроблене і лишить ся лиш одно — зловити Юру на горячій учинку.

Білий: Ге! Роби, як знаєш! Я ще спробую від себе робити, що зможу.

І він своєю долоною доторкнув ся широких грудий Юри і своїми небесними очима вирнув у понурі, завзятою злобою заіскрені Юрові очі.

І параз стало Юрі якомсь дивно, якомсь боязно і сумно і жалко на душі. Боязно, немов би він отсе з живого світа, з поміж людських веселих осель входив у величезний, темний, непрозорий ліс, де повно гнилих вивертів, де холодно й вохко, де нема иньших стежок крім тих, що протоптали хижі, дикі звірі, де не чути пташиного співу, лиш сячаче гадюк, де замісто зелені й цвітів скрізь видно лише плісень та огидливі гриби, а замісто веселого стрекоту свершків чути глухе стогнане лісових велетнів та якомсь іще важче, жалібнійше не то стогнане, не то крик нещасних заблукалих людей. І сумно йому на душі, немов би й сам він у тім безмежнім лісі мусів блукати та пропадати до суду віку. І жалко йому себе самого, свого села, своєї рідні, свого дотеперішнього чесно прожитого віку, жалко всього, з чим вжив ся і зріс ся він доси і що тепер немов на завше мусить покинути. Перед ним стала його хата осяяна сонцем і моргала на нього своїми маленькими, підслізуватими вікнами, немов хотіла сказати: „А ти куди, Юро?“ І двері його хати порушили ся на чопах і закрипіли своїм дивно знайомим, любим скрипом: „Юро! Покидаєш нас?“ А тут із поза вікон, із поза дверей визирають кучеряві, біловолосі головки Василевих дітей а Юрових унучат, і кричать — одні радісно, а иньші трівожно: „Дідуно! Дідуно! Куди ви йдете? Пощо покидаєте нас?“

Юра йшов невеличкою сіножатю, що простягла ся між степом гори, з якої він вийшов, і гостинцем, що йшов поперек села. Він був саме по кінець села. Йшов звільна, оглядав ся якомсь певно, його очі що хвиля бігли по білому полотні штурованого гостинця в село, зупиняли ся край кожної хати, при кожних воротах, ждали хвилину, чи не покаже ся в них хто. Та ні, ніхто

не показував ся. Юра переліз через перелаз, вийшов на гостинець, зупинив ся, потім у противний бік — тихо і мертво довкола. Лиш на безмісячному небі ярко палають зорі.

Значевля мацнув себе Юра долонею по лиці — долоня була мокра. Віп і сам того не тямив, коли й як із його очий закапали теплі сльози. Але на його серці від тих сліз не полекшало.

— Ні вже! Годі жалувати! — пробуркотів він. — Що варто моє житє? І кому я на що здав ся у світі? А таку гадину забити, то ціле село буде мені дякувати. Не одна душа буде за мене Бога просити. Гайда, далі! Лиш обережно, може й не побачить ніхто! А побачать — овва! Раз мати родила.

І він перейшов гостинець півперек, вийшов на невеличку стежку, що простягла ся білою смужкою по заріпку, потім губила ся серед великого круглястого каміня близько ріки, і перекидала ся на широкий, подвійним поручем обставлений бер¹⁾, що зіпнятий понад Черемош переходив на другий беріг і, бачилось, упирав ся своїм кіпцем у темний смерековий ліс, який покривав напротилежну високу та стрімку гору і темною лявіпою скочував ся майже аж до самого русла ріки. А під бером ревів та клетотів Черемош. Над водою стояла легка сивава мла, крізь яку де-де проскакували мов граючись хвилі. В тім місці ріка звужувалась, а що посеред води лежало багато великого каміня, то хвиля билась о те каміня і відскакувала в бік, гнала в різні боки бистринами та вирами і в однім місці, де кілька таких течій лучило ся до купи, під самою кладкою в шаленому розгоні натрафляла на великий, плоский камінь і перескакувала через нього, творячи над ним неначе величезний дзвін із срібної нини і кришталю. Юра звільна йшов по кладці. Наслухував. Дрібні хвилі, що плюскотіли коло берега, мов цікаві діти дзьоботіли до нього: „Куди йдеш? Куди йдеш?“ Мокрі каменюки посеред води, раз-у-раз обривькувані водою, вистирчали де-де з сивої мряки, та поблискували до зв'язданого, безмісячного неба, мов розтоплене скло. Великі, грізні хвилі серед того каміня ревли та товкли ся сердито. Юрі здавало ся, що чує в них сердитий крик власного серця: „Не дарую нехристови! Най буде що буде!“ Та коли дійшов до найбільшої бистрини, до того місця, де хвилі ревучи та розбиваючись скакали

¹⁾ Бером називаєть ся в Гуцульщині велика з поручями кладка, по якій можуть переходити не лише люди, а й коні.

через великий камінь і творили над ним неначе дзвін зі срібної шли і кристалю, то в фантастичній сутії йому видало ся, що там із клекоту та шуму виринає голова якогось велетня з розвіяною білою бородою і реве до нього несвітським голосом: „Юро куди йдеш? Юро верни ся!“

На нього вдарила ціла хмара холодної водяної пари, що раз-у-раз уносила ся з сього клекоту. Мороз пройшов по його тіл і він натискаючи лівою рукою крисаню па голові, а правою держачись поруча, пустив ся підбігцем по кладці, що під його прискореними кроками почала вся хитати ся.

— Юро, куди йдеш? Юро верни ся! — ревла і клеко-тіло з глубини Черемоша, але він не слухаючи погнав стежкою понад ріку. По кільканацятьох кроках стежка поринала в темній гушавипі вільшини та ліщини. Навислі гіляки хапали Юру за крисаню. Мокре від роси листє било його по лиці і кожний такий удар проймав його дрю. Під ногами де-де попадало сухаринє, що хапало ся за його ноги, хрустіло під постолами, іноді грозило ся звалити його з ніг. Не бракувало й каміля, яке па таких стежках лежить звичайно не там де йому треба, немов навжисно накладене так, аби необачний мандрівець по ночі зшибав собі пальці та розбивав коліна. Але Юрі все те було байдуже. Він ішов не озираючись, зціпивши зуби і похиливши голову наперед, притискаючи до правого боку звішений на лікті свій важкий керманецький топір.

І оба незримі велетні, що супроводили Юру, ішли крок у крок за ним, не знаючи ніякої перешкоди. Вони знов розпочали розмову нечутними для Юри голосами.

Чорний: Ну що, твоя проба, вплинути па його псіхольогію, потерпіла блискучу невдачу? Ти плачеш?

Білий: Мої сльози, то знак моєї власної слабости. Але Господь сильний.

Чорний: Міністер, якому не стало власного конценту, ховаєть ся за корону. Але се знак, що політика того міністра банкрутує. Корона звичайно прогоняє таких міністрів.

Білий: Господь волен зробити зі мною що хоче, бо я в сьому ділі робив, що міг.

Чорний: Чи там у вас не було кого розумпійшого, щоб Господь післяв його на се діло?

Білий: В сьому питаю чую твої гордоці. Уважаєш, що

ти сам дуже премудро заходив ся в сьому ділі.

Чорний: Признане з твоїх уст дуже мене радує, і навіть, знаєш, почувая якесь чортівське милосерде над тобою. Так рідко мені трапляє ся бачити вашого брата заплаканим. Що мені даси, коли я попробую відвернути сього Гуцула від його наміру?

Білий: Чортівське милосерде на нашім ринку не має ніякої ніни. Се фальшива монета, за яку не купиш нічого.

Чорний: А однак — давай побемось о заклад, що я потрафлю відвернути його від сього убійства.

Білий: По що мені бити ся з тобою о заклад? Чи думеш, що я й сам не бачу тисячі способів, якими можна би зробити се?

Чорний: Ого! тисячі! Ану скажи хоч один!

Білий: На що простійшого? В сій хвилі розриваю клявзи на Шибенім, і поки він дійде до броду, в Черемоші вода прибуде так, що йому ніяким сьвітом не буде можливо перебристи, і Мошко може спати спокійно.

Чорний: Го, го, любчику! Говориш на вітер! А добре знаєш, що сього не можеш зробити. Сам бачиш, скільки тепер Гуцулів ходять по Черемоші з остями за рибою. Прорве ся в тій хвилі клявза, то певно з десяток людей пожило би смерги. Як на твою економію, то се була би дуже глупа заміна: десять Гуцулів за одного Мошка. Такі концепти лиши вже мені.

Білий: Стежкою з полонини іде саме Микола Мартюк, Юрів кум і приятель. А що, як я зупиню Юру ось тут па кілька мінут, дам їм зустрінути ся обом, а тоді певна річ, Микола не покипеть ся Юри, і Юра при сьвідку не буде міг зробити свого діла.

Чорний: Ану попробуй. Але вибачай, коли я також натисну одну свою пружинку.

Гушавина корчів, якими йшла стежка, скінчила ся. Юра вийшов на невеличку сіножать обгороджену воринем. Він почував якесь ослаблене від довгого і швидкого ходу, хотів присісти на камені, спочити хвилину. Але зирнувши на ворине пізнав свою власну сіножать, яку він іще торік косив, а яку тепер скосили Мошкові наймити. Онде серед огорожі стояв високий стіжок пахучої трави, тільки що вчора накиданий і довершений. На вершку острівки ще висіла зелена віха з вільхового прутя; на вориню де-де видно було ще клаптики сіна, що позачіплялись при ки-

дапо стіжка. Юра аж зубами заскреготав побачивши се.

— Моє добро! Моя кровавиця! І вже нетрудний засів, і вже паує, розкошує! І сьмієть ся з дурного Гуцула, що так легко дав себе одурити. Гей, мой! Не сьмій ся! Ще не знати, чие завтра. Ще твій сьміх може дуже гірко скінчити ся. Ще в Юри рука дужа, а в руці сокира. Гей мой, мой, мой! Не побояв ся ти Бога скривдити мене, то вже й я не побою ся віддати тобі за своє. Тай не лише за своє, за всіх людей, за всю громаду!

І Юра натискаючи крисаню на чоло прискореним ходом, майже бігцем погнав далі.

Чорний: Ну, стежку з полонини ми щасливо минули. Тепер хоч би Юра сів спочивати, то вже з Миколою не зустрине ся, бо Миколі дорога відси на кладку, а не па Мошків брід. Вишукуй небоже зі своєї тисячі способів якийсь иньший, розумнійший.

Білий: Я вже вишукав.

Чорний: Ого! Так живо! Ну, а можна знати, який він?

Білий: Знати-меш на місці. А тепер поміркуймо лише, яке значіне може мати те, коли би Юра дійсно вбив Мошка.

Чорний: Га, га, га! Пускаєш ся на філософію! Значить, з твоїм третім способом дуже крухо.

Білий: Я поклав його Богу на коліна. А поки, що мені здаєть ся, що на сьому вбійстві ти зробиш далеко гірший інтерес, ніж я.

Чорний: Ге, ге! Не вдала ся штука! Хочеш збрідити мені мій інтерес. Але на таку полову мене не зловиш.

Білий: А все таки подумай! Адже в отроюваню своїх годованців Мошко не винуватий.

Чорний: Говори, плети! Не винуватий кримінально. Але своєю горілкою з недогоном хіба він справді не отроює їх?

Білий: Він тепер, коли всі в коршмі полягали спати, сидить і читає Біблію і молить ся.

Чорний: Ти сам дуже добре знаєш вартість його молитви і його побожности. Ти напустив на нього страх смерти. При загальнім обрахунку се йому потрутить ся, а в результаті лишить ся зеро.

Білий: Глянь, у його душі виринають добрі наміри.

Чорний: Як у літню спеку клублять ся білі хмарки над Черногорою. Дощу з них не буде.

Білий: А Юра — по доконанім убійстві мине ся його завязь, пропаде його злість, він покаєть ся.

Чорний: Так, так! і висповідаєть ся, і розрішене одержить і запричащаєть ся, а потім його сьвятого та праведного повісять. Знаю, знаю. А все таки результат буде дві смерти — і дві душі.

Тимчасом Юра йшов поспішаючи. На небі віз почав уже хв-лити ся до заходу. Наближала ся північ. Стежка відбігла досить далеко від Черемоша, який глухо стогнав за корчами під своєю джергою з сивої мраки. Ліворуч Юри стояла чорною стїною височезна, стрімка гора покрита смерековим лісом. З далека з супротивного боку знов заскиглила тримбіга; Юрі здавало ся, що незримий, далекий трембітар подає йому просто до вуха вістку про чийсь смерть. Села, відділеного від Юри Черемошем, відси зовсім не було видно. Та ось стежка повернула в бік, перебігла ще дві три сіножаті, перескочила два-три перелази, і урвала ся на зарінку перед самим Мошковим бродом. Черемош тут розілляв ся широко. Ліворуч було плесо гладке, мов зеркало, та де далі воно ширшаючи морщило ся, рябіло дрібнесенькими хвильками, мерехтіло мов пересипаючи ся срібним пісочком, і шуміло якомсь глухо, втомлено, немов ріка зітхаючи спочивала по шаленім розгоні попередніх бистрин та клекотів. Тільки декуди на рябому тлі того броду видно було рівномірні ряди більших і жвавійших хвиль, що маширували одна за одною мов довгі ряди Гуцулів утомлених довгою дорогою. Се були ті місця, куди йшла глибоша течія води і де ріка навіть у найбільшу посуху сягала дорослому Гуцулови до колін.

Юра зирнув на брід. Тисячі разів на своїм віці він переходив сюди нічого не думаючи, не вагаючись і не жахаючись. А тепер жажнув ся. Брід видав ся йому широким-широким, у двоє, в десятеро ширшим супроти звичайного. Мошків шинок, що стояв зараз за бродом край дороги на підвисшенім горбику і глипав на нього своїм одиноким, підсліпуватим освітленим віконцем, видав ся Юрі далеким, далеким. Перехід через Черемош, се-ж для нього перехід із одного житя, з того в яким він зріс і постарів ся, в якесь иньше, невідоме, далеке і страшне. Що то жде його там? Кого він там зустрине? З ким доведеть ся йому жити, де і як умирати? В якій землі зложить віп свої старі кости? Хто оплаче, а хто прокляне його смерть? Юрі мимоволі закрутили ся сльози в очах, але він обтер їх кулаком і сїв на великім, гладкім камені серед зарінка та почав розмотувати на ногах волоки, щоб розути ся з постолів.

— Та що мені з того, як умирати та де спочивати? — думав він. — Хиба не все одно? Віку мого й так не багато, а тілу однаково гнити чи отут на цвинтарі, чи там де будь на тюремнім „гофі“.¹⁾ Он Юра Драгарюк не то був що я, богатир був тай молодий тай дужий, тай що? Не завагував положити свою голову, аби пімстити ся на своїм ворові. А тепер про нього й пісню співають...

І розмотуючи волоки він півголосно, на монотонну нуту почав муркотіти собі під вус:

Ой зазулька прилетіла тай ела кувати;
Збираєть ся тяжка ровта²⁾, щось іде шукати.
Кували ми дві зазулі, дві разом завили;
А як війшли до Бордючки, так Николу ймили.
Але в моім огороді та явір зібгав ся;
Ой ймили Николика, Юрина сховав ся.
А зазулька прилетіла, зачала кувати;
Але дали від Бордючки до Юрини знати.
Убита ми доріженька в городі на просо;
Ой прибїгла та Бордючка до Юрини босо.
Як ся село називає: Жабє чи Ворохта?
„А ти, Юро, ісховай ся, бо йде тяжка ровта!“

Юра урвав пісню і сплюнув. Ну, завтра тут у селі буде також щось подібне. Набїжать шандарі з Жабя, зібють ровту коло Мошкового шинку, будуть кричати, радити, висилати людей на ріжні дороги, але я вже буду далеко. Я вже буду доходити до Косова — ба ні, не доходячи до Косова зараз на Манастирським перебриду Рибницю тай півпереки, горі горою, та на пістинський гостинець, а там я пан! Там я безпечний! Ніхто мене не бачив у селі, ніхто й не погадає на мене. Нехай собі ровти ходять та шукають! Нехай шандарі та пани перепитують по селі, чи не мав Мошко яких ворогів! Чи мало він їх мав! Кождий його годованець був його ворог, не лиш я один. А шіг і хтось чужий, переходячи в ночі коло шинку, забити Жіда для рабунку, а потім сполошити ся та втекти! Мені байдуже. Нехай собі ломають голови, як знають!

Нечутний для нього регіт його чорного товариша залунав над його головою. Юрі від того демонського реготу лиш мороз пі-

¹⁾ Тіла повішених закопують під шибеницею на тюремнім подвірі.

²⁾ Ровта, маб. з німецького die Rotte — купа народа, що йде в погоню за злочинцями.

шов поза плечима. Він підкотив штани висше колін, забрав постоли з онучами й волоками, звязав їх разом і привязав до лівої руки висше ліктя, взяв на локоть правої руки сокиру, в долоню палицю, якою мацав перед своїми ногами воду й каміне на дії, і сплюнувши ще раз війшов у ріку.

Вода була бистра й дуже холодна. Юрові ноги, зігріті довгим ходом у шкіряних постолах та грубих суконних онучах, сильно почули той холод, немов би нараз були обуті в ледові черевки. Особливо верхня верства річної течії видалась Юрі дуже студеною і від разу обхопила його ноги в тім місці, де були перевязані волоки, різала там мов остроми бритвами, стискала обі ноги немцлосерно, мов тісно закручені залізні кайдани.

— Цураха на тебе, иршена¹⁾! — буркотів Юра, — оттос ми студена!

І звільна, обережно переступаючи з ноги на погу, він почав брести ріку. Перед його очима шез другий беріг Черемоша в сивій мряці, а дрібні, мов із темно-зеленого скла виліті хвилі мерехтіли звільпа, далі швидше, швидше, ширше, ширше, десь у безмежну далечінь. Здавало ся, що той Черемош розливаєть ся чим раз більше, що гори розсувають ся перед ним, ліси та чагарники біжать мов отари чорних овець спуджені вовком, а за ним жене рівне, зелено-скляне, злегка кучеряве плесо отих хвиль, і воркоче, і шумить, і стогне глухо... А серед того плеса не пеньок котить ся, не дрібна коماشка борикаєть ся, але він сам, Юра Шикманюк, похилений на свою паличку, важко підіймаючи заморожені ноги, бриде, бриде, визирає берега і не може знайти його.

А оба невримі товариші не покидали його ані на хвилию. Крізь шум Черемоша знов залунали їх голоси нечутні для Юри.

Чорний: Сказавши по правді, я й зовсім не знаю, чого-б тобі так убивати ся за тим Жидом і за тим Гуцулом. Згине Жид, то й так не твоя страта, а пропаде Гуцул, то чи він же один? Сам бачиш, скільки їх пропадає день у день.

Білий: Справді бачу.

Чорний: Тай то ще з Гуцулом твоя справа не зараз програна. Його зловлять на горячім учинку, він не буде мати нагоди ані можности вибріхувати ся, признає ся до всього, нокає ся, а як

¹⁾ Иршений — хрещений; сей епітет надають Гуцули залюбки не лише людям, але також своїм коням та воді.

при тім вийдуть на верх Мошкові нечисті справи, то ану-ж його й не засудять на смерть?

Білий: І не засудять.

Чорний: І він у в'язниці жити-ме иньшим житєм. Почуте сповненого злочину струсить його душу, отворить йому очи па те, що треба чоловікови чинити, як терпіти горе, як любити иньших — тьфу!

Білий: Се справді так буде.

Чорний: А Мошкова смерть, се властиво чиста страта для мене. Що мені з його душі? З його одинокої душі! Він цінний для мене не як івдівід, а як чинник розкладу й зопсутя на ціле село, па все около.

Білий: Зовсім вірно міркуєш.

Чорний: Значить, його смерть навіть потрійна страта для мене.

Білий: Ов, аж потрійна!

Чорний: А вже-ж. Ось поміркуй! Умираючи тепер він не буде міг робити свого ремесла завтра, позавтрі і далі, далі, рік за роком. Значить, міра його індивідуальних злочинів буде тепер менша, ніж би була завтра, позавтрі, за рік чи за десять літ.

Білий: Певнісінько.

Чорний: Далі. Коли він згасне зараз, то й міра зла та зопсутя причиненого ним усьому околу, буде менша.

Білий: Очевидячки.

Чорний: А нарешті коли він упаде жертвою вбійства, згине з руки местника Гуцула, то подумай лише, який пострах піде по иньших подібних до нього!

Білий: І справді. Не вадило-б навіть тобі подумати про се.

Чорний: Га! Ти кепкуєш собі з мене.

Білий: Не кепкую, лише вповні згоджую ся з тобою.

Чорний: Згоджуєш ся! Так що се, я твій дурень, щоб ти згоджував ся зо мною? Коли бо я з тобою не згоджую ся!

Білий: Я й не прошу тебе згоджувати ся. Але те, що ти отсе виложив мені, зовсім вірно, і я пристаю на те.

Чорний: Але я не пристаю! Я не хочу сього вбійства! Я кепсько обчислив свої користи. Я не допущу до сього.

Білий: Воля твоя. Знаєш, що я бороти ся з тобою за під-пахи не буду.

Чорний: А може й хотів би, та знаєш, що не перебореш.

Білий: А ти ось пробуй перебороти Юрову постанову.

Чорний: Думаєш, що не переборю? Ось підожди лише! Я тобі покажу, що я ліпше знаю гуцульську вдачу, ніж ти!

І він мов різкий вітер пошумів понад рікою в гору протяв її течії.

А Юра помалу, обережно брив по воді. Мусів іти помалу, бо був саме в найглибшій течії, де вода сягала висше колін і де схибивши кілька кроків у низ за струєю можна було потрапити в глибшу воду, в бистрину таку, що сягає по пояс і в якій і найміцніший чоловік не вдержить ся на ногах. А тоді прощай ся з житем! Ухопить вода, понесе просто на кашіцю, на величезне, остре каміне, що інжинери динамітом розсаджували, а далі на ревучий гоц, — навіть кістки цілої в чоловіці не лишить ся після такої мандрівки. Обережно, Юро, на броді! Обережно! Смотри добре палицею воду й дно! Держи стежку просто як до шпуру! Черемош не брат, жартувати не любить!

А тут усе йому та Драгарюкова співанка по голові вертить ся, довкола вуха брешить мов комар. Ось Драгарюк ховаєть ся по доконанім убійстві.

Але куєт ми зазуля з верби висше плоту;
Але сховав ся Юрина вечер у суботу.
Ой він добре сокотив ся, аби не спійшали,
Аби його не вязали, здоровля не псували.
Ой виресли на горбочку дві беріаки білі;
Ой той Юра сокотив ся чотири неділі.
Сокотив ся й нятий тиждень аж у полонині,
А на шестім сам ставив ся Юра в Коломії.

— І я так зроблю! — міркує собі Юра. — Коли на мене впаде пізнака, то що-ж! Не буду таїти ся та відпирати ся. Що зробив, те й відпокутую. Вже як на те йду, то треба на всякий кінець гадку мати.

Він перебрив уже глибоку течію і вийшов на троха мілкішу воду. Дрібнесенькі хвилячки журчали йому коло ніг. Холоду вже не було чути так докучливо; ноги здавна привичні до Черемошової води отерпли. Від вітрового подуву розвіялась сива мла над водою; другий беріг Черемоша показав ся вже ось-ось недалеко, білявою камінястою пасмугою, а посеред неї мов підсліпувате око миготіло одиноке осьвітлене вікно — те вікно, за яким — Юра знав се на певно — сидів тепер над своїм жидівським молитовником Мошко, відмолюючи о півночі гріхи, яких наробив за день

Нараз плюснуло щось у Черемоши як раз перед Юрою. Сильно плюснуло. Потім закрутило ся по воді широким колесом. Потім ударило Юру по ногах чимось не дуже твердим, тупим, гладким та слизьким. Потім посунуло ся по при його голі поги шпрокою, гладкою й слизькою площею, викрутило ся ще раз колесом у воді і посунуло ся в друге по при Юрові ноги.

— Ай Госпідку! — скрикнув Юра. — А це що таке?

Та в тій же хвилі він догадав ся. Юра, як і кождий Гуцул, був заваятий риболов і від разу пізнав, що при його погах веть ся велика риба.

— Мой-мой-мой! Це певно головатиця! ¹⁾ — буркнув він і не надумуючись довго присів на почіпки, доторкаючись полами сірака до поверхні води, і талашував обома руками на осліп у воду. Головатиця крутила ся на однім місці мов приголомшена або затроєна. Юра лапав сюди й туди руками, замочив їх аж по лікті, але йому було байдуже. Він увесь тремтів — та вже не з холоду, не з ожиданки того страшного, що мало стати ся там, на другім боці ріки, — тремтів лиш одним сліним бажанем — спіймати рибу, що так несподівано та дивно наскочила йому під ноги.

— Відничка! Відничка! — приговорював він до риби, мов до заблуканої овечки, що тікаючи від ведмеда забила ся в густе терпе та гложе. — А що-ж тобі стало ся, що ти так дурієш? Певно хтось штиркпув тебе вістю та не зумів придержати, і ти вирвала ся від нього, а тепер дурієш з болю? Ну, ну, ну, чекай, чекай!

Головатиця не переставала кидати собою та крутити ся при Юрових ногах, поки Юрі нарешті таки не вдалось налапати рукою на деревляний держак ости, що обома велізними зубами була вбита в хребет головатиці. Юра був старий практик і вірно догадав ся, що якийсь недосвідний рибак мусів зранити сю рибу, та не зумів удержати її. Може не встиг добре притиснути її вістю до дна, а може не надіяв ся такої штуки. Головатиця зранаца тріпнула ся напруго, зломала держак ости і погнала з водою, та тепер з болю не могла витримати в глибокому плесі і ви-

¹⁾ Головатиця, найбільша і найцінніша риба, що водить ся в Черемоші. Вона належить до породи лососів (*Salmo Hucho*), доходить звиш до 1 метра довжини і визначаєть ся тим, що з усіх галицьких гірських рік живе лише в Черемоші. Крім Черемоша вона живе ще в гірських ріках Штирії, Тиролю та Хорватії, що з Альп ідуть до Дунаю.

карбуляла ся на брід. Налапавши рукою вломане держало ости Юра вправним рухом обернув рибу головою від себе і притис її що сили до дна. Головатиця замахала хвостом широким як добрий праник, але вирватись уже не могла.

— Ну, ну, ну, бідничка! — приговорював лагідно Юра. — Ну, ну, ну, не штрикай¹⁾, Бог би тебе мав! Ади, де тебе дзябнув! — мовив він, водячи другою рукою по хребті головатиці, — аж у нижній половині! Тому то ти й вирвала ся. Ну, але у мене не вирвеш ся! А гов! Та чекай же! До твоя голова? Ага, гезде, гевдечки! Та Бог би тебе мав, нівроку з тебе! Виросла ти собі нічого! Мало не на пядь завгрубшки. Ади, ади, ади! Де лише твої зівви? Ага, гезде, гезде, гезде! Так, небого! Тепер ходи з нами!

Юра порав ся коло риби звільпа, обережно, вміло. Він бачив, що вість, якою була скалічена головатиця, за мала і за слаба на таку велику штуку, і за сам обломок тої ости він не здужає підняти її з води. Тим то він натиснувши її одною рукою до дна вістю, другою обняв її хребет там, де він доходив до голови і застромивши з сдного боку великий, а здругого вказівний палець рибі в зівви, здусив її за горло, і тільки так обома руками по якісь часі попробував витягти її з води. Риба була велика, майже на метер довга; Юра ще ніколи в своїм житю не спіймав такої головатиці. Хоч і як ослаблена раною від ости та душенєм, вопа все таки ще біла сильно хвостом і обризькала Юру водою від ніг до голови. Але Юра не зважав на се. Закусивши губи та зажмурюючи очи під водяними бризьками, він що сили стискав рибі горло одною рукою, а другою держачи обломок ости притиснув головатицю до своїх грудий. Три рази він мусів підсувати її висше, щоб вона своїм хвостом не досягала води та не бризькала його. Держачи отак головатицю майже в обіймах, мов дитину, що своїм роззявленим, зубатим ротом доторкала ся його бороди, Юра не питаючи напряду, широкими кроками чалапкаючи в воді подав ся до берега. Правда, тут він уже був на мілизні, тай беріг був недалеко. Але йому було боязко лиш одного: ану-ж поховане ся, впале і пустить рибу! Або апу-ж риба і так як будь вирветь ся, витріпнеть ся з його рук! І він поспішав до берега, біжучи тим швидше, чим мілкійшу воду чув під ногами.

¹⁾ Штрикати в гуцульськїм говорі — скакати.

Тільки вийшовши на сухий зарінок і відбігши ще кільканадцять кроків від краю води він зупинився. Був мокрий, задиханий. У його руках ще кидалася риба, яку він тепер спокійно кинув на мураву перед собою. Аж тепер почав придивлятися їй, наскільки се було можливе в темряві зоряної, безхмарної ночі. Бачив лшше, що риба була велика, така велика, якої він іще ніколи не спіймав і навіть не бачив. Хиба чував від батьків, що колись були в Черемошу такі головатиці, що як рослиї Гуцул візьме її обіруч за зїви і підійме її голову рівно зі своєю головою, то її хвіст досягає до землі. Але від коли прийшли Прусаки і почали з гір пускати дику плавачку та потому клявзи, від тоді в Черемоші головатиць мало, тай то малих; на три, на чотири пяди, то вже геть велика рахується. А оттака як ся, то хиба де раз на кілька літ чутка піде, що сей або той рибак убив, тай то часто прибріхують! Юра майже очам своїм не вірив. Він придивлявся дивовижній рибі, перевертав її з боку на бік, любував ся її рухами та підскоками, зовсім не думаючи про те, що живина мучиться, конає в болю, дується ся винята з її природного живла. Предковітьке почуте ловецького задоволення опанувало тепер його душу вповні.

Та за кілька хвиль у ній заворушили ся иньші ряди думок.

— Адже ся риба варта що найменше пятаку!¹⁾ — буркнув він. — Е, що пятаку! Ну-ко, піди хто та злови таку головатицю! Адже иньшим часом і десятку дай, то не дістанеш. Ніяк не дістанеш!

І він узяв рибу на руки як дитину і поколивав її, бажаючи зміркувати її вагу.

— За доброго підсвинка важить! Е, що, за річного, годованого! То собі рибка! От би Гарасим Попівчуків поцмокав, як би побачив! І хто знає, чи не його то здобич? Там із гори видно було якихось з лучиною — певно він іще з яким до спілки вибрали ся тай на таку головатицю наскочили, а тепер стоять на березі та чухають ся в потилиці та охкають, що таке диво випустили! А ба! Так, видно, судило ся! Не їх мала бути риба, лише моя. Не даром кажуть: не того риба, хто дзьобне, а того, у кого вона в дзьобни.²⁾

¹⁾ Пятак — 5 гульденів; десятка — 10 гульденів.

²⁾ Дзьобня — гуцульська перетикана торба.

Тільки тепер мигнуло в голові Юри нове питання: що властиво робити йому з сею рибою? Адже-ж не для себе він уловив її, не па те, щоб її з'їв він сам і Василь і його жінка й діти. Про се Юра ані не думав. Очевидно треба продати її. Але кому? Занести завтра до Жабя? Ге, ге! Нехай би не здибали його жагдари, та побачили рибу, та ще й скалічену вістю! Мав ся-б він пишно! І рибу би взяли, ще й його би на пару діб до арешту запакували! А може понести до панотця? І се не погано. Але панотець — ми вже знаємо, який він. Скаже: добре, занеси тая до кухні, ми вже порахуємо ся. І що буде? Рибу з'їсть, а потому колись, як йому схоче ся, дасть дурному Гуцулови банку, дві, а найбільше три. Ні, панотчику! Моєї головатиці ви не побачите на очи! До Мошка занесу!

І тут нараз урвало ся пасмо його думок. Він став мов остовпілий. Коли його думка ненароком наскочила па Мошка, йому нараз пригадало ся все, все, що було так недавно, а тепер, аж до отсеї хвилі, раптом немов зовсім щезло, розпило ся. Адже він ішов до нього? Господи! Адже він ішов з певним, непохитним наміром! Де той намір? Що з ним стало ся? Юра мацнув себе лівою рукою по мокрій правій, по тім місці, де у нього недавно була сокира — ого! Сокири не було ані сліду! Юра аж руками об поли вдарив ся. Ах, сокира там, у ріці! Впала тоді, коли я ловив головатицю. Гов, треба піти та пошукати її.

Він поступив кілька кроків до Черемоша і зупинив ся. Сива мряка з над водяного зеркала щезла вже зовсім. Небо затемнило ся, покрито ся хмарою. Під її темною паломою Черемош виглядав чорний, мов грізне, розбулькотане, смоляне озеро. Не видно було ні броду ні кашиці, ні закрута, лише широку, чорну пасмугу, в якої йшов глухий клекіт. Шукати броду, а на броді сокири в такій темряві не було що й думати. Юра затрептів, зупинив ся і пробував сверлувати очима темне озеро, та надармо.

І знов нова думка шибнула йому в голові. Що що йому тепер сокири? Аби йти до шинку і зарубати Мошка? А хто-ж тоді купить у мене головатицю і заплатить за неї десятку? О, так, Мошко певно заплатить. Він має способи, має знайомих панів, що від них дістане ще більше. Йому жагдари нічого не скажуть. Гайда до Мошка!

І Юра вернув назад на те місце, де все ще підкидаючись на муравнику лежала головатиця. Він памадав її, вирвав із її

хребта вість і відломивши держално сховав залізні зубці в свою
 дзьобню, а потім звявши з себе сердак і обвинувши ним рибу
 подав ся до шинку.

[Конець буде].

УЛЯНА КРАВЧЕНКО.

ЛЮБЛЮ.

Люблю конвалії дрібні,
 люблю і всі я цвіти,
 і перли-роси на стеблі
 і нив зелених аксаміти
 в сріблестій млі...

Люблю прозорих від кристаль,
 люблю з гір вид далекий,
 і хмари, що плывуть у даль
 і шум високої смереки,
 і сум і жаль.

Люблю ніч тиху, ніч сьвяту,
 люблю зірок дрожання,
 безмежність, велич і красу,
 тайн глибину... і їх мовчання —
 і самоту.

Люблю зліт дум за пасма хмар,
 люблю і запалу хвилини,
 сьвіт духа весь — почувань жар
 і сліз пекучії перлини —
 упоєнь чар...

ДОРОГОЮ ВІКІВ.¹⁾

По 250 літах від часу, коли визволена героїчними заходами і безмірними жертвами народних мас Україна своєю волею увійшла в політичний зв'язок з Російською державою, вперше дістала вона тепер змогу сказати своє слово у себе дома, в межах тої Російської держави. Могутній рух народній вернув її свободу гадки і слова котрої до останньої хвили відмовляв її старий режим Росії, вертає свободу діла й праці й дає спромогу повести далі нитку громадсько-політичного і культурного розвитку, перервану віками насильств і заборон.

Часи романтичної ідеалізації старовини минули безповоротно, і тепер ідеали свої шукаємо не в минувшині, а в будуччині. Проте історична традиція зістаєть ся силою, з якої впливом — чи то добрим, чи злим — раз-у-раз треба серйозно рахуватись. І ось, коли громадянство українське готуєть ся приступити до роботи над збудженням рідного краю з вікового занепаду, на часі буде кинути оком також і позад себе, на пройдені моменти в поступівім поході нашого народу.

Уже в перших віках історичного життя нашого народу громадянство дбає про те, щоб поставити діяльність правительства і його агентів під свій догляд та суверенну власть, і добиваєть ся признання від правительства сих прав (віча).

З упадком старого державного ладу і княжої верстви, що заступала собою національне життє, верстви української людности еднають ся для боротьби спільними силами за національні інтереси проти ворожої їм правительственої системи (в XVI віці). Против суспільної ерархії, клясових і політичних привілеїв ставить ся організація, оперта на вільних союзах людей ріжних верств, підносить ся виборність і рівність, свобода гадки і громадського контролю.

Виломивши ся з рам ворожого державного устрою, провідники української інтелігенції ставлять собі завдання — утворити конституційну українську державу в федеративному зв'язку з иньшими сусідними державами (галяцький трактат і пізнійші посту-

¹⁾ Ся статя була написана для вихідного числа кїївського «Громадського Слова»; по забороні його надруковано в 1 ч. «Громадської Думки», але що те число скопфіковано, подаємо сю статю тут.

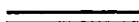
ляти). В сій напрямі невинно працює політична думка України, розширюючи поняття автономности, вироблюючи й уділюючи форми народнього заступництва, ставлячи поправки в інтересах народніх мас та наперед висувачи охорону інтересів робочих верств. Від постулатів Хмельниччини до хартії Орлика (р. 1710) бачимо в сій сфері невинний рух і значні поступи.

Правительственні репресії й систематична деморалізація українського громадянства державними органами спинають в кінці розвиток політичної думки, але нова українська інтелігенція, яку формує XIX вік на місце старої, з особливою любов'ю розвиває ідеї охорони інтересів робочого народу, його визволення від кріпацьких і всяких иньших пут і культурного та економічного піднесення.

Ідеї автономії й федерації відживають на ширших основах і єднають ся з протестом проти всякого політичного, класового чи релігійного гнету, з жаданнями повної свободи совісти, думки і друкованого слова (постулати Кирило-Мефодіївців).

Такі етапи, що переходила політична думка України протягом її тисячолітнього історичного життя, серед перерв і збочінь, викликаючих чи то сторонніми перешкодами, чи то реакційними течіями.

Обминаючи збочіння і перешкоди, бачимо ту лінію, що в передсотень літ доводить нас до того моменту, на котрім стоїмо. Відкидаючи форми пережиті або хибні, дістаємо наші „історичні основи“, визначені змаганнями кращих людей України. По уторованій ними дорозі збираєть ся тепер, коли падають вікові заборони, Україна в свій похід до кращої долі, — і свідомість багатовікової роботи думки й енергії її поколінь над розв'язанням політичних, суспільно-економічних і культурних проблем нехай окрилює її енергію в змаганнях до свого оновлення, до поступу, свободи і справедливости на тлі всестороннього розвитку народніх сил.

ПЕТРО ЛЕЛЕКА.

I.

Було нас у батька три сини. От і думаю собі, щó я дома робити-му: наділ один, а нас тройко, — надумавсь тай пішов у найми. Служив я три роки до призиву; побачив сьвіта; доводилось усякого; і дома не в медом, а в наймах — нема чого й казати; звик я до усього, а найбільш — робити; вдався я меткий як отсе до розмови, тай до праці швидкий. Втяг ся я в роботу, як віл в ярмо, то й поганяти не треба: чи своє, чи ховяйське — не розбіраю, роблю до ладу, як слід. Звик я робити, а до того навчив ся шанувати кожен шаг, потом зароблений; побачив, що правду люди кажуть: Роби, небоже, то й Бог pomoже!

Отак наймитував я три роки, одбув призив тай нагледів дівчину, — вона сирота, не багатого, та чесного роду, і ґрунт у неї есть, а сама сидить у дядька, — побрали ся ми, поставив я на її ґрунті хату тай почали жити. В мене щось там грошенят було, а до того молоді обоє, здорові — заробляли, то трохи й розхазяйчували ся, — й овечата в нас є, й свині завели ся, збили ся й на корову — живемо якось.

Але бачу, щó його робити: свого поля нема, щоб справжнім господарем бути. Не вік же по наймах туляти ся або на панському лану заробляти, тра якось иньше: не з землі, то з чого иньшого жити. Заробили з жінкою трохи грошей тай взяв ся я баришувати. І до чого не брав ся я, і де не бував: то конячку купив, до вокзалу возив; то знов барани різав, кабани колов, по ярмарках баранину, свинину розвозив та продавав; далі вівці скуповував, до Києва ганяв; баштани наймав і харсонські кавуни возив; потім розжив ся трохи, почав волами та кіньми торгувати: фаринником зробив ся. І повело ся мені: по малу почав у силу вбивати ся, розжив ся, до городу левадку сусідню прикупив, хату нову через сіни поставив із коморою, повітку на худобу, діти ростуть. Робив я в замолоду тяжко, поневіряв ся в наймах, а тепер уже до роботи годі, нічоґісенько не роблю, на те в мене наймити, а я тільки головою митикую, кручу та розказую, що воно й до чого... І тепер от моїх хазяїв, що я в їх колись служив, сини в мене наймитами... І довело ся мені, тиняючись по сьвітах, багато й бачити й чути:

й де мене не носило? Ото зберуть ся в неділю, або в сьвято яке сусіди, зайде за що розмова, все те я знаю, все те чув або бачив, всюди бував...

Пройшов, кажу, все, от тільки тюрми ні. Отож сказано: „За торби, а за „неї“ не зарікай ся“. Сказав се не в добрий час: от і спіткала халепа, довело ся і там побувати. А через що? Ну, та нехай уже все до ладу розкажу. Так ото живу я щасливо й спокійно, усього мені достача. І скажу от — доробив ся я свого статку не сам своєю головою, а за жінчиною порадою. Сьміють ся: „жіночий розум“, „жіночий розум“, а я скажу: як послухаю жінки, й вийде на добре. Тай правда, може то вже така її доля, адже кажуть: „не родись вродливий, та родись щасливий“. Розжив ся я, а все не справжній ховяїн в мене: землі бракує. Жінка рає: купи поле, то й дітям щось лишить ся; а так що, поки здорові то й маємо, а далі-ж як? Тай я думаю: доки його блукати по сьвітах? Воно хліб легкий, а як сили не стане, заслабну, — крий Боже, — старість, з чого жити? Тай почав напитувати собі ланка купити. Отже це судило ся. „На віку, як на довгій ниві“, — так і во мною: я разів десять у житю нещасний був, і все якось обходило ся і па добре виходило... Аж ото, маєте, заслаб я і заслаб несподівано, і хто його знає, де воно мене спіткало, чи в дорозі застудив ся, — доводило ся в негоду, в хурдигу серед степу почувати просто неба на землі... Чи то з очей, чи то на мене наслано, вже не скажу, тільки як заслаб я, за того рік невдужав, — висушила мене геть хвороба та; немошний я став, руки не звезду, а що вже грошей витратив на ті ліки та на доктора! То перше баби одшпигували, не помагаєть ся! Вдали ся до лікаря — разів во пять возили мене в Білу Церкву до Демченка. Чого то коштує? Тож не переливки, а головна річ, що мені не легшає; вже гадав, не очуваю... А тут жінка, діти... Що вони без мене робити-муть у сьвітї божому?... І найшла на мене думка: може я чию копійку перебрал, може кого ошукав? Бачите — гендель таке діло — того не встережеш ся: тебе хтось обдурив, а ти хоч і не хочеш, то все може якось... Так може я за сей гріх караю ся? Розказав я жінці усе, вона згодила ся. Покликали батюшку, висповідав ся я, причастив ся і поклав собі — все що мав в баришування, збути, — роздати чи на церкву божу, чи старцям убогим. І від того часу полегшало мені і почув ся я на одужанні. Ноки одужав, а своє слово сповнив: що слабість не забрала, --

а багато мені ліки коштували, і не приведи Господи, — та я й не жалкував, гадав: з сіх грошей мені хвороба прийшла, нехай з ними і геть іде, — роздав усе до шагу і знов зостав ся, як був, — я, жінка та діти, тай годі.

II.

Живемо собі якось. Часами й бідуємо — всякого буває. Аж тут умер у нас на селі соцький; становити-муть нового.

— А що, — кажу, — жінко, чи не стати мені за соцького? А вона на се:

— Чому ні? Добре, аби настановили, тут тобі і з поля щось вродить, тай гроші ще до того. А у нас соцькому дасть ся землі пів десятини, ще й сорок рублів грішми на рік. Отак порадили ся ми з жінкою, поставив я могорич, свати та брати та куми наставили мене за соцького, бо воно звісно, як могорич, за того все село — родичі. От я й соцький. Але тут і почало ся. Зараз чоловіка вбили; знов завод горів: соцького і туди, соцького і сюди, хоч розірви ся, а тут ще монополію потаємну викрито, у нас на селі шкальні нема, так Жид потайки горілкою торгує, тут і в суд за свідка потягли аж до Василькова, провакував ся тиждень. А тут усяке „начальство“ на тебе гримає: тому не догодив, туди не постиг... Така мені морока, що я вже й світови не радий, ніколи й до того поля навідати ся, щось там у господарстві наладнувати; сплю та тільки й бачу, як би мені мого клопоту позбутися. А зпов же і гроші ой як у пригоді мені стали, й поле засіяв. І кинув би, та що його тоді робити? І туди боляче, і сюди горяче! Я й не те, щоб від роботи, тільки вже мороки дуже багато, шарпають тебе на всі боки... Ну, та нічого робити, не завше й так скрутно, полегшає... І справді полегшало.

То вже так завше ведеть ся: кожна людина повинна на хліб заробляти, побиватись... Тимчасом коли-не-коли до жита навідаюсь: вродило, — хвалить Бога, — вже й досягає, густе та розкішне, от-от і жати час. За тиждень до Петра поставали люди жати на шпелях, ну, мое в долині, ще хай постоїть. Аж тут і лихо скоїло ся, і не сподівав ся...

Саме на Петра пішов я подивити ся на жито; бачу, стигле, постоїть ще, сипати-меть ся, тра завтра займати жать. Вертаюсь до дому, аж вулицею гомін чути, дивлюсь — біля Жида купа людий коло воза стоїть. Підхожу, аж то якийсь чоловік не з нашого

села коняку продав Матвієви Симеренкови, — могорич запивають. Бличуть і мене; я кажу: мені ніколи, чого його з п'яними базікати? Хотів іти далі, а той чоловік як почув, що я соцький, просто руки мені цілує, просе. Я й зіставсь. Тільки вже всі випили. Тим часом сонечко припікає, пішли тай посідали в Жида на ганку, в холодку, а той чоловік і каже:

— Ет, що то чарками пити; давай мені сюди склянку!

Жидівка дала йому склянку; він валив повнісеньку, випив, вихилив ще й другу, тай впив ся геть, там такий, хоч зуби ви-збирай, а далі хилить ся, хилить ся з лави, впав тай заснув... а з кишені гроші на долівку висипались. Люди побачили тай кажуть... власне Матвій, що коня купив:

— От він упив ся, спить, щоб ще часом гроші його де не пропали. Ми з ним могорич пили, то щоб до нас якої причітки не було.

А тут і Іван Бовкун обізвав ся:

— То що-ж, він чоловік заходий, чужий; візьмемо гроші, перелічимо тай віддамо на схованку, нікому, як соцькому. Отже і він тут. І все буде гаразд. І всі свідками будемо, скільки в його грошей було, щоб, значить, до шагу...

От позбірали долі гроші, повивертали кишені, геть усе пови-трушували й назбірали 26 рублів ще й вісім шагів. Прилюдно перелічили, завязали в хустку й дали мені сховати. Там ще побалакали трохи тее-сеє тай порозходили ся.

Вже над вечір той прокинув ся на дворі, Жиди стягли його з рундука і кинули під тином, прочумав ся, зараз метнувся до кишені — грошей Біг дасть! Він прожогом до Жидівки. „Де гроші?“ А вона його й заспокоює: „Не турбуйте ся, — каже, — гроші ваші усі єсть, а віддано їх сховати соцькому. Ідїть до його, він вам і верне все“ — ще й розказала йому й кудою йти, й де я сиджу.

Він і приходить до мене, саме вечеряємо. Поздоровкавсь.

— Хлїб-сіль.

— Просимо.

— Чи у вас мої гроші? — питає.

— Та у мене-ж.

— Так отсе я по них прийшов, — віддайте мені.

— Е, — кажу, — чоловіче добрий, чого-ж ти добрав ся до такої пори, — люди сплять, як я тобі віддам твої гроші? При-

хоть вранці та склич сьвідки, то й віддам.

А він мені:

— А як я їх скличу, коли я й не знаю, як вони й зовуть ся.

— А не знаєш? То я скажу, — Матвій Симеренко, Іван Бовкун та Степан Пшенишний. От взавтра з ними й приходить.

А він на се знов:

— Еге, не можна мені до рана чекати: тра їхати до дому, в Звенигородку; в ночі поїзд іде, там у мене справа пильна. Не поїду, більш втеряю, як осе заробив. Хоч заріж, а треба мені їхати. Я-б і без сих грошей поїхав, так пема на що й до дому дістати ся. Знов же приїдждати навмисне, такий сьвіт тягти ся за грошима. Коли ласка, оддайте вже зараз, дуже просю.

— Якже? Я на сьвідках брав, а тепер віддам, ніхто й не відати-ме, а хто тебе знає, що ти за чоловік? Потім скажеш, що й в очи їх не бачив, — одказую йому. Й хотіло ся-б не морочити людину, не держати дурно, віддати йому гроші тай край, та бо-язано: тра стерегти ся, хто його зна, що воно за оден; а жінка то на мене то на дітей зирк та зирк: бережи ся но, мовляв, Петре, щоб не вскочив; он у тебе малі діти. Що ми робити- мемо? І поклав я — не оддавати! А він, гаспидська душа, мов наскрізь чоловіка бачить:

— Я на твої діти дрібні не поважусь. Чи я, — каже, — душі не маю, чи в Бога не вірую? Щоб то чоловік мені у пригоді став, а я йому... Та божить ся, — а бодай мені тее, а сее, аж моторошно слухати, та вговорює та просить. І так він мене обійшов, що я й сам собі думаю, і гріх йому осе зараз не дати, коли йому пильно треба їхати, — я тоді, дурний, і повірив йому, — до того й сам баришував, знаю, що то час варт, вигідне діло втеряти...

— А скільки всього грошей було? — питаю.

— Та 26 карбованців ще й зверх щось трохи дрібних.

— Так! Отже маєш, 26 карбованців і 8 шагів, — вивязав йому з хустки, вилічив і оддав. Він перелічив, сховав та дякує:

— А дай Боже вам здоровля! А нехай здорові та щасливі діти ваші ростуть, як осе ви мене п'яного доглянули й гроші мої заховали. — Тай пішов на вокзал; в ночі й поїхав. І не бачив його піхто.

За місяць так чи що кличуть мене до станового; я вже за

той могорич і за ті гроші й забув ся, і думки в мене про їх нема; я й не туди то; так, гадаю, якась там справа. Зібравсь тай пішов до стану. Прихожу.

— Як купував, — каже до мене становий, — осе на Петра Матвій Симеренко у захожого чоловіка коня, ти з ними могорич пив, і як той чоловік впив ся, тобі гроші його па схованку оддано. Брав ти їх?

— Так, — кажу, — дали мені люди.

— Так чому-ж ти тих грошей не вернув?

Я так і похолов. — Як то не вернув? Я-ж йому таки в вечері все до шагу віддав...

— А бачив хто, як ти оддавав?

— Ні, так і так було.

— Кепсько-ж ти зробив, як що й справді віддав. Не можна було так робити. Він от тепер на тебе скаржить ся, позиває, що ти йому грошей не вернув, і свідки такі й такі бачили, як ти взяв на схованку...

— Та він же божив ся, та він же кляв ся...

— А на що слухав? Так се тепер діло піде до слідчого.

Почали ся допити. Згаяв я чимало часу. — Судити-муть, — слідчий каже, — як брав гроші, свідки є, а як віддавав — нема. Хоч сплати, все їдно не поможеть ся. — Я тоді вдарив ся до повіреного: по закону його правда; видко кожному, що тобі його грошей пе треба, та знов же дурний би й він, — каже, — був, коли-б осе не позивав, і випозиває! Таких дурнів, як ти, треба вчити!

— А бодай тебе лиха доля вчила та нещаслива! — думаю тай пішов до дому. Дивна річ! — міркую собі, — всі бачуть, і становий, і слідчий, і люди, що я тих грошей собі не взяв, що вони мені пе потрібні; тай знов же як же-б я його ті гроші собі взяв, йому не вернув, коли всі бачили й на людях мені їх віддано? Чи я вже такий дурний уродив ся? І люди всі скажуть, що я ніколи чужого шагу не взяв собі, через те й баришуванне кинув, щоб на бідноті не наживатись, чиеїсь копійки часом не перебрати, — і мене осе судити-муть як злодія! Не брав собі, а по закону виходить — взяв? Що-ж то правда иньша чи що? Чи дві правди на світі? Тай знов же візьміть до розваги: чи не диво, — осе виходить так: приходе він до мене в вечері, я йому грошей не віддав, а він нікому ні чичирк та в ночі і втік. Чом же він галасу не наробив? Чом він до свідків не побіг? Чом до

світу не почекав, а то подав ся мовчки? Тай як він машиною поїхав, коли в його грошей аніже не було? Адже ми геть усе витрусили й сховали. Скажіть, хоч би й на вас, — чи то-б ви змовчали, своє подарували? — Все я так думаю, і кожному видко, що він бреше... коли-ж по закону. Нічого не вдієш!

III.

За три дні до Пилипчаного пуцання пішов я в суд; там і його вперше побачив після того вечора. Вийшов він і присяг, що грошей од мене не брав, — і святий знає, як його тут і не покорчило, коли він присягав; — па мене й не дивить ся, очи так і бігають. Розказав і я, як було, і люди наші, свідки свідчили: бачили й самі гроші мені давали, а як віддав, — про те незвісні, хоч і не такий се чоловік, — то-б то я, — щоб чуже взяв. Ну, та не помогло ся. Присудили мене на три місяці в тюрму. Казав мені потім якийсь панок судовий, що як би тебе по закону, так в арештанські роти за те, що гроші чужі, які тобі сховати оддано, „присвоїв“, — бо ти соцький, присягав, так і кара велика, а се тобі тільки так, щоб знав, як треба робити, щоб без свідків не оддавав... на науку. Що-ж, спасибі й за те. Та ще казав, як я присудом не задоволений, то щоб подавав на апеляцію. Та куди мені? Я не знаю, куди його доступитись, і як то писати. Ще як би повірений, — а повіреного я не брав, — і грошей не було наняти, тай щоб там помогло ся? Усі вони однакові, от і той мені казав у Білій Церкві: „Дурний би був, як би тебе не позивав“. — Так не по правді! — Ет, що то йому правда! — На апеляцію? Тай що з того вийде: а там хто? Ті ж пани! Коли вже тут розпитували ся й все бачили, як на долоні, і не повірили, що я гроші собі „присвоїв“, а про те все засудили, то там і поготів. Пустили мене з суду до дому „на поруки“. Прихожу я до машини ще зарані; сиджу на вокзалі, коли дивлю ся, аж і він тутечки. Взорив мене, крутить ся, як Христа на сковзалці, та ніде діти ся... Підхожу я до його. Ніяково йому, та нічого робити, позичив у Сірка очі. Я до його:

— А ти-ж казав: я на діти твої дрібні не поважу ся... та таке мені нещастя залодівав. Де-ж твоя совість, чоловіче?

— Я, — каже, — і сам не знаю, як се стало ся. Не з моєї вини: „той“ попутав; приїхав до дому, а воно мене все щось спокушає: а подай на його в суд, адже ніхто не бачив, як він

тобі гроші вертав! Усе мене кортить... розказав я Мошкови, своєму спільникови, а він і почав мене ще гірш настренчувати та підюджувати. От я й послухав і подав. А як осе тебе побачив у суді, як присяг, як засудили тебе, так у мені все й похололо. І що се собі, — думаю я, — наробив! Занапастив чоловіка! І тут усі мої й слова згадали ся, і як ти мені тоді у пригоді став, і як осе тобі віддячив, — діти твої манесенькі, заплакані, обшарпані перед очима, мов живі, стали... ручки простягають: де наш тато? верни нашого тата! Ми-ж голодні, їстоньки нема чого.. І щось шепотить мені: вийди перед судді, скажи одне слово, покай ся! — і на місці не всижу, але-ж не можна: тобі вже нічого не поможеть ся, — присудили все їдно, — а мені за „ложное показаніє подь присягою“ арештанські роти. Чоловіка вже не врятую, а собі ще гірше лихо, ніж йому заподію.

— Так арештанських ротів ізлякав ся, а суду божого не боїш ся? Одвіт тобі за се перед Богом треба буде дати.

— Гріх, — каже, — тяжкий на моїй душі і нема мені прощення, — і знов почав і почав.

— Нехай тебе, чоловіче, Бог судить, все їдно не поможеть ся, — кажу, а сам думаю: говори, голубе, знаю, що вмієш... на власній шкурі довідав ся. Тобі се не першинка говорити, вже як ти мене тоді вговорив! От коли-б ти при людях словом захопив ся, ото б мені... — Ет, що там розводитись, — кажу вже в голос, — що стало ся, те стало ся... краще випемо, — тай кивнув на „буфетицю“, щоб нам шкалика дала. Мені саме так хочеть ся вмірати, як ото пити, та присилював себе, хоч і не йде на душу; ню, аби він пив. А в самого така думка: „Що в тверезого в голові, те в п'яного на язичі“; на підпитку може якось швидче яке слово необережне бемкне, а я й зловлю; і „буфетиця“ тут, почує, от і сьвідок буде. Але-ж і він з біса хитрий, пройда! Од чарки не одмовляєть ся, хилить: та більш не, більш мовчить, мов заціпило. Аж тут поїзд, тра сідати. Дурно гроші на могорич витратив. Та дарма, надія ще не пропала: ще до Вільшаниці цілу ніч у купі їхати, може якось не побережеть ся. От но тільки їдне слово скажи, братіку... Посідали. Я все на своє збиваю:

— Так от, — питаю, — ти всі гроші у мене взяв?

— А вже-ж, — каже, -- всі; нема що казати, всі. До шагу мені оддав. Ой, гріх же мені, клятому! Горє... нечиста сила поплутала... Та охає, то вболіває... Ото, як самі сидимо, нікого по-

близьку нема: він гроші взяв од мене, і гріх великий великий, і все. Нехай но щось надійде, мовчить анафемська душа. Я й туди, я й сюди, — ані пари з уст, або щось таке плеще, що й купи не держить ся. Морочив ся я з ним сливе усю ніч, так нічого й не вдіяв. Аж тут Вільшаниця вже, зліз я...

— А нехай тобі біс!...

Прихожу до дому, — саме занусти. Ліг я спочити: стомив ся страшенно, не спав, а тут сон мене не бере... У людей заговіни, а мені й сьвято не сьвято... Зажурив ся я тяжко, така мене туга взяла: людей не бачу, хожу як непритомний, робити нічого не можу, їжа не йде мені на душу; ляжу спати, — сон не бере; все пече мене коло серця; гризе мене думка, спочинку не дає; мов хмарою облягло й просьвітку не має... і все мені ті гроші. А бодай я сьвіту божого не бачив, як я їх узяв! Тай у нас же на селі мене знають: баришував я, доводило ся позичати, чи свині, півці на-бір брати — не скажу богато, а все яку сотню; за мною шеляга ломаного не пропало, а тут маєш — узяв чужі гроші. Бодай я так по сьвіту ходив, як сьому правда! Коли-б же то тому правда, може-б і легше, хоч знав за що попевіряеш ся, не дурно в тюрму йти... все легше! Легше? Та де там: тюрма все їдно. І теж візьміть на розвагу: весь рід чесний. Батько-мати не то на вежі не були, навіть не позивали ся ніколи. Як же се мені в тюрмі сидіти? Та ще й по дурному! На Бога! Де-ж правда? Вірите, Богу перестав молитись; не знаю вже, як і по Різдва дочекав ся, як і живий zostавсь. Спасибі ще жінка вговорювала, тугу мою хоч трохи розвіяла.

— Чого його, — каже, — бідкатись та журитись, од журби аж сохнути... Що-ж тюрма? Сказано: „за торби, а за „неї“ не зарікай ся!..“ То-ж сьвітова річ! Підеш і одбудеш своє, і нічого тобі не станеть ся, тебе не поменшає. Он же і тітка Параска пів року одсиділа і нічого, й поважають усі... Хиба до чесного в тюрмі злодійство яке вплине, чи що? Аби сам знав, що ти не винен, аби совість і перед Богом і перед людьми чисту мав... Постраждай...

І так вона мене вговорила, заспокоїла трохи. Почав я не так у тугу вдавати ся. Тут сорому, сорому! Ну, та про се байдуже, як роздивитись: коли за чоловіком вини ніякої, то й соромитись нема чого. А тут знов нове лихо: я-ж соцьким був, а чув, що в тюрмі й слова нависнійшого нема. Ще смерть заподіють! Та про се вже жінці мовчу, а самого аж острах бере, що як звідти живий

ввійду. — Якось нересвяткували, аж осе на голодну кутю саме, — трісь у хату, — прийшли по мене. Беруть мене до стану, а звідти — до Василькова.

IV.

Привели мене в тюрму, зараз до контори. Аж там сидить, пише наш урядник, — його за потаємну монополію засуджено на пів року, — впізнав мене.

— А ти, — каже, — як сюди, Мелеко?

Розказав я йому, а він зараз, — спасибі йому, — „начальпикови“, що я, значить, соцький; от мене на ніч у секретку, а тоб ще в ночі чи вбили, чи хоч ребра полатали; в день нічого, спокійнїйше, а то в вечері тільки-ж проходять пров секретку — все у віконце в дверях через ґрати сварять ся та нахваляють ся, аж зубами скреготять. Не довго я в тюрмі й був. Там якийсь панок арештантів наймав — замість срокових, — в степу у його ферма од Василькова верстов в двацять, — так ото й мене туди за три дні одиравили. Був я в тюрмі всього три дні, а що вже натерпів ся, а що налякав ся, — три місяці мені легші здали ся од тих трьох днів, — бодай не згадувати! Та може й те: не звик ще. Дивно мені спершу здало ся: навколо людей, людей — і ходять, і роблять, і балакають, і співають, — і все се в неволі, всі однаково убрані. Глянуть — сказати: все арештанти, всі однакові. Так і я попередумав, аж придивив ся нильнїйше, бачу — ні, усякого тут в народу і один до одного не схожий. Богато й таких, як я; якимсь нещасливим випадком до тюрми потрапили: чи то лихий попутав, чи за яку дрібницю сидить, чи за бійку, чи й так безневинно одбувають. І в думках не покладали в тюрмі бути, та довело ся: в перше сидять. А то є й таких чимало, що їм уже не поршинка в поза ґратів визирати; нокоштували вже всякого; все їм уже тутечки відоме, всі порядки звісні, проміж себе знайомі, як облупленого один одного знає. Справжні злодії, в злодійства й живуть. Тут вони „козаками“ звуть ся. Так ото купи й держать ся. Спїлка в їх неначе-б. Один за одного як за батька рідного обстоює. Якийсь впіймав ся, на вчинку схопили, в тюрму запроторили, — ті, що zostали ся на волі, допомагають: чи грошей йому перешлють, чи чого иньшого, чи якийсь злодійський струмент, щоб в тюрмі видобути ся. Тут вони в тюрмі собі змовляють ся, радять ся. Ото одного вже з тюрми пускали, — збили

ся коло його „козаків“, — і я недалечко, чую усе, — а вони його навчають навпередки, той теє, той сеє.

— Он у скраглївського попа коні добрі, ой які коні я нагледів! — аж цмокає, хитаючи чорною, припушеною снігом головою циган. Він за крадіж коней і в тюрмі ото сидів, з батька злодій! — диви, викрадь! Добре заробиш! то й мені за раду! — та таки зараз і починає потихеньку навчати, як його й до діла братися, й де передержати й на якому ярмарку продати, то що.

— Гляди но мені, — каже в слід Нестор Чорний, — ви його повинні знати: він же Білоцерківський з Заріччя. Господи, скільки то він лиха людям накоїв! А осе вже допіру якось вловили, та мабуть втече. З злодіїв злодій! Він і в тюрмі в „кóзаків“ неначе за ватажка був чи що: всі його слухали. — Гляди но мені, — приказує, — неодмінно обкради білоцерківського старшину: се через його я сюди вскочив; він, прод, мене в тюрму засадив; я йому так не подарую сього, помщу ся ще! памятати-ме до нових вішників — та поки то ще випустять... Так обкрадь же: там у коморі добра усякого сила — багатий страшенно, бісів жмикрут... — отверто в голос нахваляється: — я його сякого, такого сина в день серед шляху стріну, — убу, заріжу. — Усі слухають, мовчать.

Або ото все ходять купками, обмірковують усякі злодійства та шахрайства, про всякі випадки оповідають. У їх тільки й думки, що про нові крадіжки, розбишацтва. Тільки но хай вийде з тюрми, то вже знати-ме, що його робити, злодій злодієм! Мені тисячу карбованців осе кладіть, — я шагу не візьму. Їсти не буде чого, а красти не піду, — заробляти-му до останнього, краще з торбиною просити-му, — ви не дасте, другий дасть шматок хліба, всеж з голоду не лусну... Скажіть мені, і як йому не красти?! І чого йому бояти ся? Висилка йому байдуже, — то поперед заохотіла громада, вислала тай край, нема тобі ніякої мороки; а тепер ні, — як висилаєш, то й гроші на його ще збери; теперечки на громадський кошт висилають. Він і певен, що дурних нема його на власні гроші до Сибіру одправляти... Висилки не боїть ся, аніже! Тюрми може? Се мені, або такому, як я, тюрма страшна, а йому — пху! І як йому не красти?! Йому саме в тюрмі й живеть ся добре: сидять, у ранці й в вечері чай нють, горілку, оселедці що дня, булки жидівські їдять. Чого йому ще? Ходить убраний як

панич: каракати¹⁾ на йому мальовані, штани сірі, башлат²⁾ новий, сорочку що неділі або й двічі на тиждень надіває чисту: тут таки в тюрмі-ж за барканом хльорки йому перуть. Руки в кишені, ходять та свище... Панич! одно слово тай годі... Життє краще, ніж губернаторови: той нікого не бє, а сей кого схоче... Вони, „кóзаки“—б то, в плохійших деруть гроші, та на них бенкети видають. Ледви я прийшов, в мене зараз карбованця здерли. Той таки навіспий Нестор причепив ся, як п'яний до тину; підходить ото, — ке, — каже, — рубля! що, двічі тобі говорити маю? — й руку простягає. Високий та дужий, в себе такий розбишака, що й глянути страшно; очищами сердито блимає з нетерплячки. На, сатано, думаю, одчепись! Цур тобі, згинь, пропади! А не дай, — де ви бачили! Тільки но проти його слово скажи, він уже допече до живих печінок, такого сала за шкуру заллє, що не то той карбованець і більше раднійший віддати... Над усіма вони знущають ся; пас за ніщо мають. І чого вони тільки не виробляють!... Я доіру прийшов, дивив ся на се, дивив ся, а далі якось і кажу:

— Брати мої! На що осі сварки та знущання! Всі ми арештанти однакові, всі перед Богом грішні, одбудемо своє, кожен свою кару, яку там йому призначено; та в злагоді, та без бійки та сварки...

— А хіба нам з тобою діти хрестить, чи що? — сьмієть ся циган-копюкрад, тільки но вищерені зуби блищать, а ті всі як сипануть з реготу. Сьміють ся клятї, ще добре, що не побили. І бють таки „кóзаки“ кого хотять, коли хотять, і ніхто не оборонить, бо нікому. От хоч би й „правительство“, а яке воно єсть „правительство“, як його не сила арештантів од „кóзаків“ оборонити; понаставляли сторожів, а ті сторожі в „кóзаками“ приятелі: вони з ними і пють, і їдять. Дивив ся я, дивив ся на тих сторожів, і дивно мені. От з нами на стєпу був один, Василь Палієнко звав ся, в москалів прийшов тай став за сторожа: і спить з нами, в грязюці, воші на йому, сорочки не скидає ніколи, бо до дому не ходить, і до його жінка не йде, — далеко. І ото тут на стєпу три місяці з нами вибув як арештант. Так тих же неволя держить, от хоч би й мене, — мусять! А щоб то чоловік сам себе в тюрму завдав, замкнув по своїй волі?!... Хоч і тож правда, тут йому й гроші, й харч, і заробіток такий-сякий. Звісно може й

¹⁾ Арештанські чоботи.

²⁾ Арештанська куценька свитина.

злидні його сюди женуть; ну, а все, аби на мене отó, щоб я не бачив своєї хати, жінки, дітей... — ні, я-б на се не пристав. Коли вже суд присудив, по закону, сиди, нічого не вдієш; а щоб то я з своєї волі в тюрму йшов? А ніколи в сьвіті!

От кажу — по закону. Закон, хороший закон! Той чоловіка вбив, душолюб, коні краде, або ще який злодій, а я, нехай, вязку хмизу взяв у панському лісі, — сиди однаково, арештант. От і у нашого судді -- кара їдна: чи ти четверо коней украв, чи тебе з обережком опалу карбівничий вловив, -- три місяці, все їдно. І Господи, скільки народу за той ліс пани в тюрми саджають, держать там. От і разом зі мною з нашого села троє чоловіків сиділо. Петро Ткаченко з сином уже жонатим, — вони й на степу в купі зі мною робили, — їхали в осени в поле орати проз панський ліс, скочили через окіп хмизу набрати — картоплю пекти, один в путо набрав, другий в пояс; вертають ся, вже коло воза стоять два побережники, -- свої-ж таки люди.

— Знаєте, — кажуть, — ніяково нам на вас виказувати, позивати, все-ж свої люди. Однесіть у ліс хмиз та скиньте тай їдьте собі з Богом! — Ті послухали, пішли. Коли вертають ся до воза, побережників уже нема й свити їхні позабирали... Вони до лісничого, а той каже: „сплатіть кожен по пять карбованців, то нічого не буде, а ні — позивати-му...“ А де його десять карбованців узяти, коли й на десять копійок спотикнутись тяжко, — та ще й за що? Просили ся, молили, -- не помогло ся. Не зглянув ся пан на убожество, позивав таки, мусіли по три місяці одсидіти. Та їм нічого, минуло ся, а он Левкови Шелестови так дала ся тюрма в знаки. За таку-ж справу одбував. Воно ще чоловік молодий, допіру в осени побрав ся. Йшов він лісом проз побережникову хату, а собаки його й обнали; він оборонитись і витяг з плота дві трущині, — козачка, побережникова жінка, побачила тай чоловікови сказала, а той далі... І що ви думаєте? Позивали Левка пани й засудив, звісно, суддя за крадіж ліса на три місяці. І не сподівав ся ніхто, хоч у нашого судді, як пани за ліс позивають, — правил нема. Уже й козачка бідкала ся: аби, каже, я знала, що з того буде! А що жінка побиваєть ся, — осе побрали ся, а осе чоловіка в тюрму, — ледви не заслабла. А він як привели його, засмутив ся тяжко, не їсть ані же й не говорить, змарнів, звів ся геть чоловік, усе журить ся, все щось думає, — так йому та тюрма в'їла ся; роботи в його нема ніякої то

й ували його до лазарету, а се вже пустили, — ледві живий, на-вряд чи й вичуняє. І то за дві трущині! Життє людське загуб-ляне! Та весь ліс панський того не вартий, не те ті дві нещасні трущині! І се, скажете, злодій! А карай ся однаково, — та що я, де вже однаково? „Кóзакови“ в тюрмі життє, він висидів своє, випочив добре тай пішов анї гадки; а такому, як осе Левко або що -- кара подвійна, — тюрма тюрмою, — до того смуток тебе сушить, сором тяжкий тебе гризе, а ще й „кóзаки“ знущають ся, за ними й світу не видко.

Отак і кожному скажу: як що вже знаєш на певне, що до-ведеть ся тобі конче в тюрмі сидіти, — іди зараз хоч комору од-бий, хоч воли або конї вкрадь, — то будеш ти в тюрмі усім при-ятель, приймуть тебе мов рідного, мов брата, і жити-меш як у Христа за пазухою... А так мука... карає ся гірше, ніж злодій... А як ще до того соцький, як осе я, стережись: убють. І вбили-б! Тільки я вже сторожкий, обережний; я там до їх такий добрий, в душу вхожу... От як мене на степ привели, — все на мені нове: башлат новий, каракати нові, — „кóзаки“ обдерли зараз, дали якесь шматтє. Я вже мовчу, слова навпроти не скажу... та-кий уже радий, що з тюрми на вільний степ потрапив; і дихати вільнійше й на світ божий дивитись веселійше: нема тих мурів пліснявих, брудних, нема тих остогидлих ґратів, — кожної хви-лини у тебе перед очима, нагадують, що ти в неволі; на стєну куди лекше й краще: „кóзаків“, правда, всюди є — й у тюрмі й на степу, -- та тут їх обмалє і плохійші, — в силу вони ніяк тут не вберуть ся, бо котрі вже запеклі, шалені, то тих з тюрми не пускають, — от перш за все жити спокійнійше. Знов же году-ють лінше: кандьор двічі, борщ що дня, хліба аж на фунт більше... Та мені проте байдуже. От у тюрмі котрий за одним заходом усе з'їсть, а далі й ходить цілісенький день голодний... Я, повірите, за журбою так охляв, свого хліба й з'їсти усього ніколи не можу. От і сьогодні, — прийшов я з Василькова вісім верстов до вок-залу, купив булку на десятку, і то всієї не з'їв...

Краще на стєну! вільнійше й робота звична. Приставили мене до кузні, ковалеви помагати, бо я таки й ковалювати трохи вмію... Роблю я по хозяйськи, як звик; пан до мене добрий, заїде в кузню, подивить ся, похвалить. Товариші сьміють ся, жартують, а другі журять ся; співають — той веселої, той смутної. Жи-веть ся якось, потроху звик. А все журю ся, як то дома, що

там дієть ся. І бере мене смуток тяжкий, жаль такий за домівкою, що й Господи. Шматок хліба не можу з'їсти, все мене турбує думка про сімю, як то вони там справляють ся без мене, чи живі, чи здорові; чи потрапить жінка впоратись без хазяїна з малечою... З сією думкою встану, з сією думкою й ляжу... І за роботою не кидають думки сумні, — одна одну здоганяє, одна одну попереджає... Зсушила мене журба...

Та чого чоловік не знесе? Чого не переможе? От і минули ся три місяці, — одвели мене сьогодні з стєпу в Васильків. Звичайно за тиждень беруть із стєну, а мене, — спасибі „начальників“, — саме в той день як пускати мало ся, — то я після стєну в тюрмі вже й не був, — щоб вона запала ся! Та хвалить Бога, минуло ся вже, бодай і не вертало ся ніколи, бодай і не згадувати! Ведуть осе мене двором, просто од брами в контору, аж на зустріч „начальник“.

— Здоров, — говорить, — Лелеко! Що, тебе ще не пустили?

— Ні, — кажу, — ваше благородіє.

— Ну, ось зараз пустять. Радий, що до дому йдеш?

І добра-ж душа у його! Ну, що я для „начальника“, сказать — арештант, мало таких у тюрмі! А він тобі й поздоровкався і заговорив по людському. Спасибі йому за добре слово. Нехай Господь здоровлем йому вертає! Ото взято мене саме па голодну кутю, а сьогодні пущено — в великодню суботу, — як раз три місяці. І радію-ж я, Господи, що таке сьвято дома стріну... Оддали мені мою одежу, ще й з тих грошей, що я заробив на стєну, дали шість карбованців і пять золотих... Все-ж не з порожніми руками до дому прийду; буде за що спершу зачіпити ся... Осє-б я, думаєте, їхав машиною? десять золотих дурно платив, непаче їх дома не треба? Пішки-б пішов, тільки от завтра Великдень, хочеть ся мені конче до дому постигнути... Хоч до церкви й співаю ся, аби хоч на ранок на обід, розговляти ся, — бо так і я сумний, і жінка сяде обідати, сумувати-ме, — де то я, що поробляю? — й їсти не буде. І сьвято не сьвято. Справді, коли-ж я прийду, та чи й прийду вже, як і на Великдень не пустили? А тут, кажуть, машина тільки до Білої Церкви йде, а там далі аж у ранці... Чисте горечко мені. Упросю ся до кондуктора на „товарний“, а ні — то хоч на пішки, може за ніч і ввійду сорок верстов... Мені аби на ранок до сьвіту постигнути...

ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ.

Його діяльність на полі історичної науки.

(З нагоди ювілею).

IV.

Другий історичний період України займав Антоновича значно більше. Вже розвідки його з 60-их років дотикають більше або менше тих часів (у розвідках про початки козацтва, церковні відносини, шляхотські роди та особливо про міста), археографічні глядання заводять його також туди часто (участь його у виданню литовських грамот, 1868), то аж під кінець 70-их і з початком 80-их років приступив до загальнішого оброблення тих часів. В р. 1877 предложив він як докторську дисертацію нарис історії великого князівства литовського до смерти Ольгерда¹⁾. Як можна доміркувати ся з передніх заміток до сеї праці, мав спершу Антонович на гадці дати повний курс історії Литви, від найдавніших часів аж по Люблинську унію. Бажання те одначе не сповнило ся в цілости. Повне оброблення знайшли тільки часи формування литовської держави, натомість часи її від Ягайла — цілий т. зв. уніонний період, аж до упадку державної самостійности Литви (1569) представив Антонович тільки частинно. Тому то головна студія про Литву до смерти Ольгерда в переважній своїй частині виходить поза межі української історії.

Уклад сеї досить просторої праці такий: автор приступає до представлення предмету вже з готовим історичним компасом. Перед ним виринає питання: чому литовська держава так блискучо виростає та знов так швидко слабне й розкладаєть ся? На се питання така відповідь: причини внутрішнього розладу лежали в тих самих умовах, що викликали й вели зріст зверхньої сили литовської держави, себто в самій швидкості вросту та в плеїні рїжницї двох етнографічних типів, що вїйшли в один політичний організм,

¹⁾ Очеркь історіи великаго князєства литовскаго до смерти в. к. Ольгерда. Первісно появила ся праця в київських Университетскихъ Извѣстіяхъ 1877—1878 рр., опісля з деякими поправками увїйшли у I (єдиний) том його Монографій по історіи Западної и Юго-Западної Россіи (Київ, 1885), ст. 1—132. В р. 1887 видано український переклад сеї монографії (В. Вовка-Карачевського) у VI т. Р. Історичної Бібліотеки (Тернопіль), ст. 1—118, але відобрано йому наукову вартість тим, що цілком пропущено нотки і критичні замітки.

двох національних принципів — литовського і руського, які ніколи не знайшли способу зілляти ся в одно органічне тіло (ст. 4). Одже ціль автора така, щоб показати обопільні відносини цих двох національних принципів, що входили у склад литовської держави, проби їх взаємного зближення, й обопільні їх впливи (ст. 5). Зрозуміло, що коли автор закінчив загальний огляд литовської історії в самім переломовім моменті (1377), себто як раз тоді, коли довершилось ще тільки механічне połącенне обох національних елементів, то зазначена на вступі ціль не могла бути тут виконана, бо в часі формовання литовської держави конфлікт обох національних принципів зазначив ся дуже мало чим. До того, глядіти його треба більше може в соціально-культурній історії Литви, тимчасом отся перша студія дає нам виключно образ державно-політичного зросту її. Все таки автор пробує і при тепері литовської держави підглянути обопільний вплив литовського і руського типів і визначити їм ролю в сьому політичному процесі, та проте се намагання автора не єсть нічим більше ніж довільною апріорною інтерпретацією певних політичних фактів, що самі собою не дають підстави до таких висновків. Нарис складаєть ся з трьох частин: Перша („Литва і Русь до початку XIV ст.“) говорить про племінні відносини Литви, найдавніші відомости про край і племена, літописні жерела найдавнішої історії Литви (літопись Биховця), перші засновки державного життя з причини натиску німецьких орденів при використуванні нових сил, запозичених на Русі в XIII ст. у відносинах до сусідніх руських земель, як Полоцка, Новгорода, Смоленська, Волині, Турова й ин., разом із поступенним загарбуванням їх, головню Мендовгом. Коли по смерті сього князя Литва почала еманципувати ся від руських впливів, сила її упадає і то примушує пізніших князів знов оперти ся головню на руські землі. Друга частина („Вітеп і Гедимін“) показує нове скріплення держави руськими елементами у формі нових заборів та офіціальної титулятури Гедиміна. Обговорюючи анексію поодиноких земель руських зупинюєть ся автор довше над питанням про відносини Гедиміна до Київа і Волині. Звісне оповідання літописи Биховця піддав він докладній аналізі і в результаті відкинув твердження сеї літописи, а за нею иньших жерел та деяких явійших істориків, про завойованне Київа, допускаючи натомість віродостойність анальоґічного оповідання про Волинь (прикладаючи подію до р. 1316). Оглядом боротьби Гедиміна з німецькими ор-

денами кінчить автор сю частину. Третій розділ („Ольгерд та Кейстут“) подає докладні характеристики обох головних синів Гедиміна, обопільні відносини їх, збирання руських земель Ольгердом та оборону від орденів Кейстута. Говорячи про відносини Ольгерда до українсько-руських земель, зупиняється автор довше над прилученням Поділля, його дотеперішньою історією і дальшим його становищем у литовській державі. Отсей розділ праці і критичний екскурс про Київщину за Гедиміна — се без сумніву найінтересніший для нас партії усеї монографії.

Сьогодні, коли наука має цілий ряд дуже поважних праць про литовську державу на Русі, монографія Антоновича з неодного погляду вже не відповідає всім девідератам, багато деталів уже змінено, в загалі досліди па тому полі значно поглиблено, та все таки Нарис історії литовської держави й доси числить ся між найповажніші розвідки, а то задля своєї ширини історичного горивонту, гарної методи, бистроти і вірности осуду та багатьох самостійних висновків. У хвилі її появи стояла вона на самому верху наукового слова.¹⁾ Після з'ображення генези і зросту литовської держави мав Антонович у пляні подати огляд укладу й обопільних відносин литовської й руської народности, що почали входити у певні конкретні форми, з одного боку ассіміляції, з другого — конфлікту й боротьби, головню після Ольгерда. На жаль автор обмежав ся в тім напрямі тільки до поодиноких питань, а до одноцільного загального огляду литовсько-руських часів до Люблинської унії вже не повернув більше, хоч і поодинокі питання основані у нього все на широкій історично-філософській підставі.

Сюди входить у цілости тільки розвідка про Київ, його долю та значінне від XIV до XVI ст.²⁾ Починаєть ся вона як раз у тім моменті, де закінчив Антонович свої відчити про давнішу історію Києва, себто 1362 р., а доводить її до Люблинської унії (1569). Та в дійсности се не тісна історія самого Києва, а широка картина української історії в литовській державі. Пункт

¹⁾ Ті прикмети монографії були означені в просторій рецензії М. Дашкевича (Замітки по історії лит.-рус. государства, К. 1885), при чім вказано й на поодинокі хиби її та подано дуже цінні доповнення та поправки.

²⁾ Київ, его судьба и значеніє съ XIV по XVI столѣтіе (1362—1569) розвідка появилась наперед як вступна статя в Київській Старині 1882 р. № 1, ст. 1—48, описля увійшла в I т. Монографій, ст. 223—264.

виходу — р. 1362 — себто окупація Київщини Ольгердом, прийнятий автором як дата певна, хоч стрічає вона деякі сумніви, але поки що на її місце не поставлено нічого цілком певного ¹⁾, тому як орієнтаційний пункт все таки треба приймати р. 1362, коли в Києві засів князь Володимир Ольгердович й відчинив нову добу політичного життя Наддніпрящини.²⁾ Сей край зустрів нову добу в статі політичного й культурного упадку початого ще від початку XIII ст., а завершеного тільки татарським погромом. Говорячи про се останнє нещастє, автор застановляєть ся над знаним питанням про запустінне Київщини в XIII і XIV ст., достаточо збиваючи погляди деяких московських (Погодін) та польських (Грабовський, Шайпоха), а навіть українських (Куліш) істориків.

Переходячи до головного предмету автор характеризує литовську державу, подібно як у попередю згаданій монографії, себто як здуку двох національних елементів, з яких руський взяв верх над литовським так, що литовська держава прибирала що раз більше характер руської держави. Сей хід історії Східньої Європи знайшов несподівану перепону в політичнім акті Ягайла, що увів релігійну боротьбу у державу, даючи перевагу малочисленному католицтву й відчиняючи широко ворота польським політичним, релігійним і соціяльним впливам на руські й литовські землі. Сей зворот викликає в руській суснільності реакцію проти польських впливів, а центральним пунктом сього протиділання стає Київ. „Представителі руської партії особливо дорожать київським уділом і київська земля дістає значінне твердині руської народности“ (231). Боротьба та безнереривна, тільки що борці переміняють ся в часом: наперед ведуть її князі литовсько-руського походження, що цілком зрушили ся, но них провід у боротьбі переймає православне духовенство та церковно-культурні інституції, в кінці довершують діла народні маси, головни у формі козацтва. Автор задумав тут прослідити тільки першу фазу тієї боротьби, що кінчить невдатно — польською інкорпорацією Київщини.

Розвідка ділить ся на дві частини. В першій дано огляд політичних змагань княжих родів заховати або здобути більшу або меньшу самостійність руським землям в загалі, а Київщині спе-

¹⁾ Пор. М. Грушевський, Історія України, т. IV, ст. 65—69.

²⁾ Політичний вплив Литви на Київ був децо старший, хоч його Антонович не признає.

діяльно: Володимира Ольгердовича, що перший шукав підмоги у Москві, Скиргайла, Свидригайла, Олелька, Симеона й Михайла Одельковичів та товаришів останнього, в кінці Михайла Глинського. „Перший акт боротьби з польськими впливами, веденої під стягом литовсько-руських князів, був програний. Та в Київській землі крили ся засновини нових суспільних сил, яким судило ся вступити в нову боротьбу з більшим успіхом“ (ст. 244). На тому кінчить ся перша частина статі — більше загальна й поверховна.

У другій з'ображає автор внутрішній устрій Київщини: означено тут наперед територію й її переміни, форми політичної адміністрації, суспільні верстви (земляне, бояре¹⁾, селяне, козаки і міщане) та їх правно-соціальне становище, господарство, торгівлю та промисл Києва, при тому акцентує автор, що суспільні верстви Київщини ще нерозділені непрохідною межою та придержують ся ще деяких суспільних форм давньої удільної Руси; пробою відтворити тодішню фізіономію Києва й картиною релігійно-церковного життя кінчить ся отся інтересна частина розвідки. В деталі автор і тут входить мало; образ внутрішнього устрою Київщини в литовських часах вийшов ясно, плястично, але подекуди ідеалізовано його, факти освятлені односторонно зі становища провідних ідей автора, є й фактичні помилки. Тому то нинішня вартість розвідки лежить переважно у загальнім історичнім сьвітогляді автора.

Як висше згадано, визначив Антонович у сій розвідці місце на провіренне питання про запустінне України. Сталось те ще перед відновленням звісної Погодицької теорії А. Соболевским. Отсей російський фільольог виступив 1883 р. з фільольогічними „доказами“ що до XV століття в Києві говорено по велико-руськи, Українці-ж прийшли туди аж після поповного татарського зруйнування (1499) з Галичини й Волині.²⁾ Антонович забрав у сій справі голос, не тільки в дискусії над відчитом Соболевського,

¹⁾ Завважу, що у А—а постійно відомремлюють ся земляне й бояре, як дві принципіально відмінні суспільні верстви. Новітні історики не знають такої рішучої різниці.

²⁾ Уперве виступив С—ий з відчитом у Київськім Історичнім Товаристві (Чтенія, II, ст. 215), опісля вклучив сю теорію в видавані потім свої фільольогічні праці. Пор. історію питання в I т. Історії України М. Грушевського, ст. 511—516.

а ще виступив із окремим рефератом і в ній подав деякі дані про людність Київської землі в XVI ст.¹⁾ В ній стверджено рішучо, що в XVI ст. напрям колонізації в Київщині це йшов із заходу на схід, як то мусить впливати зі згаданої теорії, а з півночі на полудне, що сей факт повинен би був радше піддержати великоруськість Київщини, а не знищити її, та що неможливо приймати етнічну окремішність Київщини і самого Києва. Влучність тих вказівок Антоновича була без сумніву одним із головних моментів, проти яких відомита теорія великоруськості Києва скоро зійшла до гробу.

V.

Переходимо до періоду української історії після Люблинської унії. Він притягав Антоновича найбільше зі всіх часів, і звідси те-ж розпочав він студії. Та не можна сказати, щоб увесь той час однаково був полем наукового оброблення. Антонович вибрав тільки частину новішої історії України, що основана переважно на польсько-українських відносинах, і то за увесь час аж до самого майже кінця Річипосполитої. За те ту частину української історії, що починається 1654 р. й обмежена московсько-українськими відносинами автор полишив на боці без спеціальних дослідів, давши з неї ледви кілька менше важних нарисів. За те польсько-українські відносини знайшли в Антоновичу знаменитого свого інтерпретатора й історика. Зі всіх прояв історичного життя найбільше інтересували його суспільні форми та їм найбільше присвятив трудів. Звідси то повстали монографії як про козацтво, шляхту, міщанство, селянство й церковні відносини.

Антонович розпочав свою наукову діяльність розвідкою про гетезу й початки козацтва, що вийшла ще 1863 р. (написана певно ще 1862 р.).²⁾ Нині, по більше як чотирьох десятках літ, мусимо сказати, що отся перша розвідка Антоновича не має вже наукової вартости, хіба стільки, що в ній фактичного, акто-

¹⁾ Читенія И. О. Н., II, ст. 225—6; реферат сей не був друкованим у цілости.

²⁾ Як передмова до 1 т. третьої части Архива Юго-Западной Россіи п. 3. Содержаніе актовъ о козакахъ 1500—1648 г. (Ст. I—СХХ). Розвідка вийшла те-ж окремою відбиткою під заголовком: Исследование о происхождении козачества

вого матеріалу, опублікованого одночасно з розвідкою (обіймає він важійші (хоч далеко не всі) події від Косинського та Хмельницького). Все иньше, передовсім з'ображення самої генези козацтва та виводи оперті на апокріфічних підручниках — стратило вже давно всяку наукову вартість. Передовсім дуже скоро упала принципіальна теорія автора про генезу козацтва, що буцім-то вросло з давнього словянського віча, а вся боротьба козацька то протест в обороні вільної громади. Сам автор побачив скоро похибку й мав усе в пляні переробити свою першу працю. Наміру сього одначе не довершив доси, хіба стілько, що на основі його університетських викладів появилася один спеціальний нарис про початки козацтва, та другий загальний курс козаччини, в якому сьому питапню відведено доволі місця.¹⁾ Через те довгий час приходилося задовольятися Костомаровим вступом до „Богдана Хмельницького“, як одиноким науковим оглядом початків козацтва; аж у найновіших часах появилися спеціальні студії з того поля.

Головний період козацької історії, себто XVII ст., передовсім його друга половина, займає в науковім доріжку Антоновича невелике місце. Львина частина заслуг його на сьому полі належить до збирання й видавання нових матеріялів, самому обробленню випало дуже не багато місця. Веручи діло основно, не маємо з того періоду ані одної його розвідки з трівкішим науковим значінням. Антонович думав певно, що численні твори з того поля Костомарова зробили сї частини нашої історії менше пекучими. В університетських лекціях сї часи представляли ся також досить коротко та друком появилися тільки біографічні нариси деяких виднійших діячів України XVII ст. Ціль тих нарисів більше педагогічна аніж наукова, тому й до них треба прикладати окрему міру. В р. 1885 розпочалось люксове видання, де мали містити ся біографії та портрети виднійших історичних діячів України, одначе, на жаль, доси появилася тільки один випуск.²⁾ Містить він у собі 10 біографічних

¹⁾ Маю тут на думці »Початки козацтва«, видані львівською »Ирсьві-тою« (1895) та »Бесіди про часи козацькі на Україні« (Чернівці, 1897). Хоч і як інтересні сї видання, хоч у них бачимо великий поступ у поглядах на генезу і значінне козаччини, все таки вони, призначені більше для популяризації історії, не мають на собі офіційної марки автора, а перша з них вийшла мабуть таки без відома автора. Тому то не обговорюю їх тут ширше, полишаючи на дальше використання його історично-філософських поглядів, якими так багаті його »Бесіди«.

²⁾ Исторические дѣятели Юго-Западной Россіи въ біографіяхъ и портре-

нарисів, а з них 9 належать перу В. Антоновича: Петра Сагайдачного, Юрія Хмельницького, Сави Туптала, Івана Виговського, Павла Тетері, Дамяна Многогрішного, Івана Бруховецького, Михайла Ханенка й Петра Дорошенка.¹⁾ Біографії ці, як сказано видані більше для практичного ужитку, а дібрані до портретів (правду сказавши, портрети ці були як раз головною причиною видання), не мають значнійшої наукової вартости, переважна частина з них то біографічні хроніки (далеко не повні), тільки про деяких (Сагайдачного, Виговського, Юрія Хмельницького) вийшов автор поза хронікарські рами, рисуючи ширше історичне тло або даючи інтересні характеристики часу й людей. Поодинокі нариси дуже не рівні між собою, як укладом так і обробленням.

До того обмежаєть ся участь Антоновича в висвітленню й обробленню найважпійшої частини того історичного періоду, коли політично-національне життя українського народу йшло найшвидшим темпом, найбільшою силою, аж до порвання соціальних форм, — періоду правдивої української революції. Участь мала, поясняєть ся вона, окрім висше згаданого, хіба ще певним змаганням Антоновича — оминати політичні теми, що найменше — брати їх за щось другорядне в історії.

Краще ніж історія витворення козаччини вдала ся автору студія про упадок її по сьому боці Дніпра. В р. 1868 вийшла простора монографія про останні часи козацтва на правім боці Дніпра.²⁾ Обговорений тут час 1679—1716 — роки безперечно найсумнійші в історії правобічної України. Головною метою автора єсть дати огляд постійних проб чи то самої україн-

тахь. Выпускъ первый. Составили профессора Имп. Университета св. Владимира В. Б. Антоновичъ и В. А. Бецъ, по коллекціи Василя Васильевича Тарновскаго. Київ, 1885. 8°. Ст. 110+19 портретів+10 факсиміле. Окрім того вийшло се видання ще у 4^о.

¹⁾ Біографія Богдана Хмельницького написана О. Левицьким. Сам Антонович інтересував ся близше самим Хмельницьким у ювілейнім 1898 р. написавши характеристику його діяльности (Чтенія, XIII). До дуже інтересних його поглядів на сю історичну фігуру ще повернемо.

²⁾ Як передмова до II т. третьої частини Архива Ю.-З. Россіи (Київ, 1868, ст. 197); в передруку з титулом: Последние времена козачества на правой стороне Днѣпра; в українським перекладі: Останні часи козаччини на правобережжі (Р. Іст. Бібліотека, т. XVIII. Львів, 1896, ст. 129—274). Монографія ся була предложена як магістерська диссертация; потім став Антонович університетським доцентом.

ської суспільности чи навіть польського уряду, щоб після заупустіння краю відновити козащину, та тих конфліктів, які подібні проби приносили з собою. Огляд опертий переважно на актовім матеріалі, зібраним самим автором. Автор починає переглядом політичних подій на Україні від 1667—1681 р. Оповідання се загальне, нині не представляє більшої наукової вартости, головню тому, що вже після сеї монографії появилася „Руїна“ Костомарова, що обговорює її справи далеко докладнійше. За те головна частина монографії задержала й доси вповні наукову вартість. Зібрані тут відомости про нову колонізацію правобічних земель, змагання в тім напрямі Собеского, діяльність нових „гетьманів“: Куницького, Могили, та полковників як: Палій, Самусь, Іскра, Абазин й ин. Особливо звістки про першого з тих полковників збирає автор старанно й укладає в історичну, сон amone написану силветку сього діяча. Ся частина монографії без сумніву найкраща, а вона обіймає більшу половину.

Одна частина сеї праці була відокремлена й у дещо зміненім виді появилася вже 1867 р. Єсть се нарис про Данила Братковського, шляхтича-Українця, що мав живу трагічну участь в обговорюваних подіях.¹⁾

Після повного упадку козацтва у Правобічній (польській) Україні польсько-руські політичні відносини обпизили ся ще о одну октаву низше (бо й період 1679—1716 єсть уже таким обниженням супроти часу 1648—1679). Увесь політично-національний рух в польській Україні дегенеруєть ся поволи, стративши фізичну й моральну звязь із рештою краю. Дегенерація ся, хоч сама по собі вповні зрозуміла й генетично витолкувана, розтягаєть ся й на форми соціальних та релігійно-культурних змагань. Для сього нового періода (1716—1776 і 1792) виробила ся окрема назва — Гайдамаччини. Характер її стає зрозумілий тільки у звязи з дотеперішніми відносинами Польщі й України. Тому то Антонович скоро після студії про селянство виступає з новою монографією про гайдамаччину.²⁾ На жаль монографія ся обіймає тільки розви-

¹⁾ Данил Братковскій, историческій очеркъ начала XVIII ст. (Кіевлянинъ, 1867).

²⁾ Як передмова до III т. третьої части Ю. З. Р. (Київ, 1876, ст. 128); окремо під титулом: Изслѣдованіе о гайдамачествѣ; в українськїм перекладі (Розвідка про гайдамаччину) появилася у XIX т. Р. Историчної Бібліотеки (Львів, 1897, ст. 1—96).

ток гайдамаччини до 1768 р., полишаючи на боці головний її акт — Коліївщину, бо автор задумував певно окреме оброблення її. Все такій оброблена частина має основне значіння і для подій 1768. Автор розглядає українську гайдамаччину з двох сторін. Наперед (у $\frac{2}{3}$ студії) дає загальний огляд, просліджує причини її, форми, осередки, відносини тубольців до гайдамаків, участь різних елементів (спеціально Запорожців), способи побороювання з боку польського уряду і шляхти, становище російського уряду та подає загальну характеристику усєї тої колотнечі в українських землях; всі висновки оперті переважно на актовім матеріялі та на інтерпретації фактичних подій. В кінці дає нам образ двох важійших гайдамацьких рухів, при яких найліпше видно їх історичний характер, себто рух 1734 ¹⁾ і 1750. Беручи на увагу необробленість предмету ²⁾, величезну масу дрібних неповязаних із собою фактів, розуміння політично-соціальної боротьби на Україні та загального стану польської держави, в кінці прекрасну наукову методу — мусимо признати, що монографія про гайдамаччину мабуть чи не найліпша праця В. Антоновича. Неможливо вже сподівати ся, щоб означений ним характер епохи міг бути чим будь змінений. Автор ясно відмежував і зазначив дві ріжні течії, з яких склала ся гайдамаччина: з одного боку рух політичний, соціальный та релігійний як продовження вікової боротьби двох противних світоглядів та інтересів, з другого „бажанне вдоволити особисту сваволю або поживу“. Сей останній рис бачить автор добре й не раз його підчеркує та знов не генералізує його на увесь рух, противно доказує, що сей сумний характер — се кість від кости, кров від крові порядків серед польської шляхотської суспільности, інтегральна прикмета польської культурної місії на руських землях. Новійші дослідни деяких польських істориків дали тому поглядові безсумнівні докази, натомість проби деяких виіших вивести гайдамаччину виключно від самих жерел суспільної деструкції виходять що найменше невдатними.

Як сказано, найвищий акт гайдамацьких рухів, Коліївщина,

¹⁾ В оповіданню про сей рух розбиває автор легенду створену около Сави Чалого.

²⁾ Окрім односторонньої розвідки Скальковського (Навізды гайдамакь на Западную Россію) та цілком безвартної з наукового боку »історичної монографії« про гайдамаччину Д. Мордовця історіографія до Антоновича не знала ніякої наукової праці з того поля.

не увійшла в рами згаданої монографії, її опісля обробив иньший київський історик, натомісь Антонович дав у 1882 р. історичний нарис про головного героя коліївщини (Івана Гонта¹), розумієть ся, на ширшій тлі всеї коліївщини. Автор використав до того на-рису майже самі тільки польські мемуари, які дуже тенденційні та вимагають доконче критичного провірепня. Тут докладної критики не маємо, та нерав автор стараєть ся розв'язати найсильніші супе-речности й непевности, а за тим фігура Гонта вийшла історично, без сумніву, вірпою, хочби лише тому, що звістки про неї взяті з самих ворожих жерел. Та при тім дивне те, що сей гайдамака по-казуєть ся не як звичайний розбишака, а як що найменше загад-ковий, з важними ознаками ідейного ділання. „Гонта ділав із-за переконань, що глибоко вкорінили ся в народі, із-за свідомого обовязку стати в боротьбі, що обхопила країну, на боці свого народу, його прав, віри й національності та принести сьому ділови в жертву і свою карієру і своє суспільне становище“ (ст. 100). Ся характеристика може в дальших студіях пад коліївщиною по-казати ся дещо ідеалізована, все таки збиває вже раз на все обвинувачуванне Гонта в низьких мотивах ділання.

Остання історична розвідка Антоновича, як що до часу на-писання, так що до самого історичного предмету — то історія т. зв. волинського бунту 1789 р., що вийшла перед трьома роками²). Як відомо, підчас чотиролітнього сойму рознесли ся були чутки, що українське селянство, головно на Волині, приготовує під проводом духовенства (уніятського) велику „різню Ляхів і Жи-дів.“ Усі ті поголоски показали ся в результаті витвором хорої шляхотської уяви та безмежної ненависти до „хлопства“ й дали доказ страшної соціальної пропасти та національної ненависти, яка панувала під кінець історичної Польщі на українських землях. Хоч бунту ніякого й не було, всеж таки „успокоювано“ край тюрмою, нечем та шибиницею, так що події сї творять одну з найсумнійших

¹) Уманській сотникъ Іванъ Гонта (Кіевская Старина, 1882, № 11, ст. 250—276, з портретом); по українськи: Уманський сотник Іван Гонта (Р. Історична бібліотека, т. XIX, ст. 99—123); розвідка була читана й обговорена теж в київськiм Історичнiм Товариствi (Чтенiя, II, ст. 182).

²) Як передмова до V т. третьої частини Архива Ю. З. Россiи, Київ 1902, ст. 99. Вийшла також окремо п. з. Волинская тревога 1789 г. Ладила ся розвідка значно скорше; частинка появилa ся ще 1892 р. (Києв. Стар., № 1), а 1895 читав автор про сї події в київськiм Історичнiм Товариствi (Чтенiя, IX., ст. 30—33, короткий зміст відчиту).

карт в історії українського народу під польським пануваннєм, тия сумнійшою що уміщена як раз у хвилі відродженя, реформ, повднання... Розвідка ся, не вважаючи на тісні її рамці, належить без сумніву до кращих творів В. Антоновича.

VI.

Хоч усі згадані тут події в історії польсько-українських відносин мають у своїй основі багато політичного елемента, то в розвідках Антоновича сей елемент усе на другому пляні; автор залюбки міряє єї відносини певними основними соціяльними формами, добачаючи в них рішаючи пружину усеї польсько-української боротьби. Вже в першій розвідці про козацтво стараєть ся він означити й козацьку суспільну форму, та в результаті показала ся вона хибною. В дальших розвідках уже її більше не сформував докладнійше, хоч слідно її в усіх уже більш як щось знане а priori. Тому то головні суспільні й культурні форми, у яких жив і український нарід інтересували Антоновича завєди дуже живо і їм призначив уже рано окремі монографічні обробленя.

Коли у висше названій розвідці про початки козацтва Антонович схиляєть ся до погляду, що громадсько-козацький принцип — словянський та руський, а шляхотсько-аристократичний — германсько-польський, то чотири роки опісля виступив він із розвідкою, опертєю виключно на актовім матеріялі, а в ній вповнив часть програми київської Археографічної комісії — доказати, що $\frac{9}{10}$ української шляхти єсть руського походження, й ополяченне її пішло за окатоличеннєм аж у доволі пізних часах¹⁾. Антонович узяв під розвагу тільки шляхту Поліся, збираючи відомости про давність їх родів, їх відданість православної вірі, їх побут, культуру та в кінці докази національної свідомости. Погляд про пізну нобілітацію селянських громад, виставлений у попередній розвідці, закинений уже тут, хоч із другого боку автор не цілком умів ще визволити ся з під доктрини про первісний громадський устрій²⁾. Проте одначе, поминувши кілька загальних поглядів, розвідка ся не стратила й доси своєї наукової вартости, завдяки своему багатому фактичному змістови.

¹⁾ Як вступна розвідка I т. четвертої части Архива Юго-Зап. Россіи, н. з. Содержание актовъ объ околничной (!) шляхтѣ, ст. 1—62), вишла також окремою розвідкою п. з. О происхождении шляхетскихъ родовъ въ Юго-Западной Россіи.

²⁾ Піддержуванне тої теорії довело навіть до хибного толкованія слова: околиця, околична шляхта, як громадсько-правного терміну.

Третя соціально форма української історії то міщанство. Йому призначив Антонович окрему розвідку, видану 1869 р., що на основі актового матеріалу (1432—1798) дала образ тих умов, серед яких розвивалися міста Литви й Польщі та вплив їх на політичне та економічне становище міщанської людності¹⁾. Розвідка ся вже не перегляд фактів на основі актів, се більше або менше зручно схоплені синтетичні висновки, яких головна хиба — то доволі обмежений матеріал (переважно той, що виданий одночасно з розвідкою). Автор розглядає розвій українських міст майже протягом трьох століть, із троякої точки погляду: 1) як окремі правні одиниці, 2) як центри воєнної організації і 3) як осередки торговельно-промислової діяльності краю. Після короткої характеристики городів княжих часів (при чім кладеться натиск на громадсько-вічовий характер давніх городів), переходить автор до того, щоб указати переміни в становищі міст при рецепції адміністраційної схеми литовської держави, головню зароди антагонізму між двома принципами: воєнним (феодальним) та громадським, а результатом побіди першого принца було — повне відокремлення міста від сусідніх сіл й розділ між шляхтою та міщанством. Переміни ті приходили пізніше у землях положених на схід та полудне. Дальше переходить автор обовязки міщан у користь держави, з особливою увагою на військові їх повинности й переміну її на податкові услуги, підчеркуючи пасивність міщанського стану. Останки громадського устрою міст зацілилися у тісних рамах німецького права як торговельно-промислові осередки, стрічаючи постійно перепони з боку воєнно-адміністраційних чинників, що довели остаточно до повного піддання переважної маси міст політичній адміністрації. Ратунок був у німецькій праві, його заводжено скорше там, де громадський принцип скорше упав. Та ся охорона показала ся недостаточною. „Українські міста, забезпечені ним від скорого розкладу, сохнули дальше, нищені повільною хропочною недугою, та не тільки не виробили в собі сили й політичного значіння, але що раз більше відступали в державнім життю на задній плян, падали що до матеріального стану, пустіли й уступали перед промисловою конкуренцією“ (ст. 165). Королівські міста були давлені старостинським

¹⁾ Як передмова до I т. п'ятої частини Архива Юго-Зап. Росії. (Ст. 94); окремо та в I т. Монографій (135—194) п. з. Исследование о [городахъ Юго-Западнаго края. По українськи вийшла ся монографія у XXIV т. Р. Історичної бібліотеки п. з. Українські міста, ст. 311.—383.

урядом, приватні доміняльним. Серед того самоуправа міст вироджується вповні, аж цілком тратить усякий авторитет навіть серед міщан. Українська людність у загалі не зжила ся з чужими її формами міського життя. Того упадку не виратували різнородні привілеї для поодиноких міст, щоб збільшити їх торговельно-промислове значіння. Конкуренція Жидів підтинала їх безустанно, аж до побіди. „Таким способом понятє про город в Україні, виходячи з старо-словянського понятя громадського (вічового) центра, з часом переходить у понятє кріпости і осідка старости, дальше єсть понятєм торговельної громади, з окремими правами й пільгами, та на кінець значінє міста обмежаєть ся понятєм ринка для сільських продуктів“ (ст 185). Автор кінчить розвідку характеристикою тої акції, що розпочалась під сам кінець Річпосполитої, щоб увільляти в міста нове життя.

Щоби зрозуміти теоретичний і чисто-синтетичний характер сеї розвідки Антоновича, треба замітити, що вона написана після знаменитої монографії про німецьке право в Польщі, Литві й Русі Владімірського-Буданова¹⁾. В головнім Антонович опер ся на ній та не хотячи повторювати фактичного її матеріалу, звів усе до прямолінійних синтез. Одначе не в усім пішов він за Владімірським-Будановом; приймаючи його погляд про староруський характер городів (Антонович міг мати сей погляд і без праці Вл.-Буданова), відкинув його думку, буцімто німецьке право було головною причиною упадку міст у Польщі й Литві, противно, признає маґдебурському праву заслугу хоч сякого-такого уратовання міст від повної загибелі²⁾. Та один і другий мало дав позору на політичні й соціальні причини упадку міщанства задля ненормальности всього законодавства в Польщі. Проте обі розвідки, доповнюючи є ся обопільно, є все ще найповажійшим словом в історії міст і міщанства на Україні.

Одну частину висше згаданої праці розвинув автор окремо, даючи 1873 р. образ українського промислу в XVIII. ст.³⁾ Провідна гадка статі така: „Ми знаходимо неоспорені докази, що

¹⁾ Український переклад її в XXIII і XXIV. тт. Р. Історичної Бібліотеки.

²⁾ У Антоновича бачимо мало оправдану дістинкцію між німецьким правом в загалі і маґдебурським устроєм спеціально.

³⁾ О промышленности Юго-Западнаго края въ XVIII. ст. (Записки Юго-Западнаго Отдѣла Имп. рус. географ. Общества, т. I. за 1873, Київ, 1874, ст. 179—191).

до самого кінця минулого (себто XVIII-ого) століття всі правні й побутові обставини України складали ся як би нароком на те, аби здавити всякі почини промислової діяльності, убити всяку можливість якого не-будь тривкішого існування“. Далше автор подає характеристику (без подавання фактів) замкових повинностей міщан, податкових тягарів їх, цехів та їх упадку, митових перепон, конкуренції Жидів і т. ин. В результаті було панованнє чужих виробів, а місцеві фабрики обмежали ся до найпростіших артикулів (салітра, поташ, смола, скло, руда й ин.). Статя коротенька і тому дуже загальна; та осповна її гадка вповні оправдана науково.

Як pendant до розвідки про міщанство може служити иньша статя Антоновича з осягу історії Київа. В р. 1882 появил ся його нарис про київських вітів Ходиків, як обраа з історії міської самоуправи українського города в XVI і XVII. ст.¹⁾ Нарисом отсим доповнив автор подекуди історію Київа, бо обговорені тут події належать до часів від Люблинської унії до Хмельниччини — себто увесь час приналежности Київа до Польщі. Тим способом, хоч формально, дав нам Антонович огляд історії Київа від найдавніших часів аж до відлучення його від Польщі. Як сам титул розвідки показує, єсть се тільки історичне оповіданнє, привязане до певних людей, але розвелене на загальній історичній основі. В тому разі основа лежить у міських устрою на німецькім маглебурьскім взорі, перенесенім на український ґрунт з иньших часів та иньших народів — недостаточнім, щоб бути економічно-культурною підойшою краю, за те достаточнім, щоб адеморалізувати людність та дати можливість чужим усякого рода заволокам добитись почестей, матеріяльної наживи і в данім моменті байлужно кинути. До такого історичного гайвороня належала київська міщанська сімья Ходиків Була то родина татарського походження, увійшла була з часом у мозирське боярство, а деякі її члени перебрали ся в пол. XVI ст. у Київ, де скоро та зручно станули серед найповажійших міщанських родин, здобувши — всякими способами — значне майно, а рівночасно одні увійшли в ряди шляхти під іменем Криницьких і заволоділи великими маєт-

¹⁾ Паны Ходьки, ворогилы городского самоуправления въ Кіевѣ въ XVI XVIII ст. (Кіевская Старина, 1882, № 2, ст. 233—261); передруковано під титулом: Кіевскіе войты Ходьки, эпизодъ изъ исторіи городского самоуправления въ Кіевѣ въ XVI—XVII ст. (Монографія т. I., ст. 197—220).

ностями у Київщині й Переяславщині, другі доби́ли ся вї́йтівства і держали ся на ньому при помочи уряду, підпираючи на сьому становищи унію й усі заходи польського уряду. Аж події 1648 р. змели їх з публичної сцени.

Подібним історичним прикладом до історії міст та міщанства на Україні може служити стаття про містечко Ходорків¹⁾.

Коли історія міст та міщанства на Русі була науково оброблена ще перед розвідкою Антоновича, то трохи инакше вийшло з історією селянства. Правда, і ся галузь історії України мала кілька поважних праць (Любомирський, Іванишів, Леонтович, Лазаревський), але Антоновичу прийшло ся цоконувати значні трудности щоб дати історичний образ стану української селянської людности. Правда, автор обмежив ся значно і що до часу і що до місця. Задля спеціального плану уложеного київською Археографічною Комісією підіймив ся він обробити економічно-правне становище селян на руських землях Польщі (без Галичини) у XVIII ст. Сього питання дотикав він уже нераз давнійше, в розвідках про козаччину, гайдамаччину й ин., та лише дуже загально. Нова спеціальна розвідка, що появилася 1870 р.²⁾, мала первісно бути доповненням иньшої загальної праці про українське селянство, порученої Археогр. Комісією окремим людям³⁾.

Та розвідка Антоновича, хоч присвячена пізнішим часам, вийшла скорше, ніж було уложено, тому то автор не обмежив ся на саме тільки XVIII ст., але в першій половині дав погляд на генезу й розвій правно-економічного становища селян, у Польщі взагалі, на українських землях спеціально. Наперед схарактеризовано вплив німецьких феодальних порядків на Польщу, витворення різких соціальних меж, шляхотської свободи й поступенне закріпощення селян у Польщі; проти того стоять політично-суспільні порядки в литовській державі з різнородними суспільними верствами без різкого відмежування, за те з розмірно вигідним становищем селян. Дальше даний перегляд головних категорій селян у литовській державі: невільну челядь, отчичів, данників, вільних. Польсько-литовська унія півелює потому сі ріжниці, відчинивши

¹⁾ Містечко Ходоркови, историческій очеркъ (Кіевскія губернскаія вѣдомости, 1870).

²⁾ Як вступна стаття до II т. шестої часті Архива Ю. З. Россіи (К. 1870, стр. 601); український переклад у XXI т. Р. Іст. Бібліотека (ср. 113—116).

³⁾ Наперед К. Козловському, а по смерті того-ж І. Новицькому.

широко ворота польським політично-суспільним порядкам на литовсько-руські землі; результатом цієї рецепції був упадок селянства, правний та економічний, здержуваний у східних українських землях так довго, як довго ще жило в границях Польщі козацтво. З його упадком на початку XVIII ст. шляхта опанувала селян у повній. З'ображенню того процесу присвячена головна частина розвідки. Мова тут про спосіб заснування нових осель (слобід), приманювання поселенців, та головню про селянські повинности для панів, як панщина, чинші та натуральні данини, передовсім на підставі інвентарів. Спеціально зазначено ті переміни в становищі селян, що стали ся наслідком відкриття нових колонізаційних теренів від 1775 р. (Новороссія), а зводились до одної головної прояви -- наділення селян землею, як власністю; та тревала вона тільки до часу, коли шляхта опираючи ся на російським уряді наново закріпостила селян вповні.

Отсе уклад розвідки. Що до вступної частини (про селянство перед XVIII ст.), то сьогодні вона цілком перестаріла, не так проти пізнійшої розвідки І. Новицького, як новійших праць Владімирського-Буданова¹⁾. За те головна частина Антоновичевої монографії не стратила й доси своєї повної наукової вартости, хоч у ній слідко дві хиби: перевага економічно-побутових рисів над суспільно-правними та обмеженість матеріялу взагалі — все таки вони в порівнанню до цінних та гарних прикмет розвідки йдуть па другий плян.

При історії селянства XVIII ст. можна згадати иньший загальний нарис про Границяну, бо в ній селянському питанню відведено більше місця. Єсть се огляд розвитку й перемін одної великої панської власности на Поділля (Сінявских) від XV до XIX ст. Схарактеризовано тут колонізаційні умови, боротьбу селян із шляхтою у XVIII ст., гайдамацький рух і т. ин.

Суспільні верстви України виринають у розвідках Антоновича як певні юридично-соціальні форми, натомість релігійно-церковні відноси ни виступають більше в характері певних політично-культурних і загально-національних інтересів та стремлінь. Тою стороною історичного жита України інтересував ся він дуже рано. І се так мусіло бути, бо в українській історії, спеціально

¹⁾ Диви XXI і XXII тт. Р. Історичної Бібліотеки.

²⁾ Грановщина (епізод. изъ истории брацлавской Украины) (Кіев. Старица, 1888, № 1—3, 75—93).

в українсько-польських відносинах, релігійно-церковні відносини мають дуже важну ролю, у формованню та виробленню національного почуття таки першорядну. Тому то церковно-релігійні питання тягнуть ся червоною ниткою у всіх розвідках, почавши від першої скіпчивши на останній. Спеціальних розвідок, присвячених тим питанням маємо дві. Перша з них вийшла 1866 р., з нагоди полеміки між київською Археографічною Комісією та Поляками, її містила в собі нарис відносин польської держави до православ'я¹⁾ почавши від заходів Казимира В. на Галицькій Русі. Та до другої половини XVII ст. огляд тих відносин дуже загальний, неповний і поверховний, автор зупиняєть ся аж на подіях останньої четверти того століття, в періоді релігійної нетерпимости, коли то польський уряд задумав знищити цілком православну віру у користь унії. Тай із тим стаття не вийшла поза характер загального початкового нарису.

Той сам предмет обробив пізнійше автор далеко повнійше і цілком науково в розвідці про стаи православної церкви на Україні (польській) від половини XVII до кінця XVIII ст.²⁾ Окрім загальної характеристики релігійно-церковних відносин у Польщі від часу контрреформації маємо тут образ тих відносин на українських землях Польщі, передовсім від кіпця XVII ст. аж до упадку польської держави. Автор зібрав множество фактичного матеріалу й на його основі представив головні напрями релігійної політики в Польщі від хвилі розділу України (1667), що наперед послугувала ся унією проти православ'я, опісля тієї самої методи уживаючи проти нелюбої унії. Цевно заголовок цієї розвідки може дещо за широкий, бо тут розказана лише т. ск. політична сторона питання, натомість дійсний стаи православної церкви стоїть цілком на боці. Розвідка ся має одну спеціальну прикмету: вона виходить поза рами „південно-західного краю“, обіймає й галицькі відносини на церковно-релігійнім полі.

¹⁾ Очеркъ отношеній польскаго государства къ православно и православной церкви. Вийшла окремими брошурами 1866 і 1867 (перший раз у Києві, другий у Вильні); 1885 р. передрукована з деякими перемінами й доповненнями в I т. Монографій (ст. 267—278).

²⁾ Як передмова до IV т. першої частини Архива Ю. З. Р.; відбитка мала титул: Обь уній и состояній православной церкви съ половины XVII до конца XVIII ст. (ст. 99); в I т. Монографій увійшла ся розвідка п. з. Очеркъ состояній православной... (ст. 235—443); український переклад в VIII т. Р. Історичної Бібліотеки (Львів, 1900) п. з. Нарис становища православної церкви на Україні XVII—XVIII. (ст. 84—154).

До розвідок із поля релігійно-церковних відносин належить стаття про літопись сатанівського монастиря¹⁾, де вказано інтересніші відомости сеї літописи, означено характеристичні побутові риси за час XVIII століття; на переді додано огляд важливіших історичних звісток про Сатанів.

В кінці ярку картину з історії української церкви дав Антопович у висше згаданій розвідці про волинські події 1789 р. Схарактеризовано в ній не тільки останки животіння православної церкви²⁾, що стрічала на кождім кроці тупий фанатизм і крайню ігноранцію з боку суспільности і властей, та головню зображено незвичайно прикрий стан уніятської церкви, ледви толерованої, виставленої на утиск, недовіре, майже погорду.

Найбільше запущене поле в нашій історичній науці — то історія культури, як матеріальної так духової. Одні тільки княжі часи можуть тішити ся певними здобутками на тому полі. Пізніші часи майже нетикані. В. Антопович виорав і тут свою частину, хоч що правда не велику, за те інтересну й гарну, та тим причинив ся не мало до висвітлення історії духового життя українського народа. Маю тут на гадці його розвідку про чарівництво.³⁾ Сю тему обробив автор принагідно, подибавши відповідні матеріали при архівальних студіях над суспільною історією України. Тим то треба пояснити й те, що розвідка ся обіймає тільки XVIII ст., а властиво лише першу половину його. На перед подано загальну характеристику віри в чари й ворожбитство, дальше йде перегляд поодиноких, систематично уложених фактів та витягнені з них загальні виводи про роди, способи й методу в чарівництві. Обмеженне що до часу й території (правобічна Україна, без Галичини) не відіймає розвідці загальної вартости,

1) Православний монастирь и его уніатская літопись (къ исторіи сатановскаго монастиря подольской епархіи (Кіевская Старина, 1881, № 2, 418—425; у Монографіях передруковано п. з. Літопись сатановскаго монастиря, ст. 445—351). Рукопись літописи в бібл. Оссолінських, № 2106.

2) Один епізод сього «бунту», що дає образ відносин православної людности у Клівщині, надрукував антор ще 1892 р у Кіевській Старині (№ I, 11—12) п. з. Протоерей Алексій Андрієвскій (епізодъ 1789 г.).

3) Колдовство (Труды Ими. Геогр. Общества, 1877); до статі додані 72 акти з кійвського Центрального Архіва, на них збудований увесь нарис. По українськи вплили Чари на Україні в р. 1905 (Літературно-Наукова Бібліотека, ч. 114). Замічу, що розвідка ся була надгороджена медалю Имп. Географ. Товариства.

противно висновки її можна мати за типові. Що треба замітити до неї — то те, що предмет мало дифференційований, перемішаний. Єсть тут у суміш мова про чарованне, ворожбитство, віру в чорта, забобонність, повіря, навіть людову медицину. Все таки у розвідці Антоновича пункт виходу для дальших студій на тому полі. Особливо інтересні передні замітки автора. Він визначає ясну різницю між західно-європейським (між тим і польським) світоглядом та українським. На Україні нема спеціального переслідування чарівниць, людність дивить ся на них без ненависти й фанатазму, а се тому, що у неї не було „тих демонологічних понять, які визвали на заході люте переслідування чарівників... Народній погляд на чари був не демонологічний, але виключно пантеїстичний“ (ст. 12). Останній висказ занадто загальний та мало умотивований, все таки певна різниця у світогляді католицького і православного світа не може бути заперечена, хоч із другого боку не можна цілком із того робити необережних висновків про більшу культурність східного світа перед західнім.

[Конець буде.]

С. Томашівський.

С. НАДСОН.

М Р І Ї.

I.

Ще як дитиною, за шкільною стіною,
 Як діти, завжди й я про славу міркував,
 Мені здавав ся зал, наповнений юрбою,
 І навкруги його світ ярко обливав...
 То був бенкет, бенкет в честь кралі молодої,
 В палаці тім було багато всіх гостей:
 Були дівчата тут найкращі всіх красою,
 Були найліпші тут в баронів та князей...
 Весь день той промайнув в чаду розваг великих:
 Від труб стрільців в лісах лувало і гуло,
 Багато оленів і серн чимало диких
 Собаками тоді затровлено було.
 А у ночі бенкет був... гарная музика
 Там града... а кругом між мармурів-стовпів
 Усе повбірано в віночки із барвінка
 І веть ся там парча з корогв і прапорів.
 Гуляли добре всі, всю ніч музики грали,

Під музику юрба мов човни ті плила ;
 Шовки їх й оксаміт зеркала одбивали,
 Найкращі сукні й стрій із золота й срібла...
 Вже близько й досвітки, вже гості потомились :
 „Сюди, гей, кобзаря! — юрба людей гука —
 Бенкет щоб звеселить, щоб піснею упились,
 Хай пісню давнини, хай пісню заспіва!“
 І от жакливий паж, я вийшов перед всіма...
 І перед кралею навколішки я став,
 Підвів ся, по струнах з душею я затримав,
 І голос мій гучний в палаці залунав...
 З початку він дріжав від жаху потайного,
 Та янгол не забув до мене прилетіть,
 І голос силою він наділив сьвятою,
 І в очах погляд мій з'умів він засьвітить ;
 І ось незнаний паж, юрбою заправляю!
 Я поборов її... і ясно бачу я,
 Як краля голову у низ свою схиляє,
 І пісня лицарів вразила всіх моя.
 Стгнем горючі дівчат я бачу очи,
 Вражіння зроблене примітно на чолі,
 І голос мій гуде, наче той струмочок
 Чистенької води, що леть ся по землі.
 Мов в небесах гримить, так пісня моя леть ся
 По струнах геть по всіх розсипавшись вона...
 Чи то бува не грім з хмар божих роздаєть ся,
 А може в небесах то блискавка грізна?...
 Як уразило всіх! Здавало ся, що стеля,
 А з нею і земля, все дрогнуло ураз,
 І люстра із шматків блискучого кришталю
 Померкла, бачилось, блистіти у той час.
 І вихор той минув, і струни знову тихо
 Від вмілої руки акордом полились,
 Мов янгол крилами своїми звів ляхо,
 Мов дзвонів голоси далеко десь неслись.
 Чує пісня та і голос вже послідній,
 Мов любі пахощі в вікно геть одліта,
 Несеть ся до небес, до хмарочок блакітних,
 І там далеко геть той голос десь зника.
 Скінчив я... Всі мовчать, неначе у забутті
 Під силою вражінь від слів отих моїх...
 А ось вінок упав у ніг моїх із руги...
 Хвали мені й квіток було багато тих!
 Гуде і стогне зал, хвиліє перед мною ;
 Росте великий гук від похвал навкруги :
 Реве так в вітер ліс осінною добою,
 Так в бурю море бе грізне о береги.

Гуде і стогне зал... і чую мов крізь сон я :
 Хвилюєть ся народ і шле мені хвалу...
 Душа-ж моя чогось то иньшого благає,
 Неначе иньшої я нагороди жду.
 Ти, яка зіркою сияла перед мною,
 Ти, якої краса вразила так мене
 І наділила пісню силою такою,
 Не вже ж не зрозуміла ти мене, не вже?...
 Дурний! Геть оджени ти марні свої мрії!
 Сьвящений трон її! Моли ся та радій!
 І марну про любов ти лучше кинь падію —
 Невольником навколішках моли ся її!
 Чи вірить то очам: вона встає!... і разом
 Замовкла вся юрба, дорогу її дає,
 А очи ті горять, мов сьвітять ся алмазом,
 А від дихання грудь то пада, то встає...
 Вона до мене йде — легка, мов вітерочок,
 Чарівною красою вся вона горить,
 І ось з коси її відколотив цвіточок
 В руках у кобзаря щасливого дріжить.
 Так з малку мріяв я...

II.

Літа плили, минали,
 Химерних снів моїх немає більш, нема!...
 Тепер співаю я про працю та про жалі...

 І вже про вроду більш пісень я не складаю,
 Не славлю й лицарів у співалях своїх,
 Хто плаче, з тим і я і плачу, і страждаю —
 Про жалощі-ж оті й співаю в піснях тих!
 Хай хрест мій і важкий, хай бурі та сумпіння,
 Хай боротьбу мені приносив він тоді,
 За те і теплеє і сьвітлеє проміння
 Хоть иноді, а все-ж сьвітляло і мепі!
 Я згадую ту ніч: з прозорої блакиті
 Спустила ся до нас, мов хвора та бліда,
 З маєвим, не зовсім ще сьмилівим привітом —
 Такою завжди ніч у маю ще бува.
 У хаті вікна всі як є поодчиняли,
 І з гуком з надвору проїздячих бричок
 По троху ми і ніч до себе ту впускали
 На невеличкий празничок у наш куток.
 І тільки ніч ввійшла, вже й пахоці усюди
 З буючка полились по хаті залапні,
 За нею в слід ввійшли якісь то тіни й люди,
 А з ними й голоси з старої давнини.

Тому, хто з далека і жить прийшлося далеко,
 Тому і рідна знехотя здала ся слобода,
 І церква і в ставочку чистая вода,
 І над ставочком тим високая осика;
 Згадав ся і гайок знайомий ще із малку,
 Там гойдалка висіла для дітей колись,
 І мов двіпочок, сьміх носив ся з позаранку,
 І геть по всім садку лунаючи котивсь.
 І круча у гайку й над кручею будинок,
 І, мов гадюка та, в ліс стежка простяглась,
 І хліб зелений ще, і від трави ужинок,
 І чайка, що в стену он з гиком пронеслась...
 І тут ми всі замовкли... Довго ми нудились
 Турботами що дня насущій заробить,
 Від праці важкої чимало вже підбились...
 Й хтіло ся хоч мент в забутті нам пожить.
 І знову, як і перш було, в хищерні літа,
 Я вийшов перед всіх і пісню заспівав.
 І вже не зал горів передо мною сьвітом:
 А в хаті біднії мій голос то лунав.
 І не для играшок мій голос розливав ся
 І те-ж не для ледачих дуків та панів,
 Я й слави не жадав, та щиро відкликав ся
 Для працею утомлених мій спів.
 Співав я пісні тим, хто бив ся за просьвіту,
 Співав я й тим, що тільки працею жили,
 В громаду щоб давала їм ще більше сьвіту,
 Щоб жили спільно всі і дружні щоб були.
 Я їм співав про правду та про сподівання,
 Що правда побідить нарешті на землі,
 Що й ніч не устоїть перед її сяяннем...

.
 І все, що па душі від чорного сумління
 Я мов і справді скарб в негоду заховав,
 Найкращі мрії всі, найвисші хотіння
 У пісню у-в отсю я попереживав.
 І пісню я скінчив.. і вся юрба принишкла,
 І вже не падають до ніг моїх вінки,
 Та щиро хтось подякував із тиха —
 Найвисші нагороди Кобзарю такі!
 Що-ж дієть ся зо мною? Де взяли ся слюзи?
 І гордий знову я і радісний такий!...
 О рідний краю мій, прийми мене, я твій!...
 І мрії дїтські мов ті осінні рози
 Блідіють перед щастем на яву тепер
 Замість старих моїх, дитячих тих химер.

Переклав Трицько Кернеренко.

BEL PARLAR GENTILE.

Інтелігент наших часів читає романи і новелі, фліртує або диспутує; оповідати він звичайно не вміє, окрім хіба зміст прочитаного або сьмішні анекдоти. Наш повочасний діяльоґ, се гра питань і відповідей, діяльоґ взорований на повочасних драмах і комедіях, у певній мірі завсїди зворушливий, емоціональний і направлений просто „до річи“, скупий на слова, безбарвний, практичний, а не поетичний. Стикаючи ся з селянином наш інтелігент аж надто часто приходить у таке положенє, що мусить відчутн глибоку ріжницю між тим способом веденя розмови, до якого привчила його школа та важкий повочасний розвій громадського і економічного житя, і тим способом, якого держить ся мужик. Усі се відчуваємо пераз, але нікому не приходить у голову застановити ся ближше над секретом того мужицького діяльоґа, над тим, що ріжнить його від нашого.

Певна річ, мужицька розмова знає також драматичну форму, короткі питання і короткі відповіді, Schlag auf Schlag, як каже Німець. Але се у нього не товариська розмова, але вислів афекту, гніву або якоїсь практичної потреби (куди веде дорога, де живе той а той), коли поминути чисто традиційні церемоніальні питання й відповіді при стрічі, прощаню, вході в чужу хату і т. и. По за тим, у спокійній товариській розмові мужики не люблять питань і відповідей і дивлять ся кривим оком на інтелігента, який би павіть у найліпшій волі захотів вести з ними розмову таким привичним для себе, а непривичним для них способом.

— Щож то, він мене на протокул бере? Або: він мене катехи випитує? — марикують собі селяни на такого розмовника, що раз у раз пристає до них із запитаннями. — Най би говорив так як люди, а то все чогось допитуєть ся!

Най би говорив так як люди! От тож то й цікаво прислухати ся, як вони говорять. Певно, не всі однаково говорять, але я певний, що кождий, хто ближше стикав ся з селянами, пригадує собі не одного такого, у кого слова илили як медова річка, овіяні дивним чаром здорової, чистої індивідуальности і лягали в душу як запаши квітки. Не говорю про сільських жартунів та сьміхованців, що продукують ся звичайно запозиченим добром, міжнародніми повістками та анекдотами, — се окреме діло. Говорю про таких, що бувають душею селянської поважної, господарської конверсації.

Поважним людям не до лиця між собою в поважній розмові говорити казки та байки, сьмішити анекдотами; вони навіть формально уникають висловлювати які будь питання. Не скаже: Чи цілий тут у вас міст на ріці, а покладе питання в *oratio obliqua*: Не знати, чи буде цілий міст на ріці. Коли мова про пригоди якогось постороннього чоловіка, а один із розмовників хоче знати, чи присутний тут його кум знав ся в тим, про кого оповідає, то ніколи не запитає просто: „А ви знали його?“ Се була би нечемність. Він скаже своє питання в иньшій формі: „О, та же ви певно з ним ходили і не одно від нього чували“.

Сказати коротко: мужицька конверзація держить ся переважно, тицено в епічному тоні. Се не льогічне сплітанє думок у формі питань і відповідей, се барвиста мозайка довших або коротших оповідань. Один скаже одно, другий друге, се викликає у третього якийсь анальоґічний спомин і так далі. Зв'язок тих оповідань не раз зовсім випадковий, але за те кожде оповіданє звичайно має фактичну основу, отже оповідач в міру свого таланту передає його так живо і барвисто, як лише може. Значить, кожде оповіданєчко інтересне само для себе, а кілька їх складаєть ся на більшу характеристику. Слухаючи з боку і мірячи ті оповіданя нашим інтелігентним, льогічним шаблоном здаєть ся, що маємо тут ряд зовсім ні з чим незв'язаних деталів; але фантазія розмовників селян, маючи під собою живий, реальний ґрунт відомих фактів і відносин, заповнює люки і льогічні скоки і творить собі суцільний образ того, про що всі, здаєть ся, говорять зовсім безладно.

З наших старих беллетристів найліпше прислухав ся до того характеру селянської розмови Квітка. Читаючи його Козирь-дівку, Сердешну Оксану або Мертвецький великдеп (Маруся трохи занадто підсолоджена, иньші мають занадто моралізаторську тенденцію) ми найближше підходимо до того селянського способу оповіданя. Його особливу поетичність дуже добре відчув Куліш, коли в своїй „Настусі“ пробував відтворити таку „широку, квітчасту, лицарську, козацьку беседу“, хоч і дав у ній голос жінці, старій Морозієї. Наші етнографи, що повинні б були найближше підійти до сеї теми, не дали нам доси майже нічого для неї. Вони полювали на пісні, казки, віруваня, легенди і їм ніколи було прислухати ся до тих широких, невимушених і на око безпрограмових розмов селянських, у яких мов у калейдосконі переливають ся їх щоденні, не раз на око сірі та нецікаві справи. І тут виємок творить Куліш,

який у своїх „Запискахъ о Южной Руси“ дав нам не лише куну цікавого етнографічного матеріалу, але надто дав інтересну пробу передати той матеріал овіяний тим самим теплом селянського родинного житя, що кладе свою нестерту печать на кольориті й формі самого того матеріалу.

З новіших наших етнографів найближше підійшов до сеї теми о. М. Зубрицький. Як сільський священник у однім із етнографічного і з культурно-історичного погляду дуже цікавим закутку нашого краю, історик і етнограф, а при тім сам син селянської сім'ї, він почуває потребу викинути як найглубше в душу народа і передати нам, відбитим культурною течією далеко на бік від того народа, його духове і моральне обличчя в можливо повній і автентичній формі. Він перший у нас звернув увагу на ті зерна культурної історії та народньої психології, що котять ся день у день у тих сірих, безконечних селянських розмовах, і пробував вилловлювати з них причинки для своїх наукових тем. Народні спомини про рекрутчину, про тяжкі роки, про годівлю і торгівлю овець, про начкарство, про заселене поодиноких сіл, про одержу і т. и., позанисувані ним у часі довголітньої душпастирської практики, містять одначе обік культурно-історичних даних дуже часто ще щось инше, з деякого погляду далеко ціннійше — а власне характеристики живих людей, їх пригод і настроїв, їх світогляду й етики. О. Зубрицький чоловік на стілько широко освічений, що не бояв ся новірих дігресій від теми, але коли йому вдало ся чути тямущого оповідача, записував і такі оповідання про особисті пригоди чи то самого оповідача, чи його знайомих. Сказавши по правді, для наукової роботи такі записи поки що непотрібні: се ані етнографія, ані історичні документи. Та досить приглянути ся до них трохи ближше, щоб зрозуміти їх властиву ціху: се народня беллетристика, народні новелі та романи. Хоч їх теми все беруть ся з дійсного житя, мають героями дійсних, по імію знайомих, иноді живих іше людей, але сам спосіб оповідання, трактоване матеріалу, стилізоване сприв фактів до тої міри, що з них роблять ся типові явища, про те не позбавлені індивідуального кольориту, все те показує нам, що се вже твори коли й не свідомого артизму, але дуже тонко розвиненого артистичного інстинкту.

Подаю тут два такі оповідання, записані о. Зубрицьким у Мшанци. Перше, записане д. 12 падолиста 1904 р. від заможного господаря Федя Цмая, подає характеристику відомого в селі,

та давно вже покійного пачкаря і силача Василя Сімінського (родився 1811 р., вмер 1866), прозваного в селі Сліпим Маскальом. Оно-відач а разу держить ся теми, заданої йому панотцем, а власне оповідає про пачкарські пригоди Маскаля, про його передирки з „швиваорами“ і т. д. Ми ті оповідання пропускаємо, вони входять у розвідку о. Зубрицького про пачкарство, і там їм місце. Та оповідач захоплений своїми споминами і плястично відтвореною в його душі ностатю Сліпого Маскаля, швидко відбігає від теми і дає своїм мозайковим способом, без рефлексій і моралізацій, повну характеристику покійника. Розуміть ся, при помочи фактів, які successive приходять йому на память.

I. На Магурі бив такий бучок, що стояв дваціть, а може триціть літ, грубий, неколючий, а знали го всі люди; хто належав тутки латри бити, кождий просив Бога, би того бучка не дав му зрубати і колоти злісний, бо тогди і пилів не било, хоба кружали (перстинали дерево сокирами); біла єдна пила скарбова, або дві, і то кепська, на ціле село. І злісний війшов і газдів страшив: „Я того і того бука дам зрубати на латри, бо вже час прийшов зрубати“. Але кождий просив, жеби яке гладше дав, би міг порубати. І газдове шот горівку і йому дают і дают корупцію і на гостину го берут. А Маскаль ходит по коршмі, а злісний мовит до нього: „А ти чого ходиш по коршмі? Випив бис так, ги я. А диви, як мині люди купуют!“ А Маскаль ся вбертат: „Я не маю за що купувати“. — Та він йому повідат: „Ой маєш, бо я тобі того бучка дам, що ся не буде колоти“. А він мовит: „То добре, я тому рад, — коли йти рубати?“ — „Завтра“. І прийшов Маскаль до нас, разом ходили рубати з єдного ґрунту, і мовит до вітця: „Ходи, Михайле, рубати бучка!“ — А дідо мовит: „Щож ти, Василю, зробив? Ти ся з злісним посварив, то він ти дасть того бучка, що ся не коле!“ — „Не бійте ся, дайте свої два топори, а мій третій, і моя пясть без довбні поколе, а він вже не буде нити і исти з за того бучка“. Тот війшов другий день на Магуру, таї отиць, і бучка стяли. Злісний надійшов, а бучок вже лежит стятий, таї мовит: „А хтож то стяв того бучка?“ Маскаль відповів: „Та я“. — „А хтож ти велів?“ — „Та ти вчера“. — „Воліви-сми найстаршу корову стяти, піж того бучка, бо то біла моя корова, я з за того бучка не раз вишив і звів“.

II. Як їхали в тісні роки за Бєськід по жито, таї виїшли в Воло-сатий онде в Бєськід, намокло ним в ходаках і отиць мовят: „Куме,

перезуйте ся, бо я ся буду перезувати“. А Маскаль новів: „Ти свої ноги можеш шанувати, бо ти поїхав з горазду, а я з бік, то ний мої ноги терпят, а ти свої шануй, бо як бис відморозив, та була би чуда і сьміх, а мині не буде чудно“. Не послухав, та пак на морозі відморозив на ногах пальці.

III. Як настали голодні роки, пішов в Поділя і лишив на морі вітця ґрунт. Бив він там вісім літ з жонов, з дітьми, зо всім і вже ся отиць дочував, же він вийде, і пішов там за безрогами пошук Тисьмениці, найшов Маскаля і мовив му: „Куме, я своїм коштом буду ти хижі глядати, будинку, жебис сїдав на мої два долішні прутч, а свої горішні мені відступив, бим си wraz з своїми злучив“. — „Волів бис ня втопити, ніж бис ми мав таке слово повісти! Ти ся того не дїждеш, би я ся тобі з вітцївщини вступив“. І терпів, а не дав ґрунту. Хоть би і місяць не їв, а ни до кого бив би не пішов і ничого бив би не рушив. А його син Іван погирив много поля. Оту загороду, що в нас типирь є, продав за триїцїть ринцьких.

IV. Як притїснїли, том принїс до хиж хлїба з дому, а він не хотїв брати, ай мовив: „Твій отиць і ти два рази зголоднієте, як я раз“. А я того слова тогди не розумів і гадав си, як ми можемо з вітцєм два рази зголоднїти, а він і раз ні? Він бив ретельний, як увидїв тинянку, як упала з нашого острогу (плота) на його бік, то метав на наш бік і мовив: „Бис ся не замїшала, бим не согрішив!“¹⁾

V. Як перший раз горїло, ївив ся Бунїй, таї ся їмили уї Пізнакн аж по Сиватчиного, щось шість, цн сїм хиж згорїло. І вийшли єгомосьць з божим даром, трохи вітер зачав зносити в тот бік в ріку, а Маскальова хижа була трохи на крайн д горбови, таї люди ся збігли, ратували, таї вратували. Маскаль мав сьтїв, на нїм з сорок до пятьдесять раз сьвячений був єлей. Сьтїв винїс на двір і припер до стрїхи. Як тото увидїв, же юж його хижа вістала, ногами трїскат, голубці бе і в долони плеще і мовит: „Богацькі ся хижі запалили, а моя стара ся грїє“. Він не так мовив, погано мовив. (Оповідач уншав ся мені повісти дословно слова Сїмїєського). Кождому жаль, же си сьміх чинит, ний була згорїла; кождий повтирав ся, таї пішов. Ратували, таї не згорїла. Приїшло за сїм літ, як ся зновїль їмили Пізнакн, таї ся їмила і його і згорїла. Тогди винїс сьтїв і положив

¹⁾ Заввакте, що се говорить затвердїлий пачкар, що прожив увесь нїк у війні з ревізорами і вважав геройством одурити або й набити функціонера цїсарської власти та укривдити цїсарський скарб! — *I. Ф.*

на землю. Тот сьтів є типирь у Вітика. Син му Іван з долу злунав і налив в печи два дни. При огни мовив улан, Тимків отпць: „Ну, вже ми не жаль, же моя горит, ай і твоя ся запалила (як худобина). Чому типирь не гріє ся? Вже і сьтів ти нич не поміг!“ Тай почали ся сварити і улан ударив го киянев.

VI. Заслаб Маскаль і прийшов Гірняків Федьо, і як ся спростив, тай мовит: „Но, куме, видиш, будеш уже вмирати“. А він повідат: „Не знаю, але Біг дав им ся висповідав, зладив, час домів іти“. — „А ци їв бис дащо?“ Гірняк ся питат. — „Нич ня не кортит, якусь горяч маю в роті, видит ми ся, як бим ся kwasного напив, то би ми відходило, бив бим інакший, але нема ми кому принести!“ А Гірняк мовит: „У мене є борщ kwasний і файний“. — „Ба! Коби ми хто приніс, я вже ослаб, а жона не хоче слухати“. А виа ся вбертат: „О ти вслаб! Ти би ще на Магуру вийшов, викрикуєш як медвідь і типирис випив пів коновці води, щом принесла з колодязи від Цмая“. А він мовит до Гірняка: „От видиш, як то пуста жона чоловіку життя вкорочує. Прійшовис і спростивис ся і вже ми лекше било, але типирь ня так запекло коло сирьця, же зараз буду вмирати. Подай ми, — мовит до мене, — Федю онтот камінь, що ся вкриват горниць з булями, подай, няй я си поставю на груди, та ми лекше буде!“ І я побіг і подав і він си взяв тоту плитку і на ню плюнув: „Допоможи ми встати, Боже“, руками ся їмив постелі, а плитка па колінах, а він сідат і ноги си спущат на землю. А Гірняк мовит: „Ну! Та як? Ідеш куме на двір?“ — „Зараз піду, іно ся з своїов жонов спрощаю“. І взяв тот камінь, плюнув на него, і лівов ся руков підпер, а правов як вер у жону си, то може било сто кусний, розбив ся на мак до стіни. Гірняків Федьо кстив ся і ганьбив го: „Ти міг і забити!“ — А Маскаль повідат: „Я так хотів, би ся ни с ким не сварила“. — Зробив два кроки, подивив ся із сінній на сьвіт, упав серед сінній, зінув і куж по нїм било“.

А ось другий запис — зразок автобіографічного стилю, оповіданє Антося Бардицьового (пише ся Сисин) із Мшанця, записанє також о. Михайлом Зубрицьким.

I. Пішов бив я, Іванів Михайло з Бистрого і Король Іван з Вицьова, тай прийшли до Чернівців за пасами іти на комору. Тот у губернії повідат пам: „Ви маєте старі паси, з тими не мож іти; я заталіграфую до вашого бецирку, а ви заплатите по 3 леви від хлопа, дасьте 9 левів“. Тай ми заталігруфували так ги дцесь, а другий день в полудне прийшли ми всі три; ним обом прийшли паси,

а мипі ні. „Антось Сисин пасу не має, капітан не може в письмах
 найти, ци ти ставав до аснитурунку, ци пі, і тому таліграфу тобі
 нема. Жди до завтра, а прийде зась таліграф; або прийде, аби ти
 дати пас, або підеш цюпасом домів“. Переночувалисьмо, тай на
 другий день таліграф прийшов. Пак дали мині пас, в (Старім)
 Місті написали, що я в Чернівцях ставав всі три рази (1877—
 1879 рр.). Тай ми прийшли на комору до Басарабії, ішлисьмо на
 Садагуру. Тай ми поміняли по 15 левів на тамтуські гроші; далв
 яксь рублі, парі, карбованці і золоті. Прийшли ми на комору
 д тому жовнірєви, що на коморі на варті на браві коло колодки.
 А він нам повідат: „Покажете паси!“ Ми показали паси, а він нам
 понідписував, же маєме, розімок браму і пустив нас. Тай ми ідеме,
 а за брамов в на пять кроків від неї є ланц з заввиш у пояс.
 Тамтот жовнірє взяв і розімок і тот ланц упав у желізу ринєв.
 Тот на варті взяв нас і мовит: „Ходжте до канцалярні!“ Ми
 ввійшли, а там такі пани страшні хлоци, великі дуже, гузиків
 з вісім рядів долі грудьми. Єден з тих панів мовит: „Розбірайте
 ся!“ Тай ми ся розбирамо, я ся борзо похватав, тай розібрав ся,
 а вони повіли: „Не з кошулі, а з бруцака!“ Тай ми взяли, нови-
 трясували з бруцака всі триє. У тамтих двох не било нич, хіба
 шматя та хліб. А в мене понаходили то кліщі, то пильники, доло-
 тята, дрїт на протичку, швайку до шпінки, кремьянку, з ложки
 держак бакмановий на сигнет бабі на палиць, восьмий нумер до
 протички (дрїт зложеній в виді лежачої ∞), аби дзеленчало коло
 протички, цїну, олово, прячку з міді на ремінь. Зараз мене ш-
 тають: „Що ти є за ремісник, за шпекулянт?“ Єден устав з за
 стола, тай повідат: „Ти ідеш в наш край щось показувати, через
 комору не вільно нич нести, хіба шматя, та хліб; ти підеш на
 піврік до штукавзу, а за піврік відпнше ся тя шупасом“. А тоти
 два, що зі мнов, беруть ся до присяги, же я не є жаден ремісник,
 хіба собі таке зробю, що ми треба. Але вони того не питають, ту
 присяги нема, ай берут мене до штукавзу. Вивели мене на гости-
 нець право тої брами, кади я ішов, тамка стали і тим двом пові-
 дають: „Ви си йдїт з Богом, а він піде до штукавзу!“ Але тот
 жовнірє з нашого боку подивив ся, прийшов д-до мнї і питат ся,
 за що мене так обстали нанч тоти? Прийшов д ним і вони пока-
 зали му того ремесло, що я мав, і повідають, же я є шпекулянт,
 іду показувати в єнчий край. І він взяв, забрав того ремесло від
 них на руку і того обзират. Зачав ся мене питати: „Що ти тиє

робиш?" — „Пильником обтинаю бляху на шпінку і долотом также обрубую, жеби была округла“. — „Що тов швайков робиш?" — „Протинаю дірку на шпінку заціпкати ся, а кремьянков зазначую шкло, кади переламувати“. — „А цьвяки па що песеш?" — „На сьвірники до шпінки“. — „А другий пильник?" — „Другим ряскую шпінку“. — „А па що бакман в лижки?" — „Зробю бабі сигнет па палиць“. — „А па що тобі жовтого дроту?" — „З дроту зробю протичку пробивати файку. Олово до лютованя і хрещики виливаю і перстєні. Кліщами обтинаю обробу до шпінки, загну си при протичці головку“. І він зняв руку до гори і повідат так: „Служив єм Найяснійшому монарєі вірно і присагав єм і присягну типир, же він не є жадеп ремієник, жадеп шпекулянт. Але же він лайдак, дурись, в сьвітї не бив і не знав, що то є комора. Я є в відтам в того краю; робив таке, що йому треба і в тим ішов“. Тай они кажут: „То си вєзь!“ Як они вернули до канцалярїї, а я пішов, де ми треба было. Але тот жовпїрь почав мене зневажати: „На що ти таке брав? А ци знаєш, відколи я ту, то юж три в штукавїї ємерли? Так і ти, як били тебе заперли, бив йись не вийшов відтам!“ Я йому давав за тото ринський, що мене виручив. „Я би не брав“, — повів, „а тото дагде верзь!“

II. Тай ми забрали ся, тай іди дорогов, сами не знаємо, де і кади. Тай ми тамтуським грошам не знаємо рахуби. Хто що велів, то ми давали. Як видав що, то добре; а не видав, то ми не справляли. Так ми іди, так ми іди, і зайшли до єдного пана, він мав дванацятьєсот овиць, а пан тот не вмє бесїдовати по руських, а має такого Словака, що наймат робітники. Тот Словак вийшов д нам і питат ся нас: „Ци Австрияки ви?" — „Вострияки!" — „То і я є відтам, в Австрїї. Ци били би ви в пана за чобани?" А ми мовимо: „Вудеме“. — „То я вам каждому дам 85 карбованцьїв на цілий год“. — „Ми тим грошом не знаємо рахуби“, повідамє. „Як вибудете в мене, я пішлю на комору, зміняю, і дам каждому 150 срібних ваших гроший і дасть вам пан кожух і кожущанї гацьї на зиму“. Тай ми на тото пристали, віддали паси і там ся записали.

III. І він сїв на коня і вивів нас там двох до стипу (кошари), а третвїй лишив ся коло двора за кухаря. Там були єнчі чобани. І наказує ним, жеби па нас не кричали, би нас файно приімали, і поїхав си гет. Ми там побили єден і другий дєнь, а третєго дня заялисьмо оба. Тай ми женєме вівцьї, а они дают нам много бундєу

в торби, бисмо самі їли і метали псїм, бо алі били, такі, що коні велич. Вийшли на поле, вівці розпасли ся, а від псїв ми здалека, мечеме ним бундаи. Але я ся дивю і повідаю до того другого: „Чуєш ти, Михайле! онде щось ся травов суне“. Тай ми тото увиділи. Ми гужа! гужа! тровимо, а пси нас не слухають. А тото сунь ся, сунь ся д вівцям, хопив на плечі вівцю і понїс, а ми увиділи, що то вовк. Тай я повідаю: „Що ми зробимо? Та ми ту допасеме, як якісь два брата. Єден пішов десь, а тот, що лишив ся, буком вівці, тай на купку зносить“. Ми ся загадали, тай в полудне женеме до стину. Пригнали і я борзійко д тому, що варив їсти. Я прийшов д ньому, потурмав його за руку тай показую ротом: „Прийшов тот, розняв рот, взяв на себе, тай пішов“. А він видивив ся, тай повідат: „Не бій ся“, показує міні: вимок волос з голови, вер на землю і сплюнув. Так як би повідав: „Гадки пе май, що значит єдна вівця для такого пана?“ Тай мовит він „Чомусь не тровив псами, колись видїв?“ — „Я тровив, мовив: „гужа!“, але пси не слухали“. А він ся обертат д-до мні: „Нуж ти гужай! ай гуляй лупай!“ А пси юж на ногах. І я собі тото взяв в голову, бим не забив, я си бесїдую сам до себе: гуляй лупай! так, як би у нас гуляв і тріски лупав. А вони вчули і з мене сьміют ся і мовят: „А їсти бун (добрий парібок)“. І мене обзирают і бесїдуют: „Сарака“, що кістя повилазило, бо я бив худий. І просят ня, жебим їв, бим бив тлустий. Они повідают: „Гайда, а єсте хлемін (іди їсти, бос голоден)“. Але я не розумів, аж поки не прийде д-до мні, не потурмат і не покаже в рот: „іди їдж!“ Ми лежимо коло стину; іде дівка стежков і встав єден такий молодий, тай мене потурмав і мене кличе, показав дівку і велїв кликати: ди фата. (Ту оповідач був трохи в клопоті, а відтак оповів, як подано). І я кликав. Дівка прийшла, а вони ся сьміют. Я не знав того слова, тай кликав, а вони мене направляли. Она хотїла мене вдарити, а тот устав, обернув дівку і повів: „Іди си гет!“

IV. І ми побили там девять днів і нам ся не подобало, що не можемо ся научити тамтуської бесїди. Ми хотїли іти гет, а чобани нас не пущали. Мене не хотїли пустити, мовили, бим ся лишив. „Тамтот ний си іде, а ти лиши ся“. Полюбили мене і мині там добре било. В Басарабії добре ми било, пак єм жаловав, жем пішов. Я юж знав деякі слова по волоських: стратїна — миска, камішів — портки. Ми прийшли до пана: „Верни нам пас, ми не уміємо бесїди“. Але пан не хотїв нас пустити і повідат: „Ви зго-

дили ся на цілий год, ідїт си такої“. Тай ми побили еден день, другий, він дає їсти, тай до роботи гонит, а ми не хочемо. Ми сїдїли на дорозі в фосї, а напротів д нам надїйшов Жид і питат ся: „Вострияки ви?“ — „Вострияки!“ — повідаме. — „А чого ви сїлите? — „Ми стали в того пана на цілий год, подавалисьми паси, не подабат ся нам, не можеме научити ся тої бесїди, а нан не хоче нас пустити“. А Жид мовит: „Коль вам ся не подабат, то ви му мовте: „„Гайда а есте бирів (підеме до вїйта)““. І ми прийшли д ганкови, пан вибіг і дупкат черевиками по ганку, а я повідаю по легойки і з протягом, бо бою ся: „Гайда а есте бирів“. А він крикнув: „Лани бирів (юж знаєш іти до бирова)?“ І побіг до покою, взяв всі три паси і вер нам на каміня.

V. Ми похалили, забрали паси тай ідемо в свій бік домів. Тай ми іди дорогов, збилисьмо тоти гроші, що помїняли на коморі. А їсти хотїло ся. Я дивлю ся за виноградом, закрадюю ся, як би його взяти, би дакто не видїв. Я взяв, зістав ся, тай думаю: „А вшитко єдно, аби ня і до кримїналу взяли“. Іди я до винограду, закрав ся і рву; нарвав з гичом, наклав за пазуху. А тоти кличут: „Ходи борше і нам дай!“ Они в мене тото видерли і з'їли, а я який бив голодець, такий єм і є. Але несе дївка воду, тай я просив у неї води: „Ди фата ди апу“. Я напив ся води, тай зась дивю за виноградом. Закурив си, чую, щось є на цибусї. Я вложив палиць в рот, а піднебіня впало на цибух. Яким потягнув скїру пальцима, а вно пішла кров. Тай пю воду, а пити ся не хоче, ай їсти. Ми прийшли на комору, на тоту саму, кадим ішов в тамтот бік. І перейшов через комору їв свій край і взяв єм булку за 3 кр., а молока за 2 кр., не міг єм того їсти і повідаю до тих двох: „Я, видиш, угину, не дістану ся домів, я ослаб дуже“. Ми пак стали на два місяці до гуральнї в Станівцях. По двох місяцях южим прийшов домів“.

Читаючи отї оповіданя, яких поєдинчі уступи я навмисне понумерував на вір видань старих клясиків, я мимоволї пригадав собі найстарші зразки новель, які заховали ся нам у деяких пізнійших грецьких та латинських письменників (Арістенета, Апулея) і яких багатий засіб списано в Італїї ще перед Боккачієм (т. зв. *Cento Novelle* в XIII в. та новелї Франка Саккетті в XIV). Особливо перша з тих збірок, що має в рукописах інтересний титул „*Libro di Novelle e di bel parlar gentile*“ (Книга новинок і гарних панських висловів) своїм стилєм і способом оповіданя нераз дуже

близько підходить до оповідання наших Бойків. Щоб не бути голословним, наведу тут пару прикладів. Ось приміром новелька, „яка оповідає про гарний присуд, який видав Скіяво ді Барі між міщанином і паломником“:

„Один міщанин із Барі вибрався на паломництво і лишив 300 дукатів (bisanti) своєму приятелеві з такою умовою і контрактом: „Чи верну, чи не верну, се як Бог дасть. Коли не верну, дай се за мою душу; коли верну в певнім означенім часі, даси мені, що схочеш, а решта буде тобі“. Пішов паломник у свою дорогу; вернув у означенім часі; жадає своїх дукатів. Приятель відповідає: „Як стоїть у контракті?“ Паломник оповідає пункт за пунктом. „Добре мовиш, — каже приятель. — Ось тобі віддаю десять дукатів, решту 290 задержую собі“. Паломник починає жалувати ся мовлячи: „Така твоя віра? Фальшиво забираєш мені, що моє“. А приятель відповідає спокійно: „Не хочу тебе кривдити, а коли тебе кривджу, ходімо до суду“ (signoria). Той не спротивляв ся. Судією був Скіяво ді Барі. Вислухавши сторони, він ставить питання і з нього виводить ось який вирок. Каже до того, що задержав дукати: „Так ти хочеш 290? Добре, віддай же їх йому. А десяти не хотів, то сховай їх собі. Бо в контракті стоїть виразно: „Що схочеш, віддаси мені“.

Звертаю увагу на скуність слів, на метолу схування самих есенціональних рисів факту чи промови, які бачимо і в оповіданнях наших Бойків. Особливо гідна уваги експозиція, що від разу, в двох-трьох коротеньких реченнях малює ситуацію і дає все, що потрібне для кінцевої розвязки. Та коли тут сцена суду дає оповідаю драматичне заострене, т. зв. *pointe*, то ось зразок оповідання без такого заострення.

„Один пан благав одного дня у одної пані любови і говорив їй між иньшими словами, що він благородний, багатий, надзвичайно гарний, а ваш муж такий поганий, як самі знаєте. А той муж був за стіпою кімнати, відізвав ся і мовив: „Паночку, чемність вимагає не вихвалювати своїх прикмет і не ганьбити иньших“. Той поганий муж був пан Ліччіо ді Валь Буона, а той другий пан Рінієрі да Кальволі“¹⁾.

Тай годі! Боккачіо був би з сього зробив сцену з підслуху-

¹⁾ Див. Biblioteca enciclopedica italiana volume XII. Milano 1832, стор. 6, 15.

ванем і зловленем невірної жінки на горячій учинку та з більш або менше дотепною піштою ошуканого мужа; тут сей розвій ще не почав ся, автора цікавить сама ситуація, сама відповідь і її форма, оте „*bel parlar gentile*“, так як нашого бойківського оповідача цікавило крєпке слово Маскаля про свою батьківщину, за для якого він веде нас із своїм батьком аж до Тисьмениці. Хоч і який глибокий відступ часу і обставин ділить ті бойківські сучасні оповідання від тих, якими в XIII—XIV віках забавляло ся італійське панство, для історика культури ся схожість не видасть ся нічим дивним ані припадковим. Вироблене літературних стилів і форм так само, як вироблене змісту літературних творів не було нічим наглим, самосївним, але являло ся наслідком довговікової культурної праці многих поколінь і рїжних народів. Знаємо тепер, що велика часть того, що сьогодні оповідають собі або співають прості люди в карпатських горах чи на берегах Дніпра чи в Нормандії, Італії та на Кавказі, се занесене, запозичене, інтернаціональне добро, а ще вірїйше, виплоди духової праці, що столїттями, інтензивно йшла в прастарих культурних центрах таких як Єгипет, Вавилон, Індія, Греція, Рим, Юдея і т. и. Нема сумніву, що разом зі змістом виробляла ся і переходила з краю в край і від парода до парода також форма. Пригадаймо наївний, повний незв'язанх речень, повторень та паралелїзмів стиль наших байок та казок, і ми навіть без довгих міркувань відчуємо, що се стиль старого орієнту. Форма наших народніх новель, а в дальшій рядї й форма таких оповідань, як цитовані висше, виявляє прикмети далеко висшого розвою, і хоча зміст старих італійських новель у значній части також запозичений зі сходу, від Арабів та Жидів, то стиль їх одержав свій властивий, висше схарактеризований крій головно в Італії та Франції. Тут повстали ще перед одягненем їх у національні форми численні збірки оповідань списаних латинською мовою, подекуди під впливом взірців клясичного стилю, збірки рїжних *exempla*, що служили темою для проповідників, далї збірки такі, як *Disciplina clericalis* Петра Альфонсового, як *Dolopathos*, *Speculum Exemplorum*, *Gesta Romanorum* і т. д., і ті збірки, в значній мірі обчислені на устну пропаганду, здобули собі велику популярність по всій Европі, переписували ся рівно пильно в Німеччині, як у Англії та в Кракові, перекладали ся на всі культурні мови, в тім числі й на нашу церковно-славянську та середньо-руську. Спеціально італійський вплив ішов до нас сильно в XVI—XVII в.

через Польщу, де він був пануючим особливо в XVI в., в пору Кохановських, із яких один перекладав Аріоста і Тасса, в пору Гурницького, що переклав П Cortegiano — також один із вірців італійського „bel parlar gentile“. Сей стиль панував по панських і шляхетських дворах XVI—XVII в., бачимо його в тодішніх польських мемуарах, у віршованих фацеціях та ущипливих гербаріях Вацлава Потоцького і в масі рукописних польських творів тої самої категорії. В нашім старім письменстві він не мав нагоди розвернути ся, головно задля переваги церковщини, яка ще зміцнилася під впливом граматики Смотрицького і вже від тоді ввела в наше письменство той нещасний свідомий дуалізм „простого“ і „висшого“ чи „книжного“ стилю, якого ми в Галичині ще й досі це можемо побути ся, хоч як сильно від того часу змінило ся й розумінє того висшого стилю. Оказуєть ся, що простий народ більше скористав із тої історичної школи і виробив собі — розумієть ся, на основі власних, давнійших початків і власного естетичного почутя — той товариський, господарський стиль, повний ясности, скромности і простоти, який особливо сьогодні, в пору нанована абстракції, претенсіональности, вишуканої кольористики та символізації в стилю на кожного чоловіка з неватуманеною головою робить вражінє подуву свіжого повітря по виході з замкненої, вишуканими перфумами та сопухами надиханої кімнати.

ОСИП ЛЯНГЕР.

Не багачко живу в світі,
А вже знаю горе:
Слїз пекучих мабуть вилив
Цїлісеньке море.

Задзвенїла пчїлка божа,
По саду літає...
Пошукав би і я квітки, —
Та де-ж процвітає?

Переклав Павло Трабовський.

МАРК ТВАЙН.

Ріттерова історія.

Під кінець 186 — року провів я кілька місяців у Монахові. В падолисті харчував ся я у панни Дальвайнер, вулиця Карла 1-го, пів годинки ходу від мого мешканя в домі вдови, що винаймала нежонатим панам кімнати, і де я знайшов нагоду вправляти ся в німецькій мові.

Одного дня ходячи по місті відвідав я один із двох домів, де уряд велить переховувати і стерегти мерців, аж лікарі рішать, що вони дійсно, а не повірно неживі. Се було страшне місце, ся простора кімната. Горілиць на скісних лавках лежало в трьох довгих рядах трицять шість дорослих мерців — із жовтими як віск, закостенілими лицами, оповиті білими простиралами. По боках кімнати були глибокі нижі і лукові вікна, а в кождім із них лежали білі як мармур діти — чотирнадцятеро всіх — до разу засипані та вкриті цвѣтами; було видно лишень лица і схрещені ручки. У всіх тих пятьдесяти нерухомих постатей, без виїмка, був на однім пальці правої руки перстїнь, від якого виходив дріт до стелі, а відтам до кімнати сторожа, який там днював і почував, щоб послішити на поміч, скоро би хто з поміж сього білого товариства прокинув ся з завмертя і поворухнув ся — бо кожде хоч би і найлекше порушене вправляє дріт і дзвінок у рух. Я переніс ся мимоволї в положене такого сторожа мерців, коли його нагло серед бурливої, темної ночі вистрашить із півсну і аж наскрізь пройме голос такого несвійського сигналу. Ну — считав я себе — а коли-б так сей сторож па вид ожившого мерця сам мерцем повалив ся па землю? — і коли-б так той чоловік, що саме-що був ще мерцем, подав щиру поміч своему доглядачеви, що власне має вмирати? Але потім докоряв я собі, що па такім сьвятім та сумнім місці допускаю до своєї уяви такі глупі питання, і вийшов із кімнати.

На другий день оповів я вдові про свої відвідини, а вона відповіла :

— Ходїть лишень зо мною! У мене є постоялець, що був там перше сторожем; він може пояснити вам усе.

Він лежав у постелі з головою високо на подушках; його лице було віссане і бліде; його глибоко запалі очи примкнені; його рука, що лежала на грудях, виглядала паче кігті, така була

костиста і пальці видавали ся такі довгі. Вдова познайомила нас. Очи недужого розкрили ся звільна і блиснули грізно із своїх ям; він зморщив хмуре чоло, підніс свою худу руку і показав нам двері. Але вдова не дала тим відстрашити себе і сказала йому, що я чужинець, Американець. Лице недужого змінило нараз свій вираз, роз'яснило ся і виявило живе зацікавлене; за хвилю остали ся ми самі в кімнаті.

Я заговорив ломаною німеччиною; він відповів плавно по англійськи; отже ми залишили німецьку мову.

Ми стали з сим сухітником добрими приятелями. Я відвідував його що дня, і ми розмовляли про все можливе, — крім жінок і дітей. А коли хто спімнув про чюю жінку або дитину, то наслідок був усе троякий: в очах сього чоловіка заяснило на хвилюку найприятнійше, найвіжнійше і повне любови сьвітло, зараз потім зникало, а на його місце являв ся той острій погляд, який я завважив, дивлячись перший раз у його очи; а нарешті замовкав він від тої хвилі на цілий день, лежав мовчки безпритомний і неначе в думках затоплений, не звертав найменшої уваги на моє „будьте здорові“ і видимо не чув і не видів, як я виходив із кімнати.

Коли я так протягом двох місяців був щоденним і одиноким повірником Карла Ріттера, сказав він нараз одного дня:

— Оповім вам свою минувшину.

Сповідь умираючого.

Я не подавав ся ніколи, аж доси. Але тепер приходить уже мені кінець. Ви споминали, що маєте гадку повернути знов до Міссісіпі; отсе, а також незвичайний випадок остатньої ночі спонукали мене до рішення оповісти вам свою минувшину — бо ви будете в Наполеоні в Арканзасі, і я прошу вас, зробіть се для мене і задержіть ся там — зробіте се певно, коли почуєте моє оповіданє.

Буду говорити, о скільки можна коротко; се конечно, бо моє оповіданє довге. Ви вже знаєте, як се стало ся, що я поїхав до Америки і осів у тій самітній околиці на півдні; але ви не знаєте, що я мав жінку і дитину. Моя жінка була молода, гарна, мила і о! так божеськи добра, характерна і шляхотна! А наша мала дівчинка була цілком така, як її мама. Ми були найщасливійші з усіх щасливих родин.

Раз у ночі — а було се під кінець війни — прокинув ся

я з дивного ошоломлення і побачив, що я звязаний і закнебльований і повітря пересичене хльороформом! Я побачив у кімнаті двох людей, з яких один одному говорив пошепки захриплим голосом:

— Я казав їй, що зроблю се, коли не буде тихо, а що до дитини, то — —

Другий перебив його мягким, плаксивим, голосом:

— Ти-ж казав, що ми лиш закнеблюємо і обрабуємо її, але не вбємо; інакше я був би не пішов з тобою.

— Перестань скавуліти, сказав перший, — я му с'їв змінити плян, коли вони пробудили ся; ти зробив усе, що міг зробити для її оборони, нехай тобі се вистане; а тепер ходи і поможи мені переглянути все.

Оба чоловіки були замасковані і мали на собі грубу, подерту одіж муринів; вони мали при собі злодійську ліхтарню, і при її сьвітлі побачив я, що той лагідніший з поміж двох розбійників не мав великого пальця на правій руці. Вони перешукали хвилюку в моїй убогій хатині, а потім провідник сказав:

— Шкода часу! Нехай сам скаже, де сховав. Вийми йому кнебель і заохоти його.

— Добре, — сказав другий, — але без битя!

— Нехай і так — то значить, коли буде тихо.

Вони підійшли до мене; нараз почули ся на дворі шелест, голоси і стукіт підков; розбійники принишкли і надслухували; голос усе наближав ся, а нарешті почув ся поклик:

— Геї, є там хто в сій хаті? Засьвітїть, пам треба води!

— Се голос капітана, їй Богу! — сказав більший розбійник і оба втекли другими дверми.

Незнайомі крикнули ще кілька разів і поїхали далі — було їх мабуть кільканацять — і я не чув більше нічого.

Я намагав ся з усіх сил видобути ся з пут, але надармо. Я старав ся говорити, але кнебель був застромлений так щільно, що я не міг і пари з уст пустити. Я надслухував, щоб почути голос жінки або дитини, — надслухував довго і уважно, але з того кута кімнати, де стояло її ліжко, не чути було жадного голосу. Се мовчане ставало з кожною хвилию страшнійше, віщувало нещастє. Думаєте, що ви були-б витримали хоч годину? Ні? Ну, то повинні ви мати співчутє для мене, бо я витримаю аж три. Три години! Се були три віки! Кілько разів била година, здавало ся мені, що роки минули, як я чув її останній раз! За цілий той

час добував ся я з пут, і нарешті, коли свитало, удало ся мені визволити ся і я встав і випростував свої затерплі кости. Підлога була засіяна всякими річами, які розбійники порозкидали шукаючи за моїм маєтком. Перший предмет, що я побачив, був один із моїх паперів, який оглядав лютийший розбійник, а потім покинув. На ній були кроваві відбитки пальців розбійника. Я поволік ся в другий бік кімнати. О, там лежали вони, бідні, беззахистні і безпомічні! Їх терпіння скінчили ся, а моє аж тепер почало ся.

Чи я шукав помочи суду? Що pomoже спрагненому бідакови, коли за нього не король? О ні, ні, ні — я відкинув вмислуване закона. Закон і шибениця не могли змазати сеї вини. Я хотів сам знайти винного і вирівняти довг. Як се зробити, спитаєте, коли я не видів ані лиць злочинців, ані не чув їх незмінного голосу, ані не мав найменшої ідеї, хто би се міг бути? А про те був я певний своєї справи — цілком певний, як найпевніший, — я мав слід — слід, до якого ви не привязували-б найменшої ваги — слід, з яким навіть детектив не знав би був нічого вдіяти, бо не вгадав тайни, як його зужиткувати. Але про се пізнійше. Ідїм насамперед за порядком. Була обставина, яка дала мені вказівку в певнім означенім напрямі: сі оба розбишаки були певно жовнірами, перебраними за волоцюг, і то не новики в військовій службі, а старі жовніри — здаєть ся, при службі; вони присвоїли собі військову поставу, рухи і заховане не в однім дні або місяці, ані в однім році. Так я думав, але не казав нічого. А один із них сказав: „Голос капітана, їй Богу!“ Се був той, якого я шукав. У віддаленю може одної години квартирувало кілька відділів піхоти і два шwadрони кінниці. Коли я дізнав ся, що капітан Блеклі з третього шwadрону переїздив тої ночі попри наш дім, і то в товаристві десяти людей, не сказав я нічого, але постановив у тім шwadроні шукати того чоловіка. В розмові називав я розбишак із розмислом волоцюгами, і люди шукали поміж ними винних — надармо. Ніхто крім мене не мав підозріння на жовнірів.

З великим трудом златав я собі почами иньший одяг із ріжних шматок та латок; в найблизшій місті купив я собі сині порохіві окуляри. Коли нарешті табор знесено і третій шwadрон переміщено о двадцять миль на північ до Наполеона, сховав я свій малий засіб гроша в поясі і в почи пустив ся в дорогу. Коли третій шwadрон прийшов до Арканзаса, був я вже там; а якже, я був

уже там в новим ремеслом — як ворожбит. Я заприянив ся там з усіми закватированими вояками і ворожив усім їх будучність; але найбільшу увагу присвятив я третьому швадрону. Для людей сього швадрону був я безмежно звичливий; вони не могли зажадати від мене ніякої прислуги, не могли ні на що натякнути, чого-б я охотно не сповнив. Я був терпливою метою їх жартів, часом грубих, і се збільшувало мою популярність; мене загально люблено.

Я знайшов незабаром одного вояка, що не мав пальця — що за радість для мене! А коли я пересвідчив ся, що лиш він один із цілого швадрону не має правого великого пальця, уступив усякий сумнів: я був переконаний, що знайшов властивий слід. Той чоловік був Німець, називав ся Крігер, — у тім швадроні було девять Німців. Я підглядав Крігера, щоб винайти може деяких його повірників; але він не мав — здавало ся — ніяких близьких приятелів. Від тоді став я його повірником і завдавав собі всякого заходу, щоб скріпити о скільки можна нашу дружбу. Часом мав я таке бажанє мести, що ледво не впав перед ним на коліна з проською, щоб сказав, хто вбив мені моїх рідних; але мені удало ся утримати язик за зубами. Я ждав на свій час і ворожив усе, коли була лиш нагода до сього.

Прилади мого заводу були дуже прості: кусник червоної фарби і кусник білого паперу. Коли хто приходив по ворожбу, то я мастив його великий палець фарбою, відтискав на папері, розглядав його в ночі і ворожив на другий день долю дотичному чоловікови. Считаете, що я думав собі при тій глуній роботі? Отже так: коли я був ще молодим, знав я старого Француза, який був трицять літ доворцем вязпів, а який сказав мені, що кождий чоловік має в собі щось, що не змінє ся від колиски до гробу — риси великого пальця; дальше сказав мені, що не знайде ся у двох людей таких самих рис. Нині фотографуємо початкового злочинця і вивішуємо його образ для пізнішого ужитку. Він казав усе, що образи не варті нічого, — пізніше передягнене може їх зробити безужиточними. Пучка великого пальця, ось що найцвїтїше! — говорив він, — сеї не можна передягнути! А правдивість його теорії виявила ся на моїх приятелях і знайомих; його теорія мала все успіх.

Я ворожив дальше. Кождої ночі зачиняв ся я сам одип і роздивлював крізь побільшаюче скло зняті за дня відтиски. Уявіть собі ту пожираючу жадобу, з якою я туманів над лябіринтом

нервоних спіраль; коло мене лежав усе той папір із моєї хати, на яким був відтиск великого пальця і мізинця убійника, зазначений найдорожшою для мене кровю, яка лиш коли була пролита на сьвітлі! Як часто мусів я повторяти з розчарованем отсі слова: „Чи-ж вони ніколи не згодять ся?“

Але нарешті моє жданє дождало ся нагороди; моєю нагородою був відтиск великого пальця 34-го рядового третього швадрону, якого я розсліджував — рядового Франца Адлера.

Перед годиною не знав я ані назви вбійці, ані його голосу, вигляду, народности ані рисів лица; але тепер знав я вже все і був певний свого. На другий день узяв я Крігера на бік, коли він не мав служби; і там, де нас ніхто не міг видіти ані чути, сказав я йому переконуючим голосом:

— Часть вашої долі така поважна і важка, що я вважав за найліпше сказати вам се потайки. Ви і ще один із вашого швадрону, якого судьбу я розслідив сеї ночі — рядовий Адлер, — убили одну жінку і дитину! Вас переслідують: за п'ять днів убють вас обох!

Безтямний зо страху припав він на вколішки і лебедів п'ять минут усе ті самі слова як машина, і таким плачливим голосом, який я запам'ятав собі з тої ночі, коли сповнено вбійство.

— Я сього не вчинив, на мою душу, я сього не вчинив! Я хотів і його відтягнути від сього — я хотів сього, Бог мені свідок. Він зробив се сам!

То було все, що я хотів знати, і тепер я хотів позбути ся сього нужденника; але він приченив ся до мене і благав уратувати його перед скритовбійником. Він сказав:

— Я маю гроші — десять тисяч долярів — вони сховані, здобуток крадіжи та розбою. Ратуйте мене, скажіть мені, що маю робити, і я дам вам їх — аж до остатнього сотика. Дві третини з сього належать ся мому стриєви Адлерови; але про мене, візьміть усе. Ми сховали їх, як лише прийшли сюди; але я сховав їх учора на иньшій місці, не сказавши йому нічого, нехай і не знає про се. Я хотів утікати з війська і все забрати з собою. То саме золото — воно занадто тяжке, щоб забирати його з собою; але одна жінка, якій я з сим звів ся, мала з тими грішми поїхати за мною. Я умовив ся з нею, що коли не буду мати можности описати їй криівку, подам їй скрито свій срібний годинник або пішлю його; вона вже знала би, що з тим робити. На споді годинника.

буде шматок паперу, що скаже те, чого треба. Візьміть сей годинник! Скажіть мені, що маю зробити!

Він хотів конечно накинути мені годинник, виняв папір із нього і пояснював його, коли нараз появився Адлер може яких-двацять кроків від нас.

Я сказав до бідолашного Крігера:

— Сховайте свій годинник, я не хочу його. Я не хочу вашої шкоди. Ідіть геть; я мушу поворожити з Адлером. Я вам зараз скажу, як можете втекти перед скритовбійником. Не кажіть Адлерови нічого про се, ані нікому иньшому!

Бідолашний Крігер пішов, повен страху і вдячності. Я ворожив Адлерови його будучність — умисно так докладно, що не міг скінчити; обіцяв прийти до нього на варту і розповісти йому найважнійшу часть його будучності — я сказав навмисно, трагічну часть; мусимо отже бути в таких місці, щоб нас ніхто не чув. Поза містом стояла все варта, лишень задля дисципліни, бо неприятеля не було близько.

Я розпитав гасло, і коло півночі пустився в ту безлюдну околицю, де Адлер мав стояти на варті. Було так темно, що я був би наткнувся на невизнану постать, поки ще можна було сказати одно слово. Поклик вартівника і моя відповідь упали в ту саму хвилию, я додав: „Се я — ворожбит!“ Потім підійшов до того чоловіка і пхнув йому, не кажучи ані слова, ніж у саме серце! „Так, сказав я, отсе була трагічна часть твоєї судьби!“ Скрикнувши голосно він хотів мене зловити і мої сині окуляри лишилися в його руці; кінць почвалав із мертвим їздцем. Я пустився лісами і втік щасливо, лишаючи обтяжуючі мене окуляри в руці мерця.

Се було перед п'ятнадцятьма або шіснацятьма роками. Від тоді я волочився сьвітами без ціли, часом працюючи, часом бездільно, часом з грішми, часом без гроша, але все змучений життям і бажаючи смерті, бо моя ціль скінчила ся сим нічним ділом, а одінока потіха і одипоке задоволене, яке я мав за ті всі скруті літа, містило ся в щоденній гадці: „Я вбив його!“

Перед чотирма літами став я занепадати на здоровлю. Своім звичаєм помандрував я без ціли до Монахова. Не маючи способу до життя шукав я праці і знайшов її, сповняв вірно свою службу цілий рік і дістав місце нічного сторожа в отсій трунарні, в якій ви були недавно. Я ходив годинами поміж отими непорушними трунами і дивився в їх мертві лица. Се місце подобало ся мені;

воно припадало до мого настрою. Я пробував охотно поміж мертвими — радо віставав з ними на самоті; чим півнійша година, тим більше проймало мене; по нівночи було мені найліпше. Часом скручував я тазове світло; се давало, знаєте, перспективу, і уява могла гуляти; сумні ряди мерців, що губили ся в темряві, наповняли мене все дивовижними, принадними фантомами. Перед двома роками — тоді був я там один рік — сидів я сам один у вартівні (була се бурлива зимова ніч), взяблий, майже замерзлий, невеселій, і вже майже дрімав. Завиване вітру і лускіт далеких віконниць доходили до мого слуху чим раз невизначнійше, коли нараз дзвінок від мерців став над мою головою так голосити, що мені аж кров у жилах застигла. Зворушене відняло мені майже силу, бо се перший раз я почув сей дзвінок.

Я зібрав свої сили і поспішив до трупарні. Майже в середині крайнього ряду сидів чоловік пообвиваний простиралами і хляв помалу головою то в один то в другий бік — страшений вид! Він сидів боком до мене; я прибіг до нього і глянув йому в лице: милий Боже! Се був Адлер!

Чи вгадаєте, яка була моя перша гадка? Просто сказавши, така: „А, так ти таки втік мені! Але тепер мусить уже бути інакше!“

Той чоловік терпів очевидно безмежну муку і тривогу. Уявіть собі: збудити ся серед мертвецької тишини і побачити страшну громаду мерців! Яка вдячність заблїсла в його костястім, блідім лиці, коли побачив живого чоловіка перед собою! І як збільшив ся жар його німої вдячності, коли його очи побачили ті покріплюючі засоби, які я тримав у руках! А потім уявіть собі той страх, що проняв його, коли я відложив ті покріплення на бік і сказав з наругою:

— Говори, говори, Франце Адлере — клич отсих мерців! Вони певно почують тебе і змілосердять ся над тобою, бо арештою ледви чи вчинить се хто інший.

Він старав ся говорити, але той конець простирала, що підтримував його бороду, був сильно зав'язаний і не давав йому промовити. Він старав ся благаючи піднести руки, але вони були схрещені і зв'язані на його груди.

— Клич же, Франце Адлере! — сказав я, — щоб аж сонні почули на далеких вулицях і подали тобі поміч. Клич же, — і не трать часу, бо не маєш нічого до страчення. Що? Не можеш?

Шкода; але се байдуже, бо не все приходить поміч. Коли ви, ти і твій стрій, в одній хаті в Арканзасі мордували жінку й дитину — а була се моя жінка і моя дитина! — тоді кликали й вони помочи, чейже пам'ятаєш? Але се не придало ся ні на що; пригадаєш собі се, — правда? Твої зуби цокочуть — ба, чому-ж не можеш крикнути? Розв'яжи бандажі руками — будеш вільний. Ага, виджу — твої руки звязані, не можуть допомогти тобі. Як то дивно повторюють ся річи по довгих роках; бо й мої руки були тої ночі звязані, чи так? Так, майже так само звязані як твої — як то дивно буває! Я не годен був увільнити ся. Тобі не прийшло на гадку розв'язати мене, а мені також не в гадці розв'язати твої пута. Іст! Хтось іде! Іде по при нас! Слухай, як близько! Можна порахувати кроки — раз — два — три. Чуєш — се власне там, на дворі. Тепер час! Клич, чоловіче, клич! — се одинока нагода між тобою і вічністю! Ах, бачиш, ти занадто загавив ся — нагода минула! Чуєш, голос тихне; пропало! Подумай над тим, — роздумай добре — ти в останнє чув голос людських кроків. Як то дивно мусить бути вслухувати ся в такий звичайний голос, як отсей, і знати, що вже ніколи не почувеш подібного йому!

О мій приятелю, видіти смертельні муки на тім лиці, обвитім полотном, було для мене найвисшою втіхою! Я придумав собі нову муку для своєї ціли, і ужив уданої брехні.

— Бідний Крігер хотів уратувати мою жінку і дитину, в вдячності зробив я йому добру прислугу, коли прийшла добра пора. Я памовив його, щоб обрабував тебе, і я та одна жінка помogli йому, коли він утік, і перевели його в безпечне місце!

Вираз тріумфу і несподіванки заравом блиснув на хвилю неясно крізь тривогу в лиці моєї жертви. Я був подразнений, занепокоєний і сказав:

— Що таке? То він не втік?

Він заперечив головою.

— Ні? А що-ж стало ся?

Задоволене в закритім лиці виступило ще виразнійше. Він хотів сказати кілька слів, але йому не удавало ся; намагав ся щось показати спутаними руками — і се не вдало ся: ждав якусь хвилю, а потім звернув голову в сторону мерця, що лежав обік нього.

— Вмер? — запитав я. — Не втік? Зловили і застрілили?
Він заперечив головою.

— А що-ж?

Він знов хотів щось показати руками. Я приглядав ся йому уважно, але не міг відгадати його наміру; я нахилив ся над ним і приглядав ся уважнійше. Він покрутив пальцем і показав на свої груди.

— Ага — заколений!

Він потвердив головою з таким чортівсько-страшним сьміхом, що в моїй тупій голові роз'яснило ся і я скрикнув:

— А, се я взяв його хлібно за тебе і заколов? Бо той удар був призначений лишень для тебе!

Гільтай уже другий раз призначений на смерть потакнув так задоволено, як лиш на се дозволила його запикаюча сила. Я з плачем закryw лице руками.

— О я нещасний! — скликнув я, — що вбив милосерну душу, що була приятною для моїх коханих, коли вони були без помочи, і була-б їх уратувала, як би се було можливе. О, я нещасний!

Мені здавало ся, що чую глухе булькотанє злобного сьміху; я відняв руки від лица і побачив, як мій ворог повалив ся на скісну лавку.

Його смерть тревала досить довго: у нього була дивна життява сила, незвичайна конституція. Я взяв собі столець і газету, сїв собі побіч нього і взяв ся читати. Принагідно вихилив я чарку горівки: се було конечне задля холоду; але я зробив се по часті тому, бо видів, як він при кожнім лику ждав, що дам і йому троха. Я читав голосно: головню видумані вісти про людий, що одним ликом горівки і теплою кушілю уратували ся з над гробу і повернули до житя. Так, мучив ся він довго і тяжко перед смертю — три години і шість мінут від часу, як задзвонив дзвінок.

Проймаючий холод трунарні простудив мене на скрізь; він спричинив і приспішив новий напад недуги, яка вже частійше находила на мене, але аж до сеї ночи все скоро переминала. Той чоловік убив мою жінку і дитину, а за три дні від ниї піду й я за своїми коханими. Се ніщо — Боже, який солодкий сам спомин про се! — я сніймав його, коли хотів утекти зі свого гробу, і втрутив його назад у той гріб.

По тій ночи перележав я цілий тиждень у ліжку; але коли знов підвів ся на ноги, вишукав я в реєстрі трунарні адрес дому,

з яким запедужав Адлер. Я думав, що Адлер, як свояк Крігера, забрав його річі. Я хотів колючно відшукати собі Крігерів годинник. Але в часі, коли я лежав недужий, розпродано Адлерові річі і вони розійшлися — всі окрім кількох старих листів і безвартних дрібниць. При помочи сих листів відшукав я одного Крігерового сина — садинокого свояка, якого він лишив по собі. Він має тепер трицять літ, з заводу швець, вдовець в кількох дрібними дітьми, і мешкає в Маннгаймі, ул Королівська, ч. 14. Не кажучи йому причини, давав я йому від того часу дві третини своєї пенсії на прожиток.

Що-ж до годинника, то послушайте, що за дивні річі діють ся. Я шукав довше як рік із великою мукою і накладом по цілій Німеччині, дістав його і був невимовно радий; я отворив його і не знайшов нічого. Певно, чейже міг я подумати, що той шмат паперу не вістане там на віки. Я погордив тоді годинником разом зі скарбом Крігера — тепер мав би я гроші для Крігерового сина.

Остатньої ночі почув я, що скоро вмиру. Я палив усі безвартні папери; і дивіть! з одного звитка Адлерових листів, який я вперед не досить уважно переглянув, вилетіла отся довго пошуквана картка! Я пізнав її відразу; на ній було написано:

„Кінська стайня з цегли з камяним фундаментом, в середмістю, на розі Орлеанської вулиці і торговиці; ріг від сторони суду — четвертий ряд, третій камінь. Подай там відомість і скажи, кілько їх прийде!“

Ось візьміть се, і заховайте добре. Крігер сказав мені, що той камінь можна відсунути, і що він впушений у північній стіні будинку, в четвертій ряді з гори, третій камінь від заходу. За ним сховані гроші. Він сказав, що кінцеве реченє, се ключка для забаламученя, коли-б папір дістав ся в невластиві руки. Ся ключка, здаєть ся, збаламутила й Адлера.

А тепер прошу вас, коли будете відбувати подорож по Міссісіпі, відшукайте сі укриті гроші і відшіліть Адамови Крігерови під подапою адресою. Вони зроблять його багатим чоловіком, і я буду спокійнійше лежати в гробі, коли буду знати, що зробив усе можливе для сина того чоловіка, який хотів ратувати мою жінку і дитину, — хоч моя рука вбила його, коли порив мого серця був би звернув ся для його оборони і услуги.

— Отсе вам історія Ріттера, — сказав я до своїх приятелів Роджерса і Томпсона, з якими я по повороті з Європи плив по Міссісіпі. Коли я скінчив, настала глибока, важка тишина, що тревала довший час; потім висипали оба правдивий перехресний огонь зворушених і здивованих окликів з причини незвичайних подій сього оповідання, і ті розпити тягли ся так довго, аж їм віддиху забракло. Потім стали мої приятелі спокійніші, і випускаючи ще від часу до часу припадкові сальви, попадали в мовчане і задуму. Може з десять мінут тревало мовчане; потім сказав Роджерс мов сонний:

— Десять тисяч долярів! — а по довгій хвилі додав: — Десять тисяч — се купа золота.

Зараз потім запитав Томпсон:

— Пішлете йому гроші зараз?

— Так, — сказав я. — Дивне питає!

Не було ніякої відповіді. По якімсь часі спитав Роджерс непевно:

— Всі? — То значить, — я думав лиш —

— Певно, всі.

Я хотів говорити більше, але замовчав, бо у мене почали виринати різкі думки. Томпсон говорив, але мої думки були дешиде, і я не розумів, що вони говорили; але я чув, як Роджерс говорив:

— Так, і мені так здасть ся. Се повинно-б бути цілком досить, бо не розумію, яка в тім його заслуга.

Зараз перебив Томпсон поетизуючи:

— Оглядаючи річ при сьвітлі, то се більше як досить. Подумай лише — пять тисяч долярів! Гей, він не зуміє видати сих грошей за ціле своє житє! І вони могли би йому легко зашкодити, а може й довести його до згуби — треба і на се звернути увагу. Хто знає, як дуже-б він забарив ся пропустити їх? Тоді замкне буду, вачне може ще пити, бити діти, попаде на иньші бездо-рожа і падати-ме все низше й низше —

— Так, так і є, — перебив його Роджерс із запалом, — я бачив таке не раз, не сто разів — а якже, більше як сто разів. Коли хочеш трунути такого чоловіка в пропасть, дай йому лиш гроші в руку — того одного досить! А коли се не зведе його, не відбере йому всю честь, усю самоповагу і т. д. тоді не знаю людської вдачі — чи не так, Томпсоне? А хоч би йому

дати лиш одну третину з цього; гей, скорше, як за шість місяців —

— Скажи радше, що скорше, як за шість неділь, — сказав я, загріваючи ся і перебиваючи. — Як би ті три тисячі доларів не були в певних руках, із яких він не міг би нічого взяти, то він і так не дотягнув би до шести неділь, як —

— Розумієть ся, що ні, — сказав Томпсон. — Я писав книжки для того рода людей; як лишень дістануть гроші в свої руки, — допустім, три тисячі доларів, або дві тисячі —

— Рад би я знати, що почав би той швець із двома тисячани доларів? — запитав Роджерс поважно. — Чоловік, що там тепер у Мангаймі, окружений рівними собі, жиє цілком задоволений, їсть чорний хліб з таким смаком, який може дати лишень труд і праця, і уцтиво, чесно і з чистим серцем тішить ся своїм скромним житєм; і стоїть висше — так, виразно кажу, стоїть висше від тих усіх тисячів, що ходять в оксаміті й шовку і кружляють у пустій, безмисній іграшці суспільности — але нехай його хто лиш раз спокусить, нехай покладе перед нього лише тисячу п'ятсот — вистарчить, щоб збити його з пантелику, зломити його пильність і завести його до шинку, з відси на вулицю, з відси в дім убогих, з відси в —

— Нащо нам брати на себе сей злочин, мої панове? — перебив мене поет поважно і благаючи. — Він чує себе щасливим там де є, і таким, яким є. Всяке почуте чести, любови ближнього і високої, сьвятої, доброї волі накликає, жадає і приказує нам полишити його в спокою. Отсе правдива, дійсна приязнь.

По деякій дальшій гутірці виявило ся, що кождий із нас має в серці деякі сумніви що до полагодження сеї справи. Ми почували очевидно всі, що щось повинні післати бідному шевцеві. Над сею точкою застановляли ся ми довго, і нарешті рішили післати йому кольоровий олеодрук.

Але коли вже здавало ся, що все в порядку, виринула нова трудність: я зрозумів, що вони оба надіяли ся, що я поділю ся з ними грішми по рівній часті. Се було мені зовсім не до шмиги; я сказав, що буде добре, коли оба вони разом дістануть половину. Роджерс сказав на се:

— Хто був би в загалї дістав що будь, як би не я? Я зробив перший патак — бо інакше швець був би дістав усе.

Томпсон сказав, що йому мигнула та сама гадка, лише що

Роджерс перший висловив її.

Я відповів, що мені прийшла ся гадка так само скоро і без нічийї помочи. — Я думаю може поволи, — сказав я, — але певно.

Наша розмова перейшла в суперечку, потім у бійку, в якій кожному з нас дістало ся таки порядно. Коли я по можности впорядкував свою одіж, подав ся я (в дуже кваснім настрою) на поклад корабля. Там застав я капітана і промовив до нього так приязно, як лише міг на се здобути ся:

— Я прийшов, капітане, попросити ся; маю намір висісти коло Наполеона.

— Де висісти?

— Коло Наполеона.

Капітан засьміяв ся, але коли покмітив, що я не настроений до жартів, споважнів і додав:

— Чи се ви на правду говорите?

— Цілком на правду.

Капітан поглянув на лоцманську будку і сказав:

— Він хоче висісти коло Наполеона.

— Коло Наполеона?

— Так каже.

— О духу великого Цезаря!

Лоцман підійшов до нас, а капітан сказав:

— Вуйку, наш добрий приятель хоче висісти коло Наполеона.

— Ну, в таких разі —

— Але що се значить? — перебив я його. — Чи коло Наполеона не можна висісти, коли хто хоче?

— Ей, там до лиха, хиба не знаєте? Нема вже ніякого Наполеона, від кількох літ. Ріка Арканзас прорвала береги, знищила все і понесла в Міссісіпі!

— Забрала все місто? Банки, церкви, в'язниці, друкарні, суди, театр, товариство асекураційне, стайні — все?

— Все. Не минуло одной чверть години. Не лишило ся ні кола, ні двора — ані каменя ані деліня, ані одной цеглини — окрім одной шони і одного цегляного комина. Наш корабель пливе власне тепер туди, де було середмісте; он там той комин — усе, що лишило ся з Наполеона. Отсі густі ліси по правій руці були колись добру милю дороги за містом. Погляньте лиш — подивіть

ся горі рікою — чи не правда, тепер пізнаєте чим раз більше сю околицю?

— Так, пізнаю її тепер. Се найбільше диво, яке мені трапляло ся чути на своїм віці і їй Богу — найдивнійше і найменше сподіване.

Тимчасом прийшли мої товариші Томпсом і Роджерс зі своїми клунками і парасолями і слухали мовчки слів капітана. Томпсон поклав мені в жменю пів доляра і сказав тихцем:

— Се моя пайка на олеодрук.

Роджерс пішов за його приміром.

Еге-ж, дивно було бачити, як Міссісіпі котить ся саме тим місцем, де перед двадцяти роками пишало ся показне, велике, заможне місто, столиця великого і цвітучого округу, місто, де я пізнав найкрасшу і наймиліїшу дівчину в долині Міссісіпі! Тепер місто щезло, затоплене, здобич риб! Не лишило ся ніщо, лише шлопа і розвалений цегляний комин!

А де ті десять тисяч долярів?

ЛЮДЕВИТ ШТУР.

У ГОРАХ.

Глянув ранок білий,
Блиснув промінь дня, —
Вже вівчар отару
В гори виганя.

Обігріло сонце,
Стало припікати, —
У долину вівці
До води біжать.

Гори мої любі,
Ниви золоті!
Ви мое єдине
Щастечко в житті!

Спека — крий нас Боже!
Всюди по траві
Задрімали вівці,
Наче неживі.

І вівчар під грушу
Тягне в холодок...
Тихо... Вечір сходить...
Десять заграв ріжок.

Вівці мої милі,
Нумо до двора!
Час іти до дому,
Віддихнуть пора.

Переклав Павло Травовський.

ВИДАВНИЧА СПІЛКА.

При кінці 1898 р. під час святкування столітя відновленої української літератури у Львові, проф. Грушевський на святочнім комерсі підніс гадку засновання в намятку сього ювілею видавниче товариство, яке й завязало ся зараз дійсно, під назвою: Українсько-руська Видавнича Спілка, зареєстрована спілка з обмеженою порукою у Львові. Ріжнилося воно тим від усіх иньших товариств, які займали ся видаванем книжок, що не опирало ся анї на передплаті, апі на вкладках, ані на субвенціях, лиш на уділах членів та що виступило не як філантропійне товариство, але як промислове, тому й було вписане в торговельний реєстр на підставі ухвали львівського суду краєвого, як торговельного, з дня 7 лютого 1899 р. Від тоді й почало воно свою діяльність.

Головний заряд товариства складав ся тоді з надзираючої ради, дирекції, контрольної комісії й загальних зборів, що були в деяких справах найвисшою інстанцією в товаристві та, як звичайно і всюди, мали право життя і смерти над радою, дирекцією і комісією, бо могли кожної хвилі їх усунути, а на те місце вибрати нових членів. Права і функції загальних зборів і контрольної комісії були стисло означені статучом і тут не могло бути ніяких непорозумінь що до справи їх компетенції та відносин до себе і до дирекції та ради. За те права і функції дирекції та ради та їх відносини до себе були стилізовані дуже загально і наслідком того вибухли дуже швидко між ними непорозуміння, кваси, а в кінці явне ворогованє та війна. Показало ся, що статут у тім напцямі недокладний, бо взорований на банкових товариствах; та коли в банках надзираюча рада конечна, і має докладно означений обсяг ділапє, тут вона ненотрібна, бо не має що робити. Все те, що хотіла робити рада, належало також до функцій дирекції, а що дирекція мала екзекутиву, якої знов не мала рада, то не диво, що рада могла ухвалювати собі, що хотіла, колиж дирекція не викопала того, воно полишало ся пустим звуком. Тимчасом у радї засідали люди, які не звикли бути мальованими фігурками та статистами, а рівночасно між членами дирекції були такі, що товариством не інтересували ся занадто сильно, не приходили на засі-

даня і навіть не все знали, що діється в товаристві. Очевидна річ, що між такими елементами мусіло прийти до сцісії. Скінчилося тим, що перша дирекція не добувши приписаного виборного періоду (три роки), уступила, а на найблизших зборах вибрано нову дирекцію та змінено статут так, що надзираючу раду усунуто, як зовсім зайву. Новий статут приймив до відомости львівський суд кравчий як торговельний ухвалою з дня 18 марта 1901 р.

Дальший розвій товариства поступав тепер спокійно, без внутрішніх непорозумінь і об'явився ще в одній зміні статута. Починаючи з зміни була справа більш фінансової природи. З бігом часу показалося, що товариство потребує для успішного розвитку більших грошових вкладів і то постійних. На самі уділи не можна однак збирати постійно таких сум, бо наші люди звикли уважати кожне видавниче підприємство за не досить фінансово певне і з тої причини не хотять ангажувати ся поважнішими квотами. Вправді що раз ширший розвій товариства та виплата щорічної дивіденди в сумі 6% могли розвіяти ті сумніви, але ширші круги нашої суспільности загалом мало звертали уваги на діяльність товариства; щоб про те перекопати ся, треба було придумати щось иньше для приєднання потрібних капіталів товариству. Виходячи з тої точки погляду дирекція предложила загальним зборам нову зміну статута в тім напрямі, що на підставі відповідного числа уділів запроваджувано пропорціональне голосування; хто мав більше число уділів, мав більше голосів, а тим самим його вплив ставав більший у фінансовім діловодстві товариства і давав йому більшу запоруку безпечности його капіталів, зложених не лиш в уділах, але й у щадницї. Загальні збори ухвалили статут, а суд приймив його до відомости ухвалою з дня 30 марта 1904 р. Рахуби дирекції не завели, капітали зросли, а товариство стало на міцніших підставах, і в короткім часі успішно значно поширити свою діяльність.

Ось кілька виїмків із статута товариства.

Задачею товариства є видавати власним коштом часописи, книжки і брошури літературного, наукового і політичного змісту, а також провадити на власний зиск або страту друкарні і иньші галузи промислу, зв'язані з видавництвами (§. 2).

Членом товариства може бути кожда особа руської народности і кожда руська інституція, що письменно зголосить своє приступленнє до товариства що найменше з одним уділом у квоті 50 кор. (§. 5).

Новоприйнятий член складає зараз вписове в квоті 2 кор. і щонайменше першу рату на уділ у квоті 10 кор. (§. 7). — Доповнювати уділ можна потім ратами на протягу двох літ, від неповного уділу не платить ся одначе дивіденда.

Коли член у протягу двох літ від дня вступлення до товариства не заплатить цілого уділу, перестає бути членом товариства і тратить право до вплаченої вже часті уділу (§. 11).

Кождий член має право віддавати до розпорядимости спілки своєї капітали (до щадниці) на певний з гори означений процент (§. 19, а).

Товариство заряджує своїми ділами через: а) Дирекцію, б) Контрольну комісію, в) Загальний збір (§. 20).

Дирекція складаєть ся з голови товариства, з 4 директорів і 2 заступників, вибраних загальним збором з поміж членів товариства на 3 роки (§. 21)¹).

Члени беруть участь у загальних зборах особисто, правні особи заступають їх законні заступники. Заграничні члени можуть дати себе заступити на загальнім зборі одному з членів товариства. Один член може заступити лиш одного неприсутного члена (§. 32).

На підставі сього статута належить до товариства **108** членів із **73** повними, вплаченими уділами. Крім того є члени з повними уділами, які сплачують їх ратами. Правда, цифри сі не імпонують величиною, особливо тим, що зжили ся з подібним цифрами по банках, або що познайомили ся з капіталами чужих видавничих товариств, подібних до нашого; та на наші відносини вони значні, особливо коли взяти на увагу всі обставини, серед яких доводить ся нашому товариству розвивати ся.

Видавнича діяльність товариства розпочала ся зараз з офіційним його зареєстрованєм і про неї поговорю дещо подрібніше.

Зараз із початком 1899 року ухвалила тодішня дирекція роз-

¹) Теперішній склад дирекції такий: Голова — проф. М. Грушевський. Директори: др. Ів. Франко, заступник голови; В. Гнатюк, секретар; др. Д. Лукіянович, ліквідатор; І. Ясеницький, касієр. Заступники: М. Мочульський, магазинер і Ів. Кревецький. З того проф. М. Грушевський і др. Ів. Франко засідали первісно в надзираючій раді, а з її усуненем були все вибрані до дирекції; В. Гнатюк повнить функції секретаря від заснованя товариства; иньші члени дирекції нові.

почати дві серії видавництва: одну белетристичну (Белетристична Бібліотека), другу наукову (з разу Національна Бібліотека, потім Наукова Бібліотека). В першій постановлено випускати одну книжку місячно, в другій не означено ні часу виходу, ні числа книжок; вони мали з'являти ся в міру можності. Ся довільність не вийшла одначе на користь другої серії, бо її уважано менше важною, а наслідком того було, що за шість літ її існування з'явило ся в сій серії ледви 13 наукових книжок, тай то одного року вийшло 6, а на иньших пять літ припало ледви 7 книжок. Правда, на присталість другої серії зложило ся ще багато иньших обставин, як: брак відповідних оригінальних праць, недостача добрих перекладачів, а в кінці й менша покупність наукових творів. Та дирекція дивлячись на задачі товариства не тільки з торговельного, але й з загально-культурного становища, постановила таки остаточно завести й тут зміну на ліпше. При кінці 1904 р. ухвалила вона звинути другу серію, видані в ній книжки втягнути до першої серії, а останню зреформувати так, щоб на 12 книжок, видаваних річно, половина була белетристичного, а друга половина наукового змісту. Аби через звиненє другої серії не змінив ся обем видань, дирекція постановила друкувати більші твори і дійсно видала вже кілька книжок значнійшого обему. Якою покажуть ся отся зміна з фінансового боку, се можна буде побачити по кількох роках практики. З культурного боку вона повинна бути дуже корисна. Отся зреформована бібліотека дістала назву: Літературно-Наукова Бібліотека, серія I.

З початком 1901 р. постановила дирекція приступити ще до одного видавництва, яке названо: Літературно-Наукова Бібліотека (тоді третя, тепер друга серія). Воно мало тим різнити ся від двох попередніх серій, що в ньому мали друкувати ся твори невеличкі обемом, ріжного змісту, а наукові книжечки мали виходити на перемену з белетристичними. Постановлено видавати дві книжечки на місяць. Ціну накладано на них дуже низьку, бо числено на більшу покупність, а наслідком того й піднесено наклад до 3.000 примірників, супроти 1500 – 1200 примірників накладу в попередніх серіях. Та швидко показало ся, що дешевість дуже не багато впливає на побільшенє збуту, тому по році проби зменьшено наклад до 1200 примірників, який не змінював ся вже до кінця 1905 р. Аж тепер рішено піднести наново великість накладів.

Побіч отсих видань, публікованих періодично, вийшло ще кілька книжок поза серіями, з яких найважнійша „Акорди“, антологія ліричної нашої поезії від смерті Шевченка до найновіших часів, видапа великим коштом на гарнім папері і з гарними ілюстраціями Ю. Панкевича. Подібного видання не було ще в Галичині, тому „Акорди“ були першою пробєю того рода. Досі наклад їх іще не покритий.

Понадто видало товариство зараз у першім році своєї діяльності адвокатські друки для практичного ужитку, про які лише згадаю тут, бо вони не мають нічого спільного з літературою.

В 1905 р. переймила „Видавнича Спілка“ від Наукового Товариства ім. Шевченка ще Літературно-Науковий Вістник. До кінця року видавала його на спільний рахунок із Наук. Тов. ім. Шевченка — бо трудно було посеред року розтяти рахунки і розділити їх між оба товариства — а від нового року переймила його виключно на себе. Через те очевидно збільшить ся дуже значно в 1906 р. не лиш літературна продукція товариства, але й його грошевий оборот. Та рівночасно з тим стала „Видавнича Спілка“ першим видавничим товариством по „Науковім Товаристві ім. Шевченка“ і як таке понесе воша свій прапор високо, не вважаючи на ніякі перепони, ставлені їй ріжними людьми в дорогу.

Придивім ся тепер видавничій діяльності товариства.

По кінець 1905 р. видало воно (без Л. Н. Вістника):

	I серія	II серія	III (поза серіями)	Разом
Чисел:	96	120	4	220

Тому що на одну книжку складаєть ся часом більше чисел, що залежить від обьму твору, то число книжок трошки низше:

I	II	III (поза серіями)	Разом ¹⁾
93	86	4	183

Всі ті книжки можна поділити на оригінальні і перекладені, що цифрово представляєть ся так:

Оригінальні:	50	35	3 = 87
Перекладені:	53	52	1 = 96

З того припадає на:

Белетристику:	76	43	4 = 122
Науку:	17	43	1 = 61

Поділивши останні дві рубрики на оригінальні і перекладені

¹⁾ Для заощадження місця не повтаряю далі римських цифр на означенє серій, але порядок заховую все один, як повисше.

твори, отримаємо :

Ориг. белетр. твори :	47	15	3 = 65
Ориг. наук. твори :	3	19	— = 22
Перекл. белетр. твори :	29	28	— = 57
Перекл. наук. твори :	14	24	1 = 39
Разом :	93	86	4 = 183

Як бачимо з тих цифр, то белетристика замагає науку виданим числом книжок у двоє (122 супроти 61). Походить се звідти, що перша серія зразу була призначена виключно на белетристику. Коли візьмемо одначе для порівняння тільки другу серію, то переконаємо ся, що тут одних і других книжок рівне число (43 проти 43), а то тому, що ця серія містила від разу белетристичні і наукові твори на переміну. При поділі на оригінальні і перекладені твори бачимо досить рівномірні цифри, з незначною перевагою оригінальних у першій і перекладених у другій серії.

Коли приглянемо ся, яких письменників репрезентують твори видані товариством, переконаємо ся, що 49 припадає на українських, а 56 на чужих письменників (разом 105 письменників на 183 книжки). Між одними і другими бачимо найвизначніші літературні і наукові сили ¹⁾ і сей факт вказує найліпше на напрям видавничої діяльності товариства.

Між перекладними творами заступлені отсі чужі літератури :

	Число авторів :	Число книжок :
грецька	2	4
латинська	1	1
італійська	1	1
французька	11	18

¹⁾ Вчислимо тут усіх українських авторів (цифра в скобках означає число книжок того автора, виданих «Видав. Спілкою»; при авторах, репрезентованих одною книжкою, нема цифр): І. Франко (8), О. Стороженко (5), М. Драгоманів (4), П. Мирний (4), М. Коцюбинський (4), М. Вовчок (3), А. Кримський (3), С. Ковалів (3), П. Куліш (2), М. Грушевський (2), Ів. Левицький-Нечуй (2), В. Стефаник (2), О. Кобилянська (2), Н. Кобринська (2), Л. Мартович (2), О. Кониський (2), Д. Лукіянович (2), Б. Лепкий (2), І. Пулюй (2), І. Раковський (2), М. Яцків (2), Г. Квітка, Л. Воронковський, О. Водяньський, Д. Мордовець, Л. Українка, С. Воробкевич, Ф. Заревич, А. Чайковський, О. Маковей, Е. Ярошинська, С. Круть, В. Винниченко, О. Катренко, В. Кравченко, К. Сроковський, М. Дерлиця, В. Вудзиновський, М. Кос, В. Наумович, В. Барвінський, М. Левицький, О. Терлецький, О. Козловський, С. Томашівський, С. Єфремов, М. Кистяковська, О. Авдікович, Адріян.

	Число авторів:	Число книжок:
англійська	4	17
німецька	13	14
датсько-норвежська .	2	2
фінська	—	1
мадярська	1	1
арабська	—	1
російська	16	27
чеська	3	3
польська ¹⁾	3	3

Познайомім ся тепер із цифрами, що дотикають технічної сторони видавн. Найважійше буде тут навести висоту накладу книжок, від якої залежать у першій лнії їх ціни. У нас нарікано нераз, що наші книжки дорогі. В тім є правда і рівночасно нема правди. Коли ціни українських книжок, видаваних у Галичині, а спеціально „Видавничою Спілкою“, порівнаємо з цінами ріжпих дешевих бібліотек, головно німецьких (прим. Рекляма або Гешена), то мусимо признати, що наші видання супроти них дорогі. Та се не дивниця, що Реклям чи Гешен може продавати свої друки дешевше: їх читають не тільки Німці, але й инші культурні народи; через те видавець друкує їх десятками, а навіть сотками тисяч, платить майже тільки за папір, який при великих закупках дістає ще по знижених цінах, і пускає книжки дешево. Українських книжок не тільки не читають, а ще менше купують чужинці, але навіть Українці не дуже рвуть ся до них. Се видно

¹⁾ Між чужими авторами заступлені отсі: Грецькі: Гомер (4) Люкіян Латинські: Курцій Руф. Італійські: Данте. Французькі: І. Мопасан (2), Ж. Масперо, Е. Золя (4), Ш. Сеньобó (2), К. Флямарион, І. Тен (2), Е. Феррієр, В. Гіго, Г. Фльобер, М. Верн (2), Л. Фер. Англійські: У. Шекспір (10), Г. Байрон, Д. Інгрем, А. Уайт (4), Ф. Купер. Німецькі: Г. Гавптман, К. Іуцков, Г. Гайне, К. Кавцкі, Ф. Енгельс (2), Й. Конрад, Е. Фрас, В. Брайтенбах, Г. Кляйст, Ф. Ляссаль, А. Шаміссо, Ю. Візнер, О. Вайсмаєр. Датсько-норвежські: Кнут Гамсун, Г. Понттопідан. Фінські (народня епопея: Калевала). Мадярські: Е. Еган. Арабські: 1001 ніч. Російські: В. Короленко (2), Л. Толстой (5), В. Вересаєв, М. Горький (2), А. Чехов (2), С. Степняк, М. Карєєв (2), П. Стороженко, М. Гоголь, І. Тургенєв (3), Ф. Достоевський, В. Гаршин. Крім того були перекладені з російського деякі твори М. Вовчка, М. Костомарова і В. Антоновича. Чеські: К. Гавлічек-Боровский, Ю. Заєр, Т. Масарик. Польські: В. Оркан, В. Олехнович, А. Міцкевич. Значне число перекладів із російської мови свідчить найліпше про ненависть «українцевь кь рускимь», яку конечно хочуть вмовити в нас наші москвофіли та їх союзники.

хоч би з того факту, що за час семилітньої діяльності „Видавничої Спілки“ не розійшла ся ще ані одна видана нею книжка цілковито, а вичерпала ся тільки одна „Переписка“ М. Драгоманова, якої товариство закупило було 300 примірників. Чи-ж може супроти того товариство конкурувати з чужими дешевими бібліотеками, чи-ж може друкувати більші наклади, коли вони мусіли би лежати десятки літ, чи може ставити низші ціни, як ставить?

Так представляєть ся образок із одної сторони. Та коли обернемо його на другу сторону, побачимо, що дешеві бібліотеки у чужих літературах, се лиш маленький процент літературної продукції тих народів, а головне gros, а особливо всякі літературні новини, чи белетристичні, чи наукові, концентрують ся в руках иньших видавців, які за кожлу нову книжку кажуть платити собі солоні ціни, непорівняно висші від ціни наших книжок. Хто пробував купувати такі видання, того не треба переконувати про правду тих слів. Ті отже, що нарікають на ціни українських книжок, помиляють ся грубо, бо вони пропорціонально до подібних чужих видань далеко дешевші. Спеціально що до „Видавничої Спілки“, то найдорожші її книжки, се „Акорди“ і „Жерміналь“ Золі, що коштують по 6 кор. (Акорди є й дорожші, але висша ціна залежна від красшої оправи). Та кождий, хто подивить ся на число сторін сих книжок, побачить, що ціни на них не високі. За те багато книжок є по ціні понизше 2 корон, а одна виносить навіть лиш 5 сотиків („Лови“ Мирного).

Представляю тепер табличку накладів „Видавничої Спілки“.

Перша серія і книжки видані поза серіями:

Число книжок	Висота накладу одної книжки	Число видрукованих примірників
2	300	600
1	500	500
10	1.000	10.000
62	1.200	74.400
20	1.500	30.000
2	3 000	6.000
Разом: 97	—	121.500

Друга серія :

63	1.200	75.600
3	2 000	6.000
1	2.500	2.500
19	3.000	57.000
Разом: 86	—	141.100

В обох серіях і поза серіями видала „Видавнича Спілка“ 183 книжки в 262.600 примірниках. Коли-ж візьмемо на увагу, що книжки першої серії обємом досить великі, тоді зможемо оцінити, скільки прислужило ся вже товариство для піднесення нашої літературної продукції і скільки воно ще зможе зробити в тім напрямі. Грошево представляєть ся діяльність товариства так ¹⁾:

Рік	Наклади коштували:	Продано книжок на суму:
1899	8.459·51 кор.	3.916·62 кор.
1900	5.184·12 „	5.366·08 „
1901	7.570·95 „	8.858·22 „
1902	14·209·65 „	6.408·12 „
1903	19.589·80 „	11.177·23 „
1904	13.172·25 „	11.644·47 „
Разом: 68.186·18 кор.		47.370·74 кор.²⁾

Коли візьмемо сі цифри абсолютно, то правда, вони не заімпонують, особливо читачам з поміж иньших націй. Та коли узгляднимо наші обставини, порівняємо при том хоч би 80-ті або й початки 90-их років минулого столітя з теперішніми результатами, то зможемо спокійно дивити ся в перед, бо будучність рішучо му-

¹⁾ Подаю цифри лиш за шість літ, бо рахунки за 1905 р. не позамікані ще.

²⁾ Надію ся, що не від річи буде тут навести кошти накладів і приходи з розпродажі подібного польського товариства, що заснувало ся в половині 1900 р. у Львові п. н. Polskie Towarzystwo Nakładowe.

Рік	Кошти накладів:	Прихід із розпродажі книжок
1900/1	7.703·77 кор.	2.465·38 кор.
1902	11.048·80 „	3.326·44 „
1903	10.814·94 „	7.084·51 „
1904	29.469·45 „	20.559·49 „
Разом: 59.036 96 кор.		33.435·82 кор.

Усіх книжок по кінець 1904 р. видало товариство поверх 50, а його власний капітал разом із резервовим фондом виносив поверх 15.000 кор. Уділ виносить 50 кор., виносеве 2 кор.

сять показати ся лїпшою для нас, нїж минувшість.

Зазначу тут ще одну річ, яка в будучности може мати важний і великий вплив на наші літературні відносини. Загально відомо, що давнїйше мусїли писати наші письменники за дармо; через те не могла виробити ся окрема корпорація письменників, яка є у кожного культурного народа, бо кождий письменник писав лише в вільних хвилих, призначених властиво для відпочинку по праці для хліба. А розумієть ся, що таке, так сказати, доривочне писанє не могло виробляти навіть вроджених талантів, бо не дозволяло їм розвинути ся як слїд. Тим можна й пояснити той факт, що побіч цілого ряду безперечно талановитих письменників, які в кождій літературі можуть бути її окрасою, маємо так мало таких письменників, якими інтересував би ся ширший культурний сьвіт. Тепер відносини ті змінять ся, коли в Росії загомонить вільно українське слово. Але і у нас зроблені завязки до лїпшого. Видавнича Спїлка платить уже від довшого часу гонорарі за літературні роботи. Правда, вони маленькі, але піднесене їх, се лиш питає часу, бо залежить цілковито від попиту на видаля товариства. Процентоно до видатків і доходів товариства вони творять досить значну суму, як се видно ось хоч би з отсих віставлень:

Рік	Кошти накладів	Приходи з книжок	Виплачені гонорарі
1903	19.589·80 К.	11.177·23 К.	2.376·48 К
1904	13.172.25 „	11.644·47 „	3.445·30 „

Вижити з тих гонорарів потрафить не багато ще, але в порівнаню з безплатним писанєм чи й се вже не великий поступ наперед?

З діяльністю товариства вьжуть ся також перші проби книгарської реклами та організоване кольпортажі.

Нераз можна було у нас почути голоси, що галицькі Русини люблять купувати книжки, але ті книжки треба зареклямувати публично, аби про їх вихід могли дізнати ся ширші круги, а надто зорганізувати кольпортажу, бо не кождий охочий на книжку їде до Львова, де міг би її купити, не кождий навіть у Львові заїде до книгарні, а по провінціальних книгарнях українських книжок і зо сьвічкою в день не знайдеш. Та як би хто принїс таким охочим книжку до дому, вони певно не відмовились би від кунна і т. и. Дирекція пробувала піти за тими голосами і до яких же дійшла висновків? Надрукувала загальний апонє про видає товариства і помістила його по склепах Народної Торговлі та по важнїйших

зелізничних двірцях, що коштувало досить значну суму. Друкувала від часу до часу у щоденній пресі оголошеня про вихід своїх книжок, на що також пішли нові видатки. Друкувала катальожки видань товариства не тільки при книжках, але й окремо і при кожній нагоді старала ся їх розсилати. Від того не зросло одначе число покупців, а бодай не в такій мірі, аби було видно, що се наслідок реклами.

Попробувала дирекція і з кольпортерами. На перед були се особисті знайомі директорів, які побирали книжки і роздавали по ріжних містах своїм знайомим, розумієть ся... на кредит. Переважно одначе дирекція не побачила більше ні книжок, ні гроший за них. Кредитори не вважали по більшій часті своїм обовязком вирівняти свої залеглости, добровільні кольпортери не хотіли — а часто й не могли — за них платити, і дирекції прийшло ся звинути сей інтерес.

Вона попробувала подавати свої книжки в коміс деяким польським та жидівським книгарям. Та з виїшком двох чи трьох книгарень, що й доси удержують зносини з товариством, всі иньші проби завели. Дирекція або не дістала так само ні книжок, ні гроший, або по двох-трьох літах дістала обпорошені, навіть не тикані книжки назад. Книгарі завважували, що від них не домагаєть ся ніхто руських книжок, тому вони не хотять їх тримати, а рівночасно писано у нас по газетах, що на провінції куповано би книжки, але їх не можна дістати. По чийй стороні тут правда, зрозуміє кожний, хто знає, який красний дохід несе книгареві книгарський рабат, та що нема на сьвітї такого купця, який не хотів би заробити, коли трафляєть ся пагода.

В кінці попробувала дирекція зробити інтерес із фаховими кольпортерами. Були між ними такі, що їздили від иньших фірм і лише додатково пробували ширити виданя товариства, були й иньші, що мали від товариства кольпортерську карту, яку мимоходом згадавши у нас в Австрії при теперішних законах досить трудно дістати, а зміни закона якось не можна діждати ся. Та всі ті кольпортери самі уступили, не з причини дирекції, бо від неї мали забезпечений такий самий рабат, як дають иньші фірми, але в причини, що їм не оплачувало ся ходити з виданнями товариства, бо не могли їх продавати в такім числі, з якого могли би мати користь. А що при тім вони ще наслухали ся від ріжних патріотів, яким зважили ся оферувати книжки, се вже вони самі най опові-

дять публично, як оповідали членам дирекції.

З усіх тих проб показало ся, що є в нас частина справді інтелігентної публіки, яка не хоче лишати ся по заду нашого народнього розвою, інтересуєть ся всіми його проявами і для поширення свого знаня та для постійного інформованя себе про нього купує радо наші літературні продукти (не тільки Видавничої Спілки) і передплатує та піддержує наші видавництва. Ся частина публіки належить переважно до меньше заможних осіб, головно молодіжи та урядників до IX урядової ранги. Вона не потребує одначе ні газетних реклям, ні кольпортерів, ні провінціяльних книгарень; вона довідуєть ся дуже швидко про літературні новини, знає куди за ними звертати ся, як дістати і т. и. До другої частини належать усякі пасивні елементи, боягузи та урядники від IX службової ранги в гору (з малими виїмками) і всі заможнійші люди. Вони то нічого не купують, нічого не читають, крім однодвох газет (переважно польських і то в касині), а коли їх хто притисне до муру, вимовляють ся браком кольпортерів, книгарень і т. д. Про те все я переконав ся наглядно не лиш із книгарень, із якими я мав зносини, але й з адміністрацій деяких видань та часописий, тому мої слова не схоплені з вітру, але оперті на зовсім докладних спостереженнях та статистиці.

Що до відносин преси до видань товариства, то належить признати, що вона переважно заховувала мовчанку про них, коли не згадувати анонсів та нечислених оглядів, писаних звичайно не за почином редакцій. Правда, у нас загалом літературна критика поставлена слабо, але при добрій волі можна би і в сїм напрямі дещо більше зробити. За те не бракувало цілого ряду ворожих виступів проти видань товариства¹⁾, які полишили ся одначе без впливу на загал, що видно хочби з наведених висше цифр про доходи з розпродажі книжок. Се зовсім природна поява, бо покупці

¹⁾ Останніми часами вели перед у »нищеною« видань товариства »Нива«, орган духовних, що групуєть ся коло сьв. Юра, та »Учитель«, орган педагогічного товариства. Що спілка »Ниви« з »Учителем« не випадкова, про се свідчать не лиш добір »нищених« книжок, але й слова д. Рудницького в »Учителю«: »Пощо такі річі у нас друкувати? (зн. Уайта). Чи у нас на Україні-Руси така велика потреба антиклерикальних книжок? і т. д. Про відзиви »Ниви« нема що згадувати. Про відзиви »Учителя« скажу тільки, що вони обмежили ся на книжки з природничих наук, а авторами їх були д. І. Верхратський та д. Рудницький. Д. Верхратський написав »рецензію« на Феррієра і сказавши загально що книжка нездала, проїхав ся подрібно по мові перекладу. Д. Верхратського не

і читачі книжок належать до інтелігентних людей, що вміють дуже добре розрізняти полову від зерна, напасти від критики.

Товариство стоїть тепер уже на сильних підставах; у пляні його видань визначені твори різних письменників у різнородних напрямках людського знання та красної літератури. Природна річ одначе, що плян може виконувати ся тільки звільна, цілими літами, особливо при наших літературних русі. Та *paullatim summa re-tuntur*, а товариство не має чого стидати ся дотеперішної своєї діяльності і навіть його об'єктивні вороги не зможуть почислити її до мінусів нашого суспільного і духового розвитку.

задовольте одначе ніякий переклад крім його власного, бо ніхто не пише такою мовою, як він. Д. Рудницький мови не тикав ніде, а за те вибрав ся їздити по річі, при чім похвалив того самого Феррієра, якого д. Верхратський в тім самім «Учителю» знищив. На жаль, його критика не витримує ніякої критики. Не прочитавши прим. твору Уайта в иїлости він приписує йому такі наміри, яких автор не мав. В «Розвою геогр. поглядів» він наміс історії поглядів (якої Уайт не думав писати), знаходить збірку середновічних куріозів, хоч власне ті куріози вказують найліпше кождому інтелігентному читачеві, якої то сили треба було, аби їх знищити і прийти до нинішних наукових поглядів. А те саме дотикає цілої книжки Уайта. Іншим разом стає він на становище, що книжка призначена буцім то для вченого спеціаліста, тому вимагає від неї всюди математичної докладности, хоч се для загалу зовсім непотрібне. До якої смішности він тут посуває ся, покаже пару прикладів. Висота Везувія подана в книжечці на 1250 м., д. Рудницький поправляє на 1240; так само поправляє висоту: Етни з 3304 м. на 3313 м., Попокатепель із 5399 на 5420, Мауни Лої 4000 на 4168 і т. д. Або пише таке: «Дата 6360 км. для проміру землі є зовсім зла. Для сфероїда є $a = 6377 \cdot 397$ км., $b = 6356 \cdot 079$ км., для кулі з середнім проміром 6370·28 км.» Камрійська епоха землі обчислена в книжечці на 150 мільонів літ перед нами, д. Р. поправляє сю цифру на 135—187 мільонів літ! і т. д. Отсе все має показати, що книжка не стоїть на висоті нинішньої науки, що проте Вид. Спілка поவிдавала ріжні анахронізми. Він не може зрозуміти, що можна видати давну книжку вартісну, хоч вона перероблена тепер виглядала би троха інакше. В книжечці В. Барвінського «Досліди з поля статистики» нині нема ні одної правдивої цифри, але вона має проте вартість, бо представляє стан із того часу, коли автор писав книжечку. Те саме можна віднести до книжечки Флямаріона, на яку страшно злий д. Р., хоч сю книжку перекладали Німці, Росіяни, а по польськи вийшла ще 1904 р. — і ті народи не вважали її кепським набутком для своїх літератур, бо інакше не були б її перекладали.

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

РОМАН СЕМБРАТОВИЧ.

(Посмертна згадка).

Коротке було його жите...

Вродив ся 1876 р. в священничій сім'ї. В гімназії належав, на скільки знаю, до того гуртка молодіжи, що зачитувала ся тодішніми радикальними виданнями, запалювала ся до роботи на селі в дусі радикальної програми, в вільні хвили заходила „нелегально“ в довколишні сільські читальні і переслідувана за те шкільними властями, тиняла ся від гімназії до гімназії, з п'ятном „політичних злочинців“, гублячи по тій дорозі найзавзятіших і найбільднійших, для яких не було місця в галицьких святинях просвіти... Закінчивши щасливо ту дорогу матурою, якої кожний із таких „нелегальних“ жде як хвилі визволення, що дасть йому спромогу „легально“ зачитувати ся любими книжками і віддати себе любій роботі, виїхав до Відня і записав ся на правничий віділ тамошнього університету. Перші роки його побуту у Відні були присвячені роботі в тамошній „Січи“: засідав у віділі товариства, був мабуть навіть раз головою (в „Січи“ голови міняють ся так швидко, що годі й згадати кожного), давав відчити, заходив ся в купі з иньшими коло святкованя 30-літнього ювілею існуваня „Січи“, що зазначив ся у літературі виданем альманаха з белетристичними працями бувших і тодішніх „Січовиків“, між якими є й нариси його пера. Крім того працював у віденським робітницьким товаристві „Родина“, яке тоді мало радикальний напрямок, був членом віденської радикальної організації, яка вважала себе частиною галицько-української партії. При тім, догадую ся, читав дещо, вчив ся, *non scholae, sed vitae*, не для іспитів, а для жита...

На ті часи припадають його перші публіцистичні праці в віденських газетах про галицькі справи. Хто знає, як тяжко молодому, незнайомому, початкуючому публіцистови, без знайомств із потентатами преси, без протекції, знайти доступ до столичних газет, той мусить признати, що покійний мав у тій справі незвичайне щастє. В 1898 р. виступає він уже звісним публіцистом, який після доповняючих виборів до парламенту в сільської курії округу Тернопіль-Збараж-Скалат, коли кандидат радикальної партії, Др. Іван Франко, поборюваний з незвичайною завзятістю иньшими нашими партіями, не дістав мандату тільки завдяки крадіжи голосів на ко-

ристь тодішнього правительственного кандидата Дра Гладішовського, який послує тернопільській землі й доси, — кидає в двотижневнику „Die Wage“ смілий визов галицькій адміністрації і звиває австрійського міністра судівництва судовим процесом вияснити ту справу.

Від тоді все частійше й частійше стрічаємо ся в віденській пресі з його статями про наші справи, а коло 1900/1 р бачимо вже також у заграничній німецькій пресі його статі — з початку з підписом „Galizischer Slave“, — які в галицько-польській пресі, як шляхотській, так і демократично-шовіністичній стягнули на його голову цілу повінь скаженої лайки. Видячи, як тяжко знайти приміщене в німецьких газетах статям про українські справи, закладає з початком 1901 р. тижневник „X-Strahlen“, які побіч справ цікавих для німецької і спеціально для віденської публіки, давали також багато місця українським справам. „X-Strahlen“ не могли одначе вдержати ся й не дотягли й до кінця року. Тимчасом імя Сембратовича в німецькій журналістиці стає що-раз більше звісне і він стає віденським кореспондентом звісної „Frankfurter Zeitung“. Тим самим його матеріальне становище було запевнене.

При кінці 1902 р. „Neuer Frankfurter Verlag“ видає його книжку „Polonia irredenta“, яка розкриває відносини польської шляхти і загалом прихильників Польщі „від моря до моря“ до українського народу. І знов ціла повінь лайки, не тільки від усеї польської преси, але також від галицько-української соціальної демократії (статя в „Волі“ п. н. „Націоналістичний сифіліс“, промови д. Вітика у Львові і на провінції і т. д.). Правда, сю публікацію годі вважати бездоганною. На багатий фактичний матеріал, якого зібране й опубліковане було безперечною заслугою покійного, кинув автор світло, яке робить книжку не тільки антишляхотською, але також по часті антипольською і германофільською. А се з огляду на положенє польського народу в Німеччині прикро вражає... Та на жаль не знайшов ся ніхто, хто в нашій пресі виказав би справедливо хиби і прикмети книжки, тільки посипали ся похвальні пеани і лайка. Бо в нас як хвалять, то хвалять, а як лають, то вже раз лають... „Діло“ писало пеани, а „Воля“ лаяла без розбору, що зрештою її співробітники частійше практикують супроти нелюбих авторів праць про наші справи на чужих мовах¹⁾,

¹⁾ Для приміру згадаю лайку „Волі“ на статю в „Ruthenische Revue“ п. п. „Chauvinismus unter sozialistischem Deckmantel“, яка була відповідю на шовіністичну статю д-ра Дашинської про рільничий страйк у східній Галичині

так що дивно лише, чому вони доси у своїй соціально-демократичній пресі різних націй не постаралися по своїйму обговорити положення українського народу...

З початком 1903 р. założено „Ruthenische Revue“: С. покликав її до життя (тоді, крім нього, не було редактора для такого видавництва) і з ним пішла вона до гробу. „Ruthenische Revue“ була редагована, безперечно, не без недостач, але треба зважити, що з одного боку мало котре видавництво редаговане так, як повинно, а з другого боку покійний і не розпоряджав такими сумами, які потрібні, коли редактор хоче притягнути до своєї газети що шайліпші сили, а крім того мав над собою і видавців і властителя — „Народний Комітет“, з якими треба було ладити. А звісно, де багато хазяйок, там хата не метена. Памятаю, покійний кілька разів писав і говорив мені: „Вам усе те видається бліде, а для видавців „Ruth. Revue“ я знов занадто радикальний“... Все таки „Ruth. Revue“ познайомила європейську публіку з українською справою, устроїла анкету в справі царського указу з 1876 р., одним словом, робила добру роботу.

В 1905 р. „Neuer Frankfurter Verlag“ видав другу публікацію С., „Das Zarentum in dem Kampfe mit der Zivilisation“, де знов обговорено відносини російського правительства до українського народу.

При кінці 1905 р. założено в Відні політичне товариство „Nationale Autonomie“ з метою працювати для ідеї перестрою Австрії на основі автономії народностей; покійний був одним із його членів основателів.

Та тимчасом розвивалися в його організмі сухоти, яких признаки були в нього від давна, і 8 січня с. р. його не стало між живими...

Коли ходить про схарактеризоване суспільно-політичних поглядів покійного, то, як уже згадаю, в перших роках своєї публіцистичної діяльності був він радикалом у галицько-українським розуміню, т. є. соціалістом; пізніше з соціалізму остав тільки радикальний демократизм, щось в роді німецьких Sozialpolitiker. У нас уважали його звичайно національним демократом. Зрештою тут не ходить про партійну марку, бо-ж діяльність покійного не розвивалася

в 1901 р., надруковану в „Sozialistische Monatshefte“, або лайку д. Зеліба в „Tygodnik-u Jaroslawsk-im“ на мою замітку про Україну в листі до редакції женецького „Реаліста“.

в партійних рамах. Був се публіцист, інформатор німецької і загалом європейської публіки про українські справи, інформатор, треба признати, совісний і безпартійний. В кождім разі був се тип постунового Українця в гарнім розуміню слова.

Покійний був публіцистом-інформатором, який не мав часу на монументальні праці, тільки мусів хапати, що несе злоба дня і приспособлювати ся до вимогів редакції й публіки. В тім уміню вихоплювати що найактуальнїше з нашого життя і приспособлювати ся до вимогів редакцій і публіки, лежить причина його успіхів і *sui generis* популярности, але се в другого боку не давало йому сконцентрувати ся у глибокій, творчій праці. Зрештою — се зовсім не вменьшує його заслуг, тільки глибока, творча публіцистична праця мала би більшу вартість для нього самого, для його літературного імені. А може як-раз у праці публіциста-інформатора найліпше проявляв ся його талант... В кождім разі праця його не пропала безслідно для українського народу: коли нами в Європі що-раз більше інтересують ся, то се в певній мірі також його заслуга і в історії змагань наших, публіцистів познайомити культурний світ із нашими відносинами — його імя буде згадувати ся в купі з іменем Драгоманова, Франка і иньших нечисленних.

Коротке було його життя, але від часу його суспільної свідомости повне праці для рідного краю, гідне доброї памяти живучих і будучих поколінь...

„СЕРЕДНІЙ УРОЖАЙ“.

З приводу голоду.

Давно се було. Двацять сім літ тому назад, я як молодий лікар просто в університетської лавки попав у так званий шпихлър Росії — сильна іронія деяких російських слів! — в один полудневий повіт рязанської губернії. По революційній метушні тодішньої Москви, не остигши ще від університетських сходин із приводу погромів dokonаних героями з охотного ряду, — історичних, перших, на скільки мені відомо, університетських віч у Росії, на яких збиралося по півтори тисячі революційно настроєних людей, — я опинився в затишку рязанських піль, а завмерлість тамошнього життя поразила мене. Тихо було в курних хатах, де жили люди, що збиралися в плахти і ходаки. Тихе було по шляхотських дворах, яких було тоді ще повно в повіті. Із них винісся вже гамір і гульки попередніх часів, крок за кроком надходила „руїна“ і тихо завмирили старі доми з похиленими колюмнами, з відвічними парками, з вишневиими садами.

Приходила руїна шляхотських дворів; шляхта втікала на заробковий промисл до городів, постунаючи в урядники, адвокати і інженери. Ліпша частина її молодіжі переходила через університети і жіночі курси до революції, виповняла собою кадри нестанової і позакласової російської інтелігенції — до того часу вона викликала вже кілька політичних процесів — ішла па каторгу і вмирала на шибеницях за добро і щасте народа. Подекуди працювали по сусідніх повітах представителі „Землі і Волі“, починали роботу народовольці, і на моїх очах повстала на десять верст від мене перша, коли не помиляюся, політична справа: кількох селян разом зі старостою, розагітованих кружком інтелігенції, разом очевидно з агітаторами вислано до вятської губернії, олонецької й інших.

Ні політичні процеси, ні вбійство генерала Мезенцева, що наступило швидко по моїм приїзді, не були зрозумілі по дворах у цілім їх обемі і значіню, але викликували обережність, лякали. Починалися сумні помовки про тверду власть, про реакцію. Дідич сусіднього повіту, граф Д. А. Толстой, тоді ще міністер народньої просвіти, виковував свою класичну систему народнього

затемнення, але не клав ще свого проекту закріпощення селян шляхті. І все те, — і політичні процеси, і поодинокі проби пропаганди серед народа, і проекти Д. Толстого — не нарушувало тоді тишини рязанського села.

Все те було давно, коли кадри революції заповнювали ся майже виключно шляхотською та семінарською молодіжю з невеличкими додатками офіцерських, урядничих, міщанських та селянських дітей, коли тільки в Москві та Петербурзі починала ся більше або менше діяльна пропаганда на фабриках, а на провінції робітники і селяни привязували руки до лопаток студентам та пропагандистам, тим бунтівникам, що бажали повернути кріпосне право. Се було так давно, що люди встигли основно забути той час, а ті численні особи, що думають, буцім то історія почала ся з їх народинами, слухають недовіряливо і сумнівають ся, чи був такий час і чи такий саме він був.

Памятаю, був май. Як звичайно, в російський май мерли сільські діти як мухи, і я пішов оглядати хати того села, де доводило ся мені жити. Вони були низькі і дословно придавлені дахами — величезними купами старої згнилої соломи — з малесенькими вікнами з шматочків скла, з земляними долівками. Всі хати були курні, з закурілими чорними стінами, і мій фельчер Антін Андріянович віддавав туди все вудити шинки. Зимою заходили до хат для корму корови, вівці і телята і вудили ся в них не лиш свинячі шинки, але й люди, великі і малі, через що боліли очі у великих і малих. Кінчила ся як раз возовиця гною, наставало волоченє, копано маленькі огороди, корови й телята були в полі, люди порозходили ся і дивний пустинний характер представляли безлюдні хати. Я швидко винайшов причину: в печах не палено, тому не було того захислу, суєтні, клопотаня, які дає огонь, піч, варенє. Дивно було дивити ся, як у селі на 50—60 хат курило ся ранками ріденьким димком 8—10 коминів...

— Не те, щоб не було чим палити, — поясняє мені фельчер Антін Андріянович, завиваючи порошки. — Тай те, очевидно, — але головне, нема чого палити... Таж тепер у них і сніданє і обід і вечера все з трьох страв — жартує він. — На сніданє вода, хліб і сіль, а на обід хліб, сіль і вода. Тай хліб вони їдять і оглядають ся, аби не переїсти ся; їдять м'який, не дуже й припікають, аби щільнійше укладав ся череві. Ну, і полова в нім. Уже що, здаєть ся, простійше від квасу. А ви спитайте — може в пя-

тьох-шістьох домах варять.

— А діти? — питаю я.

— Хто має корову, очевидно дає молоко дітям. Поносять до горщечку кашки для дітей із п'ятох-шістьох хат до тої, де налить ся, і приставлять до огника. А хліб задалегідь печуть...

Він усе завиває порошки і філософічним тоном, підсміхаючусь злегка, подає мені статистичні та історичні відомости.

— Значить, був неврожай? — питаю я.

— Не можна сказати... Нічого, врожай середній, як звичайно. Декому стало хліба до Ріадва, а багатирям до пуцання. — При тім він поясняє, що буває й так — також звичайний порядок — що хліба стає до Воведеня і до Йордану.

Я потому переконав ся, що врожай був середній!... І загалом відносини були середні, звичайше щастє. Склало ся воно давно, перед моїм приїздом, і з заведенєм волі, коли околиця майже ноголовно бунтувала ся і опинила ся на чвертковім надїлі. Коли ми їздили по участках, мій візник безперестанно показував пужалном на дідичівські оселі і поясняв:

— Ось-тут задушили дівки паню, княгиню: люта була, сильно біла... А ось-тут був величезний завод, гнали горілку; як пана кинули в котел, зварив ся... А на отєм місці побили батька Михайла Ардаліоновича. Народ зразу не уважував ся, але як візник смальнув по голові сворнем, тоді навалили ся всі... Ось і тут і тут... -- показував він мені збунтовані тоді села. — Ось-тут простояли вояки три роки, багато народу перевели. Дахи розбирали, зимою вікна вивалювали, двері виймали, — все не корили ся. Та нічого не зробиш, покорили ся.

Села спокірніли, і в ту пору, коли я приїхав, жите було покірне і уставлене сильно та непохитно: звичайше жите середнього врожаю. Звичайне жите тої околиці лежало в тім, що дідичі віддавали селянам землі в аренду тільки під умовою оброблюваня дідичівської землі по пять рублів від десятини, від засїву до молотьби, — те, що в моїх околицях на мізерній і невдячній землі коштувало 18—20 рублів. По середній установі плачено мужикови з кониною, на його їді, в найгорячійші жиива 50 копійок, а бабі двогривенника. І не видавало ся диким, дивним, що мій пацієнт Михасько, підросток 12—13 літ, за погонюване коний при молотільні від сонця до сонця діставав 5 копійок на день на його їді. Тоді селяни були покірні. Коли з просьбами і подяками вони стояли

передо мною без шапок і поривали ся цілувати мою руку, а я злий, обурений, здіймав свою шапку, ставав перед ними стоячими і поясняв, що я їх слуга, дістаю платню від них і вони можуть, а навіть повинні увільнити мене, коли я зле сповняю своє діло, — у них видніли ся здивовані, покірні і тужливі-тужливі рязанські очі — і тихі голоси говорили мені:

— Ваша воля, як Бог, так і ви.

І аж пізнійше, як ми „обізнали ся“, стали приходити до мене свояки тих засланих селян (я випадково знав їх перед засланням), сільські дідусі і новонабуті „куми“ — посидіти на моїй присні, оповісти, як у волості вичитували, що царь був відпустив цілком землю народова, але міністри відрадилі (тоді оголошували по волостях знаменитий циркулярь Макова про злобних людей, що розпускають фальшиві звістки про наділи землею), а головню розпитати про „теплу землю“, про „білі води“, там на схід сонця, — про ту далеку, туманну, щасливу землю, куди несли ся тоді нерозумно селянські мрії. Крім рідких випадків висилки одного члена родини по старим установам звязкам до Москви в „іввощики“, одиноким зарібком, одиноким промислом їх були земляні роботи. Найми відбували ся просто. Приїздив агент і наймав у волосного старшини потрібне йому число мускулів, платив за них податки, видавав на руки „на прокормленє сімі“ по синенькому і по червоненькому, справа вважала ся покінченою — і везли рязанських селян копати землю, де треба було агентови. Я не знаю, чи вони проконували на славу цивілізації Суезький канал, як калужські селяни, але Бендеро-Галацьку залізницю ставляли мої пацієнти і вони проводили уральську дорогу, а коли я спитав раз свого візника, де то подів ся палець його правої руки, він відповів:

— В Пермї... Гори розсаджували. — І добродушно додав: Мені лише палець та бік трохи нарушило, орати не можу, а були такі, яких на смерть убило.

Про позви за каліцтво і смерть він не згадував мені. За моїх часів Пермська і Бендеро-Галацька залізниця сповняли вже свою культурну місію, а мої пацієнти подорожували майже виключно до Оріхова-Зуєва копати торф. Вони „путешествували“ тому, що в переважній частині випадків їм приходило ся вертати пішо. Вони не приносили з собою грошей тому, що якось так виходило, що агенти в останній хвилі ховали ся і не підіймали ся належних обрахунків; за те вони приносили з собою знамениті торфові хориби, на

які я, що недавно перед тим вернув із турецької війни, не міг дивити ся не здригнувши, і не менше знаменитий рязанський сифіліс, — знаменитий тому, що я ніде в Росії не подибав такого масового сифіліса. Памятаю, що ва перший не цілий рік моє справовдане подало на десять тисяч амбулаторних хорих, тисячу з надвишкою сифілітиків. Я бачив у себе в кімнаті, як мати з сифілітичними виприсками в роті жмякала їду дитині і пхала їй у ротик; я памятаю цілі села, де при огляді не подибувало ся ні одної здорової родини, де були родини, заражені від старого до малого. І то було старе, бо величезна більшість хорих приходила з признаками третьюрядного сифіліса.

Пригадую своє лікарюванє. Я завідував половиною повіта; під моім надзором було коло вісімдесяти тисяч людности, звичайпа ординація виносила 100, 150, а навіть 200 осіб на день, і не було ні одного шпиталю в повіті, крім городського. Тоїж осени вибух плямистий тиф, — його занесли вояки з війни, з Дунаю. Я особисто оглянув коло 600 хорих, здаєть ся в 40—50 саялах.

Тоді було просто. І перед Дунаєм бував такий самий тиф і така сама натуральна віспа, так само мерли діти на кір, скарлятину і дизентерію, — то був звичайний стан, що нікого не дивував і газети не писали про тиф у моім повіті. Пригадую собі одну родину. Тринацять осіб валяють ся на печі, на лавці, на землі, в горячці, без притомности. Коли я ввійшов до хати, мене вразив сумний шепіт, говір у кімнаті. З блискучими, запаленими очима більші і малі люди, старі і молоді, викрикували голосно, горячо і шептали тихо, беззвязно, і від того ходив сумний гамір у кімнаті. Бліда, без краплі крови в лиці молодиця, ледви прокинувшись від маячення, хапаючись рукою за піч і за стіни, тьоплає ледво пересуваючи поги, від хорого до хорого з квартою води.

Пригадую собі дивні, незвичайні форми тифу, перед якими я попадав у непевність: я не бачив іще і мені страшно було вимовляти слово „голодовий тиф“, і я рішав, що то окрема форма воєнного дунайського тифу. Тоді був з'їзд лікарів у Рязані і коли я виповів свої сумніви і свої припущєня, старий лікар, що працював передомною в моім повіті, сказав:

— Тут нема пічого дунайського, — то просто рязанський тиф... І в вашім повіті він усе приймає форму голодового тифу...

Я їздив до управи, говорив про безпомічність людности, жалувал ся, що сам уже три місяці переспляю всі ночі лише в сан-

ках і все таки не можу дати помочи всім, хто потребує її, просив помогти мені в тім. Мені все обіцяли помогти, але раз при кінці розмови председатель повітової земської управи, дуже прихильний до мене, чудний тип німецького Москаля з цілковито московським іменем, що говорив кепсько, але все таки по російськи, що не знаю, яким чином попав із остзейської країни в председателі управи — відвів мене в амбразуру вікна і конфіденційно сказав:

— Добродію, я вас дуже люблю. Ви дуже гарно працюєте, але ліків виходить у вас, як у жадного вашого попередника. І по тому — додав тихіше — не сваріть ся з полковником!

Старий полковник усе стискав мені горячо руки і висловляв похвали моїй працьовитости.

Повний здивованя я спитав:

— Полковник?

Ну так, ну так... Минулого тижня він прислав по вас коні, а ви поїхали в Вільхівку до мельника... Ви знаєте, що він значить у земськім зборі...

— Але-ж мельник прислав швидше, його синови розпороло млинове колесо живіт. А в полковника я був... — але не було нічого поважійшого...

— Так, так, то дуже гарно, дуже гарно — говорив мені председатель ломансю російською мовою — але все таки випадало поїхати перше до полковника. Се-ж не далеко, по дорозі...

Я не дочекав ся ніякої помочи і коли тиф звалив мене і мене відвезли до московської клініки, я вернувши по двох місяцях дізнав ся, що на моїм місці не було ніякого заступника і округом із 80 тисячами душ та всіми тими сотками хорих на тиф завідував усе той самий мій фельчер Антон Андріянович.

В иньших губерніях стояла ліпше медицина. Уже тоді здвигали ту прегарну будову російської земської медицини, яка полишить ся гарним, на всякий випадок, найбільше довершеним памятником діяльности старого земства. Коли була організована боротьба з епідеміями, починали ся широкі медично-статистичні досліди, була акушерська поміч, були прекрасні шпиталі... А в моїм повіті не було пі одного шпиталю, крім шпиталю в повітовім городі, куди людність не хотіла йти тому, що там пахло ще запахом приказу громадського догляду. Зрештою у мене витворив ся також шпиталь. Прийшов селянин із величезною торфяною раною і Христом-Богом закликав мене примістити його дебудь тому, що від нього

розносив ся важкий сопух, — нема житя сім'ї. Біля антики була пуста кімнатка. Потім привезли селянина з запаленем сліпої кишки і тут же в ординаційній кімнаті жбухнув у нього гній із абсцеса; потім відкопали в кучугурі снігу трьох обморожених людей, привезли до мене і прийшло ся відіймати їм пальці на руках і ногах; потім іще, іще, а все таких, яких не можна було викинути на вулицю... Так повстав шпиталь і навіть дістав широкий розголос в околиці тому, що був вільний і не пахло в ньому приказом громадського догляду. Стало приїздити панство. Лягла проскуриця з карбункулом, приїхала голосна в околиці хлистовська богородиця в величезним плевритичним ексудатом і хоч як я відмовляв її, також примістила ся в мене. Дідич приказав на мою просьбу видавати мому „шпиталеви“ що дня відро капусти і відро молока. Ріжним способом добували ми крупи, баранину і воловину; моя кухарка Степаніда варила щі¹⁾ і кашу. Добудували при помочи дідича до старої гнилої хати новий зруб на дві кімнаті, і я розмістив своїх хорих... Та лучило ся ось що. Приїхало до огляду сила людей. Намятаю, серед лютого морозу і сумерку, коли розіхали ся всі сани, на снігу перед ординаційною кімнатою появил ся великий вовняний клунок, а коли ми розвинули його, знайшли в ньому голого, цілком нагого шіснацятилітнього хлопця, хорого на тяжкий тиф. Він обняв ліпшу кімнату нової прибудови. Відшукали винних. Мачуха з другого повіта — там також не було шпиталю в селі — привезла пасинка. Вона була жебрачка і ходила з двоїма дітьми по жебрах; їй ні па кого було полишити хорого в холодній кімнаті, тому вона підкинула нам свого голого пасинка. Потому староста з мойого повіта привіз громадського сироту, також підростка, гикавого, хорого на тиф, — утворив ся тифовий відділ.

Так, була медицина... Була народня просвіта. Я дармо силкую ся пригадати, кілька було шкіл у моім окрузі — в блівській до мене околиці не було ніяких — і живо згадую одну школу в далекім куті — в такій самій старій діравій хаті, так само примітивну і ганебну, як мій шпиталь. Там був блідий, заляканий молоденький учитель — бою ся сказати, кілька він діставав, але тямлю те хвилюванє, з яким він оповідав мені, що в другім повіті нашої губернії земські збори признали платню народнім учителям по 25

¹⁾ Рід борщу.

рублів місячно, цілих триста рублів річно!

Так, тринадцятилітній хлопак діставав заробітну платню 5 коп. на день на своїй їді; так, на пятьдесят хат палило ся в 8—10 і три страви були па сніданє, обід і вечерю — хліб, сіль, вода... І нікого се не дивувало тому, що се був середній урожай, звичайний стан, середнє житє. Ніхто не вишовляв слова „недоїданє“ тому, що се було звичайнє, нормальнє їдженє.

Можливо, що читач добачить у тім не середній, але екстравагантний випадок і назве власителя маєтку незвичайним нелюдом... Власне в сїм випадку була інакша справа. Дідичом був визначний чоловік, освічений, благородний, рідкої доброти. Людина 40—50 літ, він крім російського університета кінчив гайдельберський, знаменито знав Геґля і загалом німецьку філософію, хилив ся до московських славянофільських кружків. В нашім повітовім земськїм зібраню він був одиноким земцем, був знаменитий бесідник, що горячо промовляв за народньою просвітою і медициною, — але він був заравом Росіянином і російським шляхтичем, родовитим і колись дуже богатим шляхтичем. На жаль, він був переконаний, що чоловік, який перестудіював основно Геґля, може бути компетентний у біржевих операціях, і його мільоновий маєток утік з його рук, і опісля він умер стративши буквально все, приміщений при якійсь грошевій петербурській синекурі. Під той час, коли я пізнав його, він був уже підірваний, його маєтки в двох губерніях були заставлені, але він усе таки не хотів брати гроший від земства за свій дім, де я жив і де містила ся амбулаторія, і на скільки міг, помагав мені в уладженю медичинської справи. В справі маєтку він, очевидно, мало вдавав ся. Справу вели управителі. Зразу у нього був учений Німець, що розпив ся в темноті і духовій дрібноті того житя; потому був „хозяйственный мужичок“, ласкавий і привітливий, що дуже гарно заходив ся і з паном і з селянами; і один і другий говорили мені, що ніякий иньший спосіб господарки не можливий у тій місцевості та що умови винайму землі селянам у них ліпші від середньої норми докколичних господарств.

Так, то був середній урожай і звичайнє нормальнє житє тодішнього тамошнього селянства. І коли далеко пізнійше я довідався з газет в 1891 р., що там, у тих рязанських землях, „недорід“ і „недоїданє“, — тоді ще уживано тих підлих слів підлого старого режіму, — я даремно силкував ся уявити собі, в яких формах

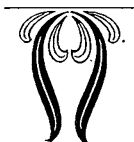
виражаєть ся те недоїданє у моїх пацієнтів, що все недоїдали. Коли я читав про голодовий тиф у голодуючих місцевостях, я дармо уявляв собі, які ще форми тифу з'явили ся там. Тепер говорять чеснійше і отвертійше і я знов чую про неврожай у тих місцевостях, і звучить страшне, звірське, ганебне слово — заховане а усіх цивілізованих країн в одній Росії — голод.

Я надію ся, що тамошнє „землеустройство“ не змінило ся різко за двадцять літ, не стало страшнійше, а жебраки не стали ще гіршими жебраками — надію ся, бо думаю, що російський май, який змягчає страховище російського дітородства, не переставав за всі ті 27 років сповняти своє спасенне діло, але слово голод як гук дзвонів звучить у моїх ухах.

Инший дзвін носить ся ненастанно вже рік над російською, так недавно безпробудно мовчазливою землею, а луна пожежі обпяла ціле російське небо. З поза криків розриваних на кусники людей, з поза тріскоту розвалюваних у полумю будинків, з поза вистрілів артилерії на вулицях російських городів, не чути глухих стогонів голодних людей, не доносить ся той говір-шепіт людей, що маячуть у голодовім тифі. Прислухайте ся, люди добрі! Поможіть, люди добрі!

А не забувайте і про середній урожай. Тоді зрозумієте, як ми прийшли туди, куди прийшли, — до полумя сіл і городів, до карточівниць у селах, і тоді в відповідній мірі оціните карточових генералів як спосіб успокоєня російського села.

Переклав В. І.

З БІЖУЧОЇ ХВИЛІ.

Становище російської бюрократії супроти українства останніми часами прояснило ся знову. Признавши в вересні минушого року, в супереч заявам запитаних нею компетентних органів, розкріпощенне українського слова й знесення указу 1876 р. „несвоєвременним“, вона, як показуєть ся, стоїть на тім становищі далі. Вона вправді допускає певні виломи в дотеперішній цензурній практиці супроти українського слова. Так отсе на підставі „временних правил о печати“ видавання українських часописей допускаєть ся в принципі на однакових умовах з всякими иньшими, так само свободний довіз в Росію заграничних часописей, не виключаючи й часописей українських (також в принципі, з яким одначе лучить ся заповідь оголошення індекса заборонених часописей, спорядженого для ужитку граничних комор). Але указ 1876 р. живе далі. Як звісно (очевидно — через якийсь недогляд) в нім нема мови про українські часописи ані в Росії ані заграничні; таким чином, формально беручи, дозвіл на видавання українських часописей в Росії і довіз їх заа границі не входить в конфлікт з указом 1876 р., і він собі істнує далі. Зроблено вилом тільки в цензурній практиці, лише для видань періодичних, і цензура роз'ясняє, що книжки й брошури далі підлягають давній практиці, і навіть відбитки з української часописи не можна зробити без подвійної цензури — місцевої й главного управління, і так само старі заборони тяжать на українських книгах, що виходять за границями Росії. Обмеження для українських книжок, що опирають ся на указі 1876 р., без знесення самого указу можуть бути знесені новими загальними правилами чи законом про цензурування книжок взагалі. Сим потішають Українців з урядових сфер уже близько рік, з тою відмінною, що часом ся благодать обіцяєть ся в виді якихось „временних правил“, що видаєть правительство, часом справа відсилаєть ся до будучої державної думи. Останніми часами Українці властиво не робили нічого, аби справу принаглити. Ще від літа минушого року з російських ліберальних кругів пішов оклик — не удавати ся до правительства з ніякими представленнями чи петиціями й полишити все державній думі. Сей пароль був прийнятий українською суспільністю, і від звісної депутації в лютім 1905 р. вона не звертала ся до правительства в своїх справах (з виїмком

кількох заяв більш частинного чи льокального характера). Тим часом речинець скликання думи все відсував ся, а тепер уже заходять і великі сумніви, чи буде вона взагалі скликана, незалежно навіть від питання, яка могла-б бути та дума і що могла-б принести країни. Правда, що ситуація тепер, по зломанню революційних рухів, при загальнім поступі реакції й всяких перепонах, які вона робить суспільній організації, і при тій апатії, яка очевидно починає опановувати суспільність, взагалі не легка для яких небудь громадських заходів, але в кождім разі пасивне складання па думу, як на якогось чинника, що прийде й виведе Ізраїля з Єгипта, не може в теперішнім часі вже нічим бути оправдане.

І так у своїх активах українство може записати пролом в дотеперішній цензурній практиці в виді допущення українських часописей домашніх і заграничних і звільненне їх від обов'язкової „общерусскої“ правописи (чи звільнені будуть від неї й книги, се ще не зпати). Се все таки „щось“, але „щось“ таке мале в порівнянню з розмахом суспільного руху останнього півріча, з обудженими ним пад'ями й поставленими домаганнями, з тими страшними жертвами, які той рух отягнув за собою — тими нечуваними масовими різнями й економічною руйною — не тільки держави, а й суспільности самої, руйною, що не може не відізвати ся на довгі літа як раз на духовім житю — ослабленню попиту на продукти мисли й творчости, на книжку й газету, на тих річах, від яких звичайно люде починають покорочувати свої потреби, свої видатки! Можна в такої диспропорції просто в розпуку впасти! Тим більше, що й сі здобуточки так мало гарантовані, обставлені такими можливостями адміністраційних репресій, які можуть до зера звести дані можливости, що за вповні реальні й певні ніяк не можна навіть їх уважати.

Кількотижнева історія новонародженої української преси показує се зовсім виразно. На виданне в Київі газети „Громадське Слово“ й „Нове житє“ не дано дозволу тому, бо з програми сих видань генерал-губернатор доглянув, що „видання сі домагатимуть ся переімени теперішнього державного ладу Росії, утворення окремих автономних країв па окраїнах держави й перебудовання її на федеративних основах, а також домагатимуть ся переходу усеї землі на власність народу, які вчинки забороняють ся карним законом“. Таким чином адміністрація виключила з дискусії української преси найбільш важні для українства справи (російській,

розумієть ся, вільно було й далі буде дебатовати про се). Щоб дати спасенну осторогу дозволеній потім „Громадській Думці“ (що вже не виставляла своєї програми, аби обминути конфлікт), сконфі-
сковано перше число, уложене дуже обережно, хіба за те може, що в ній згадувало ся про українську автономію. В Одесі градо-
начальник відмовляв з початку дозволу на українські газети взагалі, покликуючи ся на старі правила, а по виході першого числа „Народньої справи“ завісив її на цілий час, поки в Одесі буде воєнний стан, отже *ad calendas graecas*. Так само завішено в Києві гумористичну часопись „Шершень“. Газетка „Хлібороб“ в Лубнях, що видавала ся „явочним порядком“, без дозволу, замкнена по виході нових правил, і видавець мусить просити дозволу на нову, і т. д.

Ясна річ, що знаходячи „составъ преступленія“ навіть в ді-
кусії над автономією, федерацією, націоналізацією землі й т. п. річах, адміністрація має в кожній хвилі спромогу замкнути яку будь часопись аж до розсудження справи в суді, або й без суду на час ввімкового стану, в котрім хронічно пробувають усі більші українські міста. Навіть в російській пресі, яка все таки терпить менше, признають, що нові „временныя правила о печати“, видані мовляв в інтересах свободи слова, далеко менше користні для преси, ніж давні цензурні порядки, бо дають ще більше місця адміністраційному „усмотрѣнію“. Щож сказати про українську?

Але попадати в зневіру й апатію, яку бачимо серед значної частини суспільности в Росії, з того, розумієть ся, нема чого. Суспільність хотіла скочити з безправного й невільного стану, в якім жила, відразу в форми правдиво-конституційної федеративної держави (не кажучи про сьмільвійші пляни радикальної республіки, суспільно-економічної революції). За сю пробу взяти як найбільше від даного моменту трудно робити докір. Але скок не удав ся, і стиснувши серце й скупивши сили, треба на ново йти довгою й тяжкою дорогою в обхід. Українська суспільність „заробила“ менше від иньших, — з тим більшою енергією й витривалістю повинна йти до здійснення поставлених жадань. Тільки не чекати, що хтось зробить ту роботу за неї!...

Як мало здобула вона досі не тільки у правительства, а й на другім своїм фронті, в поступових російських кругах, мав я нагоду переконати ся недавно. В останній книжці „Русскаго Богатства“ (XII), органу одної з лівіших груп російської поступової інтелігенції, яка в програмі своїй досить широко ставить автономічно-

федералістичну точку, прочитав я таку вступну фразу в статі С. Южакова, присвяченій питанню про автономію й федерацію:

„Питанне про фінляндську автономію у нас розв'язало ся, але далеко хоробливіше течуть події зв'язані з автономією Польщі. Зазначили ся ще тільки питання про иньші автономії (піднято питання про Литву і Грузію). Можуть виникнути й деякі иньші в тімже напрямі, і треба признати, що се питання першорядного значіння і для імперії й для автономних земель“. (С. 125). Пише се чоловік не зовсім необізнаний з українською справою в Росії й її принципіально в кождім разі не ворожий. І по його гадці питанне української автономії ще й не поставлено навіть. Чи не дає се шіри вражіння, яке зробили в поступових кругах російських українські постуляти автономії? Як бачимо, кількох статей, кількох заяв, зроблених протягом 1905 р., не досить було, аби привести до того, щоб домагання автономії України трактувало ся серіозно, як серіозний національний постулат. Від нього ждуть більшої сили й напруження, щоб рахувати ся з ним поважно. Українці й иньші недержавні народи повинні ставити й популяризувати ідею перестрою цілої держави на основі національно-територіяльної автономії, але річ очевидна, що домагання в сїм напрямі поодиноких народностей, в тім і української, повинні визначати ся відповідною силою й витривалістю, щоб з ними числили ся серіозно і чужі суспільности й правительство.

Але Українці задоволені малим і звичайно перестають на малім. Виходячи з вікової безвладности й пасивности, вони готові кождий малій прояв активности, кождий слід співчуття українству цінити високо, і кожде „щось“ вистає вже для самооправдання й задоволення з себе самого і з людей. От напр. в останнім числі (13) „Громадської Думки“ читаю вступну статю, повну дуже сильних і гірких докорів на адресу української суспільности за її байдужність до своєї національности, а на третій стороні тої-ж часописи — славословний некрольоґ одному з типовіших репрезентантів тої національно-байдужої інтелігенції, української родом, але вповні відданої службі російській культурі — московському професору Миколі Стороженкови. „Талановитий чоловік, славний вчений, широко освічений“, а як доводило ся чути — й особисто вповні чесний і симпатичний чоловік — він для України був такимже мінусом, як і всі иньші, що свої таланти віддають виключно тій

культури й „громадянственности“, яка потім в ім'я переваги і в ім'я участі в ній таких Українців з роду, заперечує право на істнування культури української, а вірних своїй національності Українців пошиває в якихось звихлених шовіністів, провінціальних маїяків. Але автор некрольога не лишає в тім і тіни вини на покійнику; він задоволений, що покійник „почував звязок“ з Україною, то значить, належав до категорії так званих „тоже Малороссов“, що він написав кілька маленьких статеечок про Шевченка й Щелкіпа, а останніми часами укладав нляни робіт над українськими письменниками і обіцяв співробітництво в якихось українських часописах; сього для нього досить, аби в Стороженку бачити in spe, в найближшій будучности одного з „героїв розцвіту“ українського народу.

І варто-ж бути просто переконаним і характерним Українцем, коли по довголітній і безпорочній службі чужим богам такою легкою ціною можна від разу бути причисленим в „герої“ українства! Мабуть такої легкої такси на героїство не має ніяка національність, що себе шапує й вимагає від своїх членів певного мінімуму горожанської честі й характерности. Розуміть ся, в некрольогу, як то кажуть, aut bene aut nihil, — ну, то й належало не рушати кісток чоловіка, коли не охота сказати про нього гіркої правди бодай по смерті, але апотеозувати з тої пагоди національну деморалізацію — що за інтерес!

Се до річи, як маленька ілюстрація нашої великої національної легкодушности. Взагалі-ж про новонароджену українську пресу в Росії було-б передчасно говорити по її перших, іще хистких і невірних кроках. Піднесу лише деякі загальні гадки, які з поводу неї насувають ся.

Газети, які зачали дотепер виходити, мають узї характер популярний. Се вповні оправдано, бо інтереси просьвіти й осьвідомлення народніх мас повинні бути для української суспільности на першім пляні. Події останніх літ розбудили в народі суспільно-політичні інтереси в великій мірі, й газета стала пинї потребою селянина. Але треба тямити, чого він шукає в газеті, й дати йому те. Він не потребує сентіментальних фраз і того псевдопопулярного стилю добрих старих часів, коли думали, ще як в селянином говорити по розумному, то він не зрозуміє, а треба говорити по можности дурновато; йому не здадуть ся ні нащо неясні натяки, може зрозумілі інтелігентам, призначеним до старої

Езопової мови, але незрозумілі йому; не звабиш його й белетристикою; селянин шукає відомостей і пояснень зі сфер економічних і суспільно-політичних, особливо з тих питань, які його найближше цікавлять. Систематично читати газету, що виходить частіше як два рази на тиждень, переважна більшість селян певно не буде мати спромоги. Тому популярну газету для селян я представляв би собі в виді невеликого триденника суспільно-політичного, з популярно-науковими статтями, часом з белетристичним фейлетоном, але не більше, з сильною закрускою локальною, отже часописей, що обслуговують розмірно невеличкий район — губернію, чи її частину, й мажть на увазі місцеві інтереси людности, місцеві відносини й обставини. Видавати велику щоденну газету для народу й незвичайно трудно (незмірно тяжше ніж для інтелігенції), й не знаю навіть чи потрібно, бо селяне о стільки розбуджені й інтелігентні, що потребують щоденної великої газети, не потребують уже газети спеціально-народної, ad hoc препарованої, а шийші знов хапали ся за великі газети хйба за браком чесної й доброї популярної преси. Думаю, що й пізнійше невна частина селян, помітуючи газетами популярними, буде брати ся до газет видаваних для інтелігенції, чи то з підозріння, що популярні газети не дають всеї правди, як препаровані ad usum delfini, чи то з бажання бути в курсі того, що пишуть і читають пани. Розуміеть ся, кожда газета повинна старати ся писати можливо приступно й зрозуміло, але старати ся штучно удержати велику газету в границях і на рівні інтелігенції і читачів з народу — на се треба мати великі публіцистичні й всякі шийші таланти, щоб не зробити її занадто яловою, бідною змістом і малоінтересною.

Та заснованне українських газет не тільки популярних, але і звичайного типу преси для інтелігенції, не розв'язує ще жадань української публіцистики. Як я се підноси в своїх торішніх статях, українська газета, український журнал може числити на читачів тільки серед людей більше-менше осьвідомлених, призвичаєних до українського друкованого слова. Але поза тими, розмірно тісними кругами української суспільности зістають ся широкі круги суспільности й інтелігенції не осьвідомленої, яка на українську пресу буде дивити ся як не з погордою, то з легковаженнем, і буде далі давнім звичаєм держати ся преси російської. До сих кругів українській пресі приступу нема, а що осьвідомленне їх для українства являєть ся справою незвичайно важною, то для пови-

скання їх, а також для обзнайомлення зо змаганнями й потребамъ української суспільности иньших суспільностей і національностей Росії, які також ще довго не будуть користати в української преси, неминуче потрібне сотворенне органів українства на російській мові. Протягом минушого року я (і не тільки я) пропагував сю гадку всіми можливими для мене дорогами, й на осінніх українських зборах заложенне української газети в Петербурві (з оглядів цензурних) було поставлено на першу чергу. Се тоді виглядало на річ зовсім близьку до здійснення, й навіть потрібні на те засоби вже були. Але залізничні й поштово-телеграфічні страйки па кілька місяців розірвали комунікацію з Петербургом; економічна криза вдарила дуже сильно по кешени неодного з учасників тої газети; можливість видавання газети української висунула на першу чергу заснованне газет українських — з тим усім справа пішла на дальший плян. Д. Русів в Петербурга недавно оповіщав, що збираючи складки на видавання газети на російській мові, він досі не зібрав і 2.000. З сим капіталом, розумієть ся, газети не завяжеш. І я хотів би пригадати ще раз, що поява українських газет сеї потреби в російськім органі не усуває, й вона стоїть перед російськими Українцями далі, як стояла давнійше.

МІХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

З АВСТРІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ.

Наші партії в Галичині й на Буковині. — Їх агітація за виборчою реформою. — Контрагітація всепольських і польсько-шляхотських кругів, галицької адміністрації й судівництва. — Греко-католицький єпископат про виборчу реформу. — Українська депутація у цісаря й міністрів. — Рух за виборчою реформою в західній Галичині. — »Польська земля«.

В Галичині, як звісно, маємо три українські партії, національно-демократичну, радикальну і соціально-демократичну, які ведуть, відповідно до своєї програми й тактики, менше або більше опозиційну політику як против центрального австрійського, так і против краевого галицького правительства; на національним українським становищі стоїть також невеличка політична групка Барвінського із щоденною газетою „Русланом“, якої правительствена політика тільки вїмкрово переходить в легко опозиційний тон супроти краевого польсько-шляхотського правительства, коли воно вже занадто ярко маркує своє українофобство; в кінці до наших партій треба зачислити й москвофільську, яка хоч не стоїть на українським, тільки на обрусительнім становищі, то все таки тереном своєї „діяльності“, політично самодержавної і цареславної, культурно ретроградної й обрусительної, вважає українську людиність; за останні два-три роки слідне деяке зближене сеї партії з польсько-шляхотськими кругами, основане на спільній ненависті до українства й бажаню задержати національний розвиток цього народу, при чім у польської шляхти є ще й те вираховане, що москвофіли, коли-б узяли верх над українськими партіями в Галичині, не справляли-б їм клопоту національними жаданнями, бо українських не захотять ставити, а великоруських не посьміють.

Найбільша з тих партій, національно-демократична, повстала при кінці 1899 р. з народовської, принявши в загальній основі програму радикальної партії, прикроєну відповідно кількома членами радикальної партії (др. Ів. Франко, др. Євген Левицький, др. В. Охримович) які, усунувши з програми радикальної партії соціалізм і антиклерикалізм, а підтримані людьми з нар. партії (між ними був і проф. Грушевський, що прийняв був навіть позицію містоголови в управі обновленої партії), сподівали ся таким чином дати почин до широкої політичної акції на радикально-демократичних основах. Ся надія в великій часті завела: народовці прийняли вправді нову назву, нову програму і повий організаційний статут, але ідейний рівень і діяльність партії (очевидно загалу, а не тих передових одиниць,

що посуваючи партію на перед, „з духом часу“, і самі в боротьбі, з загалом партії розгублюють на тім шляху своє ідейне я) зміняли ся на ліпше лиш дуже поволі. Страйковий рух у 1902 р. був підготовлений діяльністю радикальної партії, і національно-демократична партія збрала лиш те, що посіяла десяти-літня праця радикалів, поборювана народоуцями. Ширшої, масової акції за виборчою реформою також не вдало ся їй викликати, доки „дух часу“ не поставив сего питання на деннім порядку державних конечностей, а навіть і тепер розпочала вона широку, справді масову акцію тільки після заповіді виборчої реформи в заяві ірєзидента міністрів Гавча з 28 падолиста 1905 р. Одна її безперечна заслуга: зірване з народовсько-москвофільською консолідацією 1897—8 рр., яка чимало шкоди принесла українській національній ідеї в Галичині. Правда, дух тої консолідації покутує ще й доси на нашій землі, але в такій компромітуючій для українства формі, як у 1897—8 рр., вона вже неможлива.

Національно-демократична партія, як уже згадано, найбільша з українських партій у Галичині, хоч фактичні її сили годі означити.

В західно-європейських партіях, особливо тих, що опирають ся на народніх масах, зеркалом сил і діяльності партії бувають партійні з'їзди. Пр. німецька соціально-демократична партія видає перед кождим своїм з'їздом докладне справозданє про стан організації, про діяльність партійного заряду і партійного клубу в парламенті, а після з'їзду знов докладне, стенографічне справозданє зі з'їзду, поіменний реєстр делегатів з означенєм, з яких округів їх вислано, і т. д. і т. д. Таким чином можна докладно слїдити рік за роком розвиток партії. Всего того нема в наших партіях, де все робить ся „конспіративно“, хоч пр. німецька національна демократія мала би як не більше, то бодай не меньше резонів конспірувати, як пр. українська національна демократія.

Вправді „Дїло“ запевняє, що на останнім з'їзді партії, який відбув ся 25 грудня 1905 р. і на який ніхто крім управнених до того членів партії не мав вступу, — були заступлені делегатами всі повіти української часті Галичини з виймком трьох, що в тім з'їзді брало участь селянство в більшім числі, як у попередних, але все таки докладного понятя про стан партії із того справозданя „Дїла“, держаного в дуже загальнім тоні, не можна мати. Так пр. між иньшими було-б дуже цікаво знати, що і як на з'їзді говорили делегати-селяни, а тимчасом „Дїло“ подає тільки зміст

офіціальних рефератів, виголошених провідниками партії, й деякі ухвалені резолюції. Рефератів було два: Про діяльність партії в 1905 р. (др. Кость Левицький) і про акцію в справі виборчої реформи (др. Євген Левицький), що до якої з'їзд заявив у одній (III) із резолюцій, що „руський нарід без огляду на сторонництва буде добивати ся справедливої виборчої реформи, та що на случай, коли-б ті легальні средства не віднесли успіху і правительство предложило проєкт виборчого права кривдячий Русинів, нарід руський не дасть ся здержати від рішучої і масової самооборони, а одвічальність за се спаде на тих керманичів держави, котрі над остерігаючим голосом самого народного руху у східній Галичині як і народних руських діячів перейшли для хвилевої вигоди до дневного порядку“¹⁾. З иньших ухвал згадаю ще резолюцію д. Цегельського, аби в інтересі нашої боротьби по обох сторонах кордону увійти зараз у тіснійші зносини з нашими політичними організаціями за кордоном²⁾.

Радикальна партія, лишивши своєю діяльністю протягом останнього десятиліття 19 в. глибокий слід на всіх полях народнього життя, від 1899 р., т. є. від часу, коли від неї відлучили ся соціально-демократична і національно-демократична група інтелігентів, стала на „мертвій точці“, з якої доси не може рушити ся. Радикальний рух занадто глибоко запустив коріне серед нашого селянства, традиції радикальної партії з літ її розвитку занадто гарні, щоб партія могла так швидко зникнути, але з другого боку годі жити самими традиціями. Правда, на провінції, особливо в коломийськїм і по части станіславівськїм пов. йде яка-така агітаційна й організаційна робота, видаване орґану партії, „Громадського Голосу“ від початку с. р. два рази на тиждень повинно би також означати розвиток партії, але чомусь не чути тої живої струї, яка йшла від партії в нашу суспільність протягом 90-их років, не лунає з її рядів голос „вічного революціонера“, який тоді проймав дрожю пашу суспільність, будячи запал у одних і ненависть у других, не кипить та боротьба зі „старим сьвітом“, якою партія тоді значила своє істнованє.

Зрештою фактичні сили партії також годі знати. Давні з'їзди, які давали доволі вірний образ розвитку партії, уступили місця иньшим, до яких можна віднести всі ті закиди, що й до національно-

¹⁾ »Діло« 1905, ч. 277. ²⁾ Ibidem.

демократичних з'їздів; пр. останній з'їзд, який відбув ся 3 грудня 1905 р., мав такий самий закритий характер, як і з'їзд національно-демократичної партії, а зі справоздання „Громадського Голосу“ знаємо тільки про участь кількадесятьох делегатів (переважно селян) у з'їзді та про ухвалені резолюції в справі виборчої реформи. Між иньшими піднесено тут також думку політичного генерального аграрного страйку против польських дідичів на випадок, коли-б завдяки шляхотсько-польським заходам правительство в проєкті виборчої реформи скривдило український нарід, віддаючи його й на далі на поталу польській шляхті. Лишаючи на боці питане політичного страйку в загалі¹⁾, вазначу, що політичний аграрний страйк ще найліпше може вдати ся, бо тут багато значить час, який у иньших галузях продукції не має для капіталіста такого значіня. Сю думку страйку розвиває докладнійше „Громадський Голос“ (вступпа статя „Будьте готові!“ в ч. 4 з 16 січня с. р.). Завважу, що деякі припагідні епунціяції нашої преси і навіть цитована висше резолюція з'їзду національно-демократичної партії поповняють не тільки тактичну, але й фактичну помилку, протиставлячи теперішнім „леґальним способам“ боротьби за виборчу реформу (т. є. зборам і т. п.) — на випадок, коли-б вони не помогли, „рішучу і масову самооборону“, з чого виносить ся вражіне, що та самооборона може бути й пелеґальною. Бо коли тою самообороною має бути загальний аграрний страйк, як се піднесено на з'їзді радикальної партії і в „Громадськім Голосі“ (в иньшій концепції ніде не підношено сеї справи), то се буде такий самий леґальний спосіб, як і теперішний вічевий рух, бо-ж „свобода страйків“ (про її фактичну вартість для еманципаційної боротьби робучого народу не хочу тут розводити ся) в Галичині також поки-що існує! Підносячи се, не хочу рішати питання: леґальні способи, чи нелеґальні? — хто читав уважно хоч-би мої статі в ЛНВістнику про робітницький рух, той знати-ме мої погляди на се питане, — тільки по що висловляти ся так, що зовсім леґальний спосіб боротьби може декому видати ся нелеґальним?! І так аж за багато безпідставних закидів пелеґальности сиплеть ся на голови „вірних Русинів“...

Про з'їзд української соціальної демократії, який відбув ся

¹⁾ Се питане було обговорене в часті в моїх статях: »Міжнародній соціалістичний конгрес в Амстердамі 1904 р.« (ЛНВ 1904, кн. XI) і »Кельн і Єна« (ЛНВ 1905, кн. XI).

28 січня с. р., як і про ту партію в загалі лишая собі сказати дещо иньшим разом, коли появлять ся офіціяльні еунціяції про з'їзд. Бо хоч на нього впускали і нечленів партії (в характері гостей), мене не впущено, про що була мабуть спеціяльна інструкція від партійного начальства (д. Р., який при вході до салі видавав запрошеня, заявив мені, що нріпціпіяльно гостям vstup дозволений, але мені заборонений). Та честь була відповідю партії на критику соціяльної демократії зі становища комуністичного анархізму в деяких моїх статях і очевидно асекурацією перед подібною критикою сего з'їзду. Підношу се не тому, що такий інцидент трапив ся зі мною, але тому, що такі інциденти загалом можливі, і то з боку не якогось там папського конвентиклю, тільки — української революційної соціяльної демократії...

Москвофільська партія очевидячки хилить ся до упадку. Не помагає їй загарбане у свої руки таких богатих львівських інституцій, як Ставропигійський Інститут і Народний Дім, не помагають матеріяльні підмоги „Благотворительного Комитета“, не помагають крайню некультурні й нечесні, до найвисшої міри відразливо демагогічні способи боротьби з українством. Де нема живої ідеї, там ніяка сила не pomoже. Навіть та єдність, якою так старанно закривав ся той моральний труп, протиставлячи її українській „фракціонашії“, єдність, витворена не спільністю ідей, тільки мертвеччиною, і та вже розпадаєть ся. Москвофільська молодіж починає відвертати ся від старих богів своїх учителів; сліпоту, наложєну на її очи, починає пробивати ясний сьвіт ідеалів молодой, мученицької, революційної Росії. Чи той ясний сьвіт прояснить їм дорогу до праці для рідного народу на його рідній мові, не зпати, — але факт, що живі люди відвертають ся від трупа, остає фактом...

Найновішим проявом політичного життя москвофільської партії були річні збори політичного товариства „Русская Рада“, які відбули ся 25 грудня 1905 р. при участі коло 300 людей, — коли вірити „Галичанипови“. Збори заявили ся, очевидно, за „справедливою виборчою реформою“, т. є. за загальним і т. д. правом голосованя. Та цікаве не так те „общее мѣсто“ всіх наших партій, як промова деяких визначних членів партії, пр. дра Гладішовського, який із правительственного, отже польсько-шляхотського кандидата, в характері якого й дістав уже два рази (1898 і 1900 року) мандат до парламенту, нагло став прихильником загального

і т. д. виборчого права, дра Аптоневича, який виступив проти колишньої правительственої політики Ковальського і тов., і головню дра Вергуна, редактора не найліпшої пам'яті „Славянського Вѣка“, кореспондента „Нового Времени“ і загалом вірного слуги російських самодержавних кругів, який нагло змінив ся в крайного ліберала, трохи чи не в революціонера і виводив, що австрійське правительство обіцяло виборчу реформу наслідком побідної революції в Росії, що і в нас треба би взяти ся за російські способи боротьби — і т. д. і т. д. Приходить ся тільки сказати: чує га й ворон не жир, бо вірити в щирю зміну переконань у таких „типів“ трудно...

На зборах говорило ся також про те, аби при помочи дра Короля з москвофільського і дра Олесницького з національно-демократичного боку дійти до порозуміння в справі виборчої реформи з національно-демократичною партією. Чи і яке порозуміння наступило, се при нашій методі трактування публичних справ, очевидно, тайна. Про існування якогось порозуміння свідчило-б хіба те, що „Діло“ (ч. 281 з 1905 р.) занадто остро накинulo ся на „Руслана“ за його увагу, що національно-демократичний орган хилить ся знов до консолідації, закидаючи „Русланови“, що він хоче викликати „боротьбу між нами (т. є. нац.-дем. партією) й москвофілами, яка при даній ситуації вийшла б лише на користь наших національних противників“, коли тимчасом „в боротьбу о виборчу реформу треба нам як найбільшого внутрішнього мира і співділяння всіх Русинів без огляду на їх партійну марку“. Так чи инакше — а треба сконстатувати, що москвофіли такий нельояльний союзник, що ліпше держати його від себе як найдалше. Стверджують се приміри з теноерішного вічевого руху, — про що низше — стверджує се й та обставина, що той сам др. Олесницький, при якого помочи хотіли вони порозуміти ся з його партією, ніяк не може діждати ся рішення справи прийняття його в члени львівського „Народного Дому“, до якого москвофіли нікого крім своїх не приймають. Останні загальні збори „Народного Дому“ відбули ся того дня, що й збори „Русской Ради“, і хоч на політичних зборах згадувано про потребу помочи з боку дра Олесницького, то на зборах „Народного Дому“ задокументовано „щирість“ намірів порозуміння тим, що справу припятя його в члени зовсім промовчано.

Українські партійні відносини на Буковині такі, що там супротив незначної москвофільської кліки, яка лучить ся і з румун-

ськими шовіністами і з вірменсько-польськими дідичами і з усякими можливими темними духами, коли лише є вигляд пошкодити тим українству, стоять національні українські елементи, які щойно почали організувати ся в т. зв. народню партію.

Не значить се, щоб доси буковинські Українці не брали участі в політичній житю. Тільки політичні обставини на Буковині такі, що там до недавна була тільки одна політика — правительственна, до якої, як звісно, не треба ані масової агітації, ані організації широких народніх мас, а вистає політична організація, переведена державними властями. До союму, в яким більшість мали дідичі, вибираю, кого вказало правительство; до парламенту так само. Всі здобутки залежали від того, як яка політична група вміє жити з правительством. Не инакша була тактика й українських політиків, які, ладячи з кождочасним правительством, звертали головню увагу на діяльність просвітну й економічну, на закладане читалень, позичкових кас і т. и., а крім того змагали ся як могли в румунізаторській діяльності консисторії буковинської православної церкви, до якої належать і буковинські Українці.

По сій першій фазі української політики на Буковині настала друга, часи т. зв. „Вільнодумного Союзу“. Перед виборами на біжучу соймову каденцію демократичні політики румунські, українські, німецькі і жидівські злучили ся в цілі переведення в соймі ряду поступових соціально-політичних реформ у „Вільнодумний Союз“. В національнім питаню порішено працювати спільними силами для вирівняня національних антагонізмів на основі рівноправности націй. Програма „Вільнодумного Союзу“ побідила при виборах, очевидно, не против волі правительства, і „вільнодумна більшість“ у новім соймі забрала ся до здійсненя своєї програми. Підчас першої сесії переведено справді кілька реформ, між иньшими реформу виборчого закона до сойму, що правда, з задержанєм куріяльної системи наслідком компромісу з румунсько-польською поміщицькою меншістю, без якої не було-б потрібного комплекту. Але заки ще ухвалені закони вспіли дістати цісарську санкцію, „Вільнодумний Союз“ зараз підчас другої сесії розбив ся о таку особисту справу, як *conditio sine qua non* з боку його румунських членів, аби доживотним директором повозаложенного краєвого Банку став Румун, коли тимчасом на попередній сесії була умова, що директор буде змінюваний що 6 літ. За тим

пішли ипші домагання в цілі скріплення позиції Румунів і „Вільнодумний Союз“ позбув ся найперше своїх румунських членів, з якими мусів тепер вести боротьбу в соймі, а далі, не бачучи дальшої рації істнованя, зовсім розв'язав ся (в осени 1905 р.), після чого українські соймові послы утворили свій власний клуб, а ипші члени „Вільнодумного Союзу“ — „Міський Клуб“.

Тепер зачинаєть ся третя фаза української політики на Буковині, організація т. зв. пародньої партії. Схема організації така: громада вибирає місцевий комітет, місцеві комітети судового повіту вибирають повітовий комітет, всі місцеві комітети творять разом Національну Раду, яка вибирає краєвий комітет. Як далеко поступила вже організація, на се не маю ніяких даних. Програма партії, проголошена на зборах Національної Ради в Чернівцях в надолісті 1905 р., зближена до програми української національної демократії в Галичині, оперта на широким демократичних підставах.

Та ипша річ програма, а ипша переведити її консеквентно в політичний діяльности, і коли вносити з кореспонденцій, які подає з Буковини соц.-дем. „Воля“ і радикальний „Громадський Голос“, то діяльність українських політиків (краєвий віцемаршалок проф. Др. Смаль-Стоцький, посол Пігуляк, пос. Василько й и.) мимо нової програми грішить старими гріхами. Пр. автор дописи в 2 ч. „Громадського Голосу“ (з 5 січня с. р.) нарікає, що „коли по других краях перед у боротьбі за виборчу реформу веде інтелігенція, коли навіть галицькі клерикали (не всі) підносять і свій голос у справі виборчої реформи, наші Рутенці набрали води в рот і сплять сном „блажених“. Вони, бач, спочивають на лаврах нової програми“. Так чи инакше — а вічевий рух за виборчою реформою обняв Буковину і там також відбувають ся численні збори, хоч цілий рух з огляду на малу територію краю, досить можливу (в порівнаню з галицькою) адміністрацію і недостачу такого сильного елемента, заінтересованого в викривленю справедливої виборчої реформи, як польська шляхта, не має таких острих рисів і не набрав такого розголосу, як анальоґічний рух у Галичині.

А тут вічевий рух за виборчою реформою справді кипить. Усі наші партії неначе утворили один блок, аби тільки добити ся бажаної виборчої реформи. Соціально-демократичні бесідники реферують на національно-демократичних зборах; „звісний зі своєї краснорічivosti“ (фраза „Діла“) д. Вітик реферує на одних збо-

рах з дром Окуневським, з яким колись не міг всидіти в одній партії; на зборах, скликаних о. Науком у богородчанським, реферує „соціяльний демократ і Жид“ др. Зайнфельд, „попи“ виступають на вічах побіч дра Трильовського і т. д. і т. д. Що буде опісля, коли (ужиймо фрази дра Евгена Левицького на національно-демократичнім з'їзді) всі ті партії схотять з того спільного капіталу тягнути відсотки, се иньша річ, — але тепер справді всі партії відложили на бік те, що їх ділить, і підносять лиш те, що є їх спільною метою. Вїмок роблять подекуди тільки москвофіли: тут почуєш на вічу в справі виборчої реформи громи на „фонеттику“, там знов якийсь москвофільський бесідник накипеть ся à la „Кієвлянинъ“ на Жидів, — мабуть, аби відрізнити себе від ненависних Українців, які підносять клич національної рівноправности Жидів...

Не обходить ся й без комічних інцидентів. Так пр. до Бібрки зїхав намісник (про се далі) і прийняв між иньшм селянську депутацію. „Коли намісник сказав (цитат із „Діла“ ч. 7 з 23 січня с. р.), — що теперішній рух є клясовою боротьбою, Мох рішучо сему заперечив і сказав, що за виборчим рухом стоять усі хлопи зарівно, і Русини і Поляки“, — чим власне (невже-ж сього не завважує „Діло“?) потвердив клясовий характер руху, що зрештою не є ніяким злочином і відпекувати ся від сього, хоч би й перед намісником, нема потреби.

Вічевий рух, який обхопив тепер українську часть Галичини, по своїй ширині, масовости, свідомости і піднесеню духа чи не найбільший народпій рух від початків конституційної ери в Австрії. В містах, місточках, селах, присілках, скрізь відбувають ся збори, — мабуть лекше було-б зрахувати місцевости, де доси ще зборів не було, як ті, де відбували ся збори. Найбільшою-ж маіфестацією має бути всекраєве народне віче, яке національно-демократична партія (чому без порозуміня з иньшими українськими партіями, коли агітація ведеть ся спільно?) скликає на 2 лютого с. р. до Львова на площу Високого Замку і на яке, як доносять газети, з ріжних сторін краю замовлено спеціальні поїзди.

На той сам день москвофіли скликали окреме віче до „Народного Дому“ — з таким же всекраєвим характером і з такою-ж програмою.

Одначе в міру зросту вічевого руху українських народніх мас почала також що-раз більше лютувати реакція тих, що на

дотеперішній виборчій ординації опирають свою силу в краю й державі. Ратуючи свою позицію, пустили вони в хід усі способи, аби скомпромітувати і здавити цілий рух. Щоб розбити солідарність селянства, видали вони по українськи брошуру, в якій „доказують“, що дотеперішня виборча ординація зовсім справедлива і що нагальне і т. д. виборче право вийшло би на користь тільки „голоті“, а госнодарі були-б покривджені. Та ся брошура, як і можна було сподівати ся, не мала ніякого успіху. Дальшим кроком у тім напрямі були ухвали повітових рад, комуніковані телеграфічно міністерству й короні, що ті „одипокі законні репрезентації людности“ в новітій противлять ся наміреній виборчій реформі. Хто знає, що таке галицькі повітові ради, той не буде до ухвал шляхотських клік привязувати великої ваги, але в кождім разі в потребі можуть бути вони тим буком, якого шукати-ме той, хто захоче пса вдариги... Але найсильпійший атут у руках всепольської і польсько-шляхотської реакції, се представити перед властями вічевий рух українського селянства незаконним, грівним для державного й суспільного ладу і накликачи на нього репресії властей і навіть, коли можна воєнний стан. Польські демократичні газети подали були навіть звістку, що галицький намісник гр. Потоцький і репрезентанти „кола польського“ робили спеціальні заходи в Відні в цілі заведеня воєнного стану в східній Галичині. Видимих результатів сі заходи, потверджені зрештою соромливим запереченем урядової „Gazety Lwowskiej“, що, мовляв, про віймкові зарядження ніхто не старав ся, але вони будуть зроблені в разі потреби, — вправді не мали, але що вони не були зовсім безуспішні, свідчать хоч би слова намісника, сказані на сесії вїтїв у Бібрці, куди він явив ся 18 січня с. р., аби наочно переконати ся, о скільки український вічевий рух грозить основам державного і суспільного ладу. „Віча вільно уладжувати, — говорив він до скликаних ad hoc вїтїв („Дїло“, ч. 7 з 23 січня с. р.), — але мусять бути спокій, бо инакше... Я був у пайяспійшого монарха і за його дозволом можу в разі неспокоїв ужити таких способів, що й згадувати їх тепер не хочу“ — і т. д. в тім тоні, кладучи головний натиск на те, що на вічах не вільно говорити про „панів і Жидів“. Загалом як мусять виглядати всі ті закулісові інформації правительства й коропа польськими маґнатами, коли на двірським балю, з якого всі звістки потує пильно преса, носол Гневош на питанє цісаря, звідки він, відважив ся дати таку відновідь:

„З Галичини. Маємо там велику агітацію за виборчою реформою, але її ціль не так виборча реформа, як поділ панських ґрунтів на комуністичній підставі“. Що-ж то говорить ся за кулісами!...

Галицька адміністрація все вважала своїм одним обов'язком стояти на сторожі *porodowych interesów* на *kresach*, т. є. служити польській шляхті, бути бичем на українського мужика. І ще заки зачали ся репресії на добре, деякі „батьки повітів“ взяли ся вже до „роботи“. І так самбірський староста заявив вїтам на сесії: „Парламент буде розв'язаний і вибори будуть переведені ще на підставі дотеперішньої виборчої ординації. Маєте постарати ся, аби при тих виборах вийшов конче кандидат, якого я вкажу, тимчасом маєте не допускати до ніякої агітації по селах. Всякі збори скликувані Русинами розганяти і здавати мені з того точну реляцію. А як появить ся в вашім селі який агітатор, маєте зараз приарештувати його і відставити до староства“ (Дїло“, ч. 1 з 15 січня с. р.). Так галицька адміністрація стоїть на сторожі свободи зборів, запорученої основними державними законами!

Але щоб адміністрація мала привід до репресій, треба вдарити в давнї тривоги, вказати на небезпеку, підмалювати відповідно образ руху, щоб адміністрація мала на що покликати ся в своїх зарядженнях. Ту службу робить преса, в першій мірі „*Słowo polskie*“, а за ним цілий ряд орґанів всепольсько-шляхотської марки, аж до урядової „*Gazety Lwowskiej*“ включно. Стара се історія, що червоною ниткою тягнеть ся через польсько-українські відносини. Візьміть 1846 рік, коли польські пани з Галичини просили у російського уряду захисту, в разі як би *bratni lud ruski* захотїв вибити ся з під панського ярма; візьміть 1863 рік, коли ті самі повстанці, що намовляли українських селян прилучити ся до повстання против Росії за *naszą i waszą wolność*, грозили переслідуванем того самого російського правительства українським хлопоманам, коли ті не захотять пристати до повстання, і накликали те саме російське правительство на українських селян, щоб ті не встали в імя своїх власних інтересів. Та по що рити ся в історичних архівах? Адже на наших очах, весною 1904 р., такі самі алярми всепольсько-шляхотської преси про намірену „різню Ляхів і Жидів“ на Гуцульщині дали привід властям здавити на скрізь легальний Січовий рух, дарма, що ті безсоромні денунціяції не мали найменшої підстави, як се виказали численні судові досходження. „Різні Ляхів

і Жидів“ не було, але тюрми були переповнені невинними мужиками, — деякі з них томлять ся в тюрмі й доси, — але терор-адміністрації знищив почини культурної організації, яка тільки дуже поволи, все ще під обухом виїмкових заряджень, може розвивати ся далі.

Таке саме почало ся й тепер. Почало ся з „теоретичних“ статей: про дикість українського народу, про його нездібність до культури, про anarchizm, tkwiący we krwi rasy, niezdolnej do pracy twórczej, jak i do powstrzymania się nad brzegiem przepaści (із статі історика Францішка Равити-Гавронського в 27 ч. сегорічного „Słowa polskiego“), з денунціяціями на українське духовенство, з привидам гайдамаччини, з зазивом до властей виступити в обороні zagrożonych naszych interesów narodowych, ekonomicznych, społecznych, nawet politycznych, не допустити, ażeby nowożytni Hunnowie niszczyli nasz dorobek cywilizacyjny, ażeby naszą pracę stratowali kopytami dlatego tylko, że są dzicy i żadnego szacunku dla pracy swojej i cudzej nie mają, — і т. д. в тім тої що дня, в кождім числі „Słowa polskiego“, якому секундують братні душі інших органів преси. А за „теоретичними“ висновками йдуть „факти“ з самого руху, зразу несміло нотовані звістки, потім що-раз частійші, що-раз страшнійші, що-раз огиднійші своєю безсоромною брехнею. В Підгайцях хлопи прийшли на віче з зелізними друкми, а день перед вічем умовляли ся, хто з них має взяти з собою зелізні штаби, а хто в хвилі вибуху має впасти до склепів і забрати все, що може служити за оружжя... А що віче відбуло ся зовсім спокійно, то до тої звістки додається, що на щастє віче відбуло ся досить спокійно, але по селах хлопи абирають ся і отверто радять про різанє Ляхів і Жидів. В Бучачи хлопи напали на двір магната Потоцкого (на правду був се демонстраційний похід, якому служба отворила брами палати, при чім не нарушено навіть стебелинки), про що вателеґрафовано аж до віденського півофіціального Fremdenblatt-y, читаного в двірських кругах; тепер уже урядує там слідчий судія. — І т. д. і т. д.

І множать ся ті вісті, сплітають ся одна з другою, розходять ся в що-раз фантастичнійших верзіях по цілім краю, кольпортують ся братніми духами російських чорносотенців і їх покротелів між масами, чи не вдасть ся спровокувати їх, вертають ся в ще страшнійших красках ще раз до редакцій, в кінці зливають ся в один голос тривоги і „Надвірнянщина в огні! Гуцули на сам

Йордан збирають ся вирізати Ляхів і Жидів!“ Вибрано найдальший від Львова кут і очевидно велике сьвято, як у 1904 р. Косів і день сьв. Юрія... День перед „різнею“, 18 січня, пише кореспондент „Słowa polskiego“ з Волосова (виписуємо маркантніші уступи): „Агітатори устроюють численні віча, а по кождім з них ненависть до Поляків і Жидів росте, летять погрози, що кажуть сподівати ся явного вибуху... На вічу в Перерові один із Січових бесідників почав поясняти присутним, що ціль зборів придумати способи вирізання Поляків і Жидів... На вічу в Надвірній, яке відбуло ся 14 с. м., різня також була темою нарад. Коли хтось із присутних завважив, що є телеграф, при помочи якого можна прикликати військо, вийт із Зеленої радив, аби в хвилі вибуху поперетинати телеграфічні дроти, повивертати стовпи, і військо не прийде... По повіті ходять вісти, що-раз трівожнійші. Оповідують, що Русини мають роздане оружє. Кількох зголосило ся до шлюсаря Клеменса в Надвірній з жаданєм, аби їм стрільби і револьвери понаправляв. Шлюсар по відході Русинів мав віддати те оружє до староства... Про різню Поляків і Жидів говорять Русини що-раз частіше й голоснійше... В останніх днях ройішла ся поголоска, що різня зачнеть ся завтра, в день „Йордану“. Між Жидами й Поляками переполох. Багато родин виїхало на той день до Станіславава. Може в хвилі, коли дістанете сю кореспонденцію, буде вже лляти ся кров невинних“...

Таку кореспонденцію подало „Słowo polskie“ в ч. 32 з 20 січня с. р., отже день по заповідженій різні, помістивши під неку власну телеграму в Надвірні: „До вечера (8 год.) панував спокій. Багато жидівських родин виїхало нині. В тій хвилі прибула зі Станіславава компанія 24 полку піхоти під проводом капітана“.

Та кореспонденція і та телеграма, поміщені одна під другою, се така ілюстрація тої провокаторської безсоромности, з якою братні душі протекторів російських чорних сотень узяли ся до діла, що виключений усякий сумнів що до провокаторського характеру і пляновости тої контрагітації против виборчої реформи. По закону ті, що ширять неправдиві вісти, які можуть викликати несуюнокій і тривогу серед людности, повинні бути висліджені і потягнені до судової відповідальности. І нехай би так розширено яку революційну відозву, зараз наложено би передовсім арешт на всіх тих, кого тільки підозрівають про подібні переконаня, наложено би арешт на всіх тих, у кого знайдуть таку відозву, перерито би все,

аби, хоч-би з-під землі витягнути винного і співвинних, — що було би так, а не инакше, на се маємо безліч примірів із історії переслідування революційної пронаганди в цілім світі, від демократичних республік аж до самодержавного царату, не поминаючи очевидно й нашої монархічно-конституційної держави, — але тут хоч провокатор подає місце свого побуту, надає телеграми, в провокації помагає йому преса, ані йому, ані редакції і волос із голови не впаде. Що найбільше появить ся офіційальна заява, що — як заявив надвірнянський ц. к. староста послови дру Олесницькому — „не знати, хто таку поголоску пустив і ширить“. Зрештою не ходить мені про покаранє винного ані про накладуванє властей до переслідувань, — я дуже добре знаю, що хоч-би весь український нарід домагав ся покараня і хоч би ціла Галичина знала, хто винен, провокаторови і волос із голови не впаде, як не стало ся нічого й газетам, що ширять провокаторські кореспонденції, — тільки про виказанє, якою двоякою мірою мірять власти деякі прояви публичного житя.

На той провокаторський голос тривоги посол др. Олесницький виїхав до Надвірни, аби сконстатованєм фактичного стану річий здемаскувати ту провокаторську гру. І справді сконстатував (див. його статя п. н. „Революція в Надвірнянщині“ в 7 ч. „Діла“ в 23 січня с. р.), що в цілім тім алярмі стільки правди, що хтось такі поголоски в повіті і пресі ширить, але хто, не знати. Одначе все таки в цілій Надвірнянщині заборонено публичні віча, спроваджено військом, пущено на людність терор із гори.

Зрештою в однім провокатор зі „Słowa polskiego“ не помилив ся: кров невинних людей справді полляла ся, тільки не кров „Ляхів і Жидів“, і не пролита українськими „гайдамаками“, але кров українських селян, пролита ц. і к. військом, яке на голову спокійної людности накликали всепольсько-шляхотські провокатори. На 21 січня с. р. були заповіджені публичні збори в Тарнавиці лісній (надвірнянський повіт), а що людність про загальну заборону зборів не знала, то в означений день зібрало ся кілька тисячів народу, так що устроєно довірочні збори, яких ніяка власть не має права закавати. Тимчасом до села прибула жандармерія і військо і без ніякої основаної на законі причини почали розганяти людей, а що кількатисячна товпа не може в один мент розійти ся, хіба-б жандармське „розійти ся“ мало таку чудотворну силу, щоб люди западали ся під землю або мракою розпливали ся

в повітрі, — то військо па наказ офіцера пустило в хід холодне оруже. Ранено п'ятох селян, одного з них, вїйта, навіть дуже тяжко, причім деяких з заду, значить, вони не ставили опору, тільки на наказ справді розходили ся і були ранені в погонї. Не вже-ж кровавий привид виборів 1897 р. і тїнь Стасюка ступили знов на нашу землю?

Зрештою заборонюєть ся збори не лише в Надвірнянщинї, але скрізь в українській части Галичини, і як нема закутини, де-б український нарід не рушив ся до манїфестацій за виборчою реформою, так нема також закутинки, де власти не заборопювали би зборів. Заборонюють безпідставно, з видуманих причин, обходячи, ломаючи і зносячи і так аж занадто вузький закон про „свободу зборів“. З яким просто цинїчним почутєм всемогучости в повіті видають ся ті заборони, ілюструє як не можна лїпше аргументація загальної заборони зборів ц. к. старостою в Городенці (цитую з усіми стилїстичними, язиковими і правописними помилками): „Понеже три вічі, котрі відбули ся в посьлїдних часах в тутешнім повіті в справі реформи виборчої дали достаточну спосїбнїст до появленя ціли тої реформи і обявленя свого мнїя, уважаю дальше скликуванє вічїв за противне інтересам публичним.“

В кінці й президїя вишого краевого суду у Львові, одержавши від намїсника донесенє, що на тлї агїтації за виборчою реформою трапляють ся противзаконні поступки, про які політична власть доносить судовій, — видала до начальників повітових судів східної Галичини обїжник, в яким взиває донести собі протягом 8 днів про всі судові справи того характеру, доносити собі протягом 24 годин про кожде дальше донесенє, полагоджувати як найшвидше всі такі справи і знов подавати докладну реляцію про вислїд, визначувати довільно судїїв, аби лише справи як найшвидше полагоджували ся, в кінці за виконанє всіх тих припоручень робить судових начальників особисто відповідальними.

Сей обїжник, виданий наслїдком відповідного донесеня з боку намїсника, отже політичної адміністрації, стане нам іще більше зрозумїлий, коли звижимо, що майже всі начальники повітових судів Поляки, дуже часто горячі, активні пропагатори всепольської ідеї, і що карні донесени посиплють ся, очевидно, на найдїяльнїйших людей, яких, значить, треба як найскорше „взїять нїзь обращенїя“...

В науках про новочасну державу все ще удержуєть ся пересуд, що судівництво, се незалежна інституція, — пересуд, бо вся історія переслідувань народніх рухів судами у всіх новочасних державах виказує як раз противне, повну залежність судів від політичної адміністрації. Може обіжник ц. к. президії висшого краевого суду у Львові причинить ся хоч по части до повалення сього пересуду...

В цілій тій контрагітації против виборчої реформи треба піднести ще один момент, а саме, що провокатори полохають хлопською різнею панів і Жидів. Як звісно, власне в українських політичних кругах піднесено в звязку з виборчою реформою квестію національної автономії Жидів. Отже аби посіяти в жидівській людности недовіре до людности української, кинути Жидів в обійми шляхти, яка тільки одна може їх захистити перед українським гайдамацтвом і серед того хаосу відсунути, вбити квестію жидівської національної автономії, так нелюбої Полякам, бо вона грозить утратою мільона braci Polaków moźeszowego wuznania, — на сей пущено леґенду про різню Жидів.

В звязку з виборчою реформою виринула у нас знов на денний порядок справа зорґанізованя духовенства і очевидно народу, о скільки се духовенству завдяки його впливам на нарід удасть ся, в окрему політичну, розумієть ся, клерикальну партію. Та справа виринає у нас підчас кожного масового руху, що згадаю лише невдачну пробу пок. кардинала Сембратовича перед виборами 1897. А тепер взяли ся знов до неї, тільки дуже обережно й політично, всі три „князі руської церкви“, видаючи (з датою: Перемишль, дня 11 січня 1906) спільне посланіє¹⁾, через яке червоною ниткою проходить зазив до солідарности духовенства в політичних справах, доказуванє потреби тої солідарности зі становища науки Христа і підчеркуванє, що така солідарність може обявляти ся найліпше в організації. Як уже

¹⁾ Цитувати-му по тексту в «Руслані», чч. 6 і 7 з с. р. Характеристична річ, що «Діло» про се посланіє зовсім мовчить, мабуть тому, що коли би згадало, то мусіло би виступити против пляну заложеня української клерикальної партії, бо-ж по його думці національно-демократична партія повинна обняти весь український нарід у Галичині, а знов виступити против «князів руської церкви» не сьміє. Тільки — дурно ховає струсь голову в пісок...

згадаю, єпископат робить се дуже обережно. Найперше зазначає, що „питання чисто політичної патури для віри і моральності об'ятні“ (чи не тому церков підпирала й оправдувала всяку політичну й соціяльну систему, від невільництва старинних віків аж до сучасного російського самодержавія?); потім, неначе забувши що-йно поставлену тезу, заявляє, що „святеникови вільно мати політичні пересвідчення, о скільки ті пересвідчення в нічім не суть в суперечности з наукою Христа“, — і аж тепер доходить до сути справи, що „солідарність духовенства в горожанськім житю так конечна, що прямо уважаємо за свій архиерейський обовязок її від вас, брата, домагати ся“. Супротив такої категоричної заяви можна тільки конвенціональними фразами вважати такі запевненя, як: „ніякої політики вам не накидаємо“, „лишаємо вам всім і кождому з окрема повну свободу сповняти свої горожанські обовязки і мати пересвідчення, погляди і суди, які хто схоче“ і т. и. А обережність полягає власне в тім, що єпископат тільки домагаєть ся солідарности, тільки піддає думку політичної організації, не наказуючи, в якій формі та солідарність має проявити ся в житю: „звертаємо ся до Вас з заохотою і просьбою як брата до братей, не приходимо розказувати, а заохочувати, не змушувати, а переконувати. На разі навіть не піддаємо Вам ніякої гадки, як нашим мпїем така святенича солідарність повинна бути в житє впроваджена, а така організація переведена. Се все Вам лишаємо“.

Тепер перейдемо до аргументації:

„Через правительство порушена справа зміни виборчої ординації, (яка) скорше або пізпїше віроятно увійде в житє, може впровадити наш парід в нову епоху розвою і принести правдивий, тревалий хосен, але могла би принести і велику шкоду. Хосен припесе лише під тим условієм, що в нічім не буде нарушений Божий закон і віра, ті основи і підстави всякого ладу і добробиту. До того однак потреба, щоби ми, святеники, котрих урядом єсть стояти на сторожи віри і Божого закона, задержали в руках той вплив на публичні справи, який нам належить ся, зглядно той вплив на ново набули“.

„Наслїдком браку солідарности з нашої сторони муїло би і при пайлучших обставинах бути страчене впливу нашого на публичне житє, з чого самого вже виросло би небезпечєнство, що народні справи могли би розвивати ся не після Божої, не після Христової мисли, а тоді навіть то, що видавало би ся пайлїпшим

поступом народного життя, було би певно кроком до заглади.

„В нинішніх обставинах і в справі виборчої реформи, о котрій бесіда, небезпеченство ще більше у нас для того, що поміж нашими людьми на жаль знаходять ся такі, котрих вплив рішучо уважаємо всі за шкідливий і прямо небезпечний, а до таких мусимо зачислити не лиш тих, котрі би безсоромно і публично намовляли людей до злочинів, до підпалювання, мордовання і рабунків, але і тих, що не здають собі справи, або не хотять розуміти, як конечними, як основними елементами в народнім житю і поступі суть віра і моральність, і тих хотяй може нечисленних, що піддавши ся під провід інтернаціональних, а для Церкви ворожих організацій, з всякою усильністю працюють над відобранем нашому народови католицької віри і моральности і сьвідомо або несьвідомо ведуть народ до заглади.

„Они всі раді би вирвати пам з рук всякий вплив на народ, раді би собі присвоїти навіть тероризмом провід в справах публичних, а наша несолідарність улєкшає їх роботу. Не потреба доказувати, яким всенародним нещастем була би перевага таких людей при розширеню виборчого права. А можна би обавляти ся такої переваги, паколи духовенство не буде мати впливу на нарід і на загальні справи. І в інших краях монархії соціялісти, приписуючи собі, хотяй ложно, порушенє виборчої реформи, могли би набути переважного впливу, а то і на наші відносини сильно відбилоб ся і булоб скріпленєм всіх ворожих для Церкви елементів.

„Сама вже лучність в бажаню загального і безпосередного виборчого права, хотяй випадкова, соціялістів з нами Русинами єсть для нашого народа небезпечною, бо того, чого ми бажаємо для добра пароду, они надужили би на розширенє свого шкідливого впливу, своїх ложних, противних Церкві і вірі засад і на безсовісні агітації.

„Сї обави не перешкодили нам зробити все можливе, щоби нашому дорогому народови заповнити при наміреній реформі як найбільші користи.

„Рішучо однак мусимо взяти ся до усильної і солідарної праці, щоби не дати собі при сій нагоді вирвати впливу на нарід і так повести його, щоб реформа виборча принесла йому хосен, а не шкоду, щоби не віддалила його від Церкви і від Христа.

„Мусимо боронити наш нарід і перед політичною кривдою і несправедливістю, і стеречи його, щоби не мав в серці

політичної партійної ненависти до противника“.

„Солідарно мусимо за але, за неморальне уважати роздуване пристрасти, задрости зглядом поєдаючих, гніву, захланности на чуже добро. Грожене і валтами, тероризоване, дурене людей обітницями не до здійснення, накидуване силою свого способу поступованя, мусимо уважати за неморальні і нехристиянські средства, котрих не лиш не вільно нам самим уживати, але на котрі не вільно нам і мовчати. Коли би приміром несовісні агітатори обіцували річи неможливі, противні справедливости і любови ближнього, кождий сьвященик буде уважати за правдивий обовязок перед таким обманьством нерестеречи людей. Коли би пр. на яких небудь зборах чи вічу, хоч один голос дав ся чути похваляючий злочин, н. пр. підпаленє — морд — кождий сьвященик мусить уважати за сьвятий обовязок таке виступленє нап'ятувати публично яко противне Божому законуви; мовчанє було би занадто виразним похваленєм злочину, було би проте тяжким гріхом“.

Наведені уступи достаточо характеризують погляди і стремління „князів руської церкви“. Зробити все можливе, щоб не допустити до впливу на нарід „соціалістів“ (зверну увагу на статю дра Франка п. н. „Соціяльна акція, соціяльне питанє і соціалізм“, ЛНВ 1904, кв. X., стор. 1—23 наукового відділу, в якій показано, яке неясне і певірне понятє на соціалізм має митрополит ґр. Шептицький, найстарший в єпископаті). Що-ж, бороти ся за впливи на нарід вільно і нехай собі організуєть ся клерикальна партія для боротьби за ті впливи з иньшими партіями, від сього наш нарід нічого не стратить, бо не може бути страти, хіба користь від того, що люди замість перешкаджати один другому в одній партії, вияснивши собі впрінципи своєї діяльности, розійдуть ся в ріжні партії. Тоді побачимо, і яке наше духовенство без сьвітських елементів, і які наші сьвітські елементи без духовенства, що одні і другі в силі зробити для народу і т. д., і що найважійше, одні і другі, борючи ся за вплив на нарід, фактично мусять щось для нього робити. Тільки зверну її організаторам увагу, що нарід матиме право вважати її частиною клерикальної інтернаціоналки, яка все і всюди виступає против розширення народніх свобод, і що наслідком того наше духовенство відповідатиме перед народом не тільки за свої гріхи супротив нього, а також за гріхи тої клери-

кальної інтернаціоналки, а се утруднить ту боротьбу за вплив на нарід.

Та коли вільно бороти ся за вплив на нарід і завзивати духовенство до організації для тої боротьби, то не вільно підсувати рухови українського народу за виборчу реформу таких способів, як „грожене гвалтами“, „тероризоване“, „дурене людей обітницями не до здійснення“, „нідпал“, „морд“, „рабунок“, одним словом усього того, що підкреслено нами в наведених висше уступах посланія. Вправді в посланію зроблено се дуже зручно: як би хтось, мовляв, підбурював на вічах до підпалу, морду, рабунку, то священник повинен виступити против такої агітації. Але на яких фактичних даних єпископат опирає такі свої здогади? Хиба на тих, що митрополит греко-католицької церкви в Галичині, до якої належить український нарід, заки став митрополитом, перед тим був польським графом і тепер, коли український нарід зірвав ся до боротьби против політичного панованя польських маґнатів, польський маґнат на митрополичім столі почув себе солідарним із тими польськими маґнатами, що підсувають рухови українського народу за виборчою реформою як ціль „поділ панських ґрунтів на комуністичній основі“, аби на його голову навести военний стан і здавивши теперішній рух, уратувати свою позицію. Хиба на спільности національних і політичних інтересів (економічні і соціальні інтереси єпископів і без того не мають нічого спільного з інтересами малоземельних хлонів та безземельних пролетаріїв) ґр. Шептицького і польської шляхти, повторяю, можуть бути оперті ті інсітуації, кинені на наш теперішній народній рух, бо сам рух, як і загалом характер партій, що ведуть його, не дав до того найменшої підстави. Ту політику польського маґната в масці „князя руської церкви“ треба раз докладно зрозуміти, тим більше, що вся польська преса, якії залежить на здавленю нашого теперішнього руху і на вратованю позиції польської шляхти в краю й державі, використала те посланіє єпископату на потверджене роблених нею нашому рухови закидів незаконности, гайдамацтва, комунізму і т. д. І так „Czas“ (ч. 18) в статі п. н. „Rusini a reforma wyborcza“ пише: „Galicya wschodnia ogarniętą została przez niebywałą agitacyę. Charakter jej oddają słowa biskupów w całej szczerości, ale i w całej grozie“ — і т. д.; те саме стрічаємо і в иньших газетах, тільки українська преса ховає мов струсь го-

дову в піску.

В посланію єпископату знаходить ся також фраза : „Сї обави не перешкодили нам зробити все можливе, щоби нашому дорогому народови запевнити при наміреній реформі як найбільші користи“. Пишучи сю фразу, єпископат мабуť мав на думці депутацію до цісаря й до міністрів з 22 січня с. р., хоч і як дивно виглядає ся самохвальба *pro futuro*, бо про иньші заходи єпископату в справі виборчої реформи публично нічого не звісно.

„Депутація до цісаря — запевнює „Діло“ (ч. 9 з 25 січня с. р.) — мала чисто парламентарний склад і характер. До неї мали належати: 1) два члени палати панів: митрополит гр. Шептицький і єпископ Чехович (третій Русин член палати панів Федорович хорій), 2) два послы парламентарні: голова Руського Клубу Романчук і др. Король, 3) два члени сойму; єпископ др. Хомишин і голова Руського клубу соймового др. Олесницький. Однакож др. Олесницький поїхав у Надвірнящину, отже його заступив др. Король, який є враз послом соймовим і заступником голови Руського клубу соймового“. Іменем депутації промовив до цісаря гр. Шептицький, який зазначив на вступі, що „руський народ, котрий завдяки найвисшій ласкавости вашого цісарського і апостольського величества дістав стільки добродійств і все з непохитною вірністю і привязанєм відданий був усьвяченій особі вашого цісарського і королівського величества, привик у всіх важних хвилях свого національного житя звертати ся з вірою до батьківської прихильности наймилостивішого цісаря і пана“; а що „такою дуже важною річю є заповіджена правительством виборча реформа“, то „у стіп вашого престола складаємо найпокірнійшу просьбу, щоби Галичина, а передовсім щоби східна Галичина і руський народ що-до непосредности виборів були трактовані однаково з иньшими краями, як також щоби одержали число мандатів відповідне величині краю і числу населеня“. З цісарської відповіді занотуємо запевненє, що „виборча реформа узгляднить також ваш варід, як пристало (*gebührend*)“, сконстатованє, що „до щасливого довершеня діла треба передовсім безусловно витревати на законній дорозі“, зазив: „ужийте свого впливу, щоби не приходило до роздражуючих маніфестацій та обявів безпідставного недовіря“, і в кінці особистий погляд: „здаєть ся мені, що у вашім власнім інтересі треба бажати мирних і на довірю опертих відносин до народу, котрий разом з вами заселяє моє улюблене королівство Га-

лячину“¹⁾.

Відповідь цісаря безпечвійше лишити па боці, згадаю лише, що обі воюючі сторони в Галичині кують собі з неї оруже. „Діло“ (статя „Цісар до Русинів“ в 9 ч.) заявляє, що „воля Монарха, виявлена ясно і рішучо, є все обовязуючою для кожного правительства („Діло“, видно, еманципуєть ся поволи з пересуду, ширеного особливо демократами в науках про новочасну державу, що для правительства в конституційних державах є все обовязуючою воля народу), і коли Монарх запевнив, що руський нарід одержить достойну і належну йому репрезентацію, то се є категоричний імператив, якого правительству бар. Гавча за ніяку ціну, хоч-би і за голоси „Кола польського“, переступити не вільно“. А знов всепольсько-шляхотські газети підкреслюють, що сам цісар завізвав український нарід не переступати закона, значить, були резони до такого вазиву, а що до виборчої реформи, то й вони не відмовляють українському народови того, що йому слушно належить ся, тільки виступають против неслухних апетитів українських „проводирів“. Вся ріжниця йде від слова „gebührend“, яке кожда сторона інтерпретує по своїому: що українським політикам видаєть ся „gebührend“, те всепольсько-шляхотські політики називають неслухними апетитами, zagrożенєм їх інтересів національних, економічних, суспільних, навіть політичних, нищенєм їх цивілізаційного дорібку, — а що знов їм видаєть ся „gebührend“ для українського народу, те український нарід уважає закріпощенєм себе у всепольсько-шляхотське ярмо, засудженєм на вічну меншість на своїй землі, затверженєм історичних державно-польських претенсій до східної Галичини. Чия інтерпретація має більше реальну підставу, се тому, хто вміє як слід оцінити ролю австрійського правительства в польсько-українських відносинах у Галичині, не буде важко осудити.

За те значіне промови гр. Шентицького стане яснійше, коли додати до неї деякі уваги. Отже у просьбі депутації за слабо було зазначено, що ходить як-раз про те, аби український нарід одержав число мандатів відповідне величині своєї теріторії і числу людности; щоб Галичину як цілість не покривджено при розділі мандатів, про се вже постарають ся ті, що все ще мають надію львину часть мандатів Галичини.

¹⁾ Цитаги з »Діла« 1906, ч. 8.

задержати собі і таким чином мати домінуючий вплив на державні справи і eo ipso забезпечити собі пановане в Галичині, отже побивати ся за число мандатів із Галичини в загалі не було великої потреби.

Та найголовніша річ знати докладно, „по пунктам“, ті добродійства, яких, — як запевняє гр. Шептицький, — „стільки дістав український нарід завдяки найвисшій ласкавости цісарського й апостольського величества“. Але що-ж, речник депутації тих добродійств „по пунктам“ не вичислив, бо промова була б виїшла за довга, і се накладає на коментатора промови гр. Шептицького обов'язок подати кілька „пунктів“ від себе, аби допомогти читачеві зорієнтувати ся в ситуації. Отже зачинаючи очевидно від початків панованя Його Цісарського і Королівського Апостольського Величества: 1) внесенє панщини з індемнізацією і сервітувотою справою, чим економічна руїна українського селянства була з гори порішена; 2) виборча ординація до парламента і до сойму, якої добродійства для українського народу ілюструє кожочасний склад парламента і сойму; 3) санкція закона про галицьке шкільництво, якого добродійства для українського народу ілюструє закидуваний нам з польського боку анальфабетизм, низький рівень культури, польсько-українські відносини на полі шкільництва, пять українських гімназій за 30 літ істнованя згаданого закона (ухваленого в соймі 1866 і санкціонованого 1867 р.) і т. д.; 4) приняте масової депутації по соймових виборах 1895 р.

Зрештою автори місячного огляду годі писати „Історію галицьких Українців за панованя Франца Йосифа I“ і мій далеко неповний реєстр добродійств нехай хіба доповнить сама депутація, се-ж тільки скріпило би в народі ту „віру до батьківської прихильности найяснішого пана“, про яку навіть не потребував запевнювати Монарха речник депутації, бо вона доказана безліч разів самим народом, який в усім своїм горю видить тільки один поратунок: Відень і Найяснішого Тата, тільки вони заступили до Нього дорогу і не можна до Нього доступити й розповісти, як тяжко над нами збиткують ся... Так, цісарська легенда ще й нині сильно держить ся між нашим мужицтвом, так сильно, що справді не знати, чи хоч-би отся депутація була актом народньої віри в ту легенду, чи може бажанєм зробити конкуренцію польським маґнатам. Коли вірний перший здогад, то стверджуєть ся теза, що найгірших учеників із усіх педагогів має historia —

magistra vitae, а коли другий, то — не видержиш конкуренці, ти мужицьке плем'я, зі своїми „князями церкви“ против польських князів-магнатів...

А мабуть власне парвенітською охотою пописати ся хоч „князями церкви“, коли інших нема, треба пояснити склад депутації, бо той „чисто парламентарний склад і характер“ її дуже сумнівний, бодай зі становища демократичних принципів, які парламентарний характер признають тільки інституціям, зложеним із членів вибраних свобідною волею народу, а такі інституції, як палата панів або вірлісти в соймі, вважають феодальними пережитками. Який-же се „парламентарний склад і характер“ депутації, в якій три члени завдячують свій „парламентарний характер“ власне тим феодальним пережиткам, противним демократичному принципови, а тільки два члени мають справді парламентарний характер у демократичнім розуміню?! Адже ще не так дуже давно, бо під час осінньої сесії галицького сойму, те саме „Діло“ проводило принципіальну ріжницю між українськими членами сойму, вибраними народом, і єпископами-вірлістами...

По авдієнції у цісаря українська депутація, доповнена головою „Народного Комітету“ адвокатом дром Костем Левицьким, редактором „Діла“ дром Євгеном Левицьким, професорами львівського університета дром Дністрянським і дром Колесою та директором „Дністра“ адвокатом дром Федаком, була у президента міністрів внутрішніх справ, де дістала запевненя такого змісту, що й від цісаря. І... нехай Поляки говорять, що хочать, а все таки ми швидким кроком здоганяємо їх у їх культурнім поході: доси робили високу політику, ставали послами й міністрами тільки польські професори університету, а тепер починають іти тим самим шляхом також професори українські. Правда, на тім шляху зробили вони лише ще перші кроки, але є надія, що дійдуть щасливо бодай до найближшої ціли, до посольських мандатів. Що-ж, „равноправіє, такъ равноправіє, чортъ побери“!..

Народній рух за виборчою реформою обгорнув не лише східну, але й західну Галичину, де обхопив не лише сільську, як у нас, але й міську людність, яка в західній Галичині *in puncto* демократизму стоїть куди висше від опанованих всеполяками міст східної Галичини. По селах агітують головно людовці і декуди соціяльні демократи, по містах скликають збори польські демократичні послы, як адвокат др. Грек, Петельниц, Роттер і и.: на тих збо-

рах виступають також соціально демократи, найбільше посол Дашинський. Рух той, очевидно, не дізнає з боку властей такої опіки, як аналогічний рух у східній Галичині.

На зборах бесідники доторкають ся також польсько-українського питання. Пр. кореспондент „Діла“ (ч. 2 з с. р.) доносить, що на зборах у Ржешові посол Грек „признав рішучо, що Русинам дієть ся при теперішній виборчій системі велика кривда і що в парламенті повинни вони мати що найменше три рази стільки послів, як тепер“, а знов посол Дашинський заявив, що „сподівати ся належить побільшеня числа мандатів в Галичині до 90, з чого Русинам належить ся що найменше 30“. Такі кореспонденції, писані з видимим ентузіазмом для почутя справедливости у речників польської демократії, показують, які наївні ще наші провінціяльні (тай чи тільки провінціяльні?) політики і як легко взяти їх на сантіменти. Вистане кинути фразу, що „Русинам дієть ся кривда“, і вже сердега тає і пише ентузіастичні кореспонденції, які знов столична редакція містить без належних коментаріїв. А тимчасом у політиці важні не сантіменти, тільки арифметика: нехай ті панове скажуть сухо і без сантіментів, чи признають українському народови такий процент мандатів із Галичини, який належить йому відповідно до його процентового відношеня до всеї людности Галичини, чи може беруть для обчисленя мандатів який иньший критерій, а така суха арифметична заява буде найліпшою мірою їх справедливости супротив українського народу, ліпшою, ніж ті сантіментальні x у z , під які можна підкласти яку-будь цифру.

Визначним фактом руху за виборчою реформою в західній Галичині треба вважати маніфестацію (партійний з'їзд і кількатисячпні публичні збори) людовців у Кракові 15 січня с. р., на якій польське селянство заявило ся рішучо за загальним і т. д. правом голосованя. Таку-ж заяву зложила офіційально партія людовців в окремім маніфесті (див. „Polskie Stronnictwo Ludowe w sprawie reformy wyborczej“ у 23 ч. „Kurjera lwowskiego“).

В звязку з виборчою реформою виринула в партії людовців також справа національної солідарности польської репрезентації, вибраної на підставі справедливої виборчої ординації. Доси ту солідарність репрезентувало „Коло польське“, а не признавали її тільки соціально демократи і людовці. Тепер же серед людовців виринула думка, що по переведеню виборчої реформи польські

посли будуть справді послами з волі більшости народу і тим самим вони повинні йти солідарно в національних справах, лишаючи, в інших справах кожній партії вільну руку. Висловом такої солідарности повинна бути відповідна організація, згідно реорганізація „Кола польського“. Рішене в тій справі відкладає партія людовців на пізніше, коли вже мати-мемо реформу виборчого закону. В кождім разі варта звернути увагу вже тепер, що в національних справах усі польські косли крім соціально-демократичних при відповідній виборчій реформі йти-муть солідарно і коли тільки польський стан посідання в східній Галичині і його розширене вважати польською національною справою, то український народ у боротьбі против того стану посідання мусить числити тільки на власні сили.

А що польський стан посідання на українській території дорогий навіть для найкрайніших польських демократів, на се дає деякі докази таки партія людовців. І так на згаданій маніфестації у Кракові один із ветеранів партії, Леваковський, типовий демократ повстанчої епохи, оповідав селянам у своїй промові, як то люд польський став у обороні вітчизни, коли Шведи, Москалі, Козаки, Турки та Татари кинули ся на Польщу, і „вигнав напасників — між иньшими Москалів, Козаків і Татар, які під проводом Хмельницького захотіли знищити Львів“¹⁾. Значить, Львів і загалом українська територія, за свободу якої бороли ся козаки, се польська земля, і козаки, се напасники. А в описі маніфестації („Kurjer Lwowski“, ч. 16) зараз на початку читаємо: „Pojrzał lud po sobie i zrozumiał, że jednym jest polskim ludem od Żywca po Husiatyn i dalej jeszcze i szerzej jeszcze, aż poza kordony“. Безперечно, де-б не жив польський народ, чи під Гусятином, чи під Києвом, чи хоч-би на другій півкулі, ніхто не сміє розривати його єдності з матірнім нєм, з його братами з-під Кракова, Варшави... І коли-б тільки таке значіне мала ся фраза, задокументоване національної спільности Поляків, де-б вони не жили, я перший підписав би ся під нею. Але здаєть ся мені, що те поставлене побіч себе таких відмінних етнографічних територій є висловом, а в найліпшій разі несвідомим відгуком иньшого погляду, а саме, що Гусятин така сама польська земля, як і Żywiec. До сего здогаду маю тим більше право, що „Kurjer Lwowski“, подаючи звістки

¹⁾ Цитат із „Діла“ (Ч. 4 з с. р.), яке й зазначає, що сей уступ промови Леваковського замовчали польські газети.

в Росії, звістки з Київа подає систематично в рубриці „Z ziem polskich“¹⁾. А коли Київ — польська земля, то чому не бути польською землею й Гусятини, який і справді лежить на території, підданій під управу польсько-шляхотського галицького сойму.

Історично-польських ремінісценцій не позбавлений і згаданий маніфест людовців, який так аргументує потребу загального і т. д. виборчого права для Українців: „Ten sam łańcuch krzywd i ucisku krępije lud polski, co i lud ruski, w tej części naszej wspólnej ojczyzny, która tak dla narodu polskiego, jak i dla narodu ruskiego ma być matką.“ Значить, Галичина, се „część naszej wspólnej ojczyzny“, а що Галичина була частию польської держави, значить, та польська держава, се „nasza wspólna ojczyzna“. Так рішає радикально-демократична партія польських селян, хоч український нарід все і всюди протестував против тої „спільности“ і апі разу добровільно на неї не годив ся.

І так козаки — папастники, Гусятин і Київ — польська земля, історична Польща — на віки вічні наша спільна вітчизна... Звідси вже недалеко й до всеполяків, які тільки йдуть далі і жадають, аби ми для тої „спільної вітчизни“ вирекли ся своєї власної. А Київ, — се польська земля й у всеполяків, які ділять українську територію між Польщу й Москву і з залістю заперечують існуванє якогось національного почутя, якихось національних стремлїнь на Україні, або бодай обнижують вартість прояв того почутя. На „польській землі“ („Кієвлянинъ“ скаже: на русской землѣ) не сміє бути ніякого українського руху, — се-ж ясно...

Правда, польські демократи признають нам рівноправність у тій „спільній вітчизні“, але... Зілюструю се на Жидах: колись (а в Росії ще й доси) Жиди не мали прав (або ограничені права) тому, що вони Жиди; опісля признано їм рівноправність помимо того, що вони Жиди (рівноправність без ріжниць народжости, конфесії і т. д.), але рівноправности як Жиди, т. є. національної рівноправности не добили ся вони ніде й доси, жавить у соціально-демократичній організації ні, і одинокий виїмок, се жидівські анархістичні організації. В польській державі Українці не мали прав (або обмежені права) тому, що вони Укра-

¹⁾ Для приміру вкажу ч. 22 з с. р., де в загальній рубриці »Pod rządami cara« с спеціальна рубрика »Z ziem polskich«, а в ній звістки з Київа і з Моззі.

їнци, польські демократи йдуть далі і в будучій „спільній вітчизні“ обіцяють їм рівноправність по мимо того, що вони Українці (рівноправність без різниці народности, конфесії і т. д.), — невже-ж вони не в силі зрозуміти, що Українцям треба признати рівноправність як Українцям, т. є. право жити на своїй землі по своїй волі? Двісті п'ятьдесят літ минуло, як козаки сказали Полякам: „Маєте собі свою Польщу, а наша Україна останеть ся“, — невже-ж серед польської суспільности нема ще розуміння, що тільки на такій основі можливе сусідське пожитє Польщі й України? Невже-ж Поляки належать до найгірших учеників „історії — учительки житя“?..

VIVUS.

З НАШОЇ ПОЕТИЧНОЇ НИВИ.

І. Дудар і Епопеї піснь трета Якова Зробека, пароха з Вертелки. Ціна 80 сот. Львів 1905.

„Дудар“ і „Епопея“ о. Зробека зробили ся у нас появою не скажу періодичною, а хронічною. Отсе вже третій випуск, а кінця їй не видати. У мене є два-три знайомі, що з великим зацікавленем дожидають кожного нового випуска сеї хронічної епопеї, і хвалять ся мені, що завдячують її лектурі дуже веселі хвилі. Вірю їм і навіть завидую. Та що, правдиві знавці всюди рідкі, і з сього огляду о. Зробек має багато *socios doloris* — між найтеніяльнійшими людьми.

Один із тих знайомих недавно написав мені між иншим: „Не добре робите, пі! Ніби то хочете плекати літературу, поезію, критику, але як би котра мати так плекала свою дитину, як ви оті тройко, то вже б її давно арештовано за умотивоване підозріне, що свою дитину хоче передчасно зробити ангеликом. І все такі понурі, важкі або нудні теми порушуєте, а так систематично нехтуєте все, що моглоб підняти, підбадьорити, розвеселити духа!“

Mea culpa! Діставши сей лист я зараз увяв ся читати Дудара о. Зробека і пожалував, що не прочитав перші дві часті. Та дарма жалувати, тим більше, що й отся третя часть така інтересна і багата перлами дотепу, сатири та гумору, що її прочитане може вповні заступити брак обох перших.

Книжка, хоч невеличка обємом (усього 48 стор.), дає більше, як заповідає титул — як звичайно у таких людей, що черпають із невичерпаного. Поперед усього маємо портрет автора — симпатичне обличчє, з якого одначе годі вичитати всеї глубини та ширини того, чим дивує нас книжка. Зрештою я не володію даром пок. Шараневича, який колись із портрету еп. О. Шумляпського вмів вичитати „всѣ изрядныи свойства его jako мужа, Русина и патриота“, і волю держати ся того, що по вислову иньшого нашого авторітета *in poeticis*, Д. [?]ського (див. його віршовану газету „Поезія“) „симпатично виринає пером на папері“.

Тут поперед усього „виринає“ посвята „жонатому сьвященству греко-кат. обряда“. Міг би хто подумати, що се не до річі, або остоорога нежонатим сьвященникам, аби не брали книжки до рук.

Але ні! Вступ до третьої частини „Епопеї“ о. Зробека поучає нас, що посьвята — частина його філософії, його глибокого світогляду, що жонате сьвященство — найвищий цвіт нашого церковного життя, культурний здобуток, якого нам завидує Захід — так бодай я розумію той вступ, який зрештою може допускате й інші толкованя, бо ж сказано в письмі сьвятому: „Темна вода во облацѣхъ воздушнихъ“ — а в тім судить самі:

Соборно вчащая на Руси церкво
 Твое сьвітило не померкло
 Твій приклад ясний людям так сїяє,
 Що й Рим холост в твій бік лице звертає
 Й голову смиренно клонит він свою
 Як величає Непорочную,
 З котрої правесних синів самому Богу
 Даєш на службу чесну й славу многу¹⁾.

Одпо мене троха баламутить у тім віршу, се та „непорочна“, що має „правесних синів“, а до якої в додатку залицяєть ся „Рим холост“. Ну, але чого то не буває в житю! а о. Зробекови мусимо повірити, бож він чейже знає, що пише.

Книжка починаєть ся надпрограмовим, у титулі не зазначеним твором „Житє“. Се очевидно житє самого автора, бо герой оповіданя називаєть ся Яцко, а головні дати його життя повизначувані докладно для вжитку будучого біографа. Але о. Зробек занадто великий артист, щоб мав оповідати своє житє по просту, як автобіографію; він вибирає з нього головні моменти і обливає їх усіми чарами свого генія, робить із них твори штуки. Се також буде в своїм роді епопея, коли Бог дасть авторови довести її — не скажу вже до кіпця, бо кінець, то смерть, і се вже мусить по нїм описати хтось иньшій, але бодай до передостатнього розділу. Тут маємо на разі лиш три розділи, з яких кождий зазначений якимось чудом: у першім автор замерз на леду, у другім був утоплений злбною рукою в виру Стирця, а в третім — ну, про третій скажемо зараз ширше. Надто кождий із тих розділів оброблений як самостійна новеля. Особливо інтересний перший розділ „Совганка“; важна тут одначе не совганка, а розмова нашого автора з обра-

¹⁾ Правопись і інтерпункцію лишаю тут і скрізь далі таку, як в оригіналі. О. Зробек має тут очевидно також якісь свої вироблені принципи незгідні з загально прийнятими.

зами. Беть, бачите, польська приказка: „Pewnego razu przemówił zjad do obrazu, a obraz do niego ani razu“. О. Зробек прикладом із власного життя доказує неправдивість сеї тези, і оповідає нам, як то він 8-літнім хлопцем розмовляв на самоті з образами. Ось початок сеї памятної сцени:

— Ісусе, чи спасеш мене — спитав Яцко — коли почув що зачинає ему бути самотно.

— Спасу дав ся чути голос в грудех Яцка, тільки мусиш мені дитинко... Що дальше Спаситель ему говорив в серци и души его він не міг розуміти.

— Я буду чемний — сказав Яцко, — буду в літі телята пасти и корову пожену на стерню і т. д. (ст. 4).

На жаль автор не сповнив своєї обіцянки, отже й питане, чи Ісус має обовязок ~~звержати~~ зержати йому своєї, лишаєть ся отвертим.

Та найважнійше і з артистичного і з автобіографічного боку третє оповіданє „Чудотворний образ св. Огца Николая в Соколівці“. З артистичного тому, що про те, що заповідає титул, у оповіданю крім одної принагідної згадки зовсім нема мови, а з автобіографічного і zarazом з національного погляду ось чому. Описано там річний испит у сільській школі в Соколівці, місці вродження нашого автора. На тім испиті наш автор, чи то герой оновідання, Яцко, перший раз перед ширшою публікою виявив свої незвичайні здібности, так що нарешті о. декан із Заболотовець сказав до місцевого пароха о. Іоана Туркевича: „Пішлит его о. парох до школи, своих дітей не маєте и може Соколівка буде руским Вифлєємом“ (ст. 12). Се факт незвичайної ваги. В Вифлєємі, як відомо, народив ся жидівський месія, і тут маємо засвідчене пророцтво о. декана — на жаль, не названого — що Соколівка, місце вродження о. Зробека, може бути руским Вифлєємом. Чи се пророцтво зовсім автентичне і чи його сповнене має якусь гарантію, се поки що невідоме, та важно тут те, що о. Зробек виростав і жиє доси під його вражінєм, а суб'єктивно для нього воно має таку саму вагу, як і слова намальованого на дощці Ісуса: „Спасу, тільки мусиш мені дитинко“.

Те що в титулі називаєть ся „Дудар“, у текстї книжки називаєть ся вже „Сонети і думи“. Розумієть ся, се нікому не шкодить, а додає книжці ріжнородности і богацтва — титулів.

Із сонетів вайцікавійший — та що говорить, кождий із них найцікавійший у своїм роді. Ось візьміть curriculum vitae тєстя

авторового, о. Івана (чи як зве його залюбки автор „Юанна“) Топольницького пароха в Соколівці коло Бродів:

Син руского сьвященника в ярмі
Боровсясь в школі молодий з бідою,
Добившись місця помагавсь сестрі
З шістьох сестер найбільше сиротою.

Як стали сестри немічні дорослими
Помічним бувсь учительству и клиру,
Зв'язавсь з державної думи послами,
Щоб народну вскріпити долю й силу.

Бог одначе, „народних сил правитель всевідучій“, не допустив до сього і взяв його до себе в Закопанім, тому пять літ, „нім же Андрей з Шептицких засів престіл“. Про того ж о. Іоанна оповідає автор далі (а все сонетами) пару не дуже гарних анекдот. Одна така, що коли раз до нього прийшов „нуждар“ і жалував ся, що його сусід насилає на нього чари, то сей духовний замість пояснити йому, що ніяких чарів нема, а причина бідности лежить зовсім деінде, збув його такими словами:

Трохиме бідний,
Великій Бог и воля Ёго така,
Великій Спас, Христос, син божий рідний!
Лиш добрих діл брак в тебе простака.

Тому иди під крест Христа вперед
Пізнай раз правди силу, Бога в небі,
Плід добрих діл солодшій чім є мед,
Загойт рани й біль душі в потребі.

Друга анекдота ще більше пахне сатирою. Бачите, було таке, що на сам великдень, поки сьвященник правив у церкві, хтось із села зайшов до його дому і викрав усе чисто сьвячене.

Прійшовши домів став пастир й сплів руками,
Таке не снилось му давно й ночами,
Щоб жила в сьвітї потвар ще така,

Такій безбожник, грішний чоловік,
Щоб му в Великдень пасху виволік.

Розуміть ся, що сей добрий пастир не йшов під хрест і не пробував у тій тяжкій пригоді „пізнати правди силу, Бога в небі“, але, як ляпідарно додає автор, „Й за жандармами він післав дяка“ і жандарми по довгім шуканю віднайшли попівське сьвячене, „ще

й штуку полотна“ в коморі вйтового зятя. Сьому оповіданю о. Зробек присвятив аж три сонети; дуже жаль, що пропустив іще четвертий, де висловив би неминучі з сеї нагоди рефлексії: яка ж то була моральна повага, який вплив того сьвященника в семі, коли його чільні парафіяни робили собі з ним такі жарти! Розумієть ся, се вже добра воля о. Зробека, чи він висловив такі рефлексії, чи ні, досить, що з його оповіданя вони насувають ся самі собою і се доказує сатиричну мету автора. Зрештою він і в иньших місцях не щадить бича сатири на того бідного о. Юанна, прим. коли в „Епопеї части третій“ описує водосьвятіє в полі, доконаше тимже о. Юаном з ось якими обрядами:

Всвятивши воду нею хліб в колосою
Сягнув духовний по своїм волосою
И заклинав вітри, гради и громи
Велів им йти на дебри и хорони
На недоступні праліси и води,
Щоб божим людям не робили шкоди
Ні в збіжу ані в пожиточній паші
Як се бувало — мовлят люди наші.
По сім Данило під крестом отвір
Зробив, до него паперовий твір
Вложив, в котрім Євангелист Матей
И оглашених свіжий був Єлей,
Заткав осиковим кілком сьвященим
Прикрив з розсаднику вінцем зеленим
На знак, що жити будут в сьвіті люде
Доки Пречиста их покровом буде.

Не сумніваю ся, що для фольклористів усе те буде дуже цікаве, але як пояснити ролю сьвященника в цілій тій грубо „забобонній“ акції, коли не сатиричним наміром автора — показати, які то темні та забобонні були в нас сьвященники ще перед п'ятьма роками, значить, на самім порозі ХХ віку! Та годі про се! О. Зробек уміє вдарити і в веселійшу струну. Ще й як! Прошу послухати:

Гальцю душко,
Любцю Мушко,
Сьміло Кралю
Тись на балю!

Цьвить як рожа
Вічноґожа
Шасна Кралю
Тись на балю!

Й з хлопцем сміло	Лоном гріти
В одно тіло	Й серцем зріти
Злий ся Кралю,	Вчи ся Кралю,
Бось на балю!	Бось на балю!

Отсе мені лірика! Справді видно, що чоловік веселий і ліберальний, без церемонії з паннами. Правда, він не замикає очий на деякі небезпеки того поступування, до якого так захоплює свою нанну Галю. Бачите, стало ся ось як:

Полюбила тай забулась	Доню! мати ю питає,
До милого пригорнулись	Що тобі там відростає?
А миленькій зьвір як мало	Не питайте мамцю любя
Не любив душі лиш сало.	Гріх віночку мого згуба.

Мама слезою замилась
Тай до доні приближилась
Стала бідна ратовати
Гріх любови закривати.

А що, хіба не реалістичний малюнок? І при тім яка простота, ясність і певність композиції! Рад би я бачити другого нашого поета, що міг би видержати конкуренцію з о. Зробеком у тім жанрі.

Та бо й не диво. О. Зробек видно добре освідомлений у таких ділах і в в них сам бачить головне жерело своєї поезії. Ось послухайте його на диво простої і геніяльної рецепти на те, як стати поетом:

Хатина на горбочку	При дорозі хатинка
В ній дівчина в віночку	У садочку дівчинка
Вступає в слюбний стан	Рве грушочку из гіля
И знаєш се роман.	И готова иділя.

Иди змалюй хатинку
Садочок и дівчинку
Забав ся грушки гнетом
И будеш вже поетом.

Думаю, що поет не без наміру велів своїй дівчині рвати грушку, а не яблуко (vide Сва в раї), хоч і не можу зглубити всього секрету, який лежить у тім містичнім „грушки гнеті“, який рекомендує наш автор молодим парубкам на те, щоб набрати ся поезії. Ну, та потішаю себе тим, що практика нераз просто і швидко розв'язує такі проблеми, яких теоретично годі розкусити. Згадайте Шіллерові слова:

Was nicht der Verstand der Verständigen sieht,
Das übet in Einfalt ein kindlich Gemüt.

На крилах сього афоризму перелетимо ще до філософічних поглядів о. Зробека. Розуміть ся, не до всіх. Хоч яка маленька його книжечка, а є в ній такі безодні та глибини, яких я не важу ся зглубляти, прим. віршу „Воскреснути хочачим“. Мені досить буде роздивити його інтересну природно-філософічну поемку (з двох сонетів) н. в. Везув. На думку о. Зробека, зовсім анальоґічну до думок інших середньовікових філософів, вибух вулькана, се

З землі пекельний йде огонь в гору.

Автор немов бачить, як лява пливе коло нього :

Иде, шумит довкола чоловіка,
Що аж земля в тих місцях западає
А в коло западів якась мазюка
Незграбні стирти ляви накладає.

Автор глибоко застাপовляєть ся над тим, яку мету може мати Бог посилаючи людям таке видовище і його дух, утомлений дошуканєм божих тайн, зупиняєть ся на думці :

А може вчиш ти нас варити страву
Та як огонь собі ужити маєм
И як робить звіврів живих облаву
На наш хосен — скажи! — бо ми не знаєм.

Адже сказав уже котрийсь великий філософ: „Знаю лиш те, що нічого не знаю“. Як би він був не сказав того, то о. Зробек був би міг сказати се з власного досьвіду і переконання.

Ну, а „Епопеї піснь трета“? Е, забажали Ви! Розжуй Вам, ще й у рот положи! Читайте самі. Річ критики не вичерпати зміст книжки, а заохотити кожного до самостійного прочитання та продумання. Сю задачу я сповнив сумлінно, а решта, то вже Ваша річ.

П. Остап Луцький. З моїх днів, поезиї. Львів, 1905.

Хоч о. Зробек певно чоловік не старий (се видно й в портрету), а пише іноді так молодю, як новонароджена дитина, то я про те не можу причислити його до поетів „нашої молодшої генерації“. Якось рука не підіймаєть ся. Такі люди не належать ні до якої генерації, хоча трапляють ся в кожній.

Інша річ із д. О. Луцьким. Він не тільки належить справді до наймолодшої генерації наших поетів (не числячи гімназистів і гімназисток), але отсею збіркою своїх віршів стає на виднім місці в їх ряді. Не лише форма його поезій викінчена і вишліфувана дуже гарно, не лише мова, акцентоване додержані вірнійше, ніж прим. у Б. Лепкого, у якого часто попадають ся польонізми, або у В. Пачовського. О. Луцький вирізняєть ся від сих своїх найближших сусідів на нашім молодім Парнасі також сильнійше виробленою індивідуальністю і енергією волі. У нього, розумієть ся, попадають ся також ті приливи безпредметової меланхолії та тужливого квіетизму, що декому так подобають ся в ліриці Б. Лепкого і певно додають йому поетичної принади, — але О. Луцький видно чуває, що йому вони не зовсім до лиця. Його натура збудована з твердшого матеріялу, силкуєть ся отрясти ся з нездорових впливів сеї — я назвав би її так — краківської манери, і в отсій збірочці інтересно слідити, як у зіткненю з рідним ґрунтом, з гуцульськими горами, з природою і людністю східної Галичини голос автора дужшає, воля міцніє, тон робить ся мужнійший і бадьорійший. Досить переглянути зміст книжечки, щоб переконатися про се. Ось на початку (стор. 5—18) „фраґменти“ присвячені тов. Я. Танчаковському, писані в Кракові 1904 р. Се ціла симфонія тихої меланхолії, захованих у серці жалощів і здержуваних зітхань. Не знаємо їх причини, але їх настрої замітно обдає нас, налягає на душу. Зараз перші строфи майстерно вводять нас у ту атмосферу, мов експозовиція маленької драми:

Студентська хата, вечір, — смерк, —

А в небі ясні зорі...

На сповідь споминів, думок

Зійшли ся душі хорі.

Маляр бездомний і поет,

Студентка при роялі —

У мовчанці важкій сидять

Без докорів і жалів.

Як бачимо, окружене зовсім не пролетарське, значить і драма, що розграєть ся між тими трьома молодими людьми, не має своєю темою ніякої боротьби за матеріяльне добро ані за класові інтереси. Навіть навпаки, тим людям тяжить їх матеріяльне оточення; їх перетопчені натури не зносять різкості і грубости

земних вражинь. Їх задовольняє хіба музика, з якою їх душі
пливуть

В той другий, вимріяний сьвіт
без сліз, судьби проклонів —
де лиш нескінчена краса
і музика півтонів.

Спеціально у автора музика викликає розчуленє, бажанє
сили і доброти :

Нехай колиш.ї сні приснять ся
сильні, палкі, хоробрі !
На хвилечку хоч будьмо щирі,
Хоч хвилю будьмо добрі !

Під впливом того бажаня він сповідаєть ся зі своїх молодечих
туг і розчаровань, із того, що він „все самітно жив на сьвітї, без
сонця, без любови“, із того, що „хоч нераз ридав і плакав, то
сліз ніхто не видїв“, із того, що він нарештї „остав без віри“, що
його душа

В кінци у пропасть бруду впала,
Як ярмарочна кукла...
Остання цьвітка в пїй зівяла,
Остання струна пукла.

Кінчить ся поезія тим, що автор і студентка при роаялі роз-
плакали ся.

Розумієть ся, те молоде горе і гірке і солодке, а особливо
тим добре, що швидко минає. Мало котрий поет не проходить його,
та горе тому, хто в нїм застрягне і закисне довше, ніж на се по-
зволяють його літа. В другій ґрупці віршів д. Луцького, що має
титул Спомини, бачимо радісний факт виеманципуваня поета з тої
безпредметової краківської меланхолїї. Досить було йому вернути
на рідний ґрунт, побачити тут весну, щоб із його грудий полились
иньші тони :

Так тут гарно на тім сьвітї божім,
так чарівно, так любо, чудесно...
Ах, здаєть ся, всі надземні чари
розлили ся в тобі, весно, весно !

А видиш ! А там у Кракові пхинькав :

Гармонїї, краса — се мрії,
всьо сном було, фантомом !

Тепер наш поет зовсім не тої співає:

Нехай шаленим шумом філь заграє океан —
і най в чоло моє забє скажений гураган —
я не подам ся! Йде вже час весняної обнови,
відділить чистее зерно від зайвої полови.
А поки що най сьвіт цілий лютує і скрегоче!
Я тобі, сьвіте, кождий жаль відважно кину в очи!

Гарно! Тільки не жаль кидати сьвітови в очи, бо що йому з нашого жалю? Йому треба кидати в очи виплоди нашої енергії, нашої свободної, непідкупної думки. *Sempre avanti*, молодий поете! А при тій енергії він потрафить бути ніжним. Послухайте його любовну пісеньку:

Моя єдина, гарна, люба
дівчинонька кохана,
як та ягідочка прекрасна,
чарівна і румяна,
Цілими днинами щебече
і кляскає руками...
Цілує ся — то знова просить:
„Пустіть мене до мамі!“
Весела, добра і свавільна —
сьмість ся безконечно.
Кождїський погляд її мовить:
„Ми любимось — сердечно!“
Хоч третій розпочала рочок,
все просить ся „на руці“ —
Моя кохана, люба, добра!
Зове мене „пан Юці“...

Хто має в своїй душі стільки ніжности для дітей, у того певно не вистигло серце і для висших почувань.

А на кінці книжочки додано переклад незпосно претенсіональної, псевдо-модерністичної поемки „Веймута“ польського поета Леопольда Стаффа. Сей поет, що певно ніколи не окаже ласки ані співчуття послугачеві, що чистить йому чоботи, ані кухарці, що варить йому їсти, розпливаєть ся в тій вірші на 18 сторінках друку над горем старої сосни, вмовляючи в неї те горе як у Жида хобу і доводячи потім своє власне чутливе серденько аж до сліз.

фе, пане Луцький! І не сором Вам віддавати своє перо на услуги такому нікчемному декадентови! Нехай він Вас перекладає, може легше буде його передразненням нервам!

III. М. Ө. Глушкевичъ. Мелодіи. Стихотворенія.
Львовъ 1903.

А отсю сирітку — не вже таки ніхто не пригріє та не пригорне? Третій рік минає, як автор зложив її мов зазулине яйце в маґазині Ставропигійської книгарні, тай ані слуху ані духу про неї. То ще батько! І нічоґісінько не дав їй па шлях життя крім гарного паперу! Деж ті живі відгуки, що вона повинна була збудити серед живих сопартійників автора? Деж той огонь, яким вона повинна була заґріти їх?

Ми в тім невинні. Наша хата з краю. Автор виеманципувався від нас, відрік ся нас, відчужив ся цілком і ми не обовязані бути резонансом його слави ані його ідей. Але його сопартійники мабуть обовязані до чогось, тим більше, що самі вони признають. Глушкевичу не аби який талант. Щож вони зробили, аби спопуляризувати його серед суспільности, вяснити його значіне? Не тямлю нічого крім кількох шабльонових фраз похвали в „Галичанинѣ“. Чи може вони чекають, поки Росія з її Фруґами, Фофановими, Бальмонтами та леґіоном иньших поетів і віршарів добровільно прийде і поклонить ся галицько-руському собрату? Еге, щасливої дороги! Підождете хиба ще довше, як др. Вергун. Цікаво, що всі ті нові віртуози віршоробства і вітряки, які перемелюють чужі ідеї та чужі моди, знайдуть такого в віршах д. Глушкевича, чого б вони вже десять раз краще і дотеппійше не перемололи! Та ми все таки заглянемо в книжочку Глушкевичевих віршів. Хоч книжочка сама — зазулине яйце в наших гнізді, алеж автор будь що будь нашого поля ягода, виплід нашої вбоґої ниви. Що правда, читаючи його вірші і не знаючи його ніхто б сього не догадав ся. Автор основно, фундаментально виеманципувався від усього, що надавало б його фізіономії якийсь партикулярний вигляд. Виеманципувався від рідної мови, від рідного ґрунту, якого в його віршах не нагадує анічоґісінько, від усяких партійних чи національних контроверсій, що порушують у нас суспільну думку, від усяких „проклятих питань“, сумнівів, протестів та проблемів, що турбують душу сучасного чоловіка, від усяких пріципів, ідеалів, світоглядів, що творять неначе хребетний стовп сучасної

людської інтелігенції. Все те він поскидав зі своєї душі мов зайву одержу, і лишила ся тільки зовсім абстрактна, безтільна гола душа, чи властиво дві такі душі, абстрактний він і абстрактна вона. Між ними бездротовим телеграфом ідуть усе одні й ті самі депеші: прийди! і прощай! мені тужно — мені жаль! я терплю, ти терпиш! я бажаю, ти не хочеш і т. д. І кожда така депеша обовязково на тлі так само абстрактного крайобразу: північ, хмарц, схід сонця в пурпурах, захід, ріка без берегів і т. д. Там, у тих безмежних пустих просторах гуляє та бідна душа і їй удають ся дуже граціозні підскоки та полети — розуміть ся, „nach berühmten Mustern“, прим. отсей:

Невинныя, несмѣлыя,
прекрасныя мечты,
какъ духовъ крылья бѣлыя,
какъ бѣлыя цвѣты,
онѣ лишь разъ намъ снятся.

На жаль, автор не все заставляє свою голу душу гуляти в тих сферах, де не обовязують ніякі земні приличности і ніяка логіка фактів. Пару разів із за рожевого туману чи паравану мигає перед нашіми очима далеко не рожева дійсність.

Твоя душа — изгнанница небесъ,
ея паденію безсильно сострадаю,
но плодъ случайной похоти тѣлесъ,
твое изнѣженное тѣло презираю.

Бачите, до чого веде надмірний спірітуалізм! Звісно, і се не новість, так говорили всі аскети, що вважали найвисшою заслугою не бороти ся з зіпсутем сьвіта, але плакати над ним у пустинях. Але наш автор зовсім не аскет. Читайте дальші його признання про те погорджене дівоче тіло:

На немъ не разъ, законъ и честь губя,
прелюбодѣйный взглядъ безстыдно спотыкался,
его пагимъ соблазномъ мозгъ мой раздражался,
и имъ гордясь ты пала, плоть любя.
Твоя любовь въ потемки моего разсудка
роняла тихо смертоносный ядъ,
твоя любовь была безжалостная шутка,
голодной страсти гнусный маскарадъ.
Твоихъ восторговъ подкупающіе взрывы
мой умъ растлили, выжгли кровь изъ жилъ...

Ось як доходить ся до оспівуваня абстрактних жалощів, абстрактних бажань, абстрактних поривів і розчаровань. Розумієть ся, коли конкретні органи і сили душі знищені та знесилені, то пе лишаєть ся нічого, як гуляти і забавляти ся in abstracto.

Як сказано, д. Глушкевич із своїми „Мелодіями“ чужий для нас вовсім, і мовою і духом. Не вважаючи на його вервіфікаторський талант і на безсумнівне артистичне почутє ми не почувасмо при читаню його „стихотвореній“ ані зворушеня, ані жалю, ані сердитости, яку иноді викликають далеко менше талановиті вірші д. Вергуна. Від віршів д. Глушкевича віє холодом. Чуємо повну їх безґрунтовість і штучність. Жаль талановитого чоловіка, що зайшов на такі бездорожа і дійшов, коли вірити його словам, до повної безнадійности. Бо як толкувати собі отсї його слова, сказані надто не в одиничнім, а в множиім числі, отже в імени ще чиймось :

Не выплыть намъ изъ злого круга
измѣны, лжи и искушеній —
намъ нужно до гроба лгать.

Дуже жаль і навіть дуже погано, бож на нашу думку люди брешуть із власної волі (на скілько можна говорити про її свободу), а не з божого ані з чийого иньшого присуду — але коли таке переконанє і така постанова автора, то на се нема ради

СВОЯ СВОЇХ НЕ ПОЗНАША.

Хоча „Славянській Вѣкъ“, який, видаючи ся піби то для щиреня дружніх, культурних зносин між Славянами, вперто негував істнованє одної з найбільших славянських народностей, українсько-руської, під рубрику „нашої преси“ зовсім не підходить, то все таки сей — земля йому пером! — орган особою свого редактора, Галичанина дра Дм. Вергуна звязаний з нашим ґрунтом і в тою нечистою атмосферою, що виплоджує такі появи і на жаль доси не перестала грати видної ролі в нашім національнім житю. Оттим то ми й подаємо під сею рубрикою слідующий лист дра Дм. Вергуна про порушену у нас справу упадку його часописи, лист написаний ним по особистих объясненях з редакторами Л. Н. Вістника:

Въ редакцію журналу „Літературно-Науковий Вістник“ во Львовѣ. Въ одноімъ изъ лѣтнихъ выпусківъ „Літ.-Наукового Вістника“ за 1905 г. помѣщена замѣтка о прекращеніи „Славянскаго Вѣка“, въ которой подвергались сомнѣнію причины прекращенія, указанія редакторомъ издателемъ этого журналу въ NN 91—92 (заключавшіяся въ преслѣдованіи „Сл. Вѣка“ со стороны російской цензуры въ 1904 г. и запрещеніи его в Венгріи, Хорватіи и Славоніи), а высказывалось подозрѣніе, что „Слав. Вѣкъ“ прекратился вслѣдствіе приостановленія пособій со стороны російскаго правительства илиже Московскаго вспомогательнаго Славянскаго Общества съ его предсѣдателемъ Черенъ Спиридовичемъ во главѣ.

Замѣтка эта попала засимъ на страницы черновецкой газету „Буковина“ (на основаніи выдержки изъ которой, не состоя читателемъ Літературно-Наукового Вістника, я и сужу), и польскаго журналу въ Краковѣ „Słowiański Świat“.

Миѣ не оставалось ничего другого, какъ либо привлечь журналъ къ суду за клевету, либо культурнымъ образомъ убѣдить редакторівъ его въ томъ, что они невольни допустили въ своемъ журналѣ клевету на меня. Наученный опытомъ въ своемъ процесѣ съ редакторами „Діла“ и „Руслана“ въ 1903., что и судебнымъ порядкомъ правда не всегда восторжествуетъ, я предпочелъ второй путь и воспользовался краткимъ пребываніемъ во Львовѣ, чтобы

зайти во редакцію Літературно-Наукового Вістника и показати відповідальному редактору его г. Гнатьоку возвращенные миѣ съ російської почты 1. замараные, вытерганые, обкромсаные російської цензурою отдѣльные номера „Славянскаго Вѣка“, 2. таможенную досмотровую роспись Волочической Таможни, обложившей „Славянскій Вѣкъ“ пошлюной въ 2 копѣйки за выпускъ, и наконецъ, 3. бандероль съ запретительнымъ штемпелемъ ввоза Славянскаго Вѣка въ Россію.

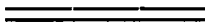
Доказавъ редакціи „Літературно-Наукового Вістника“ (при осмотрѣ кромѣ г. В. Гнатьока присутствовали г. Ив. Франко и г. Томашевскій) я просилъ ихъ засвидѣтельствовать (съ чѣмъ они и согласились) въ ближайшемъ выпускѣ ихъ журпала то, что они собственными глазами видѣли, чтобы было снято съ меня подозрѣніе, что прекращеніе Слав. Вѣка вызвано другими причинами, а не запрещеніемъ журнала въ Россіи, которое на ряду съ запрещеніемъ въ земляхъ корони св. Стефана еще въ 1903 г. подорвало почву подъ его дальшимъ появленіемъ въ Вѣнѣ.

Примите увѣреніе въ моему почтенію. Дмитрій Вергунъ б. редакторъ-издатель „Славянскаго Вѣка“ въ Вѣнѣ.

Вѣна, 30 декабря 1905.

Дуже жаль — і дуже характерно! — що др. Вергун, редактор „всеславянського“ орґана, по його власному признанню „не состоитъ читателемъ“ ЛНВ, і не потрудився заглянути хоч би до той книжки, яка доторкала ся його особисто. Опираючи ся на ріжних „видержках“ та „передержках“ дуже легко заплутати ся в сѣть непорозумінь, із яких не виведе чоловіка навіть судово розправа. Як би др. Вергун хоч на хвилию зволив був „стостояти читателемъ“ хоч би лише серпневої книжки ЛНВ, наукової части стор. 202—203, то був би переконав ся, що вправ жертвою непорозуміня і що реченя, яке він підсуває нам у своїм листі, у нас зовсім не було. Поперед усього у нас зовсім не сказано, що Слав. Вѣкъ перестав виходити наслідком „приостановленія пособій со стороны російскаго правительства“, тай у загалі в цілій тій нотатці про правительство не було ніякісінької згадки. Коли др. Вергун уважає думку, будім то він побирав від рос. правительства якісь субвенції, клеветою, і розвиває перед нами перспективу судового процесу за ту клевету, то міг ошадити собі труду, бо ся клевета вповні лишаєть ся при нім і ми в ній не причасні. Др. Вергун справді показував нам н-ри Слав. Вѣка почорнені цензу-

рою, показував бандеролі з заборонами і т. д. Але се для нас це була повість, бож у згаданій нашій нотатці в серпневій книжці ЛНВ була вже згадка, що др. Вергун власне тими заборонами мотивує упадок свого орґана. Др. Вергун дуже делікатно обходить головний сук, що міг завадити йому в нашій нотатці. Там було сказано: Череп Спиридович як председатель „Слав. благотвор. Об-ва“ в Москві виплачував підмоги „Слав. Вѣкови“, який опісля розсилав ся поміж членів товариства. Се називало ся, що „Слав. Вѣкъ“ має передплатників у Росії. Колиж Череп Спиридович пропав, пропали й передплатники“ (стор. 203). Як бачите, тут зовсім не сказано ані що др. Вергун брав гроші приватно від Череп Спиридовича, ані навіть не сказано, що брав субвенцію з каси Слав. благотв. общ. На зверх виходило все шито-крито: Др. Вергун брав гроші як передплату і вислав за се пумери „Слав. Вѣка“. Так ішло пару літ, поки щось там не попсувало ся — не з боку дра Вергуна, але з боку Слав. благотв. Об-ва. Др. В-н не пробує навіть пояснити нам, за що властиво російська цензура видирала йому з номерів портрети Флоринського, за що замазувала уступи в статях, які преспокійно моглиб бути друковані в „Московскихъ Вѣдомостяхъ“, за що обкладала номери цлом і т. д. Тут певно було якесь дивоглядне *qui pro quo*, своя своїхъ не познаша, — але чи се хоч крихітку змінє відносини дра Вергуна до Череп Спиридовича і його московських протекторів? Др. Вергун розмовляв з нами про свої досьвіди з російською цензурою дуже розжалобленим тоном, з нами, що мали з тою цензурою далеко тяжші перепалки. Розуміємо його жаль: за моє жито ще мене бито. Але може др. Вергун хоч тепер догадаєть ся, що його спекуляція — виїхати на обскурних елементах російської суспільности, підлещуючи ся її найобскурнійшим інстинктам, була невірна і що на тій дорозі крім принагідних „подаяній“ здобуваєть ся напевно гіркі розчарованя, унижепя та людська погорду.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, виходять у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Рік XIV. Р. 1905. Кн. VI. Т. LXVIII. Зміст: 1. Др. Іван Франко, Святий Климент у Корсуні, причинки до історії староруської легенди. XII. Память про свв. Климента в зах. Європі. Додатки (конець). Ст. 281—310. — У попередніх розділах сеї широкої праці подав др. Іван Франко генезу й історію еволюції т. зв. Климентової легенди на Сході, тепер в останнім XII розділі забажав вмальювати хоч побіжний образ її на заході Європи (на острові Пескієрі, в Італії, Сардинії, Франції і Скандинавії. Розвідка важна й интересна з культурно-історичного погляду. — 2. Зенон Кузеля, Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности. Розвій мотивів звязаних з його іменем (далі буде). Ст. 55—82. — У попередніх розділах аналізував автор сербо-хорватські пісні про угорського короля Матвія Корвіна; тут робить те саме зі словінськими. Подавши в VI розд. загальну характеристику й історичний підклад аналізованих пісень, переходить у VII розд. до подрібного розбору словінських балад про Матвія, а спеціально балади: „Матвій освободжує свою жінку з турецької неволі“. — 3. Михайло Тершаковець, Короледворська рукопись у перекладі Маркіяна Шашкевича (текст із поясненнями й замітками автора). Ст. 1—43. — Заходом дра І. Святицького дістав автор у свої руки оригінальний переклад Маркіяна Шашкевича Короледворської рукописи, що переховував ся до тепер у родиннім архіві Срезневських у Петербурзі й оголосив його тепер зі своїми замітками в „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка“. Сам переклад як на свій час (30-ті роки XIX ст.) вповні вдатний. „Лиш жаль превеликий, каже автор, що перевід не побачив божого світла в тім часі, коли повстав. Хто зна, яку ролю міг він відіграти в тих перших часах слабій ще літературної продукції“. — 4. Miscellanea. а) Варіант, байка Хмельницького под. Ів. Крип'якевич; б) Володимир Лесевич — Іван Рудченко (некрольоґічні замітки), в) Аристарх Крижановський (некрольоґ), написав М. Грушевський. Ст. 1—9. — Наукова Хроніка: Огляд часописей за р. 1904. Ст. 1—40. — Тут обговорено т. зв. Українця в 55-тих російських, польських, німецьких і малярських журналів за р. 1904. — 6. Бібліографія. Ст. 1—42, — де подано рецензії й справозданя з 25-тих праць (російських, польських, німецьких і французьких), що безпосередно чи посередно відносять ся до України й можуть чим будь бути интересні для українського історика, етноґрафа, історика літератури, фільольоґа й ин.

Микола Стороженко. Нарис історії західно-європейських

літератур до кінця XVIII в. Накладом укр.-руської Видавничої Спільки.

Отсе книжка, якої потреба давно відчувала ся у нас, книжка популярна в пайкрасшім значіню сього слова, бо може служити приємною і навчаючою лектурою навіть для невчених, що не володіють ніякими чужими мовами і не знають чужих літератур крім того, що є в перекладах, а заразом може служити підручником для тих, що чи то в гімназії, чи в університеті раді би познайомити ся з чужими літературами і знайти вказівки для дальших, спеціальних студій. Отся книжка, се переклад із російського не друкованого, але літографованого видання, з деякими моїми доповненнями. Її автор, професор московського університету, був з роду Українцем і власне сими днями умер. Книжка складаєть ся з двох частин: розвідки про середні віки і розвідки про епоху Відродження аж до кінця XVIII в. Головна увага звернена на чільні західно-європейські літератури, особливо на французьку; иньші літератури трактують ся більш епізодично. Автор зупиняєть ся зрештою лише на чільних появах, на верхах літературної творчости, подаючи їх характеристики і освітлюючи ними духові течії даних епох. Великою його заслугою треба вважати те, що він усюди концентрує свій виклад довкола тих головних фігур і моментів, ніде не силкуєть ся імпонувати масою імен і цитатів, а за те змагає до ясного та прозорого угрупованя матеріалу. Має се деякі свої хиби, веде за собою важні пропуски, але лишає в голові початкуючого читача ясні і плястичні образи, які потім можуть доповняти ся дальшою лектурою або спеціальними студіями. Можемо сміло рекомендувати сю книжку нашій громаді. Вона має бути початком цілої серії таких же популярних оглядів, що повинні зложити ся на образ історії всесвітньої літератури на нашій мові. *І. Фр.*

Михайло Драгоманів. Козаки. (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч. 121). Львів, 1906. Накладом укр.-руської Видавничої Спільки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 50, 16⁰. Ціна 30 сот. — Праця М. Драгоманова, видана в отсій книжечці, була надрукована ще 1887 р., але по німецьки, в загальній енциклопедії Ерша і Грубера. Звідти й перекладено її тепер для наших читачів. Вона складаєть ся зі вступу і з двох частин. У вступі пояснено походжене та значіне слова „козак“; у першій частині оновіджено історію українських козаків від найдавніших часів (XV ст.) до знищення Січі та до втягнення українських козаків до загально-державної російської організації (ст. 5—36); у другій частині подана історія великоруських козаків (ст. 36—46). На закінчене подано стан козачьких військ із 1880 р. та історичну літературу про козаків. Праця написана дуже звязко, як звичайно пишуть ся енциклопедійні статі, але дає дуже ядерний образ розвою козаччини так, що кождий може її прочитати з інтересом. Погляди автора для широкого круга читачів неважливо навіть становища питань у сучасній науці вістануть ся все інтересними.

П. Куліш. Листи з хутора. (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч. 122). Львів, 1906. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 86, 16°. Ціна 50 сот. Зміст: 1) Лист I. Про городи й села. Ст. 1—6. — 2) Лист II. Про городи й села. Ст. 17—26. — 3) Лист III. Чого стоїть Шевченко як поет народній. Ст. 27—40. — 4) Лист IV. Про злодія в селі Гаківниці. Ст. 41—65. — 5) Лист V. Хто такий хуторянин? Ст. 66—78. — 6) Додаток: Сіра кобила. Ст. 79—85. — Кулішеві „Листи з хутора“ написані давно, але у нас не видавані ще разом. А тимчасом вони мали й будуть мати літературно-історичну вартість, супроти чого їх видане показувало ся конечною потребою. Перші два листи, приміром, про городи й села, мають ті самі ідеї, які пізнійше виродили ся в цілий напрям знаний у Росії під іменем „толстовщини“. Правда, у Толстого вийшли ті ідеї в иньшій трохи одежі, більше поглиблені, сильнійше уаргументовані, але се й не дивниця, бо талант Л. Толстого далеко більший, а надто иньший. Та заслуга Куліша в тім, що він перший і швидше порушив ті ідеї, а се важне супроти того, що ріжні „знавці“ нашої літератури зі славянофільських таборів вічно дорікають, немов то в нашій літературі крім солодково-сангигиентального хлопського напрямку не було й нема иньших... Третій лист про Шевченка визначає ся горячим чутєм і дуже гарною оцінкою поетового талану. Він був також першим голосом про поета в українській критиці. Четвертий і пятий лист, се оповіданя, що мають бути неначе ілюстраціями до ідей, висловлених у перших двох листах. Особливо гарне оповіданє „Про злодія в селі Гаківниці“, яке правдою малюнка і прѣстотою хапає кожного читача за серце. Додане в кінці оповіданє „Сіра кобила“, се легенький, невинний жарт, в яким трудно доглянути ся обиди нації, яку находять у нїм деякі критики. Подібних народніх оповідань у нашій фольклорі гук, але нікому не прийде на думку робити з тої причини докори самому народови. В.

Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське житє. (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч. 123). Львів, 1906. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 100, 16°. Ціна 60 сот. — Ф. Сірко — се псевдонім одного визначного ученого, а його праця написана в правді вже давно (як раз 30 літ минає їй сього року), але не стратила на актуальности, а головно незаступлена доси иньшою подібною працею. Вона була навіть друквана, але в такім незвіснім у нас виданю (жєневська „Громада“, кн. 4), що для наших читачів буде новиною. Правда, нині не зі всіми гадками автора можна би згодити ся (він уважає приміром Шевченка соціал-демократом, хоч зрештою під сим терміном розуміло ся перед 30 роками не зовсім те саме, що нині) і він сам переглянувши свою працю нині, змінив би в ній багато, та всеж таки вона має свою вартість, чого доказом хоч би те, що пок. М. Драгоманів не тільки вважав по-

трібним поробити до неї свої замітки, які й передруковані в сій книжечці, але з її причини написав цілу працю про Шевченка, яку незабаром видасть також Видавнича Спілка. В останніх часах розійшла ся у нас велика маса видань творів Шевченка. Хто-ж любить не тільки їх читати, але й думати над прочитаним, та критично розбирати його, для того ся книжечка буде дуже хосенна, бо привчить його, як і на що саме належить звертати найбільшу увагу при читаню Шевченка. В.

Тисяча й одна ніч. Арабські казки. II. Переклав Михайло Лозинський. (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч. 124—126). Львів, 1906. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 250, 16°. Ціна 1·40 кор. Зміст: 1) Історія кравця і горбатого. Ст. 1—133. — 2) Алї Нур ед-Дін і Еліс ель-Джеліс. Ст. 133—200. 3) Ганем, божевільний невільник любови. Ст. 200—250. — Отсей томик обіймає три оповідання розділені на двадцять ночей (ніч 25—44). Але звичаєм східних оповідачів повтягано в сї оповідання цілий ряд менших: у перше оповідає втягнено аж одинацять дрібних, у третє два. Оповідання визначають ся звістним багатством фантазії, цікавим викладом і прекрасно малюють східне житє. В.

Книжки надіслані до редакції:

Chronik der ukrainischen Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg Heft IV. N. 20. September-December, 1904. Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 24, 8°. Ціна 30 сот.

Chronik der ukrainischen Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. Heft I. N. 21. Bericht für das Jahr 1904. Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 52, 8°. Ціна 1 кор.

И. С. Нечуй-Левицький. Повисьти й оповідання. Томъ II. Третє видання. Київъ, 1905. Ст. 562, 8°. Ціна 1·50 руб. (В сїм томі надруковані повісти: а) Старосьвіцькі батюшки та матушки. б) Бурлачка).

И. Нечуй-Левицький. Повисьти й оповідання. Томъ IV. Друге видання. Къивъ, 1906. Ст. 370, 8°. Ціна 1·50 руб. (В сїм томі надруковані повісти: а) Над Чорним морем. б) Київські прохачі).

Болеслав Прус, Фараон. Повість в трех томах. Переклав з польського О. Пашук. (Бібліотека найзнаменитших новістей. Т. LXX—LXXII). Накладом редакції „Діла“. Львів. Т. I. 1904. 8°, ст. 276; т. II. 1905. 8°, ст. 339; т. III. 1905. 8°, ст. 279.

Господарські роботи протягом цілого року. Написав практик. (Передрук з „Економіста“). У Львові, 1905. Ст. 24, мал. 8°. Ціна 20 сот.

Подрібний розклад вступних вправ до читання і писання. Написав **Николай Спинул**, ц. к. інспектор українських народних шкіл. Вашківці н. Ч., 1906. (Відбитка в „Проміня“). Ст. 16, 16°. Ціна 10 сот.

З під ракети, думка і коломийка на фортепян, уложила **М. Фицалович**. (Торбан, ч. 8). Львів, 1906. Ст. 6, 4°. Ціна 1 кор.

Весняні ночі. Пісні на один голос в супроводі фортепяна уложив **Я. Ярославенко**. 1. Дика рожа (Торбан, ч. 9). Львів, 1906. Ст. 4, 4°. Ціна 70 сот.

ШЕРШЕНЬ

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНИЙ ТИЖНЕВНИК
на громадські і політичні теми, на взірць стол. сатиричних журналів.

Виходить що п'ятниці. Досі вийшли чч. 1—9.

Ціна з пересилкою: на рік 4 карб. на пів року 2 карб. 30 коп., на 3 міс. 1 карб. 20 коп. Окреме число 10 коп. За кордон 6 карб.

Предплата приймаєть ся: в Київі книгарня „Кіевской Старини“, Безаківська 14, і в книгарні Іванова и Ко, Фундуклеєвська, № 2.

Адреса редакції: Андреевський спуск, 15, кв. 17. — Ціна за оголошення 3 р. за стрічку петіта, 150 р. за стовпець.

Редактор-видавець **В. ЛОЗИНСЬКИЙ**.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

отворило в лютім 1905 р.

КНИГАРНЮ

===== У ЛЬВОВІ =====

== ПРИ УЛИЦИ ТЕАТРАЛЬНІЙ, Ч. 1, ==

ЯКА МАЄ НА СКЛАДІ КРИМ

УСІХ УКРАЇНСЬКИХ КНИЖОК

ТАКОЖ ВЕЛИКИЙ ВИБІР КНИЖОК

ІЗ ЛІТЕРАТУРИ РОСИЙСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ,
НІМЕЦЬКОЇ, ФРАНЦУСЬКОЇ І ИНЬШИХ.

ЧЕРЕЗ НЕЇ МОЖНА ЗАМОВЛЯТИ

КНИЖКИ І ЧАСОПИСИ

В УСІХ ЕВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА

ЩОДЕННА ПОЛІТИЧНА,
ЕКОНОМІЧНА І ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА

виходить у Києві від 1 січня 1906 р.

Ціна на рік 4 карб., на пів року 2 карб., на 3 місяці 1 карб.,
на 1 місяць 50 коп. з пересилкою.

За кордон на рік 9 карб., на пів року 4 карб. 50 коп.

„Громадська Думка“ виходить щодня, окрім понеділків та після свят.
Адреса редакції „Громадської Думки“: у Києві, ул. Михайловська ч. 10.

Видає:
ВОЛОДИМИР ЛЕОНТОВИЧ.

НОВА ГРОМАДА

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК

виходить від січня 1906 р.

Ціна з пересилкою на рік 6 карб.; за кордон 8 карб. 50 коп.
Окремо книжка коштує 75 коп.

„Нова Громада“ містить твори красного письменства (поезії, оповідання, повісти, драматичні твори), наукові й публіцистичні статі, огляди політичного і громадського життя на Україні й поза її межами і т. и. Виходить щомісяця книжками по 10 аркушів друку. Адреса редакції „Нової Громади“ — в Києві, Михайловська ул., ч. 10.

Видає:
ВОЛОДИМИР ЛЕОНТОВИЧ.

А К О Р Д И

АНТОЛЬОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ВІД СМЕРТИ ШЕВЧЕНКА ДО НАЙНОВІШИХ ЧАСІВ
під редакцією Дра ІВ. ФРАНКА, з ілюстраціями Ю. ПАНЬКЕВИЧА.

Люксове видане, по ціні 6, 7·50, 8, 8·50 і 10 кор.

Дістати можна в „Українсько-руській Видавничій Спілці“, у Львові, ул.

РІДНИЙ КРАЙ

ТИЖНЕВА

ПОЛІТИЧНА, ЕКОНОМІЧНА, ЛІТЕРАТУРНА І НАУКОВА ЧАСОПИСЬ

з додатками в тижни, про всі новини, виходить у Полтаві.

Часопись служитиме для оборони інтересів усіх трудящих людей, для добра і волі України.

Передплата на цілий рік від 1 січня 3 рубл. з пересилкою, на пів року 1 рубл. 80 коп. з пересилкою, на 1 місяць 35 коп. з пересилкою, одно число висилаєть ся за 10 коп. (можна марками). За кордон на рік 5 рублів.

РЕДАКЦІЯ І КОНТОРА в Полтаві, ул. Котляревського книжний магазин Гр. Маркевича.

Видає ГР. МАРКЕВИЧ. Редактори: М. ДМИТРІЄВ. ГР. КОВАЛЕНКО.

ВІЛЬНА УКРАЇНА

ПОЛІТИЧНО - ЛІТЕРАТУРНО - НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК
ВИХОДИТЬ У ПЕТЕРБУРЗІ ВІД 1 СІЧНЯ 1906 РОКУ.

Передплата з пересилкою виносить:

у Росії на рік 3 карб.; на пів року 1 карб. 80 коп.; в інші держави на рік 5 карб. — Передплатні гроші належить висилати на адресу: Невський, 139, помешканнє 60, А. Я. Шабленко.

По справам редакційним звертатись: Петербург, Катерининський канал, двері 79, помешканнє 36, редакція ВІЛЬНОЇ УКРАЇНИ.

Редактор-видавець А. Я. ШАБЛЕНКО.

Редактор І. Д. ЛИЧКО.

Усі книжки і часописи, що виходять у Росії, Галичанам і Буковинцям найлійпше замовляти у

КНИГАРНІ НАУК. ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА,

ул. Театральна, ч. 1 у Львові.

ІВАН ФРАНКО.

ПОЕЗІЇ ВІКТОРА ЗАБІЛИ.

Віктор Олександрович¹⁾ Забіла належить з огляду на свою поетичну творчість до старшої, перед-Шевченківської доби в розвою нашого письменства, хоча декому й здавалося, що його поезія давняні по троха Шевченковою музою. Його літературна фізіономія, коли вірити споминам про нього М. Глінки (Записки М. Н. Глинки, Русская Старина 1870, т. II., стор. 278—279), була усталеена і сформована вже в 1838 р.; вже тоді він у тім кружку лівобережньої української шляхти, що групував ся довкола дому Гр. Ст. Тарновського та історика М. А. Маркевича, мав славу „малоросійського поета“: Глінка залюбки підкладав його вірші під свої музикальні композиції. З тогож часу походить його портрет нарисований Шевченковим товаришем, художником Штернбергом, що зберегається тепер у Імп. Публичній бібліотеці в Петербурзі.

Забілі судила ся ще в більшій мірі та сама доля, як і всім майже членам тої плеяди перед-Шевченківських наших поетів, на якої чолі стоять Макаровський та Александров і до якої належать Чужбінський, Писаревський, Метлинський та інші поети „Ластівки“ та „Южнаго Русскаго Сборника“: слава Шевченка та серйозне розумінє задач і сути українства, висунені Кирило-Методієвим братством у половині 40-вих років, притьмили їх і зневірили їх у власні сили. Перед ними відкривав ся новий сьвіт думок, пісень та змагань; вони не чули себе підготованими йти тою новою дорогою, а рівночасно зрозуміли, що йти старою дорогою, до якої звикли і на якій може зразу надіяли ся якихось успіхів, тепер нема ніякого зміслу. І вони якось так завяли на пні, закинули перо, або коли й писали дещо, то для себе, щоб дати вихід тим неясним поривам, які ворухили ся в їх душах, але з тою сумною певністю, що те, що ворухить ся в них, не зворухить нікого иншого. Власне найздібнійші і найталановитійші з тих поетів старшої генерації — а до них без сумніву належить Забіла — мусіли відчути се найсильнійше, і коли недогадливі рифмачі в роді Кореницького, Карпенків та Шишацького-Ілча ще й далі, в 50-ох роках пруть свої вірші

¹⁾ Петровъ, Очерки истории украинской литературы XIX стол., стор. 149 подає його отчество »Николаевич«, мабуть через помилку.

в друк і піддержують ілюзію, буцім то й вони працюють для українського письменства, Забіла, надрукувавши дещо зі своїх віршів у Гребінчиній „Ластівці“ 1841 р., від тоді мовчить аж до смерті (1869 р.) і лишає свою письменську спадщину без ніякої уваги, на каприз припадку, який з такими легатами звичайно поводить ся по мачошиному.

Те, що ми доси знаємо про В. Забілу, завдячуємо старанности та щасливій руці проф. Петрова, який не лише зібрав із розкиданих та принагідних згадок сучасників усе, що знаємо про життя і вдачу Забіли, але якому надто пощастило віднайти найбільший що до об'єму твір Забіли, гумористичну казку „Остап і чорт“, та віднайти (записану з чийхсь уст на Волині) пісню „Не щербечи, соловейку“, положену на музику Глінкою. Новіший історик укр. літератури, нок. Огоновський, не звернув ближшої уваги на Забілу і обмежив ся короткою згадкою про нього, що являєть ся власне зовсім недотепним повторенем деяких дат Петрова.

Тимчасом припадок, що так довго відвертав ся плечима від бідного „малоросійського поета“ 30-их років, усміхнув ся йому хоч 30 літ по його смерті. Отсе недавно одержали ми від д. Іллі Дубяньського з Борани досить грубий зшиток із титулом „Лірична поезія Віктора Олександровича Забіли“. Зшиток, на жаль, нового письма, писаний рукою того, невідомого нам ближше д. Дубяньського, переписаний, скажемо в додатку, досить невправною рукою та неуважно, з численними пропусками слів, а то й цілих рядків тексту. Про його походжене пише д. Дубяньський у своїй передмові ось що: „Вона, ся рукопись, із автографа давно вже у мене валяеть ся, думка така, що поезії Забіли давно всі видрукувані. Переписав я, скажу не брешучи, у однієї пані сусідки, котра вже давно вмерла, років мабуть іво два назад. Мені було шіснацять років, як я був у тієї пані і зобачив нікчемно згорнуті в трубку якісь предовгі папери. Я далєбі спитав:

— Що се таке?

— Е, се гарні вірші нашого борзєньського письменника В. Забіли, що жив у хуторі Савицькім.

„Мені прийшлось попросить у її. Правду сказать, не знаю, чи то була настояща рукопись Забіли, чи копія, бо теє діло було давно, як я її брав, годів із десятків назад. Алеж я їх тоді списав до чиста. Вона, та нані, давала і иншим людям списувати вірші Забіли, а де діла вона їх — невідомо й доси“.

Отсе й усе, що можемо сказати про сю нову знахідку, а тепер про її зміст. Як звісно, вся відома доси поетична спадщина В. Забіли складається з казки „Остан і чорт“, трьох ліричних поезій друканих у „Ластівці“, а власне „Голуб“ (стор. 208), Пісня („Поуз двір, де живе мида“, стор. 221) і „Повіяли вітри буйні“ (стор. 243) і з пісеньки „Не щеччи, соловейку“, яка друкувала ся в потовім тексті з нотами Глінки і була з чийогось голосу репродукована Петровим (стор. 154). Копія д. Дубяньського містить у собі всі ті твори, а надто ще 24 невідомі доси, ось у яким порядку: 1. Соловейко (варіант пісні „Не щеччи, соловейку“). 2. Голуб. 3. Вітер. 4. Човник. 5. Коханє. 6. Думка до себе. 7. До коня. 8. Сорока. 9. Осінній вітер. 10. До невірної (теж, що без титулу було в Ластівці, інс. „Повіяли вітри буйні“). 11. Три реченя по московськи. 12. Весілле. 13. Остан і чорт. 14. Споминки. 15. Оттак усе в світі. 16. Палій. 17. Туга серця. 18. Пугач. 19. До милої. 20. Думка. 21. Бодяк. 22. Сирота. 23. Вечоріє. 24. Розлука. 25. Безщасний. 26. Грицько і Маруся. 27. На той світ до батька. 28. До батька. 29. Пісня (в двох варіантах, із яких другий записаний д. Дубяньським із музикою з чийогось співу). 30. Не щеччи, соловейку (варіант вірші Соловейко ч. 1), списаний (з музикою Глінки) з нотового видання. Додам іще, що над першою поезією сеї збірки нема спеціального титулу, а стоїть тільки (може через неввагу копіста) титул „Сніви крузь слюзи“, який я вважаю загальним титулом усеї збірки.

Роздивімося, що дають нам ті вірші для пізнання життя і поетичної вдачі їх автора. З вірші „На той світ до батька“ бачимо, що батько відумер нашого поета в дитинстві, коли йому було всього рік від роду. З віршів „До коня“ та „Споминка“ бачимо, що автор провів свою молодість у військовій службі, в гусарськім полку. Житє в таких полках саме в тім часі (20-ті і 30-ті роки XIX в.) чудово змалював Л. Толстой у своїм нарисі „Два гусара“; в віршах Забіли маємо причинки до того самого малюнка, згадки про вояцькі гулянки, про забави з Циганами, про любові та кінські перегони і т. п. А потім головний, фатальний факт у його житю, факт, що став ся його трагедією і заравом жерелом усеї його поезії: вернувши на Україну поет закохав ся в якісь панночці, добив ся її взаємности, та швидко потім зазнав гіркого розчарованя: сім'я панночки, — як бачимо з вірші „Коханє“, сім'я якогось українського цанка середньої руки, — згордувала худопахолком Забілою, властите-

лем малепького хутора, в яким надто хосяйство мусіло бути досить убоге та занедбане; сам жених мусів винести зі свого полкового життя не дуже добру славу; злі язики вже тоді називали його паницею та безумним, — і панночку підмовлено відказати йому і вийти за муж за якогось богатшого пана. Се розбило відразу всі надії, зломало всю житеву енергію Забіли, зробило його духовим калікою на ціле життя. Вихований під жіночою опікою, без ширшої освіти, крім спеціально гусарської, при тім із вродженою чутливістю і м'яккістю натури в злучі з панськими житевими привичками, він раптом опинився мов на льоду, безпомічний, без мети й енергії до дальшого життя. Правда, його скромна житева драма, яка у тисячів подібних до нього минає без поважніших наслідків, мов весняна буря, збудила в його душі вроджений йому дар пісень. Роздивляючись в тих віршах, які маємо перед собою, можемо сказати, що сей його дар розбудився вповні аж по катастрофі, що постигла Забілу; з рапшого часу, коли він іще падіяв ся успішного полагодження своїх відносин до коханої дівчини, маємо, здається, лиш один вірш „До милої“, повний безмежної ніжності та закінчений висловом непохитної надії:

Ой як вірно мене любиш,
 Будем жить з тобою
 Цілий вік, моє серденько,
 Як риба з водою.

Деякі вірші можна притулити до часу, коли авторова певність що до успішного кінця його любови була вже захитана, заволікала ся хмарою меланхолії, але ще прояснювала ся надією; до таких віршів належить пісня „До соловейка“, скомпонувана Гліською (тут автор тужить до дівчини, яку ще називає „своєю“), хоча остатня строфа її в тім варіанті, що в нашій збірці стоїть на першій місці, надихана вже повною безнадійністю і буде мабуть пізнішим додатком, далі віршу „Голуб“, у якій автор, хоч опанований уже тугою, все таки силкується не піддати ся їй, надіючись іще, що оженить ся і буде мати діти, а надмірна туга моглаб підкопати його здоров'я. Вірша „Кохання“ малює нам із тонким гумором і автоіронізованим сцену розмови автора з милою — може остатню сцену, на якій урвали ся їх зносини. Автор іще немов не вірить, ще може іронізувати, ще не зміряв усеї глибини тої безодні, в яку має його віпхнути повний розрив із милою.

Сей доконуєть ся словами пани, переказаними йому кимось посто-
роннім :

„Нехай не жде, нехай не жде,
Годі сподівать ся,
Щоб як голуб з голубкою
Так поцілувать ся“. (Розлука)

Два остатні рядки, то вже авторові, але два перші очевидно передають слова пани. Не сміла сказати їх йому до очий. І тут починаєть ся з його боку важкий ряд докорів, обуреня на її невірність (До невірної), яке доходить аж до лягідарної лайки „По московськи“, а потім довгим ланцюхом тягнуть ся важкі стогнаня, наріканя та плачі, повні безнадійности, немужеські, монотонні, що роблять іноді немиле вражіє, та ані на хвилю не дозволяють забути, що перед нами не актор, який грає вивчену меланхолійну ролю, а дійсна, жива, нещаслива та безсила людина, яка в хвилях наболілого горя висловлює те горе як уміє, висловлює сама для себе, щоб не одурити, не дбаючи зовсім про те, чи комусь ті виливи та жалі подобають ся, або й ні. Ся повна безпретенціональність і прімітивність його ліричних виливів і творить головну частину їх вартости, робить їх „людським документом“, який не перестане промовляти до людей зрозумілою їм мовою ще й тоді, коли будуть забуті многі артистичнійші, блискуційші та ефектовійші, але менше сердечні писаня.

Не треба зрештою уявляти собі Віктора Забілу по тій його сердечній катастрофі відлюдком, сантиментальним трубадуром або рицарем із Тоггенбурга, що весь вік те тільки й робить, що роздумує про свою милу. Не таке було в тих часах панське жите, навіть жите такого немаючого панка, як Забіла. Ще в 1838 р., отже десь безпосередно по катастрофі, Глінка малює нам його, як чоловіка дуже товариського і веселого в товаристві. Він був частим гостем у Тарновського в Качанівці. — Этоть Забіла, — пише Глінка, — былъ необыкновенный мастеръ изображать въ лицахъ; въ особенности хорошо представлялъ слѣпцовъ. Первый скрипачъ Калиничъ однажды былъ приведенъ отъ такого представления въ столь сильный восторгъ, что воскликнулъ :

— Это, сударь мой, волшебство, совершенный антикъ!

Далі оповідає Глінка, як сам Тарновський закінчував їх товариські забави та розмови перед північю, та вони, гості, збирали ся в Глінчиній квартирі в оранжерії, особливо Маркевич,

Скоропадський, Забіла і Штернберґ. Тут ішла гра на інструментах та співи, де мішалися російські та українські пісні, Забіла знов представляв різні особи, та велися дружні розмови іноді до третьої або четвертої години по півночі. Ті сцени повторялися часто і Штернберґ удачно відрисовував їх, особливож вірно підхопив Забілу. (Петровъ, ор. сіт. 149). Очевидно Забіла не допускав нікого до таємного світа своєї душі і старався шумом та гомоном товариської забави заглушити своє горе та закрити перед собою самоту, яка ждала на нього в його домашнім куті. Се мабуть так і лишилося за ним на далі, бо значно молодший проф. А. Котляревський десь у 70-их роках оповідав Петрову, що Забіла, тоді вже покійник, „був нещасливий у своїм родиннім життю і задля того був великий недурень випити“ (Петровъ, 152).

Коли могла статися та катастрофа в життю нашого поета? Відповідь на се питанє дасть нам заравом відповідь на питанє про те, коли більше-менше почалася і як довго тягла та доба його поетичної творчости, якій завдячуємо отсі вірші. Самі вірші, бодай у копії д. Дубянського, не мають ніде ніякої дати. Отже тут вихідною точкою може нам послужити той факт, що три вірші Забіли, а власне „Голуб“, „Пісня“ і вірша без титулу, що починається словами „Повіяли вітри буйні“ (у нашій збірці вона має титул „Оттак усе в світі“) були 1841 р. надруковані в „Ластівці“ Гребінки. Коли зважити клопоти, які мав Гребінка з цензурою, поки міг провести се виданє, мусимо допустити, що ті вірші в р. 1840 були в його руках. І щож говорять нам ті вірші? Коли в „Голуба“ і в „Пісні“ не можна ще вичитати нічого рішучого, то вірша „Повіяли вітри буйні“ з усякою рішучістю показує, що катастрофа для Забіли вже була фактом минулим у часі написаня вірші; автор жалується тут, що його

Розлучили з дівчиною,
Котру я кохаю.

Сей факт мусів минути вже досить давно, горе поета уляглося уже на стілько, що він не нарікає на свою колишню милу, а лише на інших людей, яким вона мусіла улягти:

Да не вітри, люди злії
Мені се зробили:
Самі мене звели з нею,
Самі й розлучили.

Та ми можемо піти ще крок далі. Із цитованих уже споми-нів Глінки знаємо, що в р. 1838 Глінка з уст Забіли чув і положи-в на музику вірші „Не щечечи соловейку“ і „Гуде вітер вельми в полі“ (в нашій вірші вона має титул „Вітер“). Оже і ся вірша, як бачимо з її змісту, писана вже по катастрофі, надихана розпу-кою і безнадійністю. Тут вражінє факту ще сьвіже, поет не ре-флектує, не важить і не мірить свого горя, а тільки шукає най-сильніших поетичних образів і порівнань, щоб плястично висло-вити його. Значить, не помилимо ся припускаючи, що катастрофа скоїла ся з ним не дуже довго перед тим, поки його пізнав Глінка, отже в 1837 або й самім 1838 році. А коли зіставимо з сим факт надрукованя деяких віршів у Ластівці і початок вірші „Споминки“, писаної також десь незабаром по розриві, де кажесть ся:

Два вже літа скоро пройнуть,
Як я закохав ся, —

і далі в тійже вірші:

Годів два назад, не більше,
І я був моторний:
Шабля з боку, кінь гусарський,
Що як вюн. проворний, —

то можемо вивести з того такі висновки, що десь у р. 1836 За-біла виступив із військової служби, може навіть наслідком зако-ханя та порад тих людей, які раяли йому панну, — що їх зносили тягли ся мало не два роки і скінчили ся виходом панни за ин-шого за муж, і що той час 1836 до 1839 або 1840 і був добою поетичної творчости В. Забіли, якій завдячуємо отсю збірку по-евій. Чи всю збірку? Хоч із деяким ваганєм, а таки я схиляю ся до думки, що всю. Наводить мене на се ось яка обставина. По всякій правдоподібности маємо тут перед собою не приладковий збірничок віршів, зроблений якоюсь приятельською рукою з літе-ратурної спадщини поета, але композицію самого поета і то зро-блену не при кінці житя, але десь на початку 40-вих років. За сим промовляє і спільний титул віршів „Співи крізь сльози“, який у копії д. Дубяньського стоїть вправді лише над першим віршиком, хоча сей віршик у друкованих виданях має свій окремий і далеко відповідніший титул „До соловейка“ (я лишив сей титул при дру-кованім варіанті (ч. 30), а першому стихови для невеличкого відріж-нення дав титул „Соловейко“). Та головню промовляє за давністю

редакції сеї збірки те, що вона не обіймає всіх Забілиних поезій, а власне тих, що були писані в 40-их роках. Що правда, ми не знаємо, чи багато їх було, але з принагідної згадки д. Білозерського знаємо, що Забіла, мабуть під сьвіжим вражінем своєї знайомости з Шевченком десь у 1845 чи 1846 р. написав віршамн гумористичне посланіє „До Тараса“, якого в нашій збірці не маємо. Виходило би з сього, що збірка „Співи крізь сльози“ мусіла бути готова швидше. Не зовсім вірною була-б думка, що Забіла міг зложити її й пізнійше, та виключити з неї такі вірші, що не підходили під її головний титул; адже маємо тут гумористичну віршу „Остап і чорт“, яка також не підходить під сей титул; можна би виключити з під нього і одну пробу історичної поеми „Палій“; та видно, автор бажав у тій збірочці зберегти всі свої віршованя, які мав у тім часі готові. Чи всьміхнула ся йому на хвилю думка — бачити ті свої твори в друку, чи зложив сю збірку на просьбу якого приятеля або якої приятельки? — Не відомо. Такій думці про вчасне зложене Забілиної збірки не перечесть і той факт, що деякі вірші, а спеціально „Остап і чорт“ дійшли до нас у відмінних, сказати-б так, редакціях. Д. Петров не подав ніякої звістки про оригінал, із якого надрукував свій текст; правдоподібно се не був автограф Забіли; можливо зрештою, що й сам Забіла, складаючи свою збірку, вигладжував та виправляв свої вірші, які вже перед тим, у менше обробленій формі, дехто переписав собі від нього і пустив у курс.

В р. 1856 нізнійший київський професор Ол. Котляревський, пишучи в додатку до „Московскихъ Вѣдомостей“ свої „Литературныя замѣтки“ про українське письменство (вони не передруковані по смерті автора в академічному виданю його „Сочиненій“), схарактеризував поезію „талановитого“ Забіли як наслідуване Шевченка. На підставі того, що виложено висше, а також на підставі порівняня Забілиних віршів із Шевченковими, для якого тепер маємо досить багатий матеріал, можемо сказати зовсім на певно, що по крайній мірі що до отсеї збірки суд Котляревського зовсім невірний; Забілині вірші були написані ще перед виходом першого „Кобзаря“. Чи було яке наслідуване Шевченка в його пізнійших, невідомих нам віршах, сього не знаємо так само, як не знав мабуть і Котляревський. Так само не має за собою підстави думка того-ж Котляревського про вплив на Забілу поезій А. Метлицького. Коли який вплив видно в тих вір-

шах, то се хиба вплив того самого жерела, з якого черпали і Шевченко і Метлицький, вплив укр. народньої пісні, пор. прим. початок вірші „До милої“:

Поуз двір, де живе мила,
Я проїхав двічі,
Да не бачив голубоньки
Ні разу у вічи, —

і народню пісню:

Ой ішов я по вулиці двічі,
Не бачив я Марусеньки в вічи.

Зрештою поезія Забіли така проста, пештучна, декуди примітивна, його думки, образи, стилістичні звороти виявляють так мало якоїсь літературної школи, що думка — дошукувати ся тут яких літературних ремінісценцій являєть ся мені зовсім зайвою. Можна добачити декуди відгуки популярних тоді на Україні романсів, прим. Котляревського „Віють вітри, віють буйні“; декуди, прим. у гумористичних оповіданях „Остап і чорт“ та „Весілля“ можна бачити покрєвність тону і кольориту з „Вовкулакою“ (Александрова¹⁾), але тут знов виринає питанє, що було написане швидше, „Вовкулака“, чи вірші Забіли і чи знав котрий із тих авторів про другого?

Коли вже мова про порівнюванє Забіли з Шевченком, то на мою думку годі придумати щось інструктивнійшого, як порівнанє Забілиного „Палія“ — не вже з „Чернецем“, але з найстаршими історичними поемами Шевченка. Як несміло, наївно, по школярськи порушуєть ся на тім полі Забіла, як блідо рисує свою фігуру, як боязко стоїть на непевнім ґрунті традиції! Запорожці, Палій, Мазєпа, все те для нього якісь мглисті образи. Погляньте натомість на Шевченкового „Підкову“, на „Тарасову ніч!“ Скільки там життя, скільки плястики! Як виразно сей „неодукований сіряк“ бачить тих давніх людей, як живо відчуває їх тайні думки, як інтимно він зріє ся з ними, які пишні образи їх діл і появ роз-

¹⁾ Мушу тут при нагоді завважити, що думка д. Грінченка, кинена принагідно (Науковий Збірник присвячений проф. Грушевському ст. 520), що „Вовкулака“ Александрова був „недотепною ляпаниною“, видаєть ся мені не зовсім справедливою. Особливо в другій часті сеї поеми є уступи, що мають високу поетичну вартість.

точує перед нами! А не забуваймо, що Забіла належав до близьких знайомих історика Маркевича, а Шевченко — де в Бога сьвятого він учив ся тої української історії?

До кого найближше підходить Забіла складом свого таланту, мягкістю своєї вдачі таї нарешті своєю безталанною долею, так се, *mutatis mutandis*, до Степана Руданського. Можна не без підстави вважати Забілу попередником Руданського спеціально в поетичнім оброблюваню народніх казок та оповідань. Забіла, може під деяким впливом Боровиковського, а може й з власного почину, впадає від разу в ту злегка гумористичну і подекуди ліричну манеру, яку потім до правдивого віртуозівства допровадив Руданський у своїх „Сьвітових байках“ та „Співомовках“; ся манера значно ріжнить ся від того способу переповідаля народніх епічних тем, який панує у Гулака-Артемовського та Бодяньського, і маркує немов перехід від тих перших орачів до свободної та суто-ліричної музи Шевченка.

Сяк чи так, а в віршах Забіли маємо цінний причинок до історії нашого письменства в часі, коли воно без вироблених ще провідних ідей, інстинктивно і самосібно ставило перші кроки. Спасибі д. Дубяньському, що уратував від затрати сю цінну памятку. Бажалось би, щоб і інші ширі душі пошанували інші розтрушені памятки нашого духового життя давнійших часів і в тім числі щоб віднайшли ся та стали відомі загалови ще й інші доси невідомі твори Віктора Забіли.

ВІКТОР ЗАБІЛА.

СПІВИ КРІЗЬ СЛЬОЗИ.

1. Соловейко.

Сонце зійде, я журу ся,
 А заходить — плачу,
 Яку люблю дівчиноньку,
 Тієї не бачу.
 Давно й чутки вже не маю
 Про милу дівчину;
 Цілий вік свій усе плачусь
 На лиху годину.
 Не щечечи, соловейку,
 Як сонце пригріє,
 Не щечечи, малюсенький,
 І як вечоріє.
 Ти лети, співай тим людям,
 Котрі веселять ся,
 Вони піснею твоєю
 Будуть забавлять ся.
 А мені така пісня
 Душу роздирає!
 Гірше беть ся моє серце,
 Аж дух замирає.
 Пугач мені дак годить ся:
 Стогне, не співає, —
 Нехай стогне коло мене,
 Да смерть возвіщає.

2. Голуб.

Ой застогнав голуб
 У темній дуброві¹⁾,
 На голі сухенькій;
 Ой заплакав тяжко
 Гіркими сльозами
 Козак молоденький.
 Ой застогнав голуб
 У темній дуброві
 Неначе в неволі:
 Ой заплакав тяжко
 Козак молоденький
 По нещасній долі.
 Ой застогнав голуб,

Аж лунь застогнала
 У темній дуброві;
 Ой заплакав тяжко
 Козак молоденький
 Да ще й кучерявий²⁾.
 „Ой чого ж ти, голуб,
 Да так тяжко стогнеш?“
 Козак попитав ся. —
 „Того, козаченьку,
 Того кучерявий,
 Що я спарував ся.
 Да не пожив літа
 З сизою своєю —
 Яструби убили;
 І діток ми мали³⁾
 Двойко малюсеньких,
 Згодувать не вспіли.
 Погинули й дітки
 За сизою скоро⁴⁾,
 Я стогнать остав ся
 І воля не мила,
 Нема уже⁵⁾ більше,
 Ким я утішав ся⁶⁾.
 Милої⁷⁾ немає,
 Лунь зо мною стогне. —
 Се моя утіха:
 У лютому горі,
 В нещасній годині
 Стогне хоч без лиха“.
 „Чого ж ти у лісі,
 Голубчику сизий?
 Ти-б летів у поле.
 Ти тут один сидиш,
 Там би найшов стадо,
 Може б пройшов горе?“
 „Що стадо поможе
 Мені бідоласі?
 Там усе чужії!
 Одняли у мене
 Вірную⁸⁾ і рідних

¹⁾ Ласт. дубраві. ²⁾ В „Ластівці“ ся строфа пропущена, та зазначена рядом точок. ³⁾ Л. придбали. ⁴⁾ Л. милою швидко. ⁵⁾ Л. того. ⁶⁾ Л. потішав ся. ⁷⁾ Л. Сирої. ⁸⁾ Л. Голубку.

Вороги лихії.
 Коли суха вітка,
 Котра підо мною,
 Знов зазеленіє,
 Тоді сиза буде
 З рідними до мене,
 І серце зрадїє.“ —
 Дай¹⁾ застогнав дуже
 І сплеснув крилами,
 Аж лист²⁾ стрепенув ся;
 Полетів по пуші, —
 Більш на тую вітку
 Він і не вернув ся.
 Тоді козак сказав:
 „Треба забувати,
 Котру я кохаю;
 Бо й³⁾ мені так буде,
 Що жінку із дїтьми
 Вмісті поховаю.
 Бо я без худоби...
 Може дїтки будуть, —
 Хто ж їх погодує?“
 Козак той у сьвітї,
 Як голуб в дуброві
 Стогне та сумує.

3. Вітер.

Гуде вітер вельми в полі,
 Реве, лист ломає;
 Плаче козак молоденький,
 Долю проклинає.
 Гуде вітер вельми в полі,
 Реве, лист ломає;
 Козак нудить ся сердечний,
 Що робить — не знає.
 Гуде вітер вельми в полі,
 Реве, лист ломає;
 Козак стогне бідолаха,
 Сам собі гадає:
 „Ревеш, вітру! да не плачеш,
 Бо тобі не тяжко,
 Ти не знаєш в сьвітї горя,
 Дак тобі й не важко.
 Тобі все одно: чи в полі,
 Чи де ліс ломаєш,

Чи по морю хвилю гониш,
 Чи криші здираєш
 Соломяні й залїзніі,
 Яку де зустрінеш;
 Снігом людей замітаєш
 В полі як застигнеш.
 Одірви од серця тугу
 Рознеси по полю!...
 Щоб не плакав ся я бідний
 На нещасну долю!
 А коли сього не зробиш,
 Кинь мене у море,
 І зо мною хай потоне
 Моє люте горе!“

4. Човник.

Чи довго я нещасливий
 Буду так крутить ся?
 Пора-б уже перестати
 Скучать да нудить ся.
 Пливе човник без весельця,
 К берегу звертає,
 Ніхто човником не править,
 Вітром прибиває.
 І до берегу причаливсь
 Да й остановив ся:
 Не найшлось і там нікого,
 Кому б він згодив ся.
 Не було йому спокійно
 З берегу лежати:
 Знай все стукав ся об його,
 Як стане плескати.
 Потім хвиля ізхопилась,
 Сердешний одбив ся
 Од берегу, і знов плавав,
 Поки аж розбив ся.
 І я в сьвітї як той човник:
 Де пристать — не знаю,
 Деб хотїлось, там не можно,
 Бо щастя не маю.
 Одбиває й мене хвиля
 Ізо всеї мочи.
 Піду, піду, помандрую
 Куди глядять очи.
 Човнику тому байдуже,

1) Л. Тай. 2) Л. ліс. 3) Л. І.

Чи хвиля, чи тихо :
 Він дерево, він не знає,
 Що то в світі лихо.
 А я бачу все і чую,
 Да серцем нжу ся...
 Ой як піду, куди очі,
 То вже й не верну ся,
 Не будуть мене й ховати,
 Де лежить мій батько,
 Де брати мої з сестрами,
 Де лежить і дядько.
 Не буде йти за труною
 Старесенька мати,
 Не знатиме, коли син вмер,
 Не буде плакати.
 Мо' прийдець ся десь у лісі
 Або серед поля
 Заснуть вічно нещасному,
 Коли така доля.
 По мені дзвонить не будуть
 І ховать з попами,
 Роздовбають носом птахи
 Да зьвірі зубами.
 Розтягають кістки мої
 Без шкури, без тіла,
 Ніхто в світі не знатиме,
 Де моя могила.
 Ніхто жмінки землі з верху
 На мене не кине,
 Бо Бог буде тільки знати,
 Де смерть ізостріне.
 І волосся вітер буйний
 Рознесе по полю;
 Чи вже й душа на тім світі
 Піде у неволю ?

5. Коханнє.

Сьвітить місяць, да не гріє,
 Мороз пече, вітер віє,
 Дме хтось трійкою такий
 До дівчини, що кохає, —
 Хтось такий того не знає,
 Що милая не його.
 Коні добрі орчикові
 Крешуть огонь об підкови,
 Морди тягнуть по землі;
 На аршин повитягали,

У каблучку позгинались,
 Біжать, летять, як стріла.
 Коренний дзвіночком дзвонить,
 Машталір його погонить,
 Сани тільки аж гудять;
 Коні хочуть вже оддыхать,
 Комусь ще далеко їхать:
 „Погоняй скоріше, ну!
 Не надержуй орчикових, —
 Пропадуть, дак купим нових —
 Скучив дуже без її“.
 Серце беть ся, замірає,
 А того воно не знає
 Що милая не його.
 Серце в грудях задріжало,
 Як вже хутор видно стало,
 Де мила його жила...
 Живо під рундуком стали,
 Коні добрії домчали,
 Мокрі були, мов з води.
 Скочив з саний, обтрусив ся,
 Кругом себе оглядів ся
 Дай подумав про себе:
 „Як вийти, як поклонить ся,
 Як на милу подивить ся,
 Що до милої сказать?
 Спитать ся: „Чи правду кажуть,
 Що з другим їй руки звяжуть,
 А мені бач, дак прощай?“
 Війшов в хату, батько * мати
 Стріли його, шанувати
 Почали, як було сперш.
 Про те, про се розмовляли,
 Усім добрим частували,
 А милої не було.
 Зразу двері дчинились,
 Ноги так і затрусились
 У того, хто її ждав.
 Павою по хаті ходить,
 Голоском так і виводить,
 Кропивянка мов в куші.
 Батько-мати вийшли з хати,
 Він став з нею розмовляти
 Да й питаєть ся: „Чи так,
 Що все люде йому кажуть,
 Що з другим їй руки звяжуть,
 А йому дак бач гарбуз?“

Червона як квітка стала,
 Спершу трошки промовчала,
 А після сказала так:
 „Хто тобі отсеє каже,
 І хто мені руки звяже
 З другим, з ким, як не з тобою?“
 Прийшла тітка, батько й мати,
 Годі милій розмовляти,
 Милая сказала так:
 „Пісня гарна, да не тая“.
 Він сказав: „Се вже другая,
 Що колись співала ти!“
 І знов стали балагурить,
 Хто у винниці де курить,
 Скільки хто доходу взяв...
 „А в вас виннички не має?“
 Батько знов його питає.
 „Нема, треба ще зробити!“
 А тітка, дак все сокоче:
 „Хто за його пійти схоче?
 В його худоби нема!
 А в того багацько гроший,
 Подивись ся, дак хороший,
 Іди лучше за того!“
 От він трошки посидівши,
 Подумавши, розсудивши —
 „Пора, — каже, — до двора!
 Прощайте!“ — „Прощайте!
 На здоровле поживайте!“ —
 Коний даром потомив!

6. Думка до себе.

Сидів я раз над річкою
 Дай дивив ся в воду,
 Чому радощів ніколи
 Я не бачив з роду?
 Думав, гадав: за що-б долі
 Так мене карати?
 Чи я хотів кого вбити,
 Або щоб одняти
 Худобу в кого чужую,
 Або що украсти?
 Мабуть прийдець ся нещасним
 Мені вже пропасти.
 Хвиля була превелика,
 Вітер так і гонить,
 Аж пором став серед річки,

Із міста не сходить.
 Були жінки на поромі,
 Були й чоловіки;
 Кричать: „Тягніть разом, люди!
 Пропадем на віки“.
 Об порома хвиля плеще,
 Вітер реве, свище,
 Пливають вони дуже тихо
 І к берегу ближче.
 Дивлюсь, човник малесенький
 Із хвилі маняє,
 Зовсім стане його видко,
 А після й не має.
 Тягли пором по канату
 Й шостами спирали,
 Да і то сливе ік півдню
 К берегу пристали.
 Мордували ся із ранку,
 Дуже потюпились;
 Як вилізли вже на берег,
 Всі перехрестились.
 І сила ж була велика,
 Да все було важко;
 Як же тому, що в човнику,
 Як же тому тяжко!
 Неборашний против хвилі
 Сам він гонить човен,
 І ізверху вода плеще,
 А із низу повен.
 Став він ближче ік берегу
 Уже підпливати,
 Да не вспіє сам він гребти
 Й воду виливати.
 Завертів ся кругом човен
 Да й перевернув ся;
 Бовть у воду бідолашний,
 І не схаменув ся.
 Виринає разів із тричи:
 „Ой, рятуйте, пробу!“
 Кричав він сердешний дуже,
 Кричав ік народу.
 „Оттак! — тільки і сказали, —
 От тобі й нажив ся!
 Не далеко й до берегу,
 Да ба, утопив ся!“
 Я був кинувсь рятувати,
 Да плавать не вмю;

Да й подумав, що й я в світі
 Десь так околію.
 І мені так люди скажуть:
 „От тобі нажив ся!
 Хотів іще ожениць ся —
 От тобі й женив ся!“

7. До коня.

Що, мій коню, що, мій добрий,
 Годі гарцювати,
 По байракам через рови
 Годі вже стрибати,
 Як було колись стрибаєш,
 Як було гарцюєш,
 Хропеш, іржеш, під собою
 І землі не чуєш.
 Шовковая твоя грива
 З вітром розмовляла,
 Удила в зубах скрипіли,
 Збруя вся трішчала.
 Не заржеш уже тепер так,
 Не пирхнеш ніздрями,
 Не вириєш у коліно
 Ямки ти ногами.
 Тепер ледви ноги тягнеш
 Голову схиливши,
 Не весело і дивиш ся
 Три дні мов не ївши.
 Де та сила, що носила
 Тебе в чистім полі,
 Як яструба моторного,
 Що живе на волі?
 „Літа, літа все забрали“ —
 Кінь сказав мовчавши:
 „Колись носивсь під тобою
 Голову піднявши.
 Залізо в зубах скрипіло,
 Поводи ірвались;
 Тепер сіна не кушу вже,
 Зуби поз’їдались.
 Шерсть як стерня підняла ся,
 Не така вже стала
 Мнякесенька, гладесенька,
 Як колись бувала“ —
 Правду, конику, ти кажеш,
 Літа все забрали,
 Як здумаєш, під Москвою

Як колись стояли.
 Гарно, весело жило ся,
 Відкіля все бралось!
 Серце нудьги не бачило,
 З горем не стрічалось.
 До Циган б: о поїдеш,
 Пісень заспівають,
 Загаркають, затанцюють,
 Душу потішють.
 Інколи і так траплялось:
 Все позаставляєш,
 Копійки нема в кишені —
 Байдуже, гуляєш!
 Тебе було осідлаю,
 Я на тебе сяду,
 Шабля з боку брязкотіла,
 Ментик літав з заду.
 Минуло ся, не вернеть ся
 Уже серцю радість;
 Пройшли літа молодії,
 Вже приходить старість.
 Тобі, коню, усе не так,
 Ти горя не знаєш:
 Овса трошки да водиці,
 Дак ти й не скучаєш.
 А тут думка, а тут серце
 Як почнуть змагать ся:
 На що літа погубив так?
 Їм вже не вертать ся,
 Як тій воді, що весною
 Із під снігу леть ся,
 Хлюпощеть ся по ямочкам,
 Неначе сьмієть ся.
 Несе, що їй попадеть ся,
 Де схоче — покине,
 Да не довго попограє,
 І сама погине.
 О! як би тая водиця
 Да де запинилась,
 Не одному б в жарке літо
 Вона б пригодилась.
 Як би ти не такий щирій
 І я не завзятий,
 Не прийшла б ще наша пора
 Да так розмовляти.
 Люта доля — щастє мое
 Кинула у воду

Глибокою, да й сказала:
„Шукай собі броду“.

8. Сорока.

Сорока в дворі скрекоче,
Гостий возвіщає;
Ждала дівка козаченька,
Котрого кохає.
Ждала, ждала, виглядала,
Миленський не їде, —
Мабуть годі він вже буде,
Як місяць ізійде.
Зійшов місяць, вже й високо,
Зіроньки блищали, —
Виглядали карі очі,
Да й плакати стали.
Гірше горя, гірше нудьги
Того дождать ся,
Хто на цілий вік покляв ся,
Щоб із ним кохать ся.
Місяць ясний закотив ся
І зірок не має;
Не спить дівка, плаче бідна,
За милим скупає.
Встала мати: „Вставай, доню!
Зовсім вже свитає“.
А та бідна ще й не спала,
Слізки утирає.
„Мамо, мамо, я не спала“.
„Що ж, доню, робила?“
„Всю ноченьку проплакала,
За милим тужила“.
„Доню, доню, слухай мене,
В тугу не вдавай ся:
Коли він тобі не вірний,
То й не сподівай ся.
Без сороки, що скрекоче,
Вірно як кохає,
Прибійжить до тебе, доню,
Бо він теж скупає“.
„Голубонько, моя мати,
Серця не привяжеш!
Так і беть ся, так і рветь ся, —
Що робить, не знаєш“.

9. Осінній вітер.

Не так уже сонце сьвітить,
Не так воно й гріє,

І вітерок не тепленький,
Холодний вже віє.
Не весняний, що од серця
Тугу як би зносить,
А осінній, що у лісі
Мов би хто голосить.
Із дерева лист зриває,
Дуброва пустіє,
Сьвітить сонце, тее ж сонце,
Да ба, вже не гріє.
Пора прийшла, зима близько.
Осінь наступила...
Пора прийшла, і дівчина —
Дівчина змарніла.
Повні груди лебедині
Не такі вже стали,
Біле личко почорніло,
Очиці злиняли.
Цьвіт як небо були вони,
Як зірки блищали, —
Тепер вони почорніли,
Тепер плакати стали
За очима, за бровами
За личеньком білим,
За літами молодими
Да за серцем щирим,
Що кохало, що кохалось
В radoщах, не в горі,
Що красиво красувалось
Як сонечко в морі.
Зима люта перестане,
Вітерок повіє
Теплесенький, гарнесенький,
Все зазеленіє.
Тее ж сонце знов засьвітить,
Тее ж ізнов гріє,
Тая ж дівка, тая сама —
Більш не молодіє.
Із radoщів серце в грудях
Більше не забеть ся, —
Подивить ся дівка в воду,
Гіркими заллеть ся.
„Не вертать ся весні твоїй“
Я сказав дівчині, —
„Як у лузі серед зими
Не цвисти калині“.

10. До невірної.

Було б шанувать ся,
 З другими не знать ся,
 Жили б, жили б ми з тобою,
 Як би серце із душою.
 А то тобі як новенький,
 Зараз тобі і миленький:
 Мене зараз покидаєш,
 Мене зовсім забуваєш.
 А божила ся й кляла ся,
 Що зовсім вже оддала ся
 Мені серцем і душою
 І що будеш вік мою!
 Ти ніколи не кохала
 Мене так, як ти казала.
 Що ж робить, не маю долі
 Деревинка як у полі:
 Вітер віє — йому важко,
 Сонце пече — йому тяжко,
 Холодку йому не має,
 І ніхто не підпирає.
 Не росте воно високо,
 Не росте воно широко,
 Всякий його знай чіпляє,
 Воно скоро помирає.
 Лихо мені да і тільки!
 Проживаю вже піввіка,
 Да не найду долі,
 Живу в світі безталанний,
 Гірш чим у неволі.
 Добрі люди мене знають,
 Бога почитаю, —
 За що цілий вік невірну
 За що я кохаю?
 Тяжко серцю, як здумаєш,
 Як вона кляла ся,
 Що і серцем і душою
 Мені оддала ся.
 Ой коли б да те вернулось,
 Що із воза впало,
 Коли б теє вернуло ся,
 Що серцю казало!
 Вона мені невірная
 Слїзми обливалась,
 Тепер мене покинула,
 Із другим спізналась.

Може б іще хоч під старість
 Пожив хоч годину,
 Коли б доля оглянулась,
 Як на сиротину.
 Де ж тепер її шукати,
 Коли з воза впала,
 Коли мене з роду з віку
 Вона не кохала?
 Може хто найшов ту долю,
 Що з воза упала,
 А моя нещасна доля
 На віки пропала.

11. По московськи.

Пускай над твоей душой разда-
 ется гром твоих дѣйствій против
 меня!!!...

Пускай гром праведной души
 укорит тебя за твои дѣйствія,
 и пускай люди тебя осудят!!!...

Пускай тоска от моей души пе-
 рейдет на твою душу; но у тебя
 нѣтъ души и не будет...

12. Весілля.

Хату нову ік весіллям
 Робить пильнували;
 Доробивши гарнесенько
 Майстрів розщитали.
 По два рублі із копою
 Вони подїлились,
 Пішли собі, а дівчата
 Мазать заходились.
 З середини і з надвору
 Крейдою білили,
 Ще й пучками по всій печи
 Квіток накрасили.
 Гарно, світло було в хаті,
 Весело й дивить ся, —
 Як би в мене така була,
 Як буду женить ся!
 Лавки були кругом хати
 Широкі, соснові;
 Столи, прилавок, полиці
 Усі були нові.

Як зовсім уже прибрали,
 Все повимивали,
 Вінця зараз поробили,
 Молоду вбирали.
 Як убрали — по вулицям
 Пішли всі співати,
 По всім дворам заходили
 К весіллю прохати.
 По тім до дому вернулись,
 Гостий дожидались,
 Дождавши ся з музиками
 За стіл посажались.
 Молода як квітка гарна,
 Здоровая, біла,
 Із молодим на покуті
 Під житом сиділа.
 А баби точили бали,
 Горілочку пивши,
 Свахи пісеньок співали
 Між ними сидівши.
 Їли всячину, м'ясиво...
 Музики скрипіли;
 Котрі їсти не хотіли,
 Гопака садили.
 Дівчаточка дрібнесенько
 Тупали ніжками,
 Головками киваючи
 Перед парубками.
 А парубки в боки взявшись
 Ходором ходили,
 Приспівують, притупують
 Да дівок вертіли.
 Од обіду як устали,
 Наївшись, напившись,
 Загукали, пішли скакати,
 Мов би побісившись.
 Підперезав дружко себе
 Навхрест рушниками,
 Скакав в кучі серед хати,
 Да махав руками.
 „Давайте, кричить, горілки!
 Пінной, не сивухи,
 Не хочу такої пити,
 Нехай пють псяюхи.
 Отим свахам, отим бабам
 Сивуха годить ся;

А нам доброї давайте,
 Щоб добре напий ся!“
 Ой як випили вже гарно,
 Дошталту сказати,
 Інчий пузом, інчий рачки
 Полїзли із хати.
 Парубки все держали ся
 На ногах з дівками,
 А музики подухнувши
 Вже не так то грали.
 Парубіка більший за всіх
 Кричить на музики:
 „А які то ви музики!
 От же побю пики!
 Грайте лучче, що се таке?
 На сьміх піднімають!
 Тропака не можна вибить!
 Аби як іграють!
 Оце! дивись, що ти зробиш
 З сіми музиками!
 Годї сказати! Ще давайте
 Жартувати з дівками“.
 Каблучки в їх однімали,
 Деякі мінялись...
 Вечоріти вже як стало,
 Знов музики грали,
 Да вже дівки з парубками
 Більш не танцювали,
 Бо молодих у комору
 Повели вже спати;
 Не по нутру се дівчатам, —
 Пішли всі із хати
 По домівкам, але інші
 Під тин з парубками,
 Щоб бач знати, яке весілле,
 Чи буде з квітками.
 Трохи згодом як закричатъ
 Дружко із свахами:
 „Гу! гу! гу!“ Давай вязати
 Руки всім стьонжками.
 Оттут як почнуть співати,
 Усяк вимовляти,
 Один про те, другий про се,
 Да на двір із хати.
 Пішли всюди по улицям
 Ляскають руками

Свистять, кричать, огогокують,
Дригають ногами.
А яке було весілля?
Про те ми не знали:
Без хомута батько ходив,
Калину співали.

13. Остап і чорт.

Жив собі десь чоловічок ¹⁾,
Він Остапом звав ся,
Раз поїхав в гай по дрова,
З чортом пострічав ся.
Притягав ²⁾, бач, гайок його
К болоту близенько ³⁾,
Росла всячина у йому
Високо й низенько ⁴⁾.
Завелось в тому болоті
Чортяків до врага,
Були голі, волохаті,
Цілая ватага.
Чорні були і перісті,
Шуті і з рогами,
На собачих були лапках ⁵⁾,
Були і з ногами.
Остапу тому й казали,
Щоб він постеріг ся,
Щоб не їздив сам у гай той,
Щоб з ним не зострів ся ⁶⁾.
„Дак що! Може він ухопить?
Сирий, не покурить!
Улепетне й той ⁷⁾ від мене,
Може й роги ⁸⁾ згубить!“
Дивували ся миряни,
Що він так хвабрує,
Що про бісів він так сьміло
Під вечір толкує.
Бо вони як тільки темно ⁹⁾,
Всюди швинигають ¹⁰⁾,
Перевернуть ся ¹¹⁾ в що небудь,

Да все й підслухають;
Жабми інколи скачуть,
Жуками літають,
Де що робить ся у ¹²⁾ сьвітї,
Усе вони ¹³⁾ знають.
І Остап, нехай Бог простить,
Мабуть з ними знав ся,
Ходив в ночі сам усюди,
Він їх не сьязв ся.
Став рубать він в гаю дуба,
Зирк! поруч й чортяка.
Трохи не впустив сокири,
Злякавсь неборака ¹⁴⁾.
„Здоров був, пане Остапе!“
Чорт сказав до його.
Іще більше ізлякав ся,
Не сказав нічого.
Потім трошки ¹⁵⁾ прочумав ся, —
Дуже був моторний... ¹⁶⁾
„Я чув про тебе, Остапе,
Ти вельми проворний?“ ¹⁷⁾
Чорт сказав ізнов до нього,
А Остап нахмаривсь ¹⁸⁾,
Мовчав довго з переляку,
А після оправивсь ¹⁹⁾.
„Як к якому, бачте, ділу“, —
Остап став казати:
„Орать, сіять, лісу плести,
Строїть ²⁰⁾ вмію хати“ —
„Ну, а зайця ти піймаєш?“
Спитав ся чортяка.
„Не дожену, пане чорте,
Бо я й не собака“.
„Одже я, дак і піймаю!“
„Дак деж його взяти?“
„Зараз буде, коли хочеш,
Мимо ²¹⁾ нас стрибати“.
Де узяв ся справді заяць...
Остап: „Катя!“ — крикнув.

¹⁾ Петр. чоловік. ²⁾ Петр. Прилягав. ³⁾ П. до болота близько. ⁴⁾ П. й низько. ⁵⁾ П. лапах. ⁶⁾ П. з чортом щоб не стрів ся. ⁷⁾ П. чорт. ⁸⁾ П. і роги. ⁹⁾ П. як темно стане. ¹⁰⁾ П. до так і шмигають. ¹¹⁾ П. Перевернувшись. ¹²⁾ П. на. ¹³⁾ П. біси. ¹⁴⁾ Сих двох рядків у нашій копії нема, беремо з Петрова. ¹⁵⁾ П. трохи. ¹⁶⁾ П. проворний. ¹⁷⁾ П. моторний. ¹⁸⁾ П. Остап тільки чухавсь. ¹⁹⁾ П. після оправив ся. ²⁰⁾ П. ставить. ²¹⁾ П. біля.

Зараз і піймав диявол,
 Заяць і не пікнув.
 Як попав ¹⁾ він в свої нігті ²⁾,
 Тільки стрепенув ся.
 „Диковинка!“ Остап каже,
 А чорт улыбнув ся ³⁾.
 „Ну, а свистать ⁴⁾ ти умієш?“
 Чорт ізнов питає —
 „Так що й листе із дерева ⁵⁾
 Зовсім ⁶⁾ позлітає?“
 „Я як свисну, дак ще не так ⁷⁾, —
 Остап почав мовить, —
 „Ніхто в сьвітї, в заклад пійду,
 На ногах не встоїть!“
 „Давай в заклад, що я встою!“
 Остап наготовив
 Гарную собі дубинку,
 Знов тоді ⁸⁾ промовив:
 „Свистїть же ви попереду,
 Тодї станем бить ся
 Ми у заклад, що впадете, —
 Готов побожить ся“.
 „Горазд! ⁹⁾ затуляй лиш ¹⁰⁾ уши!“
 Свись!!! Аж ¹¹⁾ затрусив ся
 Увесь ліс ¹²⁾, Остап на силу встояв,
 З дуба лист звалив ся.
 „Тепер же ви, пане чорте,
 Завяжіть очиці,
 Бо як свисну, дак неначе
 Хто вріже по лицї“.
 „А який же буде заклад?“
 Чорт його ¹³⁾ питає.
 „Повну шапку срібних гроший“,
 Остап одвічає.
 „А ти менї, як не впаду,
 Що пообіщаєш?“
 „Усе тільки ¹⁴⁾ що є в мене,
 Все позабираєш“.
 „Добре!“ Дай завязав очи,
 Остап примостив ся ¹⁵⁾,

Як урізав дубцем в висок,
 Чорт і покотив ся.
 Витяг ся на цілий сяжень,
 А після зобгав ся.
 „А що, добре свиснув, чорте?“
 Остап попитав ся ¹⁶⁾.
 Застогнав, аж сумно стало,
 Як бугай в болотї;
 Остап квачом йому в горло,
 Щоб не сохло в ротї.
 Облизував ся чортяка,
 На силу аж дихав,
 Крутнув після головою,
 А далї зачмихав.
 „На здоровлє, пане чорте!
 Годї вам качать ся!
 Я поїду вже ¹⁷⁾ до дому,
 Пора розщитать ся“.
 Землю поорав як плугом
 Чортяка рогами,
 Повиривав з корнем зіллє,
 Як дригав ногами.
 Крутивсь, вертївсь, підскакував.
 Скрипів аж зубами;
 Мабуть дуже був він нїжний,
 Все плямкав губами.
 Як сова при світлу ¹⁸⁾ лупав
 Чортяка ¹⁹⁾ очима,
 Хвостом вертїв, розправляв ся
 Да кивав ушима.
 Почухав ся, став на ноги,
 Неначе був п'яний,
 Позїхав і потягав ся,
 Неначе заспанний.
 Трошки згодом заговорив:
 „Ну, Остап, ти й свиснув!
 Справдї неначе по уху ²⁰⁾
 Мене дуже трїснув.“
 „Ще добре, що очиці
 Свої ²¹⁾ завязали:

¹⁾ П. піймав. ²⁾ П. лапи. ³⁾ Рукоп. сї два рядки час., беремо з Петрова. ⁴⁾ П. свиснуть. ⁵⁾ П. Я так свисну, що з дерева. ⁶⁾ П. листя ⁷⁾ П. А я не так ще умію. ⁸⁾ П. собі. ⁹⁾ П. Зараз. ¹⁰⁾ П. же. ¹¹⁾ П. і ліс. ¹²⁾ П. Аж. ¹³⁾ П. чорт його. ¹⁴⁾ П. Усе, усе. ¹⁵⁾ П. він перехристов ся. ¹⁶⁾ Отсих чотирьох рядків у Петрова нема. ¹⁷⁾ П. піду уже. ¹⁸⁾ П. світлі. ¹⁹⁾ П. в хатї все лупав. ²⁰⁾ П. неначе хто в уху. ²¹⁾ П. собі.

Не тіль річ би одняла ся¹⁾,
 Може б сліпим стали“.
 Оддав чорт Остапу гроші,
 Да в болото тягу,
 Скоріше води напив ся,
 Прогнав трохи смагу.
 Остап після розказував,
 Який був чортяка;
 Кострубатий²⁾, із рогами,
 Чорний як собака.
 Зуби як ікли свинячі,
 Всі зверху стриміли;
 Такі як у вола уши,
 Тільки в низ висіли.
 Хвіст загнутий у каблучку,
 Козинії роги,
 Морда гидка, препогана,
 І кінські ноги.
 Шия в його дуже довга,
 Як верблюд горбатий,
 Страшно на його й дивить ся,
 Увесь волохатий³⁾.
 Двоє очий в його в лобі:
 Одно превелике,
 Як жар було червонеє,
 А маленьке дике.
 Він так ходив, як би ведьмідь,
 Як Циган спиняє;
 Приступить не можна близько,
 Бісом і воняє.
 Руки в його дуже довгі,
 Когтїв по чотири.
 І мургуля превелика
 Саме серед гири⁴⁾.
 Язик теж в його предовгий,
 Через губу висить, —
 Знай тупає, не постоїть
 Мов би глину місить.
 Дак і вір оцім Остапам!
 Чвалаями ходять,
 Зовсім вони не учені,
 Да⁵⁾ бісів проводять⁶⁾.

14. Споминки.

Два вже літа скоро пройдуць,
 Як я закохав ся...
 Як би знав я своє горе,
 Лучше б і не знав ся
 Я з тобою, дівчинонько,
 То-б не знав і муки,
 Не знав би я, як то любить,
 Не знав би і скуки.
 Як не бачу тебе тиждень,
 То за год щитаю,
 А побачу, і то тяжко,
 Що й казать не знаю.
 Назвать тебе голубкою —
 Я долі не маю.
 Бо як би звав голубкою,
 То вже б і своєю...
 Не будь тобі, дівчинонько,
 Ніколи мою.
 Тяжко мені се сказати,
 Не моя в тім воля!
 За що мене так карає,
 За що злая доля?
 Тяжко мені жить на сьвітї,
 Тяжко як без роду,
 Хибаж себе ізтруїти
 Або з камнем в воду?
 Годів два назад, не більше,
 І я був моторний:
 Шабля з боку, кінь гусарський,
 Що як вюн проворний.
 Рижий мастю, очи чорні,
 Як сонце сіяє,
 Із під копит іскри скачуть,
 Як вихор літає.
 І я було в чистім полі
 На нім красував ся,
 Був щасливий і веселий,
 Із горем не знав ся.
 Було зарже підо мною,
 Сам весь затрясеть ся

¹⁾ П. Не тільки ріг одняло. ²⁾ П. Волохатий. ³⁾ Отсих 12 рядків у Петрова нема. ⁴⁾ І сих 8 рядків у Петр. нема. ⁵⁾ П. до. ⁶⁾ Отсі 4 рядки, що у Петрова стоять на кінці, де їм і слід стояти, в копії д. Дубянського стоять по слові „смагу“.

Півгодини не постоїть,
 Хропе, скаче, рветь ся.
 Оттак серце моє бідне
 В грудях в мене беть ся,
 Оттак воно нещасливе
 У ніч і в день рветь ся.
 Кінь же скаче, що веселий
 Да горя не знає,
 А серденько, що нудить ся
 Да щастя не має.
 Сяду було й я на його,
 Щоб погарцювати, —
 Не було і в думці в мене,
 Щоб так горювати.
 Тепер і сам я не знаю,
 Що буде зо мною:
 Мучусь, мучусь і скучаю
 Серцем за тобою.
 Чому й мені люта доля
 Ні в чім не пособить,
 За що мене бідолаху
 Із ума ізводить?
 На що ж було мені себе
 Да так закохати?
 На те хиба, щоб так віку
 Собі скоротати?
 Бо я кріпко дуже люблю,
 Не можна вже більше,
 І чим далше, і чим довше,
 То все мені гірше!

15. Отак уєє в сьвітї.

Повіяли вітри буйні
 Да над синім морем,
 Забило ся серце моє
 Перед лютим горем.
 Повіяли вітри буйні
 З холодного краю,
 Розлучили з дівчиною,
 Котрую кохаю.
 Да не вітри, люде злії
 Мені се зробили:
 Самі мене звели з нею
 Самі й розлучили.

Перестали вітри буйн
 Всюди стало тихо,
 А у мене нещасного ¹⁾
 Все на серці лихо.
 Як листочок одірваний
 Зелений весною,
 Як травиця покошена
 На зорі косою —
 Поки роса не обсохне,
 Поті й зеленіє, —
 Не ростиме ж вона більше,
 Як сонце пригріє.
 Не скошена травиця
 Сонечка бажала,
 А тепер на теє зійде,
 Щоб скорій зівяла.
 І листочок зелененький ²⁾
 Зсохне й пожовтіє, —
 Так і моє серце бідне
 Молодим змарніє.
 І в мене неначе в грудях
 Да щось одірвалось,
 Не лекше мені на серці,
 А ще гірше сталось ³⁾.
 Очи мавши, я не бачу
 Радісного в сьвітї,
 Все обридло, все огидло,
 Не хочу більш жити.
 Ніч темная мені як день,
 А місяць як сонце:
 Плачу, плачу один бідний,
 Сівши під віконце.
 Чого — спитать ся у мене —
 Я і сам не знаю,
 Чого серце тяжко беть ся,
 Чого я бажаю?
 Любив, кохав я дівчину,
 І вона кляла ся,
 Що кохає мене дуже,
 Далі й продала ся,
 За худобу проміняла!...
 Серцю було тяжко.
 Я кохав її по правді,
 Забуть було важко.

¹⁾ Л. бідолахи. ²⁾ Л. одірваннй. ³⁾ Далі все крім остатньої строфи в Л. пропущено і зазначено двома рядками точок.

Не раз плакала за мною,
 Не раз і сьміялась,
 Казала, що тільки в сьвітї
 Мною утішалась.
 Як побачу було слізки,
 В грудях важко стане...
 Прошу було: „Не плач, серце!“
 Поки перестане.
 За те ж було як веселу
 Де її зостріну,
 Щасливіший всїх на сьвітї
 Був я в ту годину.
 Тепер бачить ся ніколи
 Не хочу я з нею:
 Не люблю людий у сьвітї
 З такою душею,
 Що божять ся не по правдї,
 Да душу ломають!
 Такїї уже ніколи
 Добрї не бувають.
 Дак не сеє серце мое
 Дуже так турбує,
 Не од сего душа моя
 Бідная сумує.
 А такий вже уродив ся
 Мабуть я на сьвітї
 Безталанний і безщасний,
 Щоб вік свій тужити.
 Ой повій же вітре буйний,
 Застогни дубрава!
 Нехай піде на злих людий
 Всюди худа слава!...

16. Палїй.

Іде військо Запорозьське,
 Під небо куріє.
 Куди ведеш, атамане
 Козаків, Палїє?
 „Де старшина звелить менї
 Ворогів рубати,
 Там і будем, бо за віру
 Не страшно вмирати.
 Я присягнув, я покляв ся
 Царю з козаками
 До послїдньої каплї крові
 Бить ся з ворогами.
 Покидаєм жінок своїх

Дїток, батьків рідних,
 Ми вже себе не жалуєм,
 Нам їх жалько бідних.“
 Козак був Палїй моторний,
 Що вже і казати,
 Вірний, чесний, бравий хлопець,
 Трудно й змалювати.
 Громив Турків і Татарів,
 Рубавсь з парубками,
 Соколом літав усюди
 Над їх головами.
 Гарцював він на конику,
 Коник під ним змієм
 Красував ся, підскакував,
 Що був під Палїєм.
 Був він батьком-козаченьком,
 Сином землї рідній;
 Погубив його на віки
 Мазепа завидний.
 Підставляв він свої груди,
 Смерти не бояв ся,
 Через добрість, через вірність
 В ланцюги попав ся.
 Зовсім його ізкували,
 Повезли в чужину...
 Чи вже легко кидать було
 Рідну Україну?
 Чорні брови, чорні уси
 Зовсім посивіли,
 Тодї його сердешнього
 З неволї пустили.
 А все таки з підмогою
 На коня зібрав ся,
 І в послїдне на козаків
 Атаман озвав ся:
 „Ходїм, братцї, против Шведа,
 Ходїм за Полтаву!
 Шаблюкою із старістю
 Махну ще й на славу“.
 Що та слава — після смерти?
 Легче каплї в морі!
 Як би в сьвітї пожить можна,
 Щоб не гризло горе.
 Де те військо Запорозьське,
 Де те, що куріло?
 Де Палїй наш черноусий?
 Усе вже потлїло!

Нема вже того нічого,
 Прахом розлетілось,
 І кістки там не влежали,
 Де чийм хотілось.
 Курява тая з під неба
 Горою спускалась,
 Після на землю припала,
 Да землею й сталась.
 Може й то куріла слава
 По над козаками,

Яких небудь панів, князів?
 Тепер під ногами...
 Бо всі, хто живуть на світі,
 Що вони таке? —
 Земля, курява і слава,
 І ніщо друге.
 Бо над всіми заспівають,
 Земля в землю й піде,
 І повстаєм тоді колись,
 Як Христос знов прийде.
 Конець буде.

МИКОЛА ВОРОНИЙ.

ПАЛІМПЕСТ.

Коли в монастирях був папірýсу брак,
 Ченці з рукóпису старе письмо змивали,
 Щоб написати знов тропár або кондáк,
 І „палімпсестом“ той рукóпис називали.
 Та диво! час минав — і з творів Іоанна
 Виразно виступав знов твір Арістофана.

*

*

Коханая!... Душа моя — той палімпсест.
 Три роки вже тому твій образ чарівливий
 І усьміх лагідний, і голос твій і жест
 В душі я записав, зворушений, щасливий.
 І хоч виводив час на ній своє писання,
 Твій образ знов повстав і з ним моє кохання!

НАТАЛІЯ РОМАНОВИЧ.

ІЗ ДНІВ БОРОТЬБИ.

І. Памяти Ольги Михайлівни Генкін.

Поволі, наче знехотя, свистячи й буркотячи щось про себе, відходив від стації потяг. Йому нема чого хапати ся, його ніщо не вабить, — ніхто не кличе його туди в далечинь... то можна по-волі, поволі. Раз-два... раз-два...

Молода дівчина, що їхала в третій класі, спішила ся... Їй конче треба поспішати... Там її чекають, чекають люди, обідрані, зруйновані, зневажені; люди, яких можна було безкарно бити, обдирати, знищити усе їхнє майно і навіть безкарно забити. Але вони мусять боронити ся... Вона ж допоможе їм боронити ся... Вона їм веде щось... щось такого, що застрашить їхніх катів... Ось тут, у валіаці... Тільки б не пізнав ніхто! Тільки б не відняли від неї її скарбів, її дорогоцінності — того, чим вона є в силі дати спромогу нещасним боронити своє житє... Покинула хору матір, знервовану, побиту десь у юрбі... Сказала, що швидко поверне. Розуміє ся, швидко. Тільки б доїхати, віддати усе, що веде їм, тим замученим, натерпівшим ся людям — і вона поверне спокійніша, задоволена... Чи на довго? Все однаково... Хоч на хвилинку, на мент... І поверне до матері...

Потяг, що в полі — хто зна від чого — чи підлягаючи буйному вітрови, чи із власної охоти, біг швидче, ніж із початку, знову спиняє новолі свою ходу. Повільніше, повільніше... і став...

Тут вийде... Мусить зупинити ся на сій стації і піти до місточка... Мусить відшукати свою знайому і оповісти свою справу. Але де подіти свій скарб, свою валіаку, таку маленьку й таку важку? Лишити на стації. Мабуть буде безпечніше. Зараз покличе носія й віддасть йому... за годину верне ся й візьме... Заплатить йому...

Склало ся добре. Залагодила усе і пішла до місточка.
Вертає.

Що там? Чого вони хочуть? Для чого так багато людей та таких лютих, страшних? Може що пізнали? Може?... Алеж ні! Кому б то цікаво оглядати її невеличке майно? Коли їх так багато тут... Що то? Швиденько, пробігти непомітно на стацію, може сховають там... Бо юрба... юрба...

Похмура, зловісна, гнітуха юрба... Здорові, з червоними п'яками, з киями, з камнями, з ножами... Такі зв'єроподібні і такі страшні... Хлонці, підрутки обідрані, брудні, крикливі, нелюдські... Жінки... жінки з цікавими очима, трохи налякані, але з задоволенням чекають... Юрба сильна, темна, люта, роздразнена — така страшна в своїй темноті і зв'єрости... Ревінне, рик, регіт, страшний гомонський регіт... свист... крики.

— Де? Де вона? Хто сказав? Хто знає?

— Там на стації... бачив... бачив її куфри... Повно оружя... Револьвери... ножі. Так багато... І я бачив...

— Ножі, револьвери! — гуділа грізно юрба. — Нас різати, забивати... То Жиди, усе Жиди... Братці, не віддамо їй, забереєм собі, будеш їх різати...

— За мало... Мусимо й її забити...

— Забити, замордувати... ото добре... так і слід їй...

— Та вона не Жидівка може... не губить душі християнської — почувли ся жіночі голоси...

— Т-с-с. Мовчать! То не важне... Мусить бути Жидівкою, коли везе таке з собою... Бити Жидівку... Забемо її. У-у-у... Забемо. Диви... Нас різати!.. У-у-у.

— Там щось бігло... мабуть вона.

— Ні, то дві пані пройшли.

— Ну дві, тим краще... бити обох... Гей, на стацію, а хутчій. Де Жидівка? Бити! різати! Ач, яке вигадала... вона — панночка „благородна“ з виду, то й може свобідно возити бомби... Ач яка... Постій, навчимо... Братці, хутчій, шукай, бий, нівеч!

*

Сховали ся... арештовано й замкнута їх до кімнати, під доглядом жандарів, поліцаїв... Обіцяли боронити.

Сховали ся... Бліді, тремтючі, майже неспритомні. Забють... А оружє заберуть... А там чекають на нього, так чекають... Не мати-муть чим боронити ся від нападу. Дадуть знов знущати ся над собою, забити себе навіть... А мати? Їй обіцяла вернути ся незабаром... Слаба, може вмираючи чекає... Забють... Де сховати ся? Як утекти? Нема поради... Вони безсильні молоді дівчата самі, в замкненій кімнаті, і тільки очи жандарів, нахабні, холодні, трохи... ні... не може бути... трохи наче невичливо усьміхнені очи переслідують їх увесь час. А за дверима, за вікнами юрба...

зловісна, погрожуючи, ревучи, хвилюючи ся... неминуча...

Дзінь-дзінь... розбило ся скло в вікні і разом із каміннями покотило ся по долівці. Кілька малих хлопців скочило на вікно...

— Братці, ось тут, тут є... Вона, Жидівка, розбийниця. Аж дві... Гей, суди усі...

Тр-р-р... загуркотіло дверима... Бий двері, розбивай!

Тр-р-р — раз... раз... упали міцно збудовані двері...

Юрба... роздразнена, темна юрба. Юрба з озьвірівших муштин, узброєних, із ножами, з киями, грубими й міцними... З нелюдських підростків, свистячих, підхвалюючих, викликуючих бойові поклики... бий Жидівку... і ту і ту бий... З осатанілих жінок, що палаючими очима вдивляють ся, наче їдять жертв своїх... Юрба, грізна, сильна, узброєна... по що? Має очевидно боронити ся від слабих, безпомічних дівчат...

— У-у-у... Геть її звідси! Витягай, витягай! Так їх, так! Жидівка... Гей, на подвіре їх... Р-раз...

Хмара, темна, гнітуча хмара заслала очи дівчат. Одна нервово, не памятаючи себе, витягла хреста, що на грудях був схований...

Остовпіла... замовкла юрба... на мент...

— Брешуть, Жидівки!... Братці... Аджеж пожі, бомби везли... Бий! Не бій ся! Бий!

Хмара, важка, грізна, гнітуча усе ближче й ближче... Лізе... суне ся, суне ся... ось-ось задавить... Уже...

За хвилю витягли на подвіре й розшарпали...

Поволі, свистячи й буркотячи щось, підходив до стації поїзд. З ним мала вертати молода дівчина. Не спішив ся... ледви-ледви повертав своїми величезними колесами... На його ніхто не чекає, ніхто не кличе його.

II. Похорон.

Падав дощ... Такий маленький, теплий дощик, що одноманітно стукотів по дахах і вікнах: тук-тук, тут-тук... Небо заволочене було легкими хмарами, з-за яких здавало ся ось-ось незабаром прогляне сонце... Так, може ось-ось і прогляне.

Понуру й мовчки, наче прислухаючи ся до одноманітного глуго дощевих кропель, посував ся наперед похід... похоронний похід. Похоронний — бо хоч не було священників і хору, не було сьвічок та хоругов — проте були три труни.

Юрба, величезна, поважна юрба... море голов. Молоді й старші, обідрані й пишно вбрані, в різних уніформах і цивільні, гарні пац-ночки і поважні пані в жалобі — многотисячна, різноманітна юрба мала одно обличчє, жалісне, сумне... Серед неї три труни, засипані цвїтами, вінками, прибрані червоними стяжками, труни, що крили в собі когось молодого й нещасного.

Трошки голоснійше застукотїв дощик по дахах і вікнах... Наче у відповідь йому полили ся сльози... в юрбі почувли ся ридання... Ридання по сих молодих істотах, молодих, так недавно здорових, гарних, жите яких переписила салдацька куля... Ридання по сих молодих, завязятих борцях, які знайшли смерть так несподївано, в такий щасливий, дорогий час, час сьвяткування свободи... завойованої свободи... в час, коли на сьвятї свободи домагали ся бачити своїх братів-борцїв, що дощї сидїли за кратами, і поривали ся привести їх, визволити їх із-за мурів тюрми... в час, коли сьвяткування давно пожаданої свободи, завойованої кровю братів, обернуло ся в бойовище... в поле війни... узброєних салдат проти безоружної юрби... Ридання важкі і нестримані... ридання жалісні, усе голоснійші й голоснійші... Бож і небо плакало: каплі дощу все збільшували ся, усе сильнійше вдаряли ся о дахи й вікна і стукотїли, стукотїли. Земні й небесні сльози з'єднали ся, зливали ся одні в другими, шумїли, утворювали укупі якесь одно величне, грізне ридання, що підїмало ся до неба, до хмар, до тих — наче нагромадження снїгу — хмар, що здавали ся то такими нетрівкими й легкими, то такими важкими й гнїтучими і ховали за собою сонце...

Поволї стихало ридання... Тихий вітрець промайнув, злегенька обвіяв обличя і усе збільшуючись підїмав ся до неба... Здував хмари, сильнійше й сильнійш... міцно й властно розкидав їх і майже зовсім усунув...

Дощ перестав.

Понуро і сумно, співаючи щось тоскне й жалісне вступав похід на кладовище... Труни — червоні, убрані труни наче плили серед моря голов, такі мелянхолїйні під сими червоними прапорами і вінками в квіток... Усе ближче й ближче те місце, де на віки лишать ся вони... забиті так несподївано, зрадливо в час, коли запанувала свобода, коли усї бувші раби й холопи були признані за людей, маючих право на жите, на розпорядженне своїм житєм, своїми почуттями й думками, отверто і не ховаючись... Забиті у ща-

сливу хвилину свідомості своєї сили, бачучи реальні наслідки, як здавалося, сеї боротьби, яка була їх життєм, їх метою... Може й варто було вмерти власне в ту щасливу хвилину, коли ще серце раділо від здобутого щастя, коли відбили за мурів братів-борців, коли здавалося — на завжди зникло панування сили, нагая, кулі, кия, лишилося — необмежене панування свободи... То була хвиля, лише хвиля... Може мильна, але щаслива... Може краще було вмерти, аніж розчарувати себе, знов побачити у всій дивоглядності повертаючий кошмар бійки, мордування, нагаїв...

Може...

Стовпилися коло ями... великої, братської ями, де їх укупі покладуть — сих молодих борців.

Останнє прощання... останні ридання... уже спустилися, уже засипають... За кілька хвилин лише горб підіймаєся на місці, де поклали трьох — кулею забитих... Лише горб.

Але вже сонце, що поволі вийшло за хмар, освітлює своїми проміннями сей горб... Трохи спадає журба... Трохи живіший рух... Перед юрбою стає офіцер; лице його світить ся оживленням і любов'ю.

— Братя! Хоч перед тільки що насипаною могилою випадає промовляти лише молитви, але я хотів би щось инше сказати... Засипано зараз землею сих молодих борців... Душі їхні коло нас... вони чекають, вони жадають, щоб ми прирекли їм обіцянку, велику, важну для них обіцянку... Щоб ми присягнули їм тут, на сій свіжій могилі, що те, за що вони вмерли, не вмере разом із ними, що ми провадити-мем далі боротьбу... боротьбу за свободу, дійсну свободу і краще житє...

— Присягаюся!... — піднявши обидві руки в гору твердим голосом викликнув він...

— Присягаюся — прогреміла велична юрба, як один чоловік.

— Присягнімо, що ми ні на крок не відступимо перед силою, тиском, погрозами... Що ми нічого не віддамо з своїх здобутих прав, що будемо тримати ся до останньої краплі крові, як вони, сї хоробрі, славні борці! Присягаюся!...

— Присягаюся — наче гучна луна розлягає ся на поклик юрби.

— Присягнімо, що за прикладом на віки послувших борців,

маючи образ їх у серці своїм, ми уперто, терпливо й рішучо підемо на зустріч усім темним силам і вступивши в останній рішучий бій з ними — волимо вмерти, аніж піддати ся грубим оковам насилля і злоби, волимо лежати ось тут, у холодній землі, аніж жити в неволі і рабстві. Присягаюсь!

— Присягаюсь — вторувала юрба, і її могучий голос, то твердий, як сталь — рішучий і грізний, то нереривний риданнями — жалісний і стогнучий летів ген до неба, до сонця, яке поволі ховало ся за легкі хмари...

Маленький дощ, такий одноманітний і рясний, тихо, без шуму падав на землю і лягав легкими кроплями...

МАРІЙКА ПІДПРЯНКА.

СПІВАНКИ.

Попід гору стежечка,
Попід ліс,
Туди мої співанки
Вітер ніс.
Гей, веселі співанки,
Пишний май,
Вилили ся радощі
Через край.

А вже тую стежечку
Сніг припав,
А вже мої жалощі
Жаль приспав.
Деж ви мої співанки,
Деж мій рай?
Вилили ся жалощі
Через край.

О. КОВАЛЕНКО-ЖУРБЕНКО.

ОДИНАЦЯТЬ ДНІВ НА ПАНЦИРНИКУ

„КНЯЗЬ ПОТЕМКИНЪ ТАВРИЧЕСКІЙ“.

Рішено було перше ніж розпочати стріляння, дізнати ся про розклад війська у місті. На сьому збори закінчили ся; матрози, захвильовані і очевидячки зворушені усім, що чули, гуртками розходили ся, жваво балакаючи проміж себе..

Таким чином у загалі удало ся підняти дух команди і з'єднати її. Та проте мої перші безпосередні спостереження] над усім загалом матрозів не вели до оптимістичних висновків що до революційної згідности команди. Грізний „Потемкин“ одухотворяв ся не цілою героїчною душею, як думав я вчора під впливом екстази, але душею колективною з дуже непростою психологією. Коли одна частина команди, пронята найчистішими поривами, гідна була на найбільшу саможертву, друга частина думала лише про спасенне життя, а деякі гідні були навіть стати в опозицію свідомій частині при першій нагоді.

Та розваживши розсудливо, я прийшов до того, що все те інакше й бути не могло, і що було-б наївно ждати повної свідомости і абсолютної однастайности від сих 700 людей, яких доля зовсім випадково звела до купи на сьому панцирнику і з яких багато один одного навіть не встигли пізнати. Досить було й того стіхійно революційного настрою, який очевидячки панував. При слухних обставинах та при умілому проводі з боку свідомої частини команди і з сим можна зробити багато.

В загалі взаємини різних течій на панцирнику уявляли ся мені так: людей рішучо настроєних, гідних стояти до кінця, було чоловіка півтора, між ними душ пятьдесятъ були крім того люди цілком свідомі і більш-менше розвинені; очевидячки ворожих революційному напрямку було душ сімдесятъ з кондукторами на чолі із прапорщиком Алексеевим, якого ні з якого погляду не можна було поставити вище першого-ліпшого кондуктора. Решта команди хоч і була, як я вже сказав, у загалі пронята революційним настроєм, та проте зовсім не була, так сказати, вихована в тому напрямі і тим то являла ся елементом зовсім несталим і непевним, гідним під впливом добре сказаної промови, під вражінєм удачі на

короткий час запалити ся, але ще більше і швидше падати духом і теряти ся при невдачі.

Таким чином користати ся згідно з цілями панцирником, як революційною боєвою одиницею, було можливо для свідомих проводирів повстання, вчаси для комісії, лише в таким разі, коли удасть ся підтримувати бодай у більшости команди бадьорість і дух єдності.

Тим часом зносини з містом були перервані: скрізь на березі були поставлені солдати, які не пускали до води нікого і не дозволяли ні одній шлюпці виходити на рейд. Харчів, яких ми чули недостачу, нам те-ж не везли, не дивлячись на те, що представники міста вчора обіцяли нам як мога швидше привезти все необхідне. Видно військові власти, що верховодили тепер у Одесі, стали тому на перешкоді. Все се ще більше спонукало нас до рішучого виступу.

О п'ятій годині на превелику силу удало ся добути деякі відомости. Між иншим ми дізнали ся, що в мійському театрі зараз засідає військова рада на чолі з командантом над військом, генералом Кохановим. Біля театру було зібране переважно військо. Сама собою виникала думка бомбардувати театр; на сьому зійшли ся всі члени комітету, і було рішено зараз же дати три порожні вистріли для перестороги мирних жильців, а потім підждавши якийсь час, розпочати пальбу з шестицалевих гармат до театру. Пробыли бойову тривогу, і комендори набили гармати...

Один за другим прогуділи три порожні вистріли. Через пів години приготували ся до бойових. Я став проти відселеного гарматного порта, що був недалеко від тієї гармати, з якої лагодили ся стріляти, і не спускаючи погляду, став дивити ся на театр. Розітнув ся знак „розпочати стрільбу“, грюкнув вистріл і в напрямі до міста з гуком поніс ся набій. Я їв очима театр... Але він стояв непорушний, як і попередю, величаво підіймаючись над містом. Очевидячки набій пролетів мимо. Знов зпак, знов вистріл, і знов набій летить мимо...

Для мене сей обмах не був несподіванкою і я знав, що на „Потемкинї“ доси ні разу не було практичного стріляня, а щоб попадати з цілком нових гармат у ціль, комендори повинні-б були попередю пристріляти ся. Та все-ж таки не можна було не доса-

дувати в ириводу сеї невдачі, тим більше, що пабої, які пролетіли мимо театру могли наробити даремної школи мирним людям. Сей випадок так збентежив усіх, що рішено було припинити стрілянне і не розпочинати його поки не удасться добути докладного пляну міста і дізнати ся певно про розклад військових інституцій і війська. Програли одбой і комендори повиймали пабої з гармат.

До команданта над військом пішла депутація з написаною заявою від команди „Потемкина“, в якій стояло, що коли зараз же не перестануть стріляти в робітників на вулицях, команда прийме найрішучіші міри. Застережене про се було також послане і представникам міста.

Потім послали паровий катер за дванацятьма товаришами, що були на похороні Вакуличука. Чекаючи на них усі трохи заспокоїли ся, і на панцирнику все притихло.

Біля 9-ої години у вечері катер повернув ся; але з 12 товаришів на ньому приїхало лише 9 чоловіка, — троє, як ми дізнали ся від прибувших, пропали десь на березі.

Зараз же в кают-компанії зібрала ся комісія, де попередку всього Матющенко розказав про похорон Вакуленчука і про пригоди у місті дванацяти матрозів, що їздили на той похорон.

„Мені ніколи не доводило ся ще бачити такого урочистого видовища, яке чинив похорон нашого дорогого товариша, — почав він своє оповіданє, — такої сили ширих сліз, що були проліті над тілом сього доси невідомого нікому матроза. Коли ми вийшли з катера, на березі біля тіла Вакуленчука, як і вчора, була маса народу. Зараз кілька чоловік підняли носі з тілом і процесія в супроводі кількотисячної юрби рушила до міста, прямуючи до кладовища. На вулицях до нас приставали все нові та нові купи людей; на балькопах і навіть на дахах було видно людей; від усюди чули ся поклики: „Слава загубленому! Геть тиранів! Хай жие свобода! Хай жие „Потемкин!“ І так було увесь час, аж поки процесія не пройшла через усе місто і не опинила ся па кладовищі...

„Коли вже його поховали, ми всі сіли до фіякрів і поїхали назад до порту; але по дорозі нас спинила рота салдатів, що заступила нам шлях; ми висіли і пішли пішки. Але як тільки ми порівняли ся з салдатами, вони на дане гасло вистрілили до нас. Ми були без зброї, і через те мусіли втікати. Я лишив ся з самого заду і бачив, що нікого не вбито, хоч мені куля й по-

рвала панталони. Думаю, що салдати навмисне не хотіли стріляти до нас. Але коли ми прибули на пристань, нас було лише дев'ять; куди заповділи ся три з нас, я так і не знаю“.

„Така поведінка з боку властей зовсім розлютувала всіх. Адже матрови йшли проводити тіло свого товариша без зброї, лише тому, що їм обіцяно було командантом порту, що їх ніхто не займе. Що до вистрілених набоїв, то товариші, що повернули ся з берега, знали лише, що вони пролетіли понад театром і впали край міста. Про наслідки вони не чули нічого.

Ми було прийняли ся за раду над пляпом дальших дій що до Одеси, коли нараз одна несподівана справа одвернула нашу увагу зовсім у иньшій бік.

*

Крізь відсмонений люк із верхнього помосту спардека до нас долетіло виразне характерне тріщання бездротового телеграфу: очевидно прийшла відкись телеграма. Розмова відразу увірвала ся, усі посхоплювали ся з місць, стовпили ся біля люка і з напруженою увагою стали прислухати ся до уривчатих згуків телеграфу, які, здавало ся, були повні якогось таємного значіння. Гукнули на джурного сигнальщика і спитали його, в чім річ.

— Бездротовим телеграфом перехоплено телеграму, — об'яснив він. — Міньори розбирають її.

Але тут до люка підбіг один із міньорів.

— Ескадра десь недалеко! — якимсь урочистим голосом гукнув він нам, схилившись крізь люк у кают-компанію. Бездротовою телеграмою, яку ми перехопили, панцирник „Три святителя“ кличе панцирник „Дв'надцять Апостолов“.

Тимчасом телеграф знов затріщав. Міньор побіг до апарата і по кількох хвилинах повернув ся.

— Ось телеграма! — сказав він подаючи нам шматок паперу, на-якому стояло:

„Три Святителя“ на „Дв'надцять Апостолов“. Панцирник „Князь Потемкинъ Таврической“ стоїть на внішньому рейді Одеси“.

Таким чином з години на годину треба було чекати ескадри. Се була річ о стільки важна, що, само собою розумієть ся, всі питання, поставлені на порядку в початку вечера, повинні були усунути ся перед одним питанням про наступаючу стрічу з ескадрою. Усі були надзвичайно зхвильовані новою звісткою. З яких кораблів складаєть ся ескадра? З яким наміром вона йде? Один

поперед другого ми висловляли усякі догадки і якийсь час не могли заспокоїти ся. Нарешті перерване засідання було знов розпочате, і ми зараз почали обговорювати неминучу стрічу з ескадрою. Виникали дві гадки: перша, — ескадра може шукати нас з метою прилучити ся; се може бути в тім разі, коли там скоїло ся щось подібне до того, що скоїло ся на „Потемкинї“, і кораблі опинили ся в руках матрозів. Сього можна було чекати, бо на всіх кораблях, як казали матрози, давно вже існують революційні організації, що підтримували завжди зносини з революційними партіями; і ті організації ще зимою виробили план, по якому підчас вробування ескадри у Тендровському заливі матрози на дане гасло з одного корабля повинні повстати, офіцерів арештувати, тих що стануть на перешкоді, убити і заволодіти ескадрою, щоб підняти всенародне повстання. У друге, ескадра могла залишити ся на боці порядку і йти за приводом адміралів і офіцерів із метою заволодіти „Потемкином“. Друга гадка мала під собою більше підстав, бо коли-б ескадра була справді в руках матрозів, вони тим самим бездротовим телеграфом повідомили би про те нас. Треба було спинити ся на сій другій гадці.

По недовгій раді було рішено: як тільки покажуть ся на обрію ескадра, іти повним ходом її на зустріч у повній бойовій готовості. Маючи на увазі те, що ескадра може прилучити ся до нас у момент зустрічі, не розпочинати стріляння, аж поки з її боку не буде подано до того приводу. Коли-ж з її боку будуть супроти нас ворожі вчинки, тоді розпочати з нею рішучий бій з тим, щоб побідити або загинути. Ні в яким разі не піддавати ся, а в крайности хоч і висадити корабель у повітрі. Про таке рішення зараз же повідомили команду, яка одноставне ухвалила його. Одушевлення було надзвичайне і темні сили замовкли.

Потім видано накази: понабивати всі гармати і комендорам лягати спати біля своїх орудій. Як і перше, підтримувати пару у 18 котлах, а коли-б було треба, ввести й остатні 4. Налагодити головні машини і всі механізми для роботи. Сьвітити усю ніч навкруги бойовими електричними проєкторами, а торпедовець та катер вислати у море для охоронної варті. Усім лягати не роздягаючись, щоб кожну хвилину бути на поготові до тривоги.

Врешті для перевірки бойового розписання було зроблено бойову тривогу: усі були на своїх місцях, усе виконувало ся швидко

і як слід. Потім вільним від служби дозволено було лягати спати, а вахтенний відділ розійшовся по своїх місцях.

Було вже коло півночі, коли я прийшов у свою каюту і нероздягаючись ліг на тапчан. Я швидко заснув, але сон не був спокійний. Я часто прокидався, уставав і виходив на мостик до бойових проекторів або обходив корабель по всіх помостах. Щоразу я переконувався, що всі були на своїх стійках і бадьоро та уважно робили кожен своє діло.

Темні сили дримали...

IV.

Другого ранку, години біля п'ятої я був уже на ногах. „Потемкин“ і торпедовець із піднятою паркою, з підібраними якорями стояли в повній готовості. На „В'єх-і“, яку ще вчора порішено було повернути на шпитальне судно, піднято ф'яг із червоним хрестом.

Вийшовши на поміст я знайшов там лікаря, що у купі з одним фельдшером грузив на катер медичинські причандали. У обох на руках видно було червоний хрест.

Я було розпочав із лікарем балачку, але він одповідав мені якось неохоче і в загалі мав ніби несамовитий вигляд. Я дізнався від нього лише, що він з фельдшером збирається відвезти на „В'єху“ деякі конечні припаси.

По кількох хвилинах катер одійшов від трапу, а я спустився у низ, наміряючись обійти по помостах панцирник, аби ще раз переконатися про справність механізмів і кляп усіх трьох систем: водоодливної, пожарної і затоплення отсеїв, крют-каммер і бомбових погребів. Це була, так сказати, спеціально моя сфера, бо з самого початку моєї служби на „Потьомкин“ я займав посаду трюмового механіка. Усе я знайшов у повній справності, крім водоодливних турбін, які, дякуючи цілком невірній установці ще під час будови корабля, не могли робити справно. На моє жадання ще по весні рішено було переставити їх, але на жаль через недостачу часу — його завжди не вистачає російським чиновникам — ця робота була відложена портовими інженірами до осені. Нічого було робити, треба було миритися якось із цим немалим дефектом, який на щастя не був, крім мене, майже нікому відомий...

Години біля шостої панцирник облетіла звістка про появу на обрії ескадри. Вибігши на мостик, я узяв у одного з сигналь-

щиків далековид і подивився на обрій: там ледве можна було розгледіти вершки щогол кораблів. Зараз же я спустився в один з нижніх помостів, де переважно містилися приводи від кінгстонів і кляп, і де мені було найзручніше орудувати трюмними машиністами. Усі вони були вже там у зборі і дожидали розпоряджень.

Нагадавши їм коротко ті заходи, які слід приймати на випадок деяких можливих під час бою шкод, я під кінець сказав їм, що звертаюся тепер до них уже не як начальник, але як товариш, як член обібраного усією командою комітету, яка між иньшим доручила мені завідувати трюмними справами панцирника, що й перше були в моєму завідуванні, — і прошу їх докладно виконувати свої обов'язки і мої розпорядження, не метушитися, ні в якому разі не тратити голови і не залишати без наказу своїх стійок. Потім поділивши їх на партії і призначивши на кожну партію по старшому, я розставив їх на своїх місцях, казав поодирати замки кінгстонів і кляп і узяв ключі до себе. Одного з унтер-офіцерів я лишив біля себе до помочи.

Упорядкувавши все по своїй трюмній частині, я пішов глянути у бойовий лазарет. Там стояв накритий білою скатертю операційний стіл, круг нього на лавах були розставлені пляшки з усіма медикаментами. Фельдшер Врінг із кількома санітарами поспішаючи зкатували бити. Всі були блідіші, ніж звичайно.

— А де-ж пан лікар? — спитав я його.

— Він на „В'єх-ї“.

— Як? Він ще не повернувся?

— Та він певно й не вернеться сюди: він сказав, що він упорядкував там лазарет на випадок бою, — ніби в якомусь замішанні пояснив мені фельдшер.

— Але се-ж якась нісенітниця, — мимоволі вирвалося у мене. — Адже на випадок бою ранені будуть на панцирнику, а не на „В'єх-ї“, — як же пан лікар думає подавати їм поміч у тому лазареті? „В'єха“ може служити шпиталем, куди ми могли б відвезти ранених потім, а бойовий лазарет повинен бути тут, бо тут треба буде подавати раненим першу поміч.

Фельдшер здвигнув плечима.

— Він і всі майже причадили забрав туди, — сказав він. — Мені ледве удалося дещо зібрати і хоч як будь упорядкувати тут бойовий лазарет.

— Ну, се так не повинно бути, — завважив я. — Жаль, що ви ранійш не сказали про те мені або кому иньшому з комісії.

Я рішив будь-що-будь запросити лікаря на панцирник. Вибігши на поміст, я попрохав, щоб на „В'їху“ послали катер і переказали лікареви, що я в імени комісії прошу його зараз же прийти на „Потемкин“ і привезти з собою усе потрібне для бойового лазарету.

Катер швидко повернув ся; посланий сказав, що лікар передав деякі причандали і бандажі, але сам зостав ся на „В'їх-ї“.

Але ескадра наближала ся, і панцирник готов уже був іти їй на зустріч; тим то я відправив те, що привезли, у лазарет, а сам спустив ся знов до своїх трюмних машиністів. Усі, як і поперед, були по своїх місцях...

* * *

Але ось відкись з гори глухо донесли ся згуки сурем і барабанів; їх підхопили десь ближше, ще ближше, нарешті на пашім помості, і панцирник наповнив ся оригінальними, по своєму гарними згуками бойової тривоги. Впродовж моєї служби у флоті мені так часто доводило ся чути їх підчас вправ, та проте вони здали ся мені тепер далеко не звичайними: щось зовсім нове, доси нечуване чуло ся мені у них. Здавало ся, сурмачі та барабанщики мимоволі вложили в них частину того одушевлення і підйому войовничого духа, якими в ту хвилю була пронята майже вся команда...

Все стрепенуло ся, неначе по всьому панцирникови пробігла електрична течія. Все забігало, заметушило ся: кожен посишав до призначеного йому по бойовому списку місця. По кількох хвилинах усі вже стояли по своїх місцях, і серед тиші, що настала нараз, почув ся гомін машин, яким дали ход. Я рішив подивити ся, що робить ся на горі, і вийшов на верхній поміст. „Потемкин“ летів повним ходом наперед, з шумом розсікаючи хвилі. В праворуч визначали ся береги, а з переду видніла ся ескадра. В далековид можна було добачити, що вона складала ся з панцирників: „Три Святителя“, з флягом молодшого флягмана, контр-адмірала Вишневецького, „Георгій Поб'єдоносець“ і „Дв'їнадцять Апостоловъ“, мінового крейсера і шістьох контрторпедовців.

Нараз ескадра стала зупиняти ся і нарешті зовсім стала. „Потемкин“ теж звільнив ходу; в той час по бездротовому теле-

графу одержали телеграму з адміральського корабля; у ній стояло: „Золоті чорноморці! Ми тяжко засмучені вашим вчинком! Чого ви хочете, нерозумні?“

Від нас зараз же передано по бездротовому телеграфу до адмірала: „Коли хочете знати, чого ми хочемо, приїдїть на „Потемкин“, — ми гарантуємо вам недоторканність“. Одповіді не було, і „Потемкин“ знов рушив наперед. Мабуть помітивши сей маневр, ескадра повернула і повним ходом стала тікати назад у море. У нас рішено було не переслідувати її, бо можна було бояти ся торпед, які могла розкидати ескадра. „Потемкин“ повернув теж назад до Одес і став на попереднє місце. Загнали „одбой“, і команда стала виходити па поміст.

Звістка про втеку ескадри встигла вже облетіти весь панцирник, і серед матрозів панувало тепер незвичайне одушевлення.

— А що, злякали ся! — чуло ся між командою.

— Видко, не дуже цікаво спробувати потьомкинських куль!

Віра матрозів у міць „Потьомкина“ тепер виросла.

— Еге, видко наш панцирник і справді грізний, коли його перелякала ся уся ескадра, — казали вони.

Інцидент з ескадрою розвеселив усіх, і за обідом, не дивлячись на те, що за недостачею харчів він складав ся майже з самих сухарів та води, між матрозами з того приводу йшла жива розмова, що пересипала ся увесь час жартами та прикладками...

* * *

Не встигла команда скінчити свій убогий обід, як сигнальщики сповістили, що ескадра знов з'явила ся на обрїю, і що до неї прилучили ся ще два панцирники. Я зараз же иноклопотав, щоб знов послали на „В'їху“ за лікарем, який на сей раз приїхав. Віц, здавало ся, був чимсь незадоволений.

Знов роздала ся бойова тривога. Команда розбігла ся по своїх місцях, а я пішов знов на низ.

Пробігаючи через кают-компанїю я наткнув ся на кількох матрозів, які несли на руках прапорщика Алексеєва.

— Що з ним? — спитав я.

— Віц зомлів, — одповів якийсь із матрозів.

Я послав одного з них по фельдшера, а сам наблизив ся до Алексеєва, якого тим часом положили на канапу. На його загорі-

лому обличчю грав, як і завжди, румянець, а в напів отвертих очах, яким він даремно силкував ся надати томний вираз, відбивало ся звичайне лукавство. Роблено-охлялим голосом він звернув ся до мене :

— Олександрє Михайловичу, дорогій, ради Бога, поклопочіть, щоб мене зараз же звели на беріг.

Мені здала ся огидливою така кумедія, і я нічого не одновівши одійшов геть.

— Побіжіть, будьте ласкаві, до фельдшера, — звернув ся я до одного з тих матровів, що принесли Алексєєва — і скажіть йому, щоб він не турбував ся приходити сюди.

Матров побіг, а я спустив ся до своїх трюмних машиністів.

Веселі доси обличчя матровів мали тепер поважний вираз. З того, що ескадра знов ішла на нас, підкріплена двома новими панцирниками, можна було думати, що вона йде з серйозними намірами. Та проте бадьорий настрій, як і попередю, панував серед матровів. У всіх майже видно було рішучість не спиняти ся ні перед чим аж до загибелі вкупі зі своїм панцирником.

Але ось ударили бойову тривогу, машинам дали ход і „Потемки“ знов поїс ся назустріч ескадрі...

Від часу до часу я вибігав на батарейний поміст, відкіль крізь щілини гарматних портів можна було бачити море далеко навкруги.

Кожна хвилинка швидко зближувала нас до ескадри. Ось уже вопа остільки близько, що можна добачати судна. Панцирники, що прилучили ся до ескадри, були „Ростислав“ і „Синоп“. Усі судна прямували до нас, встроївшись у дві колонни : попередю були панцирники і мінний крейсер, по заду контр-торпедовці. „Потемки“ з торпедовцем, що держав ся увесь час при самому борті його, попрямував у саму середину першої колонни... Швидко можна було помітити, що судна ескадри, як і „Потемки“, ішли по бойовому : з поваленими шлюп-балками, з виставленими по бортах гарматами. Але коли ескадра наблизилася до „Потемки“ сяжпів на сто, півтораста, на „Георгій Побѣдоносць-ї“, на „Двѣнадцати Апостолахъ“ і па „Синоп-ї“ почав ся поміж командою якийсь рух : всни кунами вибігали з люків, і швидко помости сих панцирників були засіяні матровами. Але ось ми вже зішли ся з ескадрою... „Потемки“ врізуєть ся в саму середину її, так що панцирник „Синопъ“, „Георгій Побѣдоносць“, „Двѣнадцать Апосто-

ловъ“ і три контр-торпедовці проходять поуз правий борт його, а панцирники „Ростиславъ“ та „Три Святителя“, міний крейсер „Казарській“ і інші три контр-торпедовці — по лівому.

„Потемкин“ не швидко наводить свої гармати на судна, що проходять поуз нього.. „Ростиславъ“ та „Три Святителя“ в хмуromу мовчанню відповідають йому тим же самим, а на помостах остатніх трьох панцирників в очевидному замішанні товпиться команда... Нараз на верхньому помості „Потемкина“ чується: „Хай живе свобода! Ура!“ — і в відповідь на сей поклик із трьох панцирників, мов грім небесний, грянуло дуже, одностайне „Ура“...

Важко переказати той ефект, який вчинило се на нашому панцирникови. В екстазі і радості, здавало ся, всі стратили розум. Забувши, що гармати двох інших панцирників наставлені на нас, більшість матрозів покинула свої стійки і з криком „Ура“ гуртом кинули ся до виходного люка, прямуючи на верхній поміст. Я кинув ся до трапу і широко розставивши руки загородив дорогу. Юрба напирала і готова була винести мене на собі на гору. Напружуючи з усієї сили голос я гукнув:

— Панове товариші! Стійте!...

Найблизні до мене подались назад і спинили юрбу.

— Одповісти на привитання, що несеть ся до нас із трьох панцирників, ми ще встигнемо, — казав я далі. — А поки гармати хоч одного судна наведені на нас, ми повинні бути готові одповідати на вистріли.

Потім ще піднявши голос я скомандував:

— Комендори по своїх гарматах! усі по своїх місцях! швидко розійдись!

Юрба розбігла ся, і в мить усі знов були по своїх місцях.

Але „Ура“ не стихало і перекочувало ся з помосту на поміст, поки судна не одійшли на значну віддаль.

По кількох хвиликах ескадра стала біля Одеси, а ми опинили ся у морі. На флагманському судні підняли „Потемкину“ сигнал: „Дозвольте стати на якорь“. Від нас одповіли: „Офіцерам покинути судна і з'їзжати на беріг“. Одповіді не було. Тоді наш панцирник повернув ся кругом і попрямував назад до міста. Помітивши сей маневр, ескадра стала відходити у море. „Потемкин“ знов пішов у середину її; сходимо ся, і знов ми проходимо крізь лаву між панцирниками „Синон“ і „Ростислав“. З трьох панцирників знов гремить „ура“; „Три Святителя“ і „Ростислав“, як

і попереду, ідуть у повному бойовому порядку. Розходимо ся, і ескадра віддаляеть ся простуючи до обрїю. Тепер команда зоставала ся у нас увесь час по своїх місцях, але усі, хто тільки мав спромогу бачити ескадру, не спускав із неї очий. Коли вона була вже від нас на значній віддалі, „Георгій Побѣдоносець“ нараз став від неї відставати і нарешті спинив ся. Ескадра повним ходом стала утікати у море і швидко сховала ся за обрїєм. Тимчасом із „Георгія Побѣдоносца“ через семафор¹⁾ стали прохати в імени команди прислати з „Потемкина“ депутацію, яка-б обьяснила, що скоїло ся.

Зараз же від нас була виражена частина караулу і разом із Матющенком і Кирилом подала ся на торпедовцю туди.

Ось як описували ту сцену, яка відіграла ся там по приїзді нашої депутації, товариші, що їздили туди:

„Як тільки ми ступили на поміст „Георгія Побѣдоносца“, нас обступила юрба матрозів, які один поперед другого розпитували нас про те, що скоїло ся на „Потемкинї“. Матющенко звернув ся до них. Розповівши докладно все, що стало ся у нас 14-го червня, він додав, що „Потемкин“ являєть ся тепер першим народнім кораблем, який рішив стати на бік народу, що вже вступив з урядом у рішучу боротьбу, і прохав команду „Георгія Побѣдоносца“ прилучити ся разом зі своїм панцирником до Потемкинців. В відповідь на його промову прогрімїло „ура“. Тоді Кирило звернув ся до офіцерів, які всі на чолі з командантом, капітаном 1-ої ранги Гувевичем, стовпили ся на мостику. Він сказав їм, що від цієї хвилі „Георгій Побѣдоносець“ переходить до рук народу, що їм, яко слугам старого ладу, більше нічого на ньому робити, і тимто їх зараз же звезуть із панцирника.

Потім визвано варту і їй велено арештувати офіцерів, від яких тут же одібрано зброю.

Нараз залунав вистріл, і тіло одного з офіцерів полетіло з мостика у воду. То був лейтенант Григорков, який вистрілом із револьверу покінчив з собою. Останні покорили ся своїй долі і були арештовані; їх зараз же посадили на баркас і з озброєною вартою відпровадили до „Потемкина“.

Всі кондуктори, як і у пас, остались на кораблі; одного

¹⁾ Особлива сигналізація при помочи флягів або ліхтарів; семафором можна перебалакувати ся на великій віддалі.

з них старшого боцмана обібрано за команданта. Я стояв на помості, коли георгієвських офіцерів підвезли до нашого борту. Бліді і перелякані сиділи вони серед узброєних матрозів. Позаду біля стерничого сидів Матющенко з револьвером у руці. Поки лагодилися взяти баркас на буксір до торпедовця, деякі з офіцерів помітили мене. Вони з видимим здивуванням показували очима один одному на мене, коли я радився з деякими з товаришів про те, до якого місця краще буде їх відвезти. Нарешті баркас узято на буксір до торпедовця. Я підійшов до самого борту і кілька хвилок із мимовільною цікавістю розглядав цих полонеників. Між ними було кілька чоловік, з якими я був добре знайомий. Але тепер ми були одип одному зовсім чужі, і дивилися так, немов би то ми побачили один одного у перше...

Торпедовець рушив і, тягнучи за собою баркас, швидко понісся до берега.

Потім „Потемкип“ пішов на своє попереднє місце, де й став на якір. „Георгію Побѣдоносцу“ дано сигнал підійти до нас і теж стати на якір. Він зараз рушив до нас. Коли проходив поуз „Потемкип“, з нього по всім військовим засадам відсалютували старшому товаришу: на помості по бортах виставлено в лави команду, на мостику і біля трапів стояли кондуктори, витягшися у струнку і держачи руки біля козирка, сурмач грав привітний сигнал. Від нас одповіли таким же сигналом, а я, стоючи на помості з свого боку з задоволенням відсалютував новому спільпикови...

Загурчав якорний ланцюг, і „Георгій Побѣдоносець“ став трохи позаду нас.

Радошам серед нашої команди не було межі! Щоб пак! Адже тепер у нас була в деякій мірі революційна ескадра: два панцирники, торпедовець і шпитальне судно. З сією силою уже можна було виступити хоч як найрішучійше.

*

*

Як тільки „Георгій Побѣдоносець“ став на якор, відтіль приїхав до нас обібраний на команданта кондуктор, що був доси на панцирнику старшим боцманом. Перше вражіння від нього було далеко неприємне. В виразі його червоного й жирного лица було щось тупе, звівряче й огидливе. Його маленькі очи пі на хвилину не сплячучись усе бігали, непаче він тільки що прокрывся, рухи були якось ненатурально вільпі. Але взявши на увагу, що він був

обібраний на такий відповідальний уряд самою командою, яка мала час його добре пізнати, я присилував себе заглушити в собі невільне огидливе чуття, і, пішовши з ним у кают-компанію, по товариськи почав балакати з ним про технічні справи нового керування „Георгіємъ Побѣдоносцемъ“. Дізнавшись від нього між иньшим, що там ще нема бойового розписання, я порадив йому, маючи на увазі всякі можливі випадки, зараз таки зайняти ся уложенням його, хоч би у головних рисах. Побалакавши ще кілька хвилин ще де з ким із наших товаришів, він поїхав назад до себе, ніби щоб полагодити всі технічні справи керування кораблем.

Тимчасом прилучення до нас нового панцирника зробило свій ефект і на власти і на мешканців Одеси: до борту „Потемкина“ підїхав капітан над портом і запитав, чого ми хочемо? Від нас йому одповідали: „Ми вимагаємо, щоб командуєчий військом роззброїв його та віддав зброю народови, який таким чином зміг би утворити національну гвардію для оборони своїх прав. Угіль, солодку воду та харчі нам дасть сам нарід“. Капітан поїхав, а слідом за ним стали приїздити капітани приватних пароплавів із проханням дозволити їм вийти з гавані. Усім їм дано дозвіл на те.

У вечері в адміральській помешканню, де було призначено зібрання комісії, зібрала ся сила матрозів, яким сьогоднішнє засідання уявляло ся особливо цікавим. Тут же була депутація від команди „Георгія Побѣдоносца“.

Напувало незвичайне оживлення. Се був момент, коли під'єм духа команди досягнув свого апогею, коли віра в свою силу і надія на щасливий кінець розпочатої боротьби додавали духа всім хоч на які рішучі вчинки. Мрія розкривала перед нами найблискуційші перспективи; день останнього суду над тиранами й катями, день, у який сам нарід диктуватиме новому урядови нові закони, здавало ся був уже недалеко!

Гомін сотень голосів наповняв усе помешкання: всі не переставали ділити ся один із другим спостереженнями і вражіннями сьогоднішнього дня, і коли зібрала ся комісія, менш, як президентови зібрання, коштувало немало праці втихомирити всіх і відкрити засідання.

Найперше вислухано ось яке оповідання одного з товаришів із „Георгія Побѣдоносца“ про події останніх днів у чорноморській флотії:

„14-го червня практична ескадра, що складала ся крім

дальших суден з панцирників „Три Святителя“, „Ростиславъ“, „Двѣнадцять Апостоловъ“, „Синопъ“ і наш „Георгій Побѣдоносець“, почала кампанію, а 15-го несподівано для всіх прийшов від головного команданта наказ панцирникам: „Три Святителя“, „Двѣнадцять Апостоловъ“ і „Георгій Побѣдоносець“, мінному крейсеру „Казарскій“ і чотиром контрторпедовцям не гаючись вийти у море. По кількох годинах усі означені судна зняли ся з якоря і рушили в дорогу. Нікому крім командантів і може офіцерів не була відома ціль сього походу. Офіцери на нашому панцирникови з заклопотаними лицами про щось таємничо переговорювались, а команда губила ся в усяких здогадках. У вечір 16-го червня ми підійшли до Тендри і стали на якір.

„На другий день рано в ранці на шханцях нашого панцирника зібрано було команду, і командант прочитав нам наказ контр-адмірала Вишневецького, під проводом якого йшла ескадра. У наказі говорило ся, що команда панцирника „Князь Потемкинъ Тавричеській“, збунтувавшись 14-го червня, частину своїх офіцерів, у тім числі й команданта і старшого офіцера замордувала, а останніх висадила на беріг і привела панцирник до Одеси. Далі говорило ся, що наша ескадра повинна йти туди-ж із тим, щоб утихомирити бунтарів, при чому адмірал заспокоював команду, що ескадра в „Потемкина“ стріляти не буде, а заволодіє ним без жадного вистрілу і приведе разом із повстанцями у Севастополь.

Останні слова були покриті одностайним реготом вібраних. Почули ся іронічні уваги:

— По японському, значить! От так бравий адмірал!

Підождавши, поки всі знов заспокоїли ся, товариш казав далі:

„Зараз же по тому ескадра зняла ся з якоря і в повному бойовому порядку рушила в море. Ось показуєть ся Одеса, а на її рейді, курячи усіма трьома коминами, стоїть „Потемкин“. Ескадра звільнила ходу, але „Потемкин“ швидко наближаєть ся. По кількох хвиликах можна ясно розглядіти, що він іде на нас. Ескадра спинила ся. Та нараз нісля сигналу з флігманського судна повернула кругом і повним ходом почала тікати від „Потемкина“.

— Без жадного вистрілу? — їдко поглузував хтось і юрба знов розреготала ся веселим сьміхом...

„На морі до нас прилучили ся „Ростиславъ“, „Синопъ“ і ще два контр-торпедовці; усі сі судна прийшли з Севастополя. Підкріплена таким чином ескадра через якийсь час попрямувала знов

до Одеси. Швидко ми знов опинили ся проти „Потемкина“, який звав нїс ся на нас усею парою. Команда глухо хвилювала ся. Колп-ж він підійшов зовсім близько і почав направляти на панцирники роззявлені дула своїх гармат, серед матрозів підняв ся гомін, почули ся голоси: „Братці, що-ж се буде? Адже „Потемкин“ миттю пустить усю ескадру на дно! За віщо-ж ми зложимо свої голови? Краще вийдемо всі на гору: потьомкинці не стріляти муть у нас, коли бачимуть, що ми не йдемо проти них із лихою думкою“... Кілька чоловік вибігли на поміст, кличучи з собою й інших, і нараз усі покинувши гармати і свої стійки, кинули ся за ними і вкрили увесь поміст. Те-ж було і на „Синоп-і“ і на „Двѣнадцати Апостолах“. Коли ескадра зійшла ся з „Потемкином“ і коли відтіль донесло ся до нас „ура“, в команді запанувала справжня екстаза; як один чоловік вона грянула у відповідь „ура“...

„Команда вже більше не йшла з помосту, навпаки, і тих не багато, що ще лишали ся на своїх місцях, поспішали прилучити ся до всього гурту. Так ми пройшли і в друге поуз „Потемкина“ і опинили ся в морі. Ескадра стала йти повним ходом, а ми почали одставати, поки зовсім не спинили ся. Команда почала голосно заявляти, що не дозволить панцирникови рушити, поки не дізнасть ся, що скоїло ся на „Потемкин-і“ від самої його команди. Начальство очевидячки змішало ся. Тим скористав ся один із товаришів і по семафору став запрошувати депутацію з „Потемкина“. По кількох хвилинах ваша депутація була на нашому помості, а ще через якийсь час „Георгій Побѣдоносець“ був у руках матрозів, що підняли прапор повстання за волю народу“.

Товариш скінчив своє оповідання; щоб дати час зворушеному його оповіданням зібранню трохи заспокоїти ся, об'явлено коротеньку павзу, по якій засідання ведено далі.

Рішено було на випадок, коли командант війська не виконає наших вимог, завтра-ж в рана розпочати военну акцію на морі і на береві з тим, щоб заволодіти містом. Постановлено було також перемінити ся частиною команди з „Георгіємъ Побѣдоносцемъ“. Після нарад про ще деякі другорядні справи засідання було покінчене і зібрання розв'язане.

Перед тим, як лягати спати, я обійшов по помостах панцирник. Стомлена працею і пережитими вражіннями команда спала; тільки матрози вахтенного відділу не спали, стоячи на своїх стій-

ках і не перестаючи живо ділити ся один з одним споминами сьогодняшнього дня і надіями на будуче.

Темні сили у нас були тепер паралізовані... За те не дрімали вони, як то після виявило ся, на „Георгію Побѣдоносц-ї“...

* * *

Тієї ночі я довго не міг заснути. Зворушена уява розкривала передімною найяснійші перспективи, і я мимохіть линув у мріях у недалеку будучність, яка, здавало ся, готує вже великі історичні події...

Може завтра-ж, заволодівши в купі з повставшим народом Одесою, ми запалимо пожежу загального повстання на цілому півдні. А там піднімуть ся окраїни, що давно вже хвилюють ся, і коли при сьому не сколихнеть ся і центр і таким чином у боротьбі проти спільного ярма не з'єднаєть ся вся Росія, то бодай може Кавказ, Фінляндія, Польща і моя рідна Україна добудуть давно бажаного права улаштувати у себе жите народу на підставі свободи і справедливости...

Було вже за північ, коли стомлений вражіннями і думками я нарешті заснув міцним сном...

(Далі буде.)

ЯК ЮРА ШИКМАНЮК БРИВ ЧЕРЕМОШ.

III.

Ай, ай, ай! То то клопотів зійшлося сього вечера на Мошкову голову! Вчора вернувши з Косова, де виграв справу з Юрою, застав першу повину, що його годованець Пилипюк умер. Се бище байка, але Пилипюкові „роди“, сердиті на Мошка за те, що мав забрати Пилипюкове поле й полонину, по всім селі трубили, мов у дзвони дзвонили, що Пилипюк умер не своєю смертю, що Мошко отроїв його. Вже побігли гінці з тим доносом до Жабя й до Косова, вже в Жабя були коло трупа жапдари, розпитували та розвідували по селі та веліли не ховати покійника, дожидати судово-лікарської комісії. Мошко зі свого обовязку кинув ся було до хати, де лежав мрець, хотів робити порядки, що слід для похорону, але де тобі! Прогнали його, ще добре, що не побили. Даремне він кляв ся та присягав ся, що в отроєню Пилипюка чує себе невинуватим, що зовсім спокійно жде комісії, не боїть ся слідства... Його запевнене приймали наругою, криками та прокляттями. Мошко пішов до священника, згодив у нього похорон, просив поховати покійника з найбільшою нарадою і заплатив що слід. Додав іще пятаку на поминки та сорокоусти і просив священника, аби своїм словом успокоював нарід; нехай не вірять пустим байкам про отроєне Пилипюка, нехай спокійно ждуть комісії, яка викаже найліпше Мошкову невинність.

Свою дорогою, думка про комісію зовсім не потішала Мошка. Певна річ, виразної, явної отрути Пилипюкови він не давав, і що до сього був безпечний. Але горівка, якою щедро угощав свого годовання — по думці зробленого з ним контракту — була трошечка підправлена... трошечка, а чим, се вже його шинкарський секрет. Щоб комісія, щоб старий жабівський доктор наскочив на слід того секрету, і щоб навіть той секрет був безпосередною причиною смерти старого Пилипюка, се видавалось йому неправдоподібним. А все таки — хто знає! При тім його лякала пиньша річ, далеко страшнійша. Ану-ж хтось із Пилипюкових свояків, що за життя старого не дбали за нього, а тепер так побивають ся його смертю, — ану-ж хтось із них навмисно задав йому отрути, щоб увалити Мошка в біду! Самі отроїли його і самі нарobili репету.

Хто рояголосив, той розпоросив! Мошка проймав циганський піт при такій думці. Адже, не дай Боже, як би се оказалось ся правдою, то його положене може бути страшенне. Він один заходив ся з Пилипюком, годував і поїв його, він один мав інтерес у його смерти, він запевняв прилюдно, що Пилипюк не отровний, а тепер на тобі! Нема й балаканя, що його зараз арештують. І се ще буде найліпше, бо як би його не арештували, то Пилипюкові свояки самі убють його коли не в день, підчас похорону, то зараз першої ночі. А потім слідство, шукане, допити — і вязниця, вязниця, вязниця! А що таке слідство в гуцульських горах, против Жида, на якого кождий має щось на неньку, де з тисячі суперечних та недокладних зізнань і сам чорт не добуде правди, і де на кожду сплетню, на кожду нісенітницю можна знайти десять свідків, у яких при добрім заході вмовиш, що захочеш, і які потім готові заприсягти, що все се бачили на власні очі, — ой, Мошко знав се дуже добре! Адже й сам він не раз мачав пальці в таких справах, помагав заплутувати найпростійші справи, щоб і чорт у них не знайшов ладу, працював щиро над тим, щоб цісарське правосуде зводити на манівці. А що, як тепер йому доведеть ся спійматись у ті самі сильця! Пилипюкові свояки багаті, не пожалують кошту тай заходу, щоб обмотати, обчорнити, обвинуватити його. Певна річ, і він не одипокій на світі, і за ним, на його користь піде в рух машина — велика, довгорука машина жидівського кагалу. Що як що, а вже пропасти йому не дадуть. Про те, щоб він міг бути засуджений, нема чого й думати. В крайнім разі, коли-б усе складало ся на його некористь, в остатній хвилі всі акти пропадуть із канцелярії, як се вже не раз бувало в подібних випадках, а тоді, по довгих місяцях, розпочинай усе слідство на ново! Ну, так, але до того часу ти Мошку сиди в криміналі! Ай, ай, ай! Скільки біди, скільки клопоту! Чи не ліпше зібрати ся зараз та тікати? За одну ніч можна перехопити ся через Чорногору — Мошко знає полонинські стежки — і бути на Угорщині. А там безпечно можна переждати часи першого заколоту. А там прояснить ся, видно буде, чи можна вернути спокійно, чи може й зовсім перенести ся туди, шукати за горами нового осідку, нового поля діяльності.

Але ні, Мошко відкинув сю думку. Хто ще знає, чи є чогось помилити ся? Побачимо, що скаже комісія. Його втека була би найліпшим доказом на користь його ворогів. Утік, значить, иочу-

вав ся до вини. Се значило би для нього повну руїну. Стратити все, що здобув доси тяжкими заходами, довголітнім наньканєм з отсими дикими Гуцулами. Лишити жінку, дітей серед сеї тіччі! Ні, на разі нема ще потреби. Як би справді грозило щось гірше, то в усякім разі буде ще час. Адже зараз на місці не арештують його, а хоч арештують, то й то ще не аминь, ще й тоді можна буде знайти способи до втеки.

Весь день Мошко бігав по селі, порозумівав ся з иньшими Жидами, яких у селі жило щось сорок родин, нараджував ся та розсилав післанців то до Жабя, то до Косова, до Кут, до Коломиї. Справу обговорено на жидівській нараді основно, з усіх боків, на всякі кінці, і зараз же молодше жидівське покоління, особливо жонота, пішла шниряти по селу, тягти за язики баб, жінок, дїтвору, виловлювати та доносити старшому кагалови всякі погрози, догади, надії, свїдоцтва та будучі зізнання гоїв. У селі клекотїло; готовила ся війна, а нехибним її знаком було те, що всі Жиди нараз зробили ся незвичайно чемні, приємні, людяні та братерські супроти Гуцулів. А нал усім тим клекотом, що йшов у низу, на вузкій Черемшовій долині, час від часу пролітав мелянхолїйний стогін тримбіти, якою по черзі тримбітали легїні на пригорі коло одинокої хати, де лежало мертве тіло покійного Пилипюка.

А вечером Мошкови новий клопіт! Із Косова надїхав судовий адюнкт. Він мав якесь приватне діло до Жабя, та в остатній хвилі перед відїздом пан радник, начальник косівського суду, одержавши донесенє про наглу смерть Пилипюка, поручив йому взяти з Жабя лікаря і перевести обдукцію помершого. Пан адюнкт поспїшав на ніч до Жабя, та нещастє хотїло, що як раз проти Мошкового шинку колесо в його возі зломало ся, і то так, що сїльські майстри не могли направити його до почи. Пан адюнкт рад не рад лишив ся у Мошка на ніч, а візника вислав верхи до Жабя, щоб зараз дав знати лікарєви, аби сей завтра в ранці приїхав сюди для переведеня обдукції. З інструкції пана радника знав пан адюнкт, що заходить підозрінє в отроєню Пилипюка і що підозрінє паде на одного Жида, але на котрого Жида, сього пан радник у поспїху не сказав. І от пан адюнкт із чистим сумлїнем заночував у Мошка, а привчений своєю практикою вважав найвідповіднійшим у розмбві зі своїм господарем і в Гуцулами зовсім не згадувати про се, що має порученє перевести обдукцію

мертвого тіла. Правда, він завважав заклопотане лице Мошкове і навіть знаки безсумнівного остраху його й усеї його сім'ї при його вступленю в шипок, але удавав, що не бачить нічого і силкував ся бути веселим, жартувати та дрочити ся з Жидами.

— Ну, Мошку, я до вас на ніч! — мовив він скидаючи з себе запарошений дорожний плащ. — Маєте що на вечерю, бо я голоден.

— Ох, що пан сендзя будуть вечеряти? У мене всего єсть.

— Я не хочу всего, Мошку. Мені лише пару петружків сьвіженьких по жидівськи зварю.

— Петружків! — мелянхолійно осьміхаючи ся мовив Мошко. — Ох, де-ж я пану сендаї візьму петружків? Я ще сам сього року хіба стілько бачив петруга, що раз на весні в Жабю.

— Як то! — з комічним пересердем крикнув пан судія. — Над Черемошем сидиш і петругів не маєш? Тьфу! Та ні, се не може бути! Я мушу сьогодні на вечерю мати петруги! Роби, що хочеш, а петруги мусять бути!

— Дай Боже, щоб були! — мовив Мошко й собі-ж силуючи ся на жартливий тон, — але у мене слаба надія. Нема петругів у нашім Черемоші. Вибили кльоци, а що було решта, то вилапали Гуцули.

— А що-ж ти за Жид, щоб ти від Гуцула не дістав усього? Зараз вишли рибаків, нехай ідуть на ріку. Ніч погідна, може зловлять. І знаєш що, Мошку? Я обіцяв пану радникови привезти йому головатицю. Накажи їм, аби мені конче, але то конче зловили головатицю. Розумієш?

— Розуміти я розумію, але —

— Нічого але! Ніякого але я не чую й не слухаю! Так мусить бути тай по всьому! А тепер давай горівки тай що маєш закусити, бо я голоден як вовк. І зараз мені ванькир випорожни і постели, а чисто! Без мух, без блощиць, без стоніг, без мурашок, без вужів і иньшого вашого дробу, розумієш? Бо я змучений до смерти, спати хочу! І жадної мені мови ані розмови ані балаки ні-ні ні! Розумієш? Отже links-um! Marsch!

Мошко знав добре пана судію, знав його жарти і його в основі добре серце, але пан судія в своїй добродушности не знав Мошка, не знав особливо того, яким важким камінем на Мошкову душу падали його жарти. Иньшим разом він жарт відбив би жартом, на запитанє, деж ті петруги і та головатиця, відповів би, що рибакви

всю ніч ходили і нічого не зловили. Але сьогодні? Легко було пану судії говорити: посилайте рибаків! Та чи такий тепер настрій у селі, щоб якийсь Гунул пальцем рушив, аби допомогти Мошкови, сповнити його просьбу! А з другого боку Мошко, хоч не чув нічого і не донитував ся про ціль прибуття пана судії, але знав, серцем і перепудженими нервами відчував, що він прибув для сеї справи, держить у своїх руках його долю, і рад би був усею душею зробити для нього все можливе, заспокоїти всі його бажання, задоволити всі його забаги. Він знав, що все се може йому дуже придати ся, може заважити на вазі його цілого життя, і йому страх не хотіло ся обертати дійсно в жарт жартливі накази пана адюнкта. Він метнув ся робити, що можна, вислав одного наймита в село до рибачка Попівчука, обіцяючи йому п'ятку за десять пестружків і десятку за головатицю, але наймит швидко вернув з короткою відповіддю, що „Попівчук гроший не хоче і на рибу сеї почи не піде“. Так і знав Мошко, що така буде відповідь. До інших рибаків не було що й ходити, се були або свояки або приятелі Пилипюків. Мошко попробував іще остатнього способу, післав обох своїх наймитів у ріку, і їм справді удало ся зловити сачком пару кленьків. Урадував ся Мошко рибками, мов не знати яким добром, велів жінці зварити їх і з тріумфальним видом подав їх на вечерю пану судії.

— Га, га, га! — реготав ся судія побачивши рибу і не дуже й розбираючи, що се не пестружки, а клені. — А видиш, Мошку, що як тебе притиснути, то ти таки до чогось придалий. Не дармо каже Гунул, що Жид лише печений добрий. Нема пестругів тай нема, а як його приперти до стіни, то таки й пеструги вродили ся.

— Най пан сендзя їдять на здоров'я! — радісно мовив Мошко.

— Ну, але тепер то я вже зовсім серйозно наказую, аби мені на завтра була головатиця. То є, не мені, а для пана радника. Чуєш, Мошку?

Історію з паном радником пан адюнкт, розумієть ся, вдумав. Ніякої інструкції про головатицю радник йому не давав. Але у пана радника була молода, гарна жінка, до якої пан адюнкт, старий кавалер, почував горяче „поползновеніє“ сердечне; а ся пані радникова пераз у розмовах жалувала ся, що отсе вже третій рік живе в Гунульщині і стілько наслухала ся про ті головатиці, а ще й доси їй не трапляло ся навіть на очи бачити сеї риби, не

то що мати її на своїому столі. Се згадав пан адюнкт іще сьогодні над вечір, коли з'їхавши з Буківця ¹⁾ у-перве почув шум Черемоша. От би було гарно — подумалось йому — вертаючи завтра до Косова привезти пані радниковій гарну головатицю в дарунку! В його уяві малював ся солодкий усміх, з яким пані радникова буде дякувати йому за пригiстник, і задля того сподіваного усміху Мошкови прийшло ся проводити безсонну ніч. Пан адюнкт смакуючи рибки прилагоджені Мошковою жінкою чим раз більше запалював ся думкою про головатицю.

— Слухай Мошку! — говорив він усміхаючись, але з безсумнівним притиском у голосі. — Не викручуй ся мені, не говори нічого, не брешти та не тумани, бо головатиця мені мусить бути на завтра! Маєш цілу ніч часу. Про мене хоч сам іди з жінкою й усіми бахурами в воду, а щоб мені завтра рано головатиця ось тут лежала, на столі! Тай то не мала, а порядна, хоч на три пяди! А не буде, то нещасте твоє. Воліло би тебе не бути на сьвіті!

І пан адюнкт моргнув на Мошка немов натякаючи на щось таємне та страшне. Він то собі на жарт, се у нього був звичайний жест, яким він пуджав Жидів, живучи в тій певности, що у кожного Жида на сумліню стілько гріхів та злочинів, що сам він уважає себе гідним шибениці, і що, значить, торкни йому на сліпо пальцем у сумліне, дай йому одним жестом пізнати, що знаєш про нього щось негарне, а напевно збудиш у його сумліню переполох та тривогу. Мошко знав сей жест, нераз приймав його за жарт, але сьогодні той жест заморозив його душу, кинув його в дрож і в горячку. Тепер він не сумнівав ся, що „пан судія“ приїхав у справі Пилипюка, що знає про кинене на нього підозріне, що пструги й головатиця, се не прості собі, пструги й головатиця, але перша, ніби то невинна форма хабаря, що „пан судія“ власне для того не згадує про ціль свого прибуття, аби ніхто не міг йому закинути, що ночував у підозреного і вимагав від нього дарунків. З розпукою в серці Мошко почав тепер розуміти, що від тої головатиці залежить для нього дуже багато, залежить може все його добро, навіть житє. І тим страшнійша була його розпука, коли холодний розум чим раз ясніше говорив йому,

¹⁾ Буковець — висока гора в с. Ясенові, через яку веде гірська дорога з Косова до Жабя.

що роздобути головатицю сеї ночі без якогось надвичайно щасливого випадка йому буде зовсім неможливо.

Він ще раз ніслав слугу в село, обіцяючи двацять банок за головатицю, але його висьміяли. Він ніслав жінку до інших Жидів, щоб ті ужили своїх способів на Гуцулів, щоб роздобути на завтра головатицю. Обіцяли, але надії великої не робили. Вода в Черемоши занадто велика, рибаки при такій воді рідко коли приносять головатицю. Надто жінка вертаючи з села принесла ще одну неприємну новину: Юра Шикманюк учора, програвши справу в Косові, не вернув із сином до дому, але пішов до Коломиї; два Гуцули, що вертали з заробітків, бачили його па горі за Косовом па пістиньським шляху. Мошко зразу якось не звернув уваги на сцю відомість.

— Нехай собі йде! — буркнув він махнувши рукою.

Було вже пізно в ночі. Судія давно спав у ванкірі на жидівських перинах. Мошкова жінка з дітьми спали в кухні. Мошко замкнувши шинок і погасивши світло пішов до своєї кімнати, якої вікно виходило на подвір'є, далі на Черемош. Але йому не хотілося спати. Перелічивши зароблені сьогодні гроші він якийсь час сидів у задумі. Що то воно буде завтра? І чим то скінчиться ця ота історія з Пилинюком? І чи роздобуде Дувид та Сруль головатицю для пава радника? І як буде держати себе вїт у сїй справі — чи потягне руку за Мошком, так як у справі Юри Шикманюка, чи може за Пилинюками? Адже се його свояки!

Але згадка про Юру Шикманюка надала Мошковим думкам відразу інший напрям. Учорашня нобіда в суді тепер ані разу не тішила Мошка. Тьфу, паскудство! Щоб виграти сцю паршиву справу, треба було аж двох фальшивих паперів: фальшивого рахунку видатків і фальшивої оцінки Юрового ґрунту. Треба було панькати ся з вїтом, підпоювати таксаторів. А яка з того користь? Ану-ж Юра справді витягне справу до Коломиї, зведе на місце нову комісію, зажадає присяги? Присяги Мошко бояв ся як огню, тай знав, що вона тут не багато-б і помогла йому. Ні, з сего може вийти погана справа.

А найгірше те, що Юра тепер буде Мошковим ворогом. Як він дивив ся на Мошка виходячи з суду! Адже його погляд різав Мошка без ножа! Чому він не вернув із сином до дому? Чим справді так йому сквапно було до Коломиї? А коли сквапно, то чому відіслав сина до дому, чому не їхали оба до Коломиї? Юра

неписьменний, а Василь письменний, був у війську, знає в Коломиї, де, що й куди, знає ліпше й суд і адвокатів. Ні, без нього Юра сам не вибрався до Коломиї! Не на те він лишився в Косові, а сина відіслав до дому, щоб самому йти до Коломиї! Що жабівські бачили його за Косовом на пістиньським шляху — хто знає, може він навмисно вийшов туди і ждав, поки подибле кого знайомого, щоб у село пустити чутку, що він пішов до Коломиї? Юрові очи, запалені ненавистю і холодною, непохитною злобою так і стояли в Мошковій уяві. Ой ні, се не Коломиєю, не процесом і не адвокатом пахне! Юра, видно, щось инше надумав! Юра не пішов до Коломиї! Він потайки, верхами та відлюдними стежками вернув до села. Юра не дарує йому — не так хати й ґрунту, як радше своєї ганьби, що був жидівським годованцем, а потім і своє стратив і годованства нозбувся. Юра тепер Мошків ворог, буде чатувати на нього, певно надумав пімстити ся на піж — кроваво, дико, без застанови і без милосердя, як'лише Гуцул уміє мстити ся!

Якимось диким вихром закрутили ся в Мошковій голові думки, образи, висновки, поки не дійшли до того кінця, до тої ясної, непохитної невности, що властиво тепер, може в отсій хвилі найбільша небезпека грозить Мошкови від Юри, Мошкови й усій його родині. О, бо Гуцул у таких хвилях пімсти дикий, кровожадний, не знає розваги ані милосердя. Сидячи на лаві копець стола Мошко при сих думках мов зомлів, одубів, отетерів із наглого переляку. Щось дусило його за горло, тисло в грудях, висаджувало очи з голови, спирало дух. Коли-б так у сій хвилі почув ся був стук до вікна або до дверей, коли-б двері були нараз відчинили ся і в них показав ся Юра, — Мошко без сумніву був би в тій хвилі вмер із самого страху.

Але довкола було тихо, спокійно. Черемош шумів глухо; з пригірка від Пилипюкової хати ще раз застогнала тримбіта і затихла. Мов хміль по тиці, так Мошкова душа по тій тиші нялася в гору, шукала собі в ній опори, скріплення. З тяжким зусилем він підвів руку і обтер собі пюю чоло — воно було покрите краплистим, холодним потом; потім він іще раз простягнув руку і присунув до себе грубу, в шкіру оправлену книгу — першу ліпшу, що лежала з краю. Він розгорнув її — се була Псалтиря, гебрійська, стара, з зайловеними, пожовклими картками, друкована гробим квадратним друком. Майже не тямлячи, що й як робить.

Мошко ще ближше присунув книгу до себе і обернув на неї свої безтямні очі. З разу очі скакали по буквах, мов гуцульський вів по каміню, але звільна пароксизм переляку втишував ся, квадратіві букви почали немов оживлювати ся, набирати виразу, вязати ся в слова й реченя, і Мошко звільна мов дитина, що вперве береть ся читати, або мов рекопвалесцент, що вперве по тяжкій слабости береть ся ходити, почав складати слова в реченя, реченя перетворювати на образи і ссати, пити всею істотою зі сьвятої книги при помочи тих речень і образів щось немов у спеку холодну, погожу воду.

„Боже, Боже мій, почуй мене! Пощо ти покпнув мене ?

„Далеко від рятунку слова моїх прогріхів. Боже мій, клика-тиму тебе в день, і ти не почувеш, — і в ночі, і се буде мені мов безумство.

„А ти живеш у сьвятім, хвало Ізраїлева; на тебе надіяли ся батьки наші, надіяли ся, й Ти вирятував їх; Тебе покликали, і ви-бавили ся; на Тебе надіялись і не засоромили ся.

„А я червяк, а не чоловік; наруга людям і нікчемність перед людьми. І всі бачучи мене наругали ся з мене, говорили ртами та похитували головами“...

Що се було? Мошкови здавало ся, що в його нутрі живе щось окреме, незалежне від нього, щось сильне, остре, жорстоке, що водить його очима по сих словах і обертає важку, болючу машину в його голові, а та машина мов чародійська ліхтарня осьвічує найтайніші закутки, найглубші безодні його путра, і показує йому там усяку погань, усякі страховища і всякі кари. Показує йому його самого в образі немилосерного гордяка, то знов у образі збитого, окривавленого та поруганого злодія, зловленого Гуцулами на горячій учинку, то знов у образі отруйника, що нічу, з дрожю в руках досипає отрути до напою, а потім хтось дає той папій пити його жінці, його хорій дитині замісь ліку, а він бачить се і хоче бігти, вирвати її з рук погане питво, або хоч крикнути, остерегти її — і не може рушити ся, не може крикнути. І знов він бачить себе одиноким на сьвітї, погордженим, винхненим із людської громади, і ніби його мучить страшенно та самота, і він біжить кудись, довго, без духу, без тям, озираєть ся навколо, шукає, шукає людського лица, живої людини. Та дарма! Кругом пустиня, безлюдє, мертве каміне та ще мертвійші білі кости. Ах, лиш одну живу людину побачити! Почути людський голос! Знати,

що світ іще не вимер, що я не остатній живий чоловік на землі!

Мошко нараз прокинув ся з полудрімоти, що наїла була на нього. Чи се йому снило ся, чи справді хтось стукнув сінешними дверима? Ні, мабуть снило ся. А може жінка — — гов, а се що? Знов щось зашелестіло в сїнях — чап-чап... Клямка брязь... Звільна відчиняють ся двері, звільна, широко, і в дверех мов намальований, розхристаний мокрий стоїть Юра Шикмапюк.

Мошко хотів крикнути, схопити ся з місця, тікати, ревити та кликати помочи — але не міг рушити ся, не міг видобути з горла найменшого голосу. З рознятим ротом, вибалушеними очима, за-клякими на книзі пальцями він сидів блідий як стїна, закамєнілий, безтямний.

— Добрий вечір, Мошку! — промовив Юра не то всміхаючись, не то любуючись видом Жида полумертвого з переляку.

І не дожидаючи Мошкової відповіді Юра почав наближати ся до стола, придержуючи правою рукою щось немале, обвинене сердаком і притиснене до його груди. Мошко в безсильних переляку ледво здужав підняти одну руку і закрити собі нею очи, а з його горла вирвало ся щось мов глухий стогін. Юра зневажливо засьміяв ся.

— Ха, ха, ха! Перелякав ся, Мошку? Чуєш, що скривдив мене, що варто би тобі за се иньшого пригістника, ніж я отсе приношу. Ади!

І він розвернув сардак, виняв із нього головатицю і держачи її обіруч за голову замахнув нею і положив її на столі мов довгий, вузкий полоть солонини.

— А що? Бачив коли таку? — триумфально, радісно мовив Юра.

Мошко все ще мовчав, не міг прийти до себе. Він глядів темер на головатицю такими самими не то переляканими, не то зачудуваними очима, як уперед на Юру. Він силкував ся пригадати щось, щось таке, що вязало ся з головатицею, але не міг. Страшна хвдля, яку він пережив отсе, змела все попереднє з його мізку, мов хуртовина змітає купу сипкого піску. Лише механічно, з купецької привички він промовив нарешті:

— Ну, що хочеш?

— А що даси?

Мошко звільна приходив до себе. Він устав з місця, при-

ступив ближше, доторкнув ся до головатиці. Холодний дотик слизького рибячого тіла вернув йому всю память.

— Дай десятку! — мовив Юра.

Мошко затряс ся. Він бачив сповнене своїх надій, які ще недавно так турбували його, пригадав собі своє положенє, а якогось головатиця була для нього дошкою ратунку, і ціна, якої зажадав за неї Юра, видалась йому сьмішно дрібною. Він скривив уста до сьміху.

— Слухай, Юро! Лиши мені ту рибу. Воиа мені дуже потрібна — розумієш, дуже потрібна. Іди тепер спати, а завтра ми сторгуємо ся.

— Ого, го! Я на таке не пристаю! Я не лишу головатицю на обіцяне. Чи ще ти не досить мене дурив? Гадаєш, що я зовсім глузду не маю і дам водити себе як кітка за стеблом? Зараз мені гроші сюди, а ні, то беру рибу.

Юра говорив піднесеним, сердитим голосом. Мошко трівожно наблизив ся до нього.

— Нст, Юро! Тихо, тихо! Тут за стіною пан спить.

— Що за пан?

— Пан сендзя.

— Ну, то що? То я не сьмію упоминати ся за своїм? — мовив Юра бутно, але понизивши голос.

— Тихо, Юро! Не говори, не кричи, бо сам не знаєш, що говориш. Як би ти знав, яке добро ти зробив мені... Ой, як би ти знав! То ти жадав би за сю головатицю не те, не десятку! Слухай, Юро, що я тобі скажу! Чану, признай ся мені по правді, чому ти відправив учора свого Василя з Косова самого?

— Бо я хотів іти до Коломиї.

— А чому-ж ти не пішов до Коломиї?

— Бо так мені випало.

— Що тобі так випало?

Юра махнув рукою.

— Ет, не питай, а говори про діло! Купуєш головатицю, чи ні?

— Чекай, Юро, чекай, чекай, чекай! Я говорю про діло, стєраа важнійше ніж головатиця. Що таке головатиця? Що вона варта? А ти послухай, що я тобі скажу, чому ти не пішов до Коломиї. Тому, бо потайки вернув сюди в село. А чого вернув? Бо хотів забити мене. Напасти в ночі і забити. Правда, Юро? Скажи, що неправда!

Тепер на Юру прийшла черга остовпнія та переляку.

— А ти відки се знаєш? — ледво прошептав він голосом вдушеним зі зворушення.

— А видиш, що знаю! — мовив Мошко. — І ти не сьмієш відперти ся, бо знаєш, що моя правда. Я ворожбит, правда, Юро? Ну, а де твоя сокира, Юро?

— Там... у Черемоши, де я ймив отсею головатицю.

— А видиш, Юро! Чому я засьміяв ся, коли ти зажадав за головатицю десятку. Чому я казав: як би ти знав, що вона варта? Я знав, що вопа варта, що вона може вратувала мене від смерти. Що як би ти зажадав за неї сто, тисячу ренських, то й то не було би за дорого. Я засьміяв ся, бо зрозумів, який ти дурень, Юро! Старий, а дурний дурень! Ішов мене забити, а не знав, що у мене пан сендзя ночує і що я можу при першим шелесті зловити тебе і віддати в його руки. (Мошко брехав тепер усею силою пари, мов кінь гальопує, зірвавши ся з припону, бажав зо всім отуманити, ошоломити Юру.) І ще тим дурень, бо не знав, що я виграв справу в Косові не на те, аби тебе скривдити, а лиш аби показати тобі, який ти дурний та нерозумний заходячи з Мошком у процес. А мені ані твоєї хати, ані твого ґрунту не треба. Чуєш, Юро? Ось на тобі за твою головатицю: тут маєш той контракт, що ми зробили на твоє прогодованє — не хочеш, як хочеш! А ось той рахунок моїх видатків, що я виложив на тебе — бачиш, роздираю його перед твоїми очима! А ось тото ошатованє твого ґрунту, що було читанє в суді — на. Все тобі дарую, щоб ти не казав, що Мошко одурив і обдер тебе. Не віриш? Думаєш, що я даю тобі якісь фальшиві папери? Ну, візьми їх, а завтра підемо до панотця, нехай він тобі прочитає тай скаже. Я при нім повторю те, що кажу тепер. При нім і спалимо ті папери, то може тоді повіриш, що Мошко не є твій ворог. Добре?

— Та... нехай і так буде. Але... Мошку!

— Що таке?

— Скажи, бій ся Бога, що се тобі стало ся? Відки се в тебе... таке... взяло ся?

— То за отсею головатицю, Юро. За те, що ти приніс її мені сеї ночі. Розумієш?

— Ні, не розумію.

— Ну, то й не розумій. Я-ж кажу, що ти старий дурень. А тепер іди спати.

— Та куди мені тепер іти? До Василя далеко, а я весь мокрий.

— Візьми собі мою суху бекешу тай джергу — ось тут у комірці лежить, іди до стодоли тай зарий ся в сні. А мокре все тут покидай. Там огрієш ся.

І Мошко взяв зі стола лямбу і пішов до сінній посьвітити Юрі, поки сей перебереть ся в сухе. А бачучи се білий велитень, що поруч чорного стояв під хатою і був сьвідком цілої сцени, в сердечнім зворушеню широ стиснув обі долоні свого чорного товариша. Та сей при дотику білих сьвітляних рук ангела підскочив високо обома ногами, зробив страшенну гримасу, що виражала нестерпний біль, і вириваючи свої руки з дружнього стиску, шарпнув ся в зад усім тілом так папруго, що аж виверпув ковала в повітрі і заповор рогами в шутер на подвірі.

— Дурню! — скрикнув він люто. — І якого дідька ти в сентименти впадаєш! І зараз стискати ся лїзєш! Ніби не знаєш, що мене твій дотик пече гірше некогольного огню!

Ангел усьміхнув ся.

— Ах, вибачай! Я й забув. Я лише хотів поіратулювати тобі, що ти гарно виконав мій плян.

Чорний: Твій плян? Роззяво! Плакєо! Ти здібний видумати якийсь плян! І іратулювати берєш ся, не тямлячи значіня того, що бачиш очима.

Білий: Та вже певно, що твого діавольського значіня не тямлю. Мені й байдуже до нього.

Чорний: То то й є! Ти своїми підсліпуватими очима бачиш тут лише побіду добра, іділлю.

Білий: Може бачу дещо й більше.

Чорний: Може! Говори-плєти! Як би бачив, то певно не лїз би іратулювати мені. Не присвоював би собі мойого діла.

Білий: Я й не чиню сього. Я лише кажу, що ти гарно виконав той плян ратунку обох сих душ, який я перед тим поклав на божих колїнах.

Чорний: Ратунку! Га, га, га! Чудовий плян! Щоб змінити постанову Юри, треба було збудити в його душі низький інстинкт захланности, жадобу зиску. Щоб наклонити Мошка до великодушности, треба було струсити до дна його душу жахом смерти. А результат? Мошко лишить ся живий, в понятю Юри він буде ворожбитом, добрим чоловіком і добродїєм. При помочи

головатиці він підобрить собі судію, так що той при обдукції буде дивити ся крізь пальці на різпі симптоми завважені лікарем і сконстатувавши брак арсеніку заспокоїть ся зовсім і оголосить Мошкову невинність. І жите в селі піде далі своєю чергою.

Білий: А все таки Юра житиме з сипом і віддасть своє добро внучатам і ті будуть любити його. І голосячи добре діло Мошкове він уменшить у селі суму ненависти против Жида. А Мошко не забуде тих хвиль пережитих сеї ночі.

Чорний: І думаєш, поправить ся!

Білий: Називай се як хочеш, — а все він буде поводити ся тямуючи сю хвилю.

Чорний: Ова! Під острахом! Силуване добро.

Білий: Господь ріжними дорогами тягне людей до добра. Одних страхом, других жалобю знеску, иньших особистою амбіцією, ще иньших подразненням самолюбем; лиш певелика часть робить добро з чистої, високої любови до добра. Божа річ цінити, яке добро вартійше. Моя річ — допомагати по змові, щоб сума добра між людьми все більшала та більшала.

Чорний: Еге-ж, еге! Вийшов сівач на поле сіяти, тай сіяв, кидаючи на сліпо одно зерно на стежку, друге в терне, третє в буйну пирійку, в надії, що хоч якась частина зійде і виросте й достигне і дасть стосотні плоди. А я собі сію свій кукілець розумно, з гарним обрахованєм. Де не можу зовсім заглушити твоєї шпепички, там хоч запоганю її.

Білий: Що-ж, роби як знаєш і як мушиш! Поборемось!

Львів д. 9 цьвітня 1903.

ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ.

Його діяльність на полі історичної науки.

(З нагоди ювілею).

VII.

Отсе перегляд усіх важніших розвідок та статей, якими причинив ся Антонович до роз'яснення історичної минувшини українського народу. Поза обговорення маємо ще цілий ряд менших заміток та статей, які самі собою не творять ніякої заокругленої цілості, тільки мають значінне нових історичних звісток як матеріялу, або були лише поясненнями та вступними замітками до нововиданих жерел. А що, як відомо, видавання жерел — се одно з головних завдань історичної науки, тож зведемо у купу заслуги В. Антоновича на тому полі, також дуже визначні.

Найголовніший продукт діяльності у тім напрямі звязаний із становищем Антоновича в київській Археографічній Комісії, як її головного редактора. Ся інституція по п'ятнадцяти роках славої і безпальної діяльності увійшла в р. 1858 у нову фазу розвою, що принесла українській історичній науці дуже великі користи. Тоді то член Комісії проф. М. Іванишів уложив докладний план видання „Архива Юго-Западної Росії“ у вісьмох серіях, що почали зараз у найближшій році ноявляти ся у світ. Сам Іванишів розпочав дві перші серії (історія церкви, провінціальні сойми), ставши головним редактором Комісії. Коли він покинув на якийсь час Київ, став 1863 р. на його місце головним редактором В. Антонович — можна подекуди сказати, ученик свого попередника, і був головним керманічем археографічних видань аж до 1882 р., хоч і опісля мав у них діяльну участь. Програма видань Іванишева полишила ся в основі і при кермуванні Антоновича, та при виконанню її, разом із зростом історичних студій і науковим поступом, показала ся нераз (навіть іще за редакторства Іванишева) потреба переіменити її дещо. Скільки було в тім напрямі ініціативи самого головного редактора — не знаю. По нинішній день видала Комісія 25 грубих томів (два подвійні), з тих 2 томи зійшли ще перед Антоновичем, 13 за час його 20-літнього редакторства, в тім числі 7 томів його власного видання; а тільки 10 томів появило ся після редакторства Антоновича, а й із тих два зібрані і видані нимже. Та окрім такої живої і плодovitої участі у виданню „Архива“ належить до Антоновича редакція трьох окре-

них видань сієї-ж Комісії — збірників літописей. Маючи на увазі таким способом аж 12 поважних томів, переважно збірники актового матеріалу, можемо зрозуміти, чим був Антонович для київської Археографічної Комісії. Ось його видання під його безпосередню редакцією:

Акти про козаків у двох томах, що обіймають часи 1500—1648 і 1679—1716.¹⁾ Перший творить основу його розвідки про генезу козацтва й обіймає 111 актів, переважно грамот, універсалів, жалоб листів, декретів і т. и., між ними деякі першорядної ваги для початкової історії козаччини. На другім знов томі збудована розвідка про останні часи козацтва на Правобережжю; у ній аж 229 актів подібних категорій (жалоби, універсали, соймові інструкції і т. ин.), а один із них належить до 1775 р. (для генеалогії Палія).

Акти про гайдамаків із часів 1700—1768, числом 364, аналогічного роду з попередніми.²⁾ Коліївщина не обнята сим збірником (останній акт із марта 1768). На підставі сих актів написана обговорена висше монографія гайдамаччини.

Акти про походження шляхотських родів на Україні — основа аналогічної розвідки, числом 132 (NN. тільки 128), виїняті переважно з судових книг (переважають жалоби), дальше грамоти, люстрації, описи маєностей і т. ин.³⁾

Акти про українські міста в XV—XVIII ст., видані одночасно з розвідкою на сю тему, обіймають 265 документів (NN. 229), в тім значне число грамот судових спорів і т. ин.⁴⁾

Акти про селянство у XVIII, що творять спеціальний

¹⁾ Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Временною Коммисією для разбора древнихъ актовъ. Часть третья. Акты о козакахъ (1500—1648), томъ I, Київ, 1763, ст. 433+СХХ передмови, 8⁰; Акты о козакахъ (1679—1716) томъ II, Київ, 1868, ст. 787+197 передмови. Прогалина між сими двома збірниками має бути виповнена аналогічними актами про Хмельничину (1648—1657), видавчимъ І. Каманіним (як IV т. сієї часті), та поки що він не появилъ ся.

²⁾ А. Ю. З. Р. Часть третья. Акты о гайдамакахъ (1700—1768), томъ III, К. 1876, ст. 840 з показчиками імен+123 передмови.

³⁾ А. Ю. З. Р. Часть четвертая. Акты о происхожденіи шляхетскихъ родовъ въ Юго-Западной Россіи, т. I, К. 1867, ст. 460 з показчикомъ імен+62 вступної розвідки (содержаніе актовъ объ околичной шляхтѣ)+LV передмови голови Комісії Юзефовича.

⁴⁾ А. Ю. З. Р. Часть пятая. Акты о городахъ (1432—1798), т. I, К. 1869, ст. 559 з показч. +94 статі. У II т. тієїж часті появились акти про Жидів (І. Жаманіна).

вибір із величезної маси відповідного матеріалу, т. ск. типового. Зібрано тут головні умови купна і продажі, даровизни, посмертні записи, інвентарі, акти про селян-утікачів і т. ин. Усіх числом 324; вони є добрим доповненням загального збірника актів Археографічної Комісії, задуманого передше, але виданого пізніше, про економічне та правне становище українського селянства в XVII—XVIII ст.¹⁾

Акти про церковні відносини від пол. XVII до кінця XVIII ст. містять грамоти, жалоби на угнетення, засуди, листи, універсали, соймакові ухвали і т. ин. — числом 239. На них опер артор свою розвідку про унію і православну церкву.²⁾

Акти про колонізацію України від кінця XIV до кінця XVII ст., числом 108 (NN. 85), переважно: описи маєтностей, люстрації королівщин, інвентарі, надання, посмертні записи і т. ин. Шлях збірника такий, щоб дати образ: 1) густоти населення, розкладу хронологічного і територіального; 2) етнографічного характеру людности; 3) соціального складу. Збірник Антоновича має на меті відповісти на перші два питання.³⁾

Акти про події 1789 р. ілюструють згадану розвідку про „волинський бунт“, обіймають 378 різних актів (жалоб, процесів, універсалів і т. ин.), в тім числі й деякі передруки з книжки Бродовича. Збірка ся дає теж погляд на релігійно-церковні справи того часу, особливо дає пізнати стан уніятського духовенства.⁴⁾

На тому закінчується огляд актових збірників В. Антоновича у шістьох серіях „Архива Юго-Западной Росіи“ (1, 3—7),

1) А. Ю. З. Р. Часть шестая. Акты объ экономических и юридических отношениях крестьянъ въ XVIII в. (1700—1799), т. II, К. 1870, ст. 520 з пок.+64 статі. Перший том з »Приложенія«-ми в окремій книзі, вийшов 1876 р. і містить акти XVI—XIII ст, зібрані К. Козловським та І. Новицьким; сей останній написав на вступі відповідну розвідку.

2) А. Ю. З. Р. Часть первая. Акты объ униі и состояніи православной церкви съ пол. XVII в. (1648—1798), т. IV, К. 1871, ст. 705 з пок.+99 розв. Ся перша частина Архива видана доси найповніше: вийшло вже 9 томів, а 2 (спеціально про галицькі церковні справи) пригтовляють ся від давна.

3) А. Ю. З. Р. Часть седмая. Акты относящіяся къ истории населенія Юго-Зап. края (1386—1700), т. I, К. 1886, ст. 647. Вступну розвідку до сього тому написав проф. Владімірскій-Вуданов п. з. Населеніе Юго-Зап. Росіи съ пол. XIII до XIV в. Він теж зібрав і видав II том сієї части (1471—1668).

4) А. Ю. З. Р. Часть третья, т. V. Акты о мнимоъ крестьянскомъ возстаніи въ Юго-Зап. краѣ въ 1789 г. К. 1902, ст. 828+XLVI+99 розв.

що мають велику вартість для внутрішньої історії України. Окрім того, як сказано вище, редагував Антонович із поручення Археологічної Комісії деякі літописи.

Ще в р. 1864 вийшов під редакцією В. Антоновича й І. Самчевського IV т. Літописи Самуїла Величка, якої I т. вийшов ще 1848 р.

При нагоді III археологічного з'їзду в Києві задумала Археологічна Комісія видати матеріали для історичної топографії Київщини й поручила се діло Антоновичеві й Ф. Терновському. Видавці утворили три відділи, а з тих I і 3 підійняв на себе Антонович. У I відділі зібрано всі звістки з літописей: а) княжих (862—1300); б) литовських і компіляцій (1300—1600); в) козацьких (1600—1787); у 3 відділі подано відомости з грамот і документів (числом 72, pp. 1411—1786). Терновському полишила ся збірка звісток очевидців, сучасників і т. ин.¹⁾

В р. 1888 вийшов під редакцією Антоновича збірник літописей до історії України, що містить уривки сімох літописей (днівників): а) Літописець иля описаніе краткое зпандійшихъ дѣйствъ... въ Украинѣ... (1506—1787); б) Київська літопись (1241—1621); в) Межигорська літопись (1608—1700); г) Дневник походу проти козаків 1625 р.; ґ) Хроніка ке. Яна Юзефовича (1624—1700); д) Вітебська міщанська літопись (896—1768); е) Добромильська літопись (1648—1700); ж) Хроніка львівського монастиря Кармелітів (1648—1676). Дві останні літописи подані в додатку, і тутже додано ще 30 різних актів до історії XVII ст. (умови з козаками, листи, між тими 12 листів Б. Хмельницького до міста Львова).²⁾ На вступі маємо простору характеристику літописей, пробу їх критичного оброблення, означенне їх вартости для історії і т. ин.³⁾

От і все, чим причинив ся В. Антонович до виповнення програми київської Археологічної Комісії при виданню історичних жерел і матеріалів; як бачимо, він перевищив усіх інших робіт-

¹⁾ Сборникъ матеріаловъ для исторической топографіи Кіева и его окрестностей. Кіев, 1874, ст. II+48+179+160+X, 8^о.

²⁾ Сборникъ літописей относящихся къ исторіи Южной и Западной Руси, К. 1888, ст. LXI+322 з показ.

³⁾ Частина про літопись Юзефовича помістив автор також окремо в Київській Старині (1887, №11, ст. 529—536), п. з. Літопись Яна Юзефовича як жерело для історії України.

иків тієї-ж комісії, тому імя Антоновича справедливо стає побіч імени Костомарова, довголітнього редактора петербурської Археологічної Комісії у виданню Актів до історії України — як таких, що поклали важні підвалини для новочасної української історичної науки.

По за Комісією займав ся Антонович також виданнями нових жерел, в яких деякі мають також поважну наукову вартість. Ще 1868 р. взяв він участь разом із К. Козловским у виданню литовських княжих грамот, подавши 20 грамот (із усіх 64).¹⁾ В Київській Старині довгий час подавав він ряд мемуарів і дневників, переважно в перекладі з польського, пропускаючи те, що для української історії менше інтересне. Таким способом видав він дневник Стан. Освеціма (1643—1651),²⁾ опис уманської катастрофи 1768 р.³⁾, записки київського міщанина Божка Балики про московський похід 1612 р.⁴⁾, записки Карла Хоецкого (1768—1776)⁵⁾, виписки з книжки прилуцького полкового осаула Мих. Мовчана⁶⁾. При всіх тих матеріалах подав Антонович більші або менші вступні статті в них говорить про автора, жерела, вартість його і т. ин. Подібно редагував і поясняв вступними статтями та численними замітками більшу збірку мемуарів до історії України, в перекладі пані К. Мельник, друковану наперед переважно у Київській Старині, опісля видану окремими книжками.⁷⁾ Увійшли сюди виписки з мемуарів: Мих. Литвина (1550), Б. де-Віженера (1573), Л. Горецкого (1574), Е. Ляссоти (1588—1594), Записки новгор. підсудка Ф. Евлашевского (1564—1604, в оригіналі), дневник Собського про хотинську кампанію, дневник походу проти козаків 1625, три документи про кримський похід Дорошенка (1628)⁸⁾, дневник Шим. Окольного, „Опис України“ Боляна, дві реляції про турецьких невільників (1642), дневник Бог. Машкевича (1643—1649). Ціль видавця була тут подібна, як і при виданню

¹⁾ Грамоты великих князей литовских (1390—1569), К. 1868, ст. 163—11.

²⁾ Киевская Старина, 1882, № 1, 2, 5, 6, 9—12. Також окремо.

³⁾ Описаніє бѣдствія, постигнаго Умань и всю Украину (К. С., 1882, № 3, 520—9. ⁴⁾ К. С., 1882, № 7, ст. 97—105.

⁵⁾ К. С., 1883, № 1, 3, 11, 12. ⁶⁾ К. С., 1885, № 1, 57—84.

⁷⁾ Мемуары относящиеся къ исторіи Южной Руси. Выпуск I (XVI ст.), К. 1890, ст. III—190; вип. II (перша пол. XVII ст.), К. 1896, ст. II—438.

⁸⁾ Пор. Сборникъ летописей.

зисше згаданих матеріалів, себто дати підручник мало приступних жерел для практичного ужитку та першого введення у жерельне студіюванне української історії. Звідси й та мало оправдана в історичній науці метода, подавати жерела у скороченню й перекладі. Без сумніву ціль, яку покладено при виданню цієї збірки, вповні здобуто.

Пова згаданими матеріалами маємо ще цілий ряд дрібних заміток, документів, виписок і т. ин. подаваних Антоновичем як причинки до висвітлення деяких історичних питань, переважно у Київській Старині.¹⁾

Між заслуги для історичної науки треба в кінці покласти участь Антоновича при виданню корпусу історичних пісень українського народа, разом із М. Драгомановом. Видання це вийшло 1874 і 1875 рр. і було відразу прийняте наукою як знамените; видавці здобули ним одну з Уваровських премій. Та на жаль збірника не доведено до кінця, увійшли у нього тільки пісні дружинного і княжого віва (ч. I), а з пісень козацького віка тільки два відділи, про боротьбу з Татарами і Турками та Хмельниччину (ч. II, вд. 1 і 2), хоч первісний план зачеркнений був широко (ще пісні про гетьманщину, гайдамаччину, рекрутсько-кріпацькі та про волю).²⁾ Видавці зібрали тут велике число пісень разом із варіантами, та при кожній дали довші або коротші історичні пояснення, не кажучи про вступні статі, що є неначе загальним оглядом нашої історичної поезії. Ці пояснення мають прав-

¹⁾ Отсе перегляд важніших: Нѣскольکو данныхъ о судьбѣ Желѣзняка послѣ его ареста въ Уманѣ (1882, XII); Поселенія Запорожцевъ въ Банатѣ (1882, VI, хібное получение Балванських Русинів із Запорожцями); Неизвѣстный послѣ гетманъ и его приказъ (1883, V, про гетьм. Дмитра Барабаша); Памятникъ прежнихъ отношеній пасомыхъ къ своему архипастырю (1884, XII); Молдавскія свѣденія о мѣстѣ погребенія и могилѣ Мазепы (1885, VII); Записъ о кладѣ XVIII ст. (1885, VIII); Изъ записной книжки южно-рус. священника 1725 (1886, IX); Процессы по дѣламъ объ азартной игрѣ (1888, I); О происхожденіи гетмана Тетеры (1888, VI); Дейнейки (1889, I); Къ біографіи П. К. Сагайдачнаго (1892, VII); Къ біографіи С. Чалого (1892, VIII); Мѣлтанская семейная драма проил. стол. (1892, VII); Къ исторіи возстанія Наливайка (1896, X); Нѣскольکو данныхъ о землевладѣніи въ Южп. Руси въ XV в. (1896, V); Грамота княжны Мстиславской (Зап. Одес. Общ. Ист. и Древн.); Черемисскіе субботники (Записки Н. Т. ім. Шевч. XVI).

²⁾ Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича. и М. Драгоманова. Т. I, К. 1874, ст. XXIV+336; Т. II, в. 1, К. 1875, ст. XI+166.

диву наукову стійність, розкриваючи образи політичного й соціального життя давніх століть. Розумієть ся, з огляду на поступ історичної науки в останніх 30-х літах, деякі подробиці у поясненнях нині можна назвати перестарілими, але загалом вони ще вповні в курсі. Видавці не зазначили, як ділили ся роботою, тож про участь Антоновича може сказати хіба уривок із одного листу Драгоманова, де спільна робота означена так: „Спершу, ще 1869—1870 роках я (Драгоманов) й Антонович поділились збірками печатними й рукописними... Замітки робились так: Антонович мусів вибирати для них матеріал із краювої історії, я з європейської (найбільше турецької!) і робити порівняння з піснями чужих народів. Ми сходились і обговорювали в купі замітки, при чому писав текст їх я, по більшій часті в присутності Антоновича і при постійній його раді, а де треба було, то й під диктовку його. Передне слово написано було мною по раді з Антоновичем“.¹⁾

В кінці зазначу, що в р. 1875 український відділ Географічного Товариства поручив Антоновичеві редакцію творів М. Максимовича, і він випустив у світ два перші томи (1876 і 1877).²⁾

Антонович написав теж значне число критик, рецензій, справоздань, некрологів і т. ин. Одні з них — то офіційальні професорські оцінки кандидатських праць, иньці викликані індивідуальними науковими інтересами. Сі другі появляли ся переважно в Київській Старині. Тут не місце їх вчисляти, все таки деякі з них заслугоють того, щоб про них згадати. Без усякого сумніву, найкраще зі всього, що в тім роді вийшло з під пера Антоновича — то його стаття з нагоди історичного роману Г. Сенкевича *Ogniem i mieczem*.³⁾ Автор розібрав передівсім історично-філософські погляди Сенкевича на польсько-українські відносини XVII ст., показуючи все варварство його світогляду: „Читаючи всі сі пристрасні, канібальські виклики, освічений читач наших часів поневолі попадає в здивованє, яким чином зародили ся в голові письменника XIX в. сі криваві пориви, відповіднійші прибічникам Нерона або помічникам Чингісхана, ніж мислителеви або артистови

¹⁾ Лист М. Драгоманова до О. Огоновського (Переписка, I, 169—170).

²⁾ Третій том видав Л. Котляревський (1880).

³⁾ Польско-русскія соотношенія XVII в. въ современной польской призмѣ (К. С., 1885, V, 44—78); по українськи вийшла стаття 1904 р. (Л. Н. Бібліотека, ч. 86).

наших часів; а тимчасом усі ті криваві бажання являють ся в повісті не як результат об'єктивного відтворення настрою епохи, але як продукт „політичних поглядів самого автора“ (14, 15). Дальше показує автор усю безосновність погляду, що буцім-то Польща в XVII ст. була символом цивілізації, а Україна представителем дикости; те нерівне розміщування світла й тіни збудоване не на фактах, а на довільних характеристиках і суб'єктивних розумованнях самого автора повісті, тимчасом як факти говорять що иньшого. Сенкевич не завдав собі труда пізнати ближше українську суспільність XVII ст., тому повість аж кишить від фальшів і нісенітниць, нелогічностей і суперечностей; Антонович виказує цілу їх низку. В кінці показано неадаптоване для артистичних цілей місцевого кольориту, спеціально що до мови і т. пн.

Одним словом, отся стаття Антоновича писана з незвичайною топкістю гадки, гумором та грацією, а при тім глибоко наукова, новна чистого, вселюдського, гуманного чуття — се перлина в історії нашої критики, що робить честь не самому тільки її автору...

До кращих цвітів нашої критичної літератури належить також обговорення „Сводної лѣтописи“ звісного о. А. Петрушевича — прегарна й справді наукова оцінка „великого галицько-руського ученого“.¹⁾ З ниньших згадуємо ще дуже основну критику (офіційну) на працю Буциньського про Богдана Хмельницького²⁾, та найновішу оцінку *Historyi ruchów hajdamackich* Ф. Р. Гавронського³⁾ й ин.

В кінці писав Антонович на історично-літературні теми. Сюди належить його відчит (1881 р.) у київськiм Історичнiм Товариствi про Шевченкові твори історичного змісту⁴⁾. з такою основною гадкою, що хоч у Шевченка стрічаємо багато фактичних помилок (задля недостаточности матеріялу), то за те

¹⁾ Київ. Старина, 1888, VI, 47—52; виїмки з неї подав д. Франко у Л. Н. Вістнику, т. XIII, ст. 180—5.

²⁾ К. С., 1883. ³⁾ Чтенія, XIV, 1900.

⁴⁾ О воспроизведеніи историческихъ событій въ поэзиі Шевченка (Труды, 1881, № 8; Чтенія, II, (1888), 145—9; по українськи в львівській Правді, 889). До речі сказати, що д. М. Комаров у своїй бібліографії про Шевченка говорить про дві статі Антоновича (Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ XIV, 223 і 355), тимчасом се одна й та сама.

вірно відгаданий характер історичних епох, спеціяльно дух Запорожя, а найліпше трагічна гайдамаччина. Погляди автора можуть давати причину до деяких сумнівів, тому жаль, що того реферату не знаємо в цілості, а тільки короткий його зміст, а в ньому схарактеризовані головни погляди Шевченка на українсько-польські відносини, про українсько-московські ж нема нічого.

Отже перед нами перегляд фактичного результату довголітньої наукової праці В. Антоновича на полі української історії. Як в археологічних студіях, так і тут він не виходив поза рамки історичного життя України, і сю діяльність його треба назвати дуже плодотворною як на нормальні обставини. Правда, в порівнянню до реєстру праці М. Костомарова, уся сума, яку дав Антонович, виходить цілком середною, та се був би вислід формального порівняня, — методично-наукове порівняне ставить оба добутки цілком инакше побіч себе. Уся наукова праця нашого історика розкладаєть ся формально на 40 літ, в дійсности не більше шіж 35, бо розвідки оголошені в рр. 1897—1902, були переважно приготовані давнійше. В останніх роках діяльність його, видимо, ослабла, одночасно з упадком фізичних сил. Все таки можемо надіятися, що шановному історикови стане ще стілько сил (від серця йому того бажаємо), щоб перевести хоч би ревізію деяких давнійших праць і подбати про гуртове їх виданне.

VIII.

Доходимо до кінця. Зведім у гурт результати, а матимемо ось який загальний висновок: В. Антонович працював 40 літ пильно над історичною минувиною українського народа, дуже маленько виступаючи поза етнографічну територію його. Перша половина його діяльности призначена головни дослідям історичних фактів і прояв, у другій переважає що раз більше інтерес до передісторичних часів — археології. З історичних часів одними періодами і сторонами суспільного життя він цікавив ся більше і давав про них більші здобутки, иншими менше, деякі полишав цілком на боці; найбільше зупиняв ся він на польсько-українських відносинах XVI—XVIII ст., спеціяльно у XVIII ст., менше над литовсько-українським періодом, ще менше на княжих часах, а вже майже цілком не зупиняв ся на московсько-українських відносинах. Тільки мало дотикав минувини західніх україн-

ських земель, як Підляша, Холмщини, Галичини, цілком поминув Угорську Русь, натомість багато присвячено труду центральним землям: Волині, Поділля, Київщині; східні не більше досліджував як західні. Такі то обмеження в дослідях нашого історика, що до часу й місця, а до них прилучаєть ся ще одно обмеження — що до матерії. Певну односторонність бачимо і в самім доборі предмету. Як сказано вже висше, Антонович виминає індивідуальні й чисто-політичні теми, натомість увагу його притягають масові суспільні явища, де поодинокі одиниці або цілком никнуть або стають у тіні масових змагань, інтересів, симпатій і т. ин. Подібні обмеження мають різні причини. Звісно, у кожного історика єть часи і прояви, що не однаково притягають його; залежить то від його психіки, ідейного світогляду і т. ин. причин, що їх трудно досліджувати. Попри суб'єктивні мотиви були тут певно й інші. Як відомо, головна частина історичних дослідів Антоновича зв'язана була з діяльністю Київської Археографічної Комісії, а за тим пішло, що він приладнав до певного степеня свою наукову програму до програми Комісії. А плян сеї останньої був закروعний, та й пізнійше перемінюваний відповідно до сучасного стану української історіографії; київські історики бажали заповнити найважчийші недостачі української історичної науки. З уваги на більші або менші результати у дослідях над політичною історією України давнійших істориків (головно Костомарова) виробив ся у них нахил до соціальних і культурних проблемів. В кінці не треба забувати й ще одного. У другій половині XIX ст. проявив ся в історичній науці новий напрям, т. ск. соціальний, під впливом і теоретичним підкладом позитивістичного напрямку у філософії. Правда, Антоновича годі назвати типовим репрезентантом позитивізму в історичній науці, все таки прикмети сього напрямку видно в його розвідках, отже можна йому признати вплив і на сам вибір тем для наукового оброблення. Згадані обмеження що до часу, місця й предмету були в кінці причиною, що Антонович після 40-літньої плідної наукової діяльності не то не обдарував нас науковим підручником цілої історії України-Руси, але навіть не обробив одноцільно ані одного її періоду. Обертаючи ся у згаданих рамках він, навіть не міг того зробити. Отже не дивно, що маємо від нього тільки коротенький популярний нарис української історії від половини XVI ст. Наслідок того такий, що Антонович більше відомий історикам-спеціалістам, а мало широкій суспільности (коли не будемо числити

відомостей про нього у українській молодіжці в Австрії, набраних у школі — дуже скупеньких). Инакше стало ся з Костомаровом; хоч із наукового погляду він не дорівнює Антоновичеві, все таки численними і просторими своїми працями, оснований майже виключно на політичних темах, злученими у звязь між собою, здобув собі голоснійше імя як історик. Антонович, хоч сам не звів більшої одноцільної наукової будівлі, все таки багато зробив для улешення того завдання иньшими.

Обговорюючи головні праці Антоновича зазначував я звичайно наукову стійність поодиноких творів. Се означенне треба розуміти як обмежене вишшими вимогами науки. Звісно, розвідки сі у моменті появи своєї стояли звичайно на висоті науки, але з часом, разом із зростом дослідів, деякі з них, переважно в деяких своїх частинах, почали тратити свою наукову силу. Сьогодні розвідки Антоновича можна поділити на три категорії: такі, що й доси лишають ся останнім словом науки; такі, що перестаріли в деяких своїх частинах, задержуючи повну вартість в иньших частинах; в кінци такі, що сьогодні служать тільки історичними документами, а наукова вартість їх остала супроти новіших дослідів по залу.

Наукове значінне кожного історичного досліду лежить передовсім у його фактичнім матеріалі, а дальше в методі оброблення. Буває часто, і то найчастійше, що звичайні історичні розвідки визначають ся тільки одною з тих прикмет, патомись пещодепні бувають праці, де одна і друга сторона наукового завдання не полишає нічого до бажання. В нашій історіографії, з огляду на малий розмірно її дотеперішній розвій, цінують ся головно ті праці, що приносять новий багатий фактичний матеріал, та згодом виступають на перед, а ще більше виступати-муть методичні домагання. Розглядаючи з того боку досліди Антоновича, мусимо признати, що більшість його праць визначаєть ся багатством фактичного матеріалу, невідомого з иньших дослідів; а нераз праця виповняє цілком його. Тут основи наукової тривкості. Та в иньшій частині розвідок фактичний матеріал або усуваєть ся на другий плян, або й цілком полишений на боці. Стійність сієї категорії дослідів лежить у їх методі. Розумієть ся, що се ще не впачить, буцім то праці першої категорії були методично хибні; противно, найкращі методичні результати здобув Антонович як раз побіч виявлення багатства матеріалу. Тому єсть між ними взірцеві наукові твори (прим. монографія про селянство, гайдамаччину й ин.).

Як загалом відомо, наукова метода в історичних дослідках зводиться до троякого завдання: зібрання жерел, критики їх та концепції предмету; се останнє виражається знов у кількох напрямках як: інтерпретація, комбінація, репродукція, розумінне загальних чинників, філософія історії і т. ин. Оглядаючи науковий доробок Антоновича з погляду на методу прийдець ся зазначити деякі характерні прикмети сього історика.

Що дотичить жерельної основи Антоновичевих праць, важне тут те, що мало не всі вони оперті в значній мірі на матеріалі, зібранім самим автором, звичайно опублікованим одночасно зі студією. Тільки нарис історії великого князівства литовського та деякі поменші праці, як нариси про Київ, стаття про Гонту, біографії гетьманів і т. ин. основані майже цілком на давно знаних жерелах. Ще одну прикмету мають жерела Антоновичевих розвідок: їх характер переважно актовий, а подекуди навіть виключно. Автор займав ся видаваннем і студіюваннем також жерел иньшого рода, головпо мемуарів і записок, але дуже не багато будував на них. Навіть видаванне їх, як у своїм місці зазначено, не відповідає всім домаганням науки, натомісь у збірниках актів мав він усе на оці наукові вимоги. Отся перевага актового матеріялу дає Антоновичевим розвідкам певну односторонність, хоч для деяких часів і деяких сторін нашої історії иньшого матеріялу часом і не буває, і ті головпо обробляв наш історик. Та не треба забувати, що актовий матеріял, то одна з найпевніших категорій серед історичних сьвідоцтв. У Антоновича бачимо ще й иньшу з тим звязану односторонність, що виходить навіть поза жерельні підстави — обіймає навіть бібліографічну сторону даного наукового питання. Він майже ніколи не дотикає т. зв. літератури свого предмету, не ставить ся в ніяке становище супроти дотеперішніх дослідів на тому самому полі, ледви де-не-де подасть якусь критичну замітку. Деякий виїмок творить монографія про Литву, але й її дуже далеко до повноти в тім напрямі. З огляду на те розвідки Антоновича виходять немов би ізольовані і тільки люди фахово познайомлені з даним науковим предметом можуть означити, яке місце визначити його розвідкам у розвою української історіографії. Правда, дуже мала обробленість деяких партій нашої історії (або й повне запусітпне деяких із них) позволяла нераз ставати на подібнім виключнім становищі, одначе воно на все оправдане, тому при певних розвідках може воно бути предметом оправданого закиду. Буває деяка нераціо-

нальність також у противу сторону. Часом подибуємо уживање чужих розвідок у формі жерел, та се стрічаєть ся звичайно тільки в загальних, не так дуже строго наукових нарисах.

До сієї частини історичної наукової методи належить і використання т. зв. помічних наук в історії (фільольогія, палеографія, нумізматика, географія й багато інших). В Антоновичових розвідках про історичні часи стоять вони переважно на боці, бо сам характер розвідок дозволяє на се, натомість в археологічних студіях деякі з них належать до кардинальних наукових способів (антропольогія, хропольогія, нумізматика і т. ин.).

Друге завданне наукової методи лежить у критиці жерел, їх аналізі й оцінці. Спеціальних дослідів у тому напрямі Антонович не робив, хиба що сюди почислимо вступні пояснення та критичні замітки при видаваних ним літописях, мемуарах, піснях. Що більше, навіть при переважній частині його монографій не бачимо навіть *ad hoc* обмежених критичних студій. Головна причина певно в тому, що Антонович уживає передівсім актового матеріялу, який найменше з усіх родів жерел вимагає попереднього критичного оброблення, бо належить уже своїм характером до найнепійших (акти самі себе багато контролюють). Критичної аналізи вимагають передівсім літописні й інші анальогічні жерела, а на таких, як відомо наш історик будував не багато. Тому те найповійший, а разом із тим найліпший примір критичних здібностей автора дає нам його монографія про Литву, оперта, як відомо, виключно на літописних жерелах. В тім напрямі показав автор багато бистроти, зручности, навіть інтуїційної здібности, все таки слідно подекуди за малу ґрунтовність, ухоплюванне першої гадки, висповки, що при глібшій аналізі показують ся поверховними. Кілька критичних екскурзій в тій монографії дають гарне свідощтво авторови, все таки з огляду на загальну суму його дослідів треба прихиляти ся до такої думки, що ся критична частина досліду не була т. ск. в характері Антоновича як історика. Звідти походить, що він мав завсіди багато довіря до всякого рода літописей, спеціально козацькі літописи мали у ньому дуже лагідного суддю; між иншими він признає багато наукової вартости так сильно апокріфічному жерелу, як Величкова літопись. Ся здержаність у критичнім напрямі довела в кінці й до того, що Антоновичеві розвідки обставлені дуже незначним „апаратом“; замітки, нотки, екскурзи, полемічні і критичні додатки, ще-

звичайно практикують ся широко в історичній науці, зведені у нього до найконечніших вказівок жерел, що иподі спричиняє неясність і непевність у читача. Найбогатша в тому напрямі монографія про Литву, але часом цілком не буває таких додатків. Що правда, ся хіба стріпється й у найноважнійших учених.

За те найсильніша сторона таланту його показала ся при виконуванню третього методичного завдання — розуміння й концепції даного історичного процесу або явища. Що до того бачимо в Антоновичу не аби якого майстра, який в тім напрямі перевисив усіх своїх попередників (українських), а й поміж пізнійшими стоїть він серед перших... Докладний розбір сеї сторони праць Антоновича завів би нас далеко, тому вкажу тільки деякі характеристичні прикмети.

Про ті частини концепційного творення, що їх зовемо інтерпретацією поодиноких жерельних відомостей та вмістю комбінованя окремих фактів, можна говорити не багато у Антоновича. В його розвідках, у переважній більшості, вони переважно укривають ся перед читачами, відбувши ся, щоб так сказати, поза кулісами, в часі приготування розвідки; натомість бачимо звичайну тенденцію, виступати перед читача з самою тільки репродукцією предмету, не виявляючи усього попереднього процесу й ходу досліду, подібно як і критичної аналізи. Звідси то походить постійне змагання звести дослід до найпростійшої форми, що так скажу, до математичної чи хемічної формули. Іншими словами буде: аналітична частина досліду Антоновича переважно закрыта, патомість синтетична сторона висуваєть ся на перший плян, кладеть ся во главу угла розвідки. Такі відносини між аналізою й синтезом служать головною причиною, що розвідки Антоновича такі ясні, прозорі, заокруглені аж плястичні, викінчені як би геометричні фігури. Та ті прикмети, хоч і як самі собою гарні, ще більше причиняють ся до надання розвідкам зазначеного висше характеру якогось ізольованя, що творить із них продукти до певного ступня белетристичні. З того боку беручи, Антонович дуже близький до французьких істориків (Тієрри, Таїне й ин.), а знов так само далекий від німецьких. Він не водить читача по всіх крутих дорогах досліджуючої думки, а дає йому вже готовий результат, що виходить через те як щось цілком об'єктивне, хоч не раз не два збудований він на чисто суб'єктивних поглядах. Такий характер ученого має одну небезпечну сторону. Наукові

твори з перевагою синтези можуть мати дуже велику вартість, можуть не раз творити епоху, ставати пунктом переміни напряду в дослідях і т. ин., тільки що автор їх мусить мати перед собою цілу громаду дослідників-спеціалістів, жерела мусять бути незвичайно багаті, доступні й критично оброблені — тоді як архітект творить віц будівлю, маючи готовий, оброблений увесь матеріал. Коли-ж сей архітект сам мусить і каміне лупати і цеглу палити і цемент приготувляти, тоді будівля мало коли може вийти вірною закровоному плянови, коли не має бути мініатурою. Той принцип виявляєть ся не раз у Антоновича. Що деякі його розвідки, або в цілости, або в частинах, стратили сьогодні багато наукової вартости, що не один його принципіальний погляд, або деяка філософічна ідея зійшли до значіння хіба історичного документу — винна тому як раз та обставина, що Антоновичови приходило ся не раз першому рубати дорогу. Спеціальні синтетичні його здібности повинні були довести його до того, щоб охоплювати широкі історичні горизонти, щоб давати широкі огляди історичного процесу усього національного життя, щоб сотворити одноцільний образ історичної минувшини України, а тимчасом він обертаєть ся безустанку в усяких обмеженнях і що до часу і що до місця, аж у кіпці стає археологом-систематиком... В иньших обставинах Антонович міг бути істориком європейської слави.

Остання зазначена частина наукової методи в історичних дослідях стає тільки тоді можливою й дає бажаний органічний результат, коли при обробленню того завдання маємо докладне розумінне певних загальних факторів і мотивів історичного процесу; без того матимемо тільки купу слабо з собою повязаних фактів, а до органічної історії ще далеко. Розумієть ся, в тім напрямі тяжко мати об'єктивно тривкі, для всіх однакові вказівки. Тут багато суб'єктивности, хоч і як енергічно деякі учені глядали і глядають „історичних законів“. Не входячи у спірні питання, пригадуємо, що загально відмежують фізичні, психологічні і культурні чинники в історії. Що до Антоновича, то про фізичні фактори він майже не говорить у своїх розвідках¹⁾, хоч вони в українській історії мають важне значінне (аптропо-географія); за те психічні мотиви респектує він широко, не так індиві-

¹⁾ Хіба слаба проба означення українського фізичного типа у »Правді« 1888 р.

відуальні, як соціальні. Вже висше зазначувано пераз, що у нашого історика єсть нахил до студіювання соціальних форм і соціальних процесів; при тім він завсїди стараєть ся підхопити головні психологічні мотиви даної соціальної громади. В тому напрямі, як відомо, розвинула ся в останніх часах окрема галузь науки філософічного характеру, т. зв. національна і соціальна психологія (Völker- und Socialpsychologie). Антонович не робив спеціальних дослідів на тому полі, хоч дуже часто користуєть ся відповідними ідеями, добутими в части емпіричним, в части раціоналістичним способом. Та при тім треба відмежити розвідки від загальних нарисів і характеристик. Коли в перших бачимо переважно бистре і зручне орієнтування у психічних мотивах, основане на фактах, а спеціально вірне відділювання причин індивідуальних від загальних, то в других бере верх догматичність і апіорність.

З психічними мотивами лучить ся питання про значінне і індивідуальностей в історії, яким одні признають велику роль, инші мінімальну, або й жадну. Наш історик не говорив про се теоретично ніде, за те в творах становище його пробиваєть ся ясно. Отже в давніших розвідках панує виключно т. зв. соціалістичний погляд, у низнійших видно иноді деякий зворот до індивідуалістичного погляду (монографія про Литву, нариси про Київ), хоч і першого автор не позбув ся. В загальних філософічних оглядах, писаних навіть в останніх часах, перший погляд панує таки виключно (характеристика Хмельницького).

В кінці культурні фактори, в широкім розумінню усї суми соціальної кооперації парода, признані Антоновичом як дуже важні. Сюди належить релігія, політичні ідеї, громадянський світогляд, етичні ідеали. В характері відносин між польською й українською народністю бачить він боротьбу двох окремих культурних типів, хоч не бачимо проби докладнійшої дефініції їх.

Усї названі висше загальні мотиви що до свого єства, форма та взаїмних відносин означають ся окремою галузю історичної науки т. зв. філософією історії. Антонович, подібно як переважна частина дійсних істориків, не займав ся її теоретичними проблемами й ясно не формулував її прикладаючи до української історії. Все таки стрічаємо в його розвідках і статях доволі філософічних елементів, чи то в формі певних апіорних провідних гадок, чи синтетичних висновків. Тож, хоч годі говорити про Ан-

тоновичову філософію української історії, треба зазначити його філософічні погляди на історію України, бо вони можуть бути зведені разом.

Як відомо, філософія історії має вже свою доволі широку, історію; в самому XIX ст. появилося кілька теоретичних напрямів її, як позитивістичний О. Конта (Auguste Comte), психофізичний чи культурно-історичний (К. Лямпрехт), дарвіністично-матеріалістичний (Маркс-Енгельс), синкретичний (теоретик його Г. Лютце — Lotze) й ин. Антонович однак не може бути названий типовим репрезентантом ніякого з тих напрямів, хоч таки найбільше прикмет, як уже в горі зазначено, подібують у нього з позитивізмом, що був у 60-их і 70-их роках сильно розповсюджений. Та більше правдоподібно, що позитивістичні тенденції нашого історика мають своє жерело не в рецепції напряму, сформульованого Контом, а в попередниках того філософа, головпо маркіза Кондорсе (Condorcet), що ще в самому кінці XVIII ст. проголосив історикам зворот від „історії деяких людей“ до „маси родин, що в дійсности творить рід людський“ і разом із тим увів в історичну науку новий напрям, званий колективістичним або соціалістично-природонисним, якому піддавав ся теж Сен-Сімон (Saint-Simon), а в кінці Конт сформулював із того свій соціологічний позитивізм. Наш автор, як первісний лікар-природник, міг бути в загалі прихильний такому напрямови. В нім треба видіти теж одну з причин нахилу Антоновича до колективних соціальних тем; натомість природописна сторона напряму займала його менше. Догадка, що головні історично-філософічні погляди нашого історика треба звести до ідей, вироблених у першій половині XIX ст., стає певнішою ще й тому, що в його розвідках і нарисах признапо багато поліетичних мотивам в історії, голошеним Гердером, Геглем, Фіхте й ин. та признаваням теж згаданими письменниками Кондорсе і Сен-Сімоном, а рішучо відкиданими Контом і його наступниками, хоч у новіших часах знов привертають їх до значіння. Що більше, жерела ідейного світогляду Антоновича можна відсунути ще дальше назад, аж до панування іраціоналізму XVIII ст., бодай політично-суспільні його погляди пригадують сильно ще Ж. Ж. Русо. Всі оті ідейні впливи ділали або безпосередно або посередно через поступово-революційні течії російської суспільности першої половини і середини XIX ст., яким піддавав ся і Шевченко.

Та, як звичайно буває поміж фаховими істориками, Антоно-

злч із філософічно-історичного погляду має свою індивідуальну закраску. Окремим, власним типом годї його назвати, бо в його творах маємо рішучо за мало матеріялу для повної характеристики в тім напрямі, а се тому, що се тільки окремі більше або менше обмежені монографії; внакше можливо у істориків, що обіймають ширші історичні горизонти, обробляють якусь історичну цілість. Все таки можна визначити у Антоновича деякі, хоч уривані прінципіяльні погляди на різні прояви історичного життя: політичні, соціяльні, культурні і національні; з ними тісно вжеться вироблена у автора міра історичних вартостей (Wertmassstab) незвичайно важна в історичних дослідях.

Вже попередю зазначено, що Антонович досить перадо займав ся політичними питаннями в українській історії, хіба стілько, що потрібно до зрозуміння певних суспільних і культурних прояв; а вже без сумніву найменше інтересував ся державно-політичними питаннями. Держава й державні інституції у нього щось другорядне, майже як конечне зло. Навіть праця про початок литовської держави не перечить тій тенденції; як у своїм місці зазначено, око дослідувача вибігало поза державцу будову, стараючи ся доглянути хід великого процесу сполучування двох племінних і культурно-національних типів; таї поведення литовської держави при помочи руських сил могло, на думку автора (історично не цілком певну) єдино вратувати литовські племена від смертельного ворога — Німців.

Як із одного боку автор спускає з ока політичні процеси, так із другого прихвляєть ся часом до иньшої крайности — признавати деяким індивідуальним політичним фактам не в міру великий вплив на історичний розвиток (прим. Люблинська унія). В одній із загальних статей висловив ся Антонович про суспільне значіння держави ось як: „Очевидно, держава представляє одну з висших форм людського устрою, й ідея держави тим дорожша для кожного розвитого чоловіка, чим більше свідомо відносить ся він до неї; ми привикли бачити в сучасних нам європейських державах устрої, що заповняють і матеріялну безпечність та добробут громад і задовольють їх висші моральні потреби: свободу совісти, можливість умового розвою і ин. Ми привикли дивити ся на державну власть, як на вираз можливої в даній суспільности суми справедливости і безпристрасности в відношеню до всіх своїх підданих, без ріжниці їх суспільного угрупованя, національного типу, особистого положеня в суспіль-

пости...“¹⁾ Отже виходить, що державна організація, сама собою, проява доволі байдужна, тому то не вагаєть ся автор отсей погляд генералізувати на цілий український нарід. В ювілейнім році Хмельниччини (1898) скристалізував Антонович сей світогляд дещо докладнійше.²⁾ Він ставить просто питання: чому Хмельницький, маючи такі великі сили, не подумав про заснування окремої держави? — і дає на се таку відповідь: Самостійна держава не була в характері й натурі українського народа; він не мав проте й потрібної здібности й можности заснувати свою державу; в тім лежить причина, що неможливі проби деяких проводирів у сьому напрямі не вдали ся, розбиваючи ся на байдужности або й протесті народньої маси; „український народ був завжди готовий прилучити ся до готової держави, щиро піддаючи ся її власти, підтримуючи й цінуючи її авторитет, та при тім міцно держав ся основних прикмет свого громадського життя — своєї автономії...“ З тих поглядів і ще інших міркувань виходить, що українському народови не дуже було й потрібно забезпечити себе державою. Годі в тім не побачити яркої внутрішньої суперечности. Зрозумілий такий погляд, що державна організація сама собою у власнім принципі єсть явищем небажаним і шкідливим, та в ідеалах будучини можна її вичеркати; але годі таки не видіти величезного значіння державних організацій в історії та не признати їм релятивної вартости. Як можливо задержати „основні прикмети свого громадського життя“ в чужій державі оснований на інших принципах — се правдива загадка... Без сумніву, найбільше історичне нещасте України — то ті „готові“ чужі держави.

Такий принципіальний погляд на українську історію, який можна назвати не так антидержавним, як радше бездержавним — докладнійше в загалі не висловлений³⁾ — має все таки малий контраст у творах самого Антоновича. У другому нарисі про Київ слідно навіть певну симпатію для заходів Володимира В. коло організації держави, а в її упадку автор бачить історичне нещасте,

¹⁾ Польсько-українські відносини, ст. 12—13.

²⁾ З початком того року читав він у Київськім Історичнім Товаристві »характеристику діяльности Богдана Хмельницького«, якої головний зміст був надрукований у Чтеннях того-ж Товариства (т. XIII, 1889, ст. 100—104).

³⁾ Впливу на формування такого погляду трудно шукати в анархістичних теоріях половини XIX ст., радше у передреволюційних письменників XVIII ст., чи там у їх відбито серед російської суспільности.

дарма, що лише з її розбиття могли витворитись „громадські ідеали“, підношені так часто нашим істориком як проява високо поштивна. В різних розвідках, як про початки козацтва, останки його на Правобережжю, гайдамаччину, міщанство і т. ин. раз-у-раз пробивається симпатія автора для певних окремих форм суспільного життя, а головна їх прикмета має бути в громадянській рівноправності, вічевій управі, виборній старшині і т. ин. Тому то певним піетизмом прибрані згадки про деякі форми староруського громадського устрою (громада, віче, земля). Антонович хотів навіть виводити з них козацтво. При тому такі суспільні ідеали видить він скрізь в українській історії. Кілька разів висловив він сей погляд цілком рішучо. В одній статі — пробі характеристики трьох національних типів, українського, московського та польського, відмічає він окремі ідеали у всіх трьох пародностей, між ними українській признаєть ся: правда, правдивість громадська і рівноправність, коли з сусідів один прихильником принципу авторитету і влади, другий аристократизму і самоволі.¹⁾ В купі з тими політично-суспільними ідеалами стоїть і громадська етика, що знає тільки один критерій — справедливість.²⁾

Подібні погляди стрічаємо і в популярнім історичнім нарисі про козацчину.³⁾ Антонович хоче підглянути „провідну ідею“

¹⁾ Три національні типи народні (Правда, 1888, ст. 157—169). Отся стаття (підписано: Низенко), без претенсії до тривкої наукової вартости, мало оперта на науковім матеріалі, тому радше належить до обсягу філософії (Völkerpsychologie), все таки богата інтересними поглядами Антоновича на національні характери згаданих трьох народностей. Єсть се подекуди доповнення, подекуди модифікація, а не в однім таки повторенні званої розвідки Костомарова про дві руські народности (Р. Іст. Бібл. II, 1—50). Після поставлення дефініції поняття «нація» переходить автор наперед фізичні типові різниці (на основі екупних антропологічних здобутків), а далі характеризує психологічні окремішности (чуливість і реакція), соціальні форми й ідеали, (родина, асоціація, політичне життя), культурні напрями (віра, архітектура, живопись, орнаментика, танці, література, наука, публіцистика), в кінці етичні поняття. ²⁾ Тамже, ст. 169.

³⁾ Бесіди про часи козацькі на Україні, Чернівці, 1897, стор. 159. Повстали вони з викладів, чи то університетських, чи то приватних, видані одним із його учеників. З тої то причини не обговорено їх висше. Все таки основні погляди, висловлені у Бесідах, належать ся без усякого сумніву Антоновичеві. На вступі повторено ті історично-філософські погляди, які стрічали ми у висше згаданій статі (що до політично-суспільних ідеалів). Сам нарис обіймає українську історію від генези козацтва аж до XIX ст., містить досить

в історичнім житю українського народу і знаходить: „принцип вічовий, принцип широкого демократизму й узнання рівного права політичного задля кожної одиниці суспільства“. Розумієть ся, Українці не знайшли спромоги, живучи побіч сусідів з иньшими провідними ідеями (Москалів і Поляків — як висше), зреалізувати свою ідею і „довело ся їм інстинктивно лишень до неї про-стувати: в давнину за часів княжих устроєм вічовим, громадським та виборно-церковним; переходом — устроєм судовим у так зва-них судах коєних¹⁾); нарешті-ж отся провідна ідея вельми релефно визначила ся в козаччині, а ще виразнійш, із погляду запровадження і зреалізованя її в житю — в Січи Запорозьській“.²⁾ Автор завдавав собі теж питання, чому українському народови не довело ся обезнечити суспільного житя на основі сього ідеалу. Відповідь знайшов він не в географічних та політичних умовах історичного житя, а в самім таки народі: „Щоби принцип демократизму набрав ся переважної сили і потужности, треба, щоб маса громадська досягла до високого ступня культурного розвитку та щиро переконала ся в правдивости ідеї; треба ще й з поміж усіх громадських станів великих особистих жертв на користь ідеї... Трагічна розвязка історії України викликана тим, що український народ ніколи не міг виробити ані ґрунтовної цивілізації, ані міцного дисципліновання себе; бо ті, що ставали на чолі його та брали ся піклувати ся над народньою долею, мали в собі дуже недостаточний запас культури“.³⁾ В отсих інтересних філософічно-історичних міркованнях нема достаточної аргументації, тож не видно в них, в якій формі мала б бути зреалізована „провідна ідея“ українського народа, та нічого не сказано, в чому причина, що Українці не дійшли до „достаточного запасу культури“, а се незвичайно важне і без відповіді на се питання маємо тут діло з самим тільки апріорним розумованнем, яким годі поясняти довговікові історичні еволюції, хиба певні обмежені історичні прояви! До того додати треба, що сі етично-культурні норми для міряння історичної мнувшини не то що мало спрецізовані Антоновичем, але й не цілком

похибок (не знати, кому їх приписати); про деякі погляди говорив проф. Грушевський (Записки, XXII, Цимітки до історії козаччини).

¹⁾ Коєні суди, останки давніх вічових зборів для судових справ, переходили ся в деяких українських сторонах аж до XVIII ст. (Див. М. Грушевський, Історія України-Руси, V, ст. 360—361).

²⁾ Бесіди, стор. 4—5.

³⁾ Бесіди, стор. 5—7.

годять ся між собою. Прим. у згаданій характеристиці Хмельницького схиляється він признати сього історичного діяча вірною синтезою провідних ідей народніх мас; він зумів правити такими величезними масами тільки тому, що переймив два головні народні ідеали: рівноправність усіх горожан і повна воля для умового й духового розвитку; а як що ті народні стремління не здобули конкретної форми, в тім вина не самого Хмельницького, а малого розвитку народніх мас та їх провідників. Та дещо инакшою виходить роля Хмельницького, визначена у „Бесідах“. Говорячи про некорисні результати Хмельнищини, пише він: „Се покааує, що культура народу стояла тоді дуже низько, що народ був не готовий до політичного життя; він не розумів ще, що він може зробити своїми силами. Коли народ ішов проти Поляків, то тільки інстинктивно, як проти своїх гнобителів, бачучи, що йому дуже погано живеть ся під їх кормигою. Треба знати, що поставити замість поганого, треба принципів, які народ мусить виставляти в своїй боротьбі. Той, хто стоїть на чолі повстання, мусить знати всю суму бажань свого народу“.¹⁾ Так само в деякій суперечности до визначених „провідних ідей“ стоїть отся характеристика другої половини XVII століття: „Руїна“ залежить дуже замітно від малого розвою народу: у нього було доволі енергії, але не було ідеалів. Скинувши те, що було для нього погане, нарід не знає, як збудувати собі те, що для нього потрібне, не вміє навіть висловити, чого власне він бажає. У нього де-не-де просвічують ся иноді інстинкти, але зовсім бракує ясного ідеалу“.²⁾

Суперечности тільки легкі, все-ж таки суперечности; походять вони із зазначеного висше роздроблення автора у спеціальних студіях і неоднаково глибокого досліджування цілости української історії. Загалом же беручи, принципіяльні погляди нашого історика на хід минувшини полишали ся в основі завсіди ті самі за всі 40 літ наукової діяльности. Доказ того маємо не тільки в порівнанню праць, писаних на початку і при кінці того часу, але і в одині мабуть (бодай друкованім) поетичнім творі, що появил ся ще 1863 р. В поезії п. з. З колишнього³⁾ дав він поетичну характеристику двох типових прояв українського історичного життя: козаччини і гайдамаччини.

¹⁾ Бесіди, 80. ²⁾ Бесіди, 96.

³⁾ Мета, 1863, № 3, ст. 179—181; підписано: В. Маринчук. Поезія із літературного боку цілком не безвартна.

У синіх жупанах, у шапках високих,
і силою й видом могучі,
на баских бахматах, спряжними рядами,
в одежі і зброї блискучій
стає перед оком вельможне лицарство...

Широкою волю, блискучою славу
вони колись добували;
за волю, за славу, за милу родину
вони буйні голови клали;
і волю безмежню і славу без краю
вони добули головами...
І марне пустили кривавий добуток —
не хтіли ділити ся з братами.
І згнула, щезла лицарська родина,
пішла ворогам на поталу,
і горде лицарство своїми-ж руками
собі-ж таки яму придбало...

В сій характеристиці козацтва, в початковім образі залежній від поглядів у першій розвідці про початки козаччини, бачимо принципіальний погляд Антоновича, висказуваний у різних часах, погляд, якому годі відмовити правдивости. Так само й характеристика гайдамаків, висловлена в сій поезії, полишилась на завсіді у автора :

Встають вовки-сіроманці,
залізи люде старини,
твої остатні, Україно,
та пайвірнійші снині!

В свитинах драгих, без шапок,
голодні, бідні, почортілі,
кровю із ран своїх політі,
димом пожежі обгорілі.

На вашім тілі — вашою кровю
папи, уряди записали
за лиху долю, люту кару
та з тим і снати вас поклали.

І намять вашу прокляли,
прокляття у книжки вписали;
про серце, долю, про життя,
вони у вас і не спитали...

З тих та иньших подібних поглядів можна висувати найважнійші провідні нитки Антоновича, що біжуть по всіх його роз-

відках і служать критеріями історичних оцінок, а се: федералізм у політичних справах, демократизм посунений до повної волі одилиці і громади, безоглядна рівність, можливість всестороннього розвитку, виключне право розпоряджати собою, етичний та культурний ідеалізм і т. ин.

Ще кілька слів про національну ідею в творах Антоновича. Два рази пробував він дати національний тип українського народу, але робив се тільки в загальних нарисах, писаних виключно для Українців, вказуючи при тім на окремішности Українців від сусідніх народностей і політичні суперечности між ними. Хоч у тих нарисах видно дещо ідеалізовання власного національного типу, все таки не полишають вони ніяких сумнівів що до поняття національного індивідуалізму. Та не можна того самого сказати про спеціальні розвідки Антоновича, призначені т. ск. *pro foro externo*. Правда, польсько-українські відносини не полишають по собі нічого неясного, за те московсько-українські справи рішучо за мало диференційовані, часто полишають ся як би нарочком у тіни, а деколи навіть дещо закрашені об'єдинительністю.. В загалі бачимо у Антоновича явне роздвоєння у відносинах до національної ідеї; з одного боку приймає тин культурно-етнографічного націоналіста, з другого належить до гурта національно нездекларованих людей, якими були: Костомарів, Куліш, Драгоманів. Розуміть ся, до найновішого напрямку політично-культурної ідеї наш історик не належить.¹⁾

Всі вище наведені прикмети наукової методи, історично-філософічні погляди й ідеї, репрезентовані Антоновичом, походять не тільки від зближення його до наукових і суспільних течій свого часу, головню в першій половині його діяльності, але також від його становища в еволюції української історичної науки. Антонович мав попередників, до певного степеня вчив ся на них, тож цілком природно, що й переймав від них деякі методичні або історично-філософічні погляди. Годі нам тут просліджувати сі впливи детально, для нашої цілі вистане зазначити деякі

¹⁾ Погляд на понятє і значінне новочасної національної ідеї висказав Антонович найліпше в останній главі Бесід (ст. 156—159). При тім характеристичне певне намагання погодити ся з евентуальною затратою одної з прикмет національного типу — мови, вказуючи на Ірляндців. Свѣдоцтво деякої зневіри у время люте...

з них. З усіх українських істориків, старших від Антоновича, найбільший безперечно Костомарів. До 1863 р. був він уже широко звісний з численних своїх праць, що без усякого сумніву були для нашого автора певного рода школою, цілком не безслідною у сформованню наукової індивідуальности його. Хоч і які різниці видно поміж обома українськими істориками — найбільше методичні — всеж таки є між ними й подібности, головню у провідних ідеях та деяких принципіальних поглядах. Досить порівняти звісну монографію Костомарова „про дві руські народности“ з нарисом Антоновича про „три національні чини“, щоб знайти доволі спільних основних принципів. У вказуванню типових окремішностей Українців від Москалів прийшлося нашому історикови здебільшого повторити виводи Костомарова, додавши хіба скупі відомости про фізичні різниці; натомість анальоґічна паралеля з Поляками була вже виключною власністю Антоновича.

З Костомаровом можна сполучити нахил до політичного федералізму в історії¹⁾, до ідеалізованія певних форм староруського суспільного життя (громада, віче), погляд на реліґійні відносини, а навіть знану неясність у гадках про московсько-українські національні справи²⁾. Навіть звісне славянофільство Костомарова, що було головним жерелом його суспільно-політичних ідеалів, діткнуло Антоновича в перших початках його наукової діяльности (розвідка про початки козацтва); пізнійше воно не виступає, хоч деякі з ідейних наслідків того славянофільства полишають ся на дальше у нього. Між історичні погляди, перейняті від Костомарова, треба положити також думку про початок руської держави (київської): оба історики були противниками норманізму. При тому всьому, як сказано, методичні сторони Антоновичевих дослідів значно відмінні від Костомарова. У сього останнього рішуча перевага описування (дескриптивна метода), глядання т. ск. історичних ефектів, драматизованне оповідання, надмірне довіре до жерел і недостача їх аналізи, перецінюванне індивідуальностей, богата фантазія в репродукції, поверхова історична обсервація і т. ин. Натомість у Антоновича виступає загальне поглибленне предмету, значно більше критики й аналізи, об'єктивізм, широке розумінне суспіль-

¹⁾ Пор. думки Костомарова про федеративні засновини на стародавній Руси (Р. Іст. Бібл. I, 51).

²⁾ Пор. М. Драгоманів, М. І. Костомарів (Літ.-Наук. Бібл. ч. 9).

ного життя, а передівсім освітлення нових сторін і форм історичного процесу. Праці Костомарова мають сьогодні наукову вартість виключно тільки в багатстві матеріалу; натомість досліді Антоновича певно будуть ще довгий час (бодай деякі) самі про себе позитивними здобутками науки. Одним словом, Антонович представляє в розвитку української історіографії рішучий науковий поступ у порівнянню до Костомарова, а ще більше до інших попередників¹⁾.

З тих інших попередників треба ще визначити М. Іванишева, що полишив видний слід на науковій діяльності Антоновича. Іванишів, професор політичного права в київськiм університеті (1811—1874), головний редактор Археографічної комісії перед Антоновичем, був одним із найвидніших членів ученої громади в Києві в 50-их і 60-их роках; своєю діяльністю в Археогр. комісії і кількома розвідками²⁾ здобув собі поважне місце в українській історичній науці. Антонович не тільки виробляв ся на історика під його проводом, але й переймив дещо від нього, головню результати його студії про старинні сільські громади (писаної у славянофільськiм напрямі), а також дещо з його юридичної мапери й методи; наслідком того мабуть був нахил Антоновича пояснити правні сторони історичного суспільного життя (найвиразніше у розвідках про селянство й міщанство).

При тім усім, хоч годі заперечити впливів попередніх істориків — інакше бути їм не могло³⁾ — таки не можна сказати, що Антонович був переємником якоїсь окремої історичної школи; він творить самостійний тип. Та однаково треба сказати, що він, як не вийшов із ніякої спеціальної школи, так і не сотворив своєї власної. Часто доводило ся чути й читати про Антоновичеву школу

¹⁾ Антоновичеві прийшло ся раз давати оцінку Костомарова як історика (Київ. Старина, 1885, № 5, XXVII—XXXIV). Вона вийшла досить загальна: в ній підчеркнув критицизм (!) автора «Руїни», що проявив ся у відкиненню старих апокріфічних ідеалізованих поглядів на напту минувшину; при тім оборона його від закиду гіперкритицизму; були, видно, часи, що треба було читати ся і з такими закидами...

²⁾ Жизнь кн. Курбскаго (1849), Свідѣнія о началѣ уніи (1859), Постановленія дворянскихъ провинціальныхъ сеймовъ Ю. З. Россіи (1861), О древныхъ сельскихъ общинахъ въ Ю. З. Руси (1863) й ин.

³⁾ Окрім українських впливів (побіч Іванишева видно Максимовича) можна сконстатувати деякі сліди польської та французької історичної літератури, ну, та й російської.

й учеників, часом під назвою „київського історичного напрямку“. Тимчасом сі терміни се або анахронізм, або непорозуміння. Анахронізм лежить у назві „київської школи“, що явила ся в польських кругах у 50-их і 60-их роках; а до непорозуміння знов треба звести голоси про спеціальну школу й учеників Антоновича. Звісно, Антонович мав учеників, бо був університетським професором, давав їм науковий провід, під його боком виростало нове покоління істориків, та при тім ніякої школи (в розумінню якогось одноцільного історичного напрямку) не оснував, ані не мав учеників у тім розумінню. Без сумніву, були й є ще поодинокі історики, що переймали більше або менше від свого учителя, деякі навіть не вийшли поза невдалі проби наслідування; та загалом Антонович нікого зі своїх учеників не вязав своїми поглядами, а ученики виростали на більше або менше самостійних учених; можна сказати, що се не було навіть у вдачі Антоновича творити якусь наукову школу. Ціла легенда про неї виросла з того, що Антонович займав ся організованим науковою роботою, чи то при Археографічній Комісії, чи як професор університета. Спеціально в ролі професора прислужив ся справді багато до розвитку української історичної науки, вказуючи молодим її кандидатам відповідну дорогу. В російських університетах є звичай, що факультети кожного року оголошують ряд конкурсних тем для старших студентів; Антонович добирав при тім від себе такі теми, що їх щасливе оброблення принесло би значну користь українській історіографії¹⁾; при тім усі його теми стоять в органічній звязи між собою, отже й оброблення їх творять певну наукову цілість. Сей зручний добір конкурсних тем Антоновича дав у результаті цілу низку історичних монографій, розумієть ся, не однакової вартости, та все поважних праць, а є між ними і знамениті наукові твори²⁾. Ними заповнили ся чималі прогалини української історіо-

¹⁾ Завважити треба, що Антонович хоч займав становище професора російської історії, обмежав свої виклади головню до історії України (з Вілою Русю і Литвою). Постійно повторяли ся оті три курси: 1) історія Руси в домонгольським періоді; 2) історія Литви й західньої Руси, що переходила звичайно в історію козаччини; 3) джерела тойж історії. Окрім офіціальних викладів мав він також приватні.

²⁾ Ось важніші з них: П. Голубовского Історія Сѣверной землі до пол. XIV в. (1881), Д. Багалія на ту саму тему (1882), П. Голубовского Печенѣги, Торги и Половцы — історія южнорусских степей IX—XIII ст. (1883), Н. Молчановського Очеркъ півднїстї о Подольской землі до 1434 г. (1885); М. Андрія-

графії, здобуто багато наукових результатів, головню що до княжих часів, які взагалі найкраще оброблені в усюї нашої історії.

Певно, один-другий автор переймив більше або менше методу, манєру й погляди свого професора; можна навіть сказати, що ані один із них не вільний від його деякого впливу, та все таки нема між ними таких характерних спільних прикмет, що оправдували б думку про якусь спеціальну історичну „школу“, хіба що розуміти мемо сей термін у буквальної значінню.

Правду сказавши, „школи“ приносять часто науці більше шкоди як користи. В. Антонович займає і без неї дуже визначне місце в українській історичній науці. Коли б доконче треба визначити се місце докладнійше, то ми мусіли б сказати: протягом останніх трьох поколінь має українська суспільність трьох найвизначнійших істориків: Миколу Костомарова, Володимира Антоновича і Михайла Грушевського; в тому порядку йде зріст української історичної науки, а одпочасно з тим політичне й національно-культурне дозріванє українського народу. Тим отже імя Володимира Антоновича забезпечене раз на все в історії відродження української нації. Бажаємо йому від щирого серця, щоб дожив ще як найсвітліїших здобутків того відродження, до якого здавна тужив, та аж на старости літ довело ся йому діждати очевидних ознак кращої будущини для дорогого йому народу, а — при тім щоб обдаровував нас іще дальше здобутками свого таланту.

С. Томашівський.

лева Очеркь історіи Волинской землі до конца XIV в. (1887); М. Грушевського Очеркь історіи Київской землі оть смерти Ярослава до конца XIV в. (1891), П. Іванова Историческія судьбы Волинской землі до конца XIV ст. (1895), В. Данилевича Очеркь історіи Подолкой землі до кон. XIV ст. (1896), В. Лискоронского Історія Переяславской землі до пол. XIV ст. (1896), Олександр Грушевського Пинское Полєсьє (1901). Поза сею серією монографій поодиноких історичних земель з таких конкурсових тем повстали праці: М. Дашкевича Княженіє Володимира Галицкаго (1873), О. Левицького Очеркь внутрєнной історіи Малороссіи во втор. пол. XVII в. (1876), В. Вовка-Карачевського Борьба Польши съ козачествомъ во втор. пол. XVII і нач. XVIII в. (1898).

Примітка: В I розділі статі (ст. 3) подано хибно (за хибним жерелом) р. 1880 зам. 1882, коли А—ич перестав бути гол. редактором Арх. Комісії; тут же (ст. 4) сказано, що з галицьких архівів пізнав А—ич тільки бібл. Осоліньських, а тим часом звісно, що й міський архів був йому знаний; вікніці у передляді археологічних праць (ст. 12) пропущено реферат (1898) про розкопки В. Хвойки в околиці Трипілля (Чтевія, XII).

С И Р В А Т К А.

Пан Прокіп Чолейко був або філософом, або чимось дуже подібним до філософа. Чи надягнув камізельку на виворіт (він був писарем у селі Погоріллях), чи бодай очкур йому заплутав ся, він зі всього змів виснувати ворожбу якогось лиха для себе. А вже коли йому бувало присниться ся дитина, то мусить мати якийсь дуже великий клопіт: то сучка йому заслабне (він був пристарий парубок), то сусід Максим застане його коло своєї жінки Палагни, а тоді вивяжить ся між ними дуже жива дискусія, наслідком якої пан Чолейко часом і цілий тиждень ходить із попідвзауваними очима (се можна цілком природно пояснити: Максимові докази були такі ясні, що від їх разячого блиску очи пана писаря підпухали).

Особливу відразу чув пан Прокіп до ящірок, вужів і иньшого гадя (не згадуючи вже про Максима). За те не було майже ночі, коли-б йому не приснило ся, що ящірка забігла йому за пазуху або рапавка розсіла ся як графіня на його грудех і ось-ось хапає за горло душити. Або раз снить ся йому, ніби то сучка запала гадюку і пустила під ліжку. Сирота Прокіп так хоче на двір (так йому снить ся), і боїть ся злізти в ліжка, щоб гадюка не вкусила за ногу. Як відомо, вужі — прообраз гріху, отже пан Чолейко по таких снах відчитував сім псалмів покайних. По сніданю йшов до канцелярії, по скінченій писанині на обід до учителя, а потім на прохід.

Найлюбійшим місцем прогульки була для нього толока перерізана рікою. Там сідав часто як найблизше броду і приглядався білим та червоним, товстим та худим стегнам молодичь та дівчат, що брили ріку. Як уздрів які товсті стегна, то їх властительку напоминав, щоб підкасала ся висше, бо може спідницю замочити.

З Максимихою був пан писар, як то кажуть, уже „по слові“; чекав тільки смерті її чоловіка. Бувало під слоту лежить він у своїй кімнаті, яку наймав у Ониськового Василя, покурює тринадцятку і ворожить із клубів диму. Між ними видить велику ялицю, яку рубають Максим і ще два нарубки. Вже підрубана: зачинає тріщати і хилити ся, зразу помалу, далі чимраз швидше. Рубачі тікають, а Максим уже в безпечнім місці. Нараз ялиця трафляє падуци на граба, сховзуєть ся по нім, тратить свій напрям

і паде на Максима. Аж схопить ся пан Прокп, якби хотів допомогти ялиці в тім чоловіковбийчім ділі...

Прому не думати, що вже весь час сходил нашому героєви на описаних занятях. Ні, наш герой читав часом залюбки спиритично-філософічні книжки. В одній (не знаю вже в котрій) вчитав, що окультизм, се пайважійший доказ, що чоловік має душу і що тим самим рїжнить ся від звіврів. „Нехай мені хто докаже окультизм у звіврів“, так писав автор тої книжки, „а увірю в пантеїзм“. В тім переконаню утверджала нашого героя одна приключка з його власного житя. „Ще учеником третьої кляси — так він оповідав нераз при обіді у учителя — йшов я раз улицею N. (то було у Львові). Нараз щось гейби торкнуло мене і я пустив ся в улицю M. Ну, подумайте собі, здибаю Цилина Потарайка, таки з мого села (поулично називали його Туманцем). Він приїхав „учити ся ві Львові за льокая“. Мав гроші, тож ми пішли до шишку і так попили ся, що аж у фурдигарні заночували. Розумієть ся, що мене вигнали з гімназії, а я вважаю собі то за щасте, бо хто знає, як би я був дальше ходив до гімназії, чи не стратив би був свого здоровля з ирвеликої науки“.

Правда, учитель у Погоріцях тому не вірив (не тому, що Прокон Чолейка вигнали з гімназії, але тому, що окультизм лише в позитивнім напрямі кермував долею чоловіка) і припускав окультизм також у звіврів.

— Представмо собі, що біжить мій Брисько толокою. В тім як би його щось торкнуло, кидаєть ся в Процеву вулицю і там здибаєть ся зі своєю улюбленою сучкою. А в тім не завсіди наслідки окультизму такі добрі, якими вони вам видають ся. От послухайте моєї, як ви кажете, приключки. Йду я раз (також у Львові) вулицею K. Нараз щось мене, як ви кажете, торкнуло і я подав ся в улицю S. І що гадаєте? Я остовпів, бо здибав ся зі своєю давньою Господинею, від якої свого часу випровадив ся в ночи вікном. Зробила мені авантуру і я мусів біді дати пятаку. Решту обіцяв прислати поштою, подав їй навіть свою (розумієть ся, неправдиву) адресу. І до чогож, прошу вас, здалий такий випадок з окультизмом?

А тепер приступаю до найважнійшої точки житя нашого героя, а власне до його смерти. Музо, душенько... солодка... (вже сам це знаю, як тебе назвати; сказав би за безсмертним Тарасом: дядино, але ти готова образити ся, бо жінки дуже не лю-

блять, як їх уважати за поважних). Ти знаєш, що я не вмію і не люблю плакати, тож не потрафлю і трагедії писати. Поводи вже сама моїм пером; Ти бо володієш усіма формами поезії!

Може здивуєтеся, що перериваю оповідане апострофою. Вірте, що не я перший так роблю. Звичай той переняв ся у нас від Єзуїтів. Коли котрому з тих панотців не стане серед проповіді фантазії, він ангажує молитву до св. Духа. А коли нарід молитись аж пріє, він зігнувши ся на автоні придумує, якби то зібраних вірних побудити до плачу...

Тепер Муза диктує: „Сонце піднесло ся високо; настало полудне. Пастух пригнав і напоїв товар при колодязі. Аннуся і Марко виглядали ненечки з роботи. О, виглядали, бо дуже їм їсти хотіло ся. Прийшла Максимиха, затопила в печи, зварила бульб і висипала на миску, а до другої налила молока. Заїдають діти смачно аж тут за порогом стає... не сирітка Марися, але пан Прокіп Чолейко“. Тепер буду вже сам писати; видно, що не щира була моя апострофа, коли Муза мов за відчипне диктує уривки з читанки для шкіл народних.

— Аа, гості, гості, давно у нас були пан секретар; щось згорділи! — щebetала Максимиха. Пан Прокіп хотів свою відсутність оправдувати присутністю Максима, але дав спокій з огляду на дітий. Розбалакали ся про страшний суд, про чортів (найлюбійша тема розмови для Палагни; дуже була цікава знати, що в книжках пишуть про чортів).

— Знаєте, любенькі — зачав згодом пан писар, поглянувши на молоко, яке заїдали Аннуся і Марко, — мені сеї ночі снило ся, що я пив сирватку; що то може значити?

— Ах! таж то смерть!

Дальша розмова якось уже не клеїла ся, бо писар був ворожною Максимихи дуже збентежений.

Вже вечеріло, як вийшов до своєї кімнати. Отворив вікно і вийшов на двір (не вікном). На дворі сидів уже властитель хати.

— А, пан секретар отворили собі вікно, аби найшов свіжий „люфт“! О, пан секретар могли би навіть у ночі спати при отворенім вікні; така на дворі теплінь, аж душа радується. (Дуже чемний чоловік був той Василь Ониськів).

Пан Прокіп нічого не відповів, бо смерть і сирватка так і мотали ся в його голові.

— Гм, звідки могла б мені смерть грозити? Адже я ще молодий, здоров...

Смеркло ся. Війшов до хати, засьвітив лампу і зачав ходити. Щось стукнуло під вікном; писар стихив ся.

— А може мене хочуть забити? певно знають, що маю гроші у себе. Ну, тепер уже знаю; шій господар мусить бути в змові з тими опришками. Каже: „можете спати і в ночі при отворенім вікні“. А такий чемненький та услужненький видавав ся, що хоч до рани, як то кажуть, прикладай. Ото фарисей! А диви! каже, можеш спати при отворенім вікні, а він прийде, стягне яким пеньком або дишлем по голові, тай будь здоров! Не дурний вигадав: у кого слова масні, у того пироги пісні. Ё, чекай братчику; ти мудрий, а я ще мудрійший!

Витягнув зі столика револьвер.

— Цілу ніч буду чатувати і як кого побачу під вікном, то так йому...

Відвів курок і прицілив ся до вікна. Аж засьміяв ся.

— То, якби тепер хто стояв під вікном, то би тікав! То мусить бути страшно видіти проти себе звернене дуло револьвера. Ану, чи дуже страшно? Обернув револьвер горлом до себе. Жахнув ся, палець мимохіть зачепив за язичок від курка і куля вігнала ся в саме чоло Прокопа...

На третій день стояло в газеті: „В селі Погоріллях застрілив ся писар з незнаної причини“. А Палагна казала: „Така його смерть мала бути; ніч перед тим сніло ся небіщикови, що пив сирватку“.

СТАНОВИЩЕ ПОЛЬСЬКИХ І ВЕЛИКОРУСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПАРТІЙ ДО УКРАЇНСЬКОГО ПИТАНЯ.

Відносини Польщі з одного і Росії з другого боку до України і до інших земель, залюднених недержавними народами, які колись належали до польської, а тепер належать до російської (по часті також до австрійської) держави, були предметом пильних студій Мих. Драгоманова, яких плодом було чимало статей і брошур, головню-ж простора публікація „Историческая Польша и великорусская демократія“¹⁾. В тій публікації дає автор історичний нарис польсько-українських і великорусько-українських відносин заупиняючи ся головню на історії 19 в. і виказуючи, що протягом 19 в. з одного боку і пайдмократичнійші польські круги не визволили ся зовсім з-під впливу традицій історичної Польщі, а з другого боку і найдемкратичнійші великоруські круги не визволили ся з-під впливу централістичних ідей російської державної школи. Так було і підчас вибуху декабристів, і підчас польського повстаня 1831 р., і в 1848 р. в Галичині, і серед переговорів польських революціонерів із Герценом і тов. (видавцями льондоського „Колокола“) підчас приготовань до польського повстаня 1863 р. та підчас самого повстаня, і в кінці в початках польського та великоруського соціалістичного руху, — аж до початків 80-их років 19 в., де кінчить ся книжка. Одним словом, і з одного боку і з другого говорено про питанє польсько-російське, проведено грапиці між Польщею й Росією, хоч польська і великоруська територія ніде з собою не сходять ся, а ділять їх території українська, литовська, лотишська, білоруська, через що й нема властиво й польсько-російського питання, тільки є питання: польсько-українське, польсько-литовське, польсько-лотишське, польсько-білоруське з одного, і великорусько-українське і т. д. і т. д. з другого боку.

Отся статя буде неначе продовженем праці Драгоманова, її предметом будуть відносини польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання від початків польського і великоруського соціалістичного руху аж до наших часів.

¹⁾ Женева 1882 стор. 512 + VIII. Друге виданє, заходом редакції «Освобожденія». Париж 1905. — Цитати взяті з першого виданя.

I.

Польські соціалістичні кружки існували за границею, в таких західно-європейських пристановищах революційної еміграції, як Англія, Бельгія, Франція, Швейцарія, вже в другій половині 60-их і в першій половині 70-их років 19 в. Так само в Галичині і в російській Польщі бачимо завязки соціалістичного руху з самого початку 70-их років. Але соціалістичний рух у російській Польщі на ширші розміри починаєть ся тільки при кінці 70-их років. В 1878 р. почали ся в Варшаві перші арештованя за соціалізм, наслідком чого часть польських соціалістів виїхала за границю. Деякі з них зупиняли ся в Галичині, де вже в 1879 р. відбув ся против них звісний краківський процес; иньші поїхали до Женеви і там 1 жовтня 1879 видано 1 число газети „Równość“, у якій зараз на вступі надрукована програма („Program socjalistów polskich“), вближена більше до Бакунінського анархізму, як до Марксієвського соціалдемократизму.

В тій програмі національно-політичне питанє зовсім поминене. Знаходимо в ній тільки такі загальні прінципи, як: „4. Повна суспільна рівність горожан без ріжницї пола, раси й народности“ і 6. ...домагаємо ся федеративних звязків із соціалістами всіх країв“¹⁾. Статя „Nasz program“ у 5 числі газети „Równość“ показує се ще яснійше, що тодішнім польським соціалістам присьвічував ідеал свобідної злуки одиниць у групи, груп у висші форми суспільної організації і т. д. з низу в гору, при чім „усяка будуча суспільна федерація не може вбивати як самостійности одиниць, так і суспільних груп, при так само свобідній злуці в справах загальних потреб“²⁾. Причини, які можуть лучити громади в більші цілости, лежати-муть в економічних, географічних, і иньших умовах публичного житя. Крім сих є ще причини чисто моральні, етичні, національні, етнографічні, які заставляють людей лучити ся в певні моральні цілости“³⁾. Вірячи в близьку побіду соціальної революції, по якій настане представлений висше в загальних рисах устрій, польські соціалісти, що видавали „Równość“, відкидали рішучо постулат відбудованя польської

¹⁾ Historia polskiego ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim. Napisał Mieczysław Mazowiecki. Wydawnictwo „Proletaryatu“ 1904, стр. 25.

²⁾ Ibidem, стр. 29.

³⁾ Ibidem, стр. 23.

держави. Для характеристики їх поглядів на ту справу нехай послужить кінцевий уступ промови Вариньського ¹⁾, виголошеної на міжнародних зборах у 50-літні роковини повстання 1831 р.: „Нині... байдужі для нас ті чи інші грапиці польської держави, задача наших патріотів. Наша вітчизна цілий світ... Не творимо ані ворожих собі держав, ані ворожих собі народностей. Ми земляки, члени одної великої народности, нещасливішої як Польща, народу пролетаріїв. Прапор того народу — наш прапор, його інтереси — наші інтереси, його виграна буде нашою перемогою. А коли прийде хвиля нашого повстання, то вже не оклики „Нехай живе Польща!“ або „Pereat Moskva!“ витатимуть нас, тільки один спільний оклик для цілого світа пролетаріїв: Нехай живе соціальна революція!“ ²⁾

Вважаючи таке становище в національній справі принципіально вірним, мусимо однак польській соціалістичній групі „Równość“ зробити закид, що вона тих основних принципів не старала ся примістити до конкретних відносин, не зазначила, яку територію діяльності вибирають собі польські соціалісти і яке їх становище до безпосередніх сусідів польського народу — тих недержавних народів, що колись стогнали під ярмом польської держави. Можна, що правда, допустити, що всі ті питання рішення ся вже основними принципами, і там де границі народности і держави прикривають ся, було би навіть зайвим підносити сю справу; але там, де держава складається з кількох націй, при чім одна панує, а інші поневолені, се питання треба докопче дуже докладно роз'яснити.

І хоч вітчизна пролетарія цілий світ, то польському пролетарієви не сьміє бути байдуже, які границі для будучої польської держави зазначають ті, що хочать відбудувати її, бо завдяки тій байдужности він міг би стати мимовільним спільником реставраторів історичної Польщі в закріпощеню недержавних націй.

Що група „Równość“ не здавала собі ясно справи з того, які повинні бути відносини польського пролетаріату до недержав-

¹⁾ Людвік Вариньський, один із перших організаторів соціалістичного руху в російській Польщі, один із обжалованих у звісній краківській соціалістичній процесі 1789 р., опісля засуджений у варшавській процесі »Пролетаріату« 1885 р. на 16 літ тюрми, в якій і вмер (у Шліссельбурзі, 12 лютого 1889 р.; се одна з найясніших постатей у початках польського соціалістичного руху, при тім чоловік із теоретичним знанєм, проте його становище можна вважати характеристичним для тодішнього руху.

²⁾ Historya, стор. 35.

лих історичної Польщі, на се маємо свідोцтво Драгоманова, який подає¹⁾, що в її французьким бюлетині Галичина представлена як часть Польщі.

В 1881 р. „Równość“ задля хвилевих непорозумінь серед групи перестала виходити і замість неї почали видавати „Przedświt“, довкола якого, усунувши непорозуміння, зібрала ся знов ціла група. Погляди тої групи на найближші задачі соціалістичних партій у Росії і на національне питанє можна пізнати з її відозви до великоруських соціалістів із 3 падолиста 1881 р. З сеї відозви бачимо, що польські соціалісти не вірять уже в близькість соціальної революції і заявляють, що „для здійсненя тих задач (себто задач соціалістичних партій) конечна політична свобода, якої недостача в Росії робить нечувані перешкоди масовій організації робітницької класи“, та що „супротив боротьби за політичну свободу в границях російської держави висуване польського національно-політичного питаня може тільки шкодити тій боротьбі і тим самим бути шкідливим для інтересів робітницької класи“. В справі організації соціалістичних партій відозва заявляє, що „а) на характер соціально-революційної організації впливають виключно загально-економічні інтереси і політичні умови; б) організація соціалістичних партій може бути переведена з одного боку на підставі економічних, з другого на підставі фактично існуючих державно-політичних умов, при чім етнографічні границі народностей не можуть служити за підставу до організації, наслідком чого с) польська соціалістична партія, як одностайна цілість, не може існувати, а можуть бути тільки польські соціалістичні групи в Австрії, Німеччині, Росії, які спільно з соціалістичними організаціями иньших народностей в даній державі творять організаційну спілку, що одначе не перешкаджає їм лучити ся як із собою, так і з иньшими соціалістичними організаціями“. В кінці відозва доходить до таких виводів: „I. Треба конче зорганізувати одну загальну соціалістичну партію, в якій склад увійшли би соціалістичні організації ріжних народностей в границях російської держави. II. Треба конче, аби організації, що борють ся тепер віддільно на економічним і політичним полі, злучили ся в цілі веденя акції спільними силами. III. Треба конче виробити спільну політичну програму для всіх соціалістів, що працюють у граля-

¹⁾ Историческая Польша, стор. 393.

цях російської держави, програму, яка зовсім відповідала би висловленим нами домаганням¹⁾

Отсій відозві треба закинути, що в ній не сказано, на яких основах повинна бути перебудована російська держава, коли в ній буде виборена політична свобода, а далі, що в ній польські соціалісти в справі організації соціалістичних партій стали на державну точку погляду, заявляючи, що та організація може бути переведена на підставі фактично існуючих державно-політичних умов, а не на підставі етнографічних границь народностей. Тільки коли так, то що треба розуміти під польськими соціалістичними групами? Чи се організації на підставі етнографічних границь польського народу в Австрії, Німеччині, Росії, чи може на підставі державно-політичних границь бувшої польської держави? Бо коли се організації на підставі етнографічних границь польського народу, то се противило-б ся висказаному в горі поглядови про виключність державно-політичних умов організації, а коли се організації на підставі державно-політичних умов бувшої польської держави, то се противить ся державно-політичним умовам теперішньої російської, німецької, австрійської держави. Так чи инакше — все таки признасть ся рація існування польським соціалістичним організаціям, хоч до сього нема тих основ (економічні або фактично існуючі державно-політичні умови), які автори відозви вважають конечними для твореня організації. Тай загалом становище польських соціалістів у сій справі дуже неясне: відкинувши етнографічну границю як підставу організації, вони все таки говорять про соціалістичні організації різних народностей в Австрії, Німеччині, Росії, з якими мають лучити ся польські соціалістичні групи. Зрештою коли-б не те відкидане етнографічної границі як підстави організації, то такий тип партійної організації, який подає відозва (під с), раціональний, очевидно під умовою, що національні групи одної держави будуть злучені з собою на федеративних основах.

Державне становище польських соціалістів виходить також і з того, що вони, домагаючи ся зорганізованя загально-російської соціалістичної партії і виробленя для неї спільної програми, звернули ся з тою пропозицією тільки до великоруських соціалістів. Виходить, що або в російській державі нема иньших націй крім польської і великоруської, або польські і великоруські соція-

¹⁾ Historia, стор. 41—42.

дісти компетентні виробити план організації і програму для всіх націй російської держави. Так чи інакше — польські соціалісти говорять тільки про державні нації, польську і великоруську, хоч ті дві нації ніде з собою не стикають ся, а переділені кількома недержавними націями, з якими перше всього повинні-б ясно поладити свої відносини і польські і великоруські соціалісти.

Тепер перейдемо до другої польської соціалістичної організації „Lud polski“ (1880—1882). В програмі сеї організації стрічаємо постулат незалежності Польщі, чим різнить ся вона від попередньої організації („Równość“ — „Przedświt“). Але сеї постулат висловлений дуже неясно: по-перше не знаємо, чи се відбудоване Польщі має наступити ще в теперішнім, капіталістичнім устрою, чи аж по соціалній революції, а по-друге, що важніше, в яких границях, історичних чи етнографічних, має бути Польща відбудована. Програма „Ludu polskiego“ говорить про „національну незалежність в границях добровільного тяготіння“ („dobrowolnego ciężenia“, що по французьки і по великоруськи автори програми переклали дуже свобідно і неточно: „dans les frontières de libre fédération“, „въ границахъ добровольнаго союза“)¹⁾. Одначе ся фраза зовсім неясна. Коли-б автори програми мали на думці Польщу в етнографічних границях, то були-б се сказали, не обвиваючи в такі неясні фрази, як *dobrowolne ciężenie*, а коли та фраза має мати яке значінє, то хіба те, що автори програми хотять, аби в ті границі відбудованої Польщі ввійшли також на підставі „dobrowolnego ciężenia“ й не-польські пародности (що ще яснійше видно із французького і великоруського перекладу слова „ciężenie“ на „fédération“, „союз“). Що так і не інакше треба толкувати національну програму „Lud-u polsk-ogo“, па се маємо ще один доказ. Душею сеї організації був звіспий польський соціаліст Болеслав Лімановський, у якого писаях скрізь бачимо менше або більше ясно висловлене бажанє відбудовання історичної Польщі, очевидно, „на підставі добровільної фередації“ народів, які колись входили в склад польської держави.

І так коли львівський журнал „Przegląd społeczny“ (1886 до 1887) у серії статей п. н. „Szkice programowe“ (том I, 1886) поставив постулат відбудовання польської держави в етногра-

¹⁾ Историческая Польша, стор. 389.

графічних границях, Лімановський уважав за відповідне заперечувати проти такого поставлення справи відбудованя Польщі. „На мою думку, — пише він¹⁾, — сама етнографія не вистане до виясненя питання народности... Етнографія дає пізнати матеріал народностей, але яким способом із того матеріалу вироблюється і формується моральна істота народу, про се учить історія“. І навіть для приміру французський патріотизм Альзасії „мимо швабської мови“ її людности і Швайцарію, в якій склад входять чотири народности, заявляє: „Національне питання, яке тепер найострійше проявляється в східній Європі, се властиво питання рівноправности народностей. Там, де політична свобода укріпила ту рівноправність, національні відносини стратили свою острість і відбувають дальші свої еволюції спокійно“. Тут знов Лімановський не висловлює ясно свої думки, але його виступ проти етнографічного принципу, висунене принципу історичного, примір Швайцарії, в кінці зведене національного питання до питання рівноправности народностей, про яку можна говорити тільки тоді, коли ті народности входять у склад одної держави, — все се приложене до польських відносин може мати тільки таке значіє, що національно-політичним постулятом Лімановського є не Польща етнографічна, тільки історична, очевидно з рівноправністю для народів, що вйдуть в її склад. Тільки чому така держава, аложена з кількох рівноправних народів, усе таки має називати ся Польща? Загалом таке неясне становище і „Ludu polskiego“, і Лімановського, і — як побачимо далі — також иньших польських соціалістичних організацій доказує тільки, що вони ще не визволили ся з під впливу державних традицій історичної Польщі, хоч з другого боку не мають також уже відваги признати себе явними прихильниками історичної Польщі і обвивають свої історично-польські тенденції в фрази про добровільну федерацію, про рівноправність народів і т. д.

В початках 80-их років повстала ще третя програма польських соціалістів, а саме „Program socyjalistów polskich i rusińskich we wschodniej Galicyi“ з січня 1881 р. Уложена у Львові груною польських, українських і жидівських соціалістів і вислана до друку до „польської друкарні“ в Женеві (Imprimerie polonaise, Chemin Neuf, 13), вийшла вона з друку зі зміненою назвою:

¹⁾ Dyskusye, Przegląd Społeczny, tom II, 1887, стр. 51—52.

„Program socyalistów polskich wschodniej Galicyi“¹⁾, дарма, що така назва не відповідала змістови, а коли автори програми за-протестували против такої самовільної зміни, на надруковану програму наліплено другу назву: „Program socyalistów galicyjskich“. Автором сих обох змін, який так завзято старався знищити „gali-сіńskich“ соціалістів, був — по свідощтву одного з авторів програми, дра Івана Франка²⁾ — Лімановський.

А тепер перейдїм до національної справи в тій програмі.

„Національна справа що до самої основи соціалізму, се річ другорядної ваги, але з огляду практичної діяльності при сучаснім стані національного питання (особливо у нас) вимагає глибшого розсліду. Стремлячи до свободи і знесення всякого гнету, соціалісти не можуть бути байдужі супротив національного гнету і там, де національне питання не поладжене ще так, як пр. у Франції, Німеччині³⁾ і т. д., мусять вони активно стремити до піддержання окремішностей ріжних дрібних народностей, — чи задля свого автономічного і федеративного становища в загалі, чи з тої причини, що тільки коли примінять ся до місцевих національних елементів, зможуть впливати на той елемент у своїм дусі і вести його з собою до злуки і збратання народів, чого ніяким гнетом не можна досягнути“⁴⁾

„В нашім краю, де на одній території живуть побіч себе люди, а навіть громади ріжних народностей, не вільно соціалістам одної народности вважати себе представителями цілої території, тільки треба радше стремити до федеративної спілки, в яку входили би групи соціалістів усіх народностей, лучачи ся до спільної діяльності, але кожда в своїм крузі заховуючи повну автономію і свободу акції. Таку власне федерацію творять соціалісти східної Галичини. Організуючи пролетаріат польський, український і жидівський, що залюднює сей край, стремимо до витворення євильної робітницької партії, яка на території, зайнятій тим пролетаріатом, працювала би в дусі загальних соціалістичних принципів, пильно углядняючи місцеві умови. Кожда національна

¹⁾ В наших руках примірник власне з таким титулом і з нього брати-цемо дальше питати.

²⁾ Див. його увагу в Літ.-Наук. Вістнику 1904, кн. XII, стор. 179 (науковий відділ).

³⁾ В Німеччині національне питання власиво ще не поладжене, з огляду на польські і французькі провінції німецької держави. ⁴⁾ Program, стор. 6—7.

група, що входить у склад тої федерації, мати-ме повну автономію у своїх внутрішніх справах і свободу лучити ся зі спорідненими групами, які існують деінде. І так Поляки-соціялісти, що входять у склад нашої федерації, працювати-муть спільно з Українцями в Галичині, а рівночасно можуть прилучити ся як незалежна польська група до діяльності пр. групи варшавської, краківської, женеvської і т. д. Українці знов, крім солідарної з Поляками акції в Галичині, можуть самостійно прилучити ся до українських груп, групи „Громади“ і т. д. А в самім краю там, де народ чисто-польський, працю обіймуть Поляки, де чисто український, Українці, а в мішаних громадах пропаганда відбуваєть ся спільними силами.

„Жиди в нас до сеї хвилі, не втративши своїх окремишних рисів, становлять у своїй більшости окрему народність, з якою нам також треба числити ся. Тому ширячи наші принципи, будемо звертати ся до жидівського пролетаріату, де треба, навіть у вживанім ним жаргоні, хоч той жаргон не має в собі може умов правильного язикового розвитку“.¹⁾

„Польсько-українська²⁾ робітницька партія не може мати нічого спільного з партією, яка стремить до відбудованя Польщі з Ягайлонської епохи „від моря до моря“. Ми не хочемо панованя одної нації над другою. Ми прихильники як найширшої федерації і маємо те переконане, що кождий нарід тільки на підставі окремишого ітнованя і повної свободи може успішно розвивати ся. Рівнобіжно з тим розвитком зникати-ме національна зависть, аростати-ме солідарність свобідних народів і загально-людське почуте. Людськість у своїм розвитку проявляє постійне стремління до витворюваня окремишних національних індивідуальностей і до скріплюваня рисів, спільних усім тим індивідуальностям“³⁾.

Як бачимо, програма польських, українських і жидівських соціялістів східної Галичини покинула рішучо державну точку погляду і стала на точку народню. Тільки соціялістична діяль-

¹⁾ Ibidem, стор. 7—8.

²⁾ Чому не польсько-українсько-жидівська? Загалом автори сеї програми не прикладають її консенквентно також до Жидів, хоч заявляють, що хотять організувати польський, український і жидівський пролетаріат. Так пр. не згадують вони, розвиваючи вплив своєї організації, про жидівську національну групу. Традиції «старого світа» і тут поклали своє пятно...

³⁾ Program, стор. 11—12.

ність у Галичині не пішла по тій програмі...

В 1881 р. соціалістичні організації в російській Польщі були розбиті наслідком численних арештовань. На їх руїнах повстала завдяки невсипущій праці Вариньського, який для тої ціли вернув нелегально до краю, і товаришів партія „Пролетаріят“, яка 1 вересня 1882 р. видала в окремії відозві свого програму (Odezwa „Komitetu Robotniczego“ partyi socyalno-rewolucyjnej „Proletaryat“), що в противенстві до програми групи „Równość“ з 1879 р. мала майже на скрізь соціально-демократичний характер.

У тій програмі, зложеної із 7 розділів, із яких три перші, се теоретичне умотивованє програми, а в останніх вичислені програмові домаганя, в IV розділі читаємо:

„I. З економічного огляду, згідно з принципами соціалізму, прийнятими на міжнародніх конгресах усіх країв, жадаємо: 1) аби земля і знаряди праці перейшли з рук одиниць на спільну власність працюючих, на власність соціалістичної держави“ — і т. д.

„II. На політичнім полі будемо добивати ся як найбільших свобод і з усяким правительством без огляду на його національність доти будемо бороти ся, доки тих свобод зовсім не здобудемо. Осуджуємо рішучо недостачу свободи совісти, мови, зборів, товариств, слова і друку, бо все те ставить великі перешкоди розвитку робітницької свідомости, то розбуджуючи релігійно-національні ненависти і фанатизми, то унеможливаючи пропаганду і масову організацію, яка єдино може покласти підвалини під будучу організацію соціалістичного устрою“.

Дальше між політичними жаданями, вичисленими в 7 точках, бачимо: „1) Повна самоуправа політичних груп“. „6) Повна рівноправність конфесій і народностей“.¹⁾

Як бачимо, отся програма признає в будучности соціалістичну державу, що обовязує її також сказати, на яких основах творити-муть ся ті соціалістичні держави: чи се будуть теперішні держави, тільки перебудовані на соціалістичний лад, чи границі тих будучих соціалістичних держав будуть иньші, а в такім разі які? На ті питання програма не дає ніякої відповіді.

Політичні жаданя програми „Пролетаріату“ треба вважати мінімальною програмою, яка повинна здійснити ся ще в теперішнім,

¹⁾ Historia, стр. 57—58.

капіталістичним устрою; видно се з того, що в програмі говорить ся, що недостача політичних свобод унеможливилює пропаганду й організацію, яка єдино може покласти підвалини під будучу організацію соціалістичного устрою. Між тими політичними жаданнями стрічаємо свободу мови, повну рівноправність народностей і повну самоуправу політичних груп, очевидно, все те в границях російської держави. Неясно тільки, як має бути зреалізована та повна рівноправність народностей, чи при помочи національно-політичної автономії, чи яким иньшим способом; неясно також, що розуміє програма під політичними групами. Так і не знати, яке становище програми до недержавних народів Росії: чи се вони мають бути тими самоправними політичними групами, чи ті політичні групи мають творити ся на якій иньшій, не національній підставі. Не знати також, чи держава має бути федерацією тих самоправних політичних груп, чи державна організація буде оперта на яких иньших основах.

Ясніше виступає державне становище „Пролетаріату“ в його умові в „Народною Волею“ з 1884 р. Для характеристики тої умови маємо такі документи¹⁾: 1) нарис тайної умови, вироблений польськими соціалістами; 2) нарис тайної умови, вироблений „Народовольцями“; 3) офіційальна заява центрального комітету „Пролетаріату“ з 1 лютого 1884 р., надрукована в органі „Пролетаріату“ „Walka klas“ і в „Вѣстникѣ Народной Воли“; 4) офіційальна заява „Исполнительнаго комитета“ „Народной Воли“ з 1 марта 1884 р., надрукована в „Вѣстникѣ Народной Воли“.

Тайної умови таки не заключено, перешкодили сьому арештованя в обох організаціях, так що треба було думати про те, як ратувати свої організації, і нариси таки лишили ся нарисами. Характеристична річ, що польський проект говорив про чотири революційні центри в російській державі: 1) Петербург, 2) Москва; 3) Україна і загалом південь Росії; 4) Польське Королівство і Литва. Але сей проект не припав до вподоби більшості польських соціалістів. „Ми знаємо тільки одну російську партію, „На-

¹⁾ *Historya*, стор. 96—103. — Л. Плохоцкій, *Взаимныя отношенія польскихъ и русскихъ социалстовъ*, Лондонъ 1902. (Відбитка з V книжки соціально-демократичного журналу »Жизнь«, видаваного в 1902 р. в Лондоні і в Женеві.)

родну Волю“, — говорили вони — а що до федералістичних і децентралістичних стремлень, то вони виходять із сфери нашої компетенції і ми не можемо входити в договори з трьома організаціями. З Україною ми можемо увійти в спілку окремо, коли вона явно висловить ся в користь сепаратизму від Росії, в противнім разі не бачимо причини вважати її самостійним центром“. ¹⁾ Проект „Народовольців“, який знає в цілій Росії тільки „Народну Волю“ і „Пролетаріят“, подобав ся Полякам більше, але й на нього не могли вони згодити ся.

Із офіціальних заяв комітетів обох партій видно, що вони поділили цілу російську державу між себе. В заяві „Пролетаріату“ читаємо між иньшим: „Свою діяльність партія веде всюди, де більшість людности говорить по польськи і де можуть бути приложені її програма і тактика. Приготовані і зорганізовані шляхом боротьби боеві сили партії будуть звернені на повалення існуючого ладу і захоплене власти Центральним Комітетом“. ²⁾ До заяви „Народної Волі“ вернемо далі, говорячи про великоруські соціалістичні партії.

В тій умові обі партії стали, як видно, на державній точці погляду, признаючи в російській державі тільки два революційні центри: польський і великоруський, відповідно до державного становища польської нації в колишній польській і великоруської нації в сучасній російській державі, і тим самим кажучи недержавним народам підчиняти ся одному або другому центру. „Пролетаріят“, мимо признання російської державности, все таки зберігає свою незалежність, з другого боку „Народная Воля“, признаючи російську державність, все таки поступаєть ся нею на користь польської державности, але ні одна партія ні друга не поступаєть ся нічим на користь недержавних народів, тільки ділить їх територію між себе.

З початком 1883 р. в „Пролетаріату“ виступила група, яка не годила ся з терористичною акцією сеї партії; та група видала 13 цвітня 1883 р. Program partyi robotniczej „Solidarność“. В тій програмі національно-політичне питане зовсім неясне; в 2 точці говорить ся тільки, що політична самоуправа буде еперта на безпосереднім, загальнім голосованю, повній свободі слова, друку, зборів і товариств, рівноправности всіх горожан без

¹⁾ Взаимныя отношенія, стор. 7—8.

²⁾ Historia, стор. 97.

ріжницї пола, стану, народности і конфесії“.¹⁾ Яку територію діяльності вибирає собі партія „Solidarność“, які її відносяни до безпосередних сусідів польського народу, чи формою будучої суспільної організації буде соціалістична держава і в яких границях, чи може який иньший організаційний тип, — на все те програма не дає відповіді. Тим самим не дає вона відповіді на польсько-українське питанє.

Арештованя і процес 29 членів „Пролетаріату“ в 1885 р. розбили сю організацію; на її руїнах повстала протягом другої половини 80-их років друга, звісна під назвою другого „Пролетаріату“, який найблизшою політичною метою уважав здобуте конституції в Росії з автономією для Польщі.

В 1889 році настає розлам польського соціалізму. Побіч „Пролетаріату“ повстає „Związek robotników polskich“, який відкидає терор і усуває з програми політичну боротьбу, вважаючи своєю метою вести масову агітацію на ґрунті економічних інтересів робітницької класи.

З другого боку в січні 1889 р. вийшло в Парижі 1 число газети „Pobudka“, яке принесло „Program polskiej narodowo-socjalistycznej partyi“.²⁾ В сій програмі стрічаємо постулат незалежности Польщі (VII); питанє незалежности Польщі і питанє соціалне програма вважає нероздільними, неможливими до рішення незалежно одно від другого (XIII); „границі будучої Річипосполитої означить сама революція“ (XVII). Отя програма пригадує програму „Ludu polskiego“: там незалежність Польщі в границях „добровільного тяготіня“, тут ті границі „означить сама революція“. Значить, нема вже відваги признати ся до державних традицій історичної Польщі, але й нема ще відваги сказати, що Польща кінчить ся там, де кінчить ся земля, залюднена польським народом. Отже неясна фраза: „Нехай рішає будуча революція!“ — фраза, яка лиш тоді має значінє, коли є надія, що будуча революція додасть дещо до території етнографічної Польщі, бо відняти від неї жадні польські революціонери, тим більше національні соціалісти, нічого не позволять, — коли, значить, є надія побільшити польську державу територією не-польських народів. І так за неясною й шумною фразою: „Нехай про границі польської Річипосполитої рішає будуча революція!“ може крити ся тільки дер-

¹⁾ Historia, стор. 69.

²⁾ Historia, стор. 207—208.

жавна тенденція історичної Польщі.

Зрештою становище групи „Робудка“ не буде дивне, коли додамо, що визначну участь у її діяльності брав Лімановський.

Загалом у початках 90-их років погляди на національне питання в польських соціалістичних кругах починають змінюватися. Заграничний орган польських соціалістів „Przedświt“ містить ряд статей, яких автори зазначають, що коли російські соціалісти хотіли руйнувати російську державу, Поляки могли йти разом із ними, однак від коли починається в Росії акція в цілі перебудови російської держави, Поляки мусять держатися супротив тої акції з недовірем.

В осени 1892 р. відбувся в Парижі з'їзд польських соціалістів, у якому взяли участь представителі редакції „Przedświtu“, різні емігранти і представителі різних напрямів у російській Польщі. На тім з'їзді заложено „Zagraniczny Związek Socjalistów Polskich“ і по довгій дискусії ухвалено прийняти в програму жадане незалежності Польщі.

По париській з'їзді польські емігранти-соціалісти порішили заложити в російській Польщі, де всі дотеперішні організації були розбиті, нову соціалістичну організацію, яка злучила би в собі всі соціалістичні сили і яка працювала би в дусі тої нової програми з незалежністю Польщі, ухваленої на париській з'їзді. Тою новою соціалістичною організацією стала „Polska Partya Socjalistyczna“ (P. P. S.).

Ще заки появився нарис програми P. P. S., під фірмою тої партії видано в Варшаві в приводе 1 мая 1893 відозву, яка служить ясным доказом, що тодішні польські соціалісти зовсім не здавали собі справи, що се таке Польща і які повинні бути їх відносини до народів, поневолених колишньою польською державою. В тій відозві читаємо між иньшим: „Ми робітники і робітниця цілої Польщі, без огляду на народність і конфесію“¹⁾ — і т. д. Се фраза не може значити нічого иньшого, як тільки, що „ціла Польща“ се історична Польща, бо лише в історичній Польщі були різні народности. Коли хто захотів би ту фразу інтерпретувати так, що вона відноситься до етнографічної Польщі, в якій значну частку людности творять Жиди, те се інтерпретація була-б зовсім хибна, бо Жидів Поляки в загалі

¹⁾ Historia, стр. 239.

не признають окремою нацією, а тим більше не признавали їх окремою нацією тодішні польські соціалісти. На отсій відозві ми тому задержали ся довше, бо се був перший публичний виступ Р. Р. С. у російській Польщі і перша неясність на користь історично-польських традицій.

Тепер перейдемо до офіційної програми Р. Р. С., яку вибрав на порученє париського з'їзду „Zagraniczny Związek Socjalistów Polskich“ і яка появилася в 5 числі „Przedświtu“ в 1893 р. п. н. „Szkic programu Polskiej Partji Socjalistycznej“.¹⁾

У загальній частині програма павязує до упадку польської держави і заявляє, що „аж на руїнах шляхотської Польщі повстане нова, з певною будучністю, з непобідною силою — Польща соціалістична“, одначе питає, чи та нова, соціалістична Польща має повстати на руїнах цілої шляхотської, т. є. історичної Польщі, чи тільки на її частині — на польській етнографічній території, поминено тут зовсім. Відповідь на те питає дає спеціальна часть програми, в якій читаємо:

„Польська Соціалістична Партія, як політична організація польської робітницької класи, що бореть ся за своє визволенє з ярма капіталізму, стремить передовсім до повалення теперішньої політичної неволі і здобуття влади для пролетаріату. В тім стремлінняю ціль її: 1. незалежна демократична республіка, оперта на таких основах: під політичним оглядом:... 2. Повна рівноправність народностей, що входять у склад республіки на основі добровільної федерації... 4. Рівність усіх громадян краю без ріжниці пола, раси, народности і конфесії“.²⁾

¹⁾ Historia, стор. 243—254.

²⁾ Текст програми цитуємо з офіційної партійної публікації п. н. Polska Partja Socjalistyczna w ostatnich pięciu latach. Londyn Z drukarni partyjnej. 1900, стор. 5 і дальні. Обмежуючи цитоване програми на ті точки, які потрібні до нашої теми, завважимо, що в тій «незалежній демократичній республіці», яка є метою Р. Р. С., має бути по програмі Р. Р. С. капіталістичний устрій, очевидно на широких демократичних основах і з широким робітницьким охоронним законодавством; до соціалізації того капіталістичного устрою мало-б вестися «постепенне усупільненє землі, знарядів продукції і способів комунікації» (2 точка економічної части програми). Значить, соціалістична партія кладе собі за ціль незалежну демократичну республіку з капіталістичним устроєм, думаючи тільки поступенно заводити в тій республіці соціалістичний устрій. Сей

Тут найперше насуваєть ся питанє, що се за незалежна демократична республіка з рівноправністю народностей, що ввійдуть у склад її на основі добровільної федерації, скріпленої ще раз запевненєм рівности всіх громадян краю без ріжничі народности? Яку територію і які народности обнимати-ме та республіка? Чи се може ідеал федерації республік цілої Европи, на взорець Злучених Держав Північної Америки, ідеал, до якого здійсненя хоче дати почин Р. Р. С., даючи нарис устрою такої федерації?

Відповідь на се питанє дає уступ програми п. н. „Kwestya Litwy i Rusi“, де читаємо: „Польська соціалістична партія, згідно з 2 точкою своїх політичних цілей, у вважає за потрібне розширити свою діяльність на провінції, звязані давнійше з польською республікою. У своїх відносинах до існуючих литовських та українських організацій партія буде руководити ся змаганем витворити з'єдинену політичну силу в ціли побороеня гнету, який наляг на край“. До сеї постанови автори згаданої офіційальної публікації додають таке поясненє: „Отся ухвала з'їзду 1892 р. була висловом сильно відчуті потреби розширеня огнища нашої боротьби з царатом. Руководили нами ті самі мотиви, які перед літа ми вхали польських революціонерів на Литву й Україну. Дві сему причини: перша та, що революція має тим більші вигляди на успіх, чим більшу законить територію; друга, що Литовців та Українців на рівні з Поляками гнете той самий ворог — російське правительство, отже вони природні союзники під прапором: „Za wolność naszą i waszą“. Не зазначаємо поля нашої діяльности по підручниках географії або історії, бо місце для нас усюди, де сягає вплив польського слова. Несучи соціалістичну пропаганду нашим братам на Литві й Україні, свободні ми від закиду заборчости,

соціалізм Р. Р. С. нічим не ріжнить ся від найдалше йдучого соціалістичного опортунізму в західній Европі, від теорії Верніштайна, від теорії і практики Жюреса і т. д. Підносимо се тому, бо в соціалістичних кругах Р. Р. С. вважаєть ся революційною соціалістичною партією, коли на правду її революційність на-скрізь буржуазійна (ціль: демократична республіка, яка була також ідеалом усіх буржуазійних революцій, почавши від великої французької революції), а її соціалізм, се поступенні соціалні реформи. Справді дивна та соціалістична партія, якої ціль не соціалістичний устрій, тільки республіка з капіталістичним устроєм, і ще дивнійше, що така партія отсе вже далі четвертину столітя вважаєть ся репрезентанткою соціалізму на польській землі!

бо ходить нам не о інтереси польськості, тільки о інтереси революції, яка має висвободити народи з кайдан теперішньої неволі й забезпечити їм самостійне існування. Так само не зазначаємо через те границь будучої польської республіки, бо про них порішить аж побідна революція, — воля народів, які боролися разом¹⁾ Значить, метою Р. Р. С. є польська республіка, що не було висловлено тільки в неясній стилізації програми, бо зрештою свідчить про се весь „Szkic programu“ і ціла діяльність Р. Р. С. і та логічна консеквенція, що партія польського пролетаріату буде очевидно будувати польську республіку.

(Далі буде.)

ВЯЧЕСЛАВ ГАНКА.

ДО ЛАБИ.

Ти куди все леш ся, Лабо,
Тихо так? скажи мені!
Ти про кого, соловейку,
Все виспівуєш пісні?

Та не довго щасте знав я!
Дні веселі протекли,
Наче срібні хвилі Лаби:
Люди щасте те взяли.

Ти про кого все щечечеш
В зелененькому гаю?
Так співав і я бувало
Про дівчиноньку мою.

Розлучили мене з нею,
Згасло сонечко моє!
З того часу не співаю
Про житє гірке своє.

Ти куди все леш ся, Лабо,
Тихо так? скажи мені!
Ти про кого, соловейку,
Все виспівуєш пісні?

Переклав Павло Грабовський.

¹⁾ Polska Partya Socjalistyczna w ostatnich pięciu latach, стор. 41—42.

I. Душогуб.

Гарного осіннього дня сидів я перед каварнею в Мальме. В низу стояла на мості юрба ношаків і гріла ся проти сонця. Один із них відійшов і пішов під каварню. Тут сновигав, наче був у сумніві, що має почати в собою, аж у кінці звернув ся рішучо до мене. Се була геркулесова постать у лахмітю, з косматим волосем і кудлатою бородою, — дійсне гніздо всякої нечисти.

— Будьте такі добрі й подаруйте що на грінку хліба, — говорив він і мняв шапку в руках.

Я відмовив йому. Велетень вигладив знов шапку, хвилюк углядів задумано в її середину, опісля надів її, відвернув ся, наче до відходу, але зупинив ся.

— Таж дайте що ради старої знайомости, — прохав він спокійно й звільна.

Я придивив ся сьому чоловікови, але ніяк не міг пізнати з ньому знайомого. Аж коли знов зняв розмову й зморщив при тім між бровами шкіру на чолі, відчинило ся вікно в найглибшій нутрі моєї тямки й перед моїми очима стали пересовувати ся сцени й обличчя, незлічені в одній хвилині, — зимові вечери в забавоку на замерзлім ставі, й літні ночі з танцями на зеленій леваді, сумовиті осінні дні проведені в шопі на сіні, дрібні клопоти в школі, — все те являло ся, пересовувало ся й миттю щезало, і лише наслідком того малого жесту сього обдертого чоловіка, що стояв передомною, пізнав я нечаяно в ньому приятеля з моїх дитинячих літ.

Мені зробило ся горячо коло серця, я вручив йому гріш і прохав його, аби зайшов до мого мешканя. Зчинила ся метушня в гуртку ношаків, коли він вернув, і ціле товариство помандрувало зараз до міста, немов сонце нараз не гріло вже більше.

Кілька днів пізнійше сумерком він з'явив ся у мене. Чоботи поставив перед дверми, і з діравих панчіх виставали пальці. Сорочки не мав на собі ніякої, оброслі голі груди визирали з під його блюзи. Сів на край крісла, випив пару склянок коняку і почав оповідати.

— Пригадуєте собі?... — Він назвав старого мужика з мого родинного місця.

Я бачив перед собою малого, тендітного старця, з рідким во-

лосем, якого краска була подібна до випраної вовни, з жовтавим лицем, із жовто-зеленими очима, з яких проблискувала жовчева душа, і з рухами малпи. Я пригадав собі особливо, як у нього долішня щока підносила ся й спадала в низ, немов жував постійно свою жовч і не був у силі видати з себе стільки отруї, як того бажав би; за се одначе на його втіху були йому послухні уста й обкидували кожного цяточками слини, коли сей найменше сподівався того.

— Я заподіяв йому щось і через се я став тим, чим є. Я поступив на службу до нього, та ми не могли погодити ся з собою. І я гадаю, ніхто не доказав би того. Се значить, я ніколи не сказав йому нічого, але за се він говорив багато. Ти брав під серп малий жмут збіжа, не йшло доволі споро, а брав ти більший жмут, також не було добре. Ти сів одною рукою, тратив багато часу, а сів обома руками, за густий був засів. Усе було навпаки, коли ти лише взяв ся до чого; чи ти стояв на одній нозі, чи на двох, рівно було зле; він мусів сварити ся, инакше не жив би, і коли не було йому кого кусати, він брав ся до першого ліпшого. Йому було байдуже, що або хто се був, аби лише мати якийсь предмет.

Раз рано коло сьв. Михайла — кілька днів пізнійше я мав відійти зі служби — ми стояли на оборі і клали головки капусти на землю. Та підійшов наш господар і жує, як се було його звичаєм. Буде-ж тепер нам, буде, гадаємо собі.

— Ти вкрав мені пині в почи свинину з пивницї, — зачинає він зараз.

— Я вам не брав ніякої свинини, відповідаю йому.

На се він розсерджуєть ся. Бе мене кулаком у плечі, ловить за ковнір і кричить:

— Ти вкрав мені свинину, ти сотоно, ти; твоє вбрапе пахне свининою.

Я на се не сказав йому ні словечка, бо що-ж було йому говорити; я лише відтрусив його від себе, мов хробака, що повзає по тобі. А лють уже брала мене. І він не в силі був мовчати; зовсім природно; він став лаяти мене, немов я не був варт нюха табаки. Він не міг удержати себе й став навіть наміряти ся до мене з патином.

— Дайте спокій, — кажу я, — бо буде нещастє. Я сердитий.

Але се значило стілько, що глухому говорити проповідь. У мене нараз усе збентежилось, я не тямив себе більше, вбив заступ у землю, свогого господаря вхопив одною рукою за шию, другою за ноги, зложив його до купи мов колодач і кинув ним до землі. Шасть-прасть, мовляв, розторочив вош пігтем. Мороз пробіг моє тіло, я відкопнув його ногою; він лежав спокійно мов лежива миш.

— Се було за надто сильно, — відізвав ся Нільс, молодий парубок. Хвильку я призивав ся мойому господареві; коли одначе він не рухав ся, я вбрав ся й пішов на поліцію.

— А що далі? — спитав ся я.

— Далі?... Я дістав даром вікт і помешканє у Стореґоарді, — відповів він, вищиривши свої малі, жовті зуби.

— А тепер?

— Тепер? Тепер працюють головно ноги й довгі нігті, — говорив він і зробив жест, немов хотів увільнити себе від мурашника насікомців.

Коли відходив, я віткнув йому трохи гроша в руки. За хвилю я бачив його, як стояв під ліхтарнею і числив гроші; опісля відскочив від дому і щез за роґом вулиці.

II. Ґортанґа.

Я вертав із гостини з одним знайомим, що йшов тою самою дорогою. Наближав ся ранок, коґути піяли скрізь по селах, а східний край неба стояв уже в рожевому сьвітлі. Околиця, якою ми йшли, творила котлову долину, що була окружена лагідно зхвильованими горбками, яких вершки вкривав ліс. Земля подабала тут на величезну видовбану півкулю, над якою стояло небо ніби верхня її частина й видавало ся, що входить ся до розрізаного на дві части кружала, якого долішня часть була темна, горішня ясна, ясна паче північна лїтня ніч.

Ми повернули на вузку дорогу, що бігла полями. На середині між селами стояв тут цілковито відокремлений пустий дім, обведений парком та садом. Довгий, побілений будинок здіймав ся хмарно з шістьома високими, темними вікнами фасади, поуз яку йшла дорога в низ — порожній, неблизкучий, мертвий мов трупяче око — і з цілого дому подихала на нас кладовищна тиша та павутиняна овія, властиві незамешкалим місцям. Попри одно його крило плив потік, до якого одномалїтного журкоту достроїла ся

глибока тиша літнього ранка, а від того крила провадив біло й зелено помальований міст через потік до саду, що стояв біля дороги. Огорожа з дико ростучої ліщини заступала вид; однак на середині сеї огорожі був отвір, а в ній із зелізних прутів зроблена фіртка, біло й зелено помальована як міст, і крізь сю фіртку ми дивили ся в сад. Він був занедбаний і бездоглядно ріс собі संबідно довгі роки. На середині його стояв мурований водогравний басен, у якім давно вже не було води; грядки і стежки бігли чимось, що не було ані піском ані муравою, а па заді здіймала ся непроглядна листата стіна, на яку склали ся всі куці саду та всі дерева парку. Сад стояв також тихо та мертво, як дім. Навіть воробці не цввірінькали тут.

— Тут мабуть не мешкав би ніхто, — помітив я, коли ми минали сю німу картину.

— А вже-ж, — відповів мій товариш. — Але ти, що любиш незвичайні історії, повинен послухати, що містить у собі ся мовчанка. Коли вдасть ся тобі відкрити все, буде в тебе вражінє, немов ти почув піяне когута в ночі, або побачив захід сонця на півночі.

І коли ми йшли далі, зійшло сонце й скрізь по селах курили ся димарі, а мій товариш розповідав мені чудну подію.

Недавно жила в домі тут над потоком мати зі своїм сином одинцем. Батько, у якого був великий маєток, помер наслідком нещасливого випадку скорше, як уродив ся хлопець, якого молода жінка носила під серцем.

Добра спродано, й зі значним маєтком утікла вдова від сьвіта й поклала дім над потоком. Тут жила вона зі своїм сином у великій самоті та скритости. Поволі й одномаїтно мов снігові платки падали їм дні, а рік ішов за роком, мов ступні лагідно зхвилюваних, диванами вкритих сходів, по яких вони ходили повагом до кінця свого життя.

Пуповина між ними не була сливе розрізана ніколи. Молодий чоловік не ослобонив себе властиво з матириного лона, а у матери все ще були незвичайні забаганки та почуваня тяжі. Раз пробувано вислати хлопця до сусідної школи. Але на матір зробило се вражінє, немов попала в поліжничу горячку та привела на сьвіт недоношену дитину. Від тоді вчив ся хлопець дома й виріс тут на юнака, що не знав більше землі, крім лісом порослої кітлової долини й більше людий окрім своєї матери та старих слуг.

Коли ви бачили одно з них, можна було бути певним, що друге знаходить ся неподалік. Не часто вони опускали великий білий дім над потоком; коли одначе се стало ся, то йшли все обоє разом. Мати була вельми релігійна й кожної неділі, коли лише вдарено в дзвін, вона переходила зі своїм сином через церковну фіртку. Коли йшли так біля себе, вражала кожного їх незвичайна подібність до себе. Не лише риси лица були мов з того самого медалю різані, але багато дрібних властивостей у ході, жестах, міміці, що разом дають те загадкове, неозначене щось, із чого складаєть ся особистість, видавали ся введеними в рух одною й тою самою машинерією. Худе, кістляве тіло, похила постава, острій профіль із довгим носом, що виставав над короткою, тонкою, висуненою горішнюю губою, й мала стиснена борода, були їм епільні. Коли оглядало ся їх en face, бачило ся одні й ті самі очі: малі очі, що постійно міняли свою краску — раз були ясно-блискучі й темні мов лісове озеро, то знов сипали промінем на всі боки, наче силкували ся втратити осередок і ослобонити ся. Вони сьміяли ся на той самий лад, їх сьміх приходив зовсім без причини й піхто не розумів добре, що лежало на його дні, — злоба, добрість, простота, — крихта зі всього, а все таки ніщо з того. Між ними не було иньшої ріжницї, як ся, що юнак був мініатуровим виданєм матери, знимкою для медальона з портрета кабінетового формату. Коли вони так ішли серединою церкви, він постійно пів кроку за нею, наче дитина мимо своїх двадцяти літ, що держить ся з боязни поли матери, — говорили люди, що ся пара нагадує птаха-самицю з молоденьким.

Як вони жили й що робили дома в своїм tête-à-tête, про се ніхто не знав добре. Великий, білий дім над потоком бачив рідко гостей, а сивоволосі слуги були рівно неприступні як їх папство. Прохожому могло пощастити лише випадково побачити їх обоє крізь вікно до їх кімнати, в якій саме світила ся лампа, а ролети не були ще спущені. Та се було й усьо. Люди говорили, що мати й син кохають ся так дуже, що вистарчають собі взаімно, що решта сьвіта не живе для них, не знаходить місця в їх серцях, які заповнені лиш одною картиною, одним чутєм, одною любовю.

Сї загальні риси вірні; але відносини між ними обіймали щось иньше й більше. Й саме через те ся внутрішня ріжниця виступала в повній та лячній остроті.

Молодий чоловік був дитиною безталання, дитиною журби,

одним із наклеюваних судобою. В його жилах плила кров, ще цвите рожею душевного рака, в його істоті скільчилось отруйне зерно, що являєть ся розкладовим грибом чутевого життя, в ньому лежало вже заплінене яйце, з якого виповзує плід хоробливих лиходійств. У його душі зробила ся фістула, що брала своє гадюче коріне з гнилого роду його предків. Він був засуджений, безвідклично засуджений, уже в матірнім лоні.

Всі лиха одідиченого виродження відзивали ся вже в його дитинстві. Він числив до трьох із трьома довшим перестанками; він чув у собі певного рода потребу тупати в певнім означенім порядку ногами: зрау правою ногою, потім лівою, пізнійше в відворотнім порядку, в кінці двома ногами нараз. Подібні рухи виконував очима й раменами. Він почував спокусу торкати ся сього або иньшого предмета, все три рази, й був безвідпирний проти такої спокуси, хоч знав добре, що таке торканє було без мети. В часі хуртовини огортала його нераз непереможна жадоба хулити Богу й лихословити його, аби в найближшій хвилі на колінах трівожно молити ся, благати прощення та корчити ся з жаху, аби грім не розторощив його голови за кощунство.

Неприродно розвивали ся те-ж його дитинячі почуваня. Він любив свою матір до загину; але та сама ніжність була хороблива: вона була нервовим проявом любови істерички до свого мізинчика. До сього в додатку його хороблива кров викинула на одному місці рака, який згодом непомітно вжирав ся невлічимо щораз то глубше в його серце синівської любови. Першим слабим його признаком було, що він починав нераз нервово, з немилими почуванєм, із остогидою відвертати ся від матери, коли вона гладила його. Він починав також поводити ся лихо з нею, наругати ся з неї та вишукувати найбільше чуткі місця її душі, аби їх поливати гризучим квасом мерзких слів. Часом робило се йому роскіш, частійше одначе він сам терпів більше від матери. А про те мусів мучити її, сам не знав чому; йому видавало ся, немов живе й ділає в нім якась иньша істота, а його власне нормальне я сидить у шрубштаку. В тім часі в ньому родилось огірченє й звертало ся в части проти матери. Він знав, що вона була неповинна; але він що раз більше ненавидів її, ненавидів скрито, горячо та безсердечно, й ся ненависть ссала свою поживу прямо з незадоволення, покаяня, з погорди до самого себе, у яку поринав він по кождім нападї.

Одного поганого вечера, коли дощ бив о шиби а вітер сваволив коло великого білого дому над потоком, сиділи серед гутірки мати й син при лампі, вона на своїм вигіднім кріслі, він на стільчику біля її ніг. Він дивився на неї, як вона сиділа й їла овоч, — глїтала й глїтала так, що гортанка, яка виступала майже як у мушчини, все ходила в гору й у низ. Він бачив, як адамове яблуко гортанки посувалося в гору й у низ, у гору й у низ, — він бачив се й сердився. Він мусить його здержати; мусить покласти на нього палець і міцно притиснути так, аби не рушило ся з місця... З надсильною натугою волі вдало ся йому відірвати зір від сеї магнетичної точки, відвернути голову й відскочити.

Від тоді він стояв немов під виливом чарів. Не заспокоєна жадоба рвала його під шкірою, всипала жар у його жили. Він бачив день і ніч, як мамине адамове яблуко посувало ся в гору й у низ; його гадки корчили ся мов хробак розірваний та насліпий на гачок; він почував немов безчисленні ниточки обсогували ся довкола його рук і тягли їх до материного горла. Він жахав ся сеї довгої, сухої шиї, на якій сиділи жили мов клубок напружених ниток, і грозив їй у душі, але плакав рівночасно без сліз на вид морщин коханої, старої жінки.

Одної осінньої днини, коли вернув сумерком із звичайної вечерньої прохідки, побачив матір, як спочивала в своїй кімнатці за софі. Вона лежала з заплушченими очима, буцім-то спала; але при блиску грані він помітив довгу, худу шию з сітею жил. Він не знав, чи се була оптична злуда; але міг присягти, що гортанка ходила в гору й у низ. Вона єдина в цілій постаті рухала ся й зраджувала житє. Розправивши пальці мов кіхті, хильцем, нишком ступав він долівкою; воля напружилась у нїм наче прут гартованої стали; він скорчив ся, скочив мов кіт, що побачив щура, й миттю вхопив обома руками за худу шию. Вона випрямила ся, несприродно, безмірно, видовжила ся й потоншала наче хробак, — так йому ввижало ся коли він давив божевільно гортанку двома великими пальцями; тіло обернуло ся й скорчило ся; він впив свій зір у двоє очий, що повні жаху гляділи на нього. Він не думав, не чув нічого, не почував нічого; його душа не існувала і його тіло те-ж; ніщо не існувало крім рук, що роздавлювали щось м'яжке. Як довго се тревало, хвилинку, годину, він не знав. Завважив тільки, що маса не рухаєть ся вже більше під ним і дав

їй спокій. Тоді видалось йому, наче кипить щось та клекоче в ньому й преть ся до гори, і почував, що мусить покласти сьому кінець. Він прибрав навіть веселий вид; сьміяв ся півголосно, буркотів щось — слова або може звуки, потім обхопив його швидко жак і він засьвітив лямпу. Його ноги дріжали, його голова ходила ходором, його серце товкло ся сильно й він почав свистати, аби приглушити те, що прокидало ся в ньому. Але се не помагало; воно давало себе знати чим раз більше, аж у кінци з'явилося перед ним нечайно. Він кинув ся прожогом до дверей і почав утікати.

Стояла ніч. Він біг дорогою. Нагло зупинив ся й дивувався, чого він біжить, а не йде, й чому біжить простоволосий. Земля була чорна, а на небі меркотіли зьвізди. На полудневім заході сяла вечірня зоря, а під нею, тут, де зайшло сонце, показала ся жовто-зелена веселка, від якої відбивав обрій мов чорний дим.

В одній хвилі обхопила його тривога, він заплакав гірко і почав бігти знов. В долину, де ясно мерехтіли церкви під своїми червоними цегляними очіпками, на горбки, з відки бачив у селі сьвітла, що блишали червоно — наче червоні очи, червоні від сліз, набігли кровю від гніву. Він заривав зично й кляв божевільно. Йому звижало ся, що він паде в щось, що не знає ні часу ні простору, й видавало ся, що не рухаєть ся з місця, хоч біжить так дуже. Жевріючий залізний прут сидів йому в горлі; він шептав побожно горячу молитву, хоч не міг добути з себе слова. І нагло почував, що його молитву вислухано. Жовто-зелена веселка зближала ся до нього чим раз більше. Вона росла, переростала його, сяючи чим раз інтензивнійше, ставала велетенською, аж станула перед ним відчиненим порталем. Він пішов нею в безконечний жовто-зелений простір із чорним, задимленим склеплінем. Те ось змінила ся знов сценерія, мов образки в калейдоскопі. Появив ся величезний жовто-зелено-білий туліпан із чорпо-синявими цяточками, але коли він хотів зірвати його й замаїти ся, змінив він свій вид і прибрав постать жівки з мертвецьким лицем, що сьвітло з нутра фосфоричним блиском зотліня — понад її головою шелестів смертельний покровець і вона придержувала жалібну крепу на середині чола пальцем, прикрашеним коштовним, дорогим каменем, що подабав на вечірню зорю — — —

І тепер у шпиталі він зриває все ще жовто зелені туліпани з чорно-синявими цяточками й вяже з них букети. Тоді він ла-

гідний і добрий. Але коли кличе, що бачить синьо-біле жіноче лице. яке світить із нутра фосфоричним блиском зотліня — тоді треба накладати на нього кафтан безпеченства. В ясних хвилях оповідає подробиці з того страшного вечера, коли він задавив свою матір, одпаче й нині не вміє пояснити, чому зробив се.

Переклав Миа. Мочульський.

МИТРО ДЕМЕТЕР.

ПІСНЯ НЕВОЛЬНИКА.

Вільно пташка літа в полі,
Вільно бродить звівр в гаю;
Тільки я в тяжкій неволі
Трачу молодість свою.
Хто не беть ся за країну,
Нехай гине без спомину!

Батьки наші колись мали
Сьмілу мову, власний лад...
Коли-б дні ті знов настали.
То чи вже-б не був я рад?
Хто не беть ся за країну,
Нехай гине без спомину!

Годі нам в ярмі ходити.
Ласки панської просить!
Сам поріжу жінку, діти,
Як кайдани вік носить.
Хто не беть ся за країну,
Нехай гине без спомину!

На все зважусь, свою хату
Без вагання запалю,
Щоб не дати супостату
Панувати без жалю.
Хто не беть ся за країну,
Нехай гине без спомину!

Переклав Павло Грабовський.

НАУКОВІ ЛИСТКИ.

II. Ода Сафо в перекладі Ів. Котляревського.

В періодичному альманаху І. Бецького „Молодикъ на 1844 годъ“ (Харків 1843) оголошено текст і подано факсіміле автографу Ів. Котляревського: „Ода Сафо“. Ся „ода“ — російський його переклад дуже звісної Сафониної поезії: „*Ἴσος μοι κείνος φαίνεται θεοῖσι*¹⁾“. Той переклад, — треба признати ся — батько нашого письменства зробив дуже зле. Тільки-ж для характеристики літературних уподобань нашого поета він не нецікавий. Знов же цікаво буде: порівняти мертву ту російської мови Котляревського в „Одѣ Сафо“ з живістю української його мови в „Перелицьованій Енеїді“. Коли весь „Молодикъ“ Бецького в загалі дуже рідке видання, то згаданий річник 1844 є зовсім велика бібліографічна рідкість; через те я вважаю за корисну річ перекрувати отут той переклад.

Ода Сафо.

Щастливъ, кто близь тебя и о тебѣ вздыхаетъ!
 Кто сладостью твоихъ плѣняется рѣчей:
 Кого привѣтствуешь улыбкою своею!
 Безсмертныхъ тотъ боговъ въ блаженствѣ превышаетъ.

Увижу лишь тебя, жаръ въ тѣлѣ ощущаю,
 Палящій льется огонь по жиламъ всѣмъ моимъ:
 Душа смущается, предавшись чувствамъ симъ,
 Языкъ вѣмѣть мой, и слова даръ теряю!

¹⁾ Між иньшими й я її перекладав на нашу мову, в своїмъ »Пальмовім гилло«, Львів, стор. 57—58. Ось сей переклад:

То щастє небесе — сидіти з тобою!
 Зрівняв ся з богами щастливець такий,
 Що жадібно ловить солодку розмову
 І осьмихъ принадливий твій.

Солодку розмову й принадливий осьмихъ...
 Од них мою душу стуманос страх.
 Дивлю ся на тебе, дивлю ся і голос
 Мені замірас в устах.

Обличче горить і скропляєть ся потом,
 Ва й трепет холодний мене обгорта.
 Я блідну, неначе посохле бадилля,
 І чую, як смерть надліта.

Темнѣть свѣтъ въ глазахъ: слухъ ничему невнемлетъ:
 Потъ хладный на челѣ; блѣднѣю — чуть дышю,
 Въ смятеніи страшусь, — въ безпамятствѣ дрожу,
 И представляется (,) что смерть меня obejmлетъ.

Перші дві строфі подано в „Молодику“ тільки друком (ст. 279 — 280), а третю строфу, як я вже подав, сказано в літографованому факсімільному автографі, що був власністю полтавця Г. Сплітсесера. Під „Одою“ підписано й дату: „Полтава, Апрѣля 8 дня, 1817 г.“, а окрім того — намальовано молоденького голоусого бандуриста в бурсацькому одязі, і підписано старо-церковними уставними літерами: **кандѣриствѣ**. Очевидячки й малюнок вийшов з під пера Ів Котляревського.

А. Зримський.

III. Основи писаного права.

В остатніх роках пороблено стілько відкритъ на полі старинної археології, що найріжнійші галузи наук осягнули з сього значні користи. До тих наук належить також історія права, яка збогатила ся через археологічні відкриття цілим рядом дуже важних документів, що сягають надто дуже давніх часів і кидають нове світло на всю історію розвою правних інституцій у таких часах, про які до недавня можна було хіба догадувати ся, але навіть не марило ся знати дещо докладно. Ось як про се викладає др. Ф. Майлі, професор ціріхського університету в гарній статі „Der Stammbaum des Rechtes“, надрукованій у однім із остатніх номерів віденської „Die Zeit“.

В науці права аж до остатніх часів вихідною точкою служило римське право, а спеціально так званий закон дванадцяти таблиць уважав ся основою права. Видане того закона означувано як першу кодифікацію римського права. Сей законодапний звід норм, що обіймають усі поля права, датуєть ся роками 451 — 449 перед Хр. Певне, давно вже було відомо, що й грецьке право не було позбавлене невного значіня і що навіть з Риму свого часу висилано делегатів до Греції, що мали студіювати закони Сольона і закони впших грецьких держав. Висловлено також здогад, що встарій індогерманській єдности муєло відповідати також якесь одноцільне індогерманське право. Один німецький правник уже протягом 20 літ розвиває думку, що були якісь спільні устава арийського племені і що цілий ряд так званих римських правних засад

був усталений не в Римі, навіть не в Греції, а в Індії, чи краже сказати, серед арийського племенн. „Індійське право, се тіло з нашого тіла і кров з нашої кровн“, — говорить Артур Ляйст. Що правда, иньші вчені признають ті висновки зовсім схибленими.

Та лишаючи на боці питане про праарийське право, найновіші часи дали нам докази, що вироблене права і розвій правнич інституцій мусимо датувати на кілька тисяч літ перед Христом. Иньшими словами — родове дерево права далеко старше, як думано доси. З сього випливає важний факт, що „скрипти“ наших правничих професорів мусять бути основно змінені і студії наших молодих юристів мусять сягати далеко глибоше, як се бувало доси. Не від річи заговорити про се також перед широкою публікою, бо-ж се факт дуже важний і мусить зацікавити кожного, що під римським правом лежить, так сказати, груба верства чорнозему, яка сягає пару тисяч літ у давнину. Індійське, вавилонське і єгипетське право, отсе важні огнива ланцюха, який історично звязував до купи Азію, Африку й Європу.

Що до індійських законних порядків, то доховані до нас документи (т. зв. книга Ману), не сягають у дуже давню давнину, і найбільша часть правнич кодексів, які давнійше вважали ся дуже стародавніми, тепер показали ся не багато старшими від Христового рідва. Далеко инакше маєть ся діло з вавилоно-ассирійським світом. Тут маємо таблички, в яких задокументовано правні інтереси і яких вік сягає що найменше тисячу літ перед Христом. З них бачимо, що Вавилоняни були надзвичайно підприємчивими торговцями, яким дуже добре були відомі всі типові форми правничих транзакцій. І так у Вавилоні були заклади комісові, умови івараційні, конвенційні кари, абстрактні довжні записи (без неання основи довгу), несії, торговельчі товариства з певного рода фірмою, угоди маґазинові, документи з клявулею на посідача. Дещо з тих деталів дійшло до відомости ширшої публіки в відомій голосній полеміці за Вавилон і Біблію (Babel-Bibel).

Та найбільшого тріумфу дочекало ся пізнане вавилонського законодавства в остатніх роках: в р. 1902/3 роблено розкопи в Сузі, при яких віднайдено правдивий кодекс закона, який коло р. 2250 перед Христом надав своєму народови вавилонський король Гаммурабі. Сей кодекс містить у собі — певно на основі конкретних випадків — приписи з обсягу права карного, права цивільного і процесу цивільного і є між ними постанови зовсім

новочасного крою. Хто би цікавився сею темою, знайде в книгарнях дуже гарне видане Колера і Пайзера (Kohler und Peiser, Hammurabis Gesetz, Bd. I, Uebersetzung. Juristische Wiedergabe. Erläuterung. Leipzig 1904). Колер і Пайзер дали дословний переклад кодекса і переклали його надто па таку форму, яка найліпше відповідає теперішній законодавчій техніці та стилізації. Праця попереджена вступною студією, а на кінці додано коментар, де між иньшим пояснено та оцінено також весь культурний стан за часів Гаммурабі. Обік сеї публікації годить ся згадати ще блискучу ректорську промову ціріхського проф. Г. Кона (G. Kohn, Die Gesetze Hammurabis, 1903) та працю Дайхеса *Altbabylonische Rechtsurkunden aus der Zeit der Hammurabi-Dynastie, Leipzig, 1903*. В ній подано вибір тих інтересів, які найчастійше трапляли ся в щоденнім житю. Правні документи, видані в перекладі на англійську мову, торкають ся майже всіх частин приватного права, а по части також процесового права. Заховали ся також і опубліковані тут листи і розпорядження самого Гаммурабі. Колер і Пайзер доказують (стор. 2 цитованої книжки), що читаючи ті документи масть ся вражінє, як коли-б ми читали розпорядження Фрідріха II або Фрідріха Вільгельма I!

З иньшого боку взяв ся до студіюваня кодекса Гаммурабі проф. Міллер у своїй книзі виданій п. з. *Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung sowie zu den Zwölf Tafeln. Wien 1903*. В книзі проф. Міллера подано текст законів Гаммурабі в транскрипції, в гебрійським і німецьким перекладі. За сим іде поясненє і порівняний розбір законів (стор. 73 до 173). Далі автор зіставляє закони Гаммурабі, закони т. зв. Мойсея і закони дванацяти таблиць обік себе в порівняній табелі. Міллер притягає до порівняня також т. зв. „сирийсько-римський законник“ і силкуєть ся виказати звязок тих його частин, що відрізняють ся від постанов римського права, з постановами Гаммурабієвих законів. Против сього виступив Л. Мітайєс доказуючи, що ті відмінні постанови взяті з т. зв. гелленістичного права, бо-ж і весь сирийський законник перекладений з грецької мови на сирийську. Певна річ, сам Мітайєс признає також, що поодинокі з тих постанов (прим. дещо з подружнього права) можна признати сирийським місцевим правом. Що-ж до схожости тих постанов із законами Гаммурабі, то Мітайєс дуже епертічно заперечує її, доказуючи, що в випадках узятих на увагу Міллером Гаммурабі має або зовсім

неподібні, або просто супротивні постанови, як сирійський законник.

Натомість звертає Міттайс увагу на инше жерело правних поглядів, яке дають нам досліди над єгипетськими папірусами, що значно розширюють наше знанє власне в обсягу того гелленістичного права. Справді дивна доля тих папірусів. Пісок пустині давним давно присипав старі записки старих Єгиптян, що були дуже охочі до писаня, і старанно хоронив та зберігав ті архіви аж до наших днів. Особливо старі кладовища крокодильових мумій у долішнім Єгипті okazали ся богатими архівами. Сьвяті крокодили по забальсамованю кілька разів обвивано папірусовими скрутцями, і між тими папірусами знаходять ся в найбільшій часті ріжнородні урядові акти. Завдяки тим матеріялам маємо змогу відтворити собі весь обсяг правних відносин у римській провінції Єгипті за часів цїсарів і ще й геть пізчійше по упадку західно-римського цїсарства. Розумієть ся, що дано також підстави до многих заключень про те, яке бувало давнїше право. Дуже гарний і річевий огляд юридичних папірусів дає брошура Венгера „Papyrusforschung und Rechtswissenschaft, 1903“. Зрештою література про сю тему вже дуже богата. Але хто би був подумав, що пісок пустині та крокодилячі стерва колись відіграють ролю державних архіваріїв та депозитів важних документів!

Мимоходом сказати, в найновїшій часї кинено дуже інтересне нове сьвітло також на грецьке довгове право. На ґрунті старого міста Гортина знайдено документ, у яким містить ся реєстр річий, що не підпадали екзекуції за довги. Сей реєстр тим важнїйший, що власне про сю галузь грецького права у нас було дуже мало відомостей. Но приписам сього реєстру не підлягають екзекуції: зброя мужа, посуда, вовна і ткацькі знаряди, вироби з залїза, плуг, ярмо, оба жорнові камені, подружня постіль. Натомість підлягають екзекуції: плащ і жіночі строї і ще деякі предмети, яких назви доси не пощастило відчитати. А що ще побільшує вартість сеї знахідки, се факт, що подібний реєстр віднайдено також у однім єгипетським документі. Звістки про се виймаю з дуже гарного відчиту Г. Ф. Гітцїра, уміщеного в часописі „Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre“.

Чи має се значити, що наше новочасне правництво повинно потонути в історії права і зовсім зажмурити очі на біжучі часи? Зовсім ні. Було-б зовсім несправедливо супроти всіх сих нових відкрить уменшувати вартість новочасного права. Але нові роз-

копи показують, якими нитками були повязані в собою вже держави старинного світа. Певна річ, у нових часах ті нитки стали далеко багатші і сильніші; се не було ніколи видно так виразно, як сьогодні, коли російсько-япопська війна кидає свої рефлексми на відносини цілого світа. Правознавство починає сьогодні обіймати всесвітній обрій, і власне те гідне уваги, що й його історична основа показуєть ся далеко ширшою і глубшою, як думали до недавна. Ще далеко до кінця розкопів і можна мати надію, що колись будемо мати змогу далеко яснійше розпізнати і прослідити бодай головні фази того тисячолітнього розвитку старинних правних інституцій і поглядів.

Переклав *І. Ф.*

МИКОЛА ВОРОНИЙ.

НА БУЛЬВАРІ.

Понад морем на бульварі
Я самотний, походяю
І тихесенько зітхаю
Як побачу очи карі.

Ох, такі ж бо очи має
І моя далека любка...
Як то там вона, голубка,
Десть без мене пробуває?

Серед натовпу і шуму
Сів собі я на ослоні.
Грав оркестр в мінорнім тоні,
Навіваючи задуму.

Серце мліло від самоти.
Біля мене-ж до коханки,
Волоокої панянки,
Молодик чинив зальоти.

Я цікаво прислухав ся
Залицяню запальному,
І рушаючи до дому
Так в душі своїй озвав ся:

— Ви щасливі, молодята!
Бо за втіхами кохання
Не тяжкі вам сподівання
На веселі шлюбні свята.

ПОВІДА ЖІНКИ.

Я був кондуктором трамваю в Чикаго. Зразу призначено мене на лінію Гельштед; се був кінний трамвай, що йшов далеко від центра города в низ до торговиці худобою. Ми, нічна служба, не все були безпечні на тій лінії, завдяки силі темного народа, що проїздив у ночі тою дорогою. Ми не мали дозволу стріляти та вбивати людей тому, що на випадок нещастя мусіло трамваєве товариство нагороджувати страти. Що тикаєть ся мене, то я не мав зовсім револьвера; я вірив у своє щастє. Зрештою рідко буваєш зовсім безоружний: я мав ключ від гальми, який можна було виймати в одній хвилі, а він міг показати ся дуже помічним. Не вважаючи на те, я ужив його лиш один раз.

Одного разу в різдвяну ніч 1886 р. надійшла з торговиці худобою значна гурма Ірляндців і заповнила цілковито мій вагон. Всі були п'яні і мали з собою пляшки; вони співали голосно і не хотіли платити, хоч ми вже рушили з місця. Вони казали, що платять товариству цілий рік по пять центів ранком і вечером, а що нині Різдво, то вони не будуть платити. Се не було таке страшне, але я не повинен був дозволити їм їхати даром зі страху перед шпігунами, які стояли на услугах товариства і мали наглядати за чесністю кондукторів.

До вагона ввійшов констебль. Він постояв кілька мінут, сказав кілька слів із нагоди Різдва та погоди і знов зіскочив тому, що вагон був уже переповнений.

Я знав дуже добре, що на одно слово констебля всі пасажири заплатили би по пять центів, але я мовчав.

— Ви чому не пожалували ся на нас? — запитав один.

— Я не вважав того за потрібне — відповів я — бо я маю діло з джентльменами. — Деякі зачали сьміяти ся, але иньші згодили ся зі мною і скінчили на тім, що заплатили за всіх.

На друге Різдво мене перенесли на лінію Коледж. Се була знаменита заміна. Тепер мав я ноїзд із двох, інколи трьох вагонів, які порушали ся силою підземного каблю; публіка була в тім районі елегантна і я мусів збирати пятачки в рукавичках. Тут не треба було примушувати до заплати.

Тут ото й притрафила ся маленька придибашка на Різдво 1887 р.

На святій вечір перед обідом — я мав тоді диевну службу — вийшов один пан і ровпочав зі мною розмову. Коли я заходив до вагонів, він чекав, поки я не верну на задню плятформу на своє місце, і розмовляв дальше зі мною. Він мав коло 30 літ, був блідий, з вусами, дуже гарно одягнений, але без плаща, хоч було доволі холодно.

— Я їду до дому — сказав він. — Хочу випередити свою жінку.

— Різдвяний дарунок — завважив я.

— Так — відповів він і усміхнув ся. Але то була дивна усмішка, радше гримас.

— Кілько заробляєте? — спитав він.

Се не рідкий запит у краю Янкі і я сказав, кілько дістаю.

— Хочете заробити окремо десять долярів? — запитав він.

Я відповів: — Так.

Він виймив портфель і без дальших розговорів подав мені банкнот. При тім завважав, що має до мене довіре.

— Щож маю зробити? — спитав я.

Він зажадав розкладу годин моєї служби і сказав:

— Ви працюєте вісім годин на день?

— Так.

— В часі одної своєї тури будете мені потрібні до дечого. Тут на розі улиці Монро переїздимо понад отвір, що йде в долину, до підземного каблю. Над тим отвором є накривка; я підійму її і спущу ся в долину.

— Ви бажаєте покінчити з собою?

— Не цілком. Я хочу вдати, що так.

— Ага.

— Ви затримаєте поїзд і витягнете мене, хоч я буду прогивити ся.

— Добре.

— Дякую. Я ще не зовсім збожеволів, як ви може думаєте. Роблю все те ізза своєї жінки. Вона повинна бачити, що я хочу вмерти.

— Значить, ваша жінка буде тоді саме в моім поїзді?

Так. Вона сяде до the grip.

Я здивував ся. The grip — се вагон поводиря, де він стоїть і поводить. Се вагон не закритий, в зимні дні там холодно і до нього не сідає ніхто.

— Вона сяде до the grip — говорив далі пан. Вона писала про се до свого любаса. Я читав лист.

— Добре, але я упереджаю вас, що ви мусите спішити ся, коли будете підіймати накривку і спускати ся в отвір. Інакше за нами приїде новий поїзд. Ми курсуємо з перервами що три мінути.

— Я все те зроблю — відповів пан. — Отвір буде відкритий, як я прийду. Він відкритий уже в сій хвилі.

— Ще одно: звідки буду я знати, в якім поїзді поїде ваша жінка?

— Мені зателеграфують. Дехто наглядає за нею. І моя жінка буде в цинамоновім футрі; ви пізнаєте її легко, вона дуже гарна. Як вона зімліє, ви занесете її до аптики на розі.

Я запитав: — Ви говорили також із моїм поводитирем?

— Так, сказав пан. І я заплатив йому стількиж, скільки й вам. Але я не хочу, аби ви оба говорили з собою про се. Ви не повинні й згадувати про се.

— Ні.

— Ви перейдете до the grip, коли будете зближати ся до улиці Монро. Будьте уважні. Коли побачите мою голову над отвором, дайте сигнал загальмувати і поїзд стане. Поводир поможе вам побороти мене й виймати з отвору, хоч я заявлю, що хочу вмерти.

Я подумав трохи про все і сказав: — Мені здаєть ся, що ви могли би сховати свої гроші і не втаємничувати иньших у свої пляни. Ви могли би лише спустити ся в долину, в отвір...

— Ай, Боже мій — перервав пан — я ризикую, що поводитир не завважить мене, що ви не завважите мене...

— Се правда.

Ми поговорили ще про се й про те. Пан доїхав до кінцевої стації і коли мій поїзд вернув ся, він поїхав із нами назад. На розі вулиці Монро він сказав: — Ось аптика, до якої занесете мою жінку, коли вона зімліє.

І він зіскочив.

Я став багатший о десять долярів. Слава Богу, бувають і щасливі дні в житю.

Я ходив цілу зиму зі звоєм газет на спині і грудях для охорони від вітру. Я так цокотів при кождім порушеню, що товариші мали сильно з чого сьміяти ся. Тепер було за що купити теплий кафтаник. Коли на другий раз товариші підійдуть до мене, аби почути моє цокотінє, тож то розчарують ся!

Я зробив дві чи три тури по городі, але нічого не притрало ся. Коли я від'їхав четвертий раз, на стації Котедж увійшла молода дама і сіла до the grip. Вона була в цинамоновім футрі. Коли я підійшов до неї і взяв гроші, вона поглянула мені просто в очи. Була дуже молода й гарна. Її очи були невинні і сині.

Сарака, нині стоїть перед тобою сильнійша проба — подумав я — але ти встругнула мабуть маленьку дурницю і тепер будеш покарана. На всякий випадок мені буде приємно нести тебе делікатно до аптики.

Ми в'їхали в город.

Я завважав ві своєї п'латформи, що поводитир почав нараз розмовляти з дамою. Що він міг їй говорити? Він же не має права балакати з пасажирами в часі служби. Дивлюсь, на велике здивованє, що дама присіла ближше до поводитиря, який покинув свою машину та що вона слухає уважно того, що він говорить їй.

Ми їхали далі в город, приставали і забирали пасажирів, приставали і випускали пасажирів, усе йшло своїм порядком. Ми приближали ся до вулиці Мопро. Я подумав, що ексцентричний молодий папок вибрав улачно місце на розі тихої вулиці Мопро, де ледви йому перешкодить хто спустити ся в отвір. А потім я подумав, що бачив часто, як робітники трамваєвого товариства спускали ся в той отвір і направляли те, що могло там поспувати ся. Та коли чоловік стоїть в отворі, як переїздить трамвай, він мусить скорчити ся на кілька цалів, а то прудовід від the grip, що спускаєть ся до каблю, відірве йому голову.

Тому що найближша вулиця була Мопро, я ввійшов до the grip. Ні поводитир, ні дама не розмовляли вже з собою. Останнє, що я завважав, було, що поводитир кивнув, буцім то він згоджував ся в чимось і після того поїхав повним бігом. Тоді був у мене поводитиреш Ірляпдець Пат.

-- Slack her a bit! — сказав я звичайним жаргоном поводитиреви. То значить: Звільни трохи біг. Річ у тім, що я побачив посеред рельсів чорну точку, що могла бути людською головою, яка вихляла ся з під землі. Я поглянув на даму: вона вперла зір у ту саму точку і задеревіла на своїм місці. — Вже налякала ся можливости нещастя — подумав я, а що то буде з нею, коли побачить, що її власний муж хоче вмерти.

Та Пат не зменьшував бігу. Я крикнув йому, що в отворі видно людину — він нічого. Тепер ми бачили докладно голову. То

був молодий чоловік; його лице було звернене до нас. Я вхопив тоді свиставку і дав сильний сигнал до здержаня поїзду. Пат їхав із певніною швидкістю. За чверть мінути скоїло ся нещастє. Я вхопив за давінок, по чім кинув ся до гальми. Але було за пізно; поїзд перелетів зі свистом над отвором швидше, ніж станув.

Я віскочив. Я стратив зовсім голову і памятав тільки, що мав схопити чоловіка, який буде сильно противити ся. Та зараз же я вскочив знов до the grip. Поводир був немов розсіяний і зворушений допитував ся, чи були люди в отворі та як то стало ся, що він не пристанув. Молода дама кричала: страшно, страшно! Її лице було без каплі крови і вона конвульсійно держала ся лавки. Одначе вона не зімліла і по хвилині зійшла з the grip та пішла своєю дорогою.

Збігло ся багато пароду; ми знайшли голову нещасного під остатнім вагоном, а його кадовб полишив ся в отворі: прудовід машини досяг його за шию і зірвав голову. Ми підіймили пєбіщика з рельсів. Появив ся також констебль, що мав забрати його. Констебль записав багато імен, а що до мене, то всі пасажири бачили, як я дзвонив і свистав і в кінці схопив за гальму. Зрештою ми, трамваєва служба, маємо самі подавати рапорти до нашої канцелярії.

Пат попросив у мене ножа. Я не зрозумів його і подумав, що скоїть ся нове пещастє. Тоді Пат усміхнув ся і показав мені револьвер; значить, йому треба було ножа не для дурниці, а для чогось зовсім ипшого. Коли дістав піж, він попрощав ся зі мною і сказав, що далі не може лишати ся в службі, що йому дуже жаль, але я мушу сам повести сей поїзд до кінцевої стації, де й дістану нового поводиря. І він показав мені, як належить кермувати. Ніж я маю відступити йому — сказав він. Він зайде до пустої підворотниці і пообрізує собі гузики від мундура.

І він пішов.

Другого виходу не було. Я доїхав до стації сам; за мною стояв цілий ряд поїздів: вони чекали тільки, аби я рушив у дорогу. А що мені доводило ся давнійше трохи повертати ся коло машини, то все скінчило ся щасливо.

Раз вечером, між Різвом і Новим Роком, будучи вільним від служб, я похожав собі за гóродом. Я зайшов на одну велізничу стацію, аби придивити ся на великий рух у ній. Я вийшов на перон і дивив ся на поїзд, що мав зараз відходити. Нараз по-

чув я своє імя: усьміхнений чоловік визирав із вікна вагона і кликав мене. То був Пат. Минула добра хвиля часу, поки я пізнав його: він був у елегантнім костюмі і зголив бороду.

Я видав легкий оклик.

— Пс! не так голосно. Чим скінчила ся справа? — спитав Пат.

— Нас переслухували — відповів я. — Тебе шукають.

Пат сказав: — Я їду на захід. Що мені тут робити? Сім, вісім долярів на тиждень і з них чотири минаєть ся па удержанє. Я купую землю і стаю фермером. Розумієть ся, в мене є гроші. Коли хочеш, їдьмо разом; знайдемо десь трохи урожайної землі коло Фріско.

— Я не можу їхати — відповів я.

— До річи, я пригадав собі: ось твій ніж. Дякую за прислугу. Ні, знаєш, при трамваєвій службі нема ніякої будучности. Я служив три роки і не мав змоги вибрати ся аж доси.

Машина засвістала.

— Ну, прощай — сказав Пат. — Слухай, кільки ти взяв від чоловіка, котрого ми переїхали?

— Десять долярів.

— Я також. Ну, нема що мовити, він добре заплатив. Але жінка була ліпша.

— Жінка?

— Ну так, молода женщина. Я зробив із нею маленьку угоду. А для неї тисяча, дві були дурницею, аби визволити ся від мужа. За її гроші я можу зачати тепер ліпше житє.

Переклад З.

ЛЕССИНГІВ „НАТАН МУДРИЙ”.

В січні б. р. минуло сто літ від часу першої вистави Лессінгової драми „Натан Мудрий“ у однім із віденських театрів. Минуло 28 літ по появі сеї драми в друку і 26 літ по смерті її автора, поки австрійська театральна цензура зважила ся, по довголітніх короводах та з значними урізками, допустити Лессінгів архитвір на віденську сцену. З нагоди тих роковин виставив і сього року того самого дня віденський „Deutsches Volkstheater“ сю драму, а часонисї не проминули нагоди пригадати своїй публицї значіне тої вистави та значіне „Натана Мудрого“. Одною з тих принагідних статей, написаною виємково гарно і солідно якимось Ф. Ш. для „Neue freie Presse“ ми й користуємо ся тут, щоб і нашій громадї пригадати сеї твір, се „євангеліє толеранції та вирозумілости на людські слабости“, якого найінтереснійшу частину, славу притчу про три перстенї, подаємо далі в перекладї.

Ся притча будить і в моїй душі спомин одного дорогого менї чоловіка — Михайла Драгоманова. В своїх листах до мене він кілька разів згадував, що рад би колись подати статю про Лессінгову притчу і при тій нагодї докладнійше розвинути пронаговану Лессінгом ідею релігійної толеранції. Се заохотило мене перекласти відповідний уступ сцени 4—7 з пятого акту „Натана“. Я післав йому копію того перекладу, та він мабуть не подобав ся Драгоманову, бо про статю в дальших листах не було згадки. Одна копія перекладу лежала у мене довгі літа, поки минулого року я не дарував її одному „збирачеві памяток“ із України. Тепер я зовсім на ново переклав притчу і присвячую сю дрібну працю памяти Михайла Драгоманова, того, що серед нашої суспільности відіграв ролю багато дечим подібну до ролї Лессінга.

Ів. Фр.

„Натан“ Лессінга повстав підчас одного з найгорячіших епізодів довгої боротьби між духовним і світським авторитетом. Церков звонила на тривогу, коли він народив ся. Лессінг, здавало ся, законав ся тоді в бібліотекарські досліди, видав, не називаючи автора, рукописний твір професора орієнтальних мов у Гамбурзі Г. С. Раймаруса, який освітлював критично початки християнства. Се виставило полемічну силу Лессінга на найтяжшу пробу. Для

нього почала ся найсумнійша епоха життя, як-раз умерла його жінка Ева, яка ще недавно так розумно розслідила віденські відносини і швидко пізнала, на скільки більше надасть ся такий характер, як у її мужа, „для Вольфенбітльської бібліотеки, піж для дармоїдів австрійського двора“. Поділ спадщини по помершій загнав його в довги; прибитий пайболучійшими родинними клопотами мусів узяти ся до оборони, аби дати могучий ряд відмовділ, які визвав гамбурський проповідник Геце. До його безпощадної діалектики Геце не доріс. Але нагло наложено каганець на проречисте слово Лесінга. Заборонено читати його твори і відобрано йому безцензурність. Тоді ожив поет, який видавав ся йому вже вичерпаним у його душі. „Верну до своєї давньої трибуни, до сцени, — кличе він, — тут мені певне не заборонять проповідати“. Його пайліпші людські почування, житева мудрість, яку зібрав у перервахім з конечности теологічним поході, вся його поетична сила переливається на Мудрого Натана. Свобідний порив, яким визначають ся всі сценічні твори Лесінга, поклав своє пятно і на сей твір. Його перші побіди на сцені порвали пута конвенціональності і утворили семейну драму; яка так глибоко пустила коріне в німецьких почуваннях: „Емілія Гальоті“, яка первісно мала бути республіканською Вірґінією, бичує продажних і розпусних тузинкових деспотів німецьких княжих дворів; „Мінна фон Баригельм“ на перекір традиційним поглядам безхарактерного наємного війська сотворила нове понятє військової чести; з мудрости „Натана“ промовляє богатство думок великих новаторів, які витиснули своє пятно на вісімнадцятім столітї.

Лесінг написав „Натана“ в пятьох місяцях, працюючи що дня серед сумних споминів у смертній кімнаті своєї жінки; з вікнами на великий, самітний огород. Кітка небіжки лежала все на столі біля нього і він не сердив ся, коли вона по скінченю його твору занечистила рукопис, який він мусів через те сам переписувати; його обходив тільки звірик, якому забули подати звичайну страву.

Тоді вже Лесінг не був зразком тої мужеської сили, яку проявляв колись. Вчасно налягла на нього старість, його зір втомив ся і йому грозила сліпота, так що при писаню мусів уживати найострійших окулярів; посуди його серця, по части звапнілі, відмовляли служби, глибока втома причиняла йому важкий біль. „Я можу спати, коли захочу!“ — говорив він частійше в веселім настрою,

коли робив день із ночі. А тепер бажанє відпочинку приходило частійше, ніж повинно. „Сонність, — пише він до Елві Раймарус, одинокої того імени, яка заховала свою приязнь для цього по опублікованю Вольфенбітльських фрагментів, — сонність, яка мене мучить, сподію ся, не перейде на читачів Натана“.

Ядро в тім релігійно-філософічнім поетичнім творі Лесінга взяте із монаших вигадок. Казку про перстєп, який ясніє у славної притчі Натана, вдумано в Еспанії, де перед нещасним вмішанєм церкви христіяни, Жида й мусулмани жили спокійно побіч себе. Один маастирський братчик уложив дві поезії: одна оповідає про трьох синів, із яких найліпший стрілець мав дістати володіне своїх предків. Одначе ціл, до якої мали міряти принци, була дуже незвичайна: труп їх батька. Тільки один із них не захотів таким способом здобувати богатство і вигоди. Його окликано королем. Той сам монах переробив ту казку на казку про три перстєп¹⁾. Через Провансію попадає вона по найріжпороднійших вандрівках на італійську землю, де Боккачіо бере її між свої оповіданя. Свобідний дух, який иноді проблескував у середніх віках, і дух Відродженя злучив ся тут із свобідним духом нових часів. „Коли ти або Мендельсон хочете знати зміст „Натана“, — пише Лесінг до свого брата Карла, — то отворіть Декамерон Боккачія: *Giornata 1, Nov. 5, Melchisedech Giudo*“.

Поет використовує не тільки те оповіданє Італійця. З иньшої повелі Боккачія бере він образ Тамплієра Гвідого з Кремони і Джіакоміно з Павії — оповідає Боккачіо — були приятелі. Незабаром перед своєю смертю передає Гвідото Джіакомінови свою малу дочку Аґнесу з просьбою приготувити її до житя. З тою молододо дівчиною вибираєть ся новий опікуи до Фаенци, де Аґнеса розцвітає найбільшою духовою й фізичною красою. Два молодці, Джіаиноле й Мінгіно залицяють ся до неї і Джіапполе, буйнійший, викрадає дівчину, що викликає заворушенє в цілім місті. Коли роз-

¹⁾ Автор помиляєть ся. Притча про три перстєп не була твором католицького монаха. Дослідники такі як Еріх Шмідт (*Lessing I, 491*) та Марко Ляндау (*Quellen des Dekameron 184—186*) стоять на тім, що вона була зложена коло р. 1100 якимось еспанським Жидом. Та правдоподібнійшим видаєть ся мені те, що вона, хоч у примітивній формі повстала на Сході, в Індії, де боротьба між браманізмом і буддизмом уже цілі столітя перед Христовим різдвом давала привід до ставленя питань про правдивість чи неправдивість певних релігій вирослих на ґрунті одної й тої самої нації. Інтересний варіант тої притчі знайдено недавно на острові Цейлоні, з племені Свачілі.

бійників потягають до відповіді, показуєть ся зі свідництва войовника Джулієльма до Недічіна і зі знаку, який Агнеса мала за вухом, що вона дитина Джіаннолевого батька Бернабучія і що її пристрасний коханець — її брат. Джіанноле усуваєть ся і її мужем стає Мілгіно.

І ще третє оповідає Боккачія мало вплив на Лесінга, оповідає про багатого, добродійного Натана, що свого супірника, який хоче безпощадно виступити против нього, розброює своїм розумним словом. До тих рисів додав Лесінг „епізод, який більше розлютить понів, ніж десять фрагментів“. Як Шекспір для свого „Куця з Венеції“, так Лесінг для Натана взяв із Боккачія важні части своєї акції; Шайльок зі своєю горячою пристрастю, якому ненависть і фанатизм християн піддали найбільш потрясаючі толи болю і перепяту від його Бога жадобу пімсти, се попередник Натана, з якого говорить очищена Мудрість Лесінга. Але сей філософічний купець зовсім не хоче славословити жидівства, якого продовженем було християнство і яке видаєть ся поетови ледви вільнішим від закиду, як усяка иньша позитивна релігія. З Натана не говорить також, як се підносять так часто, Мойсей Мендельсзон, великий реформатор Жидів, який у перве звернув їх зір із затхлого генія на вольний світ. Мендельсзон, невлічимо хорий каліка, цесьмілий мудрець, який мав декуди поправляти твір приятеля, хоч що-йно перед тим старав ся всіми способами вимови відвести відважного Лесінга від опублікованя Вольфенбітльських фрагментів, не був вірцем Натана. Натан, се Лесінг, благородний чоловік, якого дух коренить ся в розумі, поет, який опановує свою фантазію найкритичішим духом, учений без пересудів, вільнодумець з ясним і вірним способом мисленя, у якого розум стоїть висше віри. Сто літ перед Боклем розвиває він його звісну тезу, що людська моральність, культура й релігія залежні від клімату й обставин, які окружають людину; на довго перед тим, як досліди над природою здобувають собі побідний вплив, чує він, що світовий лад залежить від постійних законів; пророцькими очима бачить він у будущий боротьбу за свободну школу. „Всяке виховане чоловіка, — проголошує він як найвисше зі своїх переконань, — се обява і ся обява в найширшім і найглибшім розуміню, се вихованє людського роду“.

„Натан“ не причинив радости своему авторови. З усіх боків наставали на нього противники; ненависть та обмови сипали

на нього затроєні стріли. В віденським Diarium ч. 85 піднесено обжалуване, що Лессінґ в заплату за свою літературну діяльність дістав від богатих амстердамських Жидів тисячу дукатів. В Австрії чи в Долішній Австрії, де балакуче незнане стоїть на сторожі науки, повторяли сю звістку, хоч Лессінґ через свого насерса, який жив у Відні, виступив був уже против „такої видумки“, що „не хоче бути Юдою Іскаріотом, який замість за трицять срібняків допустив ся зради за тисячу дукатів“. Але з радістю признав, що один убогий Жидок славно причинив ся до утвореня його Натана. Лессінґ забрав ся до свого великого твору серед боротьби з гіркою нуждою. „Коли маю його скінчити в супокою, — жалував ся, — то мушу позичити триста таларів. Приятелі в його сусідстві, навіть богаті, були байдужні. „Чекай кою, поки овес виросте“, — нарікав поет, якого так несправедливо обминала фортуна. Аж тут зголошуєть ся до його брата бідний Жид, Мойсей Весселі, який як почитатель Лессінґа написав повну подиву критику на „Емілію Гальоті“. „Він готов — заявляє скромно — на лист великого чоловіка позичити ту суму“. „А коли він не напише листу?“ „То я все таки пішлю гроші“. Та жертволюбність другого Мойсея, який заходив ся задля „Натана“, заслугоє на вдячність і пошану. Натан став пророком, що проречисто як великі й малі ясновидці старого завіту своєю лагідною, безконфесійною мудрістю проповідував правду, певно, таку правду, яка була ясна й для найбистрійшого ума й для найскептичійшого сумніву.

І сей епізод показує, серед яких нужденних обставин сотворив поет майстерний твір свого життя. Зоря його щастя заходила, коли зоря Гете сходила. Сей молодий геній мав Лессінґа й його тодішнє положенє все на оці; в посмертних панерах Гете знайдено отсі стрічки, що належать до тих днів:

So mancher Misswillige schnüffelt und wittert
 Um das von der Muse verliehene Gedicht,
 Sie haben Lessing das Ende verbittert,
 Mir sollen sie es nicht.

Гете ніколи не захитав ся в иочитаню Лессінґа, особливо прихильно відносив ся ціле життя до Натана. „В редакції Шіллера, — оповідає він по кількох десятиліттях, — представлено сей твір 18 падолиста 1801 р. в Ваймарі, не без замітного впливу на німецьку сцену. Від тоді остав ся він у ваймарським репертуарі і довго вдержить ся, бо все знайдуть ся добрі артисти, що доросли до

ролі Натана. Нехай же звісне оповіданє, щасливо представлене, на віки пригадує вїмецькій публиці, що вона не тільки покликана дивити ся, але також чути і слухати. Нехай також божеське почутє терпимости і краси, яке там висловлене, остане для нації сьвятим і цїнним“.

І справді з Ваймару перейшов „Натан“ у тріумфі весь сьвіт. Побідив сумніви французької цензури, ставув твердою ногою в Англії, його грали в Константинополї серед онлесків Турків, він заставив над Галґесом одинацятьох брамінів письменно звернути ся до правительства і заявити прилюдно, „що рїзнородність вір є лише доказом могутости найвисшої істоти“.

Сего тріумфу ніхто не сподївав ся меньше як сам Лесінґ. Він даром ждав на так бажане друге виданє свого твору, найвірнійші товариші думки поховали ся полохливо зі своїм осудом перед поетом, не хотячи попасти в таке проклятє як він. Той, що зрештою так мало потребував похвали, захорував від туги за одним словом признаня, в його духовій самотї обсли його страхітя смерти. Вольтер, який ціле житє був для нього взірцем, хоч і як він його поборював, починає займати його на ново. Він думає про боротьбу, яку великий Француз мусїв вести перед своєю смертю з парохом із St. Sulpice. „Коли прийде моя остання година, — заявляє Лесінґ, — то нехай приведуть мені нотаря, щоб я прилюдно подиктував йому: Не хочу вмирати в ніякій з істнуючих релїгій!“ І справді незабаром кінчить він несподївано житє, казавши собі коротко перед тим прочитати Шлецерові „Листи про зростаючу нетернимість попів“. Крик болю залунав по цілій Німеччинї. В безконечнім хорі жалоби веде перед Гляйм. Лесінґ, який всесьвітне горожанство цїнив висше від патріотизму супроти одной держави, вичитав снівцєви „Гренадирських пісень“ дуже новочасну лекцію про правдиву любов вітчизни. Гляйм не гнївав ся за се. „Говорили, — кличе він, — що поет „Натана“ був атеїстом! Він був богом! Господь сказав: нехай буде сьвітло, і вродив ся Ляйбніц, сказав, нехай буде темно, і вмер Лесінґ. Коли-б дїм, у яким він родив ся, стояв у Англії, його домовищу поклали-б біля королївських гробів“. А Еліза Раймарус, про яку думали, що стане другою жінкою Лесінґа, присьвятила йому в Гамбурзі, де заборонено публично сьвяткувати жалобу за Лесінґом, отєї вірші:

Ви, що сумуєте над Лесінґовим прахом,
Коли ті ваші сльози не бримали,

Клеїте ся над попелом його,
 За правду, за людства святає право,
 Як він, на перекір всім пересудам,
 На перекір князям, попам, без страху,
 Бороти ся аж доки Бог

І вас до царства правди не покличе!

Сто літ пізнійше спадкоємець Лессінґового духа, Йоган Давід Фрідріх Штраус, смілий біограф Ісуса, Гуттена й Вольтера, забрав ся до опису життя Лессінґа. Смерть знищила сей намір, але Штраус полишив студію про „Натапа Мудрого“, яка пояснює найтонші звороти сього великого твору. „Такі твори з ліпшого світа як „Натап“, — говорить Штраус, — зі світа, в яким на віки віднесено побіду над тим, з чим ми так часто безвиглядно боремо ся, не дані нам для бездільної розкоші: се радше напімненє, що людськість, хоч і поволи і з поворотами назад, все таки з неволі йде на стрічу свободі, що одначе той тільки може числити ся до людей, хто в ширшім або вузшім круві, як Натап чи як мапастирський братчик, як Сітта чи як Реха, намагав по своїм силам прискорити прихід того божого царства.

Переклад М. Я.

ГОТГОЛЬД ЕФРАІМ ЛЕССІНґ.

ПРИТЧА ПРО ТРИ ПЕРСТЕНІ.

(із драми „Натап мудрий“).

(Сцена в світлиці султана Саядіна. Саядін саме відправивши свою сестру Сітту до бічної кімнати з тим, щоб відтам прислухувала ся його розмові з Натапом, сидить у кріслі. Натап входить).

Саядін

Зблизи ся, Жиде! — Близше! — Аж сюди! —
 Без страху!

Натап

Страх на твоїх ворогів!

Саядін

Ти звеш ся Натап?

Натап

Так.

С а л я д і н

І мудрий Натап?

Н а т а п

Ні.

С а л я д і н

Ну, не сам, народ зове тебе.

Н а т а п

Народ — та може.

С а л я д і н

Чейже не гадаєш,

Що низько я цію народній голос.

Давно я хтів пізнати чоловіка,

Якого він зве мудрим.

Н а т а п

А як він

Його на кпи так зве? Як у народа

Той мудрий лиш, хто хитрий, а той хитрий,

Хто власну користь добре розуміє?

С а л я д і н

Запевне думаєш правдиву користь?

Н а т а п

Тодіб найбільший самолюб був певно

Найрозумійшим, розум би і мудрість

Вулиб одно.

С а л я д і н

Се ж ти доказуєш

Те, що перечить хтів. Людські правдиві

Користі, ті, що люд не зна, ти знаєш.

Принаймні ти старав ся їх пізнати,

Роздумував над ними: се одно вже

І робить мудрим.

Н а т а п

За такого кождий

Себе вважа.

С а л я д і н

Ну, годі в скромність грати!

Все лиш ту скромність чути, де ми ждали

Холодного розсудка — остогидне. (Живо встає).

До річи перейдімо! Але Жиде,

Лиш щиро, з серця щиро!

Н а т а н

Мій султано,

Я рад по правді так тобі служити,
Щоб далі гідний був твоїх замовлень.

С а л я д і н

Служити? Як?

Н а т а н

З усього що найкраще
Дістанеш, і по найдешевших цінах.

С а л я д і н

Се ти про що говориш? Про свої
Товари може? Хай моя сестра
Торгуєть ся з тобою (Се для підслухачки!) —
Мені з купцем зовсім не має діла.

Н а т а н

То ти без сумніву бажаєш знати,
Що я в дорозі може де побачив,
Почув про ворога, що справді знов
Ворушить ся?... Коли по суцїй правді —

С а л я д і н

На сєє поле також не поїду
З тобою. Вже про ворога я знаю,
Що треба. — Словом —

Н а т а н

Що звелиш, султано.

С а л я д і н

Я в иншій, зовсім, зовсім иншій річи
Повчить ся в тебе хтїв. — Коли такий
Ти мудрий, то скажи мені, будь ласка,
Який закон, яка до тебе віра
Найбільше промовляє?

Н а т а н

Мій султано,

Я Жид.

С а л я д і н

А я мусулманин; є ще
Християнин між нами. Із тих трьох
Релігій чейже може лиш одна
Правдива бути. Муж такий як ти

Не стане там, де вроджене, припадок
 Його покинули; або як стане,
 То з розмислом, з причин, обравши краще.
 Отож подай мені отой свій розмисл!
 І вилущи мені причини, за якими
 Самому ніколи мені копать ся
 Було. Хай я почую, що рішало
 Про добір тих причин — ну так, в довірю, —
 І сам так само виберу. Ну, що?
 Мовчиш? Мене очима важиш? — Може
 Я перший із султанів, що попав
 В таку примху, та мені здасть ся,
 Що примха та не так то вже негідна
 Султана. Чи як думаш? — Скажи бо!
 Мов! — Або може хочеш ще хвилини
 До намислу? Гаразд, даю тобі.
 (Чи там сестра підслухує? Давай,
 Розвідаю, чи добре вдав. —) Подумай!
 Подумай швидко. Я тут незабаром
 Верну ся. (Відходить до бічного покою)

Н а т а н (сам)

Диво! Що во мною дієсь?
 Куди се гне султан? Чого? Я ладивсь
 На гроші, а він правди хоче. Правди!
 І ще отак готівкою, на руку,
 Немов та правда — червінець. Як би ще
 Той давній був, що на вагу кидали!
 То щєб уйшло. Така-ж нова монета,
 Якої вартість — стемпель і яку
 На дошці лічиш, — се не та вже правда.
 Як золото в мішок, то так би правду
 В голову сипать? Хтож із нас тут Жид?
 Чи я, чи він? Та ну! А може він
 Не справді правди хоче? Може він
 Ту правду лиш як лапку заставляє?
 Ні, се підозріне булєб занадто
 Нивьке! Нивьке? Чи для високих є що
 Нивьке? Се так, се так! Він ломить ся
 В отворенії двері. Хто приходить

Як друг, той стукає вперед і слуха!
 Тут обережним будь! А як? Остатись
 Запеклим Жидом, се вже не уходить.
 А спекать ся жидівства — се ще менше.
 Чомуж ти не мусулманин? Ось сук!
 Та ось ратунок мій! Не лиш дітий кавками
 Зацитькують. Іде! Нехай приходить!

С а л я д і н (входить)

(Тепер тут поле чисте) — Ось я тут,
 І чейже не за швидко? Ти вже все
 Обміркував як слід? Ну, говориж!
 Ніхто нас не почує.

Н а т а н

Най би хоч

Весь сьвіт нас чув!

С а л я д і п

Так певний ти Натане

Свого діла! Га, отсе мені
 Мудрець! Ніколи правди не ховати!
 За неї все на одну карту ставить!
 Добро і кров! І тіло і жите!

Н а т а н

Так, так, коли потрібно і корисно.

С а л я д і н

Від ниші, надіюсь, один свій титул
 „Новостроїтель сьвіта і закона“
 Носитиму по правді.

Н а т а н

Гарний титул!

Алеж султане, поки звірю ся
 Тобі зовсім, позволь, що розповім
 Тобі історійку.

С а л я д і н

Чомуж би ні?

Люблю історійки, а ще як гарно
 Хтось повідає.

Н а т а н

Гарно повідати,

Се не моя річ.

С а л я д і н

Знов оте смиренне,

Що паче гордості! Ну, говори вже!

Н а т а н

Давно колись жив чоловік на Сході,
Що перстїнь мав із любїї руки
Премногоцінний. Камїнь був опаль,
Що грав сотками колїрів прекрасних,
І мав таємну силу, всякого,
Хто в тою вірою носив його,
Робити милим Богу й людям. Отже
Не диво, що той муж на сході з пальця
Його ніколи не здіймав і дбав,
Щоб він на віки при його дому
Держав ся. А то так. Той перстїнь
Лишив він найлюбїйшому з синів,
І завїщав, щоб сей знов полишив
Його тому з своїх синів, якого
Найбільше він полюбить, так щоб завше,
Без огляду на старшинство, єдино
Лиш в силу перстєня той найлюбїйший
Був головою і князем у домі.
Ти зрозумів, султане?

С а л я д і н

Так! Що далі?

Н а т а н

Отак із сина сходячи на сина
Прийшов той перстїнь до одного батька,
Що трьох сипів мав; всі були однако
Йому послухні і всіх трьох однако
Любив отець. Лиш від часу до часу,
Коли котрий з ним сам був, і батьківське
Чутє не розділяло ся на трєє,
Здавалось, що раз сей, раз той, раз третїй
Гіднїйший перстєня; і батько мав
Побожну слабїсть, кождому з черги
Той перстїнь у наслїде обіцяти.
Ішло так поки йшло. Та ось прийшла
Пора вмирати, і сердега батько

Заклопотав ся. Жаль йому скорбити
 Тих двох синів, що також полягали
 На заповіт його. Якаж тут рада?
 Він потаємно прикликає майстра
 І на зразок свого перстень
 Два інші замовляє в нього, ані кошту
 Ні праці не велить щадить, щоб тільки
 Однаковиські з ним були. Вдало ся
 Се майстрови. Коли приніс перстень,
 То навіть батько свого взірця
 Не міг пізнати. На radoщах він кличе
 Синів, окремо кожного до себе,
 Дає окремо кожному своє
 Благословенство — й перстень — і вмирає.
 Ти чуєш се, султано?

С а л я д і н (зворушений відвернув ся від нього)
 Чую, чую!

Кінчи вже казку сю! Ще довго буде?

Н а т а н

Се вже й кінець. Бо те, що вийшло далі,
 То розумієть ся само собою.
 Заледво батько вмер, виходить кожний
 Зі своїм перстеном і хоче бути
 Князем у домі. Розвіди, ба сварка,
 Ба гвалт. Дарма; котрий правдивий перстень,
 Не розбереш — (По хвилі, в якій ждав на
 султанову відповідь) так само, як ми нині
 Не розберем, котра правдива віра.

С а л я д і н

Га! Що? Се має бути відповідь
 На запит мій?

Н а т а н

Се лиш оправданє

Мое, що я не важусь розпізнати
 Перстенів тих, які велів сам батько
 Зробить з тим наміром, щоб розпізнати їх
 Ніхто не міг.

С а л я д і н

Перстені! Що там грать ся!

Яж думаю, релігії, які я
Назвав тобі, різняться між собою
Аж до одежі, страви та напою.

Н а т а н

Лише не в своїх основних причинах.
Бо чиж не всі вони оперті на
Історії? Чи писаних, чи устних?
І чиж історію не мусимо
Приймать на віру? Правда? А чиюж
Ми віру найменше берем під сумнів?
Чиж не своїх найблизших? Чи не тих,
Що ми їх кров? що від свого дитинства
Зазнали їх любови? що ніколи
Нас не дурили, тільки там хиба,
Де той обман для нас же був спасенний?
Чи можу я своїм батькам менш вірить,
Як ти своїм? Абож і навпаки.
Чи можу я жадать від тебе, щоб ти
Всім своїм предкам та завдав брехню,
Аби моїм лиш не перечить? Абож
І навпаки. Так само й християни.
Чи може ні?

С а л я д і н

На Господа живого!

Він правду мовить. Мушу замсвчати.

Н а т а н

Та ми вернім ще до своїх перстевів.
Як сказано, сини вдались до суду,
І кожний присягав судді, що перстєв
Дістав простісінько з рук свого батька. —
Се й була правда. — І що вже давно
Мав батькову обіцянку, що перстєв
Колись йому дістанеть ся. — Се теж була
Не менша правда! — Кожний закликав ся,
Що сей не міг же так його дурити;
І покиб допустив таку підозру
На нього, батька, любого такого, —
То швидше вже закине ошукавство
Братам, хоч як би зрештою про них

Рад думать все найкраще. Та вже годі!
Він зрадників знайде! Вже він помстить ся.

С а л я д і н

Ну, а суддя? Я дуже рад почути,
Що ти судді велиш сказати. Ну, мов!

Н а т а н

Суддя сказав: коли мені тут зараз
Вітця не ставите, то відправляю
Вас від свого трибуналу. Щож то,
Я тут на те, щоб загадки рішати?
Чи може ждете, щоб правдивий перстїнь
Промовив сам?... Та гов, я чув, що той
Правдивий перстїнь має дар чудесний
Робити милим Богу й людям любим.
Се най рішає! Перстені фальшиві
Не мають чейже тої сили. Нуте,
Кого два з вас найліпше люблять? Мовте!
Га, мовчите? Перстені мають силу
Лиш в зал, а не на зверх? Себе найбільше
З вас кождий любить? О, то ви всі три
Обманені обманці! Всі три ваші
Перстені неправдиві. А правдивий
Мабуть десь загубив ся. Щоб сю згубу
Покрить, заткати, дав батько ваш зробити
Три за один.

С а л я д і н

Чудово! О, чудово!

Н а т а н

Отож, — казав до них суддя, — коли вам
Потрібний присуд мій, не моя рада,
То йдіть собі! Моя-ж вам рада, — взяти
Се діло так, як єсть. Таж кождий з вас
Від батька має перстїнь, — найже й вірять
Несхитно, що його один правдивий.
Можливо, що отець не хтів терпіти
У своїм домі довше самовлади
Одного перстєня! І певно він
Однаково любив вас усіх трьох,
Коли не хтів вам двом зробити кривди,

Всю ласку даючи одному. Добре!
 Ідть же кождий в слід невідкупної,
 Нелицеїрної його любови!
 Змагай ся кождий, в перегін обом,
 Міць каменя у перстені своїому
 Їм виказати. Домагай тій силі
 Лагідністю, згідливістю братською,
 Ділами добрими й богоговінням
 Як найщирішим. А як камнів сили
 У ваших внуках, правнуках засьсяють,
 Тоді по тисяч-тисячах літах
 Прийдіть перед сей трибунал. Тут буде
 Тоді мудрійший суддя сидіти,
 Як я, і той розсудить вас. Ідть!
 Так мовив скромний судья.

С а л я д і н

Боже! Боже!

Н а т а н

Султане, скоро чуєш, що ти єсть
 Отой обіцяний суддя мудрійший —

С а л я д і н (припадає до нього і бере його за руку, якої не випускає до кінця сцени)

Я прах! Я пуля! Боже мій!

Н а т а н

Султане!

Що се тобі?

С а л я д і н

Натане, любий мій!

Ті тисяч-тисяч літ судді твого

Ще не минули. Трибунал його

Зовсім не мій. Іди! — Іди! — Та ні! —

Будь моїм другом!

Переклав Іван Франко.

ДЯДЬКО ПІНІ ТА ТІТКА РЕЙСЯ.

ПЕРЕДМОВА ДО КАЗКИ.

Оце хочу вам оповісти казку про мого-ж таки рідного дядька та ще й про мою рідну тітку; дійсно — то приходить ся рідною мені тітка, не дядько, а вже звісно, коли тітка — тітка, то й дядько сам від себе — дядько.

Ця казка — для науки, щоб ви бачили, як бува погано, коли люди сварять ся, як воно паскудно, як чоловік бе жінку, або жінка чоловіка, і теж саме навпаки: як воно гоже, хороше й по людськи, коли люди живуть проміж себе по чести й шанобі.

Казка.

На зріст висока, здорова й пиката, руки товсті з кальними нігтями, голос чоловічий, серце — що камінь, скупа, лінива худобина, не така й злюча, а більше сердита на увесь сьвіт, сама собі дуже звичайна — оце такою й була тітка Рейся.

Ще до того: любила добре попоїсти, ще й, хай простить мене — про нас хай, звісно, річ... хотів би вам просто признатись, але жінці — якось не пристойно... коротко: вважала вона випить, ще й частенько, ще й простої горілки, й коли хочете, ще й з великої чарки. Завіряли дехто, що це — така болість, а иньші гадали, що це вона унаслідувала від своєї прабабки, котра була — хай їй земля пером — хоча й чесна, але дуже горілку вважала.

За те тітка Рейся була дуже побожна, вірила в чари, в чортів та в вовкулаків, у сновиддя; було зівне — то на бік тричі сплуне; було як чхне — за ліве вухо себе потягне; вона знала ся зо всіма побожними жінками, а на шиї носила ладанку з землею з сьвятої землі.

Навпаки у всьому був дядько Піні. Маненький на зріст та тендітний, смуглявий мов Циган, аж чорний, юркий мов та дзига, очи маненькі, але цікаві та бистрі, а сам мов огонь, такий шустрій.

Шодем-Алейхем — псевдонім С. Рабіновича, одного з найвизначніших сучасних белетристів на жидівськїм жаргоні в Росії. Казка, подана тут перекладом із жаргону, має в оригіналі титул: „Der Veter Pini mit der Mume Rejsi“.

Ред.

Та й розумна-ж і голова на йому сиділа! Хоча сам і маленький — до всього здібний, за що-б він не взяв ся; а що на балачку, то хоч куди — усякого перебреше.

І повірите, що сей манесенький, хоча й хитрий дядько, та як ще бояв ся тієї пикатої та дурної тітки: було при ній, то мов у рот води набере, одно — мовчить, сердешний, і слова не промовить, не то що зайве скаже — ввесь трусить ся, мов лист в осени.

І чого-б, здаєть ся, йому так її бояти ся? Чи може він її просто поважав дуже, а може й нишком якось від неї й ляпанця з'їв? Хто його зна? Що буває між чоловіком і жінкою — цього нікому не знать.

Що він дуже її бояв ся, було усякому видно: було вона тільки кине на його злим оком, зараз він так і пополотніє, мов те кошеня увесь і затрусить ся.

Може ще того бояв ся він її, що як вони брали ся, то вона була багатійша над його. А як вінчали їх, то всі в одно: що він зовсім не до пари їй, і так же всі його жалкували!

— Сердешний! сам трохи більш від макітри, а звязує собі сьвіта з такою здоровою товарюкою.

— Піні! — було заग्रимає вона на його своїм грубим чоловічим голосом, то він сердешний так і замліє.

За те було як піде вона з дому до сусіди, або куди будь у друге місто, то дядька й пізнати не можна: радесенький, підстрибує мов те теля, задравши хвоста, й такий уже балакучий та радий!

Не в обиду будь йому сказано — трохи був він таки хвастливий і иноді любив збрехати. Але брехати любила й тітка, та у неї якось брехня виходила незграбно та просто, невміло; за те дядько було вигада, то так уже до ладу, кругло та гаразд!

На скільки він був до людей привітний, умів з усяким добре обхожуватись, на стільки й вона була груба й жорстка, робітниця волочила за коси, біла що сили; не було в неї й жалю: як було прийметь ся кого бити, то будь то чоловік, або собака, їй усе одно.

Дядькови була не сила на все те дивитись, але він мусів мовчати; що-ж йому було робити? Буває — боїш ся жінки, а вже такої, як тітка Рейся, то хто-б її й не убояв ся? Але на сьвіті

все тільки до якогось часу. Прийшла й до їх черга — до дядька Піні та до тётки Рейсі.

Лучило ся це так:

У дядька Піні ще Бог зна коли був давній, добрий приятель на прозвище Янкель Дудель. Цей самий Янкель Дудель був здоровий купець, чоловік дуже бувалий, досвідний, як кажуть: стара собака та ще й бита; чоловік він сьміливий, та ще й до того великий пройлисьвіт. Якось вийшло так, що купець той Янкель Дудель та стрів ся з дядьком Піні і розбалакались. От він і почав дядька розпитувати, як він живе, як ховяйствечко йде та ще й як із жінкою живе?

— Ой лишечко! — нараз скрикнув дядько Піні.

— Чого ти так злякав ся? чого — лишечко? — запитав знову його Янкель Дудель.

— Чого лишечко, кажеш? — і дядько Піні знехотя почав озиратись.

— Чого ти крутиш ся, мов та дзига? — знову обізвав ся до його Янкель Дудель.

— Цить!... — зупинив його дядько Піні. А сам одно зня — озираєть ся.

— Та якого біса ти цитькаєш? — питає його Янкель Дудель. — Може жінки боїш ся, так признавай ся!

— Та цить бо!... балакай, спасибі тобі, вишком, — каже до його дядько Піні з поблідлим від жаху видом.

— Дурний ти, бачу я! — каже до його Янкель Дудель. — Не вже-ж ти боїш ся цьої здорової товарины? Як що так, то й справді варт ти того, щоб плюнуть тобі в очи!

— Цить! що ти верзеш? Ти глянь на неї: яка завбільшки, яка правиця, яка стопа! послухай річ її жіночу!

— Нікчемність ти й більш нічого! Ти-ж, здаєть ся, чоловік їй? Покажи-ж їй свою міць! Завіряю тебе: свисни ти її раз по морді, й в мент стане вона тобі така покїрна та слухняна.

— По морді? — і дядько Піні з переляку затрусив ся мов те ягня.

— По морді, дурню ти такий! По морді та по щоках, що дня та що сили!

Нарешті спокусник Янкель Дудель довів його до того, що дядько Піні таки признав ся йому й повірив йому своє важке життя й навіть слезину проронив.

— Янкелю Дудель, брате мій, повіриш — сил не має видержати від такої відьми!

— По морді, дурний ти! по морді та що дня!

— По морді, кажеш ти?

— По морді, скільки влізе!

*

*

Вчена відьма, кажуть, гірше родимої.

Було це якось у ночі. Він раптом почув у собі якусь велику силу й міць, наче й новисшав, мов виріс, та так озвірів ся, що несподівано як кинеть ся на неї, як почне штуркати в бік та бить по морді, по голові та куди попаде!... З початку вона ніяк не второпала, відкіля й лихо взяло ся. Здавало ся їй, що дядько в глузду зсунув ся.

— Піні! Господь з тобою, що се ти робиш?

— Хиба тобі повилазило? адже-ж бю тебе!...

— Ти? Мене?

— Я! Тебе!

Після такої несподіванки тітка Рейся мов зачуміла, мов після чаду їй було декільки днів і ніяк не няла віри тому, що скоїлось.

Вона пішла до громади пораятись, де з ким побалакати, та вернувшись до дому взяла його на допит:

— Признавай ся лишень, сякий-такий, і як ти посьмів на мене замірятись, ще й за віщо? Скажи-ж мені, за що?

Почувши її чоловічий голос, дядько Піні зразу мов серцем упав і ввесь затрусив ся, але на щастє в цей самий мент підскочив Янкель Дудель.

Тітка Рейся, підсунувши до його стульця, гарненько попросила його сісти й почала жалітись йому, як її муж покривдив таку чесну жінку.

— Байдуже, — промовила вона. — Янкель Дудель свій чоловік, їм можна оповісти, їм можна все знати, перед ними мені й не соромно... Подивіть ся-ж, як він мене понобив; здаєть ся, й маслаки у сему місці перебив... оттутечки! — й тітка Рейся засукавши рукав показала розпухлу мов пуховиця та всю в синяках руку.

Хитрий Янкель Дудель, ніби й справді не задоволений, похитав трохи головою, а сам собі промишрив:

— Молодець, Пінї, молодець!

— Господи! — голосила тітка Рейся вся в слезах. — Хай він мені тільки скаже, хай признаєть ся, де тільки в його сьмілость знайшлась на мене руку підняти, ще й за віщо?

Та все пигаючись оттак: за віщо? за віщо? по трохи все наближалась та й наближалась до його; було вже й замірилась на його й хотіла йому добре всипати по заслугі, як лучилось он що:

Як не озьвіриться ся дядько Пінї в той мент, як не кинеть ся на неї — так і впив ся пазурами в її морду мов скажена кітка, та як почав її бити; подавався стусанів куди попало, та все більше по морді... Мов град у літку, так сипались тумакі й стусани на сердешну тітку Рейсю, жалко на неї й дивитись було.

— Тепер знаєш уже, за віщо? — так їй поважно з усьміхом відповідав дядько Пінї; Янкель Дудель в цей мент скорчив жалібний вид і знову нишком сам до себе промирился:

— Молодець, Пінї, молодець!

Тут уже тітка Рейся зовсім розпалилась, стала серед хати, сама ж червона як мак зробилась, та як заgrimа на його:

— Слухай ти погаче: поки ти мене кривдив та глумив ся надо мною, що ніхто не знав і не бачив того, поти я тобі мовчала, але тепер, коли вже кожне зна, то подивлюсь, як то ти до мене підступиш? Сунь ся лишень!

З сим словом засукавши рукава тітка Рейся стала наближатись та на його наступати... і в цей самий мент як дасть він їй по морді, аж шибкі задзвеніли. Вона-ж уся побита та подрапана, одно — на його наступала та все:

— А ну ще! А ну ще!

І за кожним разом, як вона наближалась до його, він одно — бив по морді, по щоках та знову по морді.

Янкель Дудель стояв мов здивований та все нишком сам до себе мимрив:

— Оттак, Пінї! Тай молодець же ти, коваче!

*

Не даром є приказка: „Як у хаті колотить ся, то й на току не молотить ся“. І не дай тільки й Господи, яке в них життя пішло в хаті: кожне робило, що хотіло; та сам дядько ще навмисно піджигав старших дітїй, щоб не слухались матери, меньших

явчав тикати їй дулі; тим часом і наймити проміж себе сварились та крали в хазяйстві, де що кому впало.

— Хай усе згине! — так казала тітка Рейся, та з серця брала ся за пляшку. І таке погане стало ся у них життя, що як би не вмiшав ся до їх дядьків старий приятель Янкель Дудель, то хоч з хати тікай, або один одного на смерть повбивали-б.

— Годі! — сказав до них він. — Тепер як раз настала нора вам мирити ся! Годі вам сваритись!

Та не легко було йому мирити їх: раз у раз приходилось Янклю Дуделю то його, то її усовіщувати.

— Та годі вже! — казав він до них, — бо своєю бійкою та лайкою хіба до чого путнього вас доведе?... Побійтесь Бога, носоромтесь людей та дітий ваших пожалійте!

Але нічого не помагалось: родичі її до згоди не допускали; дарма, що тітка Рейся мов собака була бита, завжди носилась з пухлою від стусаків мордою та з синяками під очима, але до того була ще дуже завзята й дуже горда.

— Ну що з того буде? — було люди усовіщують її — тиждень будеш ще більш бита, він же тебе з сьвіта зведе.

— Це ми ще побачимо! — було скаже вона. — Побачимо, хто й кого?

— Та помирить ся лучше з ним, тай край! — було кажуть їй.

— Що б я та його просила? Його ~~вблагаявши~~ **Щоб вона** лиха година взяла, щоб йому більше сьвіта не бачити, щоб його холера задушила! Хай бе мене, стерво, поки набридне, а там ще побачимо!... — і вона все не переставала радитись із ~~рідною~~ **рідною**. та-ж їй райла ніяк з ним не миритись, кріпко свого держатись, а що до людей, то хай їм дулю покаже, як хто що иньше буде ряти.

Так вона й робила, як рідня їй райла: нікого не слухала, усім тикала дулі і знову була бита скільки влазило.

З жалю не було вже й сили у людей дивити ся на їх бійку та лайку і громзда постановила вмiшати ся в їх життя і написала таку бумагу та й примусила на неї обох і підписати ся:

- 1) Ні вона його, ані він її не повинен один одного бити.
- 2) Не сваритись і один одного не дразнити.
- 3) У будень ніяк горілки не пити окрім празників.
- 4) Вона повинна шануватись, кругом себе ходить чисто, як

і всі жінки, до дітей не мішатись, не галасувати, челяди й наймичок не бити.

5) Теж і він повинен її поважати.

6) Не сьміє її лаяти, ані пострікати і повинен поводитись з нею добром.

7) Пильнувати на те, щоб вона трохи грамоті вчилась, та щоб Богу молилась, щоб трохи тямла й по законах: що можна і чого не вільно; одно слово — навчати її трохи уму - розуму, щоб знала вона, як з людьми поводитись.

8) Отоді діти будуть її шанувати й уся челядь буде слухати й поважати.

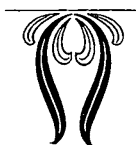
Підписали бумагу і віддали її людям до схову. Самі-ж пішли собі у згоді до дому, обое довольні. І пішло у них життя лучше лучшего. Жили вони після того, кажуть, як голуб з голубкою й люди на них було не нарадують ся.

Кажуть, що добре все те, чому кінець добрий.

Дай же Господи, щоб і все на сьвіті завжди так хороше кінчалось і з нами і зо всіма людьми на сьвіті.

З жидієького жаріону переклав

Трицько Кернеренко.

ЧЕСТЬ ПРАЦІ!

Праця не гине і не йде на марно, се загально знаний закон, який пошалу зачинає справджувати ся й у нас. А зачинає аж тепер, бо досі цінено у нас людей більш поверхово, цінено висше людей з широкими і густими, хоч беззмістними і пустими фразами в устах, із гнучкими карками та хребтами, зі зручним усебічним крутарством, ніж людей тихої, дійсної праці, а особливо наукової. Наслідком того виростали у нас на „батьків та проводирів“ народу різні мірноти, духові й моральні зера, а навіть здеправовані елементи, які про все старали ся, лиш не про добро того народа, якого були „батьками“ та про велику любов до якого голосили на кождім кроці для замилення очий тіснозорим...

Останніми часами наступив у тім напрямі зворот до ліншого під впливом горячої праці одиниць, і се знак, що праця перемогла фразерство і ледарство так, як сьвітло перемагає темноту, як правда перемагає неправду. Тому: Честь праці!

До такого перелому і звороту в наших національних відносинах коли не найбільше, то в дуже значній мірі причинив ся російський Українець, проф. Михайло Грушевський, що прийшов до нас в осени 1894 р. на катедру всесвітньої історії, і то не лише своєю організаторською та науковою діяльністю, але й своїм неохитним та чистим характером, від якого, як від вітру, відлітала вся полова, все низьке й мерзке, все безхарактерне й хитке, а коло якого скуплювало ся здорове зерно, що вже й принесло, а в будучині певно принесе багаті і гарні плоди.

З кішцем 1904 р. зійшов ся гурток прихильників шановного професора і урядив пошанувати десятилітні роковини його приходу і праці в Галичині. Комітет, зложений з нятьох осіб, мав тепер виконати сю думку. Він вибрав для того форму пошани, розширену досить у наукових кругах: постановив видати збірну книжку праць різних авторів, присвячену професорови Грушевському. Розіслані запросини до авторів з просьбою о праці. В червні 1905 р. розпочав ся друк книжки, скінчений з технічних причин аж у лютім с. р.

Книжка має таку назву: **Науковий Збірник** присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894—1904). Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. VIII+604, вел. 8⁰⁰. Ціна 10 кор., в гарній тривкій оправі 13 кор.

Приведемо з неї тут переднє слово :

„Ініціатори й учасники цього видання (так само й численні прихильники, що задля злости дня не могли докинути своєї частини) мають те щире переконання, що своїм прилюдним виступом висловляють не тільки свою особисту прихильність до Михайла Грушевського, а ще більше дають ним доказ, що прихід його в Галичину треба вважати історично-важним фактом. Не в тім певно його вага, ще перед 10 роками признано галицьким Русинам одну університетську катедру (ся подія веліла-б радше святкувати сумну пам'ятку) і що один із наших здобув тим способом доволі корисне і поважне становище. Ми привикли до того, що університетські катедри, то по більшій часті вигідні соціальні позиції або премії політичної асекурації; тому то цінуємо прихід Михайла Грушевського до Львова виключно за його наукову й громадську діяльність, що лиш механічно вяжесть ся з його урядовим становищем.

„В діяльності Михайла Грушевського в Галичині бачимо один із важних примірів історичного правила, що політичний і національно-культурний розвиток Галицької України дуже залежний від впливів наддніпрянських осередків: чим ті звязки сильнійші, тим більший розвиток; в міру далечини їх — упадок. У другій половині XIX ст. сконцентрували ся ті моральні звязки коло трьох імен: Шевченка (по його смерті), Драгоманова та Грушевського. Вплив першого мав характер передівсім національно-літературний, другого соціально-політичний, останнього — національно-культурний. Усі три впливи тісно звязані з собою. Шевченкова поезія вирвала галицьку інтелігенцію з пропасти схолястичної мертвеччини та безідейного москвофільства, одначе падала на ґрунт без усякого майже соціально-політичного світогляду. Серед формально (але й тільки формально) відновленої суспільности почув ся нараз могутній голос політичного вигнанця з російської України і він, як перед тим його попередник, розбив сю суспільність на два ворожі табори; серед одного з них молодечий жар рівноважив чисельну перевагу байдужної більшости. Його поклик користувати ся вповні ідеями Західньої Європи і горяча пропаганда тих ідей довели між иньшим до повного зрозуміння Шевченкових ідей. Та як серед одних його голос стрічав завзяту неґацію, так серед переважної частини своїх прихильників знаходив він поверховне й нетривке наслідування — одно і друге задля недостачі або недостаточности позитивної осьвіти й наукового підготованпя. Вкорінення і поглиблення

ідей Драгоманова настало аж у половині 90-их років, у звороті від наслідування до самопізнання, від теоретичного формалізму до наукового досліду. В тім звороті діяльність Михайла Грушевського була головним осередком, коло якого згуртувалися відокремлені давні й нові сили. Українська історія, література, етнографія й етнологія, а за ними інші науки, навіть природописні, перестали лежати облоєм, або ледви примітивно обробленим полем, як було доси. В парі з науковим рухом пішов небувалий доси зріст видавництва і видне піднесення освітнього рівня в суспільности, а вплив його відбився корисно на всьм публичнім життю. Хоч би й як низько оцінювано безпосередні результати дотеперішнього десятиліття наукового руху, то годі заперечити одної користи, а власне впровадження в наше суспільне життя наукової методи й наукового поглиблення, де доси панувала апріорність та поверховість.

„Рівнобіжно з тими перемінами головного напрямку галицької інтелігенції доконалася в тому ж останньому півстолітті важча зміна у поглядах на українську національну справу. Плиткий національний формалізм „народовців“ 60-их рр. був сильно побитий і здіскредитований драгоманівським критицизмом, в дійсности більше негативним аніж позитивним, що почав був навіть плодити певну національну аморфність; та в останнім періоді наступає й тут переміна: „європейські“ та „культурні“ ідеї приймають не тільки українську форму, але й український зміст, приспособлюють до соціальних, політичних та історичних обставин української народности. І в тій переміні імя й діяльність професора Грушевського творить один із центральних пунктів. Значінне його тут можна звести до двох напрямів: звороту до української історичної традиції, доси у нас дуже а дуже мало відомої, та удержання й оживлювання фізичних і моральних звязків між австрійською й російською Україною. Що до першого, то хоч би поминути десятки й сотки праць, розвідок, статей, збірників матеріалів і т. н. з поля історії українського народу й його культурного життя, що появилися від різних людей протягом згаданого десятиліття, хоч би не звертати уваги на небувалий у нас зріст історичної та історично-літературної лектури у загалу суспільности, хоч би зажмурити очі на виразні прояви історично-національного освідомлення має — досить мати на тямці монументальну „Історію України-Руси“, сю величаву основу української історичної науки і невичерпане жерело національно-політичного і соціально-культурного самопізнання

й освідомлення, що вводить нас дійсно в-перше в сім'ю європейських народів, — і вже доволі, щоб діяльність її автора на землях Ярослава й Данила признати епохальною... Що до другого — всеукраїнських звязків, то ніхто не заперечить, що за весь ХІХ вік вони ніколи не були такі живі і такі сильні, як у згаданім періоді. Користи з них очевидні для обох сторін: Галичачи вирвано з тісних рамок партикуляризму, закордонним Українцям були вони жерелом національного освідомлення й моральною підпорою „во время люте“. Коли сьогодні справді почало ся на українських землях весняне свитання й нове жите розбуджує довго давлену надію кращої будучности для народу найнещаснійшого з нещасних — то історія колись згадає в тім переломовім моменті імя Михайла Грушевського, як того, що вказував українській інтелігенції нові дороги й охороняв її від ідейної блуканини та повторення знаних історичних помилок.

„Усі ті результати здобув Михайло Грушевський не без трудів, перепон ба й ворожих заходів. Він не став вїтмом серед тих видних одиниць, що їм прийшло ся ділати серед інтелігентної суспільности Галицької України. Та його енергія, ідейна характерність, широке і глибоке знання, незвичайна працьовитість, а при тім повна матеріяльна незалежність як від уряду, так і від своєї суспільности — давали йому постійну побіду, приєднували прихильників та навіть примушували до респекту противників, взагалі непереможливих у боротьбі.

„Отсе загальні мотиви, чому бажаємо вшанувати його.

„Сюди прилучають ся иньші мотиви — прихильність, любов і пієтизм для його особи у знайомих, товаришів праці й ідеї та учеників... Що до сих останніх, то вони віддають йому на сьому місці честь за науковий провід, щирю й теплу опіку, живе заїнтересованне молодіжю взагалі і батьківське серце, повне поради, заохоти й підмоги для неї.

„Дорогий Учителю, шановний Товаришу!

„Прийми отсю скромну памятку на ознаку прихильности, поважання й любови. Нехай вона стане Тобі хоч за частину признання, яке Тобі належить ся за повну пожертвовання Твоєю діяльністю на сій нещасній землі! Нехай вона Тобі стане за дрібку вдяки за провід у праці громади, та буде хоч малою надгородою за ті прикрости, що прийшлось Тобі витерпіти за той час від чужих і своїх...

„Львів, дня 1 лютого, 1906. Члени комітету: Володимир Гнатюк. Денис Коренець. Іван Кривецький. Др. Стефан Томашівський. Др. Іван Франко“.

На зміст виданої книжки зложило ся 26 статей, що належать до 24 авторів. Всі праці виключно наукові і належать до історії, історії літератури, фільольогії і етнографії. Книжка видана дуже розкішно і представляє значну наукову вартість. Ось її зміст: Передне слово. Ст. V—VIII. — 1) Ів. Ем. Левицький: Реєстр наукових і літературних праць проф. Михайла Грушевського. Ст. 1—64. (I. Розвідки. II. Рецензії. III. Оповідання. IV. Статі ріжного змісту, всього 593 чисел за 20 літ, з рр. 1885—1894). — 2) Володимир Лесевич: Помпеянське Ізюм, пам'ятка боротьби східніх культів за перевагу в греко-римським світі. Ст. 65—75. — 3) Др. Іван Франко: Наливайко в мідянім биці. Причинок до історії легенди. Ст. 76—90. — 4) Проф. Аґатанґел Кримський: Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації старо-руських рукописів. Ст. 91—153. — 5) Юрій Жаткович: Нарис історії Грушівського монастиря на угорській Русі. Ст. 155—257. — 6) Др. Мирон Кордуба: Молдавсько-польська границя на Шокутю до смерти Стефана Великого. Ст. 158—184. — 7) Др. Іван Франко: Причинки до української ономастики. Ст. 185—218. — 8) Іван Крипякевич: Русини властители у Львові в першій пол. XVI в. Ст. 219—236. — 9) Василь Доманицький: Чи була реформа Ваторія? Ст. 237—248. — 10) Осип Чайковський: Початки гетьманованя Петра Конашевича Сагайдачного. Ст. 249—256. — 11) Денис Коренець: Повстанє Мартина Пушкаря. Ст. 257—187. — 12) Василь Герасимчук: Перед чуднівською кампанією. Ст. 288—300. — 13) Др. Стефан Томашівський: Словацький висланик на Україні (1708—1709). Ст. 301—345. — 14) Федір Голійчук: Филип Орлик у Галичині. Ст. 346—351. — 15) Іван Джиджора: Реформи Малоросійської Колегії на Україні в 1722—3 рр. Ст. 352—372. — 16) Володимир Гнатюк: Зносини Українців із Сербями. Ст. 373—408. — 17) Михайло Зубрицький: Пачкарство бакуну (тютюну) в горах у Галичині в XIX ст. Ст. 409—432. — 18) Михайло Тершаковець: Причинок до студій над М. Шашкевичем. Ст. 433—445. — 19) Іван Кривецький: Цуцилівська тривога в 1848 р. (Причинки до історії останніх днів панщини в Галичині). Ст. 446—482. — 20) Михайло Лозинський: Маркс-Енгельс-Лібкнехт про відбудованє Польщі. Ст. 483—499. — 21) Сергій Єфремов: Офіціальна російська критика на Шев-

ченка з 1865 р. Ст. 500—508. — 22) Борис Грінченко: До історії Кулішевих „Досвіток“. Ст. 509—523. — 23) Михайло Мочульський: Олександр Козловський. Біографічно-літературний нарис. Ст. 524—537. — 24) Зенон Кузеля: Славянські балади на тему: хлопець перебираєть ся в жіночу одіж або каже себе занести в мішку до комнати дівчини, щоб її звести. Ст. 638—575. — 25) Володимир Гнатюк: Народня пожива на Бойківщині. Ст. 576—594. — 26) Др. Федір Вовк: Кавказ і Карпати. Деякі проби етнольоґічних зближень. Ст. 595—600.

Дня 25 лютого устроїв комітет у готелю Л. Штадмілера комерс, на який крім солєнізанта запросив учасників збірника і людей, зближених ідейно з комітетом. Зібрало ся коло 50 осіб, між якими були й з провінції: Коломиї, Перемишля, Бережан й ин. По вечері промовив іменем комітету найстарший його член др. Ів. Франко. Звертаючи ся до зібраних зазначив важність тої хвилі, коли в осени 1894 р. появил ся у Львові проф. Грушевський. Він став у нас не тільки репрезентантом української науки на університетській катедрі, не тільки організатором наукової праці в семінарії та в секціях Наукового Тов. ім. Шевченка, не тільки центром оживленого наукового і літературного руху в нашій частині України. В ньому ми шануємо ще щось більше, бо чоловіка ясної, критичної думки та чистого і незломного характеру. Він із свого погляду став учителем нашого молодшого покоління і замітним чинником у наших громадських розвою. Він зумів злучити біля наукової праці людей ріжних таборів і напрямів; своїм критичним умом він сильно протиділав розвоєви славної галицької бляги та фразеолоґії, а від його правого характеру відскакувало все дволичне, безпринципне та безхарактерне. От тим то поява і діяльність проф. Грушевського ціпна і дорога нам подвійно, особливо як задаток кращого розвою тих генерацій, що виростати-муть під його впливом. Потім звертаючи ся до солєнізанта і вручуючи йому Науковий Збірник бесідник побажав йому дожити иньшого, славного ювілею, коли весь український народ буде міг гідно і прилюдно віддати честь його заслугі. Іменем найстарших учеників професора промовив д. Ден. Коренець із Перемишля — підніс значінне, яке прихід на львівський університет проф. Грушевського мав для істориків-Русинів, ті щиро-приятельські відносини, які навязали ся від разу між ним і його слухачами, та працю, лажену професором у семінаріїні зайпята для введення в наукову роботу своїх слухачів. Потім д. Володимир Гнатюк відчитав надіслані телеґрами з Києва, Відня, Праги, Кракова,

Перемишля, Стаїславова, Бережан, Рогатина, Снятина. Відповідаючи на сі привіти й дякуючи за слова співчуття соленізант висловив утіху з того, що сей обхід дав нагоду до видання такого показного й гарного збірника наукових праць людей, які разом із ним працювали на українській науковій і культурній ниві в сім десятиліттю; святкуєть ся десятиліте тяжкої, але плідної праці сього кружка, згрупованого на службі тій ідеї, якій служив в своїй діяльності соленізант — піднести українську народність понад рівень простої етнографічної відміни, якою була вона в очах богатых, уважаючи ся лише прищипкою, провінціалізмом, засудженням на те, аби безвихідно тягти ся в хвості чи то російської чи то польської культури, — навчити саму українську суспільність дивити ся на себе як па націю й міряти свої потреби мірою сучасної культурної нації й ставити до себе самої таки вимоги. Десятилітня, чи радше дванадцятилітня праця кружка з сього погляду не пішла на марно — про се вимовно свідчили кілька порівнянь наведених бесідником з поля наукового і культурного життя. А коли простуючи непохитною й простою ходою кружок тратив багато своїх сил на дорогі, то на їх місце прибували з лихвою нові, кружок ріс і зміцняв ся, а та щирість відносин, яка заховувала ся все серед ближших товаришів тої культурної роботи служила одною з причин її успішности; бесідник висловив надію, що вона, ставши так сказати-б традицією сього кружка, удержить ся в ній на все.

Дня 28 лютого Виділ Наук. Тов. ім. Шевченка па своїм засіданю взяв також участь у пошанованю свого предсідателя, визначивши відповідну квоту па покритє коштів друку „Наукового Збірника“. Дня 1 марта устроїли зпов ученики проф. М. Грушевського в університеті йому овацію перед викладом.

Отсі всі факти свідчать паглядно, що чесна праця не гине й не йде на марно. Тому: Честь праці!

На кінець кілька слів про домо. З кількох сторін зроблено комітетови устно й письменно докір та висловлено жаль, що він устроїв ціле свято тихо, не оголошуючи про нього нічого ні в часописях, ні не розіславши письменних повідомлень, хоч ширша публіка була би взяла дуже радо участь у святі. На се комітет може заявити, що він ні сеї нагоди, ні теперішньої пори не вважав відповідними для широкої маніфестації, тому надав цілому святю більше родинний, домашній характер. Коли прийде ювілей 25-літньої літературної праці шановного професора, тоді по думці комітету буде нагода устроїти свято инакше. В.

З ВІЖУЧОЇ ХВИЛІ.

„Самоотверженіє Малороссіянь“.

Недавно одна з петербурських благонадьожних газет¹⁾, користаючи з зроблених пресі попущень, уважала на часі розповіді своїм читачам стару і в історичній літературі добре звісну, але для ширшої публіки признану нецензурною історію про тайний шлюб цариці Єлисавети з відомим її улюбленцем, козаком із села Лемешів Олексієм Розумом, з московська потім названим Разумовським. Що цариця, не задовольючи ся давніми своїми — звичайними в тім віці, любовними зносинами зі своїм фаворитом, задумала узаконити їх шлюбом, толкують впливами її прибічників, яким Разумовський, як чоловік простий і добрий, до політичних і всяких иньших впливів неохочий, був дуже наручним, і вони волили все бачити його на позиції царициного фаворита, ніж мати перед очима перспективу всяких можливих змін, які могла б привести з собою поява нового фаворита або одруженне Єлисавети з котримсь заграничним претендентом на її руку. Вплинути на поборжну царицю, загравши на релігійно-моральну ноту, було не тяжко, тим більше, що привязанне її до Разумовського було дійсно щире й правдиве. Деся в р. 1742 вона обвінчала ся з ним потиху в одній зі своїх сільських резиденцій²⁾. Від тоді аж до своєї смерти вона жила з Разумовським як з чоловіком, не криючи ся зовсім з тими відносинами й не таячи ся з своєю ласкою й привязаннем до нього. Коли Єлисавета вмерла і по короткій перерві на престолі засіла цар. Катерина, її фаворит Орлов чи його партизани задумали відогріти на свою користь сей прецедент і пропонували цариці, аби за прикладом Єлисавети обвінчала ся з Орловим. Але як оповідає фамілійна традиція Разумовських, цар. Катерина себе вязати не хотіла і щоб розвязати ся з тим прецедентом, постановила дістати до своїх рук документи про вінчанне Єлисавети з Разумовським. З тим був висланий до Разумовського канцлер, аби виманити від нього документи під тою покривкою, що мовляв Кате-

1) Новое Время, ілюстр. додаток з 4 (17) II 1906.

2) Відомости про се зібрані в книзі Васильчикова Семейство Разумовских I с. 18—21, Спб. 1880.

рина в пієтизму до своєї тітки Єлисавети хоче Разумовському дати титул „імператорскаго высочества“, і для того хоче бачити документи його шлюбу з Єлисаветою. Але Разумовський, що сю історію знав і розумів, куди вона веде, на очах канцлера дістав ті документи і прочитавши та обцілювавши, не кажучи й слова, спалив їх на очах тогож канцлера, і тоді поручив йому переказати цариці, що всі поголоски про шлюб безпідставні, що він не був нічим більше як лише покірним слугою цар. Єлисавети, котрою вона вправді обсипала своїми ласками вище заслуг, але нічого більшого між ними не було; від нової цариці просить він собі ласки, але не бажає ніяких гонорів. Одержавши про се реляцію від канцлера, Катерина з задоволенням сказала: „Ми одно одного розуміємо: тайного шлюбу не було, хоч би для заспокоєння боязької совісти. Поголоски про се були мені завсіди противні. Чесний старий упередив мої заміри — але я й надіяла ся сього, знаючи українське посьвячення“ („почтенный старикъ предупредилъ меня, но я ожидала этого отъ свойственнаго Малороссіянамъ самоотверженія“).

Я оповів сю трохи придовгу анекдоту, звісну з доброго, хоч і півного джерела¹⁾, задля її закінчення — варте воно того. Чи сказані дійсно Катериною, чи вложені в її уста людьми, що близько знали її погляди й погляди правительственных сфер, сї слова про „самоотверженіє Малороссіянь“ так характеристичні в сих устах, що можна б їх поставити як епіграф цілої новішої історії російської політики супроти України. Цар. Катерина, що знищила останки української автономії й поставила собі задачею викурити в Україні саму память про її політичну окремішність та привести її до повного „обрусїня“, очевидно мусїла дійсно, мати високе понятє про „свойственное Малороссіянамъ самоотверженіє“. Сто літ заціпляло його українському суспільству московське правительство, кождий прояв опозиції рахуючи за бунт і з найменших причин, або з простих підозрїнь позбавляючи людей — до самих гетьманів і митрополитів включно — урядів і майна, беручи па тортури, засилаючи на віки в Сибір і т. д., а всякий прояв „самоотверженія“ щедро обдаровуючи всяким „жалованієм“ — коштом України й українського

¹⁾ Зі слів Олексія Разумовського, сина Кирила, оповів її його зять граф С. Уваров в 1843 р. — оповідання надруковане в Чтеніях москов. общ. исторіи и древностей 1863, кн. III. Критичні замітки до деяких деталей сього оповідання у Васильчикова оп. с. с. 307.

народу зрештою, відаючи в кріпацтво вільне українське селянство й землі. Катерина, маючи за собою сто літ сеї науки, поклала ся й тепер, що Українці на знак правительства не залишать „отвергнути ся“ самих себе, своїх прав і традицій, коли заравом ще посолодити їм се відповідними виглядами на кар'єру й маєткові придбання, — що „желаніє къ чинамъ и особливо къ жалованію“, як висловляла ся цариця, переможе українські „умоначертанія прежнихъ временъ“, національні й політичні традиції й змагання.

І не перечеислила ся. Українська суспільність дійсно пописала ся ще раз „свойственнымъ Малороссіянамъ самоотверженіємъ“, а горячі голови, що думали про опозицію, про опір або вмішання чужих держав (як Капніст), вістали ся при тих мріях, не підтримані загалом. Правительство ж Катерини й її наступників старанно плекало далі сю дорігоцінну для нього прикмету української суспільности, й Українці — в масі беручи — не переставали від тих часів „удивлять міръ“ своїм „самоотверженієм“, з яким вони трудили ся на ланах російської культури й політики, старанно уважаючи на кождий рух бюрократичного пальця.¹⁾

З моїх власних спогадів насуваєть ся мені один маленький епізод — досить дрібний, але інтересний — не особами, а тільки як прояв того загального, стихійного українського „самоотверженія“.

В київській громаді 1870—90 рр. дуже знаюю й популярною фігурою був Андрій Данилович Юркевич, молодший брат філософа Памфила Юркевича, змальованого в Нечуєвих Хмарах (під іменем Дашкевича). Він був учителем II гімназії, де вчив класичної філософії, а потім довго жив у Києві на пенсії. У своїх учеників він лишив по собі як найліпшу память, був чоловік дуже добрий, симпатичний, чесний і „ширий Українець“. Був то пережиток Запорожця, з ріжними химерами й куріозами вдачі, і жив собі по запорозьки, самітно, тільки що не в курні, а в офіцинах старосвіцького, як і сам він, дому Курдюмових на Нижній Володимирській. Як багато иньших „ширих Українців“, був Українцем вповні платонічним; казав, що своїм завданням уважає піддавати ідеї й теми людям, що працюють в українській науці, сам же звичайно не робив нічого. Одинока сфера, де його українство проявляло себе

¹⁾ Уваров оповідав епізод про Разумовського як »типъ мислящаго Малоросіянина«, як він собі його представляв.

активнійше, була українська пісня. Він незвичайно любив український спів, і давнійше громадив наоколо себе співаків-аматорів, особливо зпоміж молодіжи, що збирали ся раз на тиждень в його козацькім курені в глибині Курдюмівського подвіря й співали. Але й се урвало ся. А як саме — про те оповідав він мені так більше менше.

Твердо памятаючи, як добрий горожанин, що живе він на світі виключно за дозволом начальства, Юркевич, подібно як обережні герої Щедрина, уважав за потрібне піддержувати знайомости з ріжними чинами поліції, для безпечности. І от зустрівши ся одного гарного дня в гостинниці „Древняя Русь“ напротив святаї Софії з приставом своєї часті (дільниці), запросив його до компанії, й почали пити не знаю вже що. Коли пристав дещо „угобзвив ся“, перевів розмову з предметів теоретичних на більше персональні, і задобрений гостинністю Юркевича, повів з ним таку більше менше розмову:

— Хороший Ви чоловік, Андрій Данилович, а мешкаєте в таких підозренім домі!

— Як підозренім? — питає Юркевич. — Таж там все люде спокійні й порядні мешкають.

„Так — так, каже пристав, тільки там що п'ятниці відбувають ся якісь підозрілі збори, буває маса студентів, і я як раз маю тепер порученне вислідити се“.

— Коли се він сказав, — оповідав Юркевич, — я зараз зрозумів, що то він про мої співацькі зібрання говорить.

Чоловік слабше вихований політично певне зараз би пояснив приставу, що ті зібрання не мають нічого підозреного, що люди сходять ся на співання пісень з друкованих нот, і тільки. Але Юркевич поступив не так.

— Он воно що, думаю собі, на те пішло! І найближшої п'ятниці, як хлопці походили ся, кажу їм: „Годі, хлопці, прийшов нашому співу кінець! більше у мене не сходять ся!“ І від того часу більше у мене не ходили ся.

„Почтенный старикъ предупредилъ меня, но я ожидалъ сего отъ свойственнаго Малороссіянамъ самоотверженія“, міг би сказати поліцмайстер города Кііва. Юркевич упередив заміри начальства, як старий козак Разумовський, і також не зрадив „свойственному Малороссіяпамъ самоотверженію“, позбавивши себе найбільшої й одної властиво утіхи свого самотного житя лише тому, що вона

здала ся підозреною кївській поліції. Правда, Юркевич сю історію оповідав з наміром показати, як то він піддуриє поліцію: вона лише збирала ся вислідити зібрання, а він їх взяв і скасував. Я сильно підозріваю, що й Разумовський, палячи свої документи, не був свобідний від тої-ж злорадности, з якою й сучасні покоління Українців залізали в найдальший кут печи й умивши собі руки з усякої політики, думали на всяку власть: „Шукаєш українського сепаратизму, ну і шукай! чорти-батька знайдеш!“ Вправді се трохи нагадувало популярну анекдотку про того „хохла“, якому проворний Москаль казав заплатити за те, що числив „царських галок“ на московській дзвіниці, а „хохол“ платячи без виміток сю кару, ловко „надув Москаля“, признавши ся замість 500 галок лише до 200. Але „хитрі Малороси“ того не помічали, не помічають, і далі безпардонно надувають начальство. Воно сподієть ся від них в теперішніх часах, коли не то що живі, а й мертві заврушили ся, якогось „самоопредѣлення“, а вони далі пописують ся „свойственнымъ Малороссіянамъ самоотверженіємъ“ і так старанно орють російську ниву, що начальство аж до розпуки приходить від такої „закоренілої гіпокризії“, не знаючи, кого ченити ся. Справді, як би дожив до наших часів недоброї памяти Михайло Юзефович, хто зна чи й його не трусили-б і не всадили до арешту „по подозрѣнію въ упорно скриваемомъ малороссійскомъ сепаратизмѣ“.

А що з того самоотверженія виходить, про се пише в однім з останніх чисел кївська „Громадська Думка“ у вступній статі (ч. 35). „Просьвітна робота (на російській Україні) припинила ся. Наші народні видавництва (в Петербурзі, в Кїві) притихли; з красного письменства за останні часи кілька передруків гарного старого і кілька зовсім неінтересних у наш час збірок нового; тільки одно й веселить, що почали видавати ся нашою мовою газети. Та вже „Хлібороба“ нема, „Народньої Справи“ теж, — поки можна говорити тільки про „Рідний Край“ та „Громадську Думку“ — все инше, про що доводило ся чути, поки що не виявило ся... Що правда, є в нас дві „Просьвіти“ — одна кам'янецька, а друга одеська, — обидві заснували ся недавно з просьвітною метою. Та про першу не знаємо нічого, що́ та як вона робить, а що до другої, то тут зовсім невеселі звістки. Уже одна частка членів друкує по газетах проти другої“.

Газета констатує, що політичні інтереси захопили значну частину української суспільности, але попри неї є багато людей,

яких інтереси тягнуть не до політичної, а до культурної роботи, й до них звертаєть ся газета з закликом до просвітної роботи, вказуючи, що в теперішнім моменті, „під сей горячий час“ така робота для України має велику політичну вагу.

Се справедливо. Але треба пам'ятати і те, що велика маса Українців, не даючи нічого для просвітної чи культурної української роботи, і тепер, „під той горячий час“, „самоотверженно“ працює на культурній ниві російській, для російської науки, літератури, освіти, публіцистики і т. и., і то не лише люди, що в запалі свого самоотверження вирекли ся всякої звязи з українством, але й такі, що при тім не переставали й далі не перестають уважати себе, або й иньшими уважати ся за „ширих Українців“, „українських патріотів“, трохи не „героїв українства“. Давнійше вони виправдували ся ворожими нагінками на все українське, неможливістю робити щось на українській ниві. Тепер як не як, а можливість вповні законної, всяким начальством, вищим і низшим толерованої національної роботи незмірно побільшила ся, а разом з тим і зросла в ній потреба та побільшила ся відвічальність перед своїм народом, перед своєю суспільністю всіх тих, хто „во время люте“ лишив її без помочи, хто пересидів сі часи на печі, або далі „удивляв мир своїм самоотверженням“.

Треба пам'ятати, що не тільки культурна робота в теперішнім часі має „велику політичну вагу“, але ще й більшу політичну та всяку иньшу вагу має і матиме її брак. Заборона українського слова кожної хвили готова упасти — і в яким тоді світлі покаже себе наша Україна? Доси все складано на заборони: мовляв мали-б Українці й те й се, коли-б не забороняли і наукових видань, і популярної літератури, й ідейної белетристики, і перекладів, і видань для дітей, і підручників шкільних і всякої всячини. Але як заборона упаде й не буде виходити ані наукових видань, ані серйозної белетристики, ані путящої літератури для народа, ані книжок для науки в тих українських школах, яких українська суспільність тепер добиваєть ся? Неупереджені люди готові тепер вірити, що Українців в їх змаганнях до своєї національної культурної роботи здержують лише перешкоди зі сторони російського правительства, що зняти ті перешкоди — й зараз бухне робота тих скритих національних сил, широко розвинець ся українська культура. А як в дійсности не бухне, а почне тліти й шипіти, як мокре горить? Як українська суспільність далі буде

мандрувати пробитими й протоптаними по правительственным російським указкам шляхами, далі плекати „не токмо за страхъ, но и за совѣсть“ російську культуру, а на „українську ниву“ будуть падати лише випадки та недоїдки: замість солідної роботи, яка-б відповідала сучасним культурним вимогам, будуть на ній-понисувати ся самими лише ріжними „пробами пера от гусиного крила“, ріжною мізерією, робленою в тім перекопанню, що для Українців і то буде добре, — що тоді?

Прикро й подумати, бо було-б се страшним моральним ударом, який би міг незмірно скомпромітувати українство і в очах чужих, і в очах інертної більшости самих своїх, здискредитувати всі домагання й жадання, які ставили ся Українцями чи то в сфері культурній, чи то в питаннях політичних, та привалити їх тяжким каменем, тяжшим може від теперішніх репресій, українське питання! Хто схоче слухати в таким разі оправдань і виводів, що ті історичні обставини, в яких протягом століть жив український нарід, ослабили в ній національне почуте, національні змагання, що їм треба дати віджити, відійти, щоб вернули ся і нормальні функції, як лікарською гімнастикою, вправним уживаннем приводять до нормального стану занедбаний, напів атрофований орган? У кожного хорого можна пояснити й вивести з причин вповні натуральних його хоробу; але коли певна одиниця, замість боронити своєї позиції в боротьбі за істнованне, в критичний момент кладеть ся до шпиталю — хто візьметь ся боронити для неї її облишену позицію? Числити на чужу великодушність, на чужу піддержку ніколи не вільно, і тому українській суспільности треба з такими можливостями дуже поважно числити ся. Тому нинішній брак культурної роботи на російській Україні в дійсности представляеть ся в далеко небезпечнійшій сьвітлі, ніж комусь може здавати ся, а відповідне виступленне українства в хвилі, коли спадуть з нього заборони, має далеко більше значіння, ніж се виглядає на перший побіжний погляд. Українські органи повинні звертати на се велику увагу.

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

3 АВСТРІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ.

Маніфестація українського селянства у Львові. — Дальша агітація за виборчою реформою і против неї у краю. — Правительственный проект виборчої реформи. — Віче українського жіноцтва у Львові. — Економічний терор у Бориславі перед львівським судом. — Криваві жертви за виборче право для українського народу. — Події на львівським університеті.

31 січня с. р. розпочала ся сесія австрійського парламента, на якій правительство Гавча обіцяло виступити з проектом виборчої реформи. Щоб і правительству і парламентови обявити колективну волю українського народу в справі виборчої реформи, національно-демократична партія скликала на 2 лютого с. р. до Львова на площу Високого Замку краєве українське віче, на яке прибуло коло 40 тисяч народу з усіх сторін галицької України, щоб під курганом, висипаним Поляками на вічну пам'ять і неначе на вічне істноване Люблинської Унії, піднести грімкий, однодушний протест против політичних наслідків тої унії для українського народу і зажадати усунення тих наслідків через заведене такої виборчої реформи, яка справді визволила би український нарід у Галичині з-під панованя патріотів історичної Польщі.

І показало ся, що коли ходить справді о всенародню справу, всі українські партії знайдуть ся разом при роботі. За вічем агітували по краю і національні демократи і радикали і соціальні демократи і на самім вічу промовляли репрезентанти всіх трьох українських партій, зазначаючи своїм виступом, що в справі виборчої реформи нема між українським народом партій, бо тої реформи хоче весь український нарід. І хоч національно-демократична партія поступила собі супроти двох иньших українських партій нельояльно, скликуючи те віче тільки на свою руку, без попереднього порозуміння з радикальною й соціально-демократичною партією, то паші крайні партії не дали себе тим поступком спровокувати і зігнорували ту нельояльність супроти себе, взяли участь у вічу, чим дали доказ великого політичного такту і зрозуміння ваги хвилі.

Та коли що до числа участників та однодушности українських партій віче випало справді імпонуючо, то львівські аранжери віча не проявили стільки діяльности, скільки було треба, аби всесторонно використати такий здвиг народу в однім центрі. На, 40 тисячів народу устроено тільки одну трибуну для бесідників

яких через те не знаю чи чула як слід десята часть, тим більше, що віче відбувало під голим небом, — коли тимчасом для такої маси народу треба було конче устроїти 5—10 трибун, як се робить ся підчас подібних маніфестацій за границею. Бо для аранжерів віча може й вистарчало, що на їх поклик прибула така маса народу заманіфестувати свою волю в такій важній політичній хвилі, але чи се вистарчило селянинови, який як на свої „достатки“ потратив значну суму грошей на дорогу до Львова — на те тільки, аби бути статистом? Якже-ж инакше було-б виглядало те саме віче, коли-б до учасників промовляло рівночасно з 10 бесідників, коли-б кождий учасник був також слухачем тих кличів, які паші партії хотять під сю нору кинути в нарід! А се-ж не так важко було зробити, як би лиш не та неповоротність, завдяки якій наші політики уживають однакових способів агітації — все одно, чи мають діло з 40 одиницями, чи з 40 тисячами одиниць...

Не видно було також використаня ситуації для ширеня відповідних агітаційних брошур. Особливо наші крайні партії, які, на скільки звісно, не мають так багато звязків по краю, — не вже-ж вони не мали що сказати про свої ідеї тій величезній масі народу, що не приготували для неї майже ніякого друкованого слова? Адже така нагода не часто трапляється, щоб посіяти свої ідеї по цілім краю.

В кінці й само віче тревало за довго. Заповіджепе на 11 годину рано, скінчило ся аж по 3 годині по полудни, — за довго, щоб удержати в піднесенім настрою масу, особливо, коли більшість її навіть не могла чути, що говорить ся з трибуни.

На демонстраційний похід, який аранжери проєктували по вічу, ц. к. поліція не дозволила, очевидно з огляду на публичне безпеченство. А щоби те „публичне безпеченство“ припадково не було нарушене, крім пішої й кінної поліції приготовлено також військо на його оборону. Тільки вічевики заховували ся так спокійно, що військо не мало причини виступити до бою з „внутрішнім непрятелем“ і без побідних лаврів вернуло до своїх казарм.

Що вічовики не дали спровокувати себе, се очевидно гарно. Але гарнійше було-б, коли-б у нас маса пробувала собі енергічними виступами завоювати ті публичні свободи, які у нас вправді існують на папері, але адміністрація вкорочує їх на кождім кроці. Як би маси скрізь ждали у своїх виступах аж на дозвіл властей, то цілий сьвіт стояв би

мабуть там, де стояв перед великою французькою революцією...

Докладний опис віча подала щоденна преса, проте не буду його тут повторяти. Згадаю лише, що віче отворив голова „Народньої Ради“ др. Кость Левицький, головний реферат виголосив др. Евген Олесницький, від радикальної партії промовляв др. Кирило Трильовський, від соціальної демократії д. Семен Вітик. Особлива бадьорість віяла із селянських промов, які всі згідно акцентували, що український нарід нічого крім неволі не може від нікого сподівати ся і тільки власними силами може собі вибороти ліпшу долю. Те акцентоване потреби боротьби бесідниками з маси, між якою й доси не перевела ся віра в цісарську легенду, вказує, що „Тирольці Сходу“ починають приходити до розуму і що надходить час, коли українська селянська маса зрозуміє, що спасе її не вірність володарям і віра в їх доброту, тільки вірність своїм власним інтересам і віра у свої власні сили.

В революціях, поставлених референтом і ухвалених одностайно, містить ся жадане загального, безпосереднього, рівного і тайного виборчого права, протест против усяких виїмкових постанов з метою скривдити народні маси Галичини в порівнянню з иньшими краями Австрії або східну, українську часть Галичини в порівнянню з західною польською, домагане виборчого трибуналу против виборчих надужитъ, жадане октройованя виборчої реформи з огляду на те, що теперішній парламента, парламента привілеїв для сильних сьвіта сього і кривди для народпїх мас, не в силі перевести справедливої виборчої реформи, заява солідарности з українською депутацією до цісаря й міністрів, нарешті заява, що тільки справедлива виборча реформа покладе основу до мирних відносин між обома народами Галичини.

Скликане сього віча дало москвофілам нагоду задокументувати на ново, який з них нельояльний союзник і який се загалом рак на українськїм народнїм організмі у Галичині. Коли „Народня Рада“ видала зазив на віче, москвофіли скликали й собі від імени свого політичного товариства „Русская Рада“ на той самий день і з такою самою програмою віче до Львова до „Народного Дому“. Очевидно, коли й москвофіли заявляють ся за загальним і т. д. виборчим правом, то тим ліпше, — але годі не напаятувати тої нельояльної, деморалізуючої конкуренції для партійних цілий, яку москвофіли мали на оці, скликаючи на той сам день своє віче. Коли вже не хотіли спільної маніфестації, тоді, коли-б у них була

на цілі лиш маніфестація за виборчою реформою, могли собі скликати віче на п'ятий день: українські елементи були би прибули на віче „Народньої Ради“, москвофільські на віче „Русской Рады“, і все було-б як слід. Але ні, москвофіли скликають своє віче на той сам день, розсилають своїх агітаторів на велізначий дворець і по цілім Львові стягати селян на своє віче і тим самим вмушують також противну сторону хопити ся того самого способу, бо годі було не поставити против москвофільської агітації контрагітації і дозволити москвофілам заганяти людей на своє віче. І починаєть ся на велізначім двірці і по цілім Львові справжній торг о хлопські душі, агітатори обох сторін уживають усяких аргументів, аби не допустити селян на віче противника, одним словом, і тут не обходить ся без деморалізації пародньої маси, яка не може не деморалізувати ся такою конкуренцією політичних партій. Вина за все те паде очевидно виключно на москвофілів.

Мимо всього того москвофілам удало ся зібрати ледви кілька (по „Ділу“ 4, по „Галичанину“ 8) тисяч народу, для якого уряджено два віча: одно в залі, а друге на подвір'ю „Народного Дому“. Резолюції, ухвалені на тих вічах, у загальних рисах такі самі, як і ті, що їх ухвалено на вічу на Високім Замку; крім того в москвофільських резолюціях містить ся жадане поділу Галичини на польську й українську територію або бодай на національні курії при виборах, „всенародне“ признає греко-католицькому єпископатови за його участь у звісній депутації до цїсаря й міністрів, таке-ж признає для українських послів і в кінці заява, що тепер надійшов момент сконстатувати, „на скільки можливе й забезпечене для українського народу народне істнованє й культурний розвиток у границях австрійської держави“.

Розумієть ся, що на москвофільськім вічу панував той тон партійного засліплення й нетолеранції, який панує на всіх москвофільських публичних виступах, проявляючи ся тим, що москвофіли реклямуючи себе перед темними масами всенародною партією, кидають громи на Українців, які, мовляв, сіють „партійні роздори“ на „святій Русі“... Сей тон нетолеранції виявив ся й по вічу, на шпальтах „Галичанина“, як у фальшованю звісток про віче на Високім Замку („Галичанинъ“ подав приміром, що в вічу взяло участь ледви коло 8 тисяч людей, а чого значну часть творили львівські соціялісти, що віче загалом не мало поважного характеру і т. д.) так і в грубій лайці на Українців і Україну.

Що-ж, висше себе не підскочиш, а „Галичанинъ“ иньшої полеміки крім ординарної лайки не вміє...

Подібно до „Галичанина“ старала ся зменшити значіне віча і всепольсько-шляхотська преса, подаючи своїм читачам, що на вічу було дуже мало людий, що воно не мало поважного характеру та що загалом цілий той рух українського народу за виборчою реформою, се солом'яний огонь. Всепольсько-шляхотська преса думає мабуть, що її читачі *volunt decipri, ergo decipiantur* і відповідно до фантазії фабрикує вісти про „різню Ляхів і Жидів“, то про „солом'яний огонь“...

На правду-ж агітація за виборчою реформою між українською людністю не то що не ослабла, а навіть постійно розростаєть ся, тільки форма її з огляду на переслідуваня адміністрації мусіла змінити ся. Публичних зборів власти тепер майже зовсім не дозволяють, так що треба було звернути ся до устроюваня довірочних зборів, але й така форма агітації стрічаєть ся з перешкодами з боку адміністрації. Староста, чуючи себе всемогучим володарем у повіті, невідповідальним перед ніким і за ніщо, коли тільки поступати-ме в дусі всепольсько-шляхотських інтересів, дозволяє собі просто силою жандармів не допускати до ніяких зборів. А як де і вдасть ся скликати збори, то на публичних зборах репрезентант власти так самовільно ограничує свободу слова, що просто неможливо пояснити значіне виборчої реформи, бо не вільно говорити ані про теперішнє політичне, національне, економічне і соціяльне упосліджене українського народу в Галичині, ані ілюструвати, як сей стан змінив би ся наслідком виборчої реформи, — так що більша часть публичних зборів кінчить ся розв'язанем.

Против усіх тих ограничень українські послы внесли вправді інтерпеляцію в парламенти, але се має хіба принципіальне значіне, „аби ніхто не сказав, що ми не кричали, коли нас бито“, бо практичний успіх усяких жалоб перед центральним правительством на галицьку адміністрацію — просто ніякий...

Теперішній народий рух зазначив ся ще одним характеристичним фактом: галицький ц. к. намісник об'їздить повіти, де рух за виборчою реформою проявив ся в найбільшій силі, аби своїм авторитетом буцім то успокоювати розбурханий нарід і через те запобігти можливим ексцесам, а па правду своїми виступами ратувати загрожену позицію польської шляхти на *wschodnich kresach*. І так був намісник у Бібрці, в Бучачи, в Гусятині

в Тереховлі, в Сокали. Скрізь каже собі скликати вїтїв і дає їм лекції про те, в яких границях закон дозволяє на всенародній рух.

В кінці зачинає приносити плоди і звїсний циркуляр президїї вишого краєвого суду у Львові. На тлі агітації за виборчою реформою множать ся слїдчі арешти, судові процеси й засуди. В сїй справі ми одначе почекаємо, аж у наших руках збереть ся більше фактичного матерїалу, аби піддати належній оцінці ту діяльність галицького судівництва на службі польсько-шляхотських привїлєїв.

Скликавши сесію парламенту, правительство Гавча поставило найперше на денний порядок полагоджене ріжних державних ко-нечностей, з якими на сей раз пішло йому дуже гладко, бо правительственні партії не робили опозиції, як звичайно, а опозиційні не хотїли робити правительству клопоту, щоб не відсувати речинця внесеня проєкту виборчої реформи.

В кінці надїшов так довго дожданий день: 23 лютого с. р. президент міністрів Гавч, сповняючи обіцянку, дану парламентови в заяві із 28 падолиста 1905 р., виступив перед парламентом із проєктом виборчої реформи. Ось він у загальних рисах:

Проєкт правительства оснований на принципі загального, безпосередного, рівного і тайного виборчого права, тільки загальність відносить ся лише до мушцї, а що до рівности, то вправді кождий виборець має один голос, але не скрізь один посольський мандат припадає на однакове число голосів: у Німців припадає один мандат кругло на 40.000 людности, в Італійців на 50.000, у Словінців на 55.000, у Хорватів на 60.000, у Чехів і Румунів на 70.000, у Поляків на 78.000, в Українців на 110.000, значить, пр. голос одного Німця має таку саму силу, як голоси 3 Українців. За те безпосередність і тайність проведені консеквентно, тільки техніка голосованя не зовсім задовольюча, бо не дає політичним партіям репрезентації в виборчій комісії (зложеній із трьох членів, вибраних громадським начальством, трьох покликаних правительственным комісарем, та одного, вибраного шістьма попередніми), піддає виборця під занадто великий вплив комісії, бо до виборчої залї мають пускати виборців по одному і в кінці постановляє, що імя посла повинно бути виписане на офіційній виборчій картї, що особливо для пеписьменних або малописьменних виборців сполучене з ріжними невгодами.

Палата послів (бо тільки до неї відносить ся проєкт правительства) має складати ся з 455 членів (замість дотеперішніх 425),

значить, побільшено її на 30 членів, розкладаючи ту надвишку головню на Галичину (10), Долішню Австрію (9) і Чехію (8). Розклад по краям і національностям представляється так: Австрія Долішня дасть 55 послів, Австрія Горішня 20, Буковина 11, Галичина 88, Гориція і Градиска 5, Дальматія 11, Зальдбург 6, Істрія 5, Каринтія 10, Країна 11, Моравія 44, Стирія 28, Тироль 21, Трієст 5, Форарльберг 4, Чехія 118, Шлеск 13. З того дадуть Німці 205 послів, Чехи 99, Поляки 64 (61 із Галичини і 3 зі Шлеска), Українці 31 (27 із Галичини і 4 в Буковині), Словінці 23, Італійці 16, Хорвати 13, Румуни 4. Очевидно, склад парламенту по національностям обчислений правительством тільки приближно.

Правительственный проект містить також нарис карного закону для охорони свободи виборів, який одначе не може вважати ся вистарчаючим, бо нема в нім постанови про окремий виборчий трибунал, і нарис регуляміну для палати послів, — регулямін дуже строгий, який запевнює першенство правительственным предложениям і розширює власть президента палати, даючи йому право виключати „нечемних“ послів на тиждень від засідань.

Тепер перейдїм до Галичини, яка, як уже згадано, має дати 88 послів, з того 61 Поляків і 27 Українців. Галичину ділить проект на 18 виборчих округів міських і 35 сільських; кождий міський округ вибирає одного посла абсолютною більшістю голосів, кождий сільський округ вибирає двох послів таким способом, що кождий виборець віддає один голос, але щоб стати послом, вистане дістати над $\frac{1}{3}$ голосів (пр. при 100 голосуючих 34 голосів). Отся система сільських округів із двома послами придумана спеціально для Галичини, по заяві Гавча „відповідає розміщеню людности у східній Галичині і запевняє національним меншостям репрезентацію. Правительство хотїло зробити все, щоб при виборах унеможливити національні страти. Не можна було зробити так, аби мільон Поляків у східній Галичині лишив ся без репрезентації, отже вибрано спосіб виходу по предложеню намістника Галичини, який є добрим знавцем краю та його етнографічних відносин“. Міські виборчі округи дадуть по обчисленням правительства самих польських послів; із 35 сільських округів, з яких припадає на західну Галичину 16, а на східну 19, всі західно-галицькі округи дадуть самих польських послів (разом 32), а крім того здобудуть Поляки по одному мандатови в 11 східно-

галицьких округах, у яких польська людність творить над $\frac{1}{3}$ загального числа людности. Українці здобудуть у згаданих 11 східно-галицьких округах по одному мандатови і в дальших 8 східно-галицьких округах по 2 мандати.

Придивім ся ближше тій виборчій геометрії, на підставі якої українська людність, яка творить навіть по офіційальній польсько-шляхотській статистиці 43% людности Галичини, отже по принципу рівности виборчого права повинна-б дістати і 43% т. є. 37 мандатів, має їх дістати тільки 27, т. є. 31%.

Найперше в східній Галичині пороблено сільські виборчі округи багато більші, як у західній. Найменший сільський виборчий округ у західній Галичині — б я л ь с ь к и й — виносить 116.343 людности, отже один посол припадає на 58.171; найбільший — к о р о с я н с ь к и й виносить 169.611 людности, отже один посол припадає на 84.805. За те в східній Галичині найменший округ — б р о д с ь к и й виносить 175.206 людности (отже один посол припадає на 87.603), т. є. більше як найбільший округ в західній Галичині; найбільший округ у східній Галичині — б о р щ і в с ь к и й — виносить 290.625 людности, отже один посол припадає на 145.312. Загалом беручи, в західній Галичині один посол припадає пересічно на 73.528 людности, в східній Галичині 113.226. Вже ці цифри доказують, якою нерівною мірою вимірено обі часті Галичини.

Далі українську людність на границі між західною і східною Галичиною прилучено до західно-галицьких округів так, аби в тих округах Українці ніде не могли здобути над $\frac{1}{3}$ голосів і тим самим не мали змоги вибрати свого посла. За те у Східній Галичині ті виборчі округи, в яких польська людність має мати змогу вибрати одного посла, зроблено багато меншими, як округи чисто-українські.

В кінці в міських округах віддано поважні українські меншости зовсім на майоризацію Полякам. Коли правительству ходило-б о принцип збереження прав національних меншостей загалом, а не тільки польської меншости, то треба-б було примістити систему виборчих округів з двома послами й до міст і дати змогу українським меншостям у східно-галицьких містах вибрати свою репрезентацію, що в таких виборчих округах, як Львів, Перемишль, Станіславів, Броди-Золочів, Тернопіль-Бережани, Коломия-Бучач, Стрий-Дрогобич-Самбір-Городок було-б зовсім певне мож-

ливе. Але правительству власне ходило про те, щоб Полякам дати мандатів як найбільше, а Українцям як найменше.

І загалом та система округів із двома послами, придумана ніби в цілях справедливости для польської національної меншости, в своїй основі зовсім несправедлива, бо дає меншости багато більші права як більшости. 34 польські голоси в східній Галичині мають таку саму вагу, як 66 українських голосів, значить, Українець у східній Галичині має при загально прийнятій принципі рівности виборчого права майже два рази менше виборче право як Поляк у східній Галичині. І то називається „рівне виборче право“ ?!

Яке-ж становище супроти правительственного проекту заняли політичні партії Австрії?

Майже без застережень заявила ся за ним тільки соціяльна демократія, яка тільки домагається зміненя постанови про одно-річний осідок для набутя права голосованя на піврічний. На соціально-демократичних зборах у Відні посол др. Віктор Адлер висловив ся про проект правительства просто з ентузіазмом. Соціяльна демократія — виводив провідник австрійської соціяльної демократії — повинна всіми силами підпирати правительство, не дбаючи про те, що хтось там буде говорити, що ми правительствена партія. Становище соціяльної демократії по боці правительства вказує, що правительство є на дорозі закона і свободи, і т. і т. д. в такім піднесенім тоні, дарма, що се сповняєть ся тільки перша точка мінімальної програми соціяльної демократії, тай то не в цілій своїй основі, бо від виборчого права виключено цілий жіночий пол! Коли той соціяльно-демократичний ентузіазм для буржуазійного правительства зростати-ме в такій прогресії при сповненю кожної дальшої точки мінімальної програми, то капіталістичний устрій може бути спокійний за свою будучність...

З иньших політичних партій спиню ся тільки на Галичині, яка загалом у порівнаню з иньшими краями в Австрії дуже покривджена, бо число галицьких мандатів не відпадає величині людно-сти Галичини. Сю кривду акцентують усі польські партії у своїх закидах, роблених проєктові правительства, одначе ті закиди годі піддержувати українським партіям, бо Поляки домагаючи ся побільшеня галицьких мандатів, домагають ся рівночасно зредукованя до мінімум мандатів українських, так що всі надбапа По-

ляків на тім полі вийшли би тільки на шкоду Українцям, бо збільшили би силу польської репрезентації в порівнянню з українською.

Шляхта і всеполяки загалом проєктові правительства рішучо противні: і тому, що він переносить виборче право з упривілейованих князів, які в східній Галичині є підпорою традицій історичної Польщі, на народні маси, і тому, що польська нація вийшла по їх думці покривджена, бо замість дотеперішніх 70 мандатів має дістати тільки 61. Що по дотеперішній виборчій ординації із 78 галицьких мандатів Українцям припадало 22, а Полякам 56 мандатів, се всепольсько-шляхотських політиків нічого не обходить; вони беруть за підставу не виборчу ординацію, тільки фактичний стан польського посідання, здобутий звисними в цілім світі „галицькими виборами“, й обурюють ся, що той зрабований фактичний стан польського посідання не дістав юридичної санкції. Ті всепольсько-шляхотські претенсії найліпше характеризує таки само „Słowo polskie“ в статі „Na szerokie tory“ (ч. 96):

„Проект правительства вимірений з цілою безоглядністю на пинішнє наше становище в краю й державі, підкопуючи нинішній стап нашого парламентарного посідання. З відновленою заїлістю кидаєть ся він на традиційно ненависну австрійським централістам польську делеґацію в віденським парламенті і хоче її обезсилити троякою дорогою і в троякім напрямі: по перше через значне упослідженє репрезентації Галичини в порівнянню з делеґаціями иньших країв і народностей, по друге через значне змешченє її на користь Українців, по третє через те, що наслідком утруднення солідарности польської репрезентації в таких умовах грозить їй розбите.

„Обчислім передівсім запевнені нам правительственным проєктом сили, без ілюзій, від яких він не свобідний і без омані, якім би ми самі радо піддавали ся. Бо дурить, дуже грубо дурить проєкт правительства, говорячи, що виборча реформа запевнює нам хоч би тих 64 польських мандатів.

„Здобудемо 18 міських мандатів. Числимо тих 18 мандатів у цілости, хоч і тут не тайні поважні труднощі і можливі небезпеки. Ві всіх (т. є. крім Львова) східно-галицьких міських округах маємо більшість над українською людністю тільки разом із людністю жидівською. Що більше, в двох із тих округів (Коломия-Бучач і Броди-Золочів) і крім того в двох столичних (Краківське у Львові і Казімерж - Страдом у Кракові)

жидівська людність має сама величезну більшість і вибере звідси жидівських послів; двом иньшим округам (Тернопіль - Бережани і Бохня-Велічка-Подгурже) не багато бракує до жидівської більшості. Отже числимо нині з цілим спокоєм, що в східно-галицьких округах жидівська людність не піде з Українцями, тільки з нами, а з округів з жидівською більшістю вибере Жидів-Поляків. Але нікому не тайно, що зі зростом сіоністичної і соціалістичної агітації Жиди можуть піти з Українцями і вибрати послів сіоністів, ворожих польській народності.

„Здобудемо далі 32 мандати сільські з 16 округів західно і части краю.

„Але з 38 сільських мандатів у східній часті краю часть (27) зовсім запевнена Українцям, часть (10) тільки в проєкті правительства злудно числена для нас, а в дійсности зовсім непевна, а тільки один менше більше запевнений нам.

„Як могло повстати те знищене або загрожене репрезентації, яка належить ся міліонові польської людности на сході? Отже проєкт правительства відкинув проєкт пропорціональної системи, поданий послом Гломбінським і прийнятій галицьким намісництвом, який полягає на тім, що в окрузі, який вибирає двох послів, уже 20%, а пайвише 25% польської людности могло дістати одного польського посла побіч другого українського, а прийнято міру над 34% (? — властиво над 33 $\frac{1}{3}$ % — М. Л.). За те задержало правительство, і то з некорисними для нас змінами, поданий намісництвом (сим бар. Гавч, промовчучучи ту найважнішу решту, хвалив ся з дивною сьмілістю) поділ, приложений до принципу прийнятого намісництвом, але зовсім не приложений до принципу правительства. Бо при тім розкладі округів у жаднім, крім того одного (Сянік-Добромилъ) польська римо-католицька людність не має над 34% сама, тільки аж із жидівською людністю могла-б мати той процент в 10 із 19 округів.

„Але иередівсім ті часто дрібні польські, а радше польсько-жидівські надвишки над 34% можуть дуже легко показати ся безпредметовими з огляду на те, що польські меншости в кожній громаді будуть тероризовані українськими більшостями... І так Українці можуть здобути по двох послів не тільки в 8 округах, але також у всіх иньших, крім сяніцько-добромилського, так що східно-галицькі сільські округи можуть їм дати 37 мандатів, а нам один для міліона сільської польської людности в тій часті краю“.

Отсі енуціяції всепольського орґану незвичайно вірно характеризують його історичні державно-польські претенсії до української землі. Основний принцип, що Поляки мають бути панами на українській землі, а все инше мусить бути відповідно прикросе. А що фактичних підстав для того панованя нема, то всепольсько-шляхотські політики сходять просто на дїтїй, яким хочеть ся місяця з неба... Правительство дає їм майже два рази більше виборче право в східній Галичині як Українцям (34 польські голоси мають таку саму силу, як 66 українських), але що се для забезпеченя їх панованя видаєть ся їм недостаточним, то свої претенсії посувають вони до того, щоб їм дати майже 5, а що найменше 4 рази таке виборче право в східній Галичині як Українцям (т. є. аби 21 польських голосів мали таку саму силу як 79 українських або що найменше 26 польських голосів як 74 українських). Цікаво тільки, як собі ті політики представляють такий провкт *in concreto*, бо погляньмо, як він виглядав би. Коли на 100 голосуючих уже 21 має право вибрати посла, то в однім виборчім окрузі були-б вибрані 4 кандидати; коли-б 26, три кандидати, — а тимчасом округ має дати тільки двох послів. Значить, хіба виборчий закон мав би окрему постанову, що тільки польський кандидат, який дістане над 20% зглядно над 25% голосів, буде вибраний послом, бо инакше могли-б ріжні партії поставити, 4 зглядно 3 кандидатів і всі могли-б бути вибрані. Ба, але й тоді ще не все ясно, бо ану-ж буде ставати більше ніж один польський кандидат і всі вони здобудуть над 20%, зглядно над 25% голосів? Одним словом, цілий той помисл всепольського професора політичної економії, акцентований польсько-шляхотським ц. к. наміспництвом, такий абсурдний, що тільки одному дивувати ся треба: як може з такими абсурдами виривати ся університетський професор і як може такі абсурди акцентувати найвисша адміністрація краю?... В такім разі вже найліпше видати постанову, що де тільки польський кандидат одержить хоч один голос, там він має бути вибраний послом.

Але від того всепольсько-шляхотського абсурду не далеко втікла й польська „демократія“ ріжних відтінків. Того самого домагають ся також міські послы з т. зв. польської демократії, які домагали ся зміни проекту правительства в троякім напрямі: 1) аби число галицьких мандатів побільшено; 2) аби та падвшка дістала ся містам, отже Полякам; 3) аби в сільських округах ви-

стало над 25% голосів для вибору кандидата національної меншости, т. є. польського, бо виборчі округи так уложені, що в західно-галицьких округах українська людність ніде не творить над 25%.

Що до польських людовців, то історичне польсько-державне становище сеї польської радикально-демократичної селянської партії було вже на сім місці схарактеризоване. Тепер лиш додам, що в останніх часах перед внесенем проєкту правительства в парламенті орган людовців „Kurjer Lwowski“ старався вмовити в Українців, що вони повинні задоволити ся кільканацятьма мандатами, а в Поляків, аби були такі великодушні і не жалували Українцям такого здобутка. По внесеню проєкту правительства в парламенті „Kurjer Lwowski“ не мав, що правда, смілости заявити ся за абсурдом всепольського професора політичної економії, тільки старається поправити польський стан посідання, домагаючи ся збільшення мандатів із Галичини в загалі і приділення тої надвишки містам.

На покривджене міст нарікає також орган польської соціальної демократії „Narząd“, на якого щастє польські національні і соціально-демократичні партійні інтереси сходять ся в тій справі так само разом, як соціально-демократична червона барва, наложена на білий папір, дає червоно-білу польську патріотичну барву. Бо соціально-демократична партія міцна тільки по більших містах, отже побільшити число мандатів в більших містах, чого домагають ся польські національні елементи, значить також побільшити шанси соціально-демократичних кандидатів.

Що-ж сказати про проєкт правительства з консеквентно демократичного становища ¹⁾? Задовольє він тільки що до безпосередности й тайности голосованя, за те загальність і рівність не переведена консеквентно. Виборчого права, проєктованого правительством, не можна властиво назвати загальним, бо не відноситься воно до жіночого пола, хоч за се ні одна політична партія не

¹⁾ Тут одно принципіальне застережене: Принцип тільки політичної свободи і рівности, який здійснюється через заведене загального і т. д. виборчого права, без свободи і рівности економічної, се демократичний принцип, і тому хиби і прикмети обговорюваного правительственного проєкту треба розглядати з демократичного становища; коли виходити з такого становища що «причиною всякої неволі є неволя економічна», якої виборче право не усуває, то й погляд на вартість тої реформи буде відмінний.

буде ломити копія з правительством, так що жінки з повним правом можуть сказати, що муштини, здобувши щось гадають, що їх здобутками ситі й жінки. Далі проєкт правительства зовсім недостаточний що до рівності, на чім знов, як уже було виказано цифрою, найгірше вийшли галицькі Українці, яких покривджено і в порівнянню з иньшими народами в Австрії в загалі і спеціально в порівнянню з галицькими Поляками. Найважнійше в тім проєкті, се знесене курій, хоч і тут не знесено, а навпаки ще заострено контраст між селами і містами.

Коли всіх Жидів згідно з офіційальною польсько-шляхотською статистикою вважати Поляками, то з 88 галицьких мандатів Полякам належало-б ся 50 (57%), Українцям 38 (43%), тимчасом проєкт правительства признає Полякам 61 (69%), Українцям 27 (31%). Те покривдженє українського народу виявить ся ще яркійше, коли зважимо, що теперішпа виборча ординація, оперта на куріяльній системі, отже дає величезну перевагу польській національності, до якої належать всі ті упрівілейовані куріяльною системою класи, і все таки признавала Полякам 56 (72%), Українцям 22 (28%) мандатів, тільки що з тих юридично признаних мандатів у дійсности обробовувано український нарід. І що-ж? Куріяльну систему валять, усі привілеї зносять, але привілеї польської народности все таки лишають ся майже не нарушені! Одним словом, рівність виборчого права для Українців зовсім не існує!

Становище всіх українських партій супроти проєкту правительства зводить ся до того, що сам проєкт треба в принципі прийняти і підпирати, стараючи ся рівночасно поправити в його приложеню до Українців.

„Діло“ (ч. 32, статя „Русини в новій ординації виборчій“) зазначає становище національно-демократичної партії так: „Витаємо предложенє правительства прихильно і будемо уживати всяких сил, аби воно стало ся законом і було переведене в житє, заразом однак мусимо відкликати ся до наших послів, аби ужили всяких можливих способів, щоб кривдячі нас постанови ординації виборчої, а іменно несправедлива геометрія виборча з її пропорціональною системою були поправлені на нашу користь“. — Рівночасно застерігає „Діло“ рішаючу децизію в сій справі „Народному Комітетови“, який у своїх ухвалах із 3 марта с. р. заняв таке саме становище.

А українська соціяльна демократія у своїм маніфесті („Воля“, ч. 5 з 1 марта с. р.) заявляє: „Після нашої гадки найліпше є

держати руками й ногами се, що предкладає міністер, то значить ся, загальне, безпосередне, тайне право голосованя зі знесеними куріями, а старати ся з усіх сил, щоби знесено пропорціональність виборів, та старати ся, щоб округи виборчі були в цілім краю рівні і о много менші. О се треба старати ся на вічах та через послів“.

Значить, українські політичні партії думають поправити проєкт правительства законним шляхом, через відповідне становище українських послів у парламєнті. Тільки — ніяких ілюзій, панове! Що значить в австрійськїм парламєнті, зложенім із 425 членів, 8 українських послів із Галичини, поминувши навіть їх політичну ріжнмастність? І в кім вони знайдуть союзника, коли всяке побільшене українських мандатів відібеть ся некорисно по перше на Поляках, які мають у теперішнім парламєнті і велику силу і не менше сильних союзників, а по друге й на всіх иньших національностях? Чи українська соціяльна демократія думає, що для українського народу австрійська соціяльна демократія захоче кидати колоди під ноги проєктові, який повитала з таким ентузіазмом? І так ніяких ілюзій, панове! Політична ситуація така, що за покривдженем українського народу не уйметь ся ні один парламентарний клуб, ні одна політична партія. І в результаті або прихильникам проєкту правительства вдасть ся переперти його з покривдженем українського народу, яке наслідком торгів із Поляками може тільки збільшити ся, але абсолютно не буде зменшене, — або його повалять ті, що загалом противні всякому розширеню виборчих прав на народні маси. Отже український нарід стоїть властиво перед альтернативою: або нова виборча ординація з покривдженем на довгі роки, бо виборчі ординації не змінюють ся часто, — або дотеперішня виборча ординація з надією, що вона довго не вдержить ся і мусить бути змінена на лїпшу. Надії на поправу проєкту в користь Українців, се — щоб сказати як найделікатнійше — „ідеальні пориви без матеріяльних основ“.

А ті способи самооборони без огляду на їх легальність чи нелегальність, про які часами згадано для більшого ефекту? — ей, се далека, дуже далека історія...

Та треба зазначити, що будучність проєкту Гавча зовсім не забезпечена. Вже підчас промови Гавча всенїмці зробили обструкцію, заявляючи, що перше всего треба відокремити Галичину, аби запобігти зіславянщеню Австрії, і аж тоді говорити про виборчу

реформу. Протип проєкту Гавча виступить рішучо також такий сильний парламентарний клуб, як „Коло польське“, при тім все-польсько-шляхотські елементи його підносять постулат рівночасного розширення автономії Галичини. Загалом консервативні елементи не тільки Галичини, але й інших країв Австрії хотять забезпечити собі пановане через розширене краюї автономії, бо в поодиноких краях їм лекше буде обороняти ся перед виборчою реформою до соїмів.

У політичних кругах ходять вісти, що в разі невдачі правительство Гавча розпише нові вибори на підставі дотеперішньої ординації і виборча боротьба буде відбувати ся під кличем виборчої реформи. Але чи через те куріяльна система дасть парламент, який засудив би на смерть ту куріяльну систему, з якої вийшов, — про се годі не сумнівати ся.

Крайні політичні круги дораджують правительству октроювати виборчу реформу. Буде се вправді зломане конституції, але *pro bono publico* — кажуть вони — можна і треба так зробити. Та на правду річ не в зломаню конституції, яку й так ломить кожде правительство, коли лише йому того треба, — тільки чи ті сфери, які на Угорщині октроювали абсолютизм, можуть октроювати в Австрії демократичну виборчу ординацію?

З приводу віча українських жінок, яке відбуло ся при численній участі обох полів 25 лютого с. р. в салі „Народного Дому“ у Львові й ухвалило резолюції з домаганем розширення виборчого права також на жінок, з протестом против виключеня жінок від виборчого права в правительственім проєкті виборчої реформи та против покривдження українського народу тим проєктом і з заявою солідарности хочби в найскрайнійшими способами самооборони українського народу против того покривдження, — хотів би я й нашим жінкам і загалом усім прихильникам визволення жінок пригадати те, що було сказано в статутах Інтернаціоналки про визволене робітницької кляси: „визволене робітницької кляси може бути доконане тільки нею самою“. Так само — здаєть ся мені на підставі того, чога вчить нас розвиток жіночого руху — визволене жінок може бути доконане тільки ними самими.

А працювати для свого визволення, се не значить, мати кілька товариств, які не дають ніякого або майже ніякого корисного вкладу в жите нашої суспільности, відгороджувати себе в тих товариствах

китайським муром жіночости від усіх не-жінок, чи навіть ще спеціальнішою перегородою дівочости від усіх не-дівчат, скликати раз на пару літ збори й ухвалити на них резолюції і з тим усім іти через жите дорогою бабок і матерій, — тільки бороти ся за своє визволене значило би заняти ся найперше собою й побороти в собі всі старі й нові пересуди про природну нерівність і про потребу перівности між жінкою й мужчиною, а далі поборювати ті пересуди у иньших і головно переводити ту рівність у жите, визволяти ся, не ждучи своїй рівности санкції законів і не жебраючи тої санкції ні в кого, тільки здобуваючи її силою, — силою в боротьбі щоденного жита, а не тільки резолюціями на сьвяточних вічах.

А на тім полі у нас робота майже ще й не зачала ся! Подивіть ся на культурний рівень нашої інтелігентної жінки; запитайте ся, що ті всі інтелігентні жінки зі своїми товариствами зробили для жінок із простого народу? де та сьвідома громадянська сила жіноцтва, з якою всякий мусів би числити ся; де праця й боротьба наших жінок за своє визволене і загалом за визволене поневолених; одним словом, де та сума еманципаційних змагань, яка застала би і суспільність і законодавців санкціонувати визволене жінки?

Серед виру „леґальної“ боротьби за виборчу реформу пересунув ся для ширшої публіки майже незаметно понурій образок із „бориславського пекла“, карта з історії боротьби „свобідних наймитів“ за щоденний хліб, боротьби, яка не притихає ні на хвилику іде в сьвіт і кипить не менше завзято у „свобідних демократичних републіках“, як і в царській тюрмі народів.

Літом 1904 р. вибух у Бориславі страйк копальняних робітників, який закінчив ся, як звичайно, частковою побідою робітників, котру недодержане умов з боку капіталістів обернуло в ніщо, і засудженем більшого числа робітників за ріжні недозволені вчинки, бо в австрійським кодексі, як і в кодексах усіх новочасних держав, свобода страйків обставлена такими вовчими ямами, що годі при більшим страйковім руху їх обминути.

Все те, як кажу, звичайні річи... Незвичайне, нове було те, що по страйку почали вибухати в ріжних копальнях пожежі. Пожежі, що правда, в копальнях трапляють ся все, але що до сих пожеж, то зараз повстав здогад, що се зорґанізований економічний терор, яким — додам для інформації — послугують ся часто

не без успіху робітники в Західній Європі.

Жандармерія почала слідити і таки осіню 1904 вислідила „злочинців“. Їх імена: Казимір Кандефер, Роман Хомич, Антін Гурни, Станислав Шелінговський і жінка Хомича Катерина Щепанюк. Перші чотири мали „зорганізувати банду для ширення террору підпалами“, за що грозить шибениця, а Щепаняк мала їм помагати.

І почало ся слідство, те типове галицьке слідство, сполучене, як се виказали судові розправи, із тероризованем арештованих жандармами, із вмовлюванем у них вини, із неправильно списуваними слідчими протоколами, одним словом слідство, яке радше пригадує середні віки з їх тортурами, як новочасне судівництво. В тім слідстві всі арештовані признали ся до вини і прокураторія виступила з обжалуванем і з жаданем засуду на кару смерти.

Але підчас розправи, яка зачала ся в цьвітні 1905 р. в Самборі, обжалувані виперли ся всякої вини, виправдуючи ся тим, що признане в часі слідства по часті вмовлено в них, а по часті на них вимушено, — і для доказаня їх вини лишили ся лише жандарми і їх довіреній, мабуть агент-провокатор, Петров. Розправу відложено і в осени 1905 р. відбула ся друга в Стрию. Прокураторія крім суперечних зізнань жандармів і ще більше суперечних зізнань Петрова не мала ніяких доказів вини і суд присяжних увільнив обжалуваних. Але прокураторія зголосила зажалене неважності, бо трибунал не допустив до розправи якихсь там нових жандармів на свідків і обжалувані остали дальше в слідчій тюрмі. Зажалене неважності узгляднено, і нова розправа відбула ся в днях 13—23 лютого с. р. у Львові. І знов прокураторія оперує тільки суперечними зізнавнями жандармів і ще більше суперечними зізнавнями Петрова, — з яким успіхом, видно хоч-би з того, що сама вона при кінці розправи відступила від обжалуваня за „зорганізоване банди для ширення террору підпалами“, наслідком чого перспектива недалекої і наглої смерти на шибениці зміняєть ся для обжалуваних на перспективу повільного конаня в тюрмі, — і знов суд присяжних увільняє обжалуваних, і знов прокураторія вносить що до перших чотирох обжалуваних зажалене неважності, бо трибунал не допустив до розправи знов якихось там нових жандармів на свідків, і знов обжалувані йдуть до слідчої тюрми, в якій мураха конають уже півтора року. А та слідча тюрма тим страшніша, що доси мучив їх у ній привид смерти на шибениці, а й

тепер ще грозить їм досмертна тюрма¹⁾, і загалом чи будуть вони увільнені чи засуджені, ніхто їм не верне того, що в ній витерпіли. Увільнений не має права за час, пробутий у слідчій тюрмі, жадати ніякого відшкодованя, хоч-би та тюрма з'їла його здоровле, вбила його матеріально й морально; засудженому час, пробутий у слідчій тюрмі, не вчисляеться до кари, як пр. у Росії, хоч зрештою в сїм випадку, коли-б обжалуваних засудили чи на шибеницю чи на досмертну тюрму, було-б се безпредметове.

Зачинаючи отсей огляд, не сподівав ся я, що при кіпці його мушу ще раз вернути до руху за виборчою реформою, аби ствердити, що на питає: „Невже-ж кровавий привид виборів 1897 р. і тїнь Стасюка ступили знов на нашу землю?“ — поставлене в попереднім огляді в приводу масакри українських селян у Тарнавиці ліській, жите наслідком провокації всепольсько-шляхотських чорносотенців відповіло трьома трупами і кількома тяжко раненими.

Події на вічу в Нижневі і їх кривавий епілог у Лядській бучацького повіту звісні із щоденної преси і тому зазначу лиш важніші моменти.

26 лютого с. р. відбуваєть ся в місточку Нижневі (товмацький повіт) віче, на яким виступає всепольсько-шляхотський провокатор Валецький, секретар повітової ради в Товмачі, зненавиджений в цілім повіті, а коли зібраний нарід заявляє, що не хоче його слухати, репрезентант влади розв'язує віче. Вже по вічу надходять до Нижнева на віче селяни з Лядського з примітивним червоним прапором — аркуш червоної бібули на деревяній жердці, — що подразнює репрезентанта влади як червона хустка бика і він кидаєть ся між селян вирвати від них і знищити той прапор. Факт, що се йому не вдало ся, виріс у очах того пана до великого гайдамацького бунту і телеграф кличе військо зі Станіслава, яке приходить до Лядського арештувати бунтівників і кладе селян трупами.

Зовсім як у Росії підчас жидівських погромів. Товча чорних сотень обступає дім і починає його бомбардувати, а коли мешканці дому зачнуть відстрілювати ся, чорні сотні розступають ся і на їх місце приходить військо, яке зачинає правильну облогу. Яка дивна аналогія між тою роботою чорних сотень та їх про-

¹⁾ Дня 5 марта прокуратурія таки відступила від зажаленя і обвинувачених випущено на волю. — *Ред.*

текторів у Росії і діяльність всенольсько-шляхотських провокаторів на українській землі!...

Отже в ночі з 27 на 28 лютого прибуло до Лядського військо, аби арештувати тих, що були в Нижневі на вічу. По що? Адже досить було вивідати ся про їм імена через жандармерію і завізвати їх до суду, коли вже власти конче хотіли взяти ся до них, і аж тоді, коли-б вони не послушали судового візвання, брати ся до острійших способів. Але товмацьке староство, видно, конче хотіло стероризувати селян військом і павіть не віднесло ся до буцацького староства, аби воно зарядило, що треба, бо Лядське лежить на території буцацького староства, тільки само чин скорше постарало ся о військо. В ночі військо прийшло до села і в купі з жандармами, які вже цілий день нишпорили по селі, арештує без розбору, без ніякого наказу судової власти витягаючи сонних людей із постелі (який же се пересуд, що в конституційній державі загварантована непорушимість особи!). Рано уставлено арештованих на площі і — очевидно — зійшла ся товпа цікавих придивити ся ближше цілій події. Матери зачали плакати за синами, жінки за чоловіками, арештовані почали просити, аби їх пущено до дому попоєсти й аби дати підводу до міста, одним словом, товпа перемішала ся з військом. В тім одна селянка хапає сина за шию й не даєть ся відірвати ся від нього; плач жінки і загалом ціла та сцена заворуше товпу. Тоді офіцер без ніякого зазиву до спокою каже набивати і стріляти. Товпа, бачучи, що вояки ладують рушниці, починає втікати, але вояки стріляють у втікачів. Хоробрість війська вінчаєть ся очевидно успіхом: на місці „бою“ надають трупи і ранені, між ними й такі, що в той час переходили туди, йдучи в ліс на роботу. Віднієши побіду, військо лишає арештованих на волі і само швидко відходить із села... Тепер з'їздить до села суд і заряджує нові арештованя, при чім із кільканацятьох арештованих військом арештовано тепер лиш кількох. Се найліпше свідчить, як було потрібне те військо й його „діяльність“...

Але дарма! Моральні справці сего бенкету, на яким замість вина полила ся хлопська кров, неначе ждали на нього, аби мати новий аргумент против „гайдамацтва“ українських селян. Не дописала Надвірпящина, то може Товмаччина поможе завести воєнний стан для оборони польсько-шляхотського стану поєднання в східній Галичині! І „*Slowo polskie*“ заговорило про напад на військо,

про відбиване арештованих селянами, про сокири (підчас масакри, як уже було згадано, кількох селян ішло з сокирами в ліс) та иньшу зброю... А за „*Słowem polskiem*“ пішло п. к. кореспонденційне бюро, доносячи, що tłum zacerpił żandarmeryę i wojsko, а потім селяни przeszli do czynnego natarcia. Розуміть ся, що иньші всепольсько-шляхотські газети додержали кроку в тій поході против „гайдамачини“.

Слідом за кровавими подіями в Лядськім прийшли події на львівськім університеті, вправді не такі кроваві, але не менше характеристичні для польсько-українських відносин у Галичині. Ректор заявляє відпоручникови української молодіжи, що як ректор польського університету не дозволить, аби до нього в урядовій справі говорено по українськи, відмовляє українській молодіжи залі на збори, аби заняти відповідне становище супротив тої енуціяції ректора і тим самим провокує молодіж заняти залю без його дозволу й ухвалити протест против такого нехтованя прав української мови на університеті, який і закон і довголітня практика признала утраквістичним, польсько-українським.

Але на університеті є також польська молодіж, діти і наступники тих, яких всепольсько-шляхотська діяльність на українській землі увінчала ся власне кривавим бенкетом у Лядськім, і та польська молодіж, ті будучі комісарі до розв'язуваня віч, судії до засуджуваня в політичних процесах, obrońcy polskości na kresach wschodnich¹⁾, уважали за конечне зробити ректорови овацію за його оборону прав польскости на львівськім університеті. Вже та сама овація за знехтоване прав української мови була визивом

1) Сої характеристики не розтягаю на польську поступову молодіж, хоч її становище в тій справі також не таке, яке булоб супротив аналогічної провокації польських студентів німецькими або російськими університетськими властями. «Польська поступова молодіж» заявила ся тільки плятонічно за окремим українським університетом, але против усяких уступок Українцям на львівськім університеті; «польська соціалістична молодіж» признала вправді в принципі Українцям рівне з Поляками право до львівського університету, — але обі групи закрили суть справи фразою, що такі бучі некультурні, — поступова молодіж дипломатично відказала ся шукати винного, а соціалістична звела все дуже просто до «націоналістичних стремлінь серед польської й української людности в Галичині і тим самим зарівно осудила і національну виключність польської і національні домагання української. Нема в них відваги ствердити ясно, що є моменти, коли одинокою відповідю на визов може бути тільки «некультурна буча» і що такі моменти були тоді, коли «бучу» робила українська молодіж.

української молодіжи, а коли зважити, що речник тої польської молодіжи у своїй промові до ректора не забув згадати про *dzicz, barbarzyństwo* і т. д., перед якими буцім то ректор боронить польський храм науки, то чи могла українська молодіж мовчати? І справді одип із них зачав говорити, пояснюючи становище української молодіжи, — наші люди при всякій нагоді загалом люблять багато говорити, пояснюючи своє становище і перед цісарем і перед міністрами і перед всепольсько-шляхотськими політиками і т. д. і т. д., — але се пояснене придало ся тільки на те, що Поляки дали на нього чинну відповідь. Українці не хотіли і не могли лишити ся в довзі і так почала ся справдішня боротьба: з барикадами, з облогою, в якій, що правда, уживано тільки таких примітивних способів, як поліна, з перепалками на язиках, що пригадували увіковічені в „Трильогії“ Сенкевича часи Заглоби. В кінці обі сторони на інтервенцію професорів згодили ся записати свої імена й опустити університетський будинок ріжними виходами.

Се знов дало польській пресі нагоду писати про українську некультурність, про нотомків Гонта і Залізняка і т. д. в звичайнім тим панам тоні, де ігноранція іде на брехні, поганяючи безличність... Забувають, що *der Witz gilt nur einmal* і що та пісонька вже давно всім знудила ся. Навіть орган „людовців“ „*Kurjer Lwowski*“ заговорив про те, що українська молодіж вибрала некультурний шлях боротьби.

До речі про ту „некультурність“, з якою — чи треба чи не треба — так часто виїжджають ті польські круги, що буцім то прихильні українським домаганням, тільки не можуть згодити ся на „некультурні“ способи боротьби. Що-ж, бити ся певне некультурно, як ще некультурніші такі продукти культури, як тюрма, кара смерті, війна і т. д., — але коли в культурнім світі такі „некультурні“ річи все таки діють ся, то се знак, що вони на разі *malum necessarium*, якого причини лежать глибше, в основах суспільного устрою, і що не pomoже лаяти наслідки, коли не усуваемо причини. І в тім власне ціле фарисейство тих наших „приятелів“, що вони й пальцем не рушать на нехтоване прав української мови на львівськім університеті та на провокації українського студентства університетськими властями, тільки вміють говорити про „некультурність“ тих, яким не лишаєть ся иньший шлях, тільки відповідати ділом на ті провокації. Очевидно, ті панове такі „культурні“ тільки тоді, коли ходить про українську молодіж,

бо коли польська молодіж допустить ся подібної „некультурности“, вони вміють повязати наслідки з причинами і хвалять її навіть тоді, коли вона виступає „некультурно“ против професорів за їх поступки поза університетом, які не стоять у ніякій звязи з урядовим характером професора, — що пригадаю тільки студентську демонстрацію на львівській техніці 1900 р. против професора Туліє за його діяльність у виборчій акції против кандидатури Дашинського до сойму з міста Львова. Одним словом: „не так ті вороги, як добрії люди“...

Загалом польсько-українські відносини і в низу, серед народньої маси, і в горі, серед освічених верств що-раз більше заострюють ся, а всі „власть имущіє“ неначе навмисне завзяли ся що-раз більше провокувати український нарід. Чим воно скіпчить ся, панове?

З ПОЛЯ НАШОЇ ПОЕЗІЇ.

IV. Słowo o pułku Igora przełożył Bohdan Łepki. Kraków. Nakładem autora, 1905.

І знов моє таке, як у тій приповідці кажесть ся: ігла моя, а вушко не моє, — себто: письменник наш, а твір до нашої літератури не належить. Тай то як би сказати: належить змістом, сутю, а не належить мовою. Відома перлина нашої староруської літератури, Слово о полку Игоревѣ, була вже не раз перекладана на польську мову. Та хоча Поляки в 40-вих і 50-их роках, стоячи на теорії племінної єдності Полян Вясляних і Дніпрових, робили з тим Словом короткий процес і без пардону зачислявали його до старопольської літератури, то все таки треба їм признати сю заслугу, що для нояснення, зрозуміння, духового присвоєня собі того твору зробили стілько, аж майже нічогоїсенько. Крім трьох перекладів, із яких найстарший, Гюдебского (1821 р.) був зроблений (характерно!) з французького перекладу, а найліпший, Бельовского, сам Лепкий називає „miejscami nawet piękną“, та се значить, що в цілости він зовсім невдатний і непоетичний, — та крім кількох уваг у Міцкевичевім курсі славяпських літератур, курсі важнім як документ (по части патольогічний) для історії душі великого поета, але зовсім неважнім із наукового погляду, — польська наука не дала ані одної спеціальної праці про сю „полянську“ памятку. От тимто переклад д. Лепкого, навіть поминувши його поетичний бік, навіть своїм скромним і не з першої руки взятим науковим апаратом дає Полякам більше, ніж вони самі зуміли засвоїти собі ва сто літ від опублікованя „Слова“.

В оцінку того наукового апарату не буду вдавати ся. Д. Лепкий сам уважає його як річ другорядну. Головна річ — переклад, у який автор вложив, можна сказати, всю силу своєї поетичної індивідуальности і який наслідком того вийшов без порівняня живіший, барвнійший і кращий від усіх відомих мені доси перекладів. І вийшов при тім, так сказати, зовсім modern. Д. Лепкий вірним поетичним чутьем відгадав, що перекладати Слово о полку Игоря якимось одностайним розміром — чи то коломиїкою, як Максимович, чи польським 13-zgłoskowcem, як Бельовский — не йде і що се значило би в многих місцях класти поетичну душу оригіналу на Прокрустово ліжко. І він не силкуючи ся ні на яку систематич-

ність, вибрав вільний, різнородний розмір, переважно ліричний, силкував ся при кождім уступі відгадати і відчути його питому мелодію і передати її польськими віршами. І так коли перші два уступи держать ся в спокійнім, епічним тоні (вірші 13- і 11-стопові), то вже при кінці третього короткі ритми зазначають його зміну.

Dłużę się czarna noc,
 Jutrzenka z świtanem zwleka,
 Na polach tumanów plesń,
 Słowików milknie pieśń,
 Gawronów stado gra...
 Przez morze dzikich pól
 Szeregi ruskie gna
 Nieznana jakaś moc
 Po sławę i po cześć.

Що правда, остатній рядок супроти руського „ищучи себѣ чти а князю слави“ — млявий і обципаній, але перехід від епічного розміру до сього короткого і енергічного робить дуже добре вражінє і являєть ся справді гарним доказом відчутя зміненого ритму ориґіналу. Дуже гарно, нерівними віршами, на подобу заклинань, перекладено ляконічні та вельми плястичні уступи IV і V — описи двох битов Русинів з Половцями.

Для передачі меланхолійних рефлексій розд. VI (Были вѣщи Трояни) автор ужив знов довгого, 13 стопового розміру, помагаючи собі тим, що трактує кождий довгий вірш як дві рівноважні мелодійні половинки і пересинає їх на позір недбало римуючи, осягає тим справді настрої сумовитости, яка забуває все довкола себе, потапаючи в споминах про ліпші і гірші минулі часи. Та ось знов (роз. VII) образ битви і поражєня Русинів, і знов вірш від меланхолійного розміру переходить до короткого і енергічного:

Od świtania aż do zmierzchu,
 A od zmierzchu do świtania
 Lecą strzały hartowane,
 Grzmocą szable o pancerze,
 Trzeszczą kopie stalowe
 W nieznanem polu
 Wśród ziemi połowieckiej.

Автор майже резигнує далі з новочасних поетичних прикрас, в риму, аби як найблизше до ориґіналу передати сей памятний опис. Та закінченє знов виходить трохи млявійше. Незрівняне

староруське: „Ничить трава жалощами, а древо съ туюю къ земли приклонилось“ передано рядками:

Więdnie trawa stepowa od żalu,
Drzewa tęskniąc gałęzie schylają.

Гарно, а всеж таки... те „stepowa“ можна було-б лишити на боці, і „gałęzie“ додано не зовсім добре, а за те пропущено характерне „къ земли“ — ні, над передачею сього місця варто булоб попрацювати трохи більше.

Може найслабше передано розд. VIII: „Уже бо, братіе, невелика година встала“. Певне, се розділ дуже важкий, хід думок, а властиво скоки думок і образів у ньому різкі, — се пошарпані хмари, що клублять ся по бурі. Д. Лепкий штукує декуди текст своїми вставками, щоб зробити льогічні скоки менше різкими.

W szeregi
Dażbożego rycerstwa już Obyda weszła:
Jak dziewica wstąpiła na ziemię Trojana,
I skrzydłami łabędzia *białemi jak śniegi*
Bijąc morze błękitne oraz Donu brzegi
Zbudziła Czas, *co drzemał kleśkami brzemienny*.

Се має передати староруське лянідарне „Встала Обида въ силах Дажьбожа внука; вступивъ дѣвою на землю Трояню въсплескала лебедиными крылы на синѣмъ морѣ; у Дону плещучи убуди жирня времена“. Поминаючи вже екзегетичні питаня, чи слід було „сили Дажьбожа внука“ толкувати польським „szeregi Dażbożego rycerstwa“ і чи „жирня времена“ значить справді czas kleśkami brzemienny (так толкує пок. Огоновський: тяжке лихоліте, але против такого толкованя кричить само значіне слова „жирня“ — богаті на жир, товсті, щедрі), — та поминаємо се, бо перекладач, хоч невно повинен як мога найглубше вникнути в духа і значіне оригіналу, все таки не обовязаний бути мудрійшим у деталях від фахових інтерпретів, — але вже з чисто поетичного огляду треба жалкувати, що руське лебедиными крылы, таке плястичне і легке до передачі зовсім дословної в польським (skrzydłami łabędziemi) розводнено на цілий вірш, при чім genet. łabędzia зам. прикметника далеко менше плястичний. Так само пожалкувати треба, що не без цілі аж два рази ужите в оригіналі „всплеснула“ і „плещучи“ перекладач заступив одним словом bijąc, яке зовсім не передає оригіналу і зовсім змінює малюнок.

Так само не всюди можна згодити ся на переклад розд. IX

(сон Святослава), хоч і тут сам текст насуває великі труднощі. Та все таки декуди перекладач без потреби відступає від тексту. І так зайвим відступленем мусимо вважати, коли староруське „на кровати тисов“ д. Лепкий перекладає „na łożu z limby zrobionem“, бож лімба — дерево гірське, в Києві невідоме, коли натомість тис (по польськи сіс) відомий і Полякам і має в славянській поезії свою дуже інтересну традицію. Так само зайвою вважаю вставку д. Лепкого, коли руське „уже верже ся Дивъ на землю“ перекладає словами: „Już z drzewa światowego Dyw zleciał na ziemię“. Ні про яке сьвітове дерево ані тут ані загалом у Словѣ о п. И. нема мови, і д. Лепкий зовсім без потреби вніс у свій переклад дуже сумнівну інтерпретацію пок. Партицького, по якій у словах „Дивъ кличеть верху древа“ під деревом треба розуміти згадуване в Едді та інших норманських загах сьвітове дерево Ігдразіль.

Натомість дуже гарно перекладено розд. X — патріотичний поклик поета до сучасних руських князів. Сей розділ повний благородного огню та zarazом цінний для історика задля влучних характеристик ріжних тогочасних князів та задля натяків на обставини, серед яких було написане Слово, робить вражінє, як могутній подих степового вітру по виході із спертої атмосфери суму та меланхолії попереднього розділу. Жаль, що зараз у перших рядках д. Лепкий пішов занадто за хибною інтерпретацією пок. Огоновського, хоч трохи змягчив її недоладність. Слова поеми: „не мыслию ти прелетѣти издалеча отня злата стола поблюсти“ Огоновський інтерпретує як твердження, отже: „не думкою тільки (зайве) тобі перелетіти здалека сюди (зайве), щоб и (зайве) стерегти (невірно) отцівський престол золотий“. В такій формі реченє неясне, виглядає на докір Всеволодови. Д. Лепкий відчув головну недорічність сеї інтерпретації, а власне те, що тут маємо не твердження, а запитанє, і перекладає так:

O wielki książę Wsewołodzie!
Czy myślą tylko ty z dalekich stron
Przylecisz, by ojcowski tron
Wspierać w tej ciężkiej przygodzie?

Та на мою думку треба було піти ще крок далі і зрозуміти, що „не мыслию ти“, се старий спосіб вислову замість „чи не подумаєш ти“, а се знов рівнозначне з висловом бажаня: а щоб ти подумав. „Поблюсти“ не можна толкувати „стерегти“, отже дуративно, тільки треба би сказати „попилнувати“, „поберегти“ тим-

часово, поки нема Ігоря в Новгороді. Не зовсім влучною модернізацією вважав би я у д. Ленкого зворот „*za honor czasu skalany*“, яким передано руське „за обиду сего времени“.

Розділ XI являєть ся немов продовженням розд. VI — рефлексії автора над минулим, факти усобиць та боїв, докори князям. Тут є й темні місця, як отсе „И схоти ю на кровать и рекъ“, яке д. Ленкий мб. за Барсовим перекладає зовсім вільно і на мою думку невірно :

A leżąc tam z Chotijem we krwi, całą krwawą,
Słuchał, jako ten mówił.

Такі місця краще визначити точками, ніж перекладати недоладно, підсуваючи через те невідущим фальшиве понятє про оригінал. Те саме треба сказати про инше сумнівне місце в розд. IX, де відоме староруське „всю ноць съ вечера боусови врани възграяху у Плѣньска на болони бѣша дебръ Кисаню и не сошлю къ синему морю“ перекладено за проводом російських інтерпретів :

Słucham oto chmary
Biesich wron spadłszy w Plisnesku na błonia,
Tudzież obsiadłszy *aż do Sanu* jary,
Przez całą noc bez wytchnienia kraczą
I nie lecą ku morzu.

Із дебри Кисані — байдуже, що вона собі таке і де лежить — нема ніякої підстави робити дебри „ку Сану“, тим більше, що від Пліснеска „ку Сану“ ніяких дебрів нема. Дуже гарно переклав д. Ленкий розділ XII (епізод про Всеслава)

W siódmym wieku Trojana
Kniaź Wsesław koście miotał
O kochaną dziewicę.
Nogami konia ścisnął
I pomknął do Kijowa,
By kopiją uderzyć
W książęcy złoty tron.
Kijowski tron porzucił
I w północ z Białogrodu
Jak srogi pędził zwierz.
Okryła go mgła sina,
A gdy się dzień uczynił,
Uderzył taranami
O wrota Nowogrodu,
Niwecząc Jarosława cześć.

Гарно, нема що сказати, хоч неясний нам образ оригіналу „кльоками подпръ ся о кони“ перекладач просто усунув своїм „*rogami konia ścisnął*“. Певна річ, такий ясний для нас образ ліпше промовляє до нашої фантазії, ніж ті чудернацькі кльоки, якими Всеслав буцім то опирав ся о коні — якесь очевидне баламуцтво. Можна-б побажати, щоб перекладач пошанував інтересний поетичний образ „объси ся синѣ мглѣ“, — його переклад „*okryła go mgła sina*“ далеко прозаїчніший.

Розділ XIII — плач Ярославни, одно з пайкрасших місць поеми. Дивно, д. Лепкому той уступ якось не вдав ся. Читаєть ся він гарно, на своїм місці робить вражінє, але всеж він не такий, як ми могли надіяти ся по д. Лепкім. Власне брак йому мелодійности, тої музикальної хвилі, що підносить настрої.

O wietrze, wietrze, zgubne twoje wianie!
 Poczò na twoich skrzydłach nieznużonych
 Niosłeś Połowców strzały na *przesławny*
 Pułk mego męża? Czy za mało miałeś
 Miejsca do wiania na tych niezmiernych
 Nieba przestworzach, lub na sinych morzach
 Do kołysania statków?...

Ні, мелодії сього уступу д. Лепкий не відгадав і не відчув. Маємо право жадати і надіяти ся від нього иньшого, кращого перекладу сеї перлини староруської лірики.

Кінцеві уступи поеми перекладені дуже гарно. Аж тут д. Лепкий ужив переважно нового національного руського розміру — коломийки — і вірші вийшли дуже інтересні.

Huczy morze o rólnocy,
 Świat kryją tumany;
 Oto Pan Bóg w swojej mocy
 Wskazał szlak nieznanym
 Igorowi z obcej ziemi
 Do złotego tronu
 Ojcowskiego...

Декуди здаєть ся нам, що співає сам люд словами д. Лепкого, прим. дотинок на адрес річки Стугни:

O bo Stuhna już nie taka!
 Sama ladajaka,
 Lecz wchłonałwszy obce wody
 Zalewa ogrody.

Певна, з погляду точности перекладу можна-б сим гарним віршам дещо закинути. Чи староруське „строугы ростре на кусту“

значить те саме, що „zalewa ogrody?“ Пок. Огоновський переклав се місце „розлила повінь по кущах“, та па мою думку зовсім невірною. Бо строугъ зовсім не те, що „струя“, хоч по польськи й кажить ся struga; чи не ближше виводити стругъ від стругати, отже стругане дерево, сплави, човпи? А ростре не конче те саме, що простре, а може ближше було-б виводити його з роз-тре, — і виходило-б, що поет докоряє Стугні не тим, що розлила повінь по кущах, а тим, що розбиває струги, сплави чи пороми по надбережних скелях чи замулених на дні колодах. Во й „кусту“ ще не конче треба ідентифікувати з сучасним кущем, може се власне грубі колоди.

Та годі! Не слід літературному критикови занадто бавити ся в Schulmeister'a. Моя задача була не виказувати недокладности перекладу д. Лепкого, а звернути увагу на ті гарні та добрі його прикмети, які вчинили мені лектуру сего перекладу дуже приємною. Коли-б д. Лепкий думав ще колись видати свій переклад у поправній формі — а того повинні від нього швидко зажадати Поляки, — то надію ся, що мої безпретенціональні уваги хоч де-в-чим придадуть ся йому.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes von Michael Hrusévskyj, o. Professor in Lemberg. I. Band. Urgeschichte des Landes und des Volkes. Anfänge des Kijever Staates, Autorisierte Übersetzung aus der zweiten ukrainischen Ausgabe. Kommissionsverlag B. G. Teubner in Leipzig. 1906. Ст. XVIII+754, 8°) Ціна 21 кор. Отсе виданє, се перший рішучий крок нашої наукової праці на широкий свѣт, перша проба познайомити як найширші круги західно-європейських спеціалістів із здобутками нової російської і спеціально української історіографії. Перший том „Історії України“ проф. Грушевського своїм широко зачеркненим нляном, солідністю свого виконання і величезним багатством визисканого та критично проробленого матеріалу як найбільше надаєть ся до зацікавлення спеціалістів первопочинами нашої історії. При тім усі добрі прикмети руського ориґіналу лишають ся й при перекладі, так що і для неспеціаліста головний текст являєть ся цікавою лектурою, коли численні ноти та екскурси вводять нас у робітню фахового історика. *І. Ф.*

Гордон Байрон. Чайльд-Гарольдова мандрівка. Переклав Панько Куліш. (Літературно-Наукова Бібліотека. С. I. Ч. 96). Львів, 1905. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. XIV+178, 8°. Ціна 1.80 кор. Безсмертна Байронова поема „Чайльд Гарольдова мандрівка“ мала для свого часу величезне значінє як голос протесту живої, гєніяльної одиниці против тиску реакції, що настала була скрізь у Європі по упадку Наполеона. І незалежно від того суспільнополітичного значіння має поема, особливо в III і IV пісні, так багато поетичних красот, що її пізнанє ще й тепер уважаєть ся потрібним для всякого освѣченого чоловіка. Куліш завдав собі не мало праці над перекладом сього трудного твору, що сьогодні для повного врозуміння потребував би, особливо для нашої публики далеко більше пояснєнь, ніж має його перекладений Кулішем *textus receptus*. Мова перекладу важка, сучо підмішана церковщиною, являєть ся характерним продуктом старечих міркувань Куліша про „староруську“ мову, ніби то первісну, з якої з часом відбила ся „новоруська“, себто нова російська. На початку маємо дві прозові передмови Куліша і віршовану посьвяту В. Бізозерському. *І. Ф.*

Досвітни Огни. Збирка поезії й прозы до читання й декламації. Упорядкувавъ Б. Гринченко. Зъ портретами авторивъ и артистивъ, зъ музикою М. Лысенка та М. Левыцького. Выдання Е. Череповського. Кыивъ, 1906. Друкарня Н. И. Чоколова. Ст. 488, 8°. Ціна 1.25 руб. — В короткім відповідно часі являєть ся вже четверта антологія творів визначнійших наших поетів; з того аж три видано в Квіві, одну у Львові. Квівські визначають ся тим, що обіймають вибір поезії і прозы за ціле XIX ст., львівська

подає вибір поезії лише ліричної і то лиш від смерти Шевченка до найновіших часів. Всі антології ілюстровані; з того „Викъ“ подає лиш портрети письменників, львівські „Акорди“ тільки малюнки, а „Розвага“ і „Досвітні Огни“ і портрети і малюнки. Обі останні книжки дуже подібні до себе, хоч є між ними й значні різниці. Декоративна сторона „Досв. Огнівъ“ випала дуже слабо; портрети письменників погані, а деяких навіть не можна розпізнати, чого нема у „Розвазі“. За те що до змісту, то „Досв. Огни“ рішучо перевищують „Розвагу“, в якій дано досить місця таким творам, що своєю слабиною не надають ся до таких видань, як антології, де повинні бути найдобріші твори. Тому що виорядчики обох останніх збірок поставили собі метою дати в них охочим матеріал до деклямації під музику, подано в „Розвазі“ мельодеклямацію М. Лисенка „Остання ніч“ (слова М. Старицького), у „Досв. Огнях“ мельодеклямацію М. Лисенка „Саффо“ (слова Черняхівської) та Мод. Левицького „Науку“ (слова С. Руданського) і „Смутні картини“ (слова Б. Гріпченка). Отсею новістю можуть і у нас покористувати св декляматори, що виступають на концертах, вечерницях і ин. Для них стануть також обі книжки в великій пригоді при виборі деклямацій, а багатьом людям нададуть нагоду познайомити ся з творами різних письменників нераз може і вперше.

B.

Ruthenische Geschichten. Uebersetzt von Kost Krakalia. Czernewitz, 1906. Buchdruckerei Hermann Czopp. Ст. 78, 8⁰. Ціна 1 кор. — В отсій книжечці подано одинацять коротких оповідань отсих авторів: Л. Мартовича, М. Дерлиці, М. Яцкова, М. Коцюбинського, Незнайомі, Ів. Діброви, І. Карбулицького, Ніни Зарічної — всіх по одному, і Костя Ганусенка — три. Сама гадка перекладчика, д. М. Кракалії, повнайомлювати ширший світ із творами наших письменників, перекладеними на одну з європейських мов, добра і похвальна, але заразом небезпечна, коли перекладчик необережний в доборі творів; злий добір творів може широку публіку радше вразити до нашої літератури, ніж зацікавили її. А в сій книжечці не можна назвати добір дуже щасливим, хоч би з огляду на те, що тут фігурують письменники, які на літературній ниві ставлять перші кроки і не мають ні виробленої письменницької техніки, ні не визначають ся більшим талантом. А треба зважити ще, що не всі твори, друковані в наших виданнях і для нашої публіки, які навіть подобають ся, зможуть також подобати ся чужій публіці в иньшим літературним смаком і з зовсім иньшим культурним світоглядом. Тому більша обережність у таких випадках ніколи не завадить.

B.

Шершень, український тижневник сатирично-гумористичний, що зачав виходити в сям роком, випустив уже 9 чисел. З великою приємністю можемо занотувати, що кружок українських артистів, який заходив ся коло видавання сього першого ілюстрованого тиж-

шевченка на російській Україні, дав собі ним дуже гарне свідоцтво. Вони вміли получити нові артистичні напрями з живою симпатією й замилованнем до української історичної і побутової традиції й інтересом до сучасних змагань поступової суспільности та поставили свою часопись на висоті артистичних вимогів; кожде число приносить образки високої артистичної стійности. Зміст з початку стояв далеко нижше від ілюстрацій, але в останніх числах і з цього боку бачимо рішучий поворот до ліпшого. Тому що рисунки, а тепер і зміст мають переважно ширший і загальнійший інтерес, а не хвилевий тільки і льокальний, часопись ся повинна обудити живе заінтересованне не тільки на російській, але й на австрійській Україні, тим більше, що ціна її дуже приступна (число коштує 10 коп.). Для Галичини приймає передплату й веде продажу поодиноких чисел Книгарня Наук. Товариства ім. Шевченка у Львові.

М. Г.

Книжки надіслані до редакції:

Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Вересень—грудень. Вин. IV. Ч. 24. Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 36, 8^о. Ціна 30 сот.

Chronik der ukrainischen Ševčenko-Gesellschaften in Lemberg. Heft II. N. 22. 1905, Jänner-April. Львів, 1906. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 34, 8^о. Ціна 30 сот.

Chronik der ukrainischen Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. Heft III. N. 23. Mai—August. Львів, 1906. З друкарні Наук. Сов. ім. Шевченка. Ст. 22, 8^о. Ціна 30 сот.

Ив. Франко. Звѣрйнный бюджетъ. Свинская конституція. Исторія одной конфискаціи. Перев. съ украинскаго С. Буды. (Книгоиздательство „Работникъ“). С.-Петербургъ, 1906. Типо-литографія М. П. Прозорова. Ст. 36, 8^о. Ціна 6 коп.

Хрунь і чорт. Написав В. Будвиновский. Львів, 1906. З Загальної Друкарні. Ст. 24, 8^о. Ціна 20 сот.

Козаки у Ствфана Руданьского з поясненнями В. Будвиновского. Львів, 1906. З Загальної Друкарні. Ст. 52, 8^о. Ціна 30 сот.

Читальня. Календар на рік 1906. (Видавництво ім. А. Бончевського. Ч. 19—20). Scranton, Pa., 1906. З друкарні „Свободи“. Ст. 48, 8^о. Ціна 25 центів.

Шематизмъ всего клира греко-католицкои митрополичои архіепархіи львѣвскои на рѣкъ 1906. Львѣвъ, 1906. Зъ печатнѣ оо. Василянъ въ Жовквѣ. Ст. 416, 8^о.

Шематизмъ всего клира греко-кат. енархіи соединенныхъ перемыскои, самбѣорскои и сяндѣокои на рѣкъ 1906. Зъ печатнѣ Іо-ѣйфа Стифіого. Ст. LXII+530, 8^о.

Позір! Гальон на фортеп'яні уложив Ярослав Лопатинський. Ор. 7. Львів, 1906. З літографії Ф. Гайдля в Липську. Ст. 6, 4°. Ціна 1 кор.

Я. Лопатинський. Пісні на одип голос в супроводі фортеп'яна. 1. В неділеньку в раці (Ю. Федьковича). (Торбан, ч. 10). Львів, 1906. З літографії Ф. Гайдля в Липську. Ст. 4, 4°. Ціна 60 сот.

Я. Ярошинської. Пісні на мужеський хор. Марш Соколів. (Торбан, ч. 11). Львів, 1906. З літографії Ф. Гайдля. Ст. 8, 8°. Ціна партитури 40 сот., голосів по 10 сот.

Ся книжка ЛНВістника спізнала ся наслідком страйку помісничого друкарняного персоналю. Четверта книжка вийде без спізнена.

А К О Р Д И

АНТОЛЬОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ВІД СМЕРТИ ШЕВЧЕНКА ДО НАЙНОВІЙШИХ ЧАСІВ.
під редакцією Дра ІВ. ФРАНКА, з ілюстраціями Ю. ПАНЬКЕВИЧА.

Люксусове виданє, по ціні 6, 7·50, 8, 8·50 і 10 кор.

Дістати можна в „Українсько-руській Видавничій Спілці“, у Львові, уя.
— — — — — Чарнецького, ч. 26. — — — — —

КНИГАРНЯ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

з огляду на труднощі, які робить спровадження до Росії українських книжок з Галичини, від тепер аж до дальших змін піднімається ся посилати, за попереднім надісланнем грошей, книжки до Росії під опаскою (заказною бандеролею) по таких цінах :

Історія України-Руси М. Грушевського т. I, II, III і V за том по	3 руб. 60 коп.
Записки Наукового Товариства імени Шевченка за том по	1 „ 50 „
(цілі річники по 6 руб.).	
Літературно-Науковий Вістник за книжку по	1 „ — „
(цілі річники по 8 руб.).	
Український Словар, в IV томах	6 „ — „
Святе Письмо старого й нового завіту, пер. Куліша й Пулюя	1 „ 80 „
Науковий Збірник, присвячений проф. М. Грушевському його учениками й прихильниками	4 „ 50 „

а також і иньші книжки, які допускають ся до Росії, по ціні залежній від коштів пересилки й умов продажі (для власних видань коропа випадає на 45 до 50 коп., для иньших 50 до 60 коп.).

Гроші можуть надсилатись також через **Книгарню Київ. Старини: у Київі** (Безаковська 14).

Посилаючи гроші у Львів переказом (почтовим переводом), треба zarazом написати особно, від кого замовлення й на яку адресу післати книжки. Не доставши до 4 тижнів (а при замовленню переказом або через иньші книгарні до 6 тижнів) треба повідомити про се Книгарню Наукового Товариства ім. Шевченка.

Адрес: **Львів, ул. Театральна 1.** По німецьки: **Lemberg, Theaterstrasse 1, Schevtschenko-Buchhandlung.**

Книгарям в Росії за посередництво 5% комісійних.

РІДНИЙ КРАЙ

ТИЖНЕВА

ПОЛІТИЧНА, ЕКОНОМІЧНА, ЛІТЕРАТУРНА І НАУКОВА ЧАСОПИСЬ

з додатками в тижні, про всі новини, виходить у Полтаві.

Часопись служитиме для оборони інтересів усіх трудящих людей, для добра і волі України.

Передплата на цілий рік від 1 січня 3 рубл. з пересилкою, на пів року 1 рубл. 80 коп. з пересилкою, на 1 місяць 35 коп. з пересилкою, одно число висилаєть ся за 10 коп. (можна марками). За кордон на рік 5 рублів.

РЕДАКЦІЯ І КОНТОРА в Полтаві, ул. Котляревського книжний магазин Гр. Маркевича.

Видає ГР. МАРКЕВИЧ. Редактори: М. ДМИТРІЄВ. ГР. КОВАЛЕНКО.

Вихопить у Києві з 1 січня 1906 року

ШЕРШЕНЬ

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНИЙ ТИЖНЕВНИК з малюнками і карикатурами на громадські і політичні теми, на зрівнянь рець столичних сатиричних журналів.

„Шершень“ виходить що п'ятниці.

Ціна з пересилкою: на рік 4 карб. на пів року 2 карб. 30 коп., на 3 міс. 1 карб. 20 коп. Окреме число 10 коп. За кордон 6 карб.

В „Шершені“ працюватимуть письменники: Бердяев С., Будяк Ю., Вдовиченко М., Гребинюк І., Коваленко Гр., Коцюбинський М., проф. Кримський, А. Кузьменко М., Липа Ів., Маковой О., Нечуй-Левицький Ів., Полтавка М., Сивенький В., Стешенко І., Старіцька-Черняхівська Л., Стефаник В., Тімченко Є., Федорченко Ів., Хоткевич Г., Чернявський М. і багато інших. Художники: Бурячок І., Красіцький Ф., Різниченко В., Сластьой О., Тіхачек В., Яковлев М. (Косин) і інші.

Предплата приймаєть ся: в Києві книгарня „Кіевской Старини“, Безаківська 14, в книгарні Іванова и Ко, Фундуклеевська, № 2 і редакції.

Адреса редакції: Гоголевская ул. 45, кв. 8. Представництво для продажу на роздріб редакція „Голос Народа“, Б. Владимирська, 30. — Ціна за оголошення 2 р. за стрічку петіта, 100 р. за стовпець.

Редактор-видавець В. ЛОЗИНСЬКИЙ.

НОВА ГРОМАДА

літературно-науковий місячник, виходить з січня року 1906. НОВА ГРОМАДА міститиме твори красного письменства (поезії, оповідання, повісти, драматичні твори), наукові й публіцистичні статі, огляди політичного і громадського життя на Україні й по-за її межами і т. и. Ціна з пересилкою на рік 6 карб., за кордон 8 карб. 50 коп., окрема книжка коштує 75 коп. Адреса редакції НОВА ГРОМАДА в Київі, Михайлівська ул., ч. 10. Видає і за редакцію відповідає Володимир Леонтонович. Передплачувати НОВУ ГРОМАДУ можна також в книгарні „Кіевской Старини“, у Київі, Безаківська ул. ч. 14. В Львові можна передплачувати в Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, ул. Театральна, ч. 1.

ВІСТИ

ЩОТИЖНЕВА ПОЛІТИЧНА, ЕКОНОМІЧНА
Й ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА

виходить в Одесі від лютого 1906 р. в форматі щоденних газет.

Річна передплата виносить 2 карб., за кордон 3 карб.

Всякі листи і гроші належить висилати на адресу: Одеса, Ніжинська ул., ч. 44. Кв. Товариства „Просьвіта“. Для редакції газети „Вісти“.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА

ЩОДЕННА ПОЛІТИЧНА,
ЕКОНОМІЧНА І ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА

виходить у Київі від 1 січня 1906 р.

Ціна на рік 4 карб., на пів року 2 карб., на 3 місяці 1 карб.,
на 1 місяць 50 коп. з пересилкою.

За кордон на рік 9 карб., на пів року 4 карб. 50 коп.

„Громадська Думка“ виходить що дня, окрім понеділків та після свят.
Адреса редакції „Громадської Думки“: у Київі, ул. Михайловська ч. 10.

Видає:

ВОЛОДИМИР ЛЕОНТОВИЧ.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

має на складі між иншими отсі книжки:

	Корон
Адріян. Аграрний процес у Добростанах	1 —
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0-40
„ Чари на Україні	0-45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0 20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0-26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0 26
Будвиновський В. Хлопська посідисть в Галичині	2—
О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0-90
Верн М. Біблія, студія	0-40
„ Євангеліє, студія	0-40
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3—
„ Знадоби для пізнання угро-руських говорів, т. 1—2 по	2—
„ Про говор долівський	1-30
Візнер Ю. Житє рости у морі	0-10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народній поезії	0 50
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	0-70
„ Словаки чи Русини?	0-80
„ Hungarico Ruthenica	0-20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности	0-55
„ Угরоруські духовні вірші	2-50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II і III вид. 2, по	7-50
„ т. IV—V див. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Люстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Вітми з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2-00
„ Розвідки й матеріяли до історії України-Руси, II—V	12-00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0-40
„ Вступний виклад в історії давньої Руси	0-20
„ Хмельницький і Хмельницина	0-20
„ Звенигород галицький	0-70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0-60
„ Описи Ратенського староства	0-60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1-00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0-50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0-50
„ Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0-20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східної Європи	0-30
„ Спірні питання староруської етнографії	0-50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0-50
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0-20
„ Рай і поступ 2 вид.	1-00
„ Микола Ів. Костомарів	0-16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1-80
„ Казки	0-30
Еган Е. Економічне положене руських селян на Угорщині	0-26
Енгельс Ф. Людвік Фаєрбах	0-50
„ Початки родини, приватної власности і держави	1-50
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3— кор. т. V, VI і XIII—XV по 4-00 кор., т. XI	6-00
Ефремов С. Національне питанє в Норвегії	0 30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4-00
„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4-00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Бєлзьській	5-00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4-00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4 00
„ т. VII: — Люстрація королівщин з р. 1570	4-00
Житє і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3	5-00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0-40

	Корюк
Заневич — Зяєсене панцини в Галичині	1 00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXIX по 3 00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5 00, комплети I—XX по 48 00, I—L по	120 00
Збірник фізйольогічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I, нап. О. Коницький, 3—, на ліпшій папері 4 00, в оправі	5 00
т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3 00, на ліпшій пап.	4 00
т. III: Розвідки М. Драгоманова, т. II. 3 00, на ліпшій папері	4 00
т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II., нап. О. Коницький	4 00
т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. I. Верхратський	5 00
т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4 00
т. VIII—IX: Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850—1862	7 00
Збірник історично-філософійної секції т. I—IV роийшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге див.: М. Грушевський)	
т. V: Матеріали до історії духового життя Галицької Руси XVIII—XIX в.	4 00
т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський т. IV. 4 50, на ліпшій папері	5 50
т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський т. V	7 50
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—	
т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по	2 00
„Зоря“ письмо літературно-наукове р. II, V по 6 00 р. VI, IX по	10 00
„Зоря“ „ „ літерат.-наук. ілюстроване р. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по	12 00
Руська історична бібліотека :	
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси	2 40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статі	4 00
т. III і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси	6 80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, I. Шараневич — Гал. Русь	3 00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія в. кн. литовського	3 20
т. VII. Іван Линиченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в.	3 20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Українї-Руси XVI—XVIII вв.	2 00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12 80
XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького	3 20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна	8 40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович	
Останні часи козащини на Правобережї	6 60
XIX. Розвідки про народні рухи на Українї-Руси в XVIII в.	3 60
XX. Шульгин — Начерк Колївщини	3 00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Українї-Руси в XV—XVIII ст.	5 00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5 00
Інтрем Дж. Історія політичної економії	4 00
Кавцкі Кароль, Народність і її початки	0 60
Калитовський Ом. Др. — Матеріали до літератури апокрифійної	0 70
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	1 20
Кареев М. Філософія історії	0 25
„ Філософія культурної й соціальної історії	2 80
Колесса Ол. Др. — Юрій Косован-Федькович	0 60
Коницький О. Листи про Ірляндію	0 45
Конрад Й. Національна економія	2 30
Костомарів М. — Руська історія в житєписях ч. II і III по	1 00
„ Письмо до ред. Колокола	2 00
Кримський А. Муусулманство і його будучність	1 70
Левицький Нечуй І. — Сьвітгляд українського народу	0 60
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словарь	7 00
„ Руська Правда	1 00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16 00, повні річніки 1899—1905 по 16 00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12 00
Ляссаль Ф. Про суть конституції	0 30
Масарик Т. Идеали гуманности	0 36
Ж. Масперо. Старина історія східних народів, т. I	2 80
Матеріали до українсько-руської етнології т. I, III і VI	17 00
„ т. II, IV—V і VII (містить монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	22 00
Миколаевич Я. — Опис каменецького повіту	2 00
Міцкевич А. До галицьких приятелїв, зі вступом і поясненнями	0 46
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури т. II. 6 00, т. III. 8 00, т. IV	2 00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3 00

	стор.
Олехнович В. Раси Європи	0-70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III	3 00
Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4 00
„ „ „ „ „ т. II і III. Апокріфи новозавітні по	5 00
Павлик М. — Про читальні	1 00
„ М. П. Драгоманов, его ювілей, похорон, автобіографія і спис творів	4 00
„ Якуб Іватович	1 00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6 00
„ Словянська держава перед двома тисячами літ	0 20
„ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	0 70
„ Скандинавщина в давній Русі	0 40
„ Слово о полку Ігоревім	1 60
Партицький О. Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2 80
Правничя часопись, річник IV—V по 6 00, VI, VII — X по	2 00
Правничя бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	4 00
Правничя і економічна часопись, т. I—III по 3 00, т. IV—V і VI—VII по	4 00
„Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4 00
„ в р. 1878 2 00, річн. XIII в доповненем	3 00
Пулюй І., Непропаша сила	0 20
„ Нові і перемінні звідди	0 16
Раковський І., Вік нашої землі	0 10
„ Вулкани	0 30
Рудницький С. — Українські козаки в 1625—1630 р.	1 00
„ Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0 80
Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.	0 80
„ Міжнародні революційні партії	0 40
Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське жите	0 60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльності	1 00
П. Стороженко. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	4 40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2 40
Студинський К. Др. — Лірники, студія	0 40
„ Пересторога, історично-літературна студія	2 00
Тен Г., Філософія штуки	1 00
„ Нарис із старинного світа	0 65
Терлецький О. Москвофіли й народовці	0 30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2 00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3 00
„ Київська Ковачина 1855 р.	0 10
„ Маруся Богуславка в укр. літературі	2 00
Уайт Д. А., Роввій географічних поглядів	0 30
„ Роввій астрон. поглядів	0 46
„ Розвій поглядів на лихву	0 30
„ Ровмови в Л. Толстим	0 30
Українсько-руська бібліотека т. I, 6 00, II, 4 00, IV, 3 00, оправні о 1 20 дорожші.	12 00
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV	0 80
Фер. Л. Будда і Буддизм	1 30
Феррієр Е. Дарвінізм	2 00
Флямарион К. Про небо	0 60
Франко Ів. Нарис історії філософії	0 40
„ Наші коляди	2 00
„ Іван Вишенський	0 60
„ Про панщину і її знесенє 1848 р.	2 00
„ Хмельницина 1648—9 р. в сучасних віршах	0 50
„ Слово о Лазарєві воскресєні	0 30
„ Апокріфічне євангелиє Псевдо-Матвія	0 40
„ Шевченко героєм польської революційної легенди	1 60
Е. Фрас. Нарис геології	2 40
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського	0 40
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею	1 00
„ Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	0 20
Щурат Чернеча республіка на Афоні	0 20
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студія	0 20

55. В. Винниченко. Повісті й оповід.	3-00	К.
56. Л. Мартович. Хитрий Панько	1-50	"
57. В. Вересаєв. Записки лікаря	3-00	"
58. М. Вовчок Народні оповідання Т. II. (160)	2-00	"
59. М. Гюркний. Мальва і інші опов.	2-50	"
60. М. Дерлпия. Композитор і інші опов.	2-00	"
61. Ю. Заєр. Легенди.	2-40	"
62. А. Чехов. Змора і інші опов.	2-40	"
63. Н. Кобринська. Ідья і Катруся та інші опов.	1-80	"
64. Д. Лукіянович. Від кривди, повість	2-00	"
65. А. Чайковський. Оповідання	2-00	"
66. Марко Вовчок. Народні оповідання, т. III.	3-80	"
67—68. І. Левницький. Хмари.	4-80	"
69—70. Е. Золи. Жерміпаль	6-00	"
71. О. Маковей. Оповідання	3-00	"
72. І. Франко. На лопі природи.	3-60	"
73. Кароль Кавчикі. Народність і її початки (0-60)	1-00	"
74. Фр. Енгельс. Людвік Фаєрбах. (0-50)	0-90	"
75. Фр. Енгельс. Початки родини. (1-50)	1-90	"
76. Ш. Сеньєбо. Австрія в XIX століттю (0-80)	1-20	"
77. В. Будзяновський. Хлопська послість (2-00)	2-40	"
78. К. Флямарион. Про небо (2-00)	2-40	"
79. М. Драгоманів. Переписка (вичерпано)	1-80	"
80. С. Стенняк. Підземна Росія (3-00)	3-40	"
81. Адріян. Аграрний процес у Добростанах (1-00)	1-40	"
82. І. Тен. Філософія штуки (1-00)	1-40	"
83. Дж. Інграм. Історія політ. економії	4-00	"
84. Е. Феррієр. Дарвінізм. (1-30)	1-70	"
85. Й. Конрад. Національна економія	2-30	"
86. В. Стефанци. Моє слово, оповідання	4-00	"
87. Ж. Маснеро. Старинна історія схід. народів т. I.	2-80	"
88. М. Коцюбинський. У грішний світ	2-00	"
89. М. Карєєв. Філософія культурної й соціальної історії XIX ст.	2-80	"
90. О. Кобилянська. До світа. Новелі і нариси	2-80	"
91. О. Авдиківич. Моя популярність	2-60	"
92. Е. Фрас. Нарис теології	1-60	"
93. В. Ленкий. Кара та інші оп. зідання	2-40	"
94—95. П. Стороженко. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	4-40	"
96. Г. Вайрон. Чайльд Гарольд	1-80	"
97. М. Драгоманів. Шевченко, українофіли й соціалізм	2-00	"
98. Марк Твайн. Том Соєр	3—	"

Книжки під чч. 73—84 друковані в давній другій серії (Науковій Бібліотеці). Цифри в скобках подані за брошуровані примірники.

Крім того можна набувати в Видавничій Спілці отсі видані окремо, або набуті твори :

1. АКОРДИ, антологія української поезії від смерти Шевченка до найновіших часів під ред. д-ра Ів. Франка, з ілюстраціями Ю. Панкевича, люксове видаве, по ціні 6, 7-50, 8. 8-50 і 10 коп.
2. А. Кримський. Андрій Лаговський, повість 3-00 К.
3. М. Яцків: Опії горять 2-50 коп.
4. Петербурська Академія Наук у справі внесення заборони українського слова 0-60 К.
5. О. Вишневецький. На переломі 1-20 К.

ЛІТЕРАТУРНО - НАУКОВИЙ ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

ВИДАВ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА У ЛЬВОВІ.

==== Редакційний комітет: =====

Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський,
др. Іван Франко.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

Редакція і адміністрація: у Львові, ул. Чарнецького ч. 26.

Передплата, платна у Львові, вносить:

В Австрії в пересилкою на чверть року: 5 корон (на першу чверть року передплата не приймає ся), на пів року 10 кор., на цілий рік 16 кор.

В Росії річна передплата 8 руб., піврічна 5 руб.

В иньших державах по обчисленю пересилки.

Нові передплатники на 1899—1905 р. дістають усі книжки, почавши від 1-ої. 1-ого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 12 корон (6 руб.) можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовження містять ся в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 кор. (в Росії 1 руб.).

З двох перших здекомплетованих річників продають ся поодинокі книжки по 40 сот.

Річна передплата може бути оплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6 кор., 3 цвітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 4 кор. (в Росії 3, 3 і 2 руб.).

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилав передплату по виході книжки, дістав належні книжки при найближшій розсилці.
